

ДИМИТЪР ДИМОВ

ТЮТЮН

РОМАН

Първа част

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ СОФИЯ 1988

Д 32
Д 60

Д 32

10837
~~13 019~~

I

Гроздоберът беше към края си.

От малките вили и кирпичените постройките сред лозята се разнасяха ту задружни песни, бързи и жизнерадостни като хоро, ту самотни и привлечени гласове, наситени с печал, която се издигаше към синьото небе. Слънцето грееше меко, листата на черниците, крушите и дюлите, засадени около вилите, капеха при всяко полъхване на вятъра, а жълтите пръчки на лозите, привързани с лико, висяха огънати безпомощно под тежината на изобилния плод. По песъчливата и рохкава почва между дънерите сновяха с кошници гроздоберците — повечето млади хора. Те се смееха весело и се закачаха помежду си. От време на време прекаляваха и биваха нахоквани от по-старите. Памида изтърсваха небрежно в каци и кошове, а кехлибареножълтия болгар и мискета, покрит със синкав прах, нареждаха грижливо в плитки сандъчета, за да го поставят после в трици, които щяха да го запазят до късна есен. Когато се събираха около каците или сядаха да закусят, те започваха да се замерват със зърна, виковете им ставаха някак лудешки, а закачките — горестни и настойчиви, защото знаеха, че това опиянение от слънце, любов и сладък плод щеше да трае само няколко дни.

Ирина — дъщерята на Чакъра, старши стражар от околийското управление, известен на целия град — също вземаше участие във веселието. Тя дори си позволи свободата да поприказва с един приятен и разглезен младеж, който беше дошел в бащиното си лозе ей така, от скука, само за да погледа гроздобера, но не и да работи, и през всичкото време въртеше около показалеца си кордона на кучето от вълча порода, с което ходеше навсякъде. Той беше син на народен представител и спадаше към първенците на града. Но той не ѝ хареса, защото шегите му бяха

много смели. Стори й се, че той не би размивал по тоя начин едно момиче от своята среда. Оскърбена малко и потисната от собственото си държане — не трябваше да се смее на остротите му толкова високо, — тя реши да си отиде вкъщи. Взе една кошница с десертно грозде и незабелязана от никого, тръгна по пътеката, която извеждаше на стария римски път. Потънала в мислите си, Ирина щеше да отmine, без да види братовчед си Динко — селско момче с шаячни дрехи и цървули, на което Чакъра даваше малко скъпернически безплатна храна и квартира, за да учи в гимназията. Срещу това роднинско благодеяние той го използваше през лятото за полската работа в лозето и тютюневата си нива.

Динко идеше от града, носейки последните нареждания на Чакъра.

— Баща ти заръча да се прибереш по видело — предупреди той, когато се разминаваха.

— Ето, отивам си — сърдито отговори Ирина.

Чакъра имаше твърде малко доверие у младите хора. Той не желаше да повери Ирина след залез-слънце дори на родния си племенник. Някакво упорито предупреждение го караше да мисли, че опасността за нравите се проявява най-вече на тъмно и особено през гроздобера, когато младите започваха да вилнеят — не позволяваше на дъщеря си да се прибира вкъщи след мръкване.

— Каза да набереш и мискет — добави Динко.

В гласа му прозвуча ирония — както винаги, когато говореше за чичо си. Той бе едро и хубаво момче с руса коса и зеленикави очи, но Ирина се срамуваше от роднинството си с него поради цървулите и шарената торбичка, с които идваше в гимназията.

— Набрах!... — с досада измърмори Ирина.

Тя продължи между лозята по остатъците от древния римски път, за който учителят по история в гимназията твърдеше, че е от времето на император Траян. До зидовете, които укрепваха наклона, за да не се рони почвата, растяха градински чай и къпини, пожълтели от есента, и шипки с оранжеви плодове. Някои от лозята бяха вече обрани и пусти. Само плашилата, с изтърбушени сламени туловища и широкополи шапки, висяха самотно на коловете си и тъжно поклащаха от ветреца дрипите си. От многоцветната и умираща растителност, от имортелите и жълтурчетата край пътя се излъчваше някакво примире-

ние, което тишината и мекото слънце насищаха със сладостна печал.

Римският път излезе на шосето. Като стигна до него, Ирина отпочина малко, после взе тежката кошница в другата ръка и продължи към града. Хълмовете с лозята останаха зад нея. Тя се обърна и хвърли поглед към тях. Мисълта, че и този гроздобер, и това лято, и тази година бяха отминали, без да се случи нещо особено, я накара да почувствува тъга. Ирина не можеше да се отпусне, да стане близка с момичетата на съседите, нито да вземе участие в закачките им с ергените от махалата. Те бяха прости, грубовати, дори малко небрежни към външността си девойки, които не съзнаваха това, защото им липсваше жажда за друг живот. Бащите им бяха дребни занаятчии, разсилни в общината или майстори в складовете, които допълваха доходите си от някоя тютюнева нива край града, от лозето или от варене на ракия. Тези момичета се показваха на улицата с налъми, невчесани, разхождаха се по площада в пъстри рокли и се мечтаеха за други мъже освен за тия, които ги ухажваха. С дъщерите на интелигентски семейства тя също не дружеше, защото високомерието им я оскърбяваше. Те отговаряха надменно дори на учителите си и ако някоя от тях получеше за срока петорка вместо шесторка, бащата отиваше веднага да иска обяснение от директора.

От двете страни на шосето се простираше вълнообразна червеникава равнина, засята с тютюн. Тук-там по нивите все още беряха «горната ръка» — «учовете» и «ковалашите», които представляваха най-благоуханните и скъпи листа на тютюна. След малко по шосето мина двуколката на младежа, с когото Ирина бе разговаряла на лозето. Той ѝ се усмихна разсеяно и снизходително. Той също се връщаше в града, но дори през ум не му мина да я покани в двуколката при себе си. Да го видят в двуколката с момиче от народа, с дъщерята на обикновен стражар — беше несъвместимо с достойнството му на човек от местните първенци.

Ирина наведе глава. Не бе нито уморена от пътя, нито оскърбена от постъпката на младежа, а само съзна, че и той беше нищожество — едно от тия провинциални нищожества като учителя по пеене с лъснатата от брилянтин коса, който я ухажваше, като неизвестните драскачи, които ѝ изпращаха анонимни любовни писма, като цялата

тази паплач от мъже с тъпи лица, с грижливо подстригани мустачки и ярки вратовръзки, която вечер се разхождаше по площада и ядеше семки в киното.

Тя въздъхна. Само веднъж да свърши гимназия и да отиде в София, да се запише в Медицинския факултет. . . Ирина знаеше как да живее и какво да постигне. В съзнанието ѝ изпъкна чистият и жълт паваж на «Цар Освободител», неоновите реклами, които мигат тайнствено в синия здрач, сладкарниците с елегантни мъже и хубави жени по масите, кината с големи екрани, с удобни и меки седалища и с изискана публика, а не с тълпа от гамени, която мирише на чесън и плюе люспи от семки.

Един мъжки глас, внезапен и остър, пресече неочаквано мислите ѝ:

— Чакай! . . . Дай ми един грозд! . . .

Тя се уплаши от самотата на мястото и от тоя небрежен и неучтив мъжки глас, който така грубо я върна към действителността. Повдигна глава и с разтуптяно сърце видя сина на Редингота, сина на учителя по латински.

Той беше усоен, неприветлив и саможив младеж, без определено занимание, откакто бе изкарал гимназия. Беше по-скоро дребен и слаб — белег на оскъдицата и недояждането, сред които живееше учителското семейство на Редингота. Имаше бледо лице и тъмни, дълбоко поставени очи, които гледаха остро. Момичетата от града го отбягваха, но и той не се интересуваше много за тях. Ирина го бе виждала в двора на гимназията, срещаше го често по улиците и винаги оставаше удивена от това, че той не си даваше труд да я погледне. Обикновено след като го отминаваше, тя продължаваше да мисли за него. Струваше ѝ се, че това студено и правилно лице би харесало на жените, за които четеше в романите. Но на нея не се харесваше особено. В часовете на вечерния здрач, когато почиваше от четене или от работа през деня, тя си бе изработила идеалния тип за красив мъж. Човекът, в когото щеше да се влюби, трябваше да бъде висок и сух, но здрав, с дълги крака, с тънки и красиви ръце и възгледно лице, по което личат следи от дълбоки страсти. Синът на Редингота не беше такъв, но все пак в него имаше нещо, което я смущаваше. Той не приличаше на никой друг младеж в града.

Сега той стоеше пред нея с не много високия си ръст,

със студеното си лице, гологлав, с измачкан евтин костюм и прашни обувки. В ръката си държеше малка подвързана книга, а от джоба на самото му се подаваха вестници. Имаше вид на човек, който беше прекарал следобед на открито, под сянката на някое дърво, и сега се връща вкъщи. И както винаги, не я забелязваше. Навярно я бе помислил за някое момиче от крайните квартали, полугражданка-полуселяника, която изнася грозде за продаване в града.

— Ще ми дадеш ли грозде? — попита отново той.

— Вземи си! — каза троснато тя.

Неучтивият начин, по който ѝ заговори, я разгневи. Баща му имаше същия навик — да се обръща към учениците с обидна пренебрежителност, говорейки им на «ти».

— Аз ще платя, разбира се — заяви той, като извади две никелови монети и ги погледна внимателно, сякаш това бяха последните му пари.

— Ти грешиш! . . . — рече тя. — Аз не съм продавачка.

Той я погледна равнодушно, но после изведнъж очите му трепнаха. Най-после я видя. . . Най-после забеляза, че тя беше хубава и от малко по-друго тесто.

— Вярно, ти не приличаш на продавачка — поправи се той без смущение.

Очите му се спряха последователно върху вехтата блуза, избелялата пола и платнените обувки, които бе сложила на бос крак. Тя имаше добре сложено тяло и красиво лице, наситено с удивителна жизненост. Изобилната кръв придаваше на кожата ѝ, леко обгорена от слънцето, бакърен оттенък. Тя бе свила доста грижливо гъстата си черна коса на руло, а орловият нос придаваше на красотата ѝ нотка на осъзната и малко високомерна сериозност. Всичко това му се стори забавно. Той продължаваше да я обижда с учудването в погледа си. У него имаше нещо несъзнателно дръзко. Ала вместо да се разсърди, тя извърна към него лакътя си, върху който висеше кошницата, и повтори:

— Вземи си.

Ръката ѝ беше силна, мургава и загоряла от слънцето, но с нежна китка, с чисти и равно подрязани нокти.

Той постави книгата в джоба си и взе един грозд.

— Каква е тази книга? — попита Ирина жадно.

— Една немска книга върху тютюните.
— Отегчително! . . . Как можеш да четеш такива книги?

— А какво да чета?

— Романи! . . .

— Не, аз не чета никога романи — каза той.

Тя стисна устни и направи презрителна гримаса. После го покани да вземе още един грозд и се приготви да си върви.

— Ще те придружа до града — рече той, като хрупаше гроздето с удоволствие.

Ирина се усмихна равнодушно. Нямаше нищо против.

— Аз съм Борис Морев, син на Редингота — представи се той, като че беше решил да се забавлява с баща си. — Познаваш ли Редингота?

— О, и как! . . . — произнесе тя с престорена гримаса на ужас.

А след това си спомни за упорития навик на учителя по латински да не поставя никому шесторка. Това можеше да попречи на влизането ѝ в Медицинския факултет.

— Откъде го познаваш? — попита той.

— От гимназията.

— Значи ти си ученичка в гимназията! . . . — Удивлението му ставаше все по-голямо. — В кой клас?

— В седми.

— А как си с латинския?

— Добре.

— Не вярвам. Как е възможно да бъдеш добре при такъв смахнат човек?

— Кой е смахнат? — учудено попита Ирина.

— Баща ми.

— Той не е смахнат, а строг.

— Не, направо смахнат! — настоя Борис.

— Аз ще бъда освободена от матура по латински — каза тя.

— Така ли? . . . Тогава ти сигурно знаеш наизуст речта на Цицерон срещу Катилина и можеш да я повториш като грамофонна плоча?

— Не, не я зная. Нито пък баща ти иска това. — Тя поправи с ръка рулото на косата си и попита живо: — Защо се представяш чрез баща си?

— Защото той е много известна личност и хората казват, че приличам на него.

— Ти не приличаш на него и вероятно си доволен от това.

— Да — рече Борис, като се изсмя някак горчиво и злобно. — А как се казва баща ти? — попита той след малко.

— Той е също много известна личност . . . Чакъра, старшията от околийското, ако си чувал?

— Да, знай го, разбира се.

Настъпи мълчание, което изпъкна в контраст с бързия им и непринуден разговор преди малко.

— От какво се учудваш? — попита тя остро.

— От нищо — произнесе той безразлично.

Ирина го погледна бързо. Стори ѝ се, че имаше нещо еднакво в съдбата им. И двамата се стесняваха от бащите си — сякаш не можеха да им простят, задето не бяха станали министри или народни представители.

— Аз не се срамувам от баща си — каза тя твърдо.

— Нито пък аз от моя — заяви той също. — Но не мога да му простя, че е смешен.

— С какво е смешен?

— С всичко . . . Като всеки даскал.

— Това са ученически мнения.

— Сегашните ученици са по-умни от учителите си и затова им се подиграват. Да се учи латински е глупост.

Тя отвърна с книжните доводи на Редингота върху необходимостта от латински за ония, които смятат да следват в университета. Борис я изслуша разсеяно и не възрази. Той само се удиви на гладкия начин, по който те чеха мислите ѝ. Но това не го развълнува никак. Дългите години на печално детинство и на неизлечимата учителска бедност на баща му бяха наслоили в душата му студ и горчивина към света, които винаги му пречеха да се вълнува.

Двамата бяха тръгнали неусетно по шосето и когато наближиха града, на Борис се стори, че трябва да я остави. Той подаде ръката си и попита дръзко:

— Искаш ли да се видим утре?

Бързият и неочакван въпрос я смути. Нямаше никакво вълнение в гласа му, нито в очите му. Това бяха познатите остри, тъмни и пронизващи очи, без влажната сладникавост на учителя по пеене, без овчата покорност

на влюбените ѝ съкласници. Тия очи сякаш проникваха в нея, без да издават тайната си, и съдържаха онова далечно, парливо и непознато нещо, което намираще само в книгите. Тя се помъчи да се изтръгне от властта им с уклончивото обяснение, че утре ще бъде заета. Но той я пресече бързо:

— Отговори веднага! Да или не? . . .

И тогава тя каза глухо:

— Чакай ме утре на същото място . . . Следобед . . .
При бряста. . .

Ирина се прибра вкъщи задъхана и смутена, но изпълнена с приятно възбуждане. След това разсъди и се упрекна в лекомислие. Нима едно почтено момиче трябваше да приеме среща вън от града с непознат мъж още при първия разговор? Бе неприлично още и това, че тя самата в своята забърканост предложи да се видят при бряста, а не в някоя от малките сладкарнички на града, където изобщо младите хора можеха да се срещнат открито, без да предизвикват големи клюки. Ирина изпитваше към сина на Редингота само любопитство — особено, натрапчиво и напрегнато любопитство към ловкостта, с която водеше разговора, към студения пламък, който светеше в очите му и го отличаваше от другите мъже в града. А после ѝ се стори, че в лицето му имаше нещо от нейния «тип», който беше извлякла от книгите и допълнила от киното. Постепенно тя съзна, че би желала да му хареса на свой ред, а после ѝ хрумна дори лошата мисъл да му позволи известна свобода със себе си. Но веднага отхвърли тази мисъл с пламнали бузи.

За да се успокои малко, Ирина седна в градината под ореха и зачете. Тя четеше всичко, безредно и страстно, поглъщайки отровните страници, които ѝ разкриваха чужди, недостъпни светове. Тези светове я привличаха и омайваха с безуспешните усилия на героите си да се спасят от себе си, с упадъчната красота на драмите и порочите си. Ако целомъдреното ѝ тяло не беше тъй силно и жизнено и ако природата не я беше надарила щедро с физически чар, с естествено и непринудено кокетство, което завладяваше всеки мъж, тя сигурно щеше да изпада в пристъпи на меланхолия, защото светът, в който живееше, беше еснафски и ограничен, а тоя, за който мечтае-

ше — приказен. Но въздействието, което упражняваше върху мъжете, я изпълваше с жизнерадост дори в еснафския свят. Тя съзнаваше, че беше красива и остроумна и че в края на краищата това струваше повече, отколкото ако беше грозна и глупава, а баща ѝ — богат адвокат или лекар вместо стражар. Съкласниците я ухажваха, а младият учител по пеене с лъснатата от брилянтин коса се стараеше непрестанно да привлича вниманието ѝ. Любовни писма, обикновено без подпис, тя получаваше често. Всеки от авторите им се надяваше тъжно, че любимата му ще отгатне кой е и ще дойде на срещата, която ѝ определяше. Тия свенливи провинциални донжуани не смееха да открият своята самоличност отчасти защото никак не бяха сигурни в успеха си, отчасти защото се бояха документът за дързостта им да не попадне в ръцете на Чакъра. Ирина не се подиграваше на тези писма. С инстинкта си на пламенно същество тя усещаше, че любовта е трагично и силно чувство, което човек трябваше да уважава дори у глупавите хора. Писмата тя просто унищожаваше, без да ги показва никому.

Чакъра се върна от работа уморен, но в добро настроение. Той беше едър петдесетгодишен мъж, с грамадни плещи и енергично, гладко избръснато лице, което му придаваше властен вид. Приличаше по-скоро на висш полицейски чиновник, отколкото на провинциален стражар. Чакъра постави фуражката си на дървената закачалка във вестибюлчето, разкопча горното копче на мундира си — това правеше само вкъщи — и седна на масата, приготвена за вечеря. Срещу него заеха местата си жена му и дъщеря му. Обикновено на масата седаше и Динко. Това бе редно и справедливо, но дразнеше Ирина, защото ѝ напомняше непрестанно за селските роднини. Сега тя бе доволна от отсъствието му. Динко остана да спи в килибата на лозето заедно с няколко братовчеди от село, които бяха дошли да помагат за гроздобера.

Чакъра беше от село, но жена му произхождаше от семейство на западнали македонски занаятчии, избягало от Солун след Балканската война. В начина, по който бе сложена масата, в чистотата на стаята, както и на цялата къща личеше чевръста и грижлива женска ръка — домакинската жилка на българка от народа, която беше скъ-

сала с първобитната грубост на селската обстановка и умееше да използва градските удобства. Кърпите и покривката бяха от грубо домашно платно, изгладени и много чисти. Хлябът, нарязан на правилни тънки филийки, стоеше в плитка кошничка. Приборите лъщаха от чистота. Това бяха все неща, които селянките от тукешните места, преселени в града, не можеха да усвоят лесно. А съпругата на Чакъра ги знаеше от майка си още преди да се омъжи за него.

Тя бе напета и хубава, с матова кожа и тъмни очи. Чакъра я хареса преди осемнадесет години въпреки бедността ѝ през време на големите стачки след войната, когато полицията нахлуваше в тютюневите складове да усмирява работниците. Тогава тя работеше в склада на «Никотиана» като обикновена пасталджийка.

От стаята, която служеше едновременно за спалня и трапезария, лъхаше свежа еснафска простота и грижливо чувство за ред, сякаш предметите не можеха да мръднат от местата си. Железните кревати с пиринчени топки бяха покрити с дебели шарени черги. Хасените калъфи на възглавниците издаваха дъх на синка и гладене. Дъските имаха розов оттенък, понеже всяка седмица се изтъркваха със счукани керемиди. В басмените перденца на прозорците, в саксиите с гераниуми, в боядисаната гипсова статуя на Наполеон, купена от някакъв панаир и поставена на специална масичка, в потъмнелите портрети на бащи, майки и близки сродници с полуселски, полуграждански облекла имаше нещо успокояващо и приятно, което правеше Чакъра извънредно привързан към семейството си. Когато излизаше от работа, той бързаше да се прибере по-скоро вкъщи и не обичаше да се застоява с приятели в кафенето и кръчмата. Изобщо семейството на Чакъра водеше прост и щастлив живот.

Вечерята мина оживено и весело, както винаги. Много рядко някой от семейството биваше недоволен или сърдит. Хранеха се със сметка, но изобилно. Освен имотите на село Чакъра притежаваше край града лозе и нива, засята с тютюн, които бе купил износно от неправни длъжници, използвайки пред лихварите влиянието на службата си и приятелството си със съдебния пристав. Така той мислеше, че бе улеснил както длъжниците, така и себе си — в ущърб на лихварите.

След вечерята Чакъра запали цигара и почна раз-

говор за лозето и нивата. За гроздето му бяха обещали добра цена, а и от тютюна също се надяваше да вземе доста пари.

— И тая година ще дам максула на генерала — важно заяви той.

Старшията имаше предвид запасния генерал Марков, директор на местния клон на «Никотиана». Като спомена генерала, той се обърна към Ирина и попита внезапно:

— Ти познаваш ли синовете на Редингота?

Ирина се уплаши и побледня.

— Не! — гузно отговори тя. — Откъде ще ги познавам?

Чакъра я погледна малко учудено.

— От гимназията — каза той.

— Чакай, сетих се! . . . Познавам най-малкия.

— Стефан, изключения ли?

— Да.

— Е . . . Какво?

— Нищо . . . Вървеше добре в гимназията. . . Умно момче.

— Умно, но за пакост! . . . — произнесе Чакъра, като изпусна бавно дима от цигарата си. — И останалите му братя не са цвете за мирисане. . . Най-големият беше комунист, лежа в затвора и потъна някъде. А средният и досега скита без работа.

— За него ли питаш?

— Да, генералът иска да го вземе на работа.

Вълнението на Ирина се засили.

— Нека го вземе — дрезгаво рече тя.

— И аз му казах това. — Чакъра разкопча още едно копче на мундира си. — Може да излезе човек. Ти какво си чувала за него? Да не е и той комунист?

— Не! . . . — Бузите на Ирина се заляха с руменина. — Той не е комунист.

— Откъде знаеш?

— Не съм го виждала да ходи с комунисти.

— Значи го познаваш? — намръщено произнесе Чакъра, раздразнен от вълнението на дъщеря си.

Ирина не отговори и помогна на майка си в разтребването на масата. Раздразнението на Чакъра постепенно се уталожи. Той излезе на двора, покатери се на една стълба и почна да откачва низите с тютюн от дървените летви, заковани върху лицето на къщата. Ирина поемаше

низите, сдипляше ги грижливо и ги отнасяше в бараката до малката зеленчукова градинка. Това се повтаряше всяка вечер, за да не пострада тютюнът от нощната роса. Сушенето на тютюна изобщо беше сложна операция, от която зависеше цветът и благоуханието му. Листата не биваше да се излагат веднага на слънце, защото щяха да изсъхнат много бързо и да станат чупливи, а трябваше да се оставят два или три дни на закрито място, докато увехнат. След това низите се поставяха последователно ту на слънце, ту на сянка, докато зелените листа добиеха златистожълт цвят. Именно в това редуване на слънце и сянка Ирина беше постигнала вече голяма опитност. Тя пречупи един лист и важно го показа на баща си. Макар листът да беше добил хубав, кафявожълт цвят, от средния му нерв все още изтичаше сок. Низите трябваше да съхнат още малко.

Като влязоха отново вътре, те послушаха музика от евтиното радио, а после Ирина се прибра в стайката си — ослепително чиста и бедничка. Парите, които Чакъра бе спестил, щяха да отидат не за чейз, а за следването ѝ в Медицинския факултет. В стайката имаше само желязно легло, маса, върху която стоеше просто елипсовидно огледало, и етажерка с книги. Над масата върху дълъг шнур висеше електрическа крушка с тенекиен абажур. Ирина взе от етажерката «Палми край тропическото море» и чете до късно. След това отвори прозореца, съблече се и легна. Въображението ѝ почна да скита из чудни задморски страни. Тя не забеляза как лицето на нейния «тип» доби неусетно пълна прилика с чертите на втория син на Редингота.

Градският часовник удари полунощ. Отвън доливаше шумът на близката пенлива река и тънко благоухание на съхнещ тютюн. Някъде упорито лаеше куче, а върху чистото небе трепкаха ярки есенни звезди.

На другия ден тя се събуди късно. Майка ѝ не ѝ позволяваше да върши тежката работа вкъщи, от която ръцете ставаха червени и груби. През отворения прозорец грееше мекото октомврийско слънце и се виждаха керемидените покриви на съседните къщи, реката, блещукаща на слънцето, и гъсти букети от пожълтели дървета. На изток се издигаха склоновете на планината, забулени

в прозрачна есенна мъгла, през която прозираха петна от кармин на дъбови сечища и тъмна зеленина на борови гори. По улицата скърцаха бавно волски коли, натоварени с грозде. Майката — чевръста и хубава, — с шарена кърпа на главата, метеше двора, обсипан с окапалите листа на ореха. В курника, ограден с телена мрежа, се разхождаха кокошки и пуйки, а до бараката, в която слагаха въглища, грухтеше басово едра свиня.

— Ще ходиш ли на лозето? — попита майката, като прекъсна метенето и се загледа изпитателно в лицето на Ирина. — Баща ти заръча да идеш сутринта.

— Не мога сутринта — начумерено отвърна Ирина. — Първо трябва да си напиша домашните.

Тя излъга — което ѝ се случваше рядко — и се зачерви от срам. Домашните по алгебра и латински беше написала още в петък вечерта — първия ден от тридневната ваканция на учениците за гроздобера. Искаше да отиде на лозето следобед, понеже това беше най-удобното време за срещата ѝ с Борис. Тогава баща ѝ беше дежурен в участъка, майка ѝ трябваше да стои вкъщи, за да наблюдава разтоварването на гроздето, а Динко помагаше на работниците в лозето. Ирина слезе долу, закуси и после отново се прибра в стаичката си — чиста като душата ѝ до вчера. Вместо уроците си — тя ги запомняше отлично с едно бързо прочитане в междучасията — свърши «Палми край тропическото море» и почна «Гирлянди от Хавай», потъвайки в тръпките на сладостната меланхолия, които събуждаше прочетеното.

Чакъра се върна на обед малко сърдит от това, че Ирина не беше отишла на лозето сутринта. Вчерашното ѝ смущение го бе изпълнило с подозрение. Той поръмжа, понахока малко непокорната си дъщеря, но доброто ядене и хубавото вино поправиха бързо настроението му. Лозето даде добър плод, а и цената на тютюна се вдигаше. Той дремна малко, после лъсна ботушите си и отиде на работа.

Ирина се приготви за излизане. Косата си тя бе навела на руло още сутринта. Много ѝ се искаше да облече някоя от по-хубавите си дрехи, бялата ленена пола и тъмносинята копирана блуза с къси ръкави, — но се боеше да не събуди подозрение у майка си. Задоволи се само да сложи новите си спортни обувки и една евтина

сребърна гривна — подарък от баща ѝ след продажбата на тютюна от миналата година.

Когато излезе от къщи и тръгна към лозята, обзе я тревога. Това не бе страх — силна като пантера, тя не се боеше физически от мъжете, — а по-скоро смущение, което идеше от неувереност в себе си. Защо отиваше на тази среща? Може би това щеше да усложни живота ѝ, да разбърка следването ѝ, да разстрои плановите ѝ . . . Не беше ли по-добре да се върне? Ала нещо неумолимо и силно я теглеше към безработния младеж с вехт костюм, с красиво лице и хладни очи.

Гроздоберът беше на привършване и само тук-таме в някое лозе имаше още хора, които се забавляваха с песни, акордеони и китари. По шосето пристъпваха коне, натоварени тежко с последните кошове грозде. От храстите свиреха щурци. Един заек изскочи отнякъде и хукна лудешки по тютюневите стърнища. От синьото небе, от слънцето, което грееше меко, без зной и омара, от планината, полето и хълмовете, потънали в пламъци на умираща растителност, лъхаше спокойствие, наситено с тъга и тихата чувственост на южна есен.

Борис лежеше под бряста върху пожълтялата трева и подпрян на лакътя си, четеше книга. Четеше вдълбочено, сякаш беше излязъл от града, за да прекара деня именно така, без да се интересува дали Ирина щеше да дойде, или не. Когато я забеляза, той се изправи спокойно и постави книгата в джоба си.

— Не те очаквах толкова рано — каза той, като подаде ръка.

— Трябва да се прибера вкъщи преди седем — обясни тя.

— Строги ли са родителите ти?

— Да, като всички прости хорица. Но аз съм свикнала да уважавам предразсъдъците им.

— Това е добре. . . — Борис я погледна изпитателно, сякаш се мъчеше да отгатне нещо в характера ѝ. — Това показва умение да избягваш излишни разpravии.

— Правя го, защото обичам родителите си.

Тя почувствува смущение от хладното му и красиво лице с тъмни, дълбоко поставени очи.

— Обзалагам се, че идваш за първи път на среща — произнесе той, като забеляза вълнението ѝ.

— Не е за първи път — излъга тя оскърбено. —
Ходила съм и друг път.

— Как? . . . Вън от града ли? — попита той с шеговито възмущение.

— Да, вън от града. С възпитани мъже, разбира се.

— Ти не умееш да лъжеш.

— А ти си лош, ако искаш да ме накараш да лъжа.

— Аз не съм толкова лош! . . . — възрази той насмешливо и после добави: — Тук има много прах и минават хора, които ще си въобразят, че сме любовници. Искаш ли да се изкачим към параклиса над боровата гора?

Към параклиса! . . . Но това беше много далеч! Щеше да закъснее, да се върне вкъщи след идването на баща си. Ала несъзнателното ѝ желание да преживее нещо я накара да се съгласи.

По тясна и стръмна пътека те минаха през боровата гора, постлана с кафява иглолистна настилка и напоена с дъх на смола. Хълмът бе висок. Параклисът се намираше на върха му всред поляна, обрасла с глог, шипки и бурени. От поляната се спускаха отвесни скали и стръмни сипеи, в подножието на които свършваше гората. Мястото беше усойно и диво, но от него се разкриваше хубава гледка към града и долината на реката. Когато излязоха на полянката, Борис свали сакото си и го постла върху изсъхналата трева. Двата седнаха срещу слънцето с лице към града. Къщите приличаха на малки зарове, разпилени около реката, а между тях, из улиците и площадите, подобно на мравки, пъплеха хора. Следобедният влак, идейки от София, приближаваше гарата като малка ленива гъсеничка. През гората бяха изчерпали няколко дребни теми и сега мълчеха.

— Значи, медицина! . . . — рече той малко подигравателно, като запали цигара.

— Да.

Тя се загледа в хоризонта. Нежните ѝ мургави буни се бяха зачервили от изкачването.

— А няма ли да се омъжиш? — Той се усмихна, но Ирина не забеляза това.

— Първо ще свърша университета.

Тя уточни мечтите си, вплитайки в тях и идеята да работи в далечни, южни страни. Борис я наблюдаваше с хладния блясък на очите си.

— Това е добър план. . . — произнесе той най-

сетне. — Това е тъкмо животът, който трябва да води момиче като тебе. . . Но колкото за южните страни, боя се да не те направят глупава фантазьорка.

— Защо? — попита тя.

— Защото човек се чувства добре само там, където може да спечели пари.

— Ти никак не приличаш на братята си — замислено произнесе тя.

— Да, никак. Те са комунисти.

— Какво стана с големия ти брат? С какво се занимава той сега?

— Чете забранени книги и агитира между глупците срещу властта. . . Изкара романска филология, но не го приеми за даскал, понеже има присъда от септемврийските събития. . . Сега се занимава с преводи. . . с просия или нещо подобно. . . не знам точно с какво.

— Колко жалко! . . .

— За какво?

— Задето е комунист.

— О, да! . . . С тази глупава идеология той зарази и малкия ми брат. . . Причиняваше хиляди неприятности и лишения на семейството. Изобщо той се оказва глупав и неблагодарен човек.

Ирина се намръщи.

— Ти си много несправедлив — каза тя. — Брат ти положително не е глупав или неспособен човек. . . Подозирам, че една моя съученичка е влюбена в него, знаеш ли?

— Да, зная! . . . Лила, дъщерята на Шишко истифчията, нали? . . . Когато брат ми идва в града, постоянно се мъкват заедно. . . Приличат на гърне и похлупак. . . Двамата са се насъбрали от комунистическата идеология и това им помага да се разбират в любовта. Съчетават идеологичното с приятното.

— О, мълчи! . . . Лила е много почтено момиче.

— Не съм казал противното. Говоря само за брат си. Когато човек няма пари или е неспособен да ги спечели, намира изход в идеологията на комунистите. Братята ми се утешиха именно по този начин.

— Ти говориш постоянно за пари. . . Баща ти трябва да е много беден — съчувствено забеляза тя.

— Да, варварски, ужасно беден! . . . — високо и натъртено произнесе той. — Впрочем това е известно на

целия град. Ние постоянно дължим суми на разни бакали, хлебари и месари в града. И затова едва ли има нещо, което да мразя повече от бедността.

— С какво се занимаваш сега?

— С нищо.

— Как с нищо? . . .

— Ей така! . . . Изучавам тютюневия бранш.

Ирина помисли да му каже за снощния разговор с баща си, но реши, че е по-добре да мълчи.

— Какво може да ти донесе тютюневият бранш?

Борис направи лека гримаса и не отговори. Едно момиче не може да разбере нищо от възможностите, които обещава тютюнът.

— Защо не отидеш да работиш в София и да следваш университета? — продължи тя, като го гледаше с топлите си кафяви очи.

— Защото не съм глупак като братята си — отговори той.

— Но какво ще постигнеш с тютюна? — Тя беше почти огорчена от враждебността, с която бе посрещнат съветът ѝ. — Ще станеш майстор. . . директор на склад. . . най-много експерт в някоя тютюнева фирма. . . Ще стигнеш до тях с нехигиенична и убийствена работа, с угодничество и влачение по корем. . . Ти нямаш никакви връзки в едрите тузове, нали?

— Да, никакви — мрачно потвърди той.

— Значи, желанието ти е съвсем безнадеждно! . . .

Прости ми, че ти говоря така.

— Аз не бих позволил другиму да ми говори така.

Тя го погледна и произнесе:

— Но може би ще успееш.

Настъпи мълчание. Слънцето клонеше към запад и гънките на планината се очертаваха ясно. Полъхна вятър. Водните пари по течението на реката се бяха събрали в дълга ивица от синкава мъгла.

— Ще видим! — произнесе той неочаквано.

А после, сякаш това беше напълно естествено и не можеше да не се случи, той я прегърна и привлече към себе си. Тя не оказа никакво съпротивление. Устните ѝ отвърнаха с тръпчива, неопитна целувка.

Слънцето залязваше.

Когато слязоха в града, вечерният здрач се беше

сгъстил. От дворовете на къщите долитаха весели гроздоберски песни, придружени от свирене на акордеони.

След като се разделиха, Борис тръгна към центъра на града, продължавайки да усеща вкуса на устните ѝ, които още не умееха да целуват. «Малко любов» — помисли той с насмешка. Думата «малко» го накара да се усмихне студено на себе си. Той измерваше всичко в количество. Приключенията от този род оставяха в душата му тръпки на досада и съжаление за изгубено време, но бяха единственото удоволствие за младеж без пари. Дори играта на моники в кафенето струваше пет лева, които не винаги се намираха в джоба му. По природа той не беше нито развратник, нито отшелник и затова момичетата се хлъзгаха по повърхността на живота му, без да оставят възторзи или печал. Ирина беше просто едно от тях момичета. И понеже си оставаше винаги пренебрежителен към жените, а мисълта му беше заета с миража на тютюна, той не съзна, че тръпчивият вкус на устните ѝ го бе развълнувал много по-дълбоко, отколкото мислеше.

Той престана да мисли за нея, когато излезе на главната улица, и се разгневи на тълпата, която му пречеше да върви. По тротоарите се движеха самодоволни търговчета, сполучили да разработят някое дребно предприятие, лениви държавни чиновници, току-що излезли от канцелариите, провинциални франтове с модни дрехи и отегчени лица, девойки с миловидни главички, но с пълни крака. И всички тия хора се блъскаха, хилеха и поздравяваха, като че излизането по главната улица през часа на модната разходка беше върховната цел на живота им. «Гадна тълпа» — помисли той с отвращение, ядосан от навалищата, която го блъскаше и принуждаваше да върви на зигзаг. Нима не би продал душата си, за да изплува над тая сган? . . . Той отдавна беше решил да я продаде, но липсваше добър купувач и това го отегчаваше. Даваха му много ниска цена. Предлагаха му да стане полицейски агент, селски учител, помощник-аптекарь, касиер в кино и дори любовник на една възрастна жена. Всичко това той отхвърля спокойно, без възмущение, като дребни оферти, които не заслужават внимание. Естествената му злъч към света, натрупана от бедността, не се дразнеше от нравственото падение, а само от нищожността на

възнаграждението. За дребните, но почтени службици той знаеше, че щяха да го изхаят, а полицейски агенти и платени любовници на жени ставаха само умствено осакатени глупци. Ала все пак той трябваше да почне нещо и като захвърли гимназиалната си диплома, постъпи в един тютюнев склад. И тук пред него блесна за пръв път златният мираж на тютюна. Тук му се стори, че със своя ум и презрение към хората можеше да властвува над тях. Жълтокафените тютюневи листа с наркотично благоухание, които нареждаше на пастали и стягаше в денкове, можеха да се превърнат и за него в разкошен дом, в американска кола, печалби и могъщество. . . Трябваше само да усвои подробно манипулацията, такта на покупките, хитрините на «шкартото», счетоводните похвати за укриване на печалбите, изкуството да се дават рушвети и полицейските начини за усмиряване на стачките. Трябваше само да прескочи преградата от директори и майстори, от простаци, шмекери и крадци на дребно, която пазеше ревниво местата си и затваряше пътя към тайнствения и недостъпен свят на едрия капитал, на акционерите, генералните директори и главните експерти. Понякога той успяваше да зърне хората на тоя недостъпен и всемогъщ свят. Те идваха с лимузини, които струваха половин милион, преглеждаха внимателно някоя голяма партида и след това отиваха да ловят с въдица риба в плинината. Едни от тях имаха интелигентен вид, бяха изискани и мълчаливи, други, напротив, го поразяваха със своя шум и простащина, със суетното и нахално показване на богатството си. Между последните се срещаха хора почти без никакво образование, бивши кръчмари и месари, груби и безогледни като джамбази по панаирите, но успели да станат собственици на петдесет или сто милиона. Какво му пречеше да постигне същото? Отношенията му с хората бяха по-гъвкави, мисълта му по-остра, волята по-силна. По цели нощи той разсъждаваше върху това и тютюнът се превърна в огнена мечта, която изгаряше въображението му.

Но още през първите дни миражът му показва жестокостта си. Наркотичната миризма на тютюневите листа му се стори непоносима. Отровният прах, който поглъщаше през деня, вечер се къртеше от дробовете му с остра, мъчителна кашлица и жълтеникави храчки. Лицето му ставаше бледно, виеше му се свят и често повръщаше, облян в

студена пот. Това бяха признаци на остро отравяне с никотин у начинаещите, които се престараваха и оставаха след работно време, за да спечелят благоволенieto на майстора. Усърдието продължи три месеца и Борис се надяваше на повишение. Но майсторът беше предвидлив човек и не му позволи да мръдне по-нагоре от денкия. След още три месеца този младеж благодарение на ума и образованието си можеше да го измести. Тютюневата търговия процъфтяваше и главните експерти търсеха под дърво и камък такива хора. Един ден майсторът се обезпокои до такава степен, щото намери за по-добре да уволни Борис.

От два месеца Борис скиташе без работа, но сега се надяваше да постъпи в «Никотиана», най-солидната и най-богатата тютюнева фирма. Службицата беше нищожна и канцеларска, но даваше възможност за учене на нови неща и размах в техническата работа, без да диша непрекъснато отровният тютюнев прах.

Той стигна до голямото кафене на площада, влезе в него и огледа масите, търсейки генерал Марков. Генералът, с моравочервено лице, бръсната глава и светъл спортен костюм, играеше табла с директора на «Родопски тютюн», но така стръвно, че Борис не посмя да го обезпокои и да попита за назначението си. Публиката беше същата, както на улицата, но по-ленива и напълно безразлична към любовните въпроси, киното и разходките по тъмно, които вълнуваха младежта. Тя се състоеше от пенсионери с почервенели от ракия носове, от писарушки, безделници и местни първенци, от разпалени стратегии и капацитети по международните въпроси, които бяха в същото време витруози на белот и шампиони на монике. Но сега по-голямата част от тия провинциални глупци бе оставила щеките, зарове и картите, за да слуша радио. И понеже приличаха на тълпа от кряскащи маймуни — собственото им мнение беше по-важно от това, що чуваха, — заглушаваха гласа на говорителя.

Борис седна отпуснато на една свободна маса и си поръча кафе.

— Какво предават? — попита той, когато келнерът му донесе кафето.

— Речта на Хитлер — небрежно отговори келнерът.

— Казва ли нещо интересно?

— Зъби се на евреите.

Борис погледна разсеяно към масата на генерала, от чието благоволение зависеше съдбата му. Генералът нямаше никакво намерение да се признае за победен и яростно нареди пуловете за нова игра. Борис съзна, че беше неудобно да се приближи до него сега. Той плати кафето и излезе на улицата.

Вечерният хлад го накара да потрепере. Той имаше зимно палто, но нямаше пардесю или мушама, които бяха тъкмо за това време. Електрическите лампи на улицата образуваха броеница от трепкащи светлини, които есенната вечер правеше да изглеждат студени и остри. Борис тръгна към северната част на града. Лампите ставаха все по-редки, а улиците по-тесни и по-тъмни. Стигна до площада на баните, оживен през летния сезон, сега пуст, и отмина джамията, върху минарето на която светеше лампа. Модерните постройките от центъра на града — белег на търговско благополучие — отстъпиха място на изтърбушени паянтови къщички с дървени порти, овощни градини и широки дворове, сред които горяха огньове. Жените варяха мармалад, а мъжете опушваха бъчвите или стягаха казаните за ракия.

В една такава паянтова къща на този квартал живееше семейството на Редингота.

II

Бе изминала година от деня, в който Борис постъпи в склада на «Никотиана» като стажант от интелигентните безработни. Ирина взе матура с пълно отличие и почна да се готви за Медицинския факултет. Динко също изкара гимназия, но го взеха в Школата за запасни офицери.

Градецът животуваше сънливо и тихо в дребни клюки и благоухание на съхнещ тютюн. Само от време на време хората се стряскаха от някое македонско убийство или внезапни арести на комунисти, които после, оковани с вериги, бяха изпращани към близкия областен град.

В семейството на Чакъра царуваше спокойствие.

Но един горещ ден, към края на август, старшията се прибра за обед в лошо настроение, което изрази още сутринта в дребнава придирчивост към подчинените си. На няколко млади стражари в околийското управление

той се скара за немарливо отнасяне към оръжнето, на постовия пред общината направи строга бележка, че не е обръснат, а на жена си, която беше приготвила всичко навреме, викна грубо:

— Слагай масата! . . . Какво чакаш?

Жена му го погледна учудено, защото масата беше отдавна сложена.

Чакъра седна на мястото си намръщен и разтърка в супата една малка лютивя чушка, от която пълнокръвното му лице стана още по-червено. След това хвърли свиреп поглед към жените, които поглъщаха залъците си страхливо и всеки миг очакваха избухването на бурята.

— Дай гювеча! . . . — изкомандува той на жена си, а после още по-строго изръмжа към Ирина: — Дай виното!

Двете жени станаха почти едновременно и донесоха гювеча и виното. Гювечът беше тлъст и приготвен, както старшията го обичаше: с картофи, със сини домати и малки лютивы чушки. Като отпи една глътка вино, той пак погледна жените и забеляза, че те почти не ядяха. «Кучки — помисли той гневно. — Ако не се боят от мене, ще се качат на главата ми!» Ирина поне се беше качила вече на главата му.

Той се наобядва, запуши и по навик, който беше добил в службата при разпит на арестувани, помълча зловещо, за да изплаши още повече виновния и да му вдъхне почит към истината. Настъпи оловна тишина, която увисна над масата и накара двете жени да наведат глава. Майката започна да сгъва кърпите, правейки това с излишно усърдие, а Ирина, леко побледняла, се мъчеше упорито да изтрие с хляб петно от капка вино върху покривката.

— Срам! . . . — избуца най-сетне гласът на Чакъра. — В земята потънах, когато ми казаха.

— От какво срам? . . . Какво ти казаха? — сопнато попита майката.

— И ти ли се правиш, че не знаеш? — гневно кресна старшията.

— Не зная нищо.

— Ако не знаеш, питай хората! . . . Дъщеря ти е станала любовница на един вагабонтин.

— Я не слушай много какво приказват хората — бързо рече майката.

— Мълчи! . . . — яростно изрева Чакъра.

Червеното му лице стана мораво, а краищата на устните му се изкривиха надолу и това го направи да изглежда още по-свиреп. Майката стана обидено, излезе от стаята и сърдито тръшна вратата след себе си. Но в малкото вестибюлче тя се спря и доволна от постъпката си, почна да слуша. Тя знаеше, че излизането ѝ щеше да стресне Чакъра и да намали гнева му наполовина. Колкото за Ирина, тя наистина трябваше да получи един малък урок. Беше време за това.

След излизането на жена си Чакъра примигна бързо няколко пъти и се почувствува безпомощен. Туйто! . . . Изтървеш ли веднъж жените, върви ги гони да ги умириш отново. Ах, какъв бой заслужавах те! . . . Но после старшията съзна изведнъж, че грубостта нямаше да му помогне. Жена му не беше като тукашните, които човек можеше да набие. Още по-малко това се отнасяше за дъщеря му.

— Какво има, татко? — внезапно попита Ирина.

Чакъра отбърна. Гласът на девойката беше развълнуван, но невинен и чист. Това накара старшията да попита малко по-спокойно:

— Тази сутрин ми казаха, че си ходила по срещи с Рединготчето. Вярно ли е това?

— Да, вярно е — отговори Ирина.

Лицето на Чакъра отново стана мораво, вените на слепите му очи почнаха да бият силно и върху челото му се появиха ситни капчици пот. Той не можеше да оцени самопризнанието, но запази спокойствие, необходимо за по-нататъшния разпит.

— Откога? — мрачно попита той.

— От миналата есен.

— Къде се срещате?

— При параклиса.

— А през зимата?

— Вечер, при дървеното мостче, зад склада на «Никотиана».

— На друго място срещате ли се?

— Не.

— А какви планове имате? — Гласът на старшията стана насмешлив и зъл. — Този поплювко иска да се ожени веднага, нали?

— Ние нямаме никакви планове.

Чакъра я погледна и занемя. Той беше от старото

поколение, със строги нрави, и любовта без ангажменти му се струваше подлост, с която някои безсъвестни типове използваха глупостта на жените.

— Значи, тъй, никаквице! . . . — изкрещя той вън от себе си. — Ти си приела да го забавляваш като леко момиче! . . .

— Знаеш, че не съм . . . не мога да бъда леко момиче — гордо заяви тя.

— Зная само, че ходиш с просяците на града и хората ми се смеят. . . Поне да беше някой приличен човек, а не самохвалко и лентяй! Едва го приеха по милост в склада, а блънува за милиони. Поплювко с поплювковците! . . .

Ирина наведе глава. Чакъра млъкна, доволен от въздействието на думите си. Той беше ударил дъщеря си по най-чувствителното място — гордостта. После погледна дебелия си старовремски часовник с турски циферблат и направи гримаса — беше закъснял за работа. Стана бързо, опъна сабята си и като хлопна силно вратата след себе си, излезе навън.

Майката влезе в стаята. Ирина плачеше тихо и по пълничките ѝ мургави бузи се търкаляха сълзи. Рулото ѝ се беше развило и косата ѝ падаше в безпорядък върху шията. С несъзнателни движения на ръцете си тя се мъчеше да го поправи, но без да иска, с това го разваляше повече. Изостреното ѝ чувство за достойнство беше оскъrbено до смърт от думите на Чакъра. Майката се приближи и я погали по бузата. Ирина неволно целуна ръката ѝ. Стори ѝ се, че в тази нежна милувка, в тази загрубяла, но топла ръка имаше дълбоко съчувствие и разбиране, което не беше подозирала досега. Майката се наведе над нея, улови я за брадичката и кротко извърна лицето ѝ към себе си.

— Каж ми всичко! . . . Случило ли се е нещо?

Ирина разбра въпроса и отговори твърдо:

— Не, бъди спокойна. . . Нищо не се е случило.

Тя усети целувка върху челото си и неволно, с дълбокия инстинкт от детинство, скри лице в гърдите на майка си. От топлината им се излъчваше чувство за сигурност, нещо прекрасно, мило и нежно, което я накара да се разхлипа още по-силно.

Майката попита:

— Имате ли някакви намерения?

— Не сме говорили нищо определено досега. . .
Аз трябва да свърша университета, а той иска да се издигне. . . да спечели много пари.

— Всеки иска това. Но дали ще може?

— Аз зная. . . напълно сигурна съм, че може.

Майката въздъхна загрижено.

— Каква заплата получава сега?

— Хиляда и двеста лева.

— Малко. Няма да стигне дори за него.

— О, не гледай какво получава сега! . . . Главният експерт на «Източни тютюни» му предлага двадесет хиляди месечно в централата.

Майката се усмихна снизходително:

— Той ли ти каза това?

— Да. Но той има причини да не напуска «Никотиана». Ти не знаеш. . . не разбираш какво е тютюнът.

Майката погледна замислено към прозореца и въздъхна пак. В паметта ѝ изникна миналото, когато работеше в складовете на «Никотиана» и «Родопски тютюн». Спомни си кафявият прах, който през безкрайния работен ден се наслойваше в дробовите ѝ. Спомни си отровната миризма, която замайваше главата, убиваше свежестта на бузите и сякаш изсмукваше кръвта от тялото. Спомни си дните на стачки, когато полицията разтурваше събранията и безмилостно гонеше работниците с палки и бичове. Господи, колко отвратително ѝ се струваше това сега! . . . Но практичният усет на майката, която обмисляше бъдещето на дъщеря си, я накара да си спомни също така и главоломното забогатяване на няколко души, които бяха започнали с тютюна от нищо и на които преди години Чакъра даваше пари назаем да се нахранят в гостилницата. Това бяха хора хитри, безогледни, ала все пак способни и енергични. А нима Рединготчето, чийто баща-повлекан беше известен на целия град, имаше тия качества? Можеше ли да стане нещо повече от истифчибашия, от обикновен майстор? Та нима Ирина беше за човек като него? Не, не! . . . Майката я притисна към себе си и произнесе решително:

— Ти трябва да го забравиш сега. . . Нека се издигне и спечели пари, а после ще видим.

Ирина я погледна с пламъче на враждебност, пос-

ле тъжно наведе глава. Нима една ограничена и неuka жена можеше да каже друго нещо!

— Баща ти по никой начин не ще позволи да се срещаш понеже с него — продължи майката. — Помисли си добре! . . . Ако не разбереш това, може да се разсърди и да не те изпрати да учиш в София.

— Остави ме! . . . — внезапно избухна Ирина. — Ако направи това, ще му работя като Динко на нивата. . . Той не заслужава да има друга дъщеря.

Тя се прибра в стаичката си и отново заплака горчиво, понеже в дъното на душата си съзнаваше, че упрекът на баща ѝ беше справедлив. Нещо липсваше в отношенията ѝ с Борис, нещо ги разделяше един от друг, нещо правеше връзката им несигурна и случайна. Ирина искаше да повярва в неговите планове, в неговия мираж, но не можеше и понякога се съмняваше дори в истинността на дребните факти, които ѝ съобщаваше. Имаше ли смисъл да остава в «Никотиана», ако главният експерт на «Източни тютюни» му предлага наистина дванадесет хиляди лева в централата? Защо всички хора му се струваха глупци, които може да надхитри? Толкова ли лесно се печелят милиони? Той беше преуморен, отслабнал и жълт, кашляше остро от тютюневия прах, но бълнуваше непрестанно за планове си, измисляше невероятни съчетания на възможности, основаваше грамадни предприятия с филиали в чужбина. И всичко това го караше още повече да прилича на болен от треска златотърсач, на побъркан иманяр, на нищожен и жалък бедняк, който ще прекара целия си живот в търсене на средство да спечели пари, без да постигне нищо. Какво означаваша парите за него? Може би нещо, което сам не съзнаваше и нямаше нищо общо с обикновената им употреба, но което го привличаше неотразимо, тъй като беше свързано с власт над хората и отмъщение за бедността. Дори когато я целуваше, студените му очи оставаха устремени в това далечно нещо, което го откъсваше от живота, от любовта.

Изведнъж тя се почувствува унижена. Родителите ѝ бяха прави. Може би не трябваше да го вижда повече. Може би в София щеше да го забрави, постепенно и неусетно. Ала мисълта да не го вижда повече ѝ се стори непоносима. Спомни си часовете, които бе прекарвала

с него при параклиса. Високите върхове на планината блестяха ярко, все още покрити със сняг, но наоколо беше пролет, цъфтяха шипки и глогове, жълти лютичета обсипваха поляната, обрасла с избуяла трева. Във въздуха се носеше нещо топло и златисто, нещо безумно радостно и щастливо, което опияняваше и двамата. Тогава студенината му, която го правеше тъй далечен, изчезваше, той внезапно ставаше нежен и започваше да я целува. . . Да, все пак той я обичаше, все пак той намираше у нея нещо, което нито работата, нито честолюбието, нито мечтите му можеха да му дадат. И тя заплака отново.

Стреснаха я ударите на градския часовник. Имаше среща с Борис. Бяха уговорили да се видят в малката сладкарничка, близо до площада, в която рано следобед не отиваше никой. Тя се облече бързо и със свито сърце излезе от къщи.

Наближаваше края на август и макар горещината да беше все още много силна, в посърналата зеленина и уморения блясък на слънцето се долавяха първите тръпки на есента. Акациите по улицата ронеха тъжно дребните си пожълтели листа, а реката шумолеше приспивно и глухо. От време на време някъде сънливо изкукуригваше петел. Фасадите на къщите, измазани с глина или вар, бяха покрити с низи от прясно набран тютюн, излъчващ упойваща и сладникава миризма, която се смесваше с благоуханието на карамфили и шибой от цветните лехи в дворовете.

Ирина тръгна бавно по тротоара на пустата улица. Всеки ъгъл, всяка ограда, всяка къща ѝ напомняше минали дни, когато, задъхана и щастлива, бързаше по тази улица, за да излезе на шосето и оттам да тръгне по пътеката към параклиса. Но колкото по-силно я завладяваха спомените, толкова по-голямо ставаше безредието в душата ѝ. Суровите думи на баща ѝ се смесваха с кротките съвети на майка ѝ. Оскърбената гордост се бореше с любовта ѝ. Съзнаваше, че трябва да се раздели с Борис, и все пак това ѝ се струваше невъзможно.

Измъчена от мислите си, тя прекоси площада, павиран с гранитни блокчета и влезе в сладкарницата. Вътре беше прохладно и тъмно, миришеше на ванилия. В дъното виновно се раздвижи някаква двойка, а съдържа-

телят, препасан с бяла престилка, дремеше до тезгяха, отрупан с тави баклава и разноцветни провинциални пас-ти. Стените бяха украсени с календари на патриотични организации, майсторското свидетелство на сладкаря и обща снимка на футболните играчи от националния тим.

Борис седеше на една маса пред паничка със сладолед. Той носеше все още овехтелия си миналогодишен костюм. Ирина седна до него и конвулсивно стисна ръката му. Сълзите, които бе съдържала досега, бликнаха изведнъж от очите ѝ.

— Какво има? — с досада попита той.

— Татко е научил всичко.

Борис се засмя, но после го обзе неприятно чувство, сякаш Чакъра го беше омотал в мрежа, от която не можеше да се отърве лесно.

— Добре! . . . — каза той с привидно спокойствие. — Какво от това?

— Как какво? . . . — Тя го погледна с упрек в разплаканите си очи.

— Да се хвърлим под влака ли?

Суровият му глас я прониза и стресна.

— Няма защо да се шегувам — тихо произнесе тя. — По-добре би било. . .

Ирина искаше да каже: «По-добре би било да обмислим какво да правим», но вместо това млъкна изведнъж. Нещо я задуши. Съзна внезапно унизителното положение, в което се намираше. Нима можеше да му каже: «Ходихме заедно и баща ми е научил за това. Трябва да се оженим.» Тя беше съвсем неспособна да постъпи така.

— Аз не се шегувам и мисля, че ние не трябва да се виждаме повече — рече той, като долови борбата, която ставаше в нея, и се помъчи да я използва.

Връзката с Ирина му тежеше отдавна, а тревогата от дребните усложнения, които можеха да настъпят, го караше да мисли за скъсване. Сега беше дошъл удобен момент да направи това.

— Никак ли да не се виждаме? . . . — прошепна тя изумено.

— Да, никак. . . В края на краищата нашите отношения не могат да траят вечно. Аз ти намекнах в началото за това. Не ме гледай така.

— Борис. . . — прошепна тя отчаяно.

Той се уплаши от сцени и каза по-меко:

— Ти ще отидеш да следваш в София, а аз трябва да остана тук. — Гласът му стана изведнъж груб. — Моля те, не плачи, защото ни гледат и ни се смеят! . . . Не ставай простачка.

Той млъкна и след малко продължи отново:

— През тия две-три години ще стъпя здраво на краката си. . . А после ще видим. . . Но сега не мога да поема никакъв ангажимент. Ясно ти е защо, нали?

Тя не отговори. Гледаше мрачно и втрещено пред себе си. Сълзите ѝ се попиваха от горчива мъка, от тихо и безропотно примирение. Да, ясно ѝ беше. Той не искаше да загуби свободата си, да ограничи възможностите си с едно провинциално момиче, което не можеше да му донесе нито пари, нито връзки с недостъпния свят. Дали безумните му планове не стигаха до ония красиви и потънали в разкош жени, които понякога идваха с лимузини в градеца, придружени от съпрузите, бащите или любовниците си? Не, той нямаше нито външност, нито характер, които можеха да се харесат на тези разглезени жени. Ала все пак тя произнесе горчиво:

— За да почнеш с тютюна, ти трябва да имаш много пари.

— Ще ги намеря — уверено каза той.

— Откъде?

— Ще потърся съдружник или варантен кредит. . . Мога да изплащам на производителите след продажбата на готова партида. . . Има цял куп възможности.

Той погледна нетърпеливо стенния часовник и почна да барабани с пръсти върху масата.

— Ще се видим ли още веднъж? — глухо попита Ирина.

Той повдигна рамене и каза великодушно:

— Можем.

— При параклиса.

— Добре. При параклиса.

— За къде бързаш сега?

— Имам работа в склада. Утре пристигат чорбаджиите. Трябва да стегна всичко.

Ирина се усмихна тъжно. Той си въобразяваше, че само няколко години го разделят от милионите. Имаше драма и в неговото безумие. Но тъкмо това я караше да го обича по-силно.

— Ти ли ще стегнеш всичко? — попита тя.

— Кой друг?

— Това е работа на директора.

— О, директорът! . . . — Борис се изсмя презрително. — Цялата му работа лежи върху Баташки и мене. . . Впрочем той пак е заминал някъде да държи реч и дори не знае за идването на чорбаджиите.

Ирина се намръщи. Генерал Марков минаваше за покровител на Чакъра и редовно купуваше тютюна му за «Никотиана».

— Трябва да му съобщиш по някакъв начин — произнесе тя с упрек.

— На кого?

— На генерала.

Борис небрежно махна с ръка:

— Не съм длъжен да правя това. . . Но бъди спокойна. За Спиридонов е все едно дали генералът е тука, или не. Марков е само патриотично украшение за местния клон на фирмата. Спиридонов си знае работата.

Още от дете Ирина беше чувала за Спиридонов. Името му я изпълваше с необяснимо чувство на страх и враждебност. От Спиридонов и от сделките му в чужбина зависеха много неща в околията. Той решаваше започването на покупките, отварянето на складовете, цената на суровия тютюн, размера на шкартото, големината на надниците, глада или жалката ситост на хиляди бедни семейства. Той ставаше причина за протести на депутати в Народното събрание, за внезапното избухване на стачки, за сбивания между работниците и полицията, в които се излагаше живота на баща ѝ. И сегашното идване на Спиридонов отново изпълни Ирина с враждебност.

Тя изяде мълчаливо и тъжно един сладолед.

— Мислиш ли, че Спиридонов ще те забележи сега? — попита тя внезапно.

— Не зная. Но ако не го направи, толкова по-зле за «Никотиана». Ще постъпя веднага в централата на «Източни тютюни».

Ирина трепна горчиво: значи, хвалбите му, че главният експерт на «Източни тютюни» го викаше в централата, може би не бяха измислица.

Лила, дъщерята на Шишко истифчията, се готвеше да отиде на една от редките си срещи с Павел. Тя работеше

ние като пасталджийка в склада на «Родопи», но днес не бе отишла на работа именно поради тази среща.

В единствената станчка на къщичката бе полутъмно и горещо. Лятното слънце напичаше схлупения покрив, и двете малки прозорчета, макар и отворени, едва стигаха на проветряването на въздуха. От пода, напръскан от вода и грижливо изметен преди малко, се разнасяше дъх на влажна глина. Една трета от стаичката бе заета с дъсчени одри, покрити с козяци, а останалото пространство — от сандък за дрехи, два стола и грубо скована маса, върху която семейството се хранеше.

През отворените прозорчета, полузакрити с басмени перденца, долиташе разговорът на майката на Лила с една съседка. Майката се оплакваше възбудено, че тъкмо в разгара на сезона Шишко отново бе останал без работа, уволнен от склада на «Бяло море» поради разпавия с майстора. Лила се усмихна. Вчера тя бе завършила успешно разговора за настаняване на баща си в склада на «Родопи». Когато се намираше в добро настроение, директорът на клона изслушваше нуждите на работниците, особено на хубавките, с известно съчувствие. Развълнуван от молбата ѝ, той беше обещал да приеме баща ѝ на работа. Лила имаше основание да бъде обезпокоена от добрината му, но в тоя миг не мислеше за това.

Тя отвори вратата и през малкото прустче, което отделяше стаята от двора, викна високо:

— Татко, ела!

Шишко поправяше на двора две готварски печки, които бе донесъл на гръб от града. Когато го уволняваха от складовете, той започваше да се занимава с тенекеджийство, като използваше вежди материали и хечива на шурей си, който имаше добре разработено дюкянче на главната улица. Шишко беше неук, но познат на всички комунисти в града. Известността му водеше началото си още от тесняшките времена, когато членовете на партията правеха сборове на една поляна вън от града и учудваха гражданите със своята дисциплина и гимнастически постижения. В тия постижения Шишко беше винаги пръв. На младини той притежаваше голяма физическа сила, която по-късно партията превърна в духовно и физическо мъжество срещу господарите. Всички комунисти в града ценяха голямата му опитност в стачките. През една от тези стачки, при сбиване с полицията, той бе загубил и едното си око.

Шишко влезе в станчката, запотен от горещината и чукането. Той бе с плешиво теме, с червено и кръгло лице. Мускулатурата на плещите и гърдите, с която някога смайваше другарите си по тесняшките сборове, личеше още под вехтата му, грижливо изкърпена риза.

— Татко, аз излизам — рече Лила.

— Къде? По работа ли? — загрижено попита Шишко.

Върху лицето му премина израз на тревота. Думата «работа» означаваше между тях явка с нелегален другар или партийна акция.

— Не. Имам среща с Павел Морев.

Шишко отдъхна. Павел Морев беше член на областния комитет, но живееше легално в София.

— Поздрави го от мене и му кажи, че отговорникът в градския комитет по складовите дружества е вдигнал много високо мерника. Трябва да дисциплинира малко другарите от «Бяло море». Разбират ли от тактика, или не? Всички вече са заподозрени от полицията, а се разпениха срещу моето уволнение и направиха поразии. Аз, слава богу, няма да умра от глад, докато имам ейтия...

Шишко показва големите си груби ръце. Той дишаше тежко, понеже страдаше от задух, който с напредъка на възрастта му се засилваше.

— А какво ще правим, ако не се разпенваме? — попита Лила. — Да кротуваме като овчици ли?

— Така не може! — посъветва Шишко. — Заприличали сме на анархисти! Майсторът уволни целия партиен актив на дружеството и провали всичко, което бяхме направили досега. И ти също се заяждаш за щяло и за нещяло с майсторите.

— Ние си знаем работата! — самоуверено произнесе Лила.

— Знаете, зер! Нищо не знаете! — сгълча я Шишко. — Много взехте да ставате важни напоследък вие, младите...

— Учим се от вашите грешки.

— Я гледай! Така ли? — Шишко се намръщи, но доброто му настроение не изчезна. — Ако Павел Морев те е научил това, кажи му, че и ние, старите, сме направили нещичко. Основахме масова партия, вдигахме стачки, въстания, туй-онуй...

— Павел Морев разсъждава също като тебе, но то-
и е неправилно.

— Значи ти почна да даваш ум и на него?

Шишко погледна дъщеря си полусърдито, полудо-
вно. Той беше почти неграмотен, но партията го научи
да цени образованието. И за разлика от Чакъра, който
една отстъпи пред молбите на дъщеря си да не я даде в
стопанско училище, Шишко направи всички усилия да
улесни учението на Лиля в гимназията. Но Лили не можа
да завърши. Изключиха я в седми клас заради участие в
маркс-ленинските кръжоци.

Тя бе тънка, височка, с гладко лице, с права тъмно-
руса коса и бледосинкави очи, чиято острота караше учи-
телите да имат винаги враждебно отношение към нея.
Веднъж, в часа по латински, Редингота се разсърди за
нещо и нарече Лили вещица. Ала това бе красива вещица:
с хубави рамене, с добре заоблени гърди и не по-лоши
крака. Местните донжуани, които привечер ядяха семки
край киното и оглеждаха хубавите жени, я считаха за
едно от забележителните момичета в града. Но те добавя-
ха веднага, че е непристъпна и зла като оса.

Лили познаваше всички горчиви страни на бедност-
та: и едностайната паянтова къщичка с глинен под, в
която бе прекарала тъжните години на детството си;
и дългите зимни месеци на безработица, в които баща ѝ
едва намираще пари да купи хляб; и неплатените училищ-
ни такси в гимназията; и премаляването от глад през
целия час; и липсата на палто през зимата; и скъсаните
обувки през дъждовете на есента.

Тя познаваше всички напрежения на партийната
работа: и безкрайните разпити в учителската стая около
маркс-ленинските кръжоци; и тревогата от издайничест-
вото за пръснатите позиви през нощта; и студентите тръп-
ки при явки с нелегални другари; и ужаса от мъченията,
които надвисваха над нея при партиен провал.

Познаваше и цялата подлост на света, срещу който
се бореше и който мразеше до дъното на душата си; и бе-
зуспешните опити на фирмите да подкупят баща ѝ; и нап-
равения план на един старшия да я направи провокатор-
ка и своя любовница; и безмерната алчност на господа-
рите; и глупостта и продажничеството на слугите им.

Лили познаваше и още много други неща. А всичко
това придаваше на красотата ѝ някаква сурова и хладна
острота.

— Хайде на добър час! — рече Шишко. — Имам работа.

Той бързаше да довърши двете печки до вечерта и да ги отнесе в града, за да вземе пари.

— Татко, чакай! — бързо произнесе Лила. — Искам да ти кажа нещо.

— Казвай! — Шишко се усмихна. — Пари за подметките ли? . . . Ще взема довечера.

— Не, не е за пари! . . . — Гладкото, покрито с редки, бледи лунички лице на Лила се заля от руменина, но очите ѝ светнаха решително. — Исках да ти кажа нещо друго. . . Павел Морев и аз се обичаме.

— Що? . . . — изхърка Шишко.

Челото и веждите му се сгърчиха болезнено, сякаш някой го беше ударил неочаквано.

— Павел Морев и аз се обичаме — спокойно продължи Лила. — Исках да знаеш това.

Шишко издаде още едно сподавено и безпомощно хъркане. Вълнението беше засилило изведнъж задуха му. Новината го порази и разстрои като внезапен провал в партийната работа. Той знаеше отдавна, че Лила и Павел работеха заедно по организацията на легалните складови дружества, но никога не предполагаше, че отношенията им могат да вземат такъв обрат. Партийната работа не беше шега. Никакви лични чувства не трябваше да се преплитат с нея. Обзе го внезапен гняв срещу Павел Морев. Лицето му стана още по-червено, устните му затрепераха. Почувствува желание да улови Лила за врата и да я набие, както трябва, а после да отиде при някой от по-възрастните другари на градския комитет и да му разправи за поведението на Павел Морев.

Лила стоеше изправена като гъвкава фиданка, която бурята не може да превие.

— Какво? Искаш да ме биеш ли? — с укор попита тя. — Задето не крия нищо от тебе, така ли?

— Посрами партията! — глухо изпъшка Шишко.

— С какво съм я посрамила? Да не съм извършила предателство или провал?

— Посрами я с поведението си.

— Я не ставай смешен! — избухна Лила. — Ние не можем да зарежем партийната си работа и да се женим сега. Или искаш да кажеш, че имаме нужда от благословията на поп? Ако мислиш така, почни да ходиш на чер-

мил и поискай разкаяние, задето не си ме кръстил до днес.

— Не е работата в това!

Шишко удари гневно с юмрук по масата.

— А в какво?

— Ти сама каза в какво. В наше време не ставаха такива неща.

— Във ваше време можехте да се жените, когато си искате. Нямаше такава буржоазия и закон за защита на държавата. А сега на всяка крачка по петите ни вървят детективи.

— Щом е така, ще си гледате само партийната работа и туйто.

Шишко седна с въздишка на стола и се опря върху масата. Той съзна, че вече няма право да се бърка в живота на дъщеря си, станала отдавна самостоятелна. В паметта му изпъкнаха зимните утра, в които Лила отиваше на училище без закуска, вечерите, в които тя четеше до късно, ваканционните месеци, през които нуждата я караше да работи в тютюневите складове. . . Тя не познаваше дори обикновените радости на другите работнически момичета, които обичаха да се гиздят с припечеленото, да отиват на кино или да се разхождат вечер по главната улица. Като светица живееше тя, но Шишко не забелязваше това досега и го считаше за обикновена, задължителна добродетел, сякаш Лила не беше девойка, а стара мома. Обзе го внезапно угризение за бедността, която не му бе позволила да създаде почти никаква радост на дъщеря си. Той се почувствува смазан, безпомощен, неспособен да оправдае или осъди поведението на Лила. И понеже не знаеше какво да прави, стана от стола, избърса с грубата си ръка челото и тръгна към вратата. Върху повехналата му буза се бяха отърколили няколко сълзи.

— Татко, не се тревожи! — извика Лила след него.

А Шишко въздъхна тежко, но някак успокоено:

— Не се тревожа, щерко! Ти не си вече моя дъщеря, а човек на партията. . . И нека тя те направлява и съди.

Лила излезе от къщи и по прашните, нажежени от слънцето улички на работническия квартал тръгна към боровата гора над градската градина, където правеше срещите си с Павел. Тя бе доволна от развръзката вкъщи. «Старият» се развълнува и наскърби, но прояви пълно

доверие към нея, а повече не ѝ трябваше. Личният живот бе отхвърлен назад и Лила се върна отново към мислите, които я занимаваха всекидневно. Пред нея се изправиха тревожно неизяснените въпроси за партийния курс, за разногласието между другарите по върховете, за подготовката на обща тютюнева стачка в града. От решението на тези въпроси зависеше всекидневната ѝ дейност между работниците. При всяка среща Павел я осведомяваше върху тях, но откъслечно и непълно, защото сам не знаеше как ще се развият събитията. Докато потисничеството над работниците ставаше все по-голямо, членовете на ръководствата губеха време в теоретични спорове и взаимни обвинения в сектантство. Павел бе член на областния комитет и водеше борба за отърсване от остарелите методи на действие. Лила не споделяше възгледите му от страх и да не пренесе разногласията в низините. И докато вървеше в оскъдните сенки на ниските къщици и дувари — работническият квартал почти напълно бе лишен от зеленина, — тя мислеше тъжно за упорството на някои от другарите.

Пътят на Лила към боровата гора минаваше през центъра на града. Когато прекоси площада и стигна до тротоара, тя видя Ирина, която в това време бе излязла от сладкарница «Спорт» и след тъжната среща с Борис се връщаше вкъщи. Двете момичета бяха съученички от един и същи клас в гимназията, но се поздравиха хладно. Разделяха ги много неща. Преди две години Лила употреби напразни усилия да заинтересува Ирина с марксистически кържаци. Дъщерята на старшията не издаде нищо пред учителите, но твърдо отказа да влезе в кържаци. Пречеха ѝ дребното охолство, сладникавата мечтателност. Лила я отмина равнодушно, без да забележи зачервените ѝ от плач очи.

Срещата с нея накара Лила да си спомни за Борис. Лила го мразеше неудържимо още от гимназията. Макар и беден, той споделяше реакционните възгледи на баща си, а сега бе станал най-противният тип в склада на «Никотиана». Дори майсторът Баташки не се държеше с работниците тъй зле. Дали нямаше да бъде подходящо, ако Павел поговореше с Борис и се опиташе да го вразуми? Не, нямаше смисъл. Дватамата брата бяха скъсали отдавна завинаги връзките си. Те се мразеха и злословеха един за друг като врагове. Колко различни бяха харак-

терите у тримата синове на Редингота! Павел — комунист, Борис — реакционер! Като ремсист Стефан се държеше изобщо добре, но понякога проявяваше черти, които не и се харесваха. Бе сприхав и самомнителен, изпадаше в уклони наляво и надясно, според настроението си, и не търпеше чужди мнения, особено след като го изключиха от гимназията и се почувствува герой. Но Лила също беше изключена от гимназията, влизаше дори в комсомолска ядка и все пак не изразяваше честолюбието да ръководи Ремса в града. Високомерието на Стефан можеше да свърши лесно с провал.

Неспокойната мисъл на Лила се върна отново върху Ирина, но отскочи веднага към Динко. И при него работата не беше в ред. Динко бе непоклатим ремсист, но обичаше братовчедка си с някакво тайно, упорито и потиснато чувство, което Лила се опитваше напразно да избие от главата му. Той завърши гимназия с отличие и понеже още не беше заподозрян в полицията, един другар от градския комитет даде идеята да постъпи в Школата за запасни офицери. На партията трябваша и хора с военно образование. Лила бе доволна от това разрешение, но в душата ѝ продължаваше да тлее тревога за Динко. В характера му имаше едно непристъпно, тъмно и затворено въгълче, което се изплъзваше винаги от въздействието ѝ.

Лила въздъхна, измъчена от мисълта, че Борис Морев беше негодник и подлец, а братята му — комунисти. Потискаше я и съжалението, че Павел потъваше все по-дълбоко в опасни идейни спорове, че Стефан имаше тежки недостатъци в характера си, че умният Динко бе влюбен така глупаво в добродушното и нищожно момиченце Ирина, което на всичко отгоре не му обръщаше никакво внимание. Колко сложни и заплетени бяха отношенията между хората. Но може би тия отношения трябваше да се приемат такива, каквито са, и да се действуват въпреки тях.

В градината бе все още тихо, почти безлюдно и горещо, ала не тъй задушно, както в града. От боровата гора идеше едва доловим прохладен и освежителен лъх, който Лила пое с наслада. Прекарвайки дните си в отровната атмосфера на тютюневите складове, тя жадуваше за слънце и въздух. Тишината и спокойствието на летния ден, дълбоката синевина на небето, миризмата на боровете и ярките багри на цветята в лехите я накараха да

почувствува радост от живота, но заедно с това и копнеж за нещо, което ѝ липсваше въпреки любовта на Павел. Стори ѝ се, че никога двамата нямаше да вкусят от наладата на пълната почивка, от безгрижието на младите влюбени двойки, които вечер се смееха, прегръщаха и целуваха по алените на градината. Такъв беше законът на борбата. Той изправяше Павел и Лила непрекъснато пред опасности, правеше душите им напрегнати, тревожни, чувствителни и непримирими.

Тук-таме върху пейките, под дебелите сенки на чинарите и акациите, седяха безделници, които се прозяваха, или гимназисти, които учеха за приближаващите поправителни изпити през есента. Когато Лила минаваше покрай тях, те прекъсваха четенето си и после за дълго не можеха да се съсредоточат.

Лила не им обърна никакво внимание, нито се разсърди на опитите им да завържат разговор. Но тя се обезпокои от един мъж с шарена вратовръзка и нови жълти обувки, за когото другарите от склада я бяха предупредили, че е агент на полицията. Непознатият мъж беше висок, с подпухнало лице и неприятни светли очи. Особено противни бяха ръцете му. Те ѝ се сториха големи, хищни, костеливи, с някаква мъртвешка белота. Когато мина покрай скамейката му, той повдигна глава от вестника, който четеше, и очите му, тъжни и зли, се втренчиха неподвижно в нея. Но той веднага наведе глава и продължи равнодушно четенето. Лила почувствува слабо облекчение. Явно бе, че непознатият агент е дошел тук скоро в града и се запознаваше повърхностно с жителите и обстановката му. За да провери дали не я следи, тя се обърна и го погледна бързо. Агентът, седнал гърбом към нея, продължаваше да чете вестника си. Лила отдъхна, но се успокои напълно едва когато навлезе в тесните пътеки на боровата гора и почна да мисли за Павел.

Тя го обичаше с порива на интелигентно момиче от потиснатия свят на работниците, което търсеше и чакаше любовта също от образован човек. Но след дългата и мълчалива целувка, при която впиха устните си, тя първа съзна, че в живота на двамата имаше нещо по-важно от любовта, и рече бързо:

— Говори сега!

Павел се разсмя и отвърна задъхано:

— Ти си сектантка дори в любовта.

И продължи да я целува, защото я виждаше рядко, само когато идваше по партийна работа в града, и защото перичко в нея в този миг, от пъргавата мекота на гърдите и топлата влага на устните ѝ до синкавия огън в очите ѝ, събуждаше само любов.

Той бе по-висок от нея и приличаше донякъде на Борис. Имаше кожа с кехлибарен оттенък, тъмни очи и права черна коса. Но лицето му бе лишено от женствената изтънченост, от затворената и неподвижна студенина, с която брат му омагьосваше момичетата. То бе по-грубо изсечено, с орлов нос, мъжествено и твърдо като у древен картагенски войник. Чувството за естественост го бе спасило от сектантската мода, която караше интелигентите комунисти да ходят лошо облечени и небръснати дори когато имаха възможност да се погрижат за външността си. Той носеше приличен летен костюм и чиста риза.

— Кажете новините! — рече тя, като се освободи найсетне от прегръдката му.

Двамата приседнаха върху една полуизгнила скамейка в далечна и затънтена алея на гората. До това място стигаха рядко само влюбени двойки или безопасни чудаци. Сега наоколо нямаше никой.

— Споровете се изострят! — произнесе той, като вапали цигара. — Лукан е направил предложение да бъде снет от областния комитет.

— Прие ли го? — тревожно попита Лиля.

— Не, разбира се. Пропаднало е при гласуването. Преди две седмици имаме областна конференция на Витоша. Лукан беше пълномощник на Централния комитет. Разбих го жестоко по всички линии и го обвиних в пълно откъсване от Коминтерна.

— Ти ненавиждаш много този човек! . . .

— Да, ненавиждам го.

— А баща ми е работил с него. . . Струва ми се, че е честен човек.

— Честен, но тесногръд и упорит до безумие. . . Казвам ти всичко това, защото разчитам на тебе и на тукашните другари. Ако ме снемат от областния комитет, ще почна низова работа и ще я върша така, както ме учи собствената ми съвест. Не мога да търпя повече глупости. . . Ние не вършим нищо, а си играем на левичарство и революционна романтика.

— Каза ли всичко това на конференцията?

— Да, казах го.

Лиля се усмихна замислено.

— Защо питаш? — рече той.

— Защото Лукан ще ти плати хубавичко, когато се събере пленумът.

— Мъчно ще успее! — Гласът на Павел издаде гняв и ожесточеност. — Целият Централен комитет може да увисне във въздуха, ако няма кой да изпълни решенията му. Смяната на курса ще дойде отдолу, ако Задграничното бюро и Коминтернът не намерят начин да я наложат отгоре.

— Пазете се само да не разрушите вярата на работниците в партията. . . По-добре единно ръководство с погрешен курс, отколкото бездейни комитети от спореци теоретици.

— Не може да съществува единно ръководство с погрешен курс! — избухна той. — Тъкмо в това е силата на нашата партия! Сектантският курс я води към задънена улица, към пълно отделяне от работническата маса. А щом това е така, ръководството престава да бъде единно и в него се разкъва процес на борба.

— Но този процес може да стане много опасен сега. Вие спорите, обвинявате се, снемате се от ръководни места, изключвате се като фракционери и в края на краищата бездействувате. А тук положението става неудържимо. Работниците могат да избухнат в стихийни и неподготвени акции. Не мога да си представя по-лош удар върху партията от това. Какво да правим и кого да слушаме ние, партийните дейатели от низините? Какво да правя аз?

— Борбата на мненията в ръководството е неизбежна, а дисциплината на партийните дейатели — задължителна. Важното е как ще приложи вашият градски комитет директивата на Централния комитет за обща тютюнева стачка в страната. Твоята задача е да агитираш между работниците за търпение, докато градският комитет изясни становището си по този въпрос.

— Казваш го ловко, но докато вие изясните положението, търпението на работниците ще се изчерпи. Господарите и чиновниците им се гаврят с нас. Майсторът на «Бяло море» е забранил оня ден на работниците да излизат от салона по нужда през работно време. Баща ми е протестираше възмутено и това е предизвикало уволне-

нието му. В склада настъпила бъркотия, която завършила с побой над майстора и идване на полицията. Сега целият партисен актив в «Бяло море» е уволнен. . . Но ти не знаеш нищо това! Ти не знаеш, че преди десет дни полицията е потушила скандала в един своднически дом, в който са правени опити да бъдат привлечени и наши тютюнороботнички.

Лиля се беше зачервила, говореше високо, в очите ѝ святкаха гневни пламъчета. Павел я гледаше усмихнат и доволен.

— Защо се смееш? — възмутено попита тя.

— Защото ми харесваш — отговори той.

— Омръзна ми да се шегувам, когато не знаеш какво да отговориш.

— Понякога шегуването е единственият начин да се утешим при безизходност.

— Тогава търси изход, а не се шегувай. За нас ножът е опрял о кокала.

— Търся го и го намирам в разумни действия, които няма да уронят значението на партията. След няколко дни ще получите директиви за подготовка на стачката.

— По кой «курс»? — с насмешка попита Лиля. — По твоя или Лукановия?

— По Лукановия, може ли иначе? — отново се разгорещи Павел. — Но това е най-безсмисленият, лишен от гъвкавост курс. Една подготовка без разчет на наличните сили, без съюзници, без широка платформа, която да обедини всички работници. . . Подготовка, която ще се изрази в удар във въздуха, в провал и разгром на партийните кадри. . .

— Не ме агитирай! Слушала съм хиляди пъти от тебе това. Ти искаш да действваме като социалдемократите, миролюбиво и безопасно, а това не води до нищо.

— Говориш глупости! — извика той, като удари гневно с юмрук по коляното си.

— Не викай! — засмя се тя. — Водиш партисен разговор.

— За глухите и виковете са малко.

— По-добре кажи какво конкретно ще правиш.

— Задграничното бюро възложи на мене и на група другари от областния комитет да подготвим стачката в нашия град по изпитаното большевишко разбиране. . .

Това ще бъде опит, който после ще съпоставите с резултата от другите тютюневи центрове.

— Значи стачки с две различни платформи: Лукановата и вашата! Интересно понятие за единство в тактиката! Това ли наричаш ти разумно действие?

— Престани да се шегуваш и да ме ядосваш! — олеко втвърден глас произнесе той. — Ние ще подготвим стачката само върху моята платформа и това ще почива върху единодушно решение на градския комитет. . . Казах ти, че разчитам на тукашните другари.

Лиля го погледна изпитателно.

— Едно е да разчиташ, а съвсем друго — дали ще тръгнат с тебе — каза тя.

— Аз знам какво мислят. Разчитам и на тебе.

— На мене ли? — учудено попита тя.

— Да, на тебе. И може би най-много, защото си в непосредствен допир с работниците.

— А защо разчиташ на мене?

— Защото ме обичаш и това ще ти помогне да ме разбереш.

— Но аз мога да те обичам, без да мисля като тебе — рече Лиля. — Нямам ли право?

Тя съзна, че думите ѝ, макар и произнесени шеговито, бяха решителни и удариха по най-чувствителното място на любовта ѝ с Павел.

— А какво мислиш именно? — попита той сухо.

Лиля усети горчиво внезапната студенина, в която се бе удавило предишното сърдечие на гласа му.

— Мисля, че поведението ти е антипартийно — топло, но бавно и сериозно почна тя, като постави ръката си върху неговата. — Не по същество, а с оглед на нуждата от действия при сегашната обстановка. То противоречи на генералната партийна линия в тактиката, на установения начин, по който сме подготвяли и водили стачните борби досега. Задграничното бюро може да мисли каквото ще. То не познава местните условия. Директивите му разбъркват и раздвояват активистите, убиват вярата на работниците във върховното ръководство на партията. . .

— Тази вяра се руши отдавна не от Задграничното бюро, а от Лукан, но ти не виждаш това — грубо я пресеке той. — Ти си още неузряла, неоформена, заслепена от борбата в тесния сектор, на който се бориш. Не разбираш

общественните отношения, губиш от погледа си останалите сектори. А борбата е сложна, свързана с хиляди странични проблеми. Тя не може да се води по простите схеми и лозунгчета, с които Лукан тъпче бедните ви работнически глави.

— Виждам ти се проста, нали? — с тиха насмешка попита Лила.

— Не, лошото е, че не си проста! — Гласът на Павел ставаше все по-враждебен. — Лошото е, че имаш качества на отличен партиен функционер! Лошото е, че в името на дисциплината, благородно задължение на всеки партиец, ще заблудиш десетки, стотици другари да не се отърсят навреме от сектантските глупости! А най-лошото от всичко, е че в дъното на душата си виждаш правотата на моето схващане, но някакво мрачно недоверие ти пречи да се съгласиш с него.

— Недоверие ли? — повтори тя като безпомощно тъжно ехо. — Какво недоверие?

— Това, което Лукан насажда непрекъснато у работниците към всеки интелгент! Това, което ти изрази преди малко към мене! Поведението ми е антипартийно. . . Аз съм опортюнист, фракционер. . . Какво още? Успокой се! Не те считам за проста! Не искам да те използвам за вредителските си планове. Стой далеч от мене! . .

— Ти искаш да ми отнемеш правото да мисля самостоятелно — с болка възрази Лила.

— О, така ли? Откога почна да решаващ самостоятелно въпроси, върху които ние си блъскаме главата от десет години? Не ти отнемам това право! Мисли каквото си искаш. Не искам помощ от тебе.

Той млъкна и наведе глава. Сънливата тишина на гората се нарушаваше само от кълвачите, които чукаха с човките си по кората на боровете. Въздухът бе наситен с гъста миризма на смола. Някъде далеч еднообразно и тъжно свиреха щурци. През клоните на боровете прозираше ярката синевина на небето, която вече не радваше Лила. Сърцето ѝ бе застинало в тръпка на внезапна печал, сякаш поразено от леснотата, с която нещо между нея и Павел започваше да се руши.

— Помисли си дали трябва да се държиш с мене така — рече тя. — Именно с мене! Аз мисля, че ме обичаш тъкмо защото поставям партията над всичко, тъкмо защото решавам трудностите с разума си.

— Продължавай и занапред. Никой не ти пречи.

В гласа му прозвуча студенина, която я накара да потрепере. Той се беше навел и смучеше цигарата си, гледайки втренчено земята, с лакти, опрени на коленете. В дългите му крака, в широките плещи, в мургавото му лице и черна лъскава коса имаше някаква стара като животна сила, която накара Лила да провери ръката си под мишницата му и да каже тихо:

— Няма ли да се разходим по-нататък?

Той отговори студено и кратко:

— Не.

Лила дръпна бързо ръката си, изправи се и произнесе спокойно, сякаш нищо особено не се беше случило:

— Тогава и аз ще си вървя по-рано. Кога ще се видим?

Той отвърна разсеяно:

— Не зная.

Лила бавно оправи косата си. Бледосинкавите ѝ очи се смееха горчиво и снизходително. Преди да си тръгне, тя попита с равнодушен, делови глас:

— В «Никотиана» между работниците се подвизава някой си Макс Ешкенази. . . Познаваш ли го?

— Да.

— Що за човек е той?

— Много умен и честен другар.

Лила постоя още няколко секунди. Веждите ѝ се бяха събрали замислено.

— На мене не ми харесва особено! — произнесе тя внезапно.

А Павел я удари с думите:

— Възможно е. Той не харесва и на Лукан.

Борис свърши работата в околийското финансово управление, за която беше излязъл от склада, и след като се раздели с Ирина, тръгна към долната част на града — квартала на тютюневите складове. Горещината беше намаляла. Той измина чаршията с нейните ханове, кръчми, сарачници, налбантници и железарски магазинчета, пред които всеки съботен ден евреи продавачи и селяни се отдаваха на безкрайни пазарлъци. От дворищата на хановите лъхаше миризма на застоял животински тор, а кръчмите издаваха противен дъх на вкиснато вино и ракия.

Пред железарските магазинчета между лопати, търно-
копи, сандъци с пирони и чували със син камък седяха
възрастни белобради евреи с нечисти калпачета на гла-
вите си. Те ронеха зърната на броениците си с някакъв
особен и неразбираем за минувачите екстаз на душевен
мир, докато синовете им, бледи и рахитични, шетаха вът-
ре. Киното до синагогата звънеше настойчиво, обещавай-
ки на зрителите си вълнуваща серия от подвизите на Бу-
фало Бил. Борис трепна. Само преди една година му
предлагаха да стане касиер в това кино, а сега го канеха
в централата на «Източни тютюни». Една година — през
която той не беше изостанал назад, а тютюневият мираж
беше засиял по-ярко.

Той отмина чаршията и зави към реката по тесните
и миризливи улички в най-бедната част на града. Тук
нямаше почти никаква зеленина. Жалките едноетажни
къщици, измазани с вар, се притискаха една към друга,
сякаш се срамуваха от изгледа си. В тесните дворове, през
които течеха миризливи помийни вади, се мяркаха потъ-
нали в грижи жени, готови да се скарат истерично за най-
дребното нещо. Никой не бе учил тия работнически же-
ни на приветливи обноски и безкрайните тревоги на ни-
щетата разкъсваха нервите им. По улицата играеха деца.
Най-малките се търкаляха в праха само по ризки и при
всяко обръщане показваха голите си мършави задничета.
По-големите, чиято възраст беше още недостатъчна, за
да бъдат изсмукани в тютюневите складове, играеха на
ашици и се караха ожесточено помежду си. Никой не бе-
ше показвал на тия деца красотата на човешкото дос-
тойнство и озлоблението нахлуваше в душите им още от
най-крехка възраст.

Най-сетне Борис излезе от тоя грозен квартал и стиг-
на до складовете. Това бяха големи, многоетажни пос-
тройки, които струваха милиони. В плоските им фасади,
в малките им квадратни прозорчета, в модерния им стил
имаше нещо студено и бездушно като света, който ги бе
построил. Складът на «Никотиана» приличаше отдалеч
на допотопно чудовище и сякаш искаше да смаже с го-
лемината си съседните складове на другите фирми. Вър-
ху стената му, до желязната двукрила врата, през коя-
то се влизаше в двора, имаше плоча със златен надпис:

НИКОТИАНА
акционерно дружество за износ на тютюн

По-надолу следваха имената на банките, дружествата и предприятията, които участваха в могъщата и капиталистическа шайка. Борис поздрави небрежно пазача македонец, застанал до входа, и влезе в дългия, но немного широк двор. През него минаваха работниците, ва да влязат в манипулационните зали, и камионите, които идваха да откарат изработения и ферментирал тютюн. Някога тук влизаха и керваните от камили, които пренасяха стоката на юг към пристанищата на Бяло море. Но тия кервани, изпращани от гръцки търговци и навяващи романтиката на минали времена, отдавна бяха престанали да идват. Те бяха заместени от камионите на «Никотиана». Спиридонов се гордееше с това, че пръв беше успял да влезе във връзка с чужбина и да освободи българския тютюн от опеката на гръцките търговци. Ала нито производителите, нито работниците бяха станали по-щастливи от това.

Един дълъг висок зид отделяше двора от градината, засадена с овошки и цветя. Зад градината се простираше ливада, оградена с бодлив тел, и алея от малки, грижливо поддържани тополи. Входът в градината беше забранен за работниците, но в нея можеха да почиват директорът и административният персонал. Между градината и ливадата се издигаше двуетажна постройка в стил рококо — някогашното жилище на Спиридонови, ключът от което беше поверен на касиера. В тази къща — мебелирана със старомоден и разточителен вкус — почиваха чорбаджиите или главният експерт със своите гости, когато идваха в града да прегледат някоя партия или се връщаха от лов на пъстърви в планината.

Борис стигна до дъното на двора и през една малка врата с гранитни стълбички, която се намираше срещу входа на градината, влезе в канцеларското помещение. От дългия, полутъмен коридор, който водеше в другите отделения на склада, идеше глъчка от манипулационните вали, шум от вентилатори и остра миризма на тютюн. Кабинетът на директора беше отворен и празен — преминалият на търговска служба генерал още не бе дошел, а касиерът и счетоводителят, използвайки отсъствието му, бяха влезли в стаята на машинописката и се състезаваха

пред нея в остроумие. Тя пушеше несръчно и отговаряше на шегите им с неприятен смях. Влизането на Борис прекъсна закачките им и ги накара да млъкнат. Нито машинописката, нито касиерът и счетоводителят го обичаха. Първата се дразнеше от безразличието му, а останалите — от работата му. Настъпи враждебно мълчание, в което касиерът пусна обичайната си стрела.

— Как сте, господин експерте? — язвително попита той.

Касиерът — противен тип с червендалесто лице и дръзки, опиянени от хитрост очици — беше сестрин син на генерала и минаваше за човек с бъдеще в тютюневата кариера. Той беше усвоил криво-ляво техническата работа и отдавна възнамеряваше да измести майстора в покупките или поне да стане съучастник в кражбите му. Но макар да беше твърде сигурен в себе си, както и във влиянието на вуйчо си пред Спиридонов, усърдието на Борис го дразнеше.

— На мене наистина ми предлагат да стана експерт — отговори Борис, — а ти цял живот ще си останеш канцеларско леке.

Той облече работната си престилка от кафяв док и спокойно излезе от стаята.

— Върна ти го тъпкано — възхитено рече машинописката след излизането на Борис.

Касиерът драсна кибрит и запали цигара, но от яд изтърва клечката и без малко щеше да изгори новия си костюм.

— Маниак! . . . — произнесе той, като почервения от гняв. — Също като баща си. . . . Още довечера ще кажа на директора да го уволни.

Като излезе от стаята на машинописката, Борис се усмихна на случката и по тъмния коридор тръгна към манипулационното помещение. Той съзна за хиляден път, че всички го мразеха — и директорът, и чиновниците, и майсторите, и работниците, — но късно се сещаха да му пречат. Всички усещаха болезнено превъзходството му на способен човек. Каквото предричаше — излизаше вярно, каквото намисляше — свършваше добре, каквото кажеше — удряше силно и на място. Директорът отхвърляше инициативите му, но после ги провеждаше, ва да ги припише на себе си. Майсторите го ругаеха, но тайно подброяваха работата си. Работниците го мразеха, но му се

подчиняваха. Той сякаш бе роден, за да преуспее в света на тютюна. Наистина Борис беше лишен от топлинните и сърдечни качества на обикновените човеци, но светът на тютюна не се интересуваше от това. Студеният закон за печалбата търсеше и издигаше тъкмо такива хора.

Най-сетне той беше изплувал над черната работа в склада, над упойващата миризма, над отровния и коварен прах, който разяждаше дробовете и докарваше малокръвие. Техниката на тютюневото предприятие му се беше подчинила. Той можеше да почне някак и сега. Но защо му е да бъде дребен търгаш, да продава малки партиди на едрите хищници, да печели по два-три лева на килограм, когато след няколко години, с още малко труд и търпение, можеше да граби десеторно повече. Пътят към малкия, но всемогъщ кръг на олигархите, от който започваха международните връзки, минаваше през «Никотиана».

Той влезе в един от салоните за манипулация и веднага му се стори, че някой натъпка в ушите му памук — тъй глухо и уморително бръмчеха вентилаторите, които никога не успяваха да прочистят достатъчно въздуха. Залата беше изпълнена, както обикновено, с жълтеникав тютюнев прах, който висеше над работниците като вълна от отровен газ. Имаше нещо отвратително и жестоко в тоя дразнещ, лютив, ситен като мъгла прах, който проникваше веднага в очите, носа, устата, в гърлото и белите дробове, в косата и във всички гънки на дрехите, така че дори когато човек излезеше от склада, пак не можеше да се отърве от него. Той имаше някаква особена, смолиста, подобна на опиум миризма, която отначало беше приятна и действуваше като благоухание, а после насищаше и ставаше сладникава и противна. В салона имаше и друга миризма, също противна, но не тъй вредна, която идеше от изпаренията на хората, от анемичните и мършави работнически тела, заковани по тезгяхите, изпотени мъчително в горещината и задухата на летния ден. Тук работеха бременни жени, които осъждаха плода си на хилав живот още в утробата, навъсени мъже, които мислеха за безработицата през зимата, тъжни девойки с изпита жизненост, момчета без бъдеще, загрижени и нерадостни хора от всякаква възраст, които бяха намерили изход от нищетата срещу продажба на здравето си в склада на «Никотиана». И цялата тази тълпа от измъчени хора, за които някои разправяха, че продават свободно труда си, сега

работеше трескаво, бърбеше злобно, кашляше остро, гълташе туберкулозни храчки и бърбеше потта си с мръсни и влажни кърпи, по които се беше наслоил тютюнев прах. Пожълтели и мършави пръсти сортираха бързо отровните листа, нареждаха пастали, връзваха денкове. Вдървени от неподвижно седене колена правеха опити да се раздвижат. Задръстени от праха гърди копнееха за чист въздух. Уморени лица и възпалени очи чакаха звънца, който щеше да прекрати най-сетне безкрайния работен ден.

Все още беше времето, когато поне началникът на манипулацията не предизвикваше спорове между господари и работници. Тютюнът се обработваше на «широк пастал», който позволяваше манипулацията да почне от ранна пролет и така скъсяваше тежкия сезон на безработицата. Селските бали се развързваха от «актармаджиите», които сортираха тютюна на отделни купчинки според качеството на листата му. Тия купчинки се нареждаха на дъсчици и отнасяха на «пазара», където стоеше майсторът или помощникът му. Майсторът — и затова именно беше майстор — събираше купчинките от еднакво качество в други, по-големи однородни купове, като проверяваше работата на актармаджиите и изпращаше куповете по «тезгяхите». При всеки тезгях работеха по една «чистачка» и три «пасталджийки», които пък от своя страна се делеяха на «левачка», «деснячка» и «капакчийка». Чистачката сортираше листата, изпратени от пазара, на «дясно», на «ляво», на «десен капак» и «ляв капак». Пасталджийките вземаха от листата, които чистачката беше разпределила, и ги редяха на калъпчета на «леви» и «десни» пастали и на «капацы». Пасталите се отнасяха при «денкчията», който ги «чистеше» отново, т.е. отстраняваше и поставяше на съответните места погрешно сложените листа. След това денкчията започваше да «гради» денка в специален сандък, чиито вътрешни стени бяха покрити с платно, като поставяше пасталите в редове — «сари», — и то така, че десните пастали и десните капаци идваха вдясно, а левите — вляво. Отгоре и отдолу на денка се поставяха по един непрекъснат ред от капаци. Така приготвеният денк се отнасяше в помещението за ферментация.

Тази наглед проста работа далеч не се извършваше тъй мъчително, както изглеждаше. Сортирането на лис-

тата, разпознаването на неуловимите за обикновения наблюдател белези, по които се различаваха един от друг, изискваше напрежение, което фирмите мислеха, че заплащат твърде щедро, та по разни начини, чрез малки възнаграждения, заобикалящи забраната на закона да се работи на парче, се стараеха да повишат печалбата от труда. И така, докато прахът и отровата разяждаха здравето, желанието да се прибави чрез допълнително усърдие някой и друг лев към надницата изхабяваше нервите. Постоянно избухваха спречквания между актармаджииите и помощник-майстора при пазара, между чистачките и майстора, между пасталджийките и денкчиите, тъй като грешките и постиженията се отбелязваха в листовите, които Борис беше въвел за всеки работник. Борбата за хляб правеше мъжете груби, а жените — свадливи. Озлобени и ядосани гласове ругаеха нервно. В края на краищата всичко се струпваше върху пасталджийките — най-низшата и безропотна категория работнички. Майсторът ги заплашваше с уволнение, ако продължават да чупят листата на скъпоценния «каба кулак». Те се разплакваха и пожълтелите им сухи пръсти започваха да пипат по-внимателно, но тогава пък работата вървеше бавно и мирът се нарушаваше от протестите на денкчиите, които искаха да прибавят към надницата си премията за един денк повече.

Но в тази уморена, изнервена маса от потиснати хора, които привидно бяха разединени, съществуваше всъщност рядко единодушие. То се проявяваше, когато майсторът прекаляваше в грубостите си или когато някому прилошаваше от отровните изпарения на тютюна. Ако майсторът имаше неблагоприятното да обиди в неприлична дума някоя от работничките, всички останали скачаха от местата си и като разярени тигрици се спущаха към него. Те търпяха лични обиди от хората на своята класа, но не можеха да понасят оскърбления, идещи от господарите и елугите им. Ако някому прилошеше от задухата, всички викаха гневно и застрашително да се отворят прозорците, без да се грижат, че влагата или сухотата на въздуха можеха да повредят тютюна. Още по-силно се проявяваше солидарността на тия хора в стачни дни или през гладните месеци на зимната безработица. Тогава от тяхната привидна грубост, от тяхното ожесточение и разпри изникваха човешката топлина, съчувствието и

взаимната помощ. Но нито господарите, нито слугите им подозираха това.

Когато Борис влезе в злата, дребнавите кавги и полугласните разговори стихнаха. Помощник-майсторът, който седеше при пазара и до тоя момент само от време на време изругаваше някого, стана внезапно много делови и се развика възмутено срещу работниците. Тия кучи синове ги мързяло да работят. Ядели хляба на фирмата «бадява» и щели да докарат чорбаджиите до просяшка тояга. Той беше дребно четиридесетгодишно кьосе с гъста коса и писклив глас на евнух. Работниците не му обърнаха никакво внимание. Те знаеха, а също и Борис, че това беше една от неврастеничните подлости на майстора, който се нагаждаше ту към едната, ту към другата от враждуващите страни. Пред работниците говореше срещу чорбаджиите, а пред чорбаджиите и чиновниците им ругаеше работниците. В съзнанието му имаше постоянна тревога, че е заплашен от гнева на господарите, от стачките на работниците, от интриги, уволнение или безработица. Майсторът разбираше от работата си, но беше нещастен и болезнен подлизурко, слухтеше непрекъснато и съобщаваше «под секрет» на директора най-фантастични подозрения. Ледената самоувереност на Борис той тълкуваше чисто по своему. Борис беше шпионин, поставен от чорбаджиите, за да следи кой как работи. И това го накара да удвои усърдието си. Той изригна срещу работниците писклив водопад от най-мръсни ругатни. Но и сега никой не му се озъби. Напротив, всички се наместиха върху дъските и сламените възглавници и почнаха още по-усърдно да редят пасталите. Настъпи тишина. Чуваха се само бръмченето на вентилаторите и стъпките на актармаджините, които носеха на пазара дъсчици с купчинки тютюн. Присъствието на Борис сковаваше всички. Това проклето хлапе забелязваше безпогрешно най-малките опущения, вписваше ги в тефтерчето си, докладваше на директора и накрай уволняваше всички, които работеха бавно или разсеяно. Езикът му беше отровен като жило и никой не смееше да му възрази.

Борис обиколи салона, като се вираше внимателно в купчинките от червеникави тютюневи листа. При денките той се спря. Изненада го присъствието на един нов работник, когото не беше виждал досега. Непознатият бе между тридесет и четиридесет години, с червена

коса и подпухнало, обсипано с лунички лице. Работеше мълчаливо и сръчно.

— Как се казваш? — попита Борис.

Работникът довърши последната сара и бавно повдигна глава. Сивите му очи посрещнаха с досада острия поглед на Борис.

— Мене ли питаш? — рече той глупаво, сякаш искаше да спечели време за отговора си.

— Тебе, ами кого! . . .

— Макс Ешкенази — каза работникът.

— Откъде дойде?

— От София?

— В коя фирма работеше там?

— В «Джебел».

Ръцете на непознатия бяха загрубели, мазолести, но погледът му издаваше достойнството на образован човек. От месец насам разузнаването на фирмите донасяше, че между работниците са плъзнали комунистически агитатори. Озлобеното, безполезно и разпокъсано хленчене срещу ниските надници беше сторило място на подозрително мълчание — сигурен белег, че работниците подготвяха акция.

— Защо се премести тук? — попита Борис.

Лицето на денкчията прие глупав и добродушен вид, сякаш този интимен въпрос го поласка.

— Сгодих се — ухилено обясни той. — Хареса ми тукашна мома.

— А кой те препоръча в нашия склад?

— Господин Костов, главният експерт.

«Добре си се осигурил» — в насмешка помисли Борис. После той извади тефтерчето си, записа името на Макс Ешкенази и постави срещу него едно кръстче, което значеше «подозрителен». Сивите очи на работника проледиха враждебно и мрачно тефтерчето.

— Продължавай — каза Борис.

Той мина в съседния салон, където на един тезгях се бяха събрали сякаш на конференция почти всички изключени от гимназията ръководители на маркс-ленинските кръжоци. Приемането им в склада беше една от най-големите глупости на директора, който си въобразяваше, че думите «цар» и «отечество» можеха да трогнат дори джебчиите от криминалното отделение на затвора. При разглеждането на делото им изключените дадоха съмни-

телно обещание да станат добри граждани, а това създаде такъв пристъп на патриотично великодушие у генерала, щото той още на другия ден ги прие на работа в «Никотиана». Така тези нехранимайковци сполучиха да се отърват от затвора и сега сеяха отново комунистическа зараза. Всичко това щеше да струва скъпо на фирмата. Но имаше и друго, което още по-силно вбесяваше Борис. Между тези типове се мъдреше и Стефан, малкият му брат. Какъв коз в ръцете на директора, на чиновниците, на главния майстор, на цялата папlach от бездарници и шмекери, която спъваше напредъка на Борис в «Никотиана»! Да имаш брат комунист беше семеен порок, незаличимо и мръсно петно, което отнемаше всяка възможност за напредък.

Двамата братя, големият и малкият, се втрениха мрачно един в друг. Стефан беше навършил седемнадесет години и минаваше за най-хубавия от трите сина на Редингота. Той беше висок, мършав, с черна коса и правилно лице с матов оттенък. Срещу него седеше някакво момиче с изпъкнали скули и чип нос. То имаше остри зеленикави очи, които гледаха присмехулно. Това момиче беше дъщеря на железничар и също изключено от гимназията. Останалите младежи, момичета и момчета, макар и по-дребни на ръст, не отстъпваха по дързост.

Когато Борис стигна до тезгяха им, те млъкнаха изведнъж и се съсредоточиха в работата си. Но имаше нещо предизвикателно и двусмислено в усърдието им. Лицата им си останаха присмехулни и самоуверени, движенията отсечени, гръбнаците изправени, а това сякаш оскърбяваше скъпоценната стока, която манипулираха. Когато трябваше да поемат листата от пазара или да предадат пасталите на денкчията, те правеха това с вирнати глави и небрежна усмивка, сякаш искаха да кажат: «Ние нямаме намерение да правим кариера от тази работа».

«Гамени» — гневно помисли Борис. През главата му мина редицата от полицейски мерки, които щеше да поиска от държавата срещу тях, ако станеше тютюнев магнат. В мрачното безсилие на своята бедност той беше обмислил дори това.

— Чистач!... — внезапно произнесе дъщерята на железничаря. — Вие поставяте надясно счупени листа.

Тя вдигна един счупен лист и го показва на Стефан, който беше чистачът. Гласът ѝ заедно с обръщението на

«вие» прозвуча условно, с явна цел да предизвика смях. Няколко младежи се изкикотиха. Стефан грабна счупения лист и го хвърли в купчината на левите капаци.

— Повече съзнание! . . . — назидателно рече девойката, а после внезапно преправи гласа си и викна пискливо като помощник-майстора: — Вие ядете хляба на фирмата «бадява».

— Кучи синове! — добави някой с остър фалцет.

Кикотенето стана всеобщо и заля целия салон. Лицето на Борис се изкриви от гняв.

— Ще млъкнете ли? — яростно викна той. — Гамени!

— А майсторът възпитан господин ли е? — попита девойката.

— Вие го карате да се държи така — високо произнесе Борис. — У вас няма никаква съвест.

Настъпи мълчание, в което внезапно се чу гласът на Стефан.

— Слушай, момче — обърна се той към брат си. — Я не ставай толкова съвестен! . . . Човек би помислил, че си главен акционер във фирмата.

Борис направи няколко крачки към него, сякаш искаше да го удари, но се спря изведнъж. Стефан седеше неуязвимо от другата страна на тезгяха. Двамата братя се гледаха злобно, предизвикателно, готови да се хвърлят всеки момент един върху друг.

— Хулиган! . . . — изсъска Борис. — Не забравяй, че имаш дело в полицията.

— Ще помня винаги.

— Аха, почваш пак? . . .

— Върви да докладваш.

Задушен от гняв, Борис тръгна към истифчийското отделение, искайки да избегне скандала.

«Истиф» наричаха подготовката на тютюна за ферментирание. Истифът беше толкова важен, колкото и самата манипулация. Балите се поставяха да ферментират в различни положения — на «плака», на «калъч» или на «побивка», — за да придобият и запазят своя «таф», или нормално съдържание на влага. Влажните бали поставяха в горните етажи, а сухите — в долните или в избата. Ако ферментацията не се извършеше правилно, тютюнът мухлясваше или изсъхваше. Тогава партидата се считаше за «изтървана», което влечеше загуба в качеството

и количеството ѝ. Понякога изтърваните партиди се обезценяваха напълно. Ако някои от балите почваха да ферментират бързо, те овлажняваха и се затопляха. Тогава им се правеше «тарак» — разхлабване на канопите, с които бяха вързани, — или пък ги разваляха напълно и поставяха пасталите им да изсъхнат върху кръгли дъски — «текерлъци». На оставените да ферментират бали се правеше и «алабура», която се състоеше в поставянето на долните отгоре и обратно, пак според състоянието на влагата, в която се намираха. За всички тия манипулации, чиято навременност също изискваше опитна преценка, се грижеха «истифчиите» и техният шеф — «истифчибашията». Във ферментационните помещения нямаше толкова прах, но затова пък тук миризмата на тютюна беше още по-остра и замайваща. Вентилатори тук изобщо не се допускаха, тъй като вкараният въздух можеше да повреди тафа. Дори прозорците, които бяха малки, квадратни, затворени с кепенци и плътни пердета, се отваряха само в определени часове на деня. В тия грамадни, полуосветени с електричество помещения ферментираха стотици хиляди килограми тютюн. Балите излъчваха цяла гама от миризми, в която опитното обоняние можеше да различи дисонансите на мухъл и спареност от хармоничното благоухание на смолисти вещества и етерни масла. Само никотинът не издаваше миризма. Невидимата му отрова действуваше главно в салоните за манипулация, така че истифчиите бяха по-запазени. Но имаше трагедия и в техния занаят. Отначало на всеки истифчия се поверяваха по триста или четиристотин бали. С напредването на ферментацията обаче грижата около балите намаляваше и този брой се увеличаваше постепенно до две хиляди, за да се не товари с излишни разноски «каймето» — средната цена на изработения тютюн. Тогава истифчибашията намаляваше броя на подчинените си, като уволняваше излишните работници и задържаше само ония от тях, които жертвуваха най-усърдно здравето си за печалбите на фирмата.

Борис обиколи етажите, извади тефтерчето си и вадраска имената на четирима души, които истифчибашията щеше да уволни днес. Спиридонов не трябваше да забележи излишни работници в склада.

III

— Колко е сега? — попита Зара.

— Виж показателя! . . . — отвърна басово мъжът, който седеше зад кормилото. — Деветдесет километра. . . Дребна работа.

— Чудесно! . . . Направете ги сто.

— Папа, не се вдетинявай — внезапно предупреди Мария.

Свистенето на вятъра отнесе думите ѝ, но Спиридонов долови ясно сърдития тон на дъщеря си, който го накара веднага да намали скоростта. Стрелката на циферблата се завъртя на петдесет километра в час — смешна скорост за автомобил по добре поддържано и право шосе.

— Мария, боиш ли се? — разочаровано произнесе сочният глас на Зара.

Той беше кадифен и звънлив. Тембърът му подчерта сухата острота в гласа на Мария.

Зара усмихнато се обърна назад. Мургавото ѝ лице имаше чертите на одалиска. То бе красиво, порочно и лекомислено, с цветната яркост на *Lady's Home Journal*, който беше единственото ѝ четиво. Светлосиният тюрбан, омотан около главата ѝ, засилваше тази яркост и подчертаваше безупречната елегантност на костюма ѝ. Върху ревера на сакото ѝ човек очакваше да види значката на американския колеж в Цариград, но подобна безвкусица не можеше да се допусне от дъщерята на бивш депутат. Прочутият колеж трябваше да личи по неуловимото съвършенство на личността. Думите на Зара бяха игрив упрек срещу хладната наблюдателност на Мария и знак към Спиридонов, че играта продължаваше.

Тя беше почнала тази игра отдавна, след дълги колебания, с известна мудност — дано станеше нещо, което да я осуети — и преди два дни беше стигнала до решителната ѝ фаза, която се изрази в това пътуване. «Върви» — помисли тя с горчиво доволство, а после съзна, че бе невъзможно, недопустимо да не върви. С възрастта на Спиридонов тя можеше да се примири — макар да приближаваше шестдесет години, тялото му беше още изправено и здраво, а в орловия нос и хищните очи на едрото му лице имаше някаква пиратска красота. Но той беше баща на Мария и това я смущаваше. Какво проклето положение! . . .

Зара се замисли мрачно върху паричните въпроси вкъщи и съзна изведнъж, че нямаше друг изход. Дълговете на баща ѝ бяха пораснали катастрофално, а пенсията му и продажбата на последните бижута едва стигаха да посрещнат нуждите на елегантно момиче през летния сезон. Тя беше загубила и надеждата да се омъжи за приличен млад човек и вече отдавна обръщаше погледа си към други възможности. Под приличен човек тя разбираше богат и весел мъж, лишен от пуританска ограниченост на дребната буржоазия. Но тия мъже напоследък бяха поумнели значително и предпочитаха да правят изисканите момичета от бедния хайлайф свои любовници вместо съпруги.

Мария прие забележката безстрастно, с мъдрото примирение на човек, който разбираше неизбежния ход на събитията. Тя се ограничи да каже:

— Не флиртувай с баща ми, когато кара колата.

Сега думите ѝ се чува ясно. Лицето на Зара трепна виновно и малко уплашено, а Спиридонов безуспешно се помъчи да определи дали в гласа на дъщеря му имаше истинско негодувание, или само закачка. Все пак той съзна, че Мария не желаше да я смятат за наивна. Зара съзна същото и чувство на дълбока виновност изпълни гърдите ѝ. Мария беше единственото същество, което не трябваше да се лъже.

— Ти почваш да ревнуваш — рече Зара, като се обърна втори път.

— Боя се само да не обърне колата. Той е правил вече това.

— Сърдиш ли се наистина?

— Не. Но не го карай да върши глупости.

— Нека да го развеселим малко.

Красивият и стареещ пират не се измъчваше никога от печал, но обяснението беше приемливо. Разговорът се водеше на английски. И начинът, по който мислеха, беше пак английски — логика на индивиди, които от усет за приличие се преструваха на идиоти. Те дори бяха готови да повярват наистина в една лъжа. Мария кимна с глава. Да, добре беше да го развеселят. Нека си почине от работата. Това можеше да се повярва. Важното за Мария беше да не се съгласи външно с грубата очевидност, с противния факт, че Зара флиртува с баща ѝ, че беше решила да му стане любовница. Това бе еднакво унищително

за тримата. Мария направи гримаса и макар пушенето в открития автомобил да не беше много приятно, извади мъничката си сребърна табакера. Шофьорът, който седеше до нея, побърза да запали цигарата ѝ. Той направи това почитателно, ловко, пазейки с длани от въздушното течение пламъка на кибритената клечка. Но в очите му липсваше оня скрит котешки пламък, с който прелъстяваше слугините и би поднесъл по същия начин огън към цигарата на Зара. Мария не привличаше, не вълнуваше, не смущаваше мъжете по друг начин освен с богатството на баща си.

Чертите на лицето ѝ наподобяваха неговите. Но вместо твърдостта и властната жизнена сила на пирата от сивите ѝ очи, от тънките ѝ, почти безкръвни устни лъхаше меланхолия на дъждовен ден. Това чувство, което будеше лицето ѝ, се засилваше от пълната липса на грим. Тя също бе омотала главата си в цветен тюрбан, който правеше бледното ѝ лице и пепеляворусата ѝ коса още по-невзрачни. Единственото физически привлекателно нещо у нея бяха краката ѝ — високи и стройни, — но тяхното въздействие се убиваше веднага от плоските гърди, от момчешката студенина в личността ѝ.

Тя пое дима и се загледа неподвижно в полето и печалните си, лишени от блясък очи. Сутрешната прохлада изчезваше и над ожънатите ниви се спущаше омарата на летния ден. Тук-таме край селата пухтяха с бавен темп мотори на вършачки. Почернели от слънцето мъже със сламени шапки разтоварваха снопи. По изгорелите от сушата селски мери лениво пасяха овци. Дрипави овчарчета, подпрени на гегите си, гледаха втречено автомобила, който се хлъзгаше по шосето, и хората в него. Кучетата им се спущаха към колата, тичаха след нея, а после изоставаха назад и лаеха злобно и продължително.

След разговора със Зара Мария почувствува облекчение. Така! . . . Формулата беше намерена. Закачките на Зара щяха да бъдат просто чудновато и невинно хрумване да се разсее един уморен човек. Сега вече Мария нямаше да се стеснява от подозрителната нежност, с която приятелката ѝ се облягаше върху рамото на баща ѝ, от намеците, които двамата си разменяха под формата на шегички. Тя си спомни и една друга формула, чрез която се отърва по същия начин от стеснението да понася вкъщи любовника на майка си. Той беше ротмистър от гвардия-

та, една кукла, един пуяк в червена униформа. Мария не можеше да го търпи, но трябваше да бъде любезна с него, ва да създаде илюзията, че той идваше вкъщи заради нея. Имаше трета формула, чрез която се спасяваше от досадата да бъде груба. Това беше преструвката, че се мисли ва съблазнителна. Глутница от обожатели ѝ се кълняха в любов и на всекиго тя трябваше да отговаря, че вярва в думите му, но не е решила още да се омъжва. Имаше четвърта формула — да приема раболепните ласкателства на професионални музиканти и да си дава вид, че е пианистка от класа, пета формула — да спасява гордостта на бедните си приятелки; шеста формула — да не я мислят ва саможива. Целият ѝ живот беше уплетен в мрежа от формули, с които обличаше и маскираше нищожеството, паденията и глупостите на хората, между които живееше. Сега Мария си спомняше тия формули една след друга и внезапно почувствува дълбока умора от търпението, с което ги понасяше. Ала тази умора не беше нравствено възмущение, нито бунт срещу тяхната необходимост. Тя просто искаше да почине, да се отърве ва малко от мрежата им. Обзе я желание да остане сама, да не вижда никого, да поживее в място, където не я познаваха. Усещаше нужда от десетина дни прост, естествен живот, без дансингите и компаниите на големите летовища, без миризмата на гума и бензин в София. Сви-реше ѝ се на пиано в тишината на вечерния здрач, когато боровете шумоляха, от планината полъхваше вятър и луната огряваше всичко с печална зеленикава светлина. Тя можеше да намери този покой в Чамкория, където има-ха вила, но сега там летуваше майка ѝ заедно с пуяка, облечен във венгерка и нагизден със сребърни бранден-бурги. Не искаше да разваля идилията им. Майката и дъщерята се бяха споразумели — пак чрез формула — да не си пречат взаимно.

Мария беше наследила от баща си неговия ум, способността му да прониква в хората, отчасти егоизма му и дори малко от грабителския му инстинкт. Но тя беше лишена напълно от бликащата му жизненост. Умът ѝ пречеше да затъва в глупостите на майка си. Тя не беше ни-ла, ни великодушна. Способността ѝ да прониква в хората и да разбира условностите беше притъпила нрав-ственото ѝ съзнание от детинство. А сега беше напълно уверена, че доброто и злото в действителност не съществу-

ваха и че нямаше никаква нужда да се прави разлика между тях. Мария разбираше света, който я уморяваше с паденията си, но гледаше на него хладно и безразлично. Не беше нито щастлива, нито нещастна. И много често тя съзнаваше, с тихата насмешка на философ, че беше само сива, никому непотребна вещ.

Моторът зафуча пак и стрелката скочи отново на деветдесет километра. Татко Пиер — така го наричаха роднините и всички чиновници от фирмата — беше обладан пак от демона на скоростта. Зара събуждаше у него дивашката буйност, която на младини го караше да се хвърля и да печели в най-несигурни предприятия. Той беше забравил пак артериосклерозата, миокардита и остатъците от паралич в десния клепач след последния удар. Мария се наведе напред и хвърли поглед върху циферблата на скоростта. Стрелката показваше сто километра в час. Каросерията трепереше от напрежение, въздухът свистеше, а дърветата и храстите отлитаха назад като пометени от вихрушка. Е, папа го прекаляваше! . . . Мария беше готова да викне сърдито, но си спомни за формулата и замълча. Тя не се боеше от катастрофа. Почувствува се само унижена от вдетеняването на баща си и от това, че Зара отново почваше да шарлатанствува с него. Двамата щяха да продължат на юг, към Солун, а може би и до Атина. Все пак това беше по-добре, отколкото да се показват заедно в София или Варна. Ако продължеха към Гърция, Мария щеше да остане в градеца да почине, да откъхне сама в къщата до склада, за която едва си спомняше от детинство.

Зара се беше приближила до татко Пиер и го докосваше леко с рамото си. Иведнъж тя се дръпна, уплашена от мисъла, че Мария наблюдава отзад играта. Мария видя и това шарлатанство, но се престори, че не го забелязва и вместо гняв изпита съчувствие към приятелката си. Стори ѝ се, че последната приличаше на безправна робиня, която беше изложена на пазара за продан и нямаше собствен избор. Всеки, който разполагаше с достатъчно пари, можеше да я купи. Небесносиният тюрбан, шоколаденият цвят на лицето, добит във Варна, и големите тъмни очи придаваха на красотата ѝ нещо пламенно, отчаяно и трагично. Робинята търсеше собствения си купувач. Дали Мария не можеше да направи нещо и я спаси? Да ѝ заговори направо? Да ѝ даде пари? Да я посъветва

кротко да се откаже от суетността и разсипничеството си, да не отива от къщи до сладкарницата с такси, да не прави по пет бални рокли на сезон? Не, всичко щеше да бъде напразно. У Зара имаше някакво безумно лекомислие, създадено от света, в който живееше. И това лекомислие, съчетано с липсата на доходи, я осъждаше поначало на падение, на безпътица, на унижения. След един месец тя отново щеше да почне игра с някой богат възрастен мъж. Имаше ли значение кой е той?

Ала въпреки това Мария продължаваше да изпитва съчувствие към приятелката си. Зара беше неопитна в новия път и може би си правеше илюзии за баща ѝ. Никой досега не беше успял да оскубе, както трябва, татко Пиер, а най-малко с това можеха да се похвалят жените. На любовниците си той подаряваше най-много по-евтин тристаен апартамент и не много щедра издръжка, докато траеха връзките. Това беше нищо за богатството му. Сигурно нямаше да бъде по-великодушен към Зара, освен ако последната не съумееше да изстиска от него с таланта на глезенето си малко повече, както успяваше да убеди баща си да подписва полици за роклите ѝ.

Мария се усмихна печално. Всичко това беше уничително и щеше да предизвика клюки. Пак трябваше да се търси формула, която да обясни доходите на Зара и новите ѝ отношения. Например тя би могла да мине за секретарка на баща ѝ. Но кой ли щеше да повярва в това?

Мария отново почувствува умора от формулите и престана да мисли. Татко Пиер намали скоростта. Шосето навлезе в хълмиста местност с червеникава пясъчлива почва. Житните поля сториха място на тютюневи ниви с ярка отровна зеленина.

Наближаваха градеца.

Пристигането на татко Пиер предизвика известна тревога, след която бързо настъпи успокоение. Чорбаджията не прояви никакъв интерес към работата в склада. Очевидно той беше дошел на разходка. Присъствието на двете момичета — дъщеря му и приятелата ѝ — потвърди това предположение и опасението у другите фирми, че покупките можеха да почнат «на зелено», утихна след няколко часа. Татко Пиер размени няколко думи само с главния майстор Баташки, на касиера и счетоводителя

не обърна никакво внимание, а отсъствието на генерала изобщо не забеляза. След това той се разходи с момичетата из ливадата, разказвайки им весели случки от младостта си. Към единадесет часа, когато стана горещо, тримата се прибраха в къщата до склада и останаха в нея. Шофьорът и прислужницата от канцеларията им донесоха ядене от най-добрия ресторант в града.

Между това в истифчийското отделение на склада стана една случка, която мина незабелязано. Закъснял и разсърден от лошата случайност, която му отне щастието да види чорбаджията, генералът изслуша мрачно тревожния доклад на племенника си за поведението на Борис. Дватама се отправиха бързо към истифчийското отделение, в което Борис преглеждаше балите и правеше някакви изчисления. Разговорът беше кратък. Генералът съобщи на Борис, че го уволнява. Обиди и непристойно държане в канцеларията не могли да се понасят. «Никотиана» е предприятие, в което работели скромни и честни служители, а не карьеристи. Който е недоволен от това, можел да си търси място в друга фирма, където неразумни експерти могли да издигнат всеки негодник.

— Негодници сте вие — спокойно отговори Борис.

След това се усмихна презрително и напусна работата.

Къщата бе строена преди двадесет години заедно със склада, след първите търговски успехи на татко Пиер и «Никотиана». Новобогаташкият вкус на госпожа Спиридонова беше претърпял вътрешността ѝ със сладникави и скъпи мебели, купени от чужбина. Позлатени дървени резби се съчетаваха разточително с блясък на огледала и тъмночервен плюш. Тук имаше и бездарни картини от местни художници, и пъстри вази, и смешни паравани, и стереоскопи с изгледи от Швейцария, където млечнобялата госпожа Спиридонова беше изучила френски в един пансион за девизи. Ако човек влезеше в тази къща, веднага познаваше, че това е къща на милионер — но на провинциален милионер. Когато «Никотиана» обхвана и пипалата си всички тютюневи центрове и татко Пиер стана толкова богат, че дори персоналет на хотел «Адлона» в Берлин почна да забелязва щедростта му, съпрузите се преселиха в София. Къщата в градеца обаче те запазиха непокътната и тя остана като спомен от предишния им охолен и безвкусен, но много по-здрав живот от сегашния.

През време на обета татко Пиер пи вино — макар лекарите да му забраняваха изрично това — и стана още по-приказлив. Зара добиваше все по-голяма смелост. Мария установи с изненада, че формулата за секретарка беше намерена вече от тях. Татко Пиер подхвърли идеята съвсем предпазливо, а Зара я подхвана веднага.

— Оставете шегата настрана — рече тя, дъвчейки печеното с апетита на здраво животно. — Аз ви предлагам наистина да стана ваша секретарка.

— Ако позволи Мария — ухилено отвърна татко Пиер.

— Мария ще даде добри сведения за мене.

— Да, ти си полиглот. — Гласът на Мария направи усилие да се покаже естествен, но остана глух. — Идеята не е лоша.

— Тогава да направим опит — предложи Зара. — Вземете ме в Гърция още сега.

Дори татко Пиер се почувствува стеснен от липсата ѝ на такт.

— О, мила! . . . — рече той. — А баща ти?

— Ще го предупредя веднага по телефона.

— Но ти нямаш паспорт.

— Ще изпратим шофьора да го извади в София.

Мария почервения, сякаш почувствува срама, който трябваше да изпита Зара. Глупавата прибързаност на приятелката ѝ проваляше дори най-удобните формули. Мария знаеше, че паспортът на Зара вече беше изваден, а в куфара ѝ се намираха вечерна рокля, костюм от шантунг и разни дреболии, необходими за топлия климат. Отиването на баща ѝ по работа в Атина, придружаването му от Зара и Мария дотук и всичко, което приказваха сега, беше само жалка комедия, която трябваше да скрие истината, че двамата предварително бяха решили да заминат за Гърция сами. Дори Мария, която беше свикнала с формули, мъчно понасяше това. Но комедията трябваше да се изиграе докрай.

— Шофьорът би могъл да извади за един ден паспортите ви — рече татко Пиер, сякаш обмисляше предложението на Зара.

Паспортите? . . . Татко Пиер говореше за тях в множествено число и Мария пак почувствува раздразнение от това, че я смятат за идиот.

— Чакайте! . . . — каза тя. — Става дума само за един паспорт, нали?

— Как за един! . . . — Лицето на татко Пиер изрази престорено негодувание. — Ще дойдете и двете с мене.

Той погледна въпросително дъщеря си и зачака с тревога отговора ѝ. Не беше изключено Мария да промени внезапно решението си и да тръгне с тях. Но някакъв остатък от нравствено съзнание, смешен и безполезен, го караше да покаже, че вижда необходимостта от формулите и уважава поне дъщеря си.

Мария заяви сухо:

— Аз няма да дойда с вас.

След като се наобядваха, татко Пиер полегна в стаята на Мария, чиито прозорци гледаха към ливадата с тополите. От изпитото вино сърцето му започна да бие неправилно. Това беше потискаща, неприятна аритмия, която трябваше да се лекува с режим и поради това изпълваше татко Пиер с гняв и презрение към лекарите. Та защо бяха, дявол да го вземе, тия шарлатани, ако не можеха да излекуват миокардита му? . . . Напук на лекарите той запали пура и реши да не обръща внимание на съветите им. По някаква причина, която окончателно затвърди убеждението му, че лекарите са глупци, пурата сякаш успокои сърцето му и аритмията изчезна. Татко Пиер се унесе и заспа.

Зара и Мария легнаха в широкото двойно легло на спалнята, в която съпрузите Спиридонови бяха проспали младините си. Макар прозорците през цялата сутрин да бяха стояли отворени, в стаята все още се чувствуваше дъх на мухъл и необитавано жилище. Сега той се смесваше с благоуханието на ориган и лаванда от пижамите на девойките. В жълтеникавия полумрак на стаята блещукаха старомодни мебели и огледала с позлатени рамки. В ъгъла на малка масичка стоеше иконостас, а над съпружеското легло висеше картина, изобразяваща Амур и Психея.

Мария се беше извърнала настрана, прекарваше разбъркано през паметта си спомени от детинство и се мъчеше да заспи. Зара също се мъчеше да заспи, използвайки бръмченето на един бръмбар, който се блъскаше в стъклата

на прозорците и акомпанираше сънливо разводнените ѝ мисли. От Атина можеха да се купят разни елегантни неща. Може би щяха да срещнат изискани чужденци, предимно английски туристи, и да прекарат забавно. . . Сънливото бръмчене на насекомото продължаваше и в мъглата на дрямката от изпитото вино мечтите на Зара ставаха все по-неясни. Но едно бързо и нервно раздрусване на пружината я разсъни изведнъж.

Мария се повдигна от леглото и облегната върху лакътя си, запали цигара. Спомените от детинство бяха разпръснали за миг дъждовните облаци на тъгата, която от години притискаше душата ѝ. А после внезапно, без видима причина, облаци се бяха схлупили отново и тя усети пак предишната печал, равна и тиха като безкраен скучен простор, който отвсякъде заобикаляше живота ѝ.

Зара познаваше тия внезапни промени на настроението ѝ още от колежа.

— Няма ли да спиш? — попита тя.

— Не.

Гласът на Мария прозвуча враждебно.

«Подозира» — помисли Зара и мълчанието, което настъпи, ѝ се стори непоносимо. Мария хвърли към нея изпълнен с досада поглед. За миг двете изпитаха желание да поговорят открито, но това желание се удари веднага в стената на формулите.

— Беше забавно, нали? — рече Зара.

— Кое?

— Флиртът с баща ти. («Не се преструвай» — помисли тя.)

— Да, той има нужда от малко почивка. («Колко си мръсна!»)

— И аз помислих това.

— Но все пак двамата не трябва да прекаляват.

— Ах! . . . Добре, мила.

Зара се повдигна и облегната върху махагоновото табло на кревата, също запали цигара. Диалогът с думи, между които безмълвно се провираха мислите им, продължи отново.

— Мислех, че ми се сърдиш — рече Зара след малко.

— За какво? («Не симулирай чувствителност!»)

— Задето отивам с баща ти в Гърция.

— Ваша работа.

— Защо не дойдеш и ти с нас?
— Защото е горещо.
— С автомобиля няма да бъде горещо.
— Добре, ще помисля. («Престани да лицемериш. Мога да дойда и да разваля всичко.»)
— Аз настоявам да дойдеш, защото ми е неудобно да пътувам с татко Пиер сама.
— Ах! . . . Така ли? — Мария се разсмя. («Значи търсиш параван!»)
— Да, мила! . . . («Само ти ли имаш право да пазиш името си?»)
— Съжалявам много. . . Не ми се пътува далече. («Нямам желание да се потя в горещината, за да пазя името ти.»)
— Добре тогава — Зара напрегнато обмисляше положението. — Ако останеш тук, после можем да кажем, че си била с нас.
— На кого да кажем това?
— На всички.
Настъпи мълчание. Мария изпуши цигарата си, стана от леглото и почна да се облича.
— Къде отиваш? — попита Зара.
— В ливадата. Тук е много горещо.
— Ще дойда и аз с тебе.
— О, моля те! . . . Остави ме сама.

Мария взе едно одеяло и излезе навън. Лъхна я миризма на тютюн, на гума и бензин. Шофьорът беше гарира колата на сянка в градината и седнал на пейката, четеше увлекателен детективен роман, в който се описваха подвизите на един неимоверно престъпен тип от висшето общество. До него седеше младеж в износен костюм. За да отиде в ливадата, Мария трябваше да мине покрай тях. Когато ги наближи, шофьорът скочи и се поклони учтиво, а младежът, без да става, само едва-едва кимна с глава. Мария забеляза, че той имаше бледно, красиво и надменно лице с тъмни очи, които гледаха остро. Устните му бяха тънки, свити и техният особен израз на горчива студенина я порази. Тя почувствува нужда да се обърне, за да го види повторно, и когато направи това, погледът му, устремен в нея, стана изведнъж малко насмешлив. Това я раздразни. Стори ѝ се, че той някак подигравателно очакваше обръщането ѝ. Тя ускори ленивите си крачки към ливадата и когато нагази в тревата, забрави за него.

Следобедната горещина беше почнала да намалява. От планината полъхваше прохлада, а наблизко, пенлива и бърза, шумеше реката. Тревата беше свежа, висока, избуяла и обсипана с яркожълти лютичета, по чиито цветове пълзяха калинки. Отнякъде се чу рев на магаре, който заглъхна в сънливата тишина.

Мария обиколи ливадата, търсейки сянка, и най-сетне намери удобно място под едно малко орехово дръвче близо до къщата. Тя постла одеялото и се изтегна върху него, като постави дланите си под тила. В съзнанието ѝ изплуваха отново спомени от детинство. Бездънната синевина на небето създаваше общия фон на чувство за безкрайност, върху който се рееха прозрачни и чисти образи, размесени с тъмни сенки на досада или печал. Ето Мария като петгодишно дете, русо, пълничко, с вечно удивени очи, между купове играчки в стаята си или припкащо в ливадата под бдителното око на прислужницата. Никой не предполагаше, че това весело дете ще се превърне в меланхолична девойка, страдаща от нервно заболяване, което бавно напредваше и което лекарите не можеха или не желаеха да назоват. Ето майка ѝ преди двадесет години, красива, нежна и млечнобяла, преди да оглупее, преди да почне да подарява сребърни купи за конните състезания и да търси любовници между офицерите от гвардията. Ето татко Пиер в началото на своя път към богатството, енергичен и силен, преди да стане почитател на оперетните актриси и да почне да им купува апартаменти. Ето камилите, натоварени с тютюн — странни южни същества, които я пренасяха в царството на приказките, — и водачите им турци, с широки кожени пояси, с червени фесове и разноцветни чалми. Ето няколко деца приятелчета, които идваха на гости вкъщи с майките си. Едно от тях беше момченце, красиво и тъжно, с парализиран крак. Слугинята го взе в количка. После то заболя от дифтерит и умря. Мария изпитваше към него обич и нежност. Споменът от тази обич продължаваше да грее и досега в душата ѝ като меко сияние. Образите от детинството ставаха все по-лъчисти, плуваха в някакво море от светлина и блаженство. И тогава тя заспа неусетно.

Когато се събуди, сянката се беше отместила и слънцето грееше в лицето ѝ. Мария стана, премести одеялото и легна отново. По небето летяха гълъби, реката шумеше

напевно и въздухът беше наситен с благоухание на свежа трева. Лъчезарните образи от миналото изплуваха отново в съзнанието ѝ, но сега те бяха наситени с пронизваща тъга. После неусетно те изчезнаха, остана само тъгата и Мария се върна отново към обикновеното си равно меланхолично настроение, към неприятните усещания, които идеха от тайнствената болест на нервите ѝ. По рамото ѝ сякаш пълзяха мравки, кожата върху едно от стъпалата ѝ като че беше загубила своята чувствителност, левият ѝ клепач тежеше, смъкваше се надолу и тя трябваше да прави постоянни усилия, за да го държи отворен. Мария си спомни сериозните загадъчни лица на лекарите, които правеха консулти и я лекуваха с инжекции. Нищо не излизаше от тяхното лекуване. И подобно на татко Пиер тя ги намрази, считаше ги за шарлатани, които я измъчваха.

Мария въздъхна дълбоко и тъжно, но примирено. Все пак тука беше приятно. Намираще поне спокойствие и след заминаването на Зара и баща си можеше да свири, колкото иска, за себе си, без да я слуша никой. Трябваше само да намери акордьор за пианото. То беше съвсем разстроено. Дали в града имаше акордьор? Ако нямаше, трябваше да повика от София.

Тя полежа още малко, гледайки гълъбите, които летяха като малки бели ангели, окъпани в злато и синевина. После стана, прибра одеялото и тръгна към къщи. Минавайки през градината, тя видя, че шофьора и колата ги нямаше, но младежът с износения костюм още седеше на скамейката. Какво търсеше тук? Присъствието му ѝ се стори нахално. Когато те са тук, никой нямаше право да влиза в градината. Тя не съзна, че раздразнението, което изпита, се дължеше именно на интереса ѝ към него. Тъмните му и остри очи пак се устремиха в нея, но сега вече без предишната насмешливост, сякаш се готвеха да ѝ поискат нещо. Съмнението ѝ за това изчезна, когато той се изправи внезапно и тръгна към нея. Мария неволно забави стъпките си. Сега, в няколкото мига, които протеккоха, докато се приближаваше, тя успя да го разгледа по-добре. В лицето му имаше нещо твърде студено и твърде остро, за да се нарече приветливо. Но то не беше ни грубо, ни проташки самоуверено, ни досадно упорито. То беше просто лице на човек, който притежаваше някаква сила, някаква неумолима решителност и стоманена

воля, която обхващаше другите и ги подчиняваше веднага на себе си. Мария изпита безсмисленото усещане, че беше виждала много пъти това лице. А после почувствува изведнъж, че не го беше виждала никъде и че това беше лицето на мъжа, когото бе желала, очаквала, търсила да види! . . . Тя искаше да отклони от него погледа си, но не можеше.

Борис каза:

— Искам да видя господин Спиридонов.

— Него ли чакате? — попита Мария.

— Да. Но не зная дали е станал.

— Може би е станал. Часът е пет.

— Искам да поговоря с него.

— Баща ми познава ли ви?

— Не. Но аз съм чиновник от фирмата. Тази сутрин директорът ме уволни. Бих искал да кажа няколко думи на баща ви във връзка с това.

Мария притежаваше способността да прониква в хората изведнъж по мигновените промени в израза на лицата им, по неуловимото трептене на погледа и гласа им. Тъжната необходимост да приема всекидневните притворства на хората, между които живееше, я беше научила на това. Значи този младеж беше уволнен. Но нищо в лицето му не показваше, че това уволнение се дължеше на неспособност, на леност или на долно мошеничество. Той изглеждаше само честолюбив, премного честолюбив и уверен в качествата си, за да понася заповеди или да бъде дребен чиновник във фирмата, за какъвто го издаваше износеният костюм и търпеливото чакане. Тази увереност в себе си беше отпечатана в израза на лицето му. Тя беше някак остра, нетърпелива и едва ли се харесваше на шефовете му. Но тъкмо тя го спасяваше от подозрението, че беше тежко провинен в службата си, и придаваше известна пламенност на твърдите му и ледени черти. Думата «уволнен» накара Мария да изпита съчувствие, но някакъв такт, някакъв женски инстинкт, който сега внезапно се беше събудил у нея, я накара да се покаже равнодушна към това хладно лице. Обзе я парливо желание да му помогне, но едновременно с това и порив да продължи разговора с него. Пристъпите на меланхолия отдавна бяха убили вкуса ѝ към подобни игри и това внезапно, странно желание я удиви. Нима ѝ се струваше толкова интересен този съвсем не-

познат, дребен провинциален чиновник от фирмата им? Смешно беше да открива с въображението си нещо у него.

Тя произнесе:

— Аз не зная дали баща ми ще се съгласи да разиска по този въпрос с вас. Грижете за персонала той предоставя на директорите си.

Той я погледна, сякаш беше изненадан от нейната осведоменост и равнодушие. Две мрачни ледени пламъчета светнаха враждебно в очите му.

— Въпросът, по който искам да говоря, засяга първо интересите на фирмата, а после уволнението ми — хладно забеляза той.

«О-хо! . . . — помисли тя. — Веднага побърза да ме намразиш, Това показва, че си доста сприхав и горделив. Но не мисли, че аз съм като баща си. . . Не мисли, че интересите на фирмата могат да ме накарат да ти помогна или не. Аз съм малко по-друга, отколкото мислиш.»

— Тогава обърнете се към директора — посъветва го тя разсеяно.

— Та нали ви казах, че директорът ме уволни.

— Ах, да! . . . Това е жалко.

— Не, не е толкова жалко. — Гласът му издаде внезапен гняв срещу разсеяното ѝ безразличие. — Аз мога да постъпя веднага в друга фирма на по-висока длъжност.

«Горделив — пак помисли тя. — Не обича да пълзи и да използва качествата си пред жените. Или може би върши това много умело, като се държи именно така.»

Тя попита учудено:

— Защо не го направите?

— Защото преди това искам да разкрия някои неща в интереса на вашата фирма и да направя опит да осъстана в нея.

— Какво искате да разкриете?

— Това са неща, които не представляват интерес за вас.

«Значи не разчиташ на мене? — помисли тя. — Добре, ще видим!»

— Аз предполагам, че баща ми няма да ви изслуша. За отделните клонове той държи отговорни само директорите и не се бърка в работата им.

— Случаят е по-особен.

— Той няма навик да отстъпва от принципите си.

— Все пак аз ще направя опит да го видя.

— Не ви предричам успех.

Той се усмихна, като че искаше да каже: «Ти си упорита, самомнителна и разглезена — истинска дъщеря на милионер!... Но не си въобразявай, че си интересна или хубава.» После изведнъж лицето му стана мрачно. Може би планът му щеше да се провали. Той нямаше да успее, ако всичко не се обяснеше на Спиридонов подробно и ясно. Не се касаеше за уволнението на Борис, за кражбите на Баташки, за леността на директора и чиновниците, а за въвеждане на тонгата повсеместно и изведнъж във всички складове на «Никотиана». Това щеше да бъде лъвски удар. Това значеше грамаден гешефт, помитане на всички съперници в германския пазар. Джобовете на Борис бяха пълни с изчисления, таблици и листчета, върху които бяха отбелязани накратко, по точки, главните моменти за извършването на покупките, манипулацията и спогодбите с оглед на промените, които изискваше ударът. Бяха предвидени всички възможни противодействия от работниците, конкурентите, политическите лица и стопанските институти, както и начините за тяхното преодоляване. Като че всички специалисти на фирмата бяха взели участие в изготвянето на този план. Той струваше на Борис много безсънни нощи, изтощително и напрегнато мислене, къртовска работа с таблици и статистики след отровната атмосфера и уморителния работен ден в склада. Ала великият човек, господин генералният директор на «Никотиана», едва ли имаше време да изслуша поне две думи от фантастичното предложение на свся нищожен, дребен, уволнен чиновник, когото дори не беше виждал. Може би дъщеря му имаше право. Може би почивката за него беше тъй скъпа, както и работата. Тогава на Борис не оставаше нищо друго, освен да напише изложението на пишеща машина и да го изпрати в централата или дома му като ония манияци, които изпращаха до влиятелни хора планове за вечен мотор или за спасяване на света от икономически кризи. Но това щеше да го изложи веднага на подозрението, че представляваше един от тези манияци. Оставаше още една много малка надежда: да заговори на Спиридонов в момента, когато последният излизаше от къщи да се качи в колата си. Но тъкмо в такива мигове големите хора бяха най-разсеяни, такмо когато бързат ва някъде, просяците, глупците и манияците ги отегчават

най-силно. Не, и това нямаше да помогне. Едва сега Борис съзна колко труден беше пътят, по който искаше да тръгне, но пак не се отчая. Оставаха други възможности, други фирми, в които също можеше да опита.

Мария забеляза как върху лицето му се появи израз на гняв и презрение, сякаш искаше да каже: «Ти и баща ти сте надуты пуяци, но аз не обръщам внимание на това. Важното е да свърша работата си.» Тя не знаеше, пък и не можеше да знае нищо за плановете му. За нея той си оставаше само обикновен, дребен чиновник, който искаше да бъде върнат на службата си. Може би в тая безработица уволнението означаваше за него дълги месеци на лишения и хлопане по чужди врати, но той не желаше, не се опитваше да я помоли за помощ дори с една учтива фраза, която нямаше да го унижи, дори поне с един намек в очите си. В тези тъмни и остри очи имаше някаква студена гордост, някаква неуязвима надменност, която по-скоро можеше да се изрази във верига от безогледни действия, отколкото да моли. И тогава пак ѝ се стори, че той се отличаваеше напълно от всички мъже, които беше срещала досега, от всичките ѝ ухажори, които така напразно и угоднически я уверяваха, че е хубава, интересна, талантива и съблазнителна. И тогава пак я осени парливото и странно усещане, че толкова жизнен и толкова твърд трябваше да бъде мъжът, когото желаше да срещне и за когото мечтаеше в самотните часове на меланхолията си. Но тя все още не беше уверена в откритието си. Много пози и много хитрости я бяха разочаровали. Тя искаше да провери характера му докрай. Може би достатъчно беше да му направи само един двусмислен знак, че ѝ харесва, за да освободи веднага пружината на раболепието му и дръзкото желание да опита щастието си по-нататък. Много мъже бяха правили това. Наистина тя рискуваше за малко гордостта си, но после можеше да я възстанови с един удар. Нека опита.

Тя повдигна глава и срещна очите му. В продължение на няколко секунди погледите им останаха втренчени един в друг, сякаш се мъчеха да проникнат в загадката на израза си. После тя се усмихна — това беше бледа, слаба, но все пак трептяща от кокетство усмивка на сивите ѝ очи, на безкръвните ѝ устни, която се явяваше у нея много рядко и приличаше на слаб слънчев лъч през разкъсаните облаци на дъждовен ден. Тази усмивка казваше:

«Всичко зависи от мене.» Тя почака малко, след това доближи с погледа си: «Ти си доста особен и би могъл да ми харесаш.» Пак почака, но и тази покана остана без отговор, удави се в непроницаемото спокойствие на очите му. Сега те не изразяваха ни гняв, ни насмешливост, нито дръзката поза на човек, който съзнаваше, че го харесват, но това не бяха също и очи, които се смущаваха, бягаха или искаха да се скрият. Те бяха просто неуязвими, отчайващо недостъпни, пълни с неизвестност. «Хитрува — помисли тя. — Очаква да види докъде ще стигна.» Тогава тя хвърли последната си карта и произнесе смело:

— Ще говоря с баща си за вас.

— Опитайте — каза той. — Може би ще ме приеме.

Но пак нито помен от предишната насмешливост, нито следа, че се чувства поласкан от усмивката ѝ или че е глупак, който не я разбира. Никаква раболепна благодарност в очите му и никакво желание да използва неуспеха ѝ след насърчението, което му отправи. Нищо освен един малък, вежлив, безразличен поклон.

Тя измина бързо разстоянието до входа и влезе в хола. Изпитваше дълбоко въннение, сякаш някакво откровение беше разкрило всичката красота на живота, която тъгата и неврастенията скриваха досега от погледа ѝ.

Много пъти като дете тя беше влизала в този хол с гипсови украшения по тавана, с големи огледала и мраморни масички в ъглите и винаги беше правила това с някакво радостно усещане за откритие на неща, хора или събития, които беше видяла навън в ливадата, двора или градината. Сега изпитваше същото усещане, същото желание да изтича в трапезарията и да съобщи на баща си в пристъп на детинска радост за откритието, което беше направила. Но веднага дойде на себе си. Двадесет и четири години бяха издълбали бездънна пропаст между някогашното дете и бащата. Може би той щеше да направи всичко, което тя пожелаеше, но нямаше да я разбере. От хола тя чу басовия глас на баща си в трапезарията, който се мъчеше да говори английски с ужасно произношение. Зара разтягаше напевно и живописно звънливото си сопрано и го поправяше. Дватамата се забавляваха от-

лично и бяха почнали да пият чай, без да чакат Мария. Това ѝ се стори много грубо и неучтиво.

Все пак тя влезе в трапезарията, като поздрави весело и премести върху желязната подложка горещия електрически чайник, който Зара беше забравила небрежно върху покривката. Зара се извини плоско, като излъга, че го е оставила така само за миг. Тя беше навлякла ярък син пенъор, който се отваряше при всяко движение и разкриваше доста безсрамно коленете и деколтето ѝ. Татко Пиер се мъчеше да разпръсне лошото впечатление от всичко това, като се преструваше, че не го забелязва. Той се намираше в много добро настроение и постоянното, някак враждебно стеснение, което изпитваше от дъщеря си, сега се беше превърнало в чувство на благодарност, задето тя отказа да продължи пътуването до Атина. Той забеляза с изненада руменината върху бузите ѝ. Човек не можеше да си представи нещо по-рядко от това — да види Мария оживена.

— Е, какво? . . . Изглежда, че ливадата ти харесва — рече той. — Аз също бих останал тук, ако не беше тоя проклет французин от режима, когото трябва да видя в Атина . . .

Никакав французин нямаше нужда да вижда той в Атина. Дори, напротив, заради приключението със Зара той отлагаше една важна среща с холандски търговци в Хамбург. Но Мария не обърна внимание на лъжата му и каза бързо:

— Навън чака един младеж, който иска да ти говори. Моля те да го приемеш веднага.

— Какъв младеж? . . . — попита татко Пиер.

Видя му се невероятно дръзко да го безпокоят по това време.

— Един уволнен чиновник от склада.

— Вероятно ще ми досажда — небрежно каза той. — Нямам време да се занимавам с дреболии.

— За него уволнението не е дреболия. Искам да го изслушаш и да го върнеш на служба веднага — повторно заповяда Мария.

Татко Пиер и Зара се объркаха неочаквано. За първи път Мария издигаше глас да иска нещо. Тя въобще не проявяваше никакви прищевки или чудатости. Татко Пиер можеше да се гордее с тази пестелива, разумна и отмерена дъщеря, която никога не излизаше от добрия

топ, от установените правила, от еднаквото си вежливо, по малко студено държане към всички. Може би и тя имаше своите приключения, но никога не ги показваше. Мария се движеше в обществото безшумно като сив призрак, който оставяше зад себе си почит и малко досада. Никой не я беше виждал увлечена във флирт. Никой не я беше забелязал да поддържа крайни мнения или да дава предпочитание на някого. И внезапното ѝ, подчертано и настойчиво желание сега изглеждаше невероятно.

— Къде е този младеж? — все тъй объркан, попита татко Пиер.

— Чака в градината. Ти можеш да го поканиш при нас. Той изглежда възпитан момък.

Имаше проникателни хора, които твърдяха, че Мария ще си намери съпруг неочаквано в лицето на човек, който нито я е ухажвал, нито е мислил да я ухажва. Татко Пиер познаваше отлично човешките слабости и спадаше към тия хора. Значи Мария. . . Да, добре! Той нямаше нищо против. Озадачи го само обстоятелството, че всичко беше станало тъй светкавично бързо. Човек никога не може да разбере какво точно жените търсят, предпочитат или обичат у мъжа. Все пак той си представи неизвестния щастливец като ония надут, безполезни и самомнителни типове, които идваха на приемите ѝ с калфи за цигулка или виолончело и спадаха към тъй наречения музикален свят — една категория хора, която татко Пиер нито мразеше, нито обичаше, а просто считаше за досадни, но безвредни мухи. Стори му се само някак горчиво, че животът до такава степен го беше отделил от Мария, та двамата изглеждаха съвсем чужди един на друг. За да добие съдействието му, което той беше готов да ѝ даде на драго сърце, тя залагаше изведнъж всичката си настойчивост. Бедната Мария! . . . Той знаеше, че тя не одобрява живота му, но никога не предполагаше, че отношението ѝ към него ще стигне до такава враждебна отчужденост. Та нима беше тиран? Разбира се, че не. Нека Мария си върши каквото иска. Той беше съгласен. Като разсъждаваше, татко Пиер не съзнаваше, че великодушието му идва от чувство за виновност, причината за което беше историята със Зара. Още по-малко съзнаваше той, че Мария беше решила да скъса с формулите и че сега за нея нямаше значение какво ще помислят околните.

— Та покани го най-сетне! . . . — нетърпеливо

каза тя сред мълчанието, в което татко Пиер и Зара гледаха като онемели. — Няма да станем прокажени, ако прием чай с един дребен чиновник.

Да, разбира се. . . Нямаше никакво значение дали младежът, на когото Мария искаше да помогне, е дребен чиновник. Но татко Пиер се удиви малко, когато се сети, че това наистина е без значение. Той стана и отиде при отворения прозорец. Един младеж с беден, но доста приличен изглед седеше на скамейката в градината.

Татко Пиер му викна приятелски:

— Хей, момко! . . . Мене ли търсиш? Влез вътре.

Вродена дарба на психолог и дълга търговска опитност бяха научили татко Пиер да разпознава веднага и безпогрешно основните качества на хората. Когато Борис влезе в трапезарията, въведен от Зара, която изгаряше от любопитство да го види и се беше втурнала да го посрещне, татко Пиер почувствува пред себе си един дързък и хладнокръвен младеж. Това беше първото му впечатление, към което се прибави веднага и усещане за бързата съобразителност на непознатия. Младежът сякаш изведи разбра как трябваше да се държи и не се смути ни най-малко от необикновената любезност, с която го приеха. Той благодари на Мария с лека усмивка, но понеже искаше да види само господин генералния директор на «Никотиана», присъствието на момичетата остана напълно безразлично за него. Татко Пиер го определи бързо като предпазлив и студен хитрец. Такива хора човек можеше да опипа в разговора от всички страни, без да разбере какво мислят. Имаше и друго: острите му очи можеха да хвърлят мигновен поглед върху нещо и след това да замръзнат, като че не са го забелязали. Това бяха идеални очи за покер, за надлъгване, за търговски преговори или за удар от засада, който трябваше да се подготви незабелязано и нанесе решително. Дали беше енергичен и работлив? Татко Пиер знаеше, че леността, както и всички други пороци, се отпечатва върху лицето. Чертите на този обесник бяха изопнати и твърди, очите — упорити, а краищата на устните му — малко свити. От него се разнасяше остра миризма на тютюневи листа, която се смесваше с благоуханието на лаванда и ориган от дрехите на девойките. Косата и порите на кожата се напои-

ваха така с миризмата на склада, когато човек прекарваше от сутрин до вечер в манипулационните помещения. И най-сетне този младеж беше приличен, почти хубав — мъж, на когото прилягаше да бъде елегантен, да отсяда в хотел «Адлона» и да се налага пред чужденците.

— Ще пиете ли чай? — сладко попита Зара.

Жадният ѝ поглед не изпускаше нито едно движение на непознатия. Чудно как не беше го забелязала първа! Той принадлежеше вече на Мария, но тъкмо затова трябваше да бъде мила с него.

— Разбира се! . . . — побърза да каже татко Пиер. — Той ще закуси с нас.

Мария хвърли поглед към Борис. Тя очакваше да види поне сега върху лицето му следа от смутена признателност, от вълнение за това, което беше направила за него, но не откри нищо освен предишната непроницаема затвореност. Какъв беше той? Свенлив, безчувствен или просто глупак? Сдържан мъж, който умееше да пази достойнството ѝ, преструвайки се, че не забелязва авансите ѝ, или безсрамен сметкаджия, който съзнаваше, че с тази непроницаемост ще постигне по-голям успех? Нищо не можеше да се разбере по лицето му. Той прие поканата почтително, но без никакво вълнение, с вид на човек, който съзнаваше много добре, че господин генералният директор не го беше удостоил с някакво особено внимание, а просто не желаше да прекъсва закуската си, и каза спокойно:

— Боя се да не ви отегча.

— Не изглеждате стеснителен — звънливо изчурулика Зара.

— Може би изглеждам нахален — бързо отговори той. — Но въпросът е много важен както за фирмата, така и за мене.

— Моля ви се, оставете го за после! — Тя му наля чай и произнесе живо: — Вие никога няма да направите кариера в «Никотиана»

— Защо? — попита той.

— Защото не умеете да използвате разположението на шефа ѝ към дамите.

— Може би го използвам вече.

Борис погледна татко Пиер.

— Не, момко, не! . . . — ухили се татко Пиер. —

Фирмата още не е стигнала до нещастieto да се управлява от жени.

— Аз разчитам именно на това.

— О, не бъдете толкова сигурен — извика Зара. — Ако продължавате да говорите така, ние ще ви провалим.

— Не ги слушайте! . . . — заяви татко Пиер, комуто Борис все повече харесваше. — Какво сте завършили?

— Само гимназия — каза Борис.

— Това ми харесва. Обикновено хората с висше образование бягат от тютюна, защото работата им се вижда еснафска.

— Жалък предразсъдък.

— Да. Каква служба заемахте във фирмата?

— Стажант от интелигентните безработни.

— От колко време?

— От една година.

— Научихте ли техническата работа?

— Мисля, че да.

— А защо ви уволниха?

— Формалният повод е глупав и неоснователен.

Заради едно скарване.

— А! . . .

Татко Пиер беше по-скоро приятно изненадан. Той очакваше да чуе смотолевени оправдания срещу обвинения в някаква небрежност или мошеничество.

— Значи, вие умеете да се карате! . . . — някак одобрително установи татко Пиер. — С кого се скарахте? С някой от работниците ли?

— Не! . . . С касиера, който е племенник на директора.

Татко Пиер разглеждаше момъка с все по-голям интерес.

— Е! . . . Ясно — каза той. — И директорът се разсърди. Но защо обидихте касиера?

— Личен повод — сухо обясни Борис. — Той беше усвоил навика да ме нарича подигравателно «господин главен експерт».

Татко Пиер се разсмя:

— Разбирам. Вашето усърдие му е било неприятно. Той иска да заеме мястото на Баташки, но аз никога ня-

ма да махна майстора. Баташки е измамник и шмекер, но превъзходен техник.

— И аз мисля същото — потвърди Борис.

— Казахте, че скарването е само формална причина за уволнението ви. Друго имаше ли?

Борис погледна девойките, като че се боеше да не ги отегчи. После кимна с глава и каза едно учтиво «извинете».

— Моля ви, говорете свободно! — каза Мария.

Той почна с малък увод за своя интерес към тютюна, преди да постъпи в склада. Призна откровено, че «Никотиана» го е привличала с големите си възможности за напредване. След това направи къса характеристика на директора, на останалите чиновници и на майсторите, като преценяваше обективно качествата и работата им. Вършили са грешки, за които той е посочвал, че могат да се избягнат, и които му навлекли известна неприязън от тяхна страна. После изброи осъществените подобрения в организацията на клона, в провеждането на покупките и манипулацията. Тези подобрения са извършени по негова инициатива. Спокойно, съдържано той обвини директора и майсторите, че са приписвали заслугите за тях на себе си. Между това в приемането на тютюна от производителите и при изплащането му са почнали да се вършат някои нередни неща, които Борис спокойно нарече кражби. За да не бъде голословен, той показва документи (разписки на производителите), които доказваха това. Някои от чиновниците се опитвали да крадат и да интригуват помежду си с цел да се zlepоставят пред централата. Това безспорно се отразявало върху качеството на манипулацията. Борис посочи номерата на много развалени бали, които всеки момент могат да се видят във ферментационните помещения. Липсвала здрава ръка, която да стегне всичко. Борис се мъчел да направи каквото можел, но срещал само съпротива и враждебност, която завършила с уволнението му.

Всичко това той разправи спокойно, съдържано, ясно и убедително, като го подкрепваше с доказателства, които бяха очевидни или можеха да се проверят. Същевременно той вмъкваше в разказа си живописни подробности и духовити забележки, които разсмиваха девойките, така че те не се отегчиха ни най-малко от него. Но татко

Пиер остана сериозен и неподвижен като мумия. Погледът му се впиваше все по-втрещено в очите, в лицето и движенията на Борис. Мисълта му съзнаваше все по-ясно, че този ден беше направил откритие, за което мечтаеше отдавна, но смяташе, че няма да се осъществи в днешния свят на бездейна и погълната от удоволствията младеж. Това откритие засягаше еднакво и него, и «Никотиана». А Борис продължаваше да говори с тон, който беше ту сериозен, ту забавен и лек, като по този начин отнемаше всяка неприятна самоувереност на това, що казваше. Неусетно той прехвърли разговора върху тонгата, а от нея премина много ловко върху някои хрумвания за приспособяване на манипулацията към немския пазар. Тия хрумвания се свързваха постепенно в добре обмислен, замайващ план, чиито възможности Борис подкрепи с цифри и таблици.

Татко Пиер слушаше поразен. Никога досега той не бе чувал дори най-способните си сътрудници и директори да излагат нещата така ясно и убедително. Никога досега не бе виждал друг човек освен себе си, който да обхване с ума си така правилно и сигурно целия водовъртеж около производството, преработването и търговията на тютюна. Да ти хрумне, че с бързо въвеждане на тонгата във всички клонове на фирмата можеш да използваш конюнктурните условия, да добиеш изведнъж предимство на немския пазар и да направиш голям гешефт, не беше никак трудна работа. Но да изработиш плана в подробности, като установиш за всичко определени срокове, да откриеш неподозирани връзки, от които можеха да изникнат предимства и трудности, да съпоставиш, използваш или отстраниш тия трудности и накрая да изведеш вероятностите за общия успех — всичко това можеше да се постигне само от татко Пиер или от млад, енергичен тип като този, който седеше пред него. Много пъти напоследък татко Пиер беше мислил върху възможен удар с тонгата, но считаше този удар за неосъществим. Спираше го досадата от подробностите, а може би и равнодушието, което го беше обзело с първите пристъпи на старостта. Костов, главният експерт на фирмата, също старееше и беше станал неподвижен. Трябваше да се проучват, да се прокарат в пълна тайна и с неотслабваща енергия толкова много неща. Трябваше да се правят предложения, да се сключват договори с досадни и при-

дирчиви до втръсване немски фирми. А татко Пиер се чувствуваше напоследък уморен от желанието да пече и повече пари. Когато човек е натрупал триста милиона, не се вълнува особено пред възможността да ги превърне в триста и двадесет с още един удар, ако това е свързано с главоболия. Да, татко Пиер се чувствуваше вече уморен, търсеше все по-често удоволствията на живота, отдаваше се като главния си експерт на риболов и автомобилен спорт, на приключения с млади жени. Фирмата преуспяваше бавно, тежко, като мощна и сигурна машина, пусната по инерция, но не се стремеше към нови постижения. Татко Пиер приличаше на надзирател, който спокойно е скръстил ръце и пуши цигара. Само от време на време той стягаше бурмите ѝ като мъмреше и уволняваше директори, натискаше някой лост с неочаквани заповеди до районните експерти или правеше хода ѝ по-лек, като спущаше рушвет в джобовете на държавниците. Но ето че сега у него се беше събудило някакво остро и отдавна забравено вълнение, апетитът на вълк, който почива в леговището си и усеща внезапно топлата, подлудяваща миризма на плячка. В святкането на очите, в гласа и думите на този младеж имаше магия. Той му спомняше младостта — годините, в които татко Пиер притежаваше същата обтегната като стоманен лък воля, същия остър ум, същата хладна пресметливост и пламенен устрем към властта на златото.

Борис говореше за тютюна и показваше удивително подробни знания за качествата му по райони и околии. Намекваше за прочистване на персонала, като във фирмата се оставят само енергични и високо платени хора. Предлагаше да се намерят по-предани на фирмата, т.е. по-безогледни агент-купувачи, които да пускат между производителите лъжливи слухове и така да убиват доверието в другите фирми и да подбиват цените. Искаше тази година покупките да почнат внезапно, навръх Коледа, и с това да се изпреварят конкурентните фирми. Дълги размишления беше посветил той и на въвеждането на тонгата. Машините трябваше да се доставят незабелязано. Избрани хора трябваше да се обучат тайно. Понеже този нов, удобен начин на манипулиране щеше да остави голяма част от работниците без препитание, можеше да се очакват стачки и безредици. Трябваше да се поведе енергична борба с левите елементи, да се заинтересуват

правителството, полицията, пресата, патриотичните организации, да се пуснат детективи между работниците в складовете, да се изхвърлят и арестуват веднага заподозрените. И за още много неща говори той, и така увлекателно и ясно ги излагаше, че дори момичетата се бяха превърнали на слух.

Татко Пиер го гледаше все тъй неподвижен, все тъй втренчен в лицето му и само от време на време протягаше ръка, за да вземе цигара. Какъв обесник, какъв тип, умен, съвестен и дяволски хитър, пълен с енергия и безкрайни възможности! . . . Не беше планът му, който омая татко Пиер. Този план можеше да сполучи, но можеше и да се провали от конкурентните фирми. Германците водеха преди всичко политика и после търговия, за да водят след това търговия и после политика. Те можеха да предпочетат временно «широкият пастал» пред тонгата, ако това им дадеше възможност да дръпнат успешно конците на някоя своя кукла в правителството или камарилата на двореца. Борис не знаеше, не можеше и да знае това. Но татко Пиер беше поразен от дарбата му да обхване едновременно връзките между много неща, от енергията, която светеше в очите му, от жаждата и страстта му да печели пари. Никакви любовници, никаква светска суетност и разпуснат живот не биха могли да го отклонят от тази страст, докато се умори. Така щеше да протече истинският, младият, пълният му живот. А после? . . . После нищо. После и той щеше да се превърне като татко Пиер в уморен, стар човек и да намери жена, подобна на Зара. Татко Пиер беше напълно уверен, че животът на хората не можеше да протече по друг начин.

Тъй разсъждаваше той, гледайки Борис, и в душата му се разливаше някакво философско спокойствие, което го освобождаваше от трескавата спазма на живота, от тягостното усещане, че с идването на старостта му фирмата щеше да се разпадне и алчни хиени да разкъсат тялото ѝ. Най-после той беше намерил човека, на когото можеше да остави златната и могъща «Никотиана» без тревога и съжаления.

Когато най-после Борис свърши, Мария изпита усещането, че се събужда от сън. Зара гледаше с трескаво любопитство ту него, ту Мария. Тук почваше нещо! . . . Имаше какво да се разказва по чайовете на зяпнали от изненада приятелки — как Мария го видяла случайно,

как го въвела при татко Пиер и как този умен и хубав младеж съумял веднага да изплете кошничката си. Но Зара почувствува и една особена горчивина, която щеше да разваля винаги удоволствието на разказа ѝ. Никога досега тя не бе виждала по-добре силата на богатството и никога не бе съзнавала по-остро колко тъжно е да бъдеш млада и хубава, да се движиш в добро общество и да нямаш пари.

Татко Пиер остана няколко секунди загледан в покривката на масата, сякаш обмисляше нещо. После протегна ръката си и я сложи върху рамото на Борис.

— Да, младежо! . . . — каза той. — Всичко това е чудесно. . . Планът ви е превъзходен, много добре обмислен, но едва ли ще го приложим. Немците са говеда. Само дяволът знае какво може да ги накара да работят с едни фирми и да отхвърлят други. Но това е без значение. За мен е по-важно, че ви открих. Отсега нататък вие ще работите в централата като помощник на главния ми експерт. Разбирате ли какво значи това? Щом аз го казвам, значи много. . .

Татко Пиер запали пура и продължи:

— Утре заминавам за Атина и след две седмици ще бъда отново тук. . . През това време почивайте, мислете, работете, вършете каквото искате, но от днес сте на заплата в централата на «Никотиана». Още тази вечер ще напиша писмо до Костов. Сега той се е запилял с колата си някъде из Швейцария. . . След десет дни трябва да бъде в София и тогава ще му се представите с писмото. Той отдавна мърмори да му намеря помощник. Аз не ви познавам, но съм свикнал да преценявам хората по очите им, по начина на говоренето им. . . Вие гледате и говорите добре дори когато се опитвате да скриете намеренията си. Не се мръщете! . . . Излишно е, драги! . . . Аз виждам какво криете. Вие искате да се изкатерите до горе, да пипнете международните връзки и да заработите сам. . . Е, добре, когато видя, че станете годен за това, аз сам ще ви подкрепя. Но дотогава никаква игра, никакво шикалкавене, никакви фокуси зад гърба ми. . . Инак ще ви съсипя, ще ви направя невъзможен дори за обикновен майстор в която и да било тютюнева фирма! . . . Разбирате ли ме? Да, вие сте умен, виждам, че ме разбирате. . .

И татко Пиер продължи да говори за почтенността, енергията и трудолюбието, за насладата от постигнатия

успех, за умерения живот, за безсмислицата да се пръскат пари. . . И за още много неща спомена той, понеже беше умен мъж и добър психолог, макар че повечето от добродетелите, за които говореше, не можеха да се подкрепят с примери от личния му живот.

Върху лицето на Борис се бяха появили от вълнение няколко розови петна. Мария съзна тъжно, че не тя, не помощта, която му даде, а само татко Пиер и «Никотиана» бяха причината на това вълнение. Тя си знаеше, че беше безцветна, сива като дъждовно утро и у никого нямаше да предизвика бурна страст. Но все пак изпитваше някаква тиха, съдържана радост, която я правеше почти щастлива.

— Чаят ви е съвсем изстинал — каза тя на Борис.
— Подайте чашата си да ви наляя друг.

Когато излезе навън, Борис почувствува умора — тъй дълбоко беше вълнението му и усилието, което употреби да го крие от Спиридонов и момичетата. Стори му се, че всичко наоколо беше станало дребно и незначително. Какво представляваше сега този двор, този склад, този камион, от който разтоварваха тютюневи бали пред входа на ферментационното помещение? Само малка, съвсем малка част от грамадното богатство, от милионите килограми тютюн на «Никотиана». Директорът, майсторите, чиновниците от канцеларията приличаха на жалки джуджета, послушни и раболепни изпълнители на заповедите, които Борис щеше да дава от централата в София. Като че някаква сила го беше издигнала над всичко и му даваше неограничена власт над хората. Като че работниците, излизачи на рояци от склада, го гледаха, бутаха се и повтаряха страхливо: «Виж, това е помощникът на главния експерт на «Никотиана»! Внимавай да не те забележи!» И всичко това му се струваше невероятно и чудно. Ала в ушите му още гърмеше басовият глас на Спиридонов, обонянието му още усещаше дъха на лаванда от дрехите на Мария. Никога досега той дори не беше помислял, че можеше да му се случи нещо подобно. Готвеше се за бавно, упорито и мълчаливо катерене нагоре, а вместо това беше направил изведнъж невероятен скок, беше стигнал почти до самия връх на «Никотиана». Впрочем по същия начин беше започнал и евреинът Коен — с един случаен разговор в купето на влака с Кнор, директора на

Немския папиросен концерн. След идването на Хитлер Коев скъса с Немския папиросен концерн, основа собствена фирма и сега печелеше милиони от режииите. Почти така, в няколко съдбовни мига, бяха изградили успеха си арменецът Торосян от «Джебел» и Барутчиев от «Източни тютюни». Важното е да не пропуснеш момента, да увиснеш на случая. Борис беше увиснал блестящо.

Работниците го настигаха и отминаваха на групи — бързи, нервни, кресливи. Говорът и тракането на налџмите им се сливаше в отегчителен шум. Внезапно Борис чу зад себе си познат враждебен глас:

— Вие какво? . . . Още ли се мъкнете тук?

Беше директорът — едър, червендалест, с бръсната тема и светъл спортен костюм. Борис го погледна с досада и не отговори.

— На вас казвам! . . . Ако утре ви видя пак, ще заповядам на пазача да ви изхвърли като парцал! . . .

Борис се усмихна презрително.

— Разбрахме ли се? . . . — изсумтя заплашително о. з. генералът.

И той отмина, посинял внезапно от гняв, защото цял живот вкъщи, в казармата, и в обществото беше свикнал хората да се плашат от него, и забърза към пивницата «Булаир», където го чакаше компанията му.

След малко Борис беше настигнат от главния майстор Баташки, който постави свойски върху рамото му дебелата си и потна ръка.

— Ти — какво? . . . Нещо с чорбаджията, гледам. . . Шушу-мушу, а?

— Няма нищо, Баташки — сухо отговори Борис.

— Така ли? . . . Разправяй на шапката ми. . . Ти си бил голям шмекер, ей! . . . Защо остана два часа при чорбаджията? Видях всичко от третия етаж.

— Щом си видял, най-добре за тебе е да мълчиш. . .

Ухиленото и лукаво лице на Баташки стана изведнъж сериозно.

— Разбира се, никому ни дума — обеща той. — Но сигурно е нещо голямо, а? . . . Слушай! . . . Ние двамата можем да вършим добра работа. . . Малко партидки, комисионки, туй-онуй. . . Разбираш ли ме?

— Стига си дрънкал — предупреди го Борис. — Аз не съм като тебе.

— Е, още си зелен. . . — снизходително възропта

Баташки. — Ще научиш и тия неща, но по-нататък. Искаш ли да пийнем по една ракийка?

— Не искам. Върви си по пътя.

— Добре, добре! . . . Но аз съм твой човек. . . Тъй да знаеш.

И Баташки гузно отмина напред, дебел, нисък, с каскет, с мазно и лъснато от пот сако.

Редингота и семейството му все още живееха към края на града, близо до гимназията, в малката паянтова къща, чийто наем, плащан нередовно, беше източник на постоянни раздори между учителя по латински и собственика ѝ. Къщата беше едноетажна, грозна, с олющена мазилка и стрехи, които висяха като крила на прилеп.

Когато Борис влезе в тревясалия и постлан с камъни двор, лъхна го миризма на помийна вода, която изтичаше от умивалника на кухнята и се събираше в широка застояла локва точно пред входа. Досадата на бедността караше членовете на семейството да прескачат тази локва съвсем равнодушно и никой не мислеше за премахането ѝ. Тя бе все пак една от най-малките неприятности въкъщи. Преди да влезе вътре, Борис се загледа в смачканата тръба на умивалника, мислейки колко тъжна и грозна беше домашната им обстановка. Майката шеташе нещо в кухнята, а Редингота, по чорапи и жилетка, се беше изтегнал върху леглото в стаята на Стефан и четеше вестник. Борис го видя през отворената врата в обичайната псаза, която познаваше от детинство: Редингота беше късоглед, държеше вестника съвсем близо до очите си и дългите му крака лежах на върху леглото като греди. Той беше висок, мършав и начумерен мъж, с плешиво теме и студено лице, които заедно с мъчните текстове по латински вдъхваха у гимназистите завинаги отвращение към древността.

Като видя Борис, той остави вестника и попита по-дигравателно:

— Е, какво? . . . Прие ли те Спиридонов?

— Прие ме — сухо отговори Борис, раздразнен от вечната насмешка в гласа му.

Редингота беше известен в града с неизменното си и заядливо високомерие към гражданите, към другите учители, към гимназистите и дори към собственото си

семејство. Като че всичко беше пълно с дух на мошеничество и дребни сметки, като че всички нямаха друга цел, освен да го измамят или да хвърлят, макар и съвсем безполезно, прах в очите му. Тоя черен песимизъм се дължеше отчасти на бедността, отчасти на презрението му към днешния свят. Само древността беше дала образци на характер и граждански добродетели. Паметта му беше пълна с величествени събития от историята на Рим, с които отегчаваше слушателите си при започване на учебната година или раздаването на зрелостните свидетелства. Материалната учителска нищета правеше гордостта му чувствителна, а величието на латинските автори го превръщаше в непоносим педант. Той беше умен човек, но осакатен от системата, която срещу окайна заплата го беше впрегнала да възпитава младежта с добродетелите на миналото. Една забележителна случка доказва на всички класическото му съзнание за граждански дълг: с горчива, но твърда решителност, която направи впечатление дори в министерството, той изключи от гимназията за левичарски идеи дори собствения си син.

Борис влезе в стаята си и затвори вратата. Но Рединготата все още се интересувахе от разговора му със Спиридонов. Той стана от леглото и като си даваше великодушно примирителен вид, влезе в стаята на Борис. Макар и да живееше с натрапчивата мисъл, че ще стане милионер, Борис беше все пак най-разумният от синовете му, понеже не се увлече като другите двама от левичарство.

— Значи прие те! . . . — каза Рединготата.

И той погледна Борис полусъчувствено, полусниходително. Да останеш без работа е лошо, но да градиш планове за забогатяване, без да имаш лев в джоба си — беше глупаво и смешно.

— Разговаряхме два часа — отговори Борис, като вапали цигара.

— Ха! . . . — Рединготата отново стана насмешлив. — Че много сте разговаряли! . . .

— Да, много — каза Борис.

Той погледна баща си с ненавист и видя познатите старешки, горчиво-подигравателни очи, у които бедността и дребнавият нрав бяха убили всяка надежда за съществуване по друг начин освен чрез жалък и безропотен мравешки труд. Рединготата схвана мисълта на сина си и

върху лицето му се появи израз на равнодушен, неуязвим от хорската глупост мъдрец.

— Аз оставам в «Никотиана» — сухо произнесе Борис.

Редингота не очакваше друго, но попита язвително:

— Само това ли?

— Нали считаше, че и това е много — троснато отговори Борис.

— За тебе, да — каза Редингота.

— Защо? Да не съм некадърник?

— Ти си просто фантазьор — презрително рече Редингота.

— А ти какъв си? — внезапно се озъби Борис.

— Аз съм това, което вие никога няма да стигнете.

Артериосклерозата накара Редингота да почувства тъжно и сладостно доволство от думите си. Той се сравни мислено с добродетелен, но нещастен *civis romanius*, когото боговете бяха наказали с неблагодарни и дръзки синове.

— Ти си даскал! . . . — гневно извика Борис. — Жалък, нищожен, побъркан даскал. . . Ти не можеш да ни понасяш, не можеш дори спокойно да разговаряш с нас, защото си оглупял от бедността, от подигравките, от униженията. . . защото единственото, което ти остава, е да се надуваш като пуяк с просяшката заплата и медала, който министерството ти окачи миналата година. . . Ето такъв си ти! . . . И затова ние, децата ти, също не можем да те търпим. Затова всеки от нас тръгна по свой път.

— За да станете комунисти, простаци, работници по складовете.

— По-добре такива, отколкото глупци като тебе.

— Мълчи! . . . — изрева Редингота.

— Достатъчно съм мълчал.

— Ще те изхвърля от къщи!

— Аз и без това си отивам.

— Махай се още сега!

Редингота излезе от стаята, като тръшна вратата след себе си.

Стаята беше почти гола, с неравни, напукани стени и нисък таван, който през цялото детинство беше потискал душата и радостта у Борис. В нея имаше само едно просто, дървено легло, маса, покрита с вестници, и окачалка за дрехи. От малкия отворен прозорец с железни пръчки

и олющени черчевета лъхаше миризмата на помийната локва в двора. Същата бедност, същата отчайваща голота царуваше и в другите стаи. Цялата покъщнина на семейството можеше да се вдигне само с една кола. Учителската заплата на Редингота се поглъщаше от разходи за храна, облекло или болести. Все не оставаха пари да си купят най-необходимите мебели.

Като остана сам, Борис се отпусна върху леглото, продължавайки да мисли за «Никотиана». Разправията със стария не му направи никакво впечатление. Такива кавги, почти без повод, избухваха често в семейството на Редингота. Бедността раждаше всички видове недоволства и озлобяваше както децата против бащата, така и последния срещу тях. Само майката оставаше като справедлива и мълчалива сянка, която никой не смееше да упрекне.

От кухнята долиташе тракане на вилици и чинии. Майката слагаше за вечеря. Прибра се и Стефан. След малко четиримата седнаха около масата в тясната кухня всред потискащото и враждебно мълчание на озлобените един срещу друг мъже. Все имаше някаква неприятност, парична или друга, която разваляше настроението на всички. Само в деня, в който Редингота беше получил медал за гражданска заслуга, около трапезата царуваше известно оживление и по тоя случай бяха купили вино. Но в това оживление участвуваше само Редингота. Синовете му гледаха презрително жалкото парче лъскав метал, който пратеникът на министерството беше оказал върху изтрития ревер на самото му.

Майката бе висока и слаба, преждевременно състарена, с леко посивели коси и ситни бръчки около очите. Дългите години на героична борба с нищетата и досадния характер на Редингота бяха придали на лицето ѝ някакво подчиняващо спокойствие. Тя беше единственото същество, с което дори учителят по латински не смееше да се заяде безпричинно. Всички въщи я уважаваха по особен, мълчалив и студен начин, тъй като знаеха, че парите, с които разполагаше за домакинството, не можеха да се употребят по-разумно и пестеливо, отколкото го вършеше тя. И обичта, която изпитваха към нея, беше също тъй мълчалива и студена. Характерът на Редингота потискаше чувствата у всички. Тя нарязва на тънки филийки студения къс задушено говеждо месо и ги разпредели поравно

между мъжете. На себе си остави само от постното — няколко картофа и макарони.

— Ами за тебе? — мрачно попита Борис.

— Аз съм на диета за сърцето.

Никаква диета не пазеше тя, а просто искаше да се нахранят мъжете. Борис взе половината от месото, което беше сложила пред него, и го постави насила в чинията ѝ. Но той знаеше, че тя пак нямаше да го изяде, а щеше да го остави за сутринта — да закуси Стефан, който беше слаб и се нуждаеше от силна храна.

Отново настъпи мълчание. Редингота ядеше бавно, важно и някак тържествено. Разправията с Борис го беше накарала да изпадне в самотното величие на неприимимостта. От време на време той се намръщваше и свиваше устните си — тъй, без нужда, само за да закове по-силно мълчанието, което му правеше удоволствие. Стефан беше навел красивата си глава и лапаше бързо месото, за да стане по-скоро от масата и дочете тайно една книга от Ленин, която криеше в избата.

Борис се навечеря и запали цигара. След разправията преди малко пушенето пред баща му беше нахално.

Майката започна да прибира чиниите. Тя вършеше това спокойно, плавно, мълчаливо. Тя също презираше непоносимия характер на Редингота, но се беше издигнала над дребнавите му прояви с равнодушно и студено мълчание. Нищо не я вълнуваше вече — нито глупавата му заядливост, нито разклатеното му здраве, нито себеотрицанието, с което беше работил толкова време, за да поддържа семейството. Тя се вълнуваше само от това, дали парите щяха да стигнат до края на месеца, дали Стефан продължаваше да слабее, дали Борис щеше да напредне в «Никотиана» и дали Павел нямаше да потъне още по-дълбоко в политическите борби.

Стефан излезе от стаята, като хвърли приветлив поглед и кимна с глава само на майка си. Редингота извади от джоба на жилетката си кибритена клечка, подстри я грижливо и почна да чисти забите си. Това продължи около две минути. После той поговори с жена си за някаква застрахователна полица и отиде да си легне. Той си лягаше рано и ставаше рано като древен мъдрец.

Когато останаха сами, Борис каза на майка си:

— Днес постигнах много.

А тя рече:

— Аз не се боя за тебе.

— Да! . . . — В гласа му прозвуча слабо вълнение. — Ти си единствената, която имаше доверие в мене. Знаеш ли какво ми каза Спиридонов днес?

— Не — отговори тя. А после добави колебливо, страхувайки се да не е много смела: — Може би са ти намерили щатна длъжност в канцеларията?

— Аз ставам помощник на главния експерт. Разбираш ли какво значи това?

Майката не отговори. В очите ѝ блеснаха сълзи.

Следващите дни Борис прекара вкъщи, погълнат от сутрин до вечер в разработването на плана за въвеждане на тонгата, за преустройство на покупките и за попълно използване на работниците в манипулацията. Всичко това той написа във форма на изложение, от което после Спиридонов можеше да извлече обща заповед до клоновите директори на фирмата. Отделните преустройства се сливаха в един съгласуван и цялостен план, който централизираше управлението на фирмата и улесняваше надзора върху работата на районните и клоновите директори. Така се избягваха злоупотребите при покупките на селските максули и вземането на тайни комисионни, когато директорите препоръчваха купуването на малки партии от дребни фирми. Така се постигаше максимално използване на труда и големи съкращения на разходите по манипулацията. На мястото на досегашното обичайно и донякъде ориенталско търгуване на фирмата Борис въвеждаше началата в дейността на западноевропейско предприятие, които беше изучил подробно в немски ръководства и които заместваха доверието с наказателна отговорност и автоматичен надзор. След това Борис взе от склада една пишеща машина и се залови да препише изложението на чисто.

— Искаш ли да ти помогна? — попита една вечер Стефан.

Той беше научил вече от майка си за успеха на Борис.

— Не — сухо отговори Борис.

— Аз бих могъл да ти диктувам от ръкописа.

— Нямам доверие в тебе.

— Ти продължаваш да бъдеш манияк.

— А ти си нечестен човек.

— Какво разбираш под честен човек?

— Всеки друг, но не и комунист.

— А кои са честни? . . . Търговците на тютюн ли?

Той използва гнева на брат си, приближи се до масата му и прочете няколко реда от написаното. Борис забеляза това и подскочи като ужилен.

— Вн от стаята ми, подлец! . . . — гневно извика той.

— Видях каквото ми трябваше — намръщено произнесе Стефан. — Вие въвеждате тонгата.

Борис улови яката на вехтата горна риза, с която брат му ходеше навсякъде. Износената риза се съдра шумно.

— Полека — рече Стефан, — нямам друга дреха.

— Не заслужаваш и да имаш — злобно изсъска Борис. — Ако изнесеш оттук само една думица, ще те поставя в затвора.

Няколко секунди двамата братя се гледаха като вълци, готови да се разкъсат. Погледът на Стефан стана внезапно унил.

— Пусни ме! . . . — тъжно каза той.

Борис го тласна грубо към вратата.

IV

Лъчите на лятното слънце проникнаха в стаичката на Макс Ешкенази, огряха лицето му и го събудиха. Той се опита да заспи отново, но не можа и по навик запали цигара в леглото. Това беше последният остатък от навиците на предишния му живот.

Той произхождаше от бедно семейство на многоброен и пръснат по цяла България еврейски род. Едни от сродниците му бяха тенекеджии, а други банкери. Между тенекеджиите и банкерите съществуваха адвокати, лекари, равини и търговци на дребно, които се наричаха все Ешкенази. Мястото на Макс се намираше някъде в низините на тази социална пирамида, чиято основа образуваха тенекеджиите, а върха — банкерите. Той беше беден като тенекеджия и умен като равин, а от лекарите, адвокатите и търговците се отличаваше по това, че бе непрактичен. Вместо да използва образованието си за

печелене на пари (един богат и непредпазлив Ешкенази го кредитира да свърши търговия в Германия), той потъна в изучаване на Спиноза и Маркс и философската страст го докара отново до уровня на тенекеджиите. След като го изгониха последователно от няколко предприятия, богатите сродници го провъзгласиха със съжаление за пропаднал интелегент. Макс не ги намрази, защото ги считаше нищи духом. Но той намрази техния казен, дребнав, търгашески свят и обикна още повече партията, която го беше изпратила да работи тук.

Сега Макс беше тютюноработник и ходеше по улиците с каскет, евтина туристическа блуза и вехти панталони.

Като изпуши цигарата, той стана, обръсна се и слезе да се измие в кухнята на хазаните. Още докато слизаше по разкривената и скърцаща дървена стълба, лъхна го миризмата на зехтин, на нечиста и застинала в навиците на гетото еврейска къща. Хазанният Яко беше сарач и произвеждаше първобитни селски самари. Най-големият му син помагаше в работилничката с намерение да поеме занаята на баща си, средният работеше в манифактурния магазин на някакъв заможен сродник в София, а най-малкият — още дете — се учеше самостоятелно в първите стъпки на търговията, като продаваше амбулантно безопасни игли. В семейството имаше и дъщеря, която наричаха Рашел и която всички считаха за товар. Гордостта на Яко не позволяваше да я дадат работничка в тютюневите складове, както постъпваха с дъщерите си най-бедните евреи, но, от друга страна, той гледаше да прави колкото може по-малки разходи по нея. Тя беше тънка, бледа седемнадесетгодишна девойка, с лице, обсипано с лунички, и ходеше вечно с една и съща басмена рокличка на цветчета. Яко често мислеше с досада, че трябва да ѝ даде зестра.

Когато Макс влезе в кухнята, Рашел се уплаши и побягна като смахната, а майка ѝ, дебелата и властна Ребека, постави кана с вода до умивалника, по който имаше немити чинии от вечерта. В къщата на Яко липсваше водопровод, защото прокарването му предполагаше излишни разходи. Жените прекрасно можеха да носят вода от чешмата при синагогата.

— Слушай, майко! . . . — каза Макс на нейния средновековен испански език, изкълчен от италиански

и турски думи. — Кога най-после ще прокарате чешма?

— Няма нужда от чешма — равнодушно отвърна Ребека.

По отношение на пестеливостта тя се съгласяваше винаги с Яко.

— Но на мене ми омръзна да се мия с нечиста вода — троснато продължи Макс, когато видя, че в каната плуваха разни нечистотии. — Най-после и за вас е по-добре да бъдете чисти. Ти знаеш ли, че евреите умират лесно от тифус?

— Зная — отговори Ребека. — Това казва и доктор Пинкас. Но нито аз, нито мъжът ми, нито някое от децата ми са умрели от тифус. А дъщерята на доктор Пинкас, който е богат и има баня и много чешми в къщата си, умря лани от тифус.

Макс се приготви за къса популярна лекция по хигиена.

— Това е случайно, Ребека. . . — почна той.

— Никак не е случайно — бързо го прекъсна еврейката. — Аз зная от старите хора, че тифусът се пренася с водата. Ако искаш да не се разболееш от тифус, мий се и пий вода от чешмата при синагогата. Ние затова не прокаравме водопровод.

Ребека не беше твърде сигурна в думите си, но при тежаваше забележителна дарба да води спорове. Макс зърна враждебния, готов за словесен двубой пламък в тъмните ѝ шпаньолски очи и намери, че беше по-добре да отложи лекцията си по хигиена за друг път.

— Ела да ми поливаш! — кротко помоли той.

— Няма да ти поливам — отвърна Ребека.

Макс беше по тънка памучна фланелка с къси ръкави. Голотата на ръцете и гърдите му, покрити с червеникави косми, се стори на Ребека крайно неприлична.

— Това е глупост — кипна той. — Защо не искаш да ми поливаш?

— Защото не съм ти слугиня.

— Но аз никога не съм те считал за слугиня. . . Искам ти просто една услуга.

— Ако искаш удобства, да си стоял на работа у bankerите Ешкенази. Тогава сигурно си могъл да плащаш за стая с чешма и порцеланов умивалник, както у доктор Пинкас.

Макс трепна.

— Какво знаеш ти за bankerите Ешкенази? — попита той смутено.

— Зная много неща — враждебно отговори Ребека. — Ти си бил на служба у bankerите Ешкенази, но те са те изгонили, защото си станал комунист!

— Говориш дивотии. . . Кой ти каза това?

— Равиъът.

— Кажи на равина, че е глупав клюкар. Сигурно ме смесва с някой друг.

— Не, не те смесва с никой друг. Комунист си, защото никога не идваш в синагогата. . . Ти си прокълнат, изгонен от общината си.

— Не е вярно, Ребека. . . Аз съм просто беден еврей като вас. Как е възможно да стана работник, ако преди това съм бил на служба у bankerите Ешкенази? Трябва да съм луд!

— Да, ти наистина си луд — мрачно потвърди Ребека.

Тя го изгледа подозрително, после излезе от кухнята, като тръшна гневно вратата след себе си.

Макс се изми, плюейки нечистотиите, които влизаха в устата му. Докато правеше това, той се замисли върху изключените младежи от гимназията, които работеха в склада на «Никотиана». Трябваше да разучи Стефан. Имаше неразрешимо противоречие между смелите акции, които това хлапе беше провело досега, и мълвата за успехите на брат му във фирмата.

Макс се избърса и продължавайки да мисли за Стефан, се качи в стаята си. Докато той се миеше долу, Рашел беше донесла и поставила на масата закуската му между купищата от руски, немски и френски книги. Закуската влизаше в наема и се състоеше от чаша мляко и парче хляб. Млякото беше разрежено веднъж от млекарите и втори път от пестеливата Ребека.

Макс изяде закуската си и тръгна към градската градина. Лятното утро беше свежо и във въздуха се носеше празнично биене на камбани. От кулата на градския часовник гугукаха гълъби. Общинската пръскачка поливаше тържествено главната улица. По тротоарите вървяха накончени млади хора, които бързаха към градина или боровата гора над града. От вестникарската агенция изскочиха внезапно окъсани дечурлига и като врабци,

пуснати от кафез, се втурнаха в разни посоки, крещейки високо имената на сутрешните вестници.

Макс зави по главната улица, засадена с акации, която водеше към градската градина. Празнично обленената тълпа не пробуди у него никаква мъка за миналото. Само за миг в съзнанието му изпъкнаха светлината на художническо ателие, мирис на блажни бои и древната еврейска хубост на една жена, която бранеше философските основи на своето студено, замръзнало в догми изкуство. Видението изчезна веднага.

Той мина покрай един затворен стъкларски магазин и се видя огрян от слънцето в огледалото, заковано до витрината му. Сега някогашният Макс Ешкенази представляваше грозен червенокос мъж с мазен каскет, с блуза на квадратчета и орфани панталони. Работата в тютюневия склад и нощите, прекарвани в четене, го бяха състарили. На мястото на изчезналите тлъстини под очите, около устните и шията му стояха дълбоки бръчки. Преди два месеца една група антисемити, която редовно устройваше засади на евреите, му беше избила предните зъби. Когато отваряше устата си, празнината им зееше грозно. Но изведнъж, чрез образа си в огледалото, той се почувствува издигнат високо над дребнавия, егоистичен и самодоволен свят, от който умът и сърцето му се бяха отrekli. Дори прекрасното видение на жената, което се появи отново, замръзна изведнъж като студен кумир, подобен на хиляди други бездушни, никому ненужни кумири, които отчаяният от бедствие народ вече не почиташе.

Стефан чакаше нервно пред водоскока на градината. Най-после той забеляза високата червенокоса фигура на денкчията всред тълпата от провинциални контета. Дългите ръце на Макс изглеждаха прикрепени някак изкуствено върху тесните му рамене и се люлееха като махала.

— Тук има много хора — каза Макс. — Искаш ли да тръгнем към гората?

Стефан го погледна с изненада. Стори му се, че еврейният напускаше обикновената си сдържаност и се готвеше да разкрие картите си. Двамата тръгнаха по алеята към боровата гора. Няколко минути вървяха, без да приказват. Но после, измъчен от мълчанието, Стефан каза решително:

— Струва ми се, че имаш право. Фирмите наистина се готвят да въведат тонгата.

— Откъде знаеш? — спокойно попита Макс.

— От брат ми.

— Той ли ти каза?

— Не. Видях го в едно написано от него изложение. Разсърди се много, когато забеляза, че го чета.

— Как успя да го видиш? — с известно подозрение попита денкчията.

— Ей така. . . Наведох се и прочетох няколко реда с риск да получа удари. Но той раздра само ризата ми. Виж! . . .

Макс погледна внимателно вехтата риза, която майката беше вече закърпила.

— Това е обяснимо — каза той. — Те крият.

— Ти какво мислиш по този въпрос? — храбро попита Стефан.

— Мисля, че фирмите имат интерес да въведат тонгата.

— Разбира се — каза Стефан. — Тонгата намалява разносните по манипулацията. Но през мъртвия сезон работниците ще гладуват два пъти по-дълго.

Лицето на Макс остана безучастно.

— Това изглежда само привидно така — каза той неочаквано. — Държавата създава закон за осигуровки срещу безработицата. Износът на нашите тютюни в Германия ще се увеличи. Тонгата е по-хигиенична, машинизирана обработка. Фирмите ще закупуват, манипулират и изнасят повече тютюн. Работният сезон може да се удължи. . . Тонгата може да се окаже от полза и за работниците. В края на краищата работниците не могат да бъдат срещу рационализацията на труда.

— Да — потвърди Стефан.

Разговорът не беше довел до нищо. Макс погледна доволно зачервеното от гняв лице на младежа и спокойно запали цигара. «Провокатор — тревожно помисли Стефан. — Този човек е провокатор, агент на фирмите или полиция.» Но на това подозрение се противопостави веднага допускането, че Макс можеше да бъде предпазлив и много опитен другар. Доволният поглед и усмивката в очите му подкрепиха това впечатление, но в края на краищата Стефан остана отново в мъчителна неизвестност. Все пак имаше още няколко въпроса, които можеха да

му се подхвърлят. Стефан се зае да подготви почва за тях.

— Но ти знаеш, че държавата ще събере фонд за осигуровките пак от джоба на работниците — каза той, — а надниците няма да мръднат нито с лев по-високо. Самите осигуровки са жалки късчета хляб, които отнемат сега от залъка ни, за да ни ги подхвърлят през гладния сезон. Държавата се управлява от капиталистите, а те не правят нищо, което би могло да отнеме дори стотинка от печалбите им.

— Разсъждаваш ограничено — възрази Макс.

Погледите им се срещнаха. Стефан видя отново в очите на събеседника си предишната усмивка, смесена с добродушно лукавство. Но играта ставаше отегчителна и Стефан се намръщи. Това причини видимо удоволствие на денкчията.

— Може би съм детектив? — усмихна се Макс.

— Ясно, че не си. Но да престанем с разузнаването, ако обичаш.

— Мисля, че престанохме — каза Макс.

— Тогава бъди по-искрен.

— А ти искрен ли си?

— Извинявай, но почвам да те мисля за глупав.

— Нищо — търпеливо отвърна денкчията.

— Разбрах те веднага. Ти си анархист, който се преструва на социалдемократ, но това не пречи да се съгласим по известни въпроси, нали?

Макс се разсмя и широко разговорената му уста показва подвига на антисемитите — челюстите с избити зъби.

— А какво ще кажеш за себе си? — попита той.

Сивосините му очи станаха изведнъж сериозни.

— Това, което предполагам, че знаеш вече — отвърна Стефан. — Симпатизирам на комунистическата партия. Моята дейност почва от гимназията. Разпространявах нелегална литература, завеждах кръжоци, после откриха това и ме изключиха. Изключването впрочем се дължи на баща ми. Той е учител по латински. . . Побъркан. . . мухлясал човек.

— Зная — рече евреинът.

— Значи си се интересувал за мене?

— Защо не?

— Анархист ли си? — пак попита Стефан.

— Не. Продължавай.

— Можеш да ми изиграеш неприятен номер, ако си тесногръд фанатик, но ще трябва да продължа. Предполагам поне, че не си агент на фирмата или полицай. Миналата неделя, когато те срещнах при Ловния дом, забелязах, че държеше немска книга. Е добре, рекох си, един човек, който знае немски и разговаря така, не би се унижил да постъпи на служба в полицията.

— И това е възможно — произнесе Макс. — Има интелигентни работници, заблудени от фашистите.

— Казах, опитвам се да говоря, макар че това може да ми струва скъпо. Като ме изключиха, почнах агитация между работниците и на Първи май миналата година направих конференция в планината. Когато се върнах, арестуваха целия първомайски комитет. После заведоха съдебен процес и стоях в затвора. . .

Гласът на Стефан се беше повишил развълнувано.

— Това е дребна работа — небрежно произнесе Макс.

Стефан се усмихна подигравателно. Денкчията му се стори малко саомнителен.

— Да, съвсем дребна работа — сухо продължи Макс. — По това време без никакъв съд в София застреляха трима другари.

Стефан трепна. Дишането му стана изведнъж побързо и по-дълбоко. Загадката, която го измъчваше от няколко дни, се беше разрешила. Макс свали каскета си и червената му коса, мокра от пот, лъсна на слънцето като перука от медни жички. Двамата се отбиха от алеята и навлязоха в боровата гора, газейки тъмнокафявата иглолистна настилка.

— Защо ми се обаждаш едва сега? — попита Стефан.

— Защото трябваше първо да проуча някои неща. Да седнем тука.

Двамата се изтегнаха върху килима от сухи борови листа. На Стефан се стори, че погледът, говорът и движението на Макс бяха придобили изведнъж някаква острота, на която трябваше да се подчини. Но късното обаждане на Макс го раздразни.

— Значи се усъмни в мене? — произнесе той горчиво. — И градският комитет ти е възложил да ме следиш? . . . Или се уплаши да не те издам?

Денкчията го потупа приятелски по рамото:

— Не бързай, момче! . . . Не съм се уплашил от нищо. Тук се касае за съдбата на хиляди работници, а ти имаш само опита от гимназията. Колкото за съмнението ми, то всъщност е предпазливост. Аз наистина имам право да обмислям твоята нравствена издръжливост след успехите на брат ти в «Никотиана».

— Добре — каза Стефан. — Обмисляй!

— Ние никак не се съмняваме в твоята искреност сега. Но брат ти е намерил най-послед разковничето на успеха. От стажант става направо помощник на главния експерт. Чудесно, нали? . . . И ако всичко се дължи, както разправят, на известната госпожица Спиридонова, могат да се очакват по-нататъшни успехи от този род. Брат ти може да глътне цялата «Никотиана». . . Но това значи блестящо поприще и за тебе.

— Ти мислиш. . . — почервенял от гняв, възрази Стефан.

— В момента не мисля нищо — спокойно го прекъсна денкчията. — Или по-точно, допускам само едно на хиляда, едно на десет хиляди. . . Да, допускам само една нищожна вероятност да ни измениш. Но когато колелото на борбата се завърти, когато хиляди стачници ще разчитат на нас и животът на десетки другари ще висе на косъм, ние трябва да вземем предвид тази вероятност. Ние сме мозъкът, който ръководи, и затова трябва да предвиждаме всичко. Разбираш ли ме?

— Да — глухо произнесе Стефан.

Настъпи мълчание. В гората се чуваше само появяването на вятъра, който шумолеше между боровите клонове, и далечните жизнерадостни гласове от градината.

— Какво мислите да правите? — попита той след малко.

Макс забави отговора си.

— Решихме да не ти възлагаме нищо — каза той.

— Но и вие не ме познавате. . . Аз не издадох нищо дори когато агентът почна да ме удря с пистолета си по главата.

Гласът на Стефан потрепера от негодувание и в тъмните му очи се запали мрачен пламък.

— Ние знаем, че сега ти си отличен другар — каза Макс след малко. — Решението беше просто да ти дадем една година отпуск. Това не трябва да те оскърбява. Можеш да използваш времето в работа над себе си и да

размислиш върху бъдещето. Ние не сме секта от фанатици, а организация на свободни хора, които поемат жертвите доброволно. Тия жертви са тежки. Ти знаеш с какво е изпълнено попрището на един партийен деятел. . . Нелегален кучешки живот, зверски изтезания и куршум. . . Да, куршумът е цяло щастие, ако разполагаш с него, преди да те заловят, или когато палачът милостиво го изпрати най-сетне в главата ти. Около тебе животът ще кипи, а ти ще се промъкваш в него като тъжна, бледа сянка. Ще видиш как хората се любят, образуват семейства, раждат деца, а твоят живот ще мъждее като пламък на забравено кандило. Понякога ще изпитваш самотност, ужасна, разкъсваща нервите самотност. . . Тогава у тебе ще се появи желание да имаш съпруга и деца, да ги целуваш и галиш, да се радваш на благата, които културата е създала, но ще бъде късно. . . Настръхналите и безумни господари на този свят ще те преследват навсякъде. Да, братко, това е ужасно. . . Аз съм го виждал у много другари.

Макс замълча. Слабото въздушно течение, което идеше от планината, подухна пак и борове зашумоляха тихо. От градината долетяха звуците на военната музика, която свиреше «Травната». След малко денкчията продължи:

— Тази година ще ти даде възможност да провериш силите си. . . Ако искаш, тръгни след брат си. Там те чака спокойствие и разкош. Ние не създаваме насила герои. Ние не сме банда от съзклятници, която отмъщава на бившите си членове. Зад нас стоят правата на всички потиснати, сърцата на милиони бедни в света. Но ако устоиш на изкушението, ти ще бъдеш завинаги наш. Тогава няма да страдаш от кучешкия живот, от страха пред палачите и от страшната самотност на мъж без семейство. . . Тогава целият свят ще бъде твоето отечество, а партията — семейството ти.

— Но не е ли прекалено да ме държите под карантина цяла година? — внезапно го прекъсна Стефан. — Ако аз не тръгна подир Борис сега, няма да го направя никога. . . Ако вие сега нямате доверие в мене, няма да го имате никога.

— Чакай, момче! . . . — В гласа на Макс прозвуча предишната строгост. — Не се касае само до недоверие, а и до опитност. . . Тютюнорботниците са преди всичко жени и момичета. Погледни как се карат и си скубят ко-

сите всеки ден! Това са най-окаяните, най-безбожно експлоатирани работници у нас. Голяма част от тях все още не станала силата си, не вярва в нищо. . . Това е, разбира се, чудесно за господарите. Ето тази озлобена, отчаяна, тъмна, кипяща и неосъзната маса от мъже и жени партията трябва да организира и подготви за голямата стачка. Но това е много трудна работа. . . Затова трябва да се проучат условията, да се установят методите, да се пипа внимателно. А това още не е по силите ти. Ти си още млад. Ти би могъл най-малко да ръководиш агитацията в някой отделен тютюнев склад, така че ако направиш грешка, да не се разстрои общият план за стачката в града.

— Аз ще остана в склада на «Никотиана» — твърдо произнесе Стефан.

Макс не отговори веднага и замислено се загледа във върховете на борове, през които прозираше дълбокото синьо небе.

— Остани — отговори той след малко. — Да, остани! . . . Ние ще поддържаме връзка с тебе.

Те поговориха още малко, после станаха и дишайки с наслада чистия въздух, се изкачиха до върха на хълма, обраснал с борова гора. От време на време кашляха дълбоко и къртеха от гърдите си тютюневия прах, с който «Никотиана» беше задръстила през седмицата дробовете им. Когато слизаха по една от пътеките на хълма, те видяха върху шосето колата на Спиридонов, която отиваше към манастира. Красивата мургава глава на Зара беше омотана във воал, а Спиридонов носеше сив каскет и тъмни очила. Мария и Борис седяха на задните места и разговаряха оживено.

Макс рече с усмивка:

— На брат ти му върви.

През следващите дни в местния клон на «Никотиана» станаха събития, които развълнуваха тютюневите среди в града. Татко Пиер отложи заминаването си за Атина с още няколко дни, а директорът на клона подаде оставка в знак на протест срещу връщането на Борис във фирмата. Генералът си въобрази лековерно, че драматичните постъпки могат да развълнуват търговците. Но татко Пиер прие оставката съвсем неочаквано и назначи на

мястото му главния майстор Баташки. Тогава генералът намекна многозначително за отражението, което случката ще има в Съюза на запасните офицери. Ала този намек само раздразни тагко Пиер и го накара да забележи, че фирмата му не се управлява от запасни офицери. Събитието даде повод за безкрайни сплетни из кафенетата, в които се събираха «тютюнджии». Баташки, единственият човек, който можеше да осветли положението, млъчеше загадъчно.

— Не зная — важно отговаряше той. — Нищо не мога да кажа. . . Но Борис е вече голям човек.

— С какво се занимава сега? — питаха любопитните.

— От сутрин до вечер прави сметки.

— Гледай ти нашето Рединготчето! . . . А разхождат ли се още с чорбаджиите?

— Не зная. Негова работа.

И Баташки бързаше да промени разговора с вид на човек, който беше осведомен, но не желаше да приказва повече. Постепенно тютюнджиите престанаха да наричат Борис «Рединготчето» и почнаха да поздравяват дори баща му с почиттелно сваляне на шапка. След като се увери, че хората наистина считаха сина му за големец от «Никотиана», учителят по латински почна да ходи в кафенето и когато му честитяха, отговаряше небрежно:

— Аз винаги съм имал вяра в Бориса. . . Той е най-добрият ми син.

Мълвата за успехите на Борис стигна и до семейството на Чакъра. Една вечер, когато откачваха низите с тютюна, старшията каза на дъщеря си:

— Разправят, че Рединготчето ще се жени за щерката на Спиридонов.

— Възможно е — глухо произнесе Ирина.

— Нека това ти послужи за урок — добави старшията.

Ирина не отговори. Тя се прибра в стаичката си, но не заплака. Някаква мрачна и тиха твърдост изпълваше цялото ѝ същество.

Когато Спиридонов и Зара отпътуваха за Атина, Мария остана в къщата заедно с една прислужница, която беше повикала от София, а Борис отново потъна в

трескава работа. Все нови и нови идеи узряваха в главата му. Сега той искаше да оправдае доверието на господин генералния директор и да го изненада при завръщането му от Атина с действителни постижения, с практическата проверка на онова, което предлагаше да се въведе във всички клонове на фирмата. И затова той остави новите идеи настрана. Подобренията в манипулацията, на които бившият директор се съпротивляваше дребнавато само защото идеха от Борис, сега се прилагаха с грубата енергия на Баташки, който бързаше да покаже усърдието си пред новия големец. Борис въведе премии за още няколко категории работници. Срещу малки добавки в надниците работниците удвоиха напрежението си и разносните по манипулацията спаднаха с два процента. Като намали броя на надничарите в други категории и засили дисциплината на останалите, той понижи разносните с още един процент. Два нови процента изстиска той, като уволни всички болнави и несръчни работници, които не можеха да работят колкото другите. Така разносните по манипулацията спаднаха с пет процента. Изтощените и отровени от никотин същества напругаха силите си до последния предел, но законът за печалбата не се интересуваше от това. Между работниците почна брожение. Някои подканяха открито да се бойкотираат премиите. «Ние работим всъщност на парче — основателно възразяваха те, — а трудовите закони изрично забраняват това.» Но двама от философите, които разсъждаваха така, имаха стари грехове пред полицията и бяха арестувани веднага, петима изхвъркнаха от склада, а останалите се уплашиха и престанаха да роптаят. Като освободи склада от тия тълкуватели на трудовото законодателство, Борис забеляза, че разносните по манипулацията спаднаха с нови два процента. Станаха всичко седем процента. Сега вече татко Пнер можеше да види на дело първото постижение на новия си експерт.

След това Борис се залови да уточни плана за бъдещите покупки. Планът съдържаше цял куп нови хитрости, които никому не бяха хрумвали досега. Главното му достойнство се състоеше в изиграване на конкурентните фирми чрез изненада и бързина, но в него не липсваха и осветените похвати срещу производителите. Той предвиждаше увеличаването на една особена пасмина от платени негодници по селата, която пускаше лъжливи слухове

и сключваше публични симулативни договори на ниски цени. После фирмата заплащаше максулите на тия шмекери високо, но мнозинството от селяните се увличаше по тях и отстъпваше тютюна си на сравнително ниски цени, боейки се да не остане непродаден.

Докато Борис се занимаваше с всичко това, Мария се отдаде на свирене. Тя свиреше непрекъснато, по цели часове, и акордите на пианото ѝ, смесени с бученето на вентилатори, стигаха глухо до канцеларията, в която работеше Борис. Понякога това свирене беше меланхолично и тихо и приличаше на оплакване, друг път ставаше бурно и страстно като гневен протест, сякаш Мария се мъчеше да отхвърли чрез него заплахата на нещо неизбежно, на някаква гибел, която непрекъснато върхлиташе върху нея. След такива часове тя излизаше от стаята си и Борис я виждаше от прозореца на канцеларията да се разхожда сама в ливадата или в градината. И твърде скоро той съзна, с острата си способност да прониква в хората, че Мария живееше в някакъв собствен мир от музика и невесели настроения, който нямаше нищо общо нито с удоволствията, нито с калната и жестока действителност на склада.

В своя малък и откъснат свят тя се беше отдала на вълнението, което изпитваше от Борис. Преживяваше това вълнение по своему, без външни прояви, наслаждавайки се някак извратено от него. Това, което изпитваше, беше любов — сивата, студена, нерадостна и потисната любов, която животът поднасяше най-сетне на разядената от тъга и неизлечима болест Мария. Тя беше достатъчно умна, за да не си въобрази, че този мрачен и особен младеж можеше да изпитва същото чувство към нея. Но беше доволна и от това, че поне я уважаваше. Мария се радваше тихо на хубавата му външност, на чувството му за такт, на това, че не показваше никакво намерение да използва интереса, който беше проявила към него. До гуша ѝ беше дошло от угодници, които се биеха в гърдите за чувства. Тя си знаеше, че у никого няма да събуди дълбока страст, но искаше поне да не я оскърбяват с преструвки. И чувството, които изпитваше сега към Борис, се подхранваше тъкмо от неговата сдържаност и студенина.

Една сутрин Мария го зърна през решетката на градината, когато влизаеше в канцеларията, и му направи знак да дойде при нея. Тя отиваше да чете в градината.

Носеше светла лятна рокля, тъмни очила и обувки с ниски токове, обути на бос крак. Носът и челото ѝ бяха зачервени от слънцето. Не беше красива, но изглеждаше нежна и миловидна. Когато Борис дойде при нея, тя подаде слабата си млечнобяла, прошарена със синкави венни ръка и каза приятелски:

— Снощи ми се обади по телефона експертът. Той е вече в София и можете да му занесете писмото, което баща ми остави.

— Мисля, че е по-добре да му се представя, когато се върне баща ви — отговори Борис.

— Защо? — попита тя учудено.

— Защото господин Костов не е чувал нищо за мене и може да му се сторя досаден. Неприятно е, когато съвсем непознат човек отиде при някого и му се представи направо като помощник.

— Да, наистина! . . . — Мария се засмя. — Костов е малко особен, а папа не държи сметка за това.

Тя се замисли, после добави внезапно:

— Слушайте, аз мога да го повикам тук и тогава ще ви представя. . . Умно, нали?

— Не, стига вече — бързо произнесе Борис. — Аз нямам право да използвам повече добрината ви. . . Половината град дрънка, че моят успех в «Никотиана» се дължи само на вас.

Мария почервения, но овладя бързо смущението си и каза весело:

— Така ли? . . . И вие се разтревожихте за доброто си име?

— Не, никак! . . . Аз и без това минавам в града за безсъвестен тип. Въпросът е за вас.

— Не се грижете за мене — каза тя. — Костов ще бъде утре тук. Дайте писмото.

Борис извади писмото от портфейла си, гледайки лицето ѝ с известна тревога. За първи път Мария прочете в погледа му вълнение, което изчезна бързо.

— Разчитайте на мене — увери го тя просто. — И напук на клюките идвайте да пием чай заедно.

Борис измърмори някаква суха, вежлива благодарност. Жилите на слепите му очи биеха силно. Мария тръгна към ливадата, усещайки радост, която я накара да запее тихичко.

Пристигането на Костов хвърли тютюнджиите в

нова тревога. Някой пак пусна слух, че «Никотиана» се готви да почне покупките на «зелено». Баташки опроверга слуха, но така двусмислено, че след половин час директорите на «Джебел» и «Родопски тютюн» хукнаха с колите си по селата да вдигнат на крак своите агент-купувачи. Те се прибраха в града изпотени, прашни и ядосани от напразната обиколка в жегата. Доволен от отмъщението си, Баташки им се ухили вечерта ехидно и мазно в кафенето. Директорът на «Джебел» го беше разиграл миналата година по същия начин.

В това време Костов показваше на Мария новата си американска кола, която бе купил в Швейцария. Той опитваше механизмите ѝ, палеше и гасеше фаровете ѝ, обясняваше съвършенствата на мотора ѝ. В движенията и говора му имаше нещо младежко, което забавляваше Мария. Той беше висок петдесетгодишен ерген с продълговато розово лице, със сини очи и сребърнобяла коса. Носеше сако от кафява панама, светъл голф и великолепни спортни обувки. От цялата му твърде красива фигура лъхаше неповторима елегантност и светска суета, с които Мария вече беше свикнала. Тоя я беше държал в ръцете си като пеленаче и прекрасно можеше да ѝ бъде баща, но намираще удоволствие да блести и пред нея с качествата си на светски мъж.

— Колко платихте за тази кола? — попита Мария.

— Четиристотин и двадесет хиляди — с въздишка отговори Костов.

— Дребна работа за вас.

— О, Мария! . . . Ти продължаваш да се подиграваш с бедняците.

Мария се разсмя. Тя знаеше, че татко Пиер даваше щедро четиринадесета заплата на районните си директори и възнаграждение от половин милион на главния си експерт. Но тя не знаеше, че в склада работеха туберкулозни девойки срещу двадесет и два лева на ден.

— Време е да вечеряме — каза тя.

«Беднякът» хвърли последен поглед към разкошната си кола, в която приятелките му от операта щяха да преживеят вълнуващи минути вън от града. Следвайки Мария, той се отправи към къщата, чиято трапезария беше осветена ярко. Мария бе заповядала на слугинята да приготви хубава вечеря и дори сама взе участие в нареждането на масата. Костов огледа сложената маса кригично

и остана поласкан от вниманието на Мария. Да, тя имаше усет, беше момиче със стил. Като установи това за лишен път, той седна срещу нея и пристъпи обредно към вечерята. Към яденето господин главният експерт на «Никотиана» беше толкова взискателен, колкото към облеклото, автомобилите или приятелките си. Някои от роднините му в провинцията и досега носеха калпаци и сядаха да вечерят, като подгъваха единия си крак под седалището, но самият той беше образец на изтънченост. Той бе донесъл от София бутилка специално вино и говорът му ставаше все по-оживен. Между бифтека и десерта от орехова торта, която той много обичаше, Мария каза:

— Прочетох във вестниците, че сте избран в Международния комитет за зимните състезания в Гармиш.

— О, да! . . . — Главният експерт на «Никотиана» почервения от удоволствие. — О, да! . . . И знаеш ли, Мария, че тази малка чест към България се дължи на граф Остерман, с когото те запознах миналата година?

Мария се усмихна кротко и мило. Тя знаеше, че граф Остерман беше чиновник в австрийската режия. Ала не знаеше, че по не твърде благороднически начин графът беше понскал тайна комисиона за тютюните, които «Никотиана» предлагаше на режията. Мария знаеше също, че изборът задължаваше Костов да похарчи най-малко половин милион за угощение и банкети в скъпите хотели на Гармиш. Ала не знаеше, че половината от работниците в «Никотиана» обядваха само с хляб и чесън.

След вечерята Костов продължи разговора за приема, който ротарианците му устроили в Базел, за лошото здравословно състояние на Барутчиев стария, който боледуваше от туберкулоза, и за новите фантастични планове на Торосян, който възнамеряваше да основе филиали от фирмата си в Цариград и Кавала. Костов говореше за Торосян с известна снизходителност, тъй като арменецът, макар и да беше натрупал вече към сто милиона, все още минаваше за парвеню. След това Костов направи едно от постоянните си оплаквания, че се усеща преуморен. Моментът да се заговори за Борис беше дошъл.

— Папа ви намери помощник — съобщи Мария безразлично.

— Така ли? — Клепките на Костов замигаха бързо.

Той отдавна желаше това, но не виждаше подходящ

човек. Помощникът му трябваше да бъде едновременно способен и честен, а тия качества се съчетаваха рядко у главен експерт.

— Да — каза Мария. — Прочетете това писмо. — Тя му подаде писмото на татко Пиер за Борис. Костов извади от едно много елегантно калъфче очила с рогови рамки и зачете писмото напрегнато. В него татко Пиер изброяваше качествата на Борис и заповядваше изрично да се назначи за втори експерт на фирмата. Той определяше дори заплатата му — тридесет хиляди лева на месец. Костов сгъна писмото и се намръщи.

— Къде е това чудо? — сухо попита той.

— Утре ще ви го покажа.

— А какво общо имаш ти с него?

— Аз го открих.

Лицето на Костов прие объркан и разтревожен вид.

— Нищо не мога да разбера — бързо каза той. —

Обясни ми.

— Аз го открих — повтори Мария. — А папа го прецени внимателно от всички страни. . . Този младеж е тъкмо човекът, за когото отдавна мечтаете.

— Мария! . . . — Гласът на експерта прозвуча почти с укор. — Аз знам, че ти не си по случайните флиртове. Не мога да допусна, че някой глупак ти е завъртял ума.

— Той не е глупак — каза Мария с усмивка. И после добави тихо: — Утре ще го видите.

От възмущение експертът запали пура, което не трябваше да прави, тъй като страдаше от леки пристъпи на гръдна жаба. Възмущението му се засили, когато Мария показа ясно, че не желае да разговаря повече за Борис.

— Искате ли да ви посвирия? — попита тя.

— С удоволствие — рече Костов.

Той бе музикален, но сега не му се слушаше никак. Мисълта му беше погълната тревожно от невероятния изненадващ факт. Той гледаше съчувствено бледното малокръвно лице на Мария с пепеляворуса, опъната зад ушите коса, с тънки, безкръвни устни и лишени от блясък очи. Левият ѝ клепач висеше малко по-спуснат от десния, а ъгълът на устните ѝ от същата страна изглеждаше леко удължен. Движенията ѝ бяха бързи, отсечени. В тях имаше някаква странна, сякаш произволна острота, като движения у човек, който бе пил много кафе. Нещо в първната ѝ система не беше в ред и това можеше по-скоро

да се отгатне, отколкото да се забележи. Ала Костов, който знаеше всичко, едновременно го отгатна и забеляза. И тогава той помисли: «Бедното дете!»

Мария почна да свири нещо от Шопен, но след малко съзна, че свиреше лошо. Осени я потискащото, отдавна познато усещане, че пръстите ѝ не се подчиняваха. Мелодията плуваше в съзнанието ѝ, прекрасна и нежна, ала това, което излизаше под ръцете ѝ, бе само речитатив от механични акорди, повторение на упражненията, безпомощна и суха техника, заучена при скъпо платени майстори. Тя чуваше, усещаше, преживяваше истинския Шопен и знаеше как да го предаде, но не можеше, защото пръстите ѝ не се подчиняваха, защото движенията им бяха поразени от страшната и напредваща болест. Тя приличаше на художник с прокажени, окапали ръце. И като съзна това, тя престана да свири, после се наведе, покри лицето си с ръце и заплака тихо.

Костов отиде при нея и почна да повтаря безпомощно:

— Мария, успокой се. . . Всичко ще мине! . . . Лекарите възлагат големи надежди върху последната серия от инжекции, която ще почнеш наесен. . .

Но той знаеше, че и тази серия нямаше да ѝ помогне.

На другия ден Костов и Борис обиколиха целия склад, след това останаха на дълъг разговор в канцеларията. Когато експертът се прибра да обядва, лицето му беше изопнато и замислено. Той седна на масата, без да приказва. Мария го гледаше въпросително.

— Е? . . . — попита тя най-сетне.

Костов трепна, сякаш въпросът ѝ го изтръгна от онова, което още мислеше за Борис.

— Умен младеж! . . . — каза той сухо. — С големи възможности и безупречни познания в работата.

— Само това ли? — някак разочаровано попита Мария.

— С добри обноски и хубава външност — добави експертът, като се усмихна слабо.

— Само това ли? — пак попита Мария.

— И студен като камък — с неочаквана острота произнесе Костов. После добави изведнъж: — Какво ти хареса у този човек?

— Всичко! — каза тя тихо.

Костов помисли отново за безнадеждната ѝ болест. После му се стори, че за Мария беше по-добре да има връзки с Борис, отколкото с някой от разглезените франтове, които я ухажваха в София.

Той отпътува с колата си следобед.

Привечер след късо колебание Мария покани по телефона Борис да пият чай. След като направи това, лицето ѝ се оживи, доби розов оттенък, стана почти красиво.

Денят беше дъждовен. От прозорците, отворени към ливадата, лъхаше миризма на озон, дъх на мокра земя и полски цветя. И тогава онова, което беше решила, ѝ се стори прекрасно в самотата на къщата, в топлата влага и умиращите светлини на дъждовния ден.

V

Ирина излезе от къщи, погледна часовника си и тръгна бързо към Медицинския факултет. Беше закъсняла за упражненията по анатомия.

Тя живееше срещу Зоологическата градина в опущен и сив кооперативен дом. Когато я доведе в София, Чакъра ѝ намери квартира в едно чиновническо семейство. Хазаите бяха млади, бездетни, донякъде стиснати и дребнави, но много почтени хорица. Старшията веднага забеляза това и се съгласи на немного ниския наем, който поискаха. Много важно беше дъщеря му да бъде настанена у добро семейство.

Есента беше започнала рано с мъгли и дъждове. Оловното небе почти докосваше покривите на високите здания по «Цар Освободител», а Витоша, която при идването на Ирина беше тъй красива с петната си от кармин, сега не се виждаше, забулена от мъглите. От север духаше студен вятър, който гонеше по булеварда жълтите и окапали листа на дивите кестени. По паважа се хлъзгаха безшумно таксито и лимузини. Един гвардейски взвод с барабан, тромпети и със стегната маршировка отиваше към двореца да смени караула. Подпоручикът, който го водеше, се изъчеше гордо в елегантния си шинел и от време на време, като правеше гримаса, бавно обръщаше глава назад, за да види дали войниците маршируват добре.

Минавайки покрай Ректората, Ирина почна да си повтаря безбройните клонове на троичния нерв и вътрешната челюстна артерия, върху които главният асистент изпитваше неумолимо при предаването на препаратите. Тя направи това отчасти от необходимост, отчасти за да потисне притъпеното си, но постоянно усещане на тъга, безнадеждност и празнота, която я измъчваше. Колко много се различаваше животът в София от онова, което си въобразяваше! . . .

Зданието на Медицинския факултет беше старо, тъмно и мрачно, а от подземията му, в което се намираха дисекционните зали, лъхаше зловеща миризма на карбол, трупове и формалин. Ирина свали палтото си и облече бяла, чиста престилка.

Всеки път, когато правеше това, тя си спомняше първото влизане в залите за дисекции. Те представляваха лабиринт от мрачни помещения с двадесетина маси, върху които лежах сивокафяви трупове, завити с платнища. Над всяка маса висеше лампа с рефлектор. Студентите гледаха потресени скръбната неподвижност на труповете. Под платнищата се очертаваха глави и крака. Тук-там стърчеха някое ходило или пръсти на ръка. Колко много мъртъвци. . . Нима всички тия бедняци, изоставени или продадени от близките си срещу нищожна сума, платена от Медицинския факултет, са били някога хора, които са се радвали, обичали и мразили! Студентите се озъртаха плахо и разговаряха полугласно. Едно момиче започна да повръща. Ирина изпита потискащо чувство за крехкостта на живота и силата на смъртта.

Но сега тя беше вече свикнала с това чувство и влизайки в залата, поздрави равнодушно младия асистент. Последният бе още нов, учеше материята със студентите и се смущаваше лесно. Студентите използваша това, да се забавляват, като го питаха за несъществени и маловажни подробности, които прочитаха предварително в някой обемист учебник. Главният асистент, напротив, беше успял да натъпче в казана на паметта си всички тия подробности. Той можеше да говори в продължение на два часа с невероятни подробности за костите на петата и показваше замайващи знания върху вариациите на кръвоносните съдове. Но след като усвои тия тънкости на науката, той бе започнал с тих садизъм да изтезава за тях и студентите. Лицето му имаше меланхоличен, изпит от анато-

мични знания израз. Той изпълняваше точно заповедите на шефа си, провеждаше колоквиумите с дребнавостта на бъдещ доцент и на изпита много подло си припомняше кой е посещавал редовно упражненията и кой не.

Ирина се отправи към масата с трупа, върху който работеха студентите от нейната група. Тази група се състоеше само от трима души и беше донякъде лишена от спойка. В нея влизаха Ирина, която всички считаха за надменна, шумният Чингис, изтъкнат оратор на левичарите в курса, и Бимби, приятен и тих младеж, който предпочиташе да флиртува, вместо да си губи времето в учене или политически разпри. Бимби правеше впечатление със своята елегантност. Той беше красив, добре сложен рус младеж, носеше винаги хубав костюм и копринена риза, а всеки вторник вечер отиваше на кинопремиерите в театър «Роял» с някаква не особено привлекателна германка. Чингис, напротив, беше нисък, широкоплещест, доста грубичък, с черна като смола коса и с монголски черти на лицето — поради което именно му викаха Чингис.

Когато Ирина дойде при масата, Бимби в пристъп на необичайно усърдие препарираше нещо върху главата на трупа, а Чингис, наведен над него, следеше тревожно движенията на ножчето му.

— Стой! . . . — ядосано извика Чингис. — Срязва мандибуларния клон на тригеминуса! . . . Пипкав си като баба в ръцете. . . От тебе ще излезе най-много интернист или психиатър.

Бимби остави ножчето и се ухили виновно.

— Не знаеш ли, че между двата птеригондни мускула минава мандибуларисът? . . . — продължи да му се кара Чингис. — Да работиш над нерви и кръвоносни съдове, без да знаеш още мускулите, е дивотия. . . Само развали препарата ни.

Бимби излезе в коридора да пуши. Той не беше научил още не само мускулите, но даже и костите.

— Откъсни един косъм от главата си — каза Чингис на Ирина. — Дръпни силно, но внимавай да не развалиш рулото си! . . . Така! Дай го насам.

Чингис ловко превърза краищата на прерязания нерв с косъма, който Ирина му подаде.

— Чети сега! — рече той.

Ирина отвори учебника и почна да чете на глас, но

скоро стана ясно, че нямаше да научат нищо. От околните маси идеха врява и смехове. На другия ден беше празникът на университета, в който медиците затъмняваха с подвизи дори студентите от Юридическия факултет. И лудешкото настроение ги беше обхванало отсега. Под силната светлина на рефлекторите, с глъчката, виковете и смеховете си залата приличаше на място, в което пируваха канибали. Главният асистент беше излязъл за малко и студентите, използвайки отсъствието му, почнаха да се гонят между масите.

— Виж! . . . — каза Ирина. — Това вече на нищо не прилича! . . .

— Да! — Чингис се намръщи важно. — Никакво уважение към човешката материя. . . И затова утре няма да бъдат лекари, а само търговци.

Чингис отново се залови да препарира.

— С кого ще празнуваш? — попита той след малко.

— С корпорацията — отговори Ирина.

Тя не беше решила още това, но нарочно отговори така. Корпорацията обединяваше студенти, които бяха донякъде политически неутрални. Но Чингис не можеше да понася равнодушно дори тях.

— Значи напълно се определи там? — рече той, като погледна Ирина сърдито.

— Да — сухо произнесе тя.

— При мижитурките, които си гледат спокойствието. . . — Чингис се изсмя враждебно. — А догодина вероятно ще добиеш смелост да се запишеш в «Братството».

— Не, няма да ти направя това удоволствие. — Гласът на Ирина стана раздразнен. — Ти си нетърпим! . . .

Чингис внезапно усвои миролюбив тон:

— Аз искам да се запишеш в «Братството», за да видиш колко е мръсно. Тогава сама ще дойдеш при нас.

— Това няма да стане никога.

— Аз се надявам да стане. — Чингис я погледна с остри си монголски очи. — Освен ако се омъжиш за богат мъж.

— Стига си се занимавал с мен! — избухна Ирина.

Тя направи гримаса на досада и почна да прибира чантата си. Човек не можеше да размени с Чингис нито една дума, без да се сблъска с политиката и да излезе от кожата си.

Тъй като главния асистент все още го нямаше, а

бъркотията в залата нарастваше, Ирина тръгна да си тръгне. Но Чингис я спря.

— Дай ми за два дни учебника си — каза той без никакво умишляване. — Разбира се, ако няма да учиш. . .

Ирина извади втория том от учебника си по анатомия и му го подаде заедно с един хубав немски атлас. Лъскавите черни очи на Чингис замигаха от удоволствие. Той беше съвсем беден, нямаше пари за учебници и вечер, когато другите почиваха или учеха, работеше в някакъв ресторант като келнер. Ирина излезе, без да го поздрави, но Чингис, погълнат от разглеждане на атласа, не забеляза това.

През това време Бимби пушеше в коридора, наблюдавайки лениво лудориите на студентите. Той се числеше официално към «Братството», но не вземаше участие нито в изстъпленията, нито в домогванията му. Нямаше смисъл да рискува кокалите си в побоища срещу комунистите. Това правеха само глупци, които срещу обещание за служба в София или безплатна разходка в Германия оглушаваха света с патриотизма си. Той беше налучкал много по-лек начин да се снабдява със средства, да води елегантен живот и да пътува сам, а не с шумни плебейски групи в чужбина.

Сега той наблюдаваше с присвистия си, чувствен и винаги някак сънлив поглед височката фигура на Ирина. Тя бе момиче, с което човек можеше да се покаже навсякъде. Имаше чудесни крака, матово лице и високо чело, с фин профил и малко орлов нос, а косата ѝ, свита винаги на руло, отразяваше светлината с плътен, металночерен блясък.

Докато Бимби я наблюдаваше, Ирина отиде при гардероба и свали престилката си. Тя беше ядосана от думите на Чингис, от бъркотията в залата и от неспособността на младия асистент да умири студентите. Гневът ѝ се прибави към тежкото чувство на празнота и самотност, което я измъчваше постоянно. Бяха изтекли две години от раздялата с Борис, но раната в душата ѝ не зарастваше. Ирина беше много горда, за да покаже, че страда, много пламенна, за да се примири, и много ревнива, за да му прости. Така тя потискаше у себе си един постоянен хаос от болка, горчивина и раздражение, от любов и накърнено честолюбие, който я караше да се затваря още по-дълбоко в себе си.

Докато обличаше палтото си и отново, по навик, се беше отдала на мъката си, към нея се приближи Бимби. Ирина почувствува досада. Той я дразнеше необяснимо с леността си, с присвитите си сънливи очи. Тя смрази намерението му да любезничи, като го погледна хладно и въпросително, но после изведнъж се разкая. В какво беше виновен този младеж? И докога щеше да отблъсква, да мрази така безпричинно хората? Целият курс я считаше вече за момиче с неприятен и саможив характер.

— Излизаш ли? — попита тя приветливо, като си даде вид, че е готова да го почака.

— Да — веднага каза Бимби.

Той съвсем не беше решил да излезе, но се облече бързо и когато тръгнаха в полутъмния коридор, попита учтиво:

— Ще отидеш ли утре на тържеството в театъра?

— Нямам карта — отговори тя.

— Аз мога да ти взема от «Бартството».

— Не. Не искам услуги от «Братството».

Бимби се усмихна и веднага намери друга възможност.

— Част от поканите са предназначени за легациите — каза той. — Аз имам една позната, която работи в немската легация. . . Ще седнем с нея в една ложка, докато прос-толюдието се блъска из партера.

Ирина го погледна малко учудено.

— Присъствието ми може да е неприятно на твоята позната — рече тя.

— Не се безпокой. Госпожица Дитрих е много приятна жена. Веднъж аз дори ѝ споменах за тебе.

— По какъв случай? — попита тя.

— Казах ѝ, че имаме една много способна студентка, която заслужава стипендия в Германия.

Ирина се усмихна. Преди да почне флирта, Бимби се опитваше да я подкупи. Той изглеждаше малко глупаво, ала безобидно и добродушно момче.

— Благодаря — сухо каза тя. — Ще си помисля.

— Какво има да мислиш? — рече Бимби. — Запознаването ти с госпожица Дитрих може да се окаже много полезно за тебе.

Те се разделиха, като уговориха да се срещнат на другия ден за тържеството.

Ирина тръгна към къщи. Чувството на самотност и

празнота, което изпитваше, беше намаляло. Едно дребно приключение с Бимби не изглеждаше толкова неприятно. Той имаше красиво лице и доброто телосложение на студентите, които се занимават редовно със спорт.

Вятърът беше утихнал и над града падаше сива есенна мъгла. Беше студено и влажно, но тихо. Поради някакъв празник, в който занаятчиите не работеха, из улиците се тълпяха чирачета, калфи и малки слугинчета. Те се закачаха с кръсци, ядяха вафли или ходеха важно, прегърнати през кръста. Имаше нещо печално в този дребен, загрубял и безправен свят, в тия малки, дошли от селото същества, които стояха на най-ниското социално ниво и нямаха друго бъдеще освен черния труд и друга радост освен скитането в празник по улиците. Над сивите здания се виеха ята от гарги. В мъглата звънеше трамвай. От някакъв евтин танцувален салон, в който се събираха улични жени, а нерядко влизаха и студенти, се разнасяше лоша джазова музика.

Ирина се прибра вкъщи. Стаята ѝ беше затоплена. От трапезарията се чуваше говорът на хазаните. Те водеха много еднообразен живот, разговаряха винаги само за ядене, покупки или разни домакински неща, от време на време ходеха па кино и чакаха някакво малко наследство, от което мъжът беше намислил да си купи ловна пушка, а жената — кожено палто. Той работеше в немска фирма, бе малко ревнив и ходеше да пазарува сам, а жената, отегчена от скучния му характер, го презираше тайно, но не смееше да му изневери.

След малко хазайката влезе в стаята на Ирина и съобщи с възбудени от любопитство очи:

— Преди половин час те търси един фелдфебел-школник.

— Фелдфебел-школник ли? — рече Ирина.

— Да, едно едро, русо и хубаво момче. . . С ей такива плещи! — И жената възхитено показва с ръце какви.

— Трябва да е един мой братовчед — каза Ирина. — Малко простоват, нали? . . .

— Не, напротив! . . . Разговаряше много добре. Остави ти бележка.

Ирина си спомни, че след свършване на гимназията Динко бе постъпил в Школата за запасни офицери. Но тя не го беше виждала оттогава. Мисълта за него я на-

кара да си припомни досадните роднини от селото на баща ѝ, които в съботен ден идваха на пазар в града и вмирисваха къщата им на чесън. Те правеха това не толкова от бедност, колкото от скъперничество, за да не похарчат някой и друг лев в хана. Същото раздражение предизвикваше у нея и Динко. Той идваше в гимназията с дебели шаячни дрехи, с цървули и шарена торбичка през рамо, в която носеше книгите си. Ала тя не съзнаваше, че онова, което я дразнеше повече, бяха дрехите и говорът на селските ѝ роднини, отколкото скъперничеството и добродушната им натрапчивост.

Ирина отвори бележката. Динко ѝ съобщаваше, че утре следобед ще мине да я види, и молеше да се разхождат заедно. Тя почувствува досада, но реши да излезе с него.

Госпожица Дитрих бе дълго, подобно на върлина същество, с воднисти очи и загоряло от ски лице. Онова, което я спасяваше от нещастieto да бъде напълно грозна жена, беше именно скиорският тен на лицето, липсата на грим и простата елегантност на облеклото. Тя приличаше по-скоро на добре платена машинописка в немска фирма, отколкото на чиновничка в легацията. Носеше малка шапчица, широко палто от светлосив плат и ниски обувки с подметки от суров каучук. Върху палтото ѝ блестеше малка значка с пречупен кръст — знакът на месията, който искаше да разсели свръхчовеците по света.

Тя беше около тридесетгодишна, мъчеше се да фъфли на български и когато Бимби ѝ представи Ирина, лицето ѝ доби вид на жена, която знае много подробности за добро държане в обществото. Веднага след запознаването тя заговори за времето, сякаш се боеше да не я помислят за отегчително мълчалива, после се оплака от липса на сняг и накрая предложи да тръгнат към театъра. След малко Ирина съзна, че госпожица Дитрих въпреки добрия си вкус към обличането не бе или не заслужаваше да бъде нещо повече от обикновена канцеларска чиновничка, която е докопала случайно неизползувани покани в легацията. Докато отиваха към театъра, тя среща на два пъти погледа ѝ. В очите на германката имаше някаква кухота, съчетана с упоритост, която навярно дразнеше

професорите ѝ. Те гледаха втренчено, бяха студени и неподвижни като очи на дъждовник.

Театърът се пълнеше бързо с народ. В ложата Ирина и госпожица Дитрих седнаха отпред, а Бимби зад тях.

Първите редове на партера бяха заети от професорите, дошли на тържеството с почитените си съпруги. Зад тях, в строга йерархия, следваха редовните и частни доценти, многобройната кохорта на асистентите и представители на корпорации с внушителни хунски имена. Професорските дами гледаха с безстрастната сериозност на мумии или разговаряха тихо за астмите, диабетите или бъбречните разстройства на именитите си съпрузи, чийто блясък те отразяваха с бледата светлина на кротки луни. Много от професорите бяха скарани помежду си около някой доцентски избор, не се поздравяваха и враждуваха до смърт, а други, напротив, образуваха неразбиваема фаланга през цял живот. Асистентите се кланяха на доцентите, а доцентите на професорите. Правилникът за университетската йерархия беше такъв, че ако някой искаше да се изкачи по стъпалата ѝ, трябваше да показва със смирение и покорство години наред своята вяност към шефа, който милостиво го бе приютил.

Дойде ректорът, придружен със свита от стареещи, но пълни с академична енергия декани, после министрите и най-сетне монархът, облечен цивилно. Докато професорското тяло го поздравяваше с ръкопляскане, а представителите на хунските корпорации викаха ура, от втория балкон се разнесе хор от гласове, който скандираше неприятно: «Да живее просветата.» Все по-силен ставаше тоя хор. Тук вече не можеха да се обвиняват комунистите, които изобщо «Братството» не допускаше в залата. Невъзпитаната постъпка се дължеше на земеделци. Те показваха враждебната си хладина към царя чрез по-голяма привързаност към просветата. Няколко плешиви декански глави се наведоха смутено една към друга, но монархът сам прекрати неудобното положение, като побърза да седне в ложата си.

Когато Ирина, Бимби и госпожица Дитрих излязоха от тържеството, послушни безпартийни студенти от корпорациите «Крум», «Кардам» и «Тервел», командувани от силни личности на «Братството», образуваха мил шпалир, през който мина монархът, поздравен с овации. През това време комунистите и полицията играеха на гоненици

из съседните улици. Комунистите прилагаха тактиката на мигновено разпръскване и бързо събиране, но не можаха да освиркат монарха.

Бъркотията и препускането на конни стражари обаче създаде неприятно впечатление у госпожица Дитрих.

— У вас има много комунисти, е? . . . — произнесе тя с упрек, когато тръгнаха по тротоара.

Бимби се постара да я увери, че това е само привидно така. Имало малки групи, които вдигали голям шум.

— А правителството защо не се справи с тях, е? . . .

Бимби отговори, че това било предстоящо.

При всеки въпрос в края на фразата си госпожица Дитрих прибавяше по едно «е?», което издаваше снизходителност, нетърпение и капризно кокетство, което дразнеше дори Бимби. Той знаеше, че по същия начин се глезира в Берлин келнерките и продавачките в магазините за колбаси. Ирина доби впечатлението, че госпожица Дитрих имаше оскъдно образование и упорит, но не много приятен характер. Бимби предложи да я изпратят до дома ѝ. Германката живееше под наем в една доста красива кооперация на улица «Аксаков». Преди да се разделят, тя подаде ръка и каза, гледайки Ирина в очите:

— Ще ви чакам на гости в събота, е? . . .

Но Ирина отказа под предлог, че е заета в университета. Земноводните очи на госпожица Дитрих я стрелнаха гневно. Тя имаше сърдития вид на човек, комуто Ирина напразно беше отнела предиобеда.

Когато се връщаха към «Цар Освободител», започнаха да прехвъркват снежинки, които Ирина гледаше с чувство на ведрина. Запознаването с госпожица Дитрих като че беше освободило душата ѝ от някакво мътно възбуждане, което събуждаха хубавото лице и високият ръст на Бимби. Явно беше, че между него и германката съществуваше здраво приятелство по много линии.

— Не трябваше да отказваш! . . . — намусено рече той, като извървя десетина крачки, без да приказва.

— Защо? — насмешливо попита Ирина.

— Защото, първо, беше неучтиво. . . И, второ, от госпожица Дитрих можеше да спечелиш много нещо. Но ти не умееш да използваш случая.

— Може би не искам — поправи го Ирина.

— Тъкмо това е глупавото. Защо не искаш?

— Защото тя е проста и високомерна жена. Не виждам никаква полза от дружбата с нея.

— Гресиш! . . . — Бимби нервно запали цигара. — Тя има големи заслуги в националсоциалистическото движение. . . Приятелството ѝ търсят дори секретарите от легацията. Чрез нея ти можеше да влезеш в много добра среда. И друго. . . Какво би казала, ако тя ти намери работа, която би могла да вършиш покрай следването си?

— Каква работа? — смаяно попита Ирина.

— Например дописничка на някой вестник.

— Но аз не зная добре немски.

— Не е необходимо. . . Тя просто ще ти дава теми, които интересуват немските читатели. Ти събираш сведенията и ги написваш на български под формата на статия. По-нататък не се интересуваш. Госпожица Дитрих има грижата за всичко останало.

— И ти наричаш това дописка?

— Какво друго?

Ирина не отговори.

От гърдите на Бимби се изтръгна остър, прекалено висок смях.

— Така! . . . — рече той. — Ето последицата от глупостите, с които Чингис редовно пълни главата ти. Значи, ако аз напиша статия за Рилския манастир и я публикувам в някое немско списание или се възхищавам от немската култура, или считам германците за наши естествени съюзници, ще бъда агент на немска служба. . . Така ли? Моля ти се, имай чувство за мярка и си дай сметка за това, което помисли. За комунистите е предател всеки, който се облича прилично и дружи с немци. . . А може би тъкмо такива като Чингис, които дрънкат най-много, са платени агенти на Съветския съюз.

Ирина пак не отговори. Тя си спомни само, че Бимби харчеше най-малко десет хиляди лева на месец, а Чингис понякога нямаше пари да си плати семестриалната такса и вечер работеше в евтиния ресторант.

— Довиждане! — внезапно произнесе Бимби.

Раздразнен от мълчанието ѝ, той подаде сухо ръка. Ирина почувствува угрисение. Под булото на снежинките, които сега падаха бързо и гъсто, лицето на Бимби беше зачервено и разкривено от гняв.

— Чакай! — разкаяно каза тя, като задържа ръката му. — Ти се обиди. Съжалявам за това.

— Няма нужда. Червените приятели ще те утешат.

— Сега ти почна да дрънкаш глупости. Аз нямам никакви приятели, а най-малко червени.

Бимби продължаваше да има горчиво-обиден вид, но думите на Ирина го трогнаха.

По булеварда минаваха шумните студенти от корпорациите с хунски имена. Те се връщаха от шпалира, след като бяха викали до преграждане ура на монарха. Носеха червени шапки и триколовни ленти. Въпреки това конните стражари ги гледаха враждебно и подозрително, тъй като със същите шапки, но без ленти се маскираха понякога комунистите. Една фашистка група от корпорацията «Хан Кардам» си беше направила древно прабългарско знаме от конска опашка. Но палмата на безвкусицата се държеше пак от казионната организация на патриотите. От двете страни на знамето ѝ вървяха студенти с изтрити балтони и жалки, ръждясали шпаги. Дори Бимби се засрами от това сиромашко подражание на немските студенти. Гледката беше едновременно обидна, жалка и смешна, ала в «Братството» имаше глави, които не се спираха пред никаква глупост.

— Какво мислиш да правиш довечера? — попита Бимби, като обърна гръб към палячовците с шпагите.

— Нямам никаква програма — отговори Ирина. — Но ми се иска да изляза някъде.

Бимби я погледна победоносно. Опитът му с жените беше много голям, но твърде еднообразен. И тъкмо това го накара да заключи с увереност, че Ирина щеше да се предаде.

— Ела с мене в «България» — важно предложи той. И после добави с ядовита насмешка: — Ако не се боиш, че това ще те изложи.

— Ще дойда с удоволствие — каза тя. — Но бъди уверен, че нищо не може да ме изложи.

Тя отдавна искаше да отиде в «България», но нямаше кого и предложението на Бимби я зарадва. Една вечер, връщайки се с хазанте си от кино, тя видя пред ресторанта дълга черна кола с лимоненожълти фарове, от която слезе млада двойка. От бледата, пепеляворуса жена, загърната в астраганено палто, се излъчваше меко сияние на бисер. Може би тази вечер двойката щеше да

дойде пак в ресторанта. Някакво болезнено, наситено с горест и мъка любопитство караше Ирина да види Мария отблизо.

Ирина и Бимби обядваха набързо в аперитив «Хъшове», където една компания от по-смели бохеми на корпорацията «Хан Крум» буйствуваше още отсега с намерение да изтрезнее и да се напие отново вечерта. Компанията представляваше дива и пламенна сбирщина от разни факултети, на която виното бе повишило патриотичните чувства. Членовете ѝ водеха ожесточен спор за програмата през вечерта. Най-смелите искаха да изпочупят прозорците на югославската легация, докато други, по-умерени, предлагаха да ознаменуват празника само с побой над евреи и повреди в синагогата. Ала тъй като легацията и синагогата се пазеха добре от полиция, всичко щеше да свърши както обикновено — с чупене на беззащитни витрини.

Когато Ирина се прибра вкъщи, Динко беше вече дошел и пиеше кафе с хазаите. Двегодишното стоене в школата беше развило и без това силното му тяло. Фигурата му стърчеше цяла глава над другите с мощна, но лишена от тремавост стойка на боксьор. Той имаше ниско остригана глава с римския профил на Чакъра, бледозелени очи и здрави ръце, които сякаш можеха да извият шията на вол. Униформата му стоеше красиво. Динко наистина беше станал хубав момък, но у него пак прозираше нещо, което изпълни Ирина с досада. Кожата на врата му беше загоряла от слънцето. От острия поглед и пълните му стиснати бърни лъхаше непоклатима упоритост, която ѝ се стори просташка и груба. Три пъти Чакъра го беше смазвал от бой, задето мъкнеше вкъщи нелегална литература, но и трите пъти Динко беше излизал победител над тираничния си и властен чичо, като продължаваше да чете забранените книги под носа му. Най-сетне Чакъра вдигна ръце и го остави да върши каквото си иска. Този упоритост се проявяваше и в досадния начин, по който Динко беше влюбен в Ирина още в гимназията. Сега тя си спомни отново това и неприятното чувство към втория ѝ братовчед се засили.

— Колко си пораснал! — все пак рече тя, като го тупна по рамото.

Те поседяха малко при хазаните, после излязоха и решиха да отидат на кино.

Паважът и тротоарите бяха побелели от сняг. Ирина изпита нелепа досада от мисълта, че познати студенти можеха да я видят с Динко. Но после тази досада намаля. Дори елегантните дами, които минаваха по улицата, се заглеждаха в него и с дяволита, едва забележима усмивка срамежливо навеждаха глави. Ирина съзна, че може би външността му не беше толкова груба, колкото ѝ се струваше.

— Каква е тази значка? — попита тя, като посочи една розетка върху шинела му.

— Награда — равнодушно отговори той. — Излязох трети по успех в школата.

— Браво! . . . Свършваш, значи. . . И какво мислиш да правиш по-нататък?

— Предложиха ми да вляза във Военното училище, но аз отказах.

Той я погледна насмешливо.

— Така и предполагаш — рече тя, като се намръщи. — Ти винаги си бил вироглав.

Динко внезапно стана сериозен и отговори сухо:

— Аз имам принципи, от които не мога да отстъпя. Никога няма да служа на олигархията.

Двамата повървяха малко, без да приказват, защото темата беше опасна и можеха да се скарат. Към пропастта, която ги разделяше от детинство, се прибавяше и разликата в убежденията им. В известна степен тя го съжаляваше. Той беше просмукан до дъното на душата си от враждебния мироглед. Но на Ирина се струваше, че постъпките му се дължеха на някакъв първобитен селски инат, който рано или късно щеше да разбие главата му. Досега той се спасяваше от разправии с полицията само благодарение на хладнокръвнето и бързия си ум. Влизането му във Военното училище беше единственият начин да не остане в низините на живота, ала той се отказваше от това.

— Тогава защо прие да отидеш в школата? — попита тя раздразнено.

— Защото школата дава военни знания — отговори той. — Едрата буржоазия ще стигне скоро до въоръжен конфликт с работниците и дребните селяни. . . Аз трябва да се подготвя за него.

— Това ли е предречено във вашите книжки?
— Да, това.
— А защо не се усъвършенствуващ във Военното училище? — раздразнено попита тя.

— Защото школата дава достатъчно знания. От Военното училище излизат само лакеи на монарха.

— Навярно си въобразяваш, че негово величество е глупав като вас?

— Той е не само глупав — отвърна Динко, — но тъп и жесток. И затова тронът му се люлее отдавна от заговори в самата армия.

Двамата продължиха да се карат още няколко минути. Ирина беше почервеняла от гняв. Той знаеше чувствата ѝ към царя и можеше да бъде по-не утих, като не я дразни с отговорите си. Ала упреквайки го в това, тя беше забравила, че костите на баща му, убит през войната, лежеха някъде из пущинаците на Албания.

— Но тогава какво остава пред тебе? — попита тя, като се помири с глупостта му.

— Ще стана селски учител в Средорек.

— И ще правиш от дечурлигата малки комунистчета? . . . Така ли?

Той се усмихна:

— Да, малки, твърди като костилки комунистчета. . . които после ще станат големи.

В киното нямаше билети. Те излязоха на улицата и застанаха на тротоара. Снегът продължаваше да вали и образуваше дебел пухкав килим, по който вече се хлъзгаха шейни.

— Какво да правим сега? — попита Ирина.

— Можем да се разходим в градината — рече той. — Виж какъв сняг! . . . В такова време е много приятно да отидеш в гората за дърва.

— Ако станеш даскал в Средорек, ще имаш възможност да правиш това до насита.

— Да. — Той се престори, че не забелязва подигравката ѝ. — Когато престане да вали, в такъв сняг зайците оставят пресни дири и се бият много лесно.

— Тъкмо, тъкмо за теб! . . .

— Искаш ли да отидем в градината?

— Не, не ми се ходи — каза тя отегчено.

Около тях гъмжеше навалица, минаваха хора, свиреха клаксони, трескаво кипеше животът. Той се поко-

леба за миг, после внезапно улови ръката ѝ, като произнесе тихо и мрачно:

— Ирина! . . . Искам да поговорим още веднъж. . . за последен път.

Под булото на снежинките зелените му очи гледаха с копнеж, лицето му беше мъжествено и красиво, но тя не забеляза това.

— За какво да говорим?

— Аз те обичам. . . Непрестанно мисля за тебе.

Тя настръхна като разсърдена котка и дръпна бързо ръката си. Безумието му продължаваше още! . . . За трети път вече той се осмеляваше да ѝ говори за любовта си — тъжната любов на бедно селско момче, израсло в неспирния труд по хълмовете, засети с тютюн. Първия път тя го съжали, втория ѝ стана досаден, а сега — нетърпим. Какво си въобразяваше този ратай, просмукан с разрушителни убеждения и отгледан по милост от баща ѝ? Че можеше да му стане жена ли? Та тя едва понасяше селския му диалект, изгорения му и набръчкан от слънцето врат, грубите му червени ръце. . . При това двамата бяха втори братовчеди. В чувството му имаше нещо неестествено, нещо противно, мрачно и тъжно, което я отвращаваше.

— Махай се! — произнесе тя във от себе си.

Той се опита да каже нещо, но тя изсъска още веднъж:

— Махай се! . . . Махай се веднага отпреде ми! . . .

След малко Ирина видя високата му фигура с широк гръб, дълъг войнишки шинел и сабя, която се отдалечаваше в навалищата. И тогава внезапно усети тъга. Никога вече той нямаше да я потърси сам. И с него сякаш се отдалечаваше нещо от детинството ѝ.

Професорите и асистентите се събраха на скучен банкет в един от салоните на «България», тихо злословеха за отсъстващите или се хвалеха помежду си с научни постижения, като пиеха предпазливо вино и повече минерална вода. Студентите от корпорацията «Хан Крум» пируваха в едно бирхале, чупеха чаши и поглъщаха големи количества вино, а студентите от корпорациите под патронажа на хановите Кардам и Тервел имаха вкус към салонни прояви и бяха съчетали пиенето си с любов, тан-

ци и джазова музика. Студентите комунисти се забавляваха също, но без да забравят агитацията и патоса на борбата. Тук-там в някое ресторантче прокъртяваше «Интернационалът» или разгорещен оратор вдигаше чаша за Съветския съюз. Група шегобийци от Агрономическия факултет поставиха в ръцете на един свой другар силна батерия с електрически звънец и нахлузиха върху него бърч, който после увиха с триколюр. Придружена с охрана от здрави селски момчета и раздавайки церемониално поклони, бърчвата обиколи всички ресторанти, в които пируваха корпорациите. И само някои се досетиха, че тази празна, звъняща и обвита с триколюр бърчва представляваше всъщност «Братството». Ала те не посмяха да се нахвърлят върху бърчвата, защото момчетата, които я охраняваха, носеха бастуни и ръгаха с тях всеки, който се опитваше да се приближи до нея.

Плебейската врява от всичко това не достигаше до снобовете, които се срещаха в тихата сладкарница на «Цар Освободител», за да отидат след това в «България». Ирина носеше хубавичка тъмна рокля, а Бимби — изваян светлосив костюм.

— Защо си се облякъл в декември като през май? — попита тя учудено.

— Сега това е модерно — отговори Бимби.

И той запълни невежеството ѝ по светските работи, като добави, че всички елегантни мъже, които след малко щяла да види, носели през тая зима светли костюми. Понеже стана дума за облекло, Ирина го попита как намира роклята ѝ.

— Малко демодирана — установи Бимби с известна досада. — Но ти си много хубава и това е достатъчно.

— Извинявай! . . . Роклята ми е почти нова — обидено произнесе тя. — Уших я миналата есен.

Върху лицето на Бимби се появи снизходителен израз.

— В доброто общество роклите остаряват след един месец — каза той с усмивка. — А в София има жени, които не обличат никога една и съща рокля два пъти.

— Те трябва да са положително луди.

— Не. Просто елегантни и богати жени.

— И вероятно мъжете им са за оплакване.

— Напротив. Човек би могъл да им завиди. Те печелят достатъчно.

— От какво? — малко раздразнено попита Ирина.
— От всичко — с известна завист въздъхна Бимби. — От износ на яйца, бекон, пулпове, тютюн. . .

Ирина се намръщи. Тя си спомни, без да иска, червените песъчливи хълмове, по които потни селяни беряха тютюн под знойното слънце.

— Защо се разсърди? — попита Бимби.

— Не, не съм се разсърдила никак.

— Не се тревожи за роклята — великодушно я успокои той.

— Дори през ум не ми минава да се тревожа за нея. Той повика келнера и плати.

Когато излязоха от сладкарницата и тръгнаха към «България», снегът продължаваше да вали. Бимби махна с ръка на едно празно такси, но шофьорът не спря, защото ги помисли за пияни студенти, които нямаше да платят. Никой не се лъжеше тази вечер да прави услуги на студенти.

— Друго какво е модерно? — попита Ирина, като разтвори чадърчето си.

— Друго ли? . . . — Бимби вдигна яката на елегантното си черно палто. . . — Модерно е например дамите от висшето общество да припаднат от най-малкото външение.

— Защо?

— О, не зная! . . . Вероятно за да изглеждат невинни.

— Друго?

— Модерно е също възрастни дами да вечерят в ресторант с млади момчета.

— Какво от това? . . . Може да са техни синове или племенници.

— Именно — каза Бимби. — В такива обстоятелства момчетата могат да минат за синове или племенници.

Пред входа на «България» имаше тълпа от студенти, които уверяваха портиера, че не са пияни, и молеха да ги пусне в бирхалето. Но портиерът, научен от опита, не искаше дори да ги чуе. Бимби разблъска грубо тълпата и като показва на портиера някаква карта, влезе веднага, последван от Ирина.

— Каква беше тази карта — попита тя, докато се събличаха в гардероба.

— Журналистическа — сухо отговори той.

Вътре беше приятно и топло. От салона над сладкарницата, в който професорите имаха банкет, идеше отегчително шумолене, а от стълбите към дансинга — звуци на джаз.

Бимби поведе Ирина към една хубава маса до самия дансинг, която бе запазил предварително. Тя вървеше малко замаяна от силната светлина и непознатата обстановка. Стори ѝ се, че всички хора, които седяха по масите, и гледаха втренчено. Бимби поздрави няколко души, един с много учтив поклон, а други — разсеяно и небрежно. Между учтиво поздравените беше една двойка, която танцуваше — някаква дама с красиво мургаво лице и пълничък господин с мустачки. Бимби размени с него къс поздрав на френски.

Ирина дойде на себе си едва когато седнаха на масата. Стесняваха я непознатият и студен блясък на заведения, чуждите и враждебни погледи на жените, които я проследяваха втренчено и после изведнъж отвърщаха очите си от нея. Танцуващите се люлееха в бавния ритъм на танго, а над тях висеше облак от синкав тютюнев дим. На съседната маса седеше млад рус човек с очила и някак отегчено плеше вермут. Дамата му вероятно танцуваше. Бимби поздрави със средна любезност и него.

— Това е Хайлборн — каза той. — Трети секретар от немската легация. Но вероятно ще го отзоват.

— Защо?

— Немците сменят дипломатическия си кадър.

Дамата с мургавото лице и господинът с мустачките отново се бяха изравнили с масата, на която седяха Ирина и Бимби.

— Значи ти разговаряш съвсем свободно немски и френски? — каза Ирина.

— Да — разсеяно отговори Бимби.

Той гледаше наоколо, сякаш търсеше познат изглед.

— Къде си ги учил?

— В Париж и Берлин.

— А какво си правил там?

— Следвах и се забавлявах.

— Медицина ли?

— Не. Машинно инженерство.

— Завърши ли го?

— Не, видя ми се скучно.

— А медицината харесва ли ти?

— Никак. Но старият настоява да свърша нещо.

Бимби се изсмя — вероятно по адрес на баща си.

— Гледаш много леко на живота — забеляза Ирина.

— Защо да го правя тежък?

Бимби се разсмя пак и подаде картата на Ирина. Тя си избра паниран шницел — най-евтиното ядене. Но Бимби свирна презрително, дръпна картата и поръча за двамата вечеря от ордъовър, пуйка с кестени, десерт и вино, като даваше подробни наставления на келнера кое как да се донесе. Докато келнерът записваше поръчката, Ирина съзна, че с парите, които щеше да струва вечерята, Чингис можеше да се храни цял месец, без да му до полунощ чинии в ресторанта.

В това време тангото свърши и дамата с мургавото лице, придружена от кавалера, с когото танцуваше, се отправи към масата на Хайлборн. Когато минаваха покрай масата на Бимби, последният се наведе към нея и произнесе полугласно:

— Зара, кажи на Кршиванек, че искам да го видя.

— Добре — по същия начин отвърна Зара.

Хубавите ѝ вежди трепнаха деловито, но само за миг, без да променят любезно разсеяния израз на лицето ѝ. Тя седна при Хайлборн, който я погледна отегчено и равнодушно, а господинът с мустачките се отдалечи от масата им след лек поклон.

Ирина гледаше Бимби замислено, мъчейки се да проникне отчасти в живота му. Сега той ѝ се стори не толкова млад. Когато се усмихваше, около очите му се появяваше мрежа от ситни бръчици. Но усиленото спортуване правеше лицето му много свежо.

— Навярно получаваш от баща си доста пари — каза тя.

— Когато не получавам, печеля ги.

— Как?

— Уреждам търговски сделки и вземам комисиона — обясни той.

— Това не е толкова лесно.

— Да, разбира се! . . . — потвърди Бимби. — Трябва да знаеш езици и да имаш връзки. Аз се движа между чужденци и българи, които се занимават с износ. Всичко

се свежда да убедя чужденците да купят дадена партида тютюн например не от един, а от друг.

Ирина трепна.

— Ти разбираш ли от тютюн? — бързо попита тя.

— Не разбирам нищо.

— Но тогава как успяваш да убеждаваш?

— Чрез връзките си.

Ирина си спомни внезапно воднистите очи и мършавото скиорско тяло на госпожица Дитрих, лишено от най-простите чарове на жена.

— Трябва да имаш много връзки — каза тя.

— Доста — скромно призна Бимби.

Келнерът донесе виното и ордьовъра. Двата почнаха да вечерят.

— Но тогава защо следваш медицина, а не отвориш търговска кантора? — попита тя, като се чукна с Бимби и отпи от виното.

— Защото веднага ще ме пипнат войник. От друга страна, старият държи на всяка цена да му покажа диплома. В противен случай заплашва да ме лиши от наследство.

— Какъв е баща ти?

— Прекрасен, но малко опак човек. Бивш съдия.

Виното беше започнало да действа вече на Ирина. Стори ѝ се, че Бимби говореше полушеговито и всичко, което казваше, не трябваше да се взема за пълна истина. Тя усети под масата допира на коляното му, зачерви се, но не отдръпна крака си.

— Добре си наредил живота си — каза тя.

— Всеки може да го нареди.

— Как всеки?

— И ти например.

— Но аз съм жена! . . .

— Какво от това? . . . Виждаш ли момичето на съседната маса? — Бимби посочи с леко движение Зара. — Оня ден то спечели в пет минути цяло състояние.

Ирина се разсмя. Виното беше замаяло малко главата ѝ, но убеждението, че Бимби се шегуваше, изчезна неочаквано.

— Как? — попита тя.

— Между две партии бридж то просто убеди представителя на френската режия да купи от една фирма триста хиляди килограма тютюн.

Сега Ирина усещаше съвсем ясно действието на виното, но някакво внезапно чувство за действителността, придружено с усещане на горчивина, я накара да изтрезнее малко. Тя си спомни колко грижи и черен труд изискваше отглеждането на тютюна в бащината ѝ нива. Тютюнът трябваше да се седи, прекопава, плеви и бере. . . Да се ниже и суши. . . да се манипулира. Хиляди селяни се потяха под слънчевия пек върху червените песъчливи хълмове при отглеждането му, хиляди работници се надушаваха в складовете при обработката му. . . И нима част от печалбата на този огромен труд падаше така лесно в ръцете на някакво момиче между две партии бридж? Но изведнъж тя съзна характера на комиссионата и се разсмя. Бимби остана сериозен.

— Какви качества се изискват за тази убедителност? — попита тя.

— Приятна външност, добри маниери и такт.

— Само това ли?

Бимби се намръщи.

— Не ставай смешна — рече той. — Момичето, което ти посочих, е от най-почтено семейство.

— Не съм казала противното.

— А защо се смееш?

— На изкуството да се убеждава.

— Да прием за него!

— Добре.

Ирина изпи почти цялата чаша наведнъж. Сега тя усети, че виното е много силно, но, разбира се, не бе пияна и се владееше напълно. Изпитваше само чувство на ведрина и снизхождение към глупостта на Бимби. Все пак животът беше приятен. Вечерта ѝ харесваше. Едни младеж от съседната маса, макар и далече, правеше опити да флиртува с поглед. В джазовата музика имаше нещо смешно и безсмислено, но възбуждащо. Върху осветената отвътре кожа на големия барабан се четеше предвзетото име на оркестъра, а палката му, движена с крак, отмерваше ритъма на безумно бърз фокстрот. Цимбалите звъняха. На Ирина се стори, че саксофоните приличаха на хор от друсачи се пияни мъже, цигулката на диригента се кикотеше като уличница, а ударите на пианото се ронеха като звън от падащи монети. Тя съзна, че всичко това не изразяваше нищо, бе просто музикална безсмислица, ала действуваше поразително върху низките и тъмни ета-

жи на мозъка. След малко мелодията пресекна изведнъж, като рев на гангстер, езекутиран от електрически ток и да стори място на разкъсано от ревност аржентинско танго. Всред горчиви клетви и тъжно хлипане някакво същество копнееше за любов. В тази мелодия вече можеше да се долови, макар и изкълчена, човешка тъга.

Ирина и Бимби довършиха десерта си.

— Ще се раздвижим ли? — попита той.

— Виното ме хвана — каза Ирина.

— Така ще танцуваш по-добре.

Той я улови през кръста, но толкова плътно, щото телата им се прилепиха едно до друго от коленете до гърдите. Ирина искаше да се отдръпне, но нямаше сила и против волята си стисна рамото му. Фигурите на танцуващите се багреха с преливане от червена, оранжева и виолетова светлина на прожектора и се движеха като призраци в бавния ритъм на тангото. Уродливо ниски дами танцуваха с високи господа. Възрастни мъже с изцъклен поглед притискаха млади момичета. Лицата на всички бяха придобили някаква идиотска неподвижност. Ирина усети, че бузата на Бимби се докосна първо до косата ѝ, а после до челото ѝ. Това ѝ се стори вече нахално, но тя пак не намери сила да отдръпне поне главата си. По гръбнака ѝ преминаха парливи тръпки. Тя помисли с насмешка: «Низшите центрове на гръбначния мозък влизат в действие.» Винаги нещо ѝ подсказваше да се пази от тази чувственост. Ала какво трябва да пази сега? Една унижена гордост, едно оскърбено честолюбие, една стъпкана любов. Нима тази вечер не я спасяваше от самотата на разкъсващата мъка вкъщи? Нима физическата радост на тялото ѝ в този момент не струваше повече от изгарящия копнеж за Борис? Някакъв мътен импулс, който беше освободен от виното и идеше от първобитните слоеве на мозъка ѝ, я караше да се хвърли в живота, да завърши вечерта с безразсъдна постъпка. Това усещаше тя сега и съзнателно се впиваше все по-силно в тялото на Бимби. Ала това беше само горчив и отмъстителен порив, бунт срещу гордата и затворена мъка, която ѝ беше причинил Борис. Тя знаеше, че мигновеното ѝ падение щеше да свърши с края на тангото, че втори път нямаше да излезе с Бимби. С горещата ѝ кръв бе сраснал здраво инстинктът за почтеност, който ѝ забраняваше сладострастие без любов.

— В неделя следобед съм поканил гости — рече Бимби. — Ела и ти.

— Къде?

— Вкъщи.

— Сам ли живееш?

— Да. Разполагам с апартамент.

— Ще си помисля.

— Какво има да мислиш?

Тя дръпна глава назад и се разсмя. Не отказа направо, понеже не искаше да има вид на изплашена глупачка. Но Бимби взе смеха ѝ за пълно съгласие и я притисна още по-силно.

— Кои са другите гости? — попита Ирина.

— Госпожица Дитрих, която вече познаваш, един симпатичен австриец на име Кршиванек и още няколко двойки.

— А ние ще представляваме ли двойка? — попита тя.

— Това зависи от тебе.

Ирина се разсмя пак:

— Ами госпожица Дитрих?

— Ти прекаляваш! . . . — разсърди се Бимби. — Госпожица Дитрих съвсем не е глупава и ревнива жена. Ние ще представляваме само търговска двойка.

— Добре. Ще помисля.

Джазът млъкна, лампите светнаха и танцуващите се отправиха към местата си.

— Престани да си въобразяваш само глупости — каза Бимби, когато седнаха на масата. — Искаш ли да поговорим сериозно?

— Да, разбира се.

Той ѝ наля вино. За да насърчи смелостта му в говоренето, Ирина го изпи. Бимби се усмихна самодоволно.

— Предлагам ти само едно най-почтено сътрудничество — продължи той. — Бих желал да се увериш първо в това. От какво семейство произхождаш?

— От еснафско.

— В какъв смисъл?

— Баща ми е дребен чиновник.

В кухите, сънливо присвити очи на Бимби блесна насмешливо пламък на доволство. За първи път Ирина не почувствува гняв, а само съжаление към високомерието на мъжете от добри семейства.

— Така! . . . — измърмори той. — Никак не личи. В края на краищата това е без значение. Ти имаш вид на много изискано момиче.

Тя отново изпи няколко глътки вино. Не се боеше от замайването, тъй като беше свикнала от къщи. Чакъра ѝ позволяваше да пие обед и вечер по чашка вино. Тя усети, че виното от лозето на баща ѝ беше много по-хубаво от този подправен мискет в запечатани бутилки.

— Какво искаше да ми кажеш? — попита тя спокойно.

Бимби отново стана самоуверен:

— Нищо неприемливо дори за едно момиче с предразсъдъци като тебе. Ти трябва да имаш пълно доверие в мен. . . Аз ще ти помогна да влезеш в изискана среда, която иначе би била недостъпна за тебе. Ти имаш качества, които могат да ти осигурят успех.

— Мислиш ли?

— Да. Наблюдавам те отдавна. Ти не обичаш живота, който водят останалите студенти. . . Баща ти трябва да е заможен?

— Сравнително.

— Аз го уважавам, задето е решил да ти даде образование. Срещал съм такива хора в провинцията. Но питаш ли се какво ще стане с теб след пет години? Селска лекарка! . . . Нищо повече. Ти съзнаваш много добре, че това е съвсем недостатъчно за тебе, нали?

— Да — откровено призна Ирина.

— Значи, трябва да намериш още сега среда и връзки, които да те спасят от това.

— Как да ги намеря?

— С приятната си външност и дарба да разговаряш. Ти трябва да посещаваш чайове у добри семейства, да играеш покер и бридж. Лятото ще прекарваш във Варна или Чамкория, а зимно време няма да пропускаш нито един приличен бал.

— Но за това трябва пари.

— Ще ги спечелиш!

— С убеждаване ли?

— Да, но не ме разбирай вулгарно.

— За съжаление, разбирам те именно така.

— Това се дължи на твоята неопитност — каза Бимби. — Изслушай ме докрай! . . . Представи си, че днес пристига някой сериозен чужденец. Госпожица Дитрих

или други ни поставят веднага във връзка с него. Предвзетите глупци го чакат да се интересува сам за тях. Ние обаче не го оставяме да скучае в хотела. Показваме му София, отвеждаме го с кола до Чамкорня, запознаваме го с приятна компания и докато го забавляваме така, събираме и правим предложения за всички стоки, които го интересуват. Това е напълно естествено, когато човек е общителен, има връзки и знае чужди езици. Нашето предимство е, че не сме нито отегчителни, нито алчни. Ето, това положение ще използваме ние.

— Защо казваш ние? — попита Ирина.

— Ти и аз.

— Но защо съм ти аз?

— Слушай! . . . — каза Бимби с най-делови тон. —

Когато покания някой изискан чужденец на вечеря, аз искам масата да бъде украсена. Ти ще бъдеш за него екзотичната роза.

— И какво трябва да правя?

— Ще чуруликаш мило. Това е достатъчно, за да бъдат предпочетени при равни условия нашите предложения.

— Но ако чуруликането е недостатъчно, а чужденецът се окаже възискателен?

— Работата няма да стигне дотам — с гримаса на негодуване каза Бимби. — Не бих позволил.

— А защо се спираш именно върху мене? В курса има доста съблазнителни момичета.

— Защото ти си много хубава и с крайно почтен вид, а това е от значение. . . Друга жена, макар и пикантна, не би имала голям успех. Не знаей дали разбираш тънкостта на работата.

Ирина почувствува бурно желание да се изсмее, но не направи това. У Бимби имаше някакво простодушие, което го правеше почти забавен и неспособен да предизвика гняв. Дали Ирина разбираше тънкостта на работата? Как не? . . . Тя направи бърз анализ на предложението и си представи мислено, че го приема. И така, тя продължава да следва медицина, влиза в света, който досега ѝ се струваше недостъпен, изплита мрежата и улавя успеха си. При повече ловкост всичко би могло да мине незабелязано, без да опропастява името си. Само глупавите и тъпи жени се превръщат в евтино платени любовници за показ. Никой не би дръзнал да се усъмни в нейната

почтеност. И това щеше да бъде почтеността на обществото, в което можеше да влезе, на хората, които танцуваха тук, на младежа, с когото разговаряше сега. Това щеше да бъде почтеността на госпожицата с мургавото лице от съседната маса, която между две партии бридж бе спечелила комисиона от продажба на тютюн. Това щеше да бъде най-сетне почтеността на самия Борис, който така умело се бе издигнал в «Никотиана» чрез Мария. Наистина у Борис липсваха глупостта и нищожеството на Бимби. Той притежаваше съзнание за силата си и гордостта на хитник, но нравствено не се различаваше от Бимби и също като него беше използвал жена. Нима Ирина не можеше да последва примера му и да използва мъж? . . . Ала тя пак съзна, че това бяха само горчиви и глупави мисли, които никога нямаше да осъществи. Здравият ѝ инстинкт за почтеност дори не можеше да се шегува и забавлява с тях, ако Бимби в своето безсрамие не приличаше на смешно, покварено дете.

— Ще си помисля — каза тя с най-сериозен вид.

Погледът ѝ описа дъга — знак на кокетно притворство, който Бимби изтълкува в полза на своята убедителност. Жените, които познаваше, размисляха винаги върху предварително решени неща. Той предложи да изпият трета бутилка вино, но Ирина отказа.

Хората си отиваха и заведенното бе почнало да се изпразва. На дансинга се въртяха само двойки, които се кълчеха смахнато. Джазът свиреше вече отпуснато, а келнерите проверяваха сметките си. Бяха настъпили уморените меланхолични часове на нощта. Ирина предложи да си вървят.

— Чакай! . . . — рече Бимби. — Ще идем в бара.

— Какъв бар?

— Горе има великолепен бар, отворен през цялата нощ. . . Част от добрата публика се премести вече там.

Ирина отказа решително и Бимби се примири. Като помисли малко, той реши, че тази вечер беше завоювал достатъчно почва. Но когато се облякоха и излязоха навън, сърцето на Ирина изведнъж се разтупа. До тротоара, между другите автомобили, чакаше голяма черна кола с лимоненожълти фарове. В колата седеше само шофьорът. Нейните собственици, понеже ги нямаше в ресторанта, трябва да бяха отишли направо в бара.

За пръв път в живота си Ирина прибягна до непочтена постъпка с мъж.

— Ти каза, че в бара поднасяли коктейли за изтрезняване? — попита тя.

— Да — отговори Бимби. — Прери-аустерн! . . . Смес от коняк, яйца и черен пипер с разни други гадости. . . Но пресича веднага.

— Бих изпила един. . .

— Нали те поканих.

Бимби я улови под ръка и я повлече обратно към бара. Само той имаше нужда от прери-аустерн, защото беше изпил втората бутилка почти сам. По стълбите слизаха развеселени старички професори от университетския банкет и последните посетители на дансинга.

Барът представляваше немного голям салон с персийски килими и завеси от червено кадифе. До стените имаше масички, върху които стояха лампи с кремави абажури. Десетина посетители бърбеха лениво, изтегнати в дълбоки удобни кресла. По средата, върху килима, една двойка танцуваше доста прилично румба под звуците на усилвател, който предаваше свиренето на джаза в ресторанта. Атмосферата беше замрежена от синкав тютюнев дим, в който се усещаше благоухание на пура.

Ирина и Бимби седнаха на една от свободните масички под благосклонните погледи на посетителите, които ги наблюдаваха още от ресторанта. Дватама представляваха приятна двойка. Бимби заръча прери-аустерн и запали цигара.

— Много бързо стигнахте до прери-аустерн — весело каза един женски глас.

Бимби се обърна ухилено, а Ирина — малко стеснено. На съседната маса седяха пак Хайлборн и момичето с мургавото лице.

— Сега е празникът на студентите — обясни Бимби.

Германецът гледаше Ирина с лека, скучаеща усмивка.

— Ти медицина ли следваше? — разсеяно попита Зара.

— Да.

Но тя прекъсна разговора. В това време на масата им дойде тънък, висок мъж с малко плешива глава и свободни движения на човек, за когото барът представлява

среда, в която се чувства отлично. Той носеше също светъл костюм.

— Лихтенфелд, вие изпуснахте нощта! . . . — рече Зара на немски.

— Затова пък спечелих деня — отговори германецът, като повика небрежно келнера.

— Как? — попита Хайлборн.

— Шефът отиде в Чамкорня, а ние с Прайбиш — ни лов за зайци.

Лихтенфелд обиколи бара с надменен и дързък поглед. Очите му се спряха само върху Ирина, изцъклиха се ни миг неподвижно и после замигаха бързо.

— Какво е това момиче? — попита той бързо.

— Съвсем непознато — отговори Зара, като повдигна рамене.

— Харесва ли ви? — попита Хайлборн.

Лихтенфелд постави на окото си монокул и го махна веднага.

— Това е богинята на лова! . . . — каза той възхитено.

След това се обърна към келнера и заповяда отсечено:

— Вермут!

Но Ирина не забеляза, че говореха за нея. Тя гледаше към дъното на бара. Там, на една маса, смучейки цитронада, седеше жената, която ѝ беше отнела Борис. Там, на една маса, разговаряше някакво пепеляворусо, безцветно, лишено от блясък момиче, с печални и сиви като дъждовно утро очи, с безкръвни като увехнал цвят устни. По лицето му нямаше никакъв грим. Ала тъкмо тая липса на грим заедно с простата безупречна прическа и с рокля без украшения придаваха на личността и нещо благородно, което не притежаваше нито една от жените, дошли в бара. Беше странно, но Ирина съзна, че не мразеше това момиче. И в същия миг я осени мисълта, че това бледо, кротко създание навярно не подозираше драмата ѝ и също нямаше основание да я мрази. До Мария седеше Борис в тъмносин шевнотен костюм, а от другата ѝ страна — високият красив господин с бяла коса, който придружаваше баща ѝ през време на обиколките из района. Ирина се беше научила тази вечер да различава модните и елегантни мъже. Костов подобно на Бимби, Хайлборн и Лихтенфелд носеше също много светъл костюм.

В това време погледите на Ирина и Борис се срещнаха. Той направи вежлив, равнодушен поклон, Ирина отговори по същия начин с кимване на глава.

Бъбренето на Бимби изведнъж пресекна.

— Откъде познаваш новия експерт на «Никотиана»? — смаяно попита той.

— Ние сме от един град.

— Защо не си ми казала това досега?

— Има ли някакво значение! . . .

— Близка ли си с него?

— Не — сухо отговори Ирина. — Откъде-накъде?

— Питам. Откъде се познавате?

— Учехме в една гимназия.

— Той вероятно те е ухажвал! . . .

— Ти си пиян и почваш да дрънкаш глупости.

Бимби изглеждаше едновременно възбуден и разярен.

Той гледаше към масата на Борис със злобно присвити очи. Ирина долови съвсем ясно в очите му завистта на слабия, нищожен чакал към едрия и могъщ хищник.

— Защо мислиш, че ме е ухажвал? — насмешливо попита тя.

— Защото всички казват, че е много опитен женкар — злобно произнесе Бимби. — Зная историята му. Той бил обикновен писар в склада, но тормозел чиновниците и задирял жени. . . Казват, че обърнал внимание на Мария, като я причаквал всеки ден в една ливада, където отивала да чете. . . Рядък тип нанстина. . . Баща му бил някакъв учител и маниак, на когото се подигравал целият град. Майка му пък просела от бакалите сирене. . .

— Всичко това е измислица — възмутено произнесе Ирина.

— Така приказват.

— Завиждат му. Баща му сега е директор на гимназията, а майка му е превъзходна жена.

— А как мислиш е привлякъл Мария?

— Не зная. Предполагам, че всичко е станало по любов.

— Ами, любов! . . . — цинично рече Бимби. — Той просто умее да завърта и използва жените. Инак как може да се обясни, че за двадесет и четири часа е станал от писар помощник на главния експерт на фирмата?

— Той е способен и упорит.

— Всички казват, че е наклонен към необмислени удари и ще докара катастрофа на фирмата. . . Татко Пиер е извършил голяма грешка с тоя тип.

— Едва ли — каза Ирина. — Но на тебе, изглежда, ти е доста неприятен?

— Аз го мразя — откровено призна Бимби. — Той ми попречи на една сделка, от която щях да спечеля много. «Никотиана» обсебва всички чужденци и задушава дребните фирми и комисионери. Тя е картел от разбойници, който монополизира печалбите и не дава на хората да дишат. . .

Ирина се усмихна. Онеправдан в печалбите си, Бимби беше стигнал до истината, която повтаряха комунистите. Точно по същия начин говореше за едрите предприятия и Чингис.

— Защо се смееш? — сърдито попита Бимби.

— За картела от разбойници — отговори тя.

Бимби не беше твърде сигурен в това и се почувствува унижен пред Ирина от парвенюто, което седеше в дъното на бара. Вместо да пресече действието на виното, прери-аустерна му докара по-голямо замайване и го направи обидчиво-чувствителен към дребни неща. Ирина, напротив, усещаше възбудата от коктейла приятно.

— Аз ще го накарам да ме запомни — самоуверено заяви Бимби.

— Кого?

— Тоя тип.

— Не мога да он представя как.

Очите на Бимби замигаха безпомощно, после го обзе желание да покаже своята значимост в търговския свят. Прери-аустернът го беше направил бърбив.

— Ей така! . . . — рече той, опиянен от съзнанието за силата си. — «Никотиана» иска да вземе лъвската част от доставките на Немския папирсен концерн. . . Но това няма да ѝ се удаде. Един австриец на име Кршиванек образува дружество, което ще грабне всичко. В това дружество влизам и аз.

Бимби се наслади от въздействието на думите си върху лицето на Ирина и продължи:

— Този Кршиванек е близък на госпожица Дитрих и зет на Бромберг, министъра на новото правителство на Райха. . . Разбираш, нали? Няма съмнение, че Нем-

ският папиросен концерн ще възложи доставката върху дружеството на Кршиванек. Остава да преодолеем само съпротивата на трима дървници от представителството на концерна в София, които искат да работят с Барутчиев младия или «Никотиана». Но единият от тия дървници е вече спечелен.

— Кой го спечели?

— Момичето от съседната маса, с което говоря.

— Браво, браво! . . . — Ирина вече се забавляваше много добре. — А останалите двама?

— На единия готвим такъв номер, че няма да може да мръдне, а другият, когато получи заповед от Берлин, просто ще козирува. . . Разбираш, нали? И онова парвеню от «Никотиана» ще остане с пръст в уста.

— Спечеленият не е ли на съседната маса? — внезапно попита Ирина.

— Да, това е същият, който те погледна с монокъла. . . Казва се барон Лихтенфелд.

— Боя се, че има намерение да ме покани за танц. . .

Тя не довърши. Дългият елегантен мъж с малко плешива глава стана от креслото си, дойде при масата им и се поклони учтиво.

В това време снобовете от «Никотиана» бяха решили да си ходят, но Костов направи знак да останат още малко. Той седеше с лице срещу масата на Зара и Бимби и видя как баронът се поклони пред Ирина.

— Става забавно! . . . — рече Костов. — Баронът кани за танц вашата съгражданка, а тя му отказва. Гледайте, Лихтенфелд стои като прът и хората го зяпат. Потресаеща сцена! . . . Е, най-сегне кавалерът представя Лихтенфелд на дамата си и го кани да седне на масата, а нашата Зара се преструва на равнодушна. . . Положението е спасено.

— На всеки случай момичето е прекрасно! . . . — каза Мария, като извади от табакерата си цигара.

Костов ѝ подаде огън.

— Да, необикновено красиво! . . . — потвърди той. — Но кавалерът ѝ е мошеник и половина. . . Постоянно го срещам с Кршиванек и не мога да си представя по-подходяща двойка от двамата.

— Не е ли същият, който е предлагал някаква партида на италианците? — внезапно попита Борис.

— Да, същият — отговори Костов. — И после Зара прокара тази партия във френската режия през главата на Торосян.

— Това показва, че между двамата има връзка.

— Положително работят заедно. И сега Лихтенфелд се залепя при тях. Моят съвет е да не разчитате повече на Зара.

— Ние ще я използваме за противоудар.

— Как?

Борис не отговори. Двамата мъже разговаряха тихо и Мария едва долавяше думите им. Тя чу само името на Зара, споменато от Костов, и това я раздразни.

— Кога ще престанете да се занимавате с това нещастно момиче? — с упрек попита тя.

— Ние не се занимаваме с нея, а тя с нас — отговори Костов. — Сама идва да ни продава неверни сведения от немската легация.

Мария се засмя:

— И затова пристигането на Лихтенфелд ви стана известно едва тази вечер в бара. . . Вие ме забавлявате.

Мария се усмихна пак спокойно, тихо, без гняв. Тя се бунтуваше само срещу жестокия похват да се използват в търговското разузнаване жени.

Настъпи мълчание. Костов гледаше неподвижно Ирина, която пиеше втори коктейл с Лихтенфелд и приятеля на Кршиванек. Експертът изпитваше желание да остане в бара и да я гледа още. Стори му се, че в лицето на това момиче имаше нещо одухотворено и красиво, което измъчваше, отпечатваше се в съзнанието завинаги и оставяше след себе си тъга, копнеж и усещане за недостиганост. Мария се бореше с едно нелепо и глупаво подозрение, което се въртеше около нея като досадна муха. Тя се мъчеше да го пропъди, но не можеше. В съзнанието на Борис плуваше споменът за параклиса и първото докосване до две горещи устни, които не знаеха още да целуват. Той се опита да се откъсне от спомена, като погледна жена си, която му бе донесла «Никотиана», но не можа. Устните на Мария бяха студени, тънки, безкръвни. . .

Костов победи тъгата си, като почна да мисли за примадоната, с която щеше да прекара няколко дни в Чамкория. Мария пропъди нелепото подозрение, когато съзна, че две години от живота ѝ бяха протекли в тихо и равно щастие. А Борис се освободи от спомена за параклиса,

като ѝ отдаде на трескави мисли за спечелването на Немекия папирозен концерн.

Но когато излязоха от бара, те отнесоха със себе си някаква горестна угнетеност, сякаш Ирина приличаше на хвърлен камък, който беше развълнувал спокойствието им през тази вечер.

В колата Мария каза на Борис:

— В бара забелязах нещо, което не си вършил никога. За половин час изпи три чаши коняк.

— Бях уморен — разсеяно произнесе той.

— Може би си ядосан от Криванек?

— Не. . . Просто уморен — каза той. — Развитието на работите не ме тревожи никак. Всичко зависи от фон Гайер и аз зная как да постъпя.

Лихтенфелд отведе с колата си Ирина и Бимби до квартирите им. Двамата не можаха да изтръгнат от нея чикакво обещание да излязат повторно. Тя се прибра в стаята си с размътена от коктейлите глава, тъжна, уморена и огорчена.

Снегът продължаваше да вали. Улиците бяха пуси. Лихтенфелд подкара колата към една вила в Бояна. Когато излезе от безлюдното шосе, той спря колата и повърна шумно.

VI

Господин генералният директор на «Никотиана» слезе от колата си и по ниските, но широки стълби се отпрати към входа на зданието, в което се помещаваше търговската централа на фирмата. Той изглеждаше спокоен, млад и красив. Носеше елегантно тъмно пардесю, цветно копrienено шалче и модна шапка с тясна периферия. Минаването му през първия етаж създаде както винаги известно напрежение у чиновниците, които го срещнаха в коридора: главният счетоводител оправи инстинктивно вратовръзката си, която никога не умееше да върже добре, и се поклони дълбоко; една машинописка едва не се подхлъзна от вълнение, а разсилният до стълбите, който беше запасен фелдфебел, застана мирно и каза: «Здраве желаем!» На всичко това господин генералният директор отговори само с леко докосване на пръста до периферията на шапката си.

Личеше, че е съвсем млад, но острият леден поглед караше човека да не разчита на младежката му отзивчивост. Можеше да се помисли, че е неопитен, но отмерената сигурност на думите му отнемаше веднага желанието да почнеш игра с него. И най-сетне можеше да се предположи, че е сприхав, но всички знаеха спокойната неумолимост, с която уволняваше чиновниците за най-дребното опущение.

Всъщност никой не можеше да каже, че господин генералният директор не разбираше от работата си. Бяха изминали две години от назначаването му за втори експерт на фирмата, почти една година от женбата му с Мария и едва осем месеца от смъртта на стария Спирidonov, чието място зае веднага. Всички очакваха катастрофа и ликвидация на фирмата, тъй като новият директор показваше забележителна наклонност да закупува огромни количества тютюн, без да притежава здравите международни връзки на тъста си. Но стана тъкмо обратното: «Никотиана» погълна акционерните дружества «Струма» и «Бяло море», като ги превърна във филиали; уплете в златната мрежа на дивидентите си още няколко министри и почна да измества малките фирми от режните. Само еврейските връзки на Коев с Немския папирсен концерн останаха неуязвими за подмолните ѝ действия въпреки идването на хитлеристите. Това беше активът в борбата с конкурентите. Що се отнасяше до производителите и работниците, «Никотиана» ги стисна така здраво за гушата, щото останалите фирми побързаха веднага да последват примера ѝ.

След няколко минути господин генералният директор седеше пред бюрото в кабинета си, мобелиран в най-блудушен американски стил. Върху стъклената плоча на бюрото имаше само телефон, поставка за стил, бележник и пепелница. Сега господин генералният директор изглеждаше по-пълн и по-свеж, отколкото преди две години. Изгладнялото и орфанно провинциално момче се беше превърнало в мощен диктатор на тютюневия свят. В израза на очите му също имаше промяна: те бяха ставали още по-остри, по-студени и някак безпричинно зли. Зениците им трепкаха нервно като у звяр, който дебне и се готви да се хвърли върху плячката си. Облеклото му носеше всички белези на изискана и малко небрежна елгантност. Той беше същински *home d'affaires*.

Господин генералният директор натисна копчето на звънеца. Влезе секретарят му, почти два пъти по-възрастен от него, и с бележник в ръка застана до бюрото. Борис отправи към него студен, въпросителен поглед. Правилото беше да се пести време. Секретарят отгатна въпроса и осведоми късо:

— Господин Барутчиев младият чака в салона.

— Ще го приема след малко — каза Борис.

Секретарят отиде да съобщи това на Барутчиев младия. Когато се върна, извади подострения си молив и се приготви да стенографира. Най-напред Борис продиктува няколко телеграми до клоновите директори, които щяха да бъдат предадени чрез шифър. В тях той заповядваше ускоряване на манипулацията. Два милиона и осемстотин хиляди килограма тютюн от миналогодишната реколта трябваше да бъдат готови за износ един месец преди определеното време.

В късото мълчание, което последва, секретарят се почеса доволно с молива си по бузата: миришеше на голям гешефт. Може би господин генералният директор щеше да отпусне на персонала в централата четиринадесета заплата. Но металическият глас на Борис прозвуча отново. Сега той почна да диктува търговски писма до чужбина. «Никотиана» приемаше цените, посочени в контрапредложенията на няколко чуждестранни фирми. Писмата бяха еднообразни, в сух, търговски стил. Но опитният аналитичен ум на секретаря отгатваше бързо значението им. Не, не беше гешефт. По-скоро имаше далечни признаци на предстояща криза. «Никотиана» бързаше да се отърве от тютюните си с ниски печалби и това предвещаваше липса дори на тринадесета заплата. Дяволски усет имаше това студено, бездушно като камък момче. Може би то беше подушило навреме падането на цените през последната си обиколка в чужбина. В дъното на душата си секретарят го мразеше необяснимо и това беше омразата на мъчителния нравешки труд срещу лесното грабителство на хищника. Надеждата за четиринадесета заплата изчезна, но въпреки това секретарят почувствува глупаво злорадство и се почеса отново с молива по бузата.

— Внимавате ли? — внезапно попита Борис.

Ледените му очи го стрелнаха неумолимо. Секретарят се изплаши.

— Да, разбира се! — каза той.

— Прочетете написаното.

Съжалявайки за мигновеното си злорадство, което го разсея, секретарят прочете стенограмата. Борис му посочи сухо две грешки.

— Извинявам се! . . . Простете! . . . — жалко измънка секретарят.

Борис отново почна да диктува.

Най-сетне писмата бяха стенографирани и секретарят със струичка студена пот по гърба си тръгна към вратата.

— Поканете господин Барутчиев да влезе — каза Борис.

Имаше трима Барутчиеви — кръвни братя. Двама от тях враждуваха помежду си като претенденти за корона, а третият, улеснявайки продажбите на тютюните им в чужбина, водеше безгрижен живот из европейските курорти и се намираше в много добри отношения с Немския пипирсен концерн и хитлеристите. Барутчиев младият — в това време старият лекуваше туберкулозата си в един санаториум, а средният се забавляваше из Баварските Алпи — бе нисък, пълен и образован мъж с орлов нос и малко надменни очи. У него бе много развито чувството да блести. Той жадуваше да стане всемогъщ като брат си, ала не притежаваше неговите качества и грандоманията го лишаваше от най-обикновена търговска предвидливост.

Когато Барутчиев младият влезе в кабинета, лицето му имаше израз на скръбно достойнство, което не се засягаше от постъпката на един парвеню. Това до вчера никому неизвестно хлапе го беше принудило да чака.

Борис го покани с равнодушна вежливост да седне. Барутчиев младият се отпусна в креслото и когато срещна студения му поглед, мигна безпомощно.

Настъпи мълчание.

— Аз идвам отново при вас, господин Морев. . . — каза най-сетне Барутчиев. — Делото е насрочено към края на месеца.

— Да! . . . — Борис извади кутия с цигари и я поднесе безразлично към госта си, но Барутчиев отказа, обиден от чакането.

— Благодаря. Не пуша преди обед.

Борис употребил половин минута да запали цигарата си.

— Да, разбирам! . . . — произнесе той най-сетне. — Но боя се, че трудно ще взема решение да дам показанията, които желаете.

Барутчиев младият остана за миг с тревожно разтворени очи. Отговорът го изпълни с покруса и възмущение, но все пак оставаше вратичка за изход. Хлапето имаше намерение да продължи с изнудването.

— От вашата преценка зависи изходът на делото — каза Барутчиев и в гласа му прозвуча по-скоро горчиво презрение, отколкото ласкателство.

— Разбирам — хладно отговори Борис. — Но аз трябва да мисля и за собствените си интереси.

— В какво се нахърняват вашите интереси, ако кажете истината?

— Вие не съзнавате още, че истината не е във ваша полза. — В очите на Борис светна студено, насмешливо учудване. — Ако я кажа, ще се скарам с банката на вашия брат, а това е против интересите на «Никотиана».

— Господин Морев! . . . — драматично извика Барутчиев и в гласа му прозвуча паниката на милионер, изправен пред разорение. — Кой морал, кой човешки закон позволява на една банка да прекрати кредита ми в средата на покупките, след като съм раздал девет милиона капаро? . . . И кой разумен институт би направил това, преди да вдигне тютюна поне от производителите? . . . Не! . . . Барутчиев се изправи внезапно и махна с ръка. — Не! . . . Ваш дълг е да погледнете човешки на една стара семейна вражда, която заплашва с гибел съществуването ми. . . Моят брат е туберкулозен ипохондрик. . . един завистлив човек. . . една зла мумия. . . чудовище! . . . Моето издигане го дразнеше! . . . Моите печалби го вбесяваха! . . . Усещах как ме дебнеше подло. . . вероломно и нанесе удара изведнъж! Имотите, къщата, мебелите ми. . . всичко е описано! Нямам ли право да се браня, да водя дело, да искам обезщетение?

— Е, да! . . . — равнодушно се съгласи Борис. — Но не и да скарвате «Никотиана» с брат си.

— А справедливостта, господин Морев?

— С нея се занимават съдиите.

— Но те ще решават въз основа на вашите показания като вещо лице.

— В такъв случай трябва да бъда обективен.

— Аз ви моля тъкмо за това.

— И аз ще постъпя именно тъй! . . . Вашият брат просто е пазил интересите на банката си, докато вие искате да кажа, че е действувал с умисъл да ви разори. . . А това е невярно! Ако кажа така, ще бъде лъжа. Това значи да измъкна от банката му тридесет милиона и да ги сложа във вашия джоб. . . Това значи да се скарам и с политическите фактори, заинтересовани около нея, и утре да не мога да разчитам на никакви услуги от тях. С други думи, за да ви помогна, вие искате да изложа интересите на «Никотиана»! . . . Е, добре! . . . Питам се, срещу какво?

От гърдите на Борис се изтръгна нисък хладен смях. Той взе втора цигара и я запали със същата бавност.

Барутчиев младият отдъхна с облекчение. Най-после! . . . Хлапето беше разкрило вече картите си и показваше готовност да направи услуга, но, разбира се, съвсем не безвъзмездно. Жалък парвеню и плебей! Посвѣтка на дребно шмекерче! . . . Барутчиев забрави, че не пушеше преди обед, и запали от собствените си цигари. Най-много след една година той щеше да стъпче това хлапе като червей заедно с цялата неуязвима досега «Никотиана». Но търпение! . . . Посивелият, боледуващ от грандомания вълк глътна благоухания дим на цигарата си и с бащински смях потупа младото вълче по рамото. Вълчето се усмихна също, но очите му останаха студени.

— Слушайте, момко! . . . — Барутчиев вече бе се успокоил. — Виждам, че старият Пиер е оставил достоен заместник! . . . Чудесно! . . . Точно тъй бих действувал и аз. Да поговорим откровенно! . . . Значи, питате срещу какво? — Гласът на Барутчиев стана изведиѣж много тържествен. — Срещу това, че утре единствен купувач на нашите тютюни ще остане Райхът и аз ще посочвам на Немския панпросен концерн между кои фирми да разпределя доставките си. Ясно ли ви е?

Барутчиев младият погледна Борис, за да види въздействието на думите си. Но вълчето безстрастно изпускане дима на цигарата си. Дръзките му очи си оставаха все тъй невъзмутими.

— Днес не е утре — спокойно произнесе Борис.

— Тогава ще ви кажа какво е положението сега. Осемдесет на сто от продадените тютюни не получиха миналогодишните цени. Деветдесет на сто от всички партиди чакат още купувач. Знаменателно, нали? . . . Но

нашите търговци са глупци, които не виждат нищо.

— Временен застой на цените — с привидна глупост произнесе вълчето. — Аз също задържам партидите си и ще чакам по-добри цени.

— Грешите! . . . — великодушно извика Барутчиев младият. — Грешите, драги мой! . . . Приближава невиджана икономическа криза. Цените на земеделските произведения и тютюна ще спаднат катастрофално. Паниката и фалитите идат. Знаете, че в тази област съм много добре осведомен, нали? По дворцова и дипломатическа линия. . . И по еврейска, ако искате. . . Забележете, и по еврейска! . . . Парадоксално, нали?

— Не, никак не е парадоксално — рече Борис. — Всеки знае, че вие сте довереник на Коен, а в същото време се показвате пред хитлеристите като антисемит. . . Впрочем песента на Коен в Немския папиросен концерн е вече изпята и главната заслуга за това имате вие.

— Клюка! . . . — извика Барутчиев. — Как можете да говорите тъй? Всичко това е клюка. . . Коен ми е приятел. Аз имам връзки с немците, но не взимам никакво становище към отношенията им с евреите.

— Не! . . . Вие много добре си подготвяте почва за работа с немците, като ги гъделичкате по еврейския въпрос. Коен спокойно можеше да си работи с немците, ако не бяха доносите ви, че той наляво и надясно говори срещу тях. . . Но фактите около Коен са без значение за нашите отношения, драги господин Барутчиев. . .

— Да! . . . Нека оставим клюките настрана! — Върху челото на Барутчиев се появиха ситни капчици пот. — Не заслужават! . . . — добави той с изкуствен презрителен смях. — Думата беше за това, което научих вчера от Берлин. . . Вие знаете, че брат ми, който живее в Германия, тия дни става пълномощен министър в Берлин, нали?

— Да, зная! . . . И е много близък с фон Гайер, новия директор на отдела за източни тютюни в Немския папиросен концерн.

— Не сте осведомен зле — самодоволно рече Барутчиев. — И така фон Гайер е споменал пред брат ми, че Немският папиросен концерн ще спре за известно време купуването на тютюни от Изток. Знаете ли какво значи това?

— Значи хитлеристка маневра за политически на-

тиск. Ние ще плувнем скоро в германски води. И ако настъпи криза, Немският папиросен концерн може да купи всичките ни тютюни, но на смешно ниски цени. . . Всичко това е твърде жалко, господин Барутчиев! . . .

— Не толкова, не толкова, драги момко! . . . Не бъдете песимист! Немският папиросен концерн ще купува ни ниски цени, но в големи количества и печалбите ще останат същите. . . Говоря за избраните фирми, които ще останат да търгуват с немците — добави той многозначително.

— Кои ще бъдат тия фирми? — спокойно попита Борис.

— Нашите! . . . — тържествено отговори Барутчиев — Моята и вашата. Ние ще получаваме лъвските контингенти, а другите ще събират трохите.

— Това е въпрос на бъдеще — безразлично каза Борис. — Повече ме интересува какво можете да направите за «Никотиана» днес.

Очите на Барутчиев се втренчиха изпитателно в хитрото вълче.

— Не е ли по-разумно да мислите за утре? — попита той.

— Свикнал съм да разчитам само върху неща, които могат да се свършат днес.

— Аз бих могъл да кажа за себе си същото.

— Доказателство за доверие дава първо оня, който го търси.

— Доверие? . . . — Барутчиев го погледна надменно. — Съмнявате ли се в моите връзки с немците?

— Никак! . . . Но те са чисто платонични.

Върху устните на Борис заигра пак предишната ледена усмивка.

— Разсъждавате повърхностно, драги! . . . Моралният фактор за германците е по-важен.

— Може би утре да, но днес не. . . За да проникнат политически у нас, те трябва да действуват първо с материалния.

— Прав сте! . . . — рече Барутчиев, като се замисли малко. — Но какво искате да кажете с това?

— Съвсем просто нещо. Вие не бихте могли да заемете днес мястото на Коен въпреки симпатиите, с които се ползувате пред немците.

— Защо?

— Не сте овладели политическия сектор.

Барутчиев се замисли пак и лицето му взе малко глупаво изражение. Тия неща не му бяха идвали наум досега.

— Ще го направя — каза той след малко.

— Не можете. Липсват ви пари.

— Ще ги получа от немците.

— Изключено! . . . Немците никога няма да бръкнат в собствените си джобове, докато имат възможност да принудят към това другото. . . . Ясно, нали?

Барутчиев не разбираше или се правеше, че не разбира. Борис се уточни напълно:

— Да говорим като търговци от нашия ранг, господин Барутчиев! . . . Става дума за политическите мъже и за конците, с които се дърпат. . . . Вие нямате никакъв куклен театър, а моят работи безупречно. Немците биха могли да го използват, ако осигурят пласмента на тютюните ми чрез папиросния концерн.

Посивелият мъж остана с отворена уста, а хлапето го гледаше с мрачните си очи спокойно, хладно, невъзмутимо. Какъв цинизъм! Каква дързост! . . . Не се ли срамуваше, не се ли боеше поне да говори така? Ето новото поколение! . . . То не си даваше дори труда да лицемери. Но след смайването, което го обзе, Барутчиев почувства гняв и злоба. Сега условията на Борис му станаха съвършено ясни.

— Вие искате. . . — гласът на Барутчиев изхриптя почти болезнено — да заемете мястото на Коен. . . . и «Никотиана» да получава лъвската част от контингентите на Немския папиросен концерн? . . . Това искате, нали?

— Точно това, господин Барутчиев! . . . Вие можете да го предложите на германците с всичките предимства, които съдържа за вас и за мене. Можете да използвате и дворецовата линия.

— Никога! . . . — злобно изсъска Барутчиев.

— Защо?

Гласът на Борис не беше се променил никак.

— Защото аз чакам това за себе си от две години.

Хм. . . Слушайте, момко! . . . Вие ставате дързък, обиждате всички и се надценявате. . . . Не се ли боите? Начинът, по който говорите, става опасен.

В очите на Барутчиев светна скрита заплаха.

— Опасен е преди всичко за вас. — От гърдите на

лицето се изтръгна остър, металически смях. — Вероятно тя да спечелите делото може да стане нищожна.

— Аз ще бъда силен утре — глухо изръмжа Барутчиев.

— Не повече от днес, защото ви липсват качества. — Гласът на Борис се повиши и стана неимоверно дързък. — Вие ще посочвате на фон Гайер тази или онази фирма, ще прокарвате дребни, лошо манипулирани партии, но лъвският дял ще ви отбягва винаги, защото сте неспособен търговец. Немците знаят, че не разбирате нищо от тютюна, от качествата и манипулацията му. Те виждат, че сте обикновен самохвалко и грандоман, който изсипва пред тях само приказки, без да притежава действителната сила на парите и влияние над политически лица.

Барутчиев скочи от креслото си.

— Това е нахалство! . . . — извика той. — Вие ме обиждате!

— Говоря истината във ваша полза.

— Аз ще я кажа, където трябва, във ваша вреда! . . . Всички знаят, че имате братя комунисти.

— Е, та? . . .

Гласът на Борис трепна леко, но само за миг.

— Мислете и за моите покти!

— Делото ще ги изреже. Ако не го спечелите, вие сте загубен. Мислите ли, че немските ви приятели не го следят? . . . Допускате ли, че Немският папиросен концерн ще ви отпусне кредит да закупите десет милиона килограма тютюн, ако се докаже, че парите, които е отпуснала банката на брат ви, са били употребени да си построите най-разкошната къща в София и да купите апартамент на любовницата си?

Лицето на Барутчиев побледня внезапно.

— Това е подлост! . . . — прегракинал от гняв, извика той. — Чувам го за първи път.

— Разисква се между съдните и в обществото.

— Ще заведе дело и срещу вас!

— Отлично! . . . Мога да посоча от кого съм го чул.

— Посочете веднага!

— Не сега. В съда.

— Вие сте нечестен. . . подъл човек! . . . — От устата на Барутчиев почна да пръска слюнка. — Вие сте интригант! . . . Вие сте разрушител. . . антисоциален тип! . . .

— Тук вече никой няма да ви повярва.

— Ще кажа. . . ще ви изложя, че братята ви са комунисти! . . . Ще ви изблича пред немците. . . в двореца. . . навсякъде!

— Но делото ви срещу банката ще пропадне. Бъдете напълно сигурен в това. Зная какво трябва да изтъкна като вещо лице в съда. И не забравяйте, че министърът на правосъдието е акционер в «Никотиана» и че. . . О, вие знаете какво! . . . Дори най-честните съдии развързват очите на Темида, когато разглеждат дело за тридесет милиона.

— Жалко правосъдие! . . . Нещастни съдии! . . .

— Те са от демократическата партия, на която е лидер брат ви.

Барутчиев улови главата си с двете ръце и почна да се разхожда из стаята като луд.

— Успокойте се и седнете, господин Барутчиев! — учтиво предложи Борис. — Нека завършим разговора спокойно.

Барутчиев се отпусна тежко в коженото кресло. Дишаше трудно. Лицето му беше посиняло и по него се стичаха ситни капчици пот. Той извади кърпа и се обърса. Борис го наблюдаваше с хладината на същество, неспособно да изпита гняв, омраза или съчувствие. Само черният блясък на зениците му показваше тържеството над поваления противник.

— Какво предлагате? — глухо попита Барутчиев.

— Да се изясним още малко, за да видите, че и вие имате полза. Не говоря само за изхода на делото. . . Дори ако заемете мястото на Кoen, вие не можете да се справите с една огромна доставка за Немския папирсен концерн. Липсват ви похват, организация, технически персонал. . . През следващата година немците ще възложат доставката другиму. Да, тъй ще бъде! . . . Вие сам го предчувствувате много добре. Това е само техническата страна на въпроса. Но немците искат да упражнят и политически натиск, а вие не разполагате с никакво средство за това освен хората в двореца, които още не желаят да се излагат. «Никотиана», напротив, има връзки с правителството, депутатите, опозицията. . . с пресата и запасните генерали. . . с всички. . . Глупаво е да мислите, че можете да спечелите тия хора сам. Това е трудна и в много отношения опасна работа. Аз работя с хора,

които съм получил, така да се каже, заедно с «Никотиана» от татко Пиер. Не смея да се свързвам с нови. . . Има никотери, които доят от две крави! . . . Има скрити леви-чари, които могат да ви изложат със запитване в камарата. . . Чудно ми е, как не сте разбрали тия прости неща досега?

Барутчиев мълчеше, гледайки мрачно пред себе си.

— И така, положението е следното — продължи Борис: — Вие имате добри връзки с немците, но в момента сте безполезен за тях. Аз пък нямам тия връзки, но държа в ръцете си важни лостове за смяна на политическия курс. Чудесно, нали? Щом е така, ние сме съюзници и няма никакъв смисъл да си нанасяме удари из засада. А сега няколко думи за вас. Ще дам показанията, които желаете. О, не се безпокойте! . . . Аз мога да удавя съдиите в аргументи, в изчисления и технически доводи. . . А можем просто да изплашим банката и да я принудим към износно споразумение. Това е най-добрият изход според мене, за да не се скарате с разни политически негодари, които банката ще насъска срещу вас. . . Прав съм, нали? По този начин вие спасявате къщата, имотите, името си, възстановявате репутацията си на благоразумен търговец. . . Аз пък поемам доставката за Немския папирсен концерн и на края на годината изсипвам десет процента от печалбата в ръцете ви, без да сте мръднали пръста си, без да сте рискували нищо. . .

— Десет процента е малко! . . . — изпъшка Барутчиев.

— Как малко! . . . — сурово рече Борис. — Никак не е малко.

— Аз мисля, че е правилно поне да делим.

— Изключено! . . .

— Тогава четиридесет процента! . . . Друго не искам. . . не мога да приема. . .

— И аз не мога.

Гласът на вълчето беше неумолим. Настъпи мълчание. Барутчиев избърса потта от лицето си.

— Ще си помисля — каза той най-сетне.

— Не бива да мислите дълго. Фон Гайер и Прайбиш могат да ви видят тук и внимавайте да не ги изтървете! . . . Утре вечер видях Лихтенфелд.

— Невъзможно! . . . — изумено произнесе Барутчиев. — Къде го видяхте?

— Пиеше в един бар. . . Можете да считате, че Лихтенфелд е вече загубен за вас. Бандата на Кршиванек го е уплела в мрежата си.

— Но Кршиванек е престъпен тип. . . Няма да постигне нищо.

— Не бъдете толкова сигурен в това. Шурейт му е министър в новото правителство на Райха.

Барутчиев гледаше глупаво, с разкривено от изненада лице.

— Приемате ли предложението ми? — попита Борис.

— Приемам! . . . — глухо изпъшка Барутчиев.

След излизането му Борис повика главния експерт и го задържа час и половина на разговор. Двамата мъже се обвиха в синкави облаци от цигарен дим. Борис говореше спокойно, ясно, почти без прекъсване. Костов кимаше с глава и си вземаше бележки. От време на време той си позволяваше да прави възражения, които Борис оборваше веднага, но без суровата надменност, с която се отнасяше към другите чиновници. Благодарение на Мария между тях се беше установило пълно доверие, което сплегните, пускани от другите фирми, не можеха да разколебаят. Костов беше суетен любовник, прахосник и малко ленив, но умен и много честен. Борис внимаваше да не засегне честолюбието му и след смъртта на татко Пиер беше удвоил заплатата и годишното му възнаграждение. Костов пък ценеше у Борис широкия замах и трезвия му живот. Ала едновременно с уважението, което изпитваха един към друг, двамата мъже се презираха скрито и това се дължеше на разликата в характерите им. Борис беше студен и жесток към хората, а Костов — отзивчив и човечен. Първият, излязъл от низините, съзнаваше опасността от бунта на гладните и разбираше, че привилегията на ситите беше несигурна и заплашена. Вторият, израсъл в охолство, считаше тази привилегия за естествена и не мислеше, че човек трябва да разваля спокойствието си с грозни и безогледни действия срещу работниците.

Когато деловата част на разговора свърши, Борис попита експерта си шеговито:

— Костов, какво мислите за всичко това?

— Ако въведем тонгата, работниците ще отговорят със стачка.

— Ще я задушим!
— Не обичам кръв.
— Пак сантименталности! . . . — Борис се изсмя. —
Вие живеете като свръхчовек, а разсъждавате като
мравка.
— Обратното на вас — отговори експертът.
— Кой начин е по-добър?
— Естествено, моят. Аз винаги се намирам в по-
добро настроение.
— А нима аз изглеждам мрачен?
— Да, ужасно мрачен — потвърди експертът. —
Вие приличате на играч, който непрекъснато тегли каре-
та, но се бои, че противникът му може да покаже кент-
флош.
Борис се замисли.
— Животът е действие, Костов! . . . — рече той след
малко. — Борба. . . напрежение. . . Тъкмо в това намирам
удоволствие.
— Сега да! . . . Но после ще ви омръзне.
— Защо?
— Защото с това действие не осъществявате нищо.
— Как така? . . . Ами «Никотиана»?
— «Никотиана» е само куп злато. А златото няма
никакъв смисъл, ако не се превърне в човешко щастие.
— Вие как го превръщате в щастие? . . . — Гласът
на Борис стана неочаквано зъл. — Като раздавате коледни
подаръци на десетина работници ли? . . . Това бих могъл
да правя и аз, но го намирам за безполезно.
Борис погледна часовника си и каза сухо:
— Отивам у Торосян.

Той седна в автомобила и запали цигара, но я угаси
веднага.

Пушеше много, не ходеше пеш и водеше твърде ско-
пан и нехигиеничен живот. А от дробовите му сякаш ни-
що не можеше да изчисти катрана и праха, които пър-
вата година от работата «Никотиана» беше наслоила в
тях. Като съзна това, той заповяда на шофьора да спре,
слезе от колата и тръгна пеш.

Падналият преди няколко дни сняг се беше стопил
и в тихия декемврийски ден по склоновете на Витоша
пълияха мъгли. Железносивото небе се отразяваше в

паважа с мътна белезникава светлина. От Докторската градина лъхаше мирис на изгнили, влажни листа. Някакъв гвардейски поручик галопираше в кръг с безумно усърдие по алеята на царския манеж и от време на време подвикваше на коня си.

Борис почна да мисли с тревожна досада за Кршиванек.

Жилището на Торосян съответствуваше винаги на успеха му в търговията. Когато пропадеше, арменецът наемаше евтин апартамент, а когато се издигаше, живееше като княз. Той притежаваше чудна способност да загубва богатството си в няколко месеца и да го спечелва след това още по-бързо. Щедростта му създаваше политически връзки навсякъде, а приказното му ориенталско въображение го караше да лъже и да се хвали постоянно, така че никой не можеше да разбере дали подготвя някакъв удар, или бездействува.

Сега Торосян се радваше пак на завидно богатство, което бе спечелил от връзките си с американски фирми и френската режия. Къщата му беше разкошна и само малкият дворец на разсипника Барутчиев я надминаваше с блясъка си.

Все тъй отегчен от мисълта за Кршиванек, Борис влезе в някакъв старомоден, но много изискан салон. Торосян бе купил къщата от наследниците на един починал banker. По креслата, около малък подвижен бар на колелца, седяха десетина мъже, които Борис познаваше много добре.

Торосян изтича да го посрещне и като одалиска, която го чака с нетърпение, му протегна едновременно двете си ръце. Арменецът беше слаб, нисък и пъргав мъж, с руси мустачки и хитро лице. Приличаше на гиздава лисичка.

— Хайде, чакаме те. . . — заяви Торосян, като стисна ръцете на госта си така горещо, сякаш бе готов да го разцелува,

Борис погледна часовника си. Разговорът с Костов го бе задържал.

— Тряваше да почнете — небрежно каза той.

— Как така? . . . — Торосян поднесе веднага едно от сочните си ласкателства. — Нима можем да решим нещо без тебе?

«Стига си дрънкал» — с досада помисли Борис.

Той подозираше, че арменецът беше свикал съвещанието, ли да опита почвата за фронт срещу Немския папирсен концерн. Торосян наистина продаваше чрез Коен дълно-качествените си партии на концерна, но това нямаше да попълни загубата на американския и френския пазар, нко немците монополизираха търговията с България.

Борис се ръкува с останалите мъже и седна в едно кресло между тях. Повечето стиснаха ръката му с лицемерна любезност. Те приличаха на вълци, готови да се изядат взаимно, но понякога се случваше така, че имаха общи интереси и тогава действаха задружно. Това ставаше най-вече, когато трябваше да се нанесе удар върху кооперациите, да се узакони някоя измама дръщу държавата, да се изцедят по-добре производителите или да се потисне с общи усилия голяма стачка. Тогава всеки почваше да дърпа конците на своя куклен театър. И понеже сега липсваше такъв повод за единни действия, Борис заключи с увереност, че Торосян се вълнуваше от нещо, което засягаше само собствената му черга.

Гиздавата лисичка изтича до бара и попита любезно:

— Какво предпрочиташ, Морев? . . . Коняк, мастика или сливова с четиридесет билки?

— Сливови с билки! . . . — отговори Борис. — И приказки без билки, за да свършим по-скоро.

Седящият до него Коен се изсмя високо. Въпреки мрачните изгледи за евреите той си оставаше в добро настроение. Всичкото е да бъдеш предвидлив. По сложни пътища Коен беше започнал да прехвърля капиталите си в чужбина и работата вървеше успешно.

Торосян напълни чашката. Борис отиде да си я вземе, тъй като от тези съвещания беше отстранено дори ухото на слугите и милионерите си прислужваха сами. Когато Борис се върна на мястото си, евреинът продължаваше да се смее. Той бе симпатичен, рус, с червено като рак лице и сини очи. Върху плешивото му теме имаше няколко грижливо вчесани косъма.

— Приготи се да слушаш арменски вицове за Немския папирсен концерн — рече Коен.

— Нямам намерение да го слушам докрай.

— И аз също. Трябва да изляза към един часа.

— Но за тебе вицовете могат да се окажат интересни — произнесе Борис.

— Само забавни! . . . — засмя се Коен. — Торосян

просто ще каже, че Немският папиросен концерн е приготвил бесилки за всички, и ще ви предложи да се самоубиете сами. . . Но това не е интересно. Смешното е, че той предварително е уверен в неуспеха на акцията си.

— Но тогава защо ни губи времето?

— За да се напръска с одеколон, преди да стане френски поданик! . . . Тоя опит да защити интересите на Франция пред десетина глупци, които са се събрали тук, ще стане известен в Ке д'Орсе, а Ке д'Орсе ще натисне директорите на *Compagnie générale des tabacs* да купуват източни тютюни от Гърция и Турция чрез Торосян. . . Ясно ти е, нали? . . . Той е вече открил филиали на фирмата си в Кавала и Цариград.

— Ще го вземат дяволите. . . — гневно произнесе Борис.

— Аз ти казах, че е забавен! . . .

— Отивам си веднага.

— Не ще. Чакай да се посмеем.

— На кого?

— На нашите дръвници, които след малко ще се разпенят в полза на немците. . . Сега всички са станали патриоти. . . Хитлер ще даде на България Беломорието, Македония, Протоците, Цариград. . . даже колонии!

Коен се разсмя изведнъж.

— Защо? . . . Невъзможно ли е? . . . — сухо попита Борис.

Евреинът го погледна учудено.

— Ти си умен човек, Морев! . . . — каза той. — Благодаря за услугите, които ми направиха твоите хора, и от сърце желая да ме заместиш в доставките на Немския папиросен концерн. . . Но позволи ми да ти кажа, че България отива към гибел.

Настъпи мълчание, в което се чуваше само гласът на Торосян. Арменецът обясняваше на гостите си как си е доставил ракията с четиридесет билки.

— Може би разсъждаваш субективно — произнесе Борис.

— Да, може би — каза търговецът.

— Идва ли Барутчиев при тебе? — внезапно попита Коен.

— Да. Тази сутрин.

— Е? . . . Какво?

— Постигнахме съгласие, но не зная доколко е искрен.

— Натискай го безпощадно — рече Коен. — Той е в ръцете ти.

Борис отпи от ракията с четиридесет билки. Тя му се стори противна.

— Боя се от Кршиванек — рече той.

— Кршиванек е обикновен мошеник от австрийската режия — небрежно произнесе Коен. — И немците рано или късно ще узнаят това. Но той може да стане много опасен, ако изтървете Лихтенфелд и Прайбиш.

— Лихтенфелд е вече изтърван — мрачно осведоми Борис.

— Видиш ли? — В гласа на търговеца трепна съчувствие. — Как е станало това?

— Предполагам, че Зара го е спечелила за Кршиванек.

— Но Зара, доколкото ми е известно, се мотае из немската легация и събира сведения за вас?

— Тя е любовница на Кршиванек — сухо каза Борис. — Научих това вчера.

Шушукането между Борис и Коен — те бяха седнали малко по-настрана от другите — обърна внимание на всички, но най-много на Торосян.

— Срещу кого заговаряте? — любопитно попита арменецът.

— Срещу коняка ти — високо отговори Коен. — Ракията е отвратителна.

— Тогава ще докарам бара до вас.

Измъчен от любопитство, но с безобидно хилене, Торосян дотътра бара при тях.

— Искате ли да почнем? — попита той.

— Стига си приказвал и почни най-сетне! — каза някой.

Коен се намести удобно в креслото с вид на човек, който се готви да гледа представление, а Борис обиколи с поглед лицата на присъстващите. Повечето бяха сурови, безчувствени лица. Две или три имаха толкова тъп и ограничен израз, щото Борис изпита необяснима омраза към тях и се попита какво всъщност беше помогнало на тия хора да се издигнат. Той се утеши с мисълта, че това бяха обикновени простаци, които печелеха случайно и щяха да се удавят бързо в предстоящата криза. Само лицата на Коен и на Барутчиев стария говореха за култура и широк ум. Торосян приличаше на ментарджия по

панаирите, а върху лицата на всички останали прозираха издайнически липсата на комбинативни способности и наклонност към груби мошеничества.

Отегчен и малко уединен от другите, с въсърно лице и хлътнали очи, седеше Барутчиев старият. Шумът го бе изморил. По тялото му минаваха вълни от горещина, които се редуваха с обливане от студена пот, а тютюневият дим го дразнеше и задушаваше. Но той не искаше да помоли колегите си да не пушат, тъй като с това щеше да издаде влошаването на болестта си и да им позволи да злорадствуват. А той безспорно заслужаваше да е здрав и да бъде пръв между тях. Акциите на «Източни тютюни», една банка, един вестник и цялата демократическа партия бяха в ръцете му. Той усещаше приближаването на кризата, но страдаше от безразличие и оставаше бездеен. В складовете му лежах огромни количества непродаден тютюн. Боеше се от пътуването в чужбина, от напрежението на преговорите, от настинка, бронхит и бързо влошаване на болестта си. Някаква особена умора притъпяваше остротата на мисълта му и го караше да се залъгва, че спадането на цените не беше признак на криза, а само нервност след събитията в Германия.

Той имаше красиво лице с остър нос и тънки безкръвни устни. Приличаше на римски сенатор. Мъртвешката белота на ръцете му се очертаваше зловещо върху черния костюм, а очите му гледаха неподвижно и мрачно. Всичко у него изглеждаше мрачно. Дори самото начало на богатството му се губеше в мрачна легенда. Говореше се, че е подправил завещанието на чичо си. Но тая легенда почиваше върху измислици. Той бе получил наследството законно и го увеличи стократно чрез търговия. В характера му отначало не липсваше известно чувство за безвъзмездна обществена дейност. На младини той беше участвувал като четник в лявото крило на македонското революционно движение, след това стана кмет без заплата в родния си град и го изчисти от миазмите и тифуса, като прокара водопровод. Богатството му започна да расте бързо, когато заедно с покойния Спиридонов изнесе първите български тютюни в чужбина. Но колкото повече забогатяваше, толкова повече отпадаха силите му и характерът му ставаше по-мрачен и по-затворен. Обществено му чувство се изрази в грубо обсебване на демократическата партия за търговски цели, а младежкото му вели-

кодушие се превърна в алчност. Макар и с проядени дробове, той продължаваше да обикаля клоновете на фирмата си, слизаше в хладните подземия на складовете, обикаляше с кърпа на уста прашните салони за манипулация и дишаше напоения с отровни изпарения въздух на истифийските помещения.

Сега той изглеждаше на върха на могъществото си, беше един от най-богатите хора в България и вестникът му направляваше общественото мнение. Лидерите на демократическата партия му се подчиняваха сякаш, а царят го викаше на коронни съвети. Но могъществото му всъщност беше започнало да залязва. Конците, с които управляваше властниците, се късаха, а «Никотиана» и другите едри фирми го задушаваша. Сега той беше само стар, болен и грохнал човек, когото всички — дори близките му — чакаха да умре. Борис равнодушно отмести погледа си от посивялата му сенаторска фигура.

Чудна беше историята на Коен. Той имаше умни сини очи. Това бяха пак студените очи на грабител и хищник, но без високомерието на глупците, които седяха около него. Дълбоко в синевината им прозираше спокойното самодоволство на дух, посветен в тайната на парите. Издигането му вървеше по златната нишка на социалдемократията. Подробностите не бяха много ясни, но историята му можеше да се разкаже така: през 1918 година еврейският социалдемократ Кнор беше изгонен от болшевиките и намери убежище в Германия. Вместо пари в джоба си Кнор носеше друго, много по-голямо богатство в главата си. След две години той стана собственик на малка фабричка за папироти, която откупи от някакви си братя Нилзен. Тогава социалдемократът Шреземан даде на социалдемократа Кнор правото да отчита бандерола от цигарите на фабриката си след продажбата им. Това бе сполучливо измислен безлихвен заем от държавната каса. Малката фабричка се наду, започна да расте като буйна плесен и да задушава или поглъща всички фабрики за папироти, които се опитваха да ѝ съперничат. След още няколко години бившата фабрика на братя Нилзен се превърна в могъщ папиротен концерн, управляван от доктор Кнор. Тогава именно стана още едно събитие. Социалдемократът Кнор срещна на някакво събрание в Хамбург социалдемократа Коен и го натовари с доставката на тютюн от България. На какво се дължеше доверието? Гледайки

умните насмешливи очи на Коев, Борис съзна, че социал-демократията беше нова форма на древното изкуство да се управлява светът чрез пари.

На другия край на салона, далеч от Барутчиев — понеже беше скаран с него, — седеше Чукурски. Трудно можеше да се намери по-неблагодарен човек. Преди двадесет години той беше постъпил във фирмата на Барутчиев като обикновен писар, след това стана счетоводител, после експерт и най-сетне генерален директор. Сега търгуваше самостоятелно. Егоизмът му стигаше до неблагоприятие. Всички знаеха, че той беше отказал да приеме на работа дори човека, който го беше пренесъл на гръб през границата, когато Стамболийски преследваше за богателите от войната. Знаеха също, че той беше напуснал «Източни тютюни» в тежък момент — когато Барутчиев трябваше да се лекува в санаториум — и не отстъпи пред молбата на последния да управлява фирмата до завръщането му. Поради всичко това едва ли някой щеше да му се притече на помощ в случай на нужда. Той имаше ниска и пълна фигура, бе надут като пуяк и обикновено мълчеше. Притежаваше известни качества на търговец, но ходовете му бяха сковани от голяма предпазливост и скъперничество, а това го правеше безопасен. Борис небрежно го отмина с погледа си.

Зад Чукурски седеше Груев. Той беше простичък, но умен и схватлив мъж с кръгло червено лице. Неговата стихия бяха покупките в селата. Острите му очи следяха отдалеч разговора между Борис и Коев, мъчейки се да отгатнат съдържанието му по израза на лицата им. Но това не му се удаваше и любопитството го караше да се върти неспокойно в креслото си. Той беше започнал с поднасяне на ракия в кръчмата на баща си, мина през школата на дребни търговийки и най-после се заложи с тютюн. Първата му голяма сделка свърши с фалит, който опропасти една банка с влогове на дребни спестители. Сега беше главен експерт и съдружник на Торосян. Практичният му и трезвен ум служеше като неопценима спирачка за горещото въображение на арменеца. Борис се сблъскваше с него обикновено през кампанията на покупките в селата. Честолубието на Груев не отиваше по-далеч. Липсата на образование му пречеше да прави точни изчисления, отнемаше му възможността да излезе сам на международния пазар. Той щеше да си остане винаги само една прибавка на Торосян.

Погледът на Борис продължаваше да скита разсеяно върху лицата на присъстващите. Това бяха вече интересни, случайно забогатели типове, които не заслужаваха внимание. Оскъдният ум и дребнавостта им пречеха да осъществят гешефти в голям мащаб. Алчността, с която бяха свикнали да чакат всяка година големи печалби, ги правеше сигурни жертви на кризата. Всички изждаха спадането на цените, но не желаеха да продадат имотите си и красноречието на Торосян, който сега ги уверяваше в предстоящия опит на Франция да измъкне страната от лапите на немците, засилваше твърдоглавието им. Те бяха късогледни глупци, които задръстваха пазара и на голямо удоволствие на Борис щяха да се удавят.

Когато събранието свърши, князете на тютюна бършеха гневно потните си зачервени лица.

Торосян изля водопади от красноречие, но слушателите му го удавиха с възражения си. Празнословието не можа да победи глупостта. Предложението на Торосян да се образува фронт срещу Немския папиросен концерн пропадна. Ако французите искаха да спасят страната от монопола на немците, нека купуват. Но да се дразни единственият сериозен купувач в този момент — бе чиста лудост. Не, господата не желаеха да се обвързват, да рискуват, да мръднат от купищата на златото си, та ако ще и светът да се сгромоляса върху тях!... Всички бяха уверени, че политическото съперничество между големите страни води само към повишаване на цените.

Но имаше дребни неща, върху които се съгласиха с Торосян. Всички изявиха готовност да въведат напролет тонгата.

VII

Когато Борис излезе от Торосян, шофьорът, предупреден по телефона, го чакаше с колата пред входа. Валеше сняг — тих, пухкав, на едри парцали — и бялата му пелена изпълваше минувачите с възбуда и радост. От зданието на Ректората излезе тълпа от студенти, които веднага започнаха да се бият с топки. Едно породисто куче, пуснато на свобода, изтича стремглаво по тротоара, спря се за миг и хукна обратно към прислужницата, която го беше извела на разходка.

Борис седна в колата. Сивите вълнени завески на прозорчетата бяха напоени с дъха на лаванда — парфюма на Мария. Над седалището стоеше прикрепено букетче с карамфили. Това бяха приятни следи. Мария ги оставяше нарочно, когато използваше колата, за да напомня за себе си.

Снежинките се лепяха по стъклата на прозорчетата. Борис гледаше как се стопяваха и превръщаха в ситни капчици вода. Стана му приятно и леко. След това изведнъж, по силата на контраста, той си спомни за мрачните дни на първия сняг, когато се прибираше вкъщи с продълнени сбувки и мокри крака. Учителят по латински беше тъй беден, щото купуваше обувки на синовете си само на две години веднъж, и първият сняг се посрещаше от семейството винаги с досада. Но сега всичко това се стори на Борис като полузабравен кошмарен сън. Сега той беше собственик на «Никотиана».

Автомобилът стигна до хубавата му къща. Един слуга отвори бързо вратата на главния вход и Борис влезе в преддверието. Тази къща, съвсем нова и модерна, беше подарък от татко Пиер на младото семейство. Тя се намираше достатъчно далеч от къщата, в която остана да живее вдовицата му. Госпожа Спиридонова не можеше да прости още плебейския, чиновнически произход на зетя си.

От преддверието се виждаше вътрешността на първия етаж: обширен хол, трапезария, салон и зимна градина. Една извита дървена стълба, украсена с големи керамични вази и субтропични растения, водеше към втория етаж. Мария беше разигравала месеци наред архитекти и декоратори, докато нареди всичко в издържан модерен стил.

Борис изпита доволството, което го обземаше при всяко връщане вкъщи. Колко хубав беше домът му! . . . Разкошът и модерните удобства се съчетаваха приятно с прави линии, с удължени четириъгълници в нежни багри. Вътрешността наподобяваше простото, но неповторимо и елегантно облекло на Мария. Борис си представи акварелното ѝ, бледно и възгрозничко лице, слабото тяло и дългия, стегнат в кръста пеньоар от тежка розова коприна, с който ходеше из къщи. Обзе го слабо вълнение, което приличаше на нежност. Мария нито го отегчаваше

с упреци, нито му пречеше в работата, нито му изневеряваше. Впрочем тя не беше красива и след омъжването ѝ обожателите я забравиха изведнъж. Живееше уединено, нито почти не свиреше и може би страдеше от мисълта, че нямаше да има дете. Борис почувствува угризение. Той си спомняше за нея само когато се прибираще вкъщи.

— Госпожица Зара е тук — съобщи слугата.

— Къде е? — бързо попита Борис.

— В малкото салонче.

— Добре.

Зара чакаше от половин час. Мария беше отказала да я приеме горе. Между двете приятелки от колежа сега съществуваха само хладни, светски отношения. Борис се съблече бързо и влезе в малкото салонче в преддверието.

— Така — произнесе той вместо поздрав.

Зара хвърли ядосано стария брой от някакво английско списание, което прелистваше.

— Госпожата може да се държи по-учтиво — каза тя, почервеняла от гняв. — Не съм шивачката ѝ да ме водят тук.

— Казвай! — сухо произнесе той.

Зара го погледна възмутено:

— Понякога и двамата ставате свършени простаци. . . Маниачка и парвеню!

«Уличница» — помисли Борис. Но се овладя и зачака. Лицето му беше станало неподвижно като мумия. Веждите на Зара трепнаха неспокойно.

— Какво значи това? — попита тя с променен глас.

— Нищо! . . . — Той се усмихна вероломно. — Мария е болна.

— Никак не ме е грижа за това! . . . — Зара бързо възстанови нахалството си. — Разглезените дами заболяват най-често от безделието и глупостта си.

«Същинска уличница» — помисли пак Борис. Черните очи на Зара обхванаха злобно и тъжно прекрасната обстановка. Стори ѝ се, че ако притежаваше всичко това, може би нямаше да бъде тъй подла. Но подлостта сега я изпълваше със злорадство.

— Какво ново? — попита Борис.

— Нищо особено! . . . Снощи бях на приема в легацията и фрау Тренделенбург ме представи на мъжа си. Говори прекрасно английски. . . Хайлборн очаква всеки момент да го отзоват, а Лихтенфелд е гамен и половин-

на. . . Почвам да мисля, че този тип има нещо общо с Немския папирсен концерн.

— Така.

— Ти подозираш ли?

— Не.

Веждите на Зара пак трепнаха неспокойно. За да го увери в своята искреност, тя каза нещо, върху което трябваше да мълчи:

— От половин година в легацията работи една чиновничка. . . Някоя си Дитрих. Хайлборн подозира, че е от тайната полиция на хитлеристите. . . Но е проста и глупава като тиква.

— А какъв е този Кршиванек?

Върху лицето на Зара се появи уплаха.

— Кршиванек ли? . . . Не, не зная! . . . Кршиванек! Чакай, спомням си. . . Мисля, че е един австриец, който се опитва да получи немско поданство.

— Занимава ли се с тютюни?

— Не, не зная. Но мога да науча.

Настъпи мълчание, в което Зара се окопити.

— А твоите работи как отиват? — бързо попита тя. — Научи ли нещо ново?

— Не — мрачно отговори Борис.

— Ами с Барутчиев докъде стигна? . . . Позволи ми да оправя вратовръзката ти. . . Така! . . . Той също беше на приема.

— Отказа да ми помогне.

— Но ти. . . — Зара се поколеба.

— Какво?

— Разчиташе много на него, нали?

— Кучка! . . . — внезапно изхриптя Борис. — За Кршиванек ли разузнаваш?

Зара побледня.

— Нищо не разбирам. . . Каква е тази глупост?

— Иди да му кажеш, че уличниците не вършат работа в търговията.

— Борис! . . .

— Махай се веднага оттука! . . .

— Това са клюки! . . . Виждала съм го само два пъти у Вагнер. . . Спомняш ли си го? . . . Представителя на анилинови бои?

— Махай се веднага оттука! . . .

— Изслушай ме! . . . Той наистина се опита да из-

копчи нещо от мене, но не можа. . . Честна дума! . . .

— Напусни веднага къщата ми! — Гласът на Борис кипеше от гняв. — И още утре да освободиш апартамента, в който живееш! . . . Чуваш ли?

— Апартамента ли? — Зара настръхна. — Апартаментът е мой.

— Не. Не е твой.

— Какво говориш? Татко Пиер ми го подари.

— Не. Не ти го е подарил.

— Борис! . . . — В очите на Зара блесна пламък на истерия. Приличаше на уличница, на която отнемат спешните пари. — Какво искаш да кажеш?

— Ако не излезеш доброволно, ще те изхвърлим с полиция.

— Кой? . . . Ти и Мария ли?

— Акционерите на «Никотиана».

— Но аз ще докажа, че апартаментът е мой! — Гласът на Зара прозвуча жално и безпомощно. В очите ѝ блеснаха сълзи. — Ще видиш!

— Нямах крепостен акт.

— Ще го извадя.

— Той е изваден и е у мене.

Сълзите вече течеха по хубавите нежномургави бузи на Зара.

— Ти. . . вие с Мария. . . сте чудовища. . . Има съд.

— Съд ли. . . — Борис се изсмя жестоко. — Нима ще почнеш да доказваш по съдебен ред, че си била любовница на татко Пиер?

— Да! . . . — В гласа на Зара прозвуча мрачна решителност. — Ще изложа тъста ти. . . жена ти, на която бях приятелка.

— Жена ми няма нищо общо с любовниците на баща си — гневно изсъска Борис. — Но какво ще кажат за тебе? . . . Представи си изумлението на фрау Тренделенбург, на Хайлборн, на всички почтени семейства, които посещаваши! . . . Да, води дело, ако искаш. . . Законът ще те изхвърли по-лесно.

Лицето на Зара се изкриви, устните ѝ затрепераха. Никога опасността да пропадне, да бъде отритната от пиршеството на живота не я беше заплашвала тъй силно. И то тъкмо сега, когато бе наредила най-сетне живота си, когато я канеха и уважаваха навсякъде, когато с парите, които печелеше, можеше да играе ролята на независима

жена от висшето общество. . . Колко глупава беше тази история с Кршиванек! Нима трябваше да се отказва от Борис срещу паница леща? . . . А той беше същински демон, не познаваше милост.

Зара се наведе и заплака тихо.

— Какво ще спечелиш? — хълцаше тя. — Защо е всичко това?

— Защото си мръсен червей — каза той. — Защото си неблагодарна и подла като всяка уличница. . . Очаквах да извършиш всичко друго, но не и това.

— Борис! . . . — прошепна внезапно Зара.

Очите му се втреничиха студено в мокрото ѝ разплакано лице.

— Борис! . . . — продължи тя с ободрен глас. — Чакай, остави ме да говоря! . . . Аз мога да обърна всичко в твоя полза. . . Мога да ти кажа неща, с които да провалиш напълно Кршиванек. . .

— Гад! . . . И мислиш, че ще ти повярвам?

— Моля те, изслушай ме докрай! . . . — В очите на Зара се появи израз на просветление. — Фон Гайер и Прайбиш са отдавна тук. . . Живеят в една вила в Бояна и разучават сведенията за нашето стопанство, които им дава Тренделенбург. . . Лихтенфелд вече плува в наши води, но фон Гайер и Прайбиш упорствуват. . . И Кршиванек е решил да устрои на Прайбиш шантаж. . .

— Какъв шантаж?

— С жени. . . Той ще го фотографира, когато гуляе с жени, и ще изпрати снимките в Берлин. . . Най-малкото ще го заплаши с това.

— Кои ще бъдат тия жени?

— Едната съм аз. . . Разбираш, нали?

Гласът на Зара бе станал тих. Той звучеше тъжно, почти горчиво.

— Така! . . . — ехидно произнесе Борис.

Той запали цигара и седна на едно кресло. Умът му почна да работи като сметачна машина. Зара използва момента да се напудри и заличи следите от сълзите си. Борис не беше възмутен, а само смаян от глупостта и детинския похват на Кршиванек. И ако последният действително се опита да направи това, провалянето му щеше да бъде катастрофално.

Когато Борис повдигна глава, Зара вече се беше напудрила.

— Аз съм готова на всичко, което искаш — заяви тя тихо.

— Добре. Ако действуваш умело, ще получиш крепостния акт и установеното възнаграждение през тази година. . . Но ако изиграеш нова подлост и Кршиванек не предприеме нищо, няма да си намериш място в София. . . Избираш ли ме?

— Да. . . — някак отчаяно произнесе Зара. — Какво трябва да правя?

— Ще вършиш всичко, което ти каже Кршиванек. Останалото е моя работа. . . Върви си сега! . . .

Той я изпрати до вратата на главния вход, след това отиде при телефона и се свърза с Барутчиев.

Гласът на Борис беше рязък, сякаш даваше заповед.

— Искам да ми уредите веднага лична среща с фон Гайер. . . Можете да присъствувате и вие.

— Добре — отговори Барутчиев. — Аз се канех да му говоря вече за вас.

Борис остави слушалката и бавно тръгна по стълбите за втория етаж. Сега той не мислеше нито за Кршиванек и Зара, нито за фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд. Съзнанието му беше обхванато само от това, че «Никотиана» можеше да доставя на Немския папиросен концерн годишно десет или дванадесет милиона килограма тютюн, че той можеше да стане най-богатият човек в България, много по-богат от татко Пиер и туберкулозния Барутчиев. А после? . . . После върху хоризонта на мечтите му се очерта новият величествен етап. Той щеше да основе филиали в чужбина, да командува банки, да стане търговец от европейски, от световен мащаб.

Но изведнъж той се спря.

При последното стъпало, облегната с ръка върху лъскавата ограда на стълбата, стоеше Мария. Очите ѝ следяха бавно изкачването на Борис. Когато той се изравни с нея и се наведе да я целуне, погледът ѝ остана все така втренчен, сякаш в личността му беше открила нещо ново и неочаквано, което я поразяваше. Тя дори направи леко усилие да се изтръгне от прегръдката му. И тогава Борис разбра изведнъж, че Мария беше чула разговора му със Зара. Бледосивите ѝ очи гледаха неподвижно с някаква странна вцепененост.

— Нима ще вземеш участие във всичко това? — попита тя глухо.

— В кое? . . . В глупостите на Зара и Кршиванек ли? Просто ги оставям да вършат, каквото са намислили. . . В търговията не мога да се грижа за морала на другите.

— Но това не е търговия! . . . Това е шантаж! — произнесе тихо тя.

— Нямам нищо общо с него.

— А се готвиш да го използваш. . . Дори насърчи Зара с обещание за подаръци, вместо да го предотвратиш.

— Добре. . . — засмя се Борис. — Откъде знаеш, че няма да го предотвратя навреме?

— Но само защото имаш изгода от това. . . След като тикна една покварена жена към още по-голямо падение. . . след като се унижи да преговаряш с нея. . . като се изравни с Кршиванек. . .

Гласът на Мария се задуши от негодувание.

— Когато се боря с подлещи, не мога да избирам средствата.

— Не се ли гнусиш от калта им?

— Уличната кал може да опръска всекиго.

— Борис! . . . — гласът на Мария стана отпуснат и тъжен. — Татко имаше хиляди недостатъци, но не постъпваше така. . . Не съзнаваш ли, че Зара става подла, защото животът я поставя в безизходност? Не падаш ли по-ниско от нея, когато използваш това?

— Та нима баща ти, когато я направи своя любовница, не действуваше именно така?

— Да, но не я използваше другаде. . . Постъпката му се дължеше на лична прищявка. Във всичко останало пазеше достойнството ѝ на жена.

— Значи от кавалерство към уличните жени трябва да позволя на един подлец да изиграе «Никотиана»? . . . Хубава работа! . . .

— Предпочитам това.

— Аз пък «Никотиана».

— Ами достойнството ти? — мрачно попита тя. — Спечелваш играта, като изнудваш една беззащитна, паднала жена. Тя нямаше да ти признае постъпката си, ако не я беше заплашил с отнемане на апартамента.

— Искях просто да се запазя от нея. .

— Нямах право.

— Как да нямам право?

Очите на Мария бяха добили внезапно кух, лишен от съдържание израз.

Борис трепна. Той се натъкна пак на онова странно нещо, което наблюдаваше у Мария от една година насам. Тя ставаше все по-меланхолична, по-саможива и като че оглупяваше. Беше изоставила музиката. В мисълта ѝ понякога се появяваха празнини, лишени от всякаква логика. Отначало това го дразнеше, после започна да го безпокои. В същото време у нея настъпваше и физически упадък. Тя ставаше все по-бледа, прозрачна и тънка. Кожата ѝ беше добила болезнен, жълтеникав оттенък, а под очите ѝ тъмнееха сенки и бръчици.

— Нямах право. . . — с чудновата и тъпа упоритост повтори Мария.

— Но, мила, съзнаваш ли какво говориш? . . . Ако някой те удари, няма ли да реагираш?

— Апартаментът е на Зара — произнесе тя. — Когато татко умираше, той ме извика насаме и ми каза да отстъпим този апартамент на Зара. Крепостният акт останал у нас. Помоли ме да го прехвърлим върху нея, когато всичко се забрави, за да не я изложим и да не дразним мама.

— Добре! . . .

Борис отдъхна. Сега той мислеше само за Мария. Мисълта ѝ отново беше потекла правилно. Но след малко тя произнесе пак:

— Ти нямаш право да се пазиш от нея.

— Защо?

— Така.

— За бога, обясни ми! . . . Защо Зара да ме шпионира и издава на неприятелите, а аз да нямам право да се пазя от нея?

Бледосивите очи на Мария трепнаха отново с кух, безпомощен израз. В тоя миг у тях липсваше всякакво съзнание за причинна връзка. И Борис почувствува пак тревожната пукнатина на мисълта ѝ.

— Мария! . . . — Той я притисна към себе си. — Обясни ми, какво мислиш в този момент? . . . Татко Пиер е оставил апартамента на Зара. . . Добре, ще ѝ го дадем. Но защо да ѝ позволя подлости, които ми вредят? . . . Защо да нямам право да се пазя от нея? . . . Разбираш ли какво те питам? Обясни ми връзката между двете неща! Кажеш някакъв довод! . . . Разсъждаваш ли, Мария?

Той я разтърси. Но сивите ѝ очи го гледаха тъпо. В стъклената им неподвижност прозираше някаква страшна празнота. И тогава той съзна пак, че нишката на мисълта ѝ продължаваше да бъде скъсана.

— Мария! . . . Мария! . . .

— Какво искаш? — попита тя внезапно.

— Разсъждаваш ли?

— Да! . . . Що за въпрос?

Пукнатината на мисълта ѝ като че беше изчезнала изведнъж. Тя го погледна уплашено.

— Какво те питах преди малко? — произнесе той.

— Питаше странни неща. . . Но понеже татко остави апартамента на Зара, ти нямаш никакво право да се пазиш от нея, дори ако тя се опитва да ти вреди. Не ти ли е ясно? . . . Защо изкрещя така името ми!

— Мария! . . .

— Наистина, какво става с тебе?

— Нищо — отговори той.

— Ти се преуморяваш — каза тя съчувствено. —

Може би затова не съзнаваш унижението си, като използваш Зара и я тикаш към ново, още по-голямо падение. За тебе тя е подлец, когото трябва да смажеш като другите. Но тя е жена. Нима можеш да смажеш една слаба, беззащитна жена?

Сега тя разсъждаваше пак с кристална човечна яснота. Мисълта ѝ беше тръгнала по други нишки на мозъка, които не се прекъсваха. Или може би това кратко прекъсване бе вече изчезнало, за да се появи отново, по-дълго и по-страшно, след няколко дни.

— Обедът е готов — каза тя.

Двамата слязоха в малката трапезария на втория етаж и седнаха на масата. Слугинята почна да носи яденето. Говореха за дребни, безразлични неща.

По средата на обела Мария каза:

— Моля те да направиш нещо.

— Какво?

— Прехвърли следобед върху Зара нотариалния акт. Постави ѝ като условие за това да се откаже от шантажа с Кршиванек. Опитай се да я спасиш.

— Добре — обеща Борис.

Той бе доволен, че Мария не искаше да се натоварва с тая добродетелна постъпка сама. Прехвърлянето на апартамента можеше да се представи пред Зара велико-

душно като предварително възнаграждение. И през ум му мина да я разубеждава. Нима трябваше да се съгласи с донкихотовската глупост на жена си и да пропусне удара върху Кршиванек? Но сега тревогата за Мария го беше обхванала напълно.

— Не мога да разбера само едно — произнесе той предпазливо като лекар, който вкарваше в раната сонда, — защо трябва да мислиш, ако апартаментът е на Зара, че аз нямам право да се пазя от нея? Обясни ми връзката между двете неща! . . . Има ли изобщо някаква връзка между тях? Моля те, кажи ми?

Той говореше бавно, като натъртваше думите си, а след това зачака отговора с мъчителна напрегнатост. И в двете възможни форми последният щеше да потвърди най-страшното. Ала той искаше да се увери повторно.

Мария го погледна с широко отворени очи.

— Кой е твърдял подобна глупост? — учудено попита тя.

Нишката на мисълта ѝ се беше свързала отново.

Борис наведе глава. Нямаше вече никакво съмнение. Ужасната и неизлечима болест на Мария се развиваше с трагична яснота. Борис изпита съжаление към нея, но заедно с това и една особена, непозната досега досада, смесена с чувство на физическо отвращение.

VIII

Тази година фирмите закупили малко повече тютюн от обикновено и складовете манипулираха до късна есен. Шишко и Лиля спадаха към малцината щастливци, които останаха на работа до първия сняг. Ала те не можаха да се почувствуват много облагодетелствувани от това, защото по стар навик помагаха на закъсали през безработицата или споходени от болести съседи. За голямо учудване на всички бащата и дъщерята станаха изведнъж много кротки. Те не се заяждаха вече на политически теми, гледаха си спокойно работата и сякаш бяха решили да станат безпартийни работници. Майсторите и складовите директори, които през зимния сезон, преди да почнат покупките, прекарваха повечето от времето си в тютюнджийското кафене, си разправяха турски масали или комантираха любовните похождения на чорбаджиите си,

отделяха по някоя минута и за работниците. Те решиха, че умът беше дошъл най-после в главите на Шишко и Ли́ла. Шишко старееше, а Ли́ла бе станала мома за женене. Само полицейският инспектор, млад човек с юридическо образование, който също идваше от време на време в кафенето, възприе предположението на майсторите сдържано. Той знаеше от опит, че когато комунистите станеха кротки, това означаваше подготовка на акция. Но опитът му не бе достатъчно голям, за да допусне, че Ли́ла бе станала секретар на ремса и член на градския комитет на партията.

Ли́ла погрозня лекичко — от горчивината и наранената гордост, в които я остави Павел, от работата в склада, от нощното четене и увеличените отговорности. Тя отслабна, под очите ѝ се появиха тъмни кръгове, устните ѝ станаха строги и някак ледено изопнати. Кожата ѝ придоби бледен, восъчен оттенък — признак на малокръвието, което тютюневият прах причиняваше в младия организъм. Само очите ѝ продължаваха да пазят огъня си. Това бяха странни, пронизващи, бледосинкави очи, които смущаваха и бяха несвойствени за младо момиче.

Един следобед в началото на декември, когато складът на «Родопи» щеше да закрие вече манипулацията си и работниците довършваха последните селски бали, при Ли́ла дойде разсилната от канцеларското помещение.

— Директорът каза да отидеш при него след звънеца — съобщи тя ухилено.

— Добре.

Ли́ла се намръщи и продължи да «чисти» тютюневите листа. Разсилната бе пълничка и хубава, но неприятна жена. Злите езици разправяха, че сводници на майстора с работничките. Директорът стоеше вън от това подозрение, тъй като прищевките му не стигаха до работничките. Той беше елегантен франт и се забавляваше само с жени от местния хайлайф.

В това време майсторът отиде при Шишко и му рече снизходително:

— Ще черпиш ли, а?

— За какво? — сухо попита Шишко.

— Директорът иска да задържи момичето ти на работа в канцеларията.

— Ли́ла няма да приеме.

— Защо пък да не приеме? . . . В канцеларията. . .

лошо ли е? Ти не слушай тия, дето дрънкат за мене и за директора. В нашия склад мръсотии не стават. Ние сме почтена фирма.

Шишко не отговори.

— Рекох да ти кажа. . . — продължи майсторът. — Бъди напълно спокоен за момичето си. . . Посъветвай го да приеме.

— Нейна работа! . . . — с привидно равнодушие отвърна Шишко.

Майсторът се отдалечи, изпратен от гневния поглед на Шишко. Той бе напет и приличаше на директора си — ни зъл, ни груб, а само женкар и крадлив при покупките. Собствениците на «Родопи» бяха еврейски аристократи, които управляваха фирмата си чрез телеграми от Париж и смятаха за унизително да идват често в България. Персоналът от местния клон на фирмата им се отплащаше за тази либералност, като не крадеше без мярка, но си устройваше в склада гуляи с леки момичета.

Най-сетне звънецът удари. Работниците започнаха да напускат залата и да се трупат шумно в канцеларското помещение пред стаята на касиера, който раздаваше заплатите им. Те разговаряха високо, шегуваха се нервно и сякаш се радваха от прекратяването на работата, но бяха всъщност унили и мрачни. С края на манипулацията започваха грижите на зимната безработица, болестите по децата, отказите на бакалите и хлебарите да дават на кредит. И ако изглеждаха привидно доволни, това се дължеше на малката радост, че нямаше да гълтат повече тютюневия прах, да понасят убийственото еднообразие на манипулацията, да чакат края на дългия работен ден. Мъже и жени излизаха от стаята на касиера, като размахваха, смеейки се, тънки снопчета от дребни банкноти.

— Гледайте, другари! . . . Цял капитал! . . . Ставам съдружник на чорбаджиите.

— Купи сто кила въглища! . . . Ще ти останат тъкмо за шишенце ракия.

— Ух, поразеници! . . . Глад ги чака, а за ракия мислят.

— Милке, направи ли си палто?

— Не съм, купих на децата шушонки.

Работниците отминаваха един по един; глъчката намаляваше. Лила чакаше на опашката последна. Тя бе

загрижена, но не от подозителното благоволение на директора, а от друго: късно вечерта имаше явка с куриер от областния комитет. Когато дойде нейният ред, тя продължаваше да мисли за явката и прибра парите разсеяно. Касиерът, възрастен човек, я изгледа загрижено през очилата си.

— Директорът искаше да говори с тебе. . . Казаха ли ти?

— Да — отвърна Ли́ла.

— Опичай си ума! . . — предупреди той. — В канцеларията няма никаква работа за тебе. . . Не ми е ясно защо му е хрумнало да те задържа като машинописка.

— На мене ми е ясно — рече Ли́ла.

Тя се засмя спокойно. Изпитваше само досада, а не възмущение или страх. От държането на директора през лятото тя бе запомнила позата му на небрежно великодушие и леснотата, с която се съгласи да приеме баша ѝ на работа. Сега положението изглеждаше малко по-друго, но Ли́ла бе свикнала да се справя с всичко.

Тя отиде пред кабинета на директора, почука и влезе вътре.

Директорът седеше зад бюрото си, отрупано с таблици и листове, върху които изчисляваше или се беше отегчил да изчислява «каймето». В стаята, постлана с килим, бе уютно и светло. Близко до вратата бумтеше фаянсова печка, в ъгъла тихо свиреше радио, а по средата имаше масичка за пушене с кожени кресла около нея. От директора се разнасяше дъх на пура и тоалетен сапун. Той беше леко повехнал четиридесетгодишен ерген с уморен и малко замрежен поглед. Върху умното му, но лениво и подпухнало лице прозираха всички белези на живота, който изхабяваше местните първенци: пиене на ракия, безсънни нощи на покер и досадата от едни и същи жени. Той носеше сив костюм, копринена риза с полумеска яка и тъмнозелена вратовръзка — подарък от главния експерт на фирмата след едно поклонение при «чорбаджиите» в Париж.

Директорът погледна Ли́ла втренчено и доволно. Така! . . През обедната почивка той я зърна в двора от прозореца на кабинета си и хареса внезапно мършавото ѝ тяло. Чудно нещо са жените! . . Едни, макар и красиви, те отегчават и оставят безчувствен, а други пожелаващ веднага заради нещо особено в пропорциите на тялото им,

и лицето или походката им. Директорът бе слабо развълнуван от откритието, което направи през деня и което обещавахе да го изтръгне от скуката, от лекото отвлечение към всички жени. Но гледайки Лила пред бюрото си, той направи ново откритие. Как не бе забелязал тия очи досега! . . . Той си спомни, че ги бе виждал през лятото, когато тя дойде в кабинета му и го помоли да приеме баща ѝ на работа. Но тогава той не им обърна внимание, защото беше погълнат от една жена, която сега го отегчаваше с намеци да ѝ купи кожено палто. И най-сетне директорът направи трето, малко неприятно откритие: тия очи имаха острия синкав блясък на стомана. Те го предупредиха веднага, че почваше играта грубо и нетактично, че трябва да внимава.

— Е, какво? . . . — попита той, оживен от откритията си. — Манипулацията свърши, а?

— Да, свърши най-сетне — с облекчен вид отвърна Лила.

Тя се усмихна презрително на благодетелския му тон.

— А какво ще правиш сега?

— Ще чакам следващия сезон.

— Така, без работа ли? — попита директорът.

Лила погледна безразлично, сякаш искаше да каже: «Какво те интересува това?» Директорът се протегна в креслото си и запали угасналата си пура.

— Я се погледни! . . . — каза той внезапно. — На какво прилича това? . . . Едно хубаво момиче като тебе не трябва да ходи с такива дрехи.

— Всеки ходи с каквото има — произнесе Лила.

— Да, но за тебе не подхожда! . . . Разбираш ли? — Той повдигна ръка и направи пауза, сякаш търсеше думи. — Просто не е красиво.

Лила погледна равнодушно разкривените си обувки, овехтялото си и къrpено зимно палто.

— Малките надници не стигат за красивото — с досада рече тя.

— Зная и тъкмо затова те повиках. . . Ти си учила в гимназията, нали?

— Да.

— Защо не продължи?

— Изключиха ме.

— По какви причини?

— Политически.

— Пак идеологията! . . . — Директорът се разсмя. — Ремсистка ли беше?

— Не! . . . Но имах лично отношение към работническия въпрос. Това беше естествено. Аз съм дъщеря на работник.

— Аз не се боя от идеи! . . . — Директорът се усмихна пак. — Дори ги уважавам, когато не водят към безредици и побоища. . . . От централата ни позволиха да вземем машинописка. Искаш ли да постъпиш у нас?

— Аз не зная машинопис.

— Ще ти дадем възможност да го научиш.

Настъпи мълчание. Лиляна гледаше втренчено пред себе си. В паметта ѝ изпъкваха машинописки от други складове: млади, модно облечени девойки, които редовно отиваха на фризьор и от време на време при гинеколог. През зимата те посещаваха вечеринките, а лете, облечени в рокли от имприме, танцуваха румба на открития дансинг в читалищната градина или отиваха да прекарат отпуска си на море. След приключването с шефа някои успяваха да се омъжат за свой колега или дребен държавен чиновник. Ала всичко това дамгосваше личността им завинаги. В погледа и жестовите им оставаше вулгарна мътилка, която издаваше миналото.

— Работата е лека! . . . — добави директорът. — Хиляда и двеста лева на месец, тринадесета заплата. . . . Аванс можеш да взимаш, когато си искаш. . . . И ще водиш живот като хората.

Лилляна продължаваше да мълчи. Печката бумтеше весело, радиото свиреше някакво танго. Но сега Лилляна не мислеше за пропадналите момичета, които ставаха машинописки и се връщаха от курортите дръзки, наедрели и мургави, а за черната нощ над работниците, за безправие в света, който мачкаше човешкото достойнство. Обзе я желание да закрещи от обида и гняв, да се хвърли върху директора и да издраска лицето му с нокти. Но тя не мръдна, дори не трепна, а само отправи към него металния блясък на очите си.

«Умна е и разбира всичко веднага — доволно помисли директорът. — Не разиграва комедия на целомъдрие и заслужава да я облека като кукла. . . .» Стори му се, че бе настъпил моментът за действие. Той стана от креслото, спря се за миг, разколебан от враждебния пламък в зениците ѝ, но после отиде при нея и се опита да я погали

по лицето. Лила се дръпна назад и ръката му остана във вратата.

Директорът се усмихна кисело.

— Какво? . . . — рече той. — Ти си интелигентна. . .
Има ли нужда от церемонии между нас?

А тя отговори:

— Има нужда от прилично държане.

— Ще го проявяваме винаги. . . Не ставай проста и сла при мене! . . . Няма да се разкайваш.

— По никакъв начин.

— Е, както обичаш! . . .

Директорът се изсмя и седна отново в креслото си. Дойде му наум, че може би трябваше да бъде по-настойчив, но желанията му отдавна бяха престанали да имат боев характер.

— Ти можеш да постъпиш у нас и без задължението да ми бъдеш любовница — рече той.

— Не, благодаря за това. . . Но моля да бъда приета като пасталджийка през следущия сезон.

— Дадено! . . . — усмихнато обеща директорът.

Лила се поклонил учтиво и излезе от кабинета.

Директорът остана сам, изпитвайки неясно чувство на тъга, на горчивина и неудовлетвореност от живота. Играта почна с неуспех, но тъкмо това възпламеняваше отслабналата му чувственоост, извратеното му желание да оскверни нещо, което срещаше за първи път в живота си.

Навън бе студено, прехвъркваха снежинки. Мръкнаше се и в здрача на декемврийската вечер тютюневите складове стърчеха безмълвни и тъмни като затвори. В дворовете и около портите им се мяркаха сенките на дребни мустакати мъже с карабини — частните македонски паличи на фирмите, — а по улиците минаваха патрули от конна полиция. Имуществото на господарите се охраняваше грижливо. Складовете им бяха пълни с манипулирани партии, готови за износ. Лила се загърна в изтънялото си ученическо палтенце, което носеше вече пета година наред, и се отправи бързо към къщи. Дори в грозното работно облекло, с вълнени чорапи, с вехта пола и забраден на главата, тя си оставаше все пак красива и мъжете се обръщаха да я гледат.

След малко край нея профуча евтиният форд на фирмата, с който директорът се прибираше вкъщи. «Идиот! — помисли тя презрително. — Може би очакваше да падна в краката му от признателност. Но добре, че не го изругах. . . През този сезон всички останали фирми отказваха да ни приемат с татко на работа.» Тя не се разкая за постъпката си и когато започна да трепере от студ, а снегът проникна в скъсаните ѝ обувки и намокри чорапите ѝ. Лила не почувствува гордостта си уязвена дори когато стигна главната улица и видя някои от съучениците си в гимназията. Те бяха свежи, радостни, смееха се с младежите, които ги придружаваха и ухаждаха, носеха елегантни, топли палта, а омъжените си бяха сложили дори воалетки, под които лицата им добиваха изкуствена и сладникава нежност. Те бяха пеперудки на модата и суетността, които се упражняваха в изкуството да прелъстяват мъже и да си намерят богат съпруг още в гимназията. И от съжаление или небрежност към Лила сега се правеха, че не я забелязват.

Но Лила почувствува тъга и самотност при вида на младите двойки, които минаваха покрай нея. Те я накараха да си спомни за Павел. Обзе я копнеж за неговата физическа и духовна близост, за щастие, за стъпканата от гордостта любов. Той не идваше вече в града или ако идваше, не ѝ се обаждаше. Връзката с областния комитет бе прехвърлена върху един непознат и навъсен другар, който носеше партийното име Йосиф. Той съобщаваше накратко само директивите, слухтеше и се оглеждаше тревожно и бързаше да си отиде, без да изразява никакво мнение върху висящите и неизяснени въпроси, които интересуваха активистите в града. И едва сега, когато го сравняваше с Йосиф, Лила почувствува широката осведоменост на Павел по всички културни и политически въпроси, дарбата му да мисли и убеждава, доверието, с което я удостояваше. У него имаше топлота и сърдечие, с които запалваше човека при изпълнението на всяка партийна задача. Личността му събуждаше у Лила възторг, воля за действие и радост от живота. Ала на всичко това мисълта ѝ противопоставяше някакво страшно съпротивление. Имаше моменти, в които тя се съгласяваше с известни точки на схващането му, но когато стигаше до решението да ги приложи на дело, те започваха да ѝ се струват изведнъж недопустими, фракционерски, антипартийни. Понякога бор-

бити у нея достигаше такава сила, щото не можеше да спи, размишляваше по цели нощи, луташе се в безпомощни разсъждения и в края на краищата бездействуваше. Но именно това бездействие я стряскаше и връщаше отново към досегашните методи на работа. И в този омагьосан кръг от противоречиви мисли и чувства образът на Павел стинаше все по-горестен и страстно желан.

Когато Лила се прибра вкъщи, родителите ѝ се готвеха да отидат на гости у Спасуна, която живееше наблизо и спадаше към тяхната партийна тройка. На връщане от склада Шишко бе купил с току-що получената заплата половин кило салам. Жена му отрязва едно парче от салама и го уви в хартия за Спасуна. Последната водеше тежък живот на работническа вдовица. Преди две години мъжът ѝ изчезна безследно, обвинен в конспирация след провал, който бе започнал нейде отгоре. Сега Спасуна работеше през лятото в складовете, а зимно време ходеше да пере по заможните къщи. Тя отглеждаше героично две деца, които посещаваха училището.

— Хайде! . . . Отивайте! . . . — весело каза Лила, като хапна набързо от салама.

Тя беше предупредила баща си за явката и се радваше, че тази вечер щеше да дойде не намусеният Йосиф, а Варвара — една непозната другарка, с която установяваше връзка за първи път.

— Лиле! . . . — загрижено рече майката. — Ако стане нещо, викай, душо, да чуят съседите!

Върху продълговатото ѝ слабо лице бе застинал израз на тревога. Никой не ѝ бе казал за явката, но тя се досещаше за нея по приготовленията на Лила и нервността на Шишко. . .

— Какво ще стане! . . . Нищо няма да стане! . . . — набързо произнесе Шишко. — Гледай си работата! . . .

Но и той се вълнуваше тревожно, защото знаеше, че зад партийните функционери се движеше призракът на ареста, на мъченията и смъртта.

Шишко и жена му излязоха. Лила хвърли в малката чугунена печка една лопата въглища, постла върху масата чист вестник, изми се и облече единствената си вълнена рокля, с която в неделя ден отиваше в читалището да слуша сказки. Като приготви всичко, тя седна до масата и

се опита да чете, но не можа. Възбудата ѝ растеше. Измъчваше я нетърпението да види по-скоро Варвара, да чуе нещо ново. Стрелките на будилника се местеха бавно, сякаш чакането забавяше времето. . .

Най-сетне, точно в девет часа, Лила чу бързи стъпки по двора. Някой доде пред вратата и след късо колебание почука. Напрежението на Лила се превърна изведнъж в спокойна решителност. Тя излезе в прустчето и произнесе с известна досада:

— Кой чука?

— Тук ли живее бай Милан дърводелецът? . . . — попита един женски глас.

Гласът бе напевен и показваше сполучливо дяволито предвземане и разглезеност.

— Той живееше в съседната къща, но се премести — тихо отговори Лила.

Тя отвори вратата и видя заснежена женска фигура с чадърче, барета и вехто палто.

— Не знаете ли къде живее сега? — Гласът на непознатата се промени и стана също тих. — Има писмо от брат му в Аржентина.

— Струва ми се, че работи около гарата — рече Лила.

Тя се дръпна назад. Непознатата влезе веднага без покана в прустчето, като изтърсваше снега от палтото си.

— Как се казвате? — полугласно попита Лила.

— Варвара — рече жената. — А вие?

— Роза — отговори Лила.

— Така! . . . Намерих къщата по голямата круша в двора.

— Това е единственото дърво в квартала — каза Лила.

Непознатата бързаше и отказа да свали палтото си. Тя бе около тридесетгодишна. Имаше приятно лице с високо чело и сиви блестящи очи. Погледът ѝ обхвана стаичката изпитателно, сякаш бе недоволен от нея. Тя седна на малкото столче до печката и като триеше ръцете си, попита остро:

— Сама ли живеете тука?

— Не, с родителите си.

— Къде са те сега?

— Изпратих ги на гости, за да говорим спокойно.

— Членуват ли в партията?

— Да.

— Откога?

— Откакто ги помня.

Варвара махна с ръка, като че съжаляваше за всичко това.

— Един агент ме забеляза в момента, когато излязах от хотела — обясни тя. — Познавам го от София. . . Висок, с подпухнало лице и светли очи.

— Сещам се кой е. . . Викат му Дългия. Проследи ли ви?

— Не можа. . . Успях да се отскубна от него в тълпата на главната улица. . . Най-добре е да не се връщам в хотела, макар че куфарчето ми остана там.

— А легитимацията ви?

— Взех я със себе си.

— Тогава ще ношувате у нас.

— Това ще бъде най-голямата глупост! . . . Допускате ли, че полицията не знае у кого да ме търси? Напротив, трябва да си вървя веднага. Разполагаме само с няколко минути. . . Слушайте сега! . . . Предавам ви съобщения на областния комитет! . . .

Варвара млъкна за миг, сякаш да събере мислите си, и продължи с нисък, но отчетлив глас:

— Първо. По решение на Централния комитет, потвърдено от Политбюро, другарят Павел Морев се изключва завинаги от партията. . . Мотивите за това са отказът му да се съобразява с решенията на Централния комитет и подривната му дейност в редовете на партията. . . Второ. Областният комитет нарежда да се отстранят другарите Стефан Морев и Макс Ешкенази от партийна работа между работниците в тютюневите складове и да им се възложи организирането и ръководството на партийни ядки по селата в околията. . . Трето. Областният комитет напомня на всички другари да бдят за морално-политическото единство на партията и да отстраняват веднага от средата си ония членове, които са надхвани от опортюнизма на Павел Морев и не зачитат общите решения. . .

Варвара млъкна. Лила слушаше зашеметена. Думите на Варвара шибаха съзнанието ѝ като камшик.

— Това е всичко! . . . — рече Варвара. — Запомнете ли го?

— Да.

Гласът на Лила бе глух.

— Повторете го!

Ли́ла повтори механично съобщението.

— Така.

— Мога ли да задам един въпрос? — дрезгаво попита Ли́ла.

— Кажете!...

— В какво се състои опортюнизмът и подривната дейност на Павел Морев?

— Областният комитет взе решение да се прекратят обсъжданията по този въпрос... Сега са необходими действия, а не спорове.

Варвара стана бързо от столчето. Тя проявяваше вече признаци на нервност и страх от полицията.

Ли́ла замълча тъжно. Варвара не ѝ даде време да мисли и почна да уговаря датата, мястото и паролата за следващата явка. Установиха да дойде Йосиф, тъй като повторното идване на Варвара в града ставаше вече много опасно. А местните агенти не познаваха още Йосиф.

В това време някой почука на прозорчето. Дъхът на Ли́ла и Варвара пресекна. Двете се спогледнаха побледнели. Чуването се повтори.

— Вижете кой е, дявол да го вземе!... — нервно изсъска Варвара.

Ли́ла вдигна перденцето, отвори прозорчето и погледна навън. Лъхна я мразовит въздух. Отначало тя не видя нищо, но после изведнъж върху белотата на снега разпозна сянката на едно от хлапетата на съседите.

— Како Лило!... — тревожно произнесе хлапето. — Блокада!... Блокада на квартала!...

И веднага изтича да предупреди другите съседи.

Ли́ла затвори прозорчето и погледна Варвара. Последната бе чула думите на хлапето и закопчаваше бързо палтото си.

— Дълбока ли е реката? — попита тя внезапно.

— Какво?... Да не мислите да я прегазите?

Ли́ла я погледна трескаво.

— Нищо не мисля!... — сърдито извика Варвара. — Питам ви: дълбока ли е реката?

— Дълбока е, но при тополите има брод.

В следващия миг Варвара тичаше към вратата. Тя излезе от къщицата и хукна в снежната нощ като див, преследван звяр.

Лиля постоя малко на двора.

До ушите ѝ долетя познат от детинство шум, който я накара да почувствува тръпки на хладен ужас: това бе глъчка от бумтене на камионетки, от тропот на ботуши, от разбъркана врява на много гласове, които се микапваха, псуваха или протестираха. Без да обръща внимание на студа, Лиля затан дъх и се послуша. Тишината и тази част на уморения и рано заспиващ работнически квартал бе пълна, но някъде в периферията му, в улиците, които водеха към центъра на града, към гарата или шосето за София, глъчката се засилваше. Вероятно и други долавяха вече това, защото прозорчетата на тъмните работнически жилища светваха едно по едно. Вратите се отваряха, по уличките прескачаха набързо облечени мъже и жени. Пробудените бързаха да предупредят заспалите и така по целия работнически квартал премина неспокойна тръпка от солидарно раздвижване срещу общия враг.

Лиля се върна в стаячката, измъкна от сламениците десетина книги без заглавия на кориците и печатани на тънка оризова хартия, уви ги в пакет и ги зарови бързо в мулчината вгледница под сайванта на двора. Всичко това тя извърши със свито сърце, но хладнокръвно, без паника. После седна до печката, като остави вратата отключена, и почна да плете. Сега тя съзнаваше само едно: че настъпваше първото тежко изпитание в живота ѝ. Тръпките на хладния ужас се засилиха. Лиля го усещаше като нещо материално в гърдите, в ръцете и краката си. И това не бе ужас от смъртта, а от нещо друго, по-страшно от нея, което се олицетворяваше от студеното циментово помещение без прозорци в участъка на околийското управление, от грамадните хищни и костеливи ръце на агента с подпухналото лице.

Между това полицейският кордон се стесняваше и глъчката около него ставаше все по-силна. Пръв от съседите започна да протестира Блаже — работнически народен представител.

— Не ви е срам, господин инспекторе! . . . — развика се той. — Тероризирате гражданите посред нощ! . . .

— Я млъкни там! . . . — чу се гласът на полицейския инспектор.

— Няма да млъкна! . . . Аз съм народен представител и ще протестирам за своеволията ви.

— Още утре ще ти смъкнем тая фирма.

— Опитайте се, и ще видим!... Има обществено мнение и парламент!

— Какъв е тоя, дето вика?... — ядосано попита инспекторът.

— Кречетало, господин инспекторе!... Не го ли знаете? — рече един от стражарите. — Оставете го на мира.

— Аха, депутатът ли е?... закана се инспекторът. — Има средства и за такива.

Но Блаже чу заканата му и под защитата на депутатската си неприкосновеност се развила още по-силно:

— Инспекторе!... Вие излагате полицията пред гражданството с тия думи!... Не носите достойно пагоните си!... Позор!... Още утре ще искам уволнението ви!...

Лиля слушаше разправията, продължаваше да плете и кимаше доволно при всеки сполучлив отговор на Блаже. Партията не го замесваше в нелегални истории, но използваше ораторския му талант при всички възможни случаи. Срещу него се завеждаха дела за публична обида на властта, ала той успяваше да се измъкне от обвиненията благодарение на смелостта и остроумието си. Все още се намираха съдии, които решаваха дребните политически дела с оправдателна присъда и така поддържаха криво-ляво достойнството на Темида. В поведението на Блаже имаше ведра и окуражаваща смелост, която върна хладнокръвието на Лиля. Дишането ѝ стана равномерно, сърцето ѝ се успокои, пръстите ѝ престанаха да треперят. Положението ѝ се стори опасно, но не безнадеждно. Може би Варвара щеше да се измъкне от блокадата!... Може би, ако я заловяха, нямаше да направи провал!...

Докато мислеше така, някой отвори вратата с ритник. В стаичката нахлуха трима полицаи. Зад тях вървеше дебел цивилен агент с ръка в джоба, която вероятно стискаше пистолет, а след него — тънничкият и рус инспектор с юридическо образование.

— Кой живее тук? — попита някой от влезлите.

— Шишко — отговори цивилният агент.

Полицаяте обхванаха с поглед малката гола станчка, в която трудно можеше да се скрие човек. Въпреки това един от тях се наведе и погледна под одърите, а след това отвори сандъка и натисна в дрехите, искайки да про-

пери дали някой не се беше скрил в тях. Движението беше глупаво и Ли́ла се засмя.

— Защо се смееш, Ли́ло? — строго попита цивилният агент.

— Весело ми е — отговори Ли́ла.

— Веднага познахме това — рече инспекторът. — Другите ни посрещат с кавга, а ти с усмивка.

— И пак не сте доволни от мене, инспекторе! . . . — Ли́ла спокойно повдигна очи от плетивото си. — Трудно може да ви се угоди.

— Хубава мома си, но умът ти не е в ред! . . . — поучително се намеси дебелият агент.

— Защо? — Ли́ла продължаваше да плете невъзмутимо.

— Защото размътваш главите на работниците. . . Ако не беше това, баща ти щеше да стане майстор с десет хиляди на месец и нямаше да живеете в този коптор.

— Дай си легитимацията! — грубо заповяда един от стражарите.

— Остави! . . . Познаваме я — махна с ръка инспекторът.

В стаичката влезе още един униформен полица́й.

— В двора и бараката няма никого — доложи той.

— Добре. Продължавайте към реката! — заповяда инспекторът.

Той запали цигара и направи малък, подигравателен поклон.

— Довиждане, Ли́ла!

— Довиждане, инспекторе! . . . — Ли́ла се усмихна пак. — Този поздрав не звучи добре от устата на полицията! . . . Как да го приема? . . . Като закана или вежливост?

Инспекторът бе тръгнал вече към вратата, но се обърна и рече ухилено:

— Като вежливост, разбира се. . . Ти имаш съвсем лошо мнение за полицията.

— Простете, но грешката е ваша.

— Ще я поправим с общи усилия.

Инспекторът се разсмя високо и снизходително. Но когато излязоха навън, той се наведе над ухото на цивилния агент и прошепна:

— Видиш ли тази лисица? . . . Тя е най-умната и

най-опасната от всички! . . . Ще кажеш на Дългия да не я изпуска от очи.

Когато човек произхожда от безимотно чиновническо семейство, но има лични качества и висше образование, може да му помогне само богата женитба. Схващайки добре това, полицейският инспектор посещаваше редовно чайовете с танци, които офицерите от местния гарнизон устройваха всяка събота във военния клуб. Той хранеше надежда — макар и много слаба — за дъщерята на първия адвокат в града, която бе съученичка на Мария от цариградския колеж и минаваше за най-добрата партия тук. И макар да бе известно на всички, че една възпитаница на аристократичен колеж не би се омъжила никога за полицейски чиновник, инспекторът бе забелязал известни признаци, които му позволяваха да се надява на противното.

Един съботен следобед — няколко дни след блокадата на работническия квартал — той излезе от къщи, но преди да отиде във военния клуб, се отби по работа в околийското управление. Той носеше парадната вечерна униформа, която обличаше за чайовете: тъмносиня куртка с малки сребърни пагончета, дълги панталони и късичка, елегантна шпага — символ на стегната и културна полиция. Току-що изкъпан, той лъхаше на одеколон и бе в добро настроение. След чая компанията, която дружеше с дъщерята на първия адвокат, щеше да отиде с шейна до ловния дом на червено вино и пържоли, а после се очертаваше приятното напрежение от покера в някоя ергенска квартира.

Инспекторът влезе в участъка, чийто коридор, осветен от слаба електрическа крушка, миришеше неприятно на пот, ботуши и карболова вода, с която дезинфекцираха арестанското помещение.

— Повикай Дългия! . . . — заповяда той на един стражар.

Инспекторът влезе в кабинета си, без да сваля ръкавиците и шинела си, седна зад бюрото и почна да си тананика модно танго. Въображението го понесе мислено с дъщерята на адвоката в ритъма на плавния танц. Тя имаше меко, тлъстичко тяло и му позволяваше да я притиска — един от признаците, които му даваха надежда.

След малко от коридора се чуха тежките стъпки на Дългия, върху когото инспекторът стоварваше неприятните задължения на службата си. От подпухналото лице на агента се разнесе воня на ракия и немити зъби.

— Пак си се напил като свиня! . . . — сърдито забеляза инспекторът. — Така не се води разпит! . . . Умът ти трябва да бъде бистър, да обхваща цялостното поведение на обвиняемия, да следи всяко колебание в отговорите му. . .

— Тогава разпитвайте вие! . . . — дръзко отговори агентът.

Мътните му зачервени очи се втренчиха мрачно в гладко избръснатия, напарфюмиран и приготвен за танци инспектор.

— Не възразявай! — гневно извика инспекторът. — Искаш повишение, а не можеш да се справиш с прости задачи. . . Какво става? — попита той след късо мълчание.

— Нищо. Мълчи като риба.

— Опитал ли всичко?

— Опитал. . . Такива, ако не проговорят на втория ден, мълчат до края.

— Доведи я при мене.

Агентът го погледна смутено.

— Не може да ходи — гузно призна той.

«Говедо — помисли инспекторът. — Пак ще ме изложи в съда.» Той си спомни, че един от членовете на областния съд имаше нечисто, левичарско минало и задаваше неудобни въпроси.

Инспекторът не обичаше да бие. Нещо повече — той не обичаше дори да гледа бити, защото това придаваше някаква особена, горчиво-унизителна нотка на дружбата му с компанията от първенците в града. Той се мъчеше да заглуши тази нотка, като четеше книги, в които учени икономисти и правовеци доказваха, че комунизмът е идеология на група измамници и авантюристи, които заблуждават нахално лековерните. И тогава той действително успяваше да се убеди, че не беше лакей в тази компания, а защитник на справедливостта и обществения ред. Сега той преодоля пак с известна трудност необходимостта да види бит човек и което бе по-неприятно — да разпитва смазана от изтезаване жена.

— Ела дајотидем заедно при нея — рече той на агента.

Двамата слязоха в подземието на участъка, което се състоеше от две стаи. Едната служеше за склад на вехтории, а другата се използваше за специални цели. Втората стая бе с циментов под и зазидани прозорци. В нея имаше само една маса, гол дъсчен одър и кофа с вода. Стаята бе осветена със силна електрическа крушка. На одъра с посиняло лице, подути устни и разцепена от гумения бич вежда, лежеше като захвърлен пакет дребна жена. Жената стенеше тихо. Инспекторът видя всичко това и почувствува познатото неясно и горчиво усещане на униженост.

— Вдигнете я! — заповяда инспекторът.

Агентът и стражарят, който бе влязъл след него, уловиха жената под мишниците. В момента, когато се докоснаха до нея, тя нададе див, пронизителен писък. Въпреки това те успяха да я изправят, като опряха гърба ѝ в стената, но жената загуби равновесие и се строполи отново на одъра.

— Преструва се! — рече стражарят.

— Плисни я с вода! — заповяда инспекторът.

Стражарят изля върху главата на жената част от водата в кофата. Кичурите на косата ѝ се слепиха в редки, жалки снопчета, в междините на които прозираше белезникавата кожа на черепа. Жената не мръдна. Агентът и стражарят я изправиха отново. Сега тя стоеше съвсем неподвижно, с отекли полузатворени клепачи и сякаш не дишаше. Инспекторът се наведе над нея, преодолявайки отвращението си към грозните подутини върху лицето ѝ. Шията и бузите ѝ бяха прошарени от мораво-червени ивици.

— Тя е в безсъзнание! . . . — гневно изруга инспекторът. — Вие сте я пребили бе! — обърна се той към агента и стражаря.

Агентът и стражарят замигаха виновно и тъпо.

Инспекторът се наведе отново върху неподвижното лице на жената.

— Мисли му, ако се преструваш! . . . — рече той.

За да провери това, обзе го желание да я удари по лицето, но веднага съобрази, че щеше да изцапа ръкавицата си. От разцепената вежда на жената струеше кръв, която се стичаше по бузата ѝ и образуваше влажни съсиреци. Инспекторът направи безпомощна гримаса. Дългия наблюдаваше гнева му с ехидна усмивка.

— Какво да я правим? — саркастично попита той.

— Повикайте фелдшера! — заповяда инспекторът.

Когато излязоха от подземие и се качиха горе, той добави:

— Утре ще я изпратите в София! . . . Нека там си блъска главата с нея! . . . И в писмото да се спомене, че е заловена при опит да избяга от блокадата на работническия квартал.

Инспекторът приближи ръката на шинела до носа си и помисли с досада: «Вмирисах се на карбол! . . .»

Когато инспекторът влезе в клуба, танците вече бяха започнали. По паркета сред облак от синкав тютюнев дим се люлееха в бързо танго десетина двойки. Край стени на залата бяха наредени маси, около които на плюшени канапета и кресла седяха и клюкарствуваха познати до втръсване компании. Офицерските дами обсъждаха роклите на момичетата, а младите подпоручици и поручици, на които военният правилник забраняваше да се женят, преди да навършат известна възраст, се мъчеха да си съставят представа за имотното състояние на бащите им. В това отношение офицерските дами ги осведомяваха широко и, кой знае защо, се мъчеха да уязвят дъщерята на полковника, която бе красива, но бедна. Капелмайсторът, тантурест мъж с червено лице, бе успял да състави от музикантската команда на пехотния полк нещо подобно на джаз, който имаше този недостатък, че свиреше тангата с темпо на марш, а ударните му инструменти биеха така оглушително, щото правеха невъзможен свойския разговор между танцуващите. Ниско остригани войници разнасяха по масите влажни бисквити и рядък безвкусен чай, който момичетата си поръчваха, за да покажат своята скромност, докато кавалерите им предпочитаха да пият вино и ракия.

Инспекторът мина през залата, но поздрави само няколко души. Той беше хубавичък, строен и рус, със сини очи и приятни обноски, но въпреки това хората се отнасяха с него студено. Началникът на гарнизона, който бе дошъл на чая с жена си и дъщеря си, едва отвърна на поздрава му, а повечето от момичетата се направиха, че не го забелязват. На инспектора стана обидно и криво. Пак го обзе подозрението, че в дружбата с компанията, при коя-

то отиваше да седне имаше нещо унижително. Гуляите на тази компания се плащаха от директора на склада, в който работеше Лила, от собственика на мелницата или от сина на бившия народен представител. Инспекторът се ползуваше от удоволствията на компанията им безплатно, като лакей, който след гуляите трябваше да заличава следите от безобарзията ѝ.

Той стигна до масата, на която седеше компанията му. Тук, както винаги, бе и дъщерята на адвоката. На инспектора се стори, че всички го посрещнаха небрежно и разсеяно, като беден роднина, който се присламчва на масата им. Компанията се смееше шумно за нещо, което той не можа да разбере веднага. Това усещане бе потискащо и за да го разсее, инспекторът се загледа в танцуващите.

Красивата дъщеря на полковника танцуваше с един артилерийски капитан. Тя бе приятна, високичка, мургава, с червена рокля и карамфил в косата, но танцуваше отегчено и равнодушно. Протоколът и присъствието на полковника налагаха на офицерите да я канят поред, а тя — също по протокола — трябваше да танцува задължително като бар-дама с всеки от тях. Тя беше привлекателна и умна, но без голямо бъдеще, защото нямаше зестра. Приличаше на роза, която от дълго време излагат за продан в евтин цветарски магазин. Вероятно щеше да се омъжи за някой застаряващ майор, който щеше да получи вместо зестра връзките на баща ѝ с военното министерство.

Докато инспекторът гледеше отегчено танцуващите, компанията му продължи оживения си, прекъсван от смехове разговор.

— Човек трябва да е побъркан от предразсъдъци глупак, ако при вида на това същество не предприеме нещо. . . — възбудено разправяше складовият директор. — Докато я наблюдавах от прозореца на кабинета си, струваше ми се, че виждам филмов вампир. . .

— Защо вампир? — попита дебелият като лоена топка собственик на мелницата.

— Защото, ако ви представя тази типеса облечена, както трябва, всички бихте изпадали на гърба си.

— Говори по-правдиво! . . — рече дъщерята на адвоката. — Родителите ѝ сигурно са шопи от околните села.

— Това никак не ме интересува — заяви директорът. — Аз се бях отдал само на естетическо съзерцание. . . В лицето ѝ имаше нещо момчешко и тъгловато. . . Тялото ѝ беше тънко, стройно, високо, с прибран таз, с някаква очарователна заобленост на бедрата, които при ходенето пружинираха и сякаш танцуваха. . .

— Естет, а гледа бедрата. . . — рече синът на бившия народен представител, като изви очите си към директора и го посочи с палеца си.

— Как беше облечена? — попита дъщерята на адвоката.

— О, дрехите бяха наистина окаяни! . . — скръбно призна директорът. — Представете си рокля или пуловер, които са стояли три години на тавана и още толкова под дъжд и слънце. . . А за бельото дори не посмях да помисля. Може би то се състоеше от грубо домашно платно с розови и синкави шарки, както в сватбения чейз на баба ми, или изобщо липсваше. .

— Как така липсваше? . . — удиви се собственикът на мелницата. — Ти провери ли?

— Казах ви само, че за бельото не посмях да помисля — продължи директорът. — От страх да не си го представя жълтеникаво като ризата на Изабела, която се преобличала само след завръщането на мъжа си от поход. . . Но почти съм сигурен, че то съществуваше. . . Да, уверен съм, че съществуваше.

— Какъв ужас, ако не съществуваше. . . — рече дъщерята на адвоката. — Аз постепенно добивам представа за твоя филмов вампир. . . Вероятно от него се разнася благоухание на чесън и пот.

— Не, не забелязах такова нещо! . . — увери директорът. — Ако имаше, щях да го усетя. Аз съм много чувствителен към миризмите. . . От нея се разнасяше прост дъх на сапун за пране. . . Честна дума. . . В тялото ѝ имаше нещо първобитно и свежо.

— А, видяхте ли къде е била работата? . . — извика дъщерята на адвоката.

— Къде? — сериозно попита директорът.

— В първобитното и свежото.

— Та що от това?

— Нищо. . . — каза дъщерята на адвоката. — Просто установявам факт, който не говори добре за състоянието ти.

— Аз не крия вече това! — откровено призна директорът.

Всички с изключение на дъщерята на адвоката принаха да се смеят. Нейната духовитост се състоеше в това да остава сериозна, когато другите се смееха.

Полковникът и възрастните дами, които седяха на масата му, извърнаха недоволно глави към компанията. Дъщерята на адвоката имаше своеобразно държане, което полковникът намираше нетърпимо. Понякога тя бе тиха и кротка като Богородица, а друг път поведението ѝ ставаше хулиганско. За да обиди офицерите, които от раболепие пред полковника не смееха да танцуват с нея, тя идваше на чайовете им в обувки с ниски токове, в спортна фланела и къса шотландска пола на квадрати, а чорاپите си запретваше с ластици под коленете.

— Не вдигайте такъв шум . . — смъмра тя кавалерите си. — Полковникът ще съсипе остатъка от реномето ми и после няма за кого да се омъжа.

— Омъжи се за мене — предложи директорът.

— След признанието, което направи ли? — невъзмутимо попита дъщерята на адвоката.

Компанията отново избухна в смях.

Полковникът мрачно отпи от ракията си, а дъщеря му продължаваше да танцува равнодушно с артилерийския капитан.

— Не намирате ли, че доброто настроение на тази госпожица е прекалено? — внезапно попита тя.

— Да, съвсем прекалено — угоднически се съгласи капитанът.

Но той завиждаше на веселата компания и бе леко отегчен от дъщерята на полковника, която танкуваше старомодно и държеше дясната си ръка изпъната като прът. В това време тангото свърши и оркестърът внезапно засвири румба. Задължен от протокола — танцът с дъщерята на полковника не биваше да се прекъсне преди голямата почивка на оркестъра, — капитанът почна да подскача учтиво в такта на румбата. От бързото темпо партньорката му се изпоти малко, пудрата върху лицето ѝ овлажня и около очите ѝ се появи мрежа от ситни бръчици. Артилерийският капитан отбеляза съчувствено това и почна да мисли за новата си англо-арабска кобила, с която напролет възнамеряваше да вземе участие в общоармейските състезания.

Докато полковникът и жената на капелмайстора обсъждаха идеята да въведат за чайовете покани, веселата и дръзка компания от цивилни направи нова поръчка на ракия.

— Инспекторе! . . . — попита дъщерята на адвоката. — Какво е вашето мнение за филмовия вампир на директора?

— Лошо! . . . — отвърна инспекторът. — Задава непрекъснати ядове на полицията.

— Така ли? . . . Да не е крадла? — попита собственикът на мелницата.

— Не, не е! . . . — важно произнесе инспекторът. — Ако беше крадла, щяхме да се справим с нея веднага. . . Лошото е, че тя е една от най-хитрите комунистки в града.

— Чакай! — внезапно се намеси синът на народния представител. — Да не говориш за Лила?

— Същата.

— Виждал съм я! — извика собственикът на мелницата. — Екста парче! . . .

— Ух. . . и какво! — добави синът на народния представител.

— Без грубости към моите най-нови чувства, господа! . . . — продължи директорът. — Аз споменах непредпазливо за шарките по бельото на баба си и това ви даде повод да унижите моята любима. . . Но ако вие я облечете прилично, ще се получи образът от пиесата «Пигмалион».

— Каква е тая пиеса? — попита собственикът на мелницата.

— Ти си отегчително прост! . . . — рече директорът. — Обясни му! — обърна се той към дъщерята на адвоката.

— Обясни му ти — отговори дъщерята на адвоката.

Собственикът на мелницата се ухили безобидно.

— Нямам нужда от обяснения! . . . — заяви той. — Гледал съм всички оперети.

— Стига ти толкова — рече директорът. — Не гледай повече.

Цялата компания включително и собственикът на мелницата, но без дъщерята на адвоката почна да се прелива от смях. Полковникът и строгите дами около него хитърлиха пак враждебни погледи към компанията, а дъщеря му все още танцуваше с артилерийския капитан.

Оркестърът почти мигновено след румбата бе започнал да свири отново танго. Капитанът се опита да превие протегнатата и вдървена като чадър ръка на партньорката си, но не успя. «Този гарнизон е дяволски скучен — реши той. — А капелникът е просто теле в униформа. . . гадовете му стържат цигулките си вече половин час.» След това мисълта му се върна нежно към кобилата: «Трябва да я покажа на ветеринарния лекар. . . Дясното ѝ око не е в ред. . . Има си хас да ми изиграе номер за състезанията! . . .»

Докато капитанът мислеше неспокойно за възпалянето око на кобилата си, в залата се вмъкна кучето на сина на народния представител. Влизането му не предизвика негодувание, а само весело оживление. То обиколи бързо залата, душейки танцуващите, след това намери господаря си и се сгуши покорно в краката му.

— Ето петия кавалер на компанията! . . . — рече дъщерята на адвоката, като погали кучето. — Предполагам, че само той не е загубил ума си по вашата Лила.

— Ти започваш да губиш от хумора си — забеляза директорът, като я погледна сериозно.

— Затова пък печеля мъдрост — отвърна тя.

— Потрябвала ти е мъдрост! . . . — каза директорът. — Дай да се чукнем! . . .

Но дъщерята на адвоката не се чукна с директора, а се обърна към инспектора.

— Инспекторе, и вие ли харесвате Лила? — президентно попита тя.

— Не! — решително отговори инспекторът.

— Мазник! — безобидно, но точно определи някой.

— Аз съм по свежото, но не и първобитното — заяви инспекторът.

— Тогава елате да танцуваме! — предложи дъщерята на адвоката. — Свилят нашето танго.

Инспекторът се изправи веднага. Настроението му изведнъж се подобри. Той съзна, че дъщерята на адвоката го покани, за да ядоса сина на народния представител или офицерите, но въпреки това сърцето му плувна в сироп от щастие.

Двамата се прилепиха и понесоха в тангото.

Дъщерята на адвоката направи лека гримаса.

Всред благоуханието на парфюм и тютюнев дим чипото ѝ носле усети в дрехите на инспектора тънка, едва

доловима миризма на карбол — миризмата на участъка и подземнето, в което изтезаваха Варвара.

След блокадата в работническия квартал настъпи уплаха. Безработицата и гладът се превърнаха временно във второстепенни грижи. Мъжете се поздравяваха мрачно, жените престанаха да се карат за дреболии, игрите на децата затихнаха. Върху лицата на всички се четеше думата «провал», която означаваше арести, разпити, побоища, разстройство на цялата партийна организация, на всичко, създадено досега. Пускаха се различни слухове: едни разправяха, че някаква жена била застреляна през блокадата при опита ѝ да прегази реката; други, напротив, твърдяха, че е успяла да избяга. И само малцина научиха по партийна линия най-лошото: че тази жена, уловена жива, беше подложена на зверско изтезаване в полицията.

Денем и нощем из тесните улички на работническия квартал сновяха патрули от конна полиция — стражари с каски и гумени, лъснати от дъжда пелерини. Безработните мъже се събираха често на малки групи по пресечките на улиците. Между тях и патрулите, които кръстосваха квартала, избухваха спречквания.

— Ей, кучи синове! . . . — викаха полицаите. — Вие пак се събрахте?

— Какво? Забранено ли е да разговаряме? — питаха работниците.

— Пръскайте се или ще ви подкараме към участъка.

— Подкарайте ни, ако не ви е срам! . . . — възразяваше дребен, старичък денкчия с пожълтяло лице.

Стражарите вдигаха заплашително бичове и се спускаха с конете си към групата.

— Какво дрънкаш бе, философ? . . .

Групата се разпръскваше, но бавно, сякаш по собствено желание. Стражарите заплашваха грубо, но не удряха никого. Някаква незнайна сила ги караше да гледат работата си в отсъствие на началството през пръсти. Те бяха момчета, които постъпваха на полицейска служба, идейки от гладни, планински села, където по мършавите нивички над сипеите зрееше само ръж и елда.

На общината хрумна идеята да разшири през зимния сезон водопроводната мрежа. В квартала дойдоха непознати работници, които почнаха да копаят канал,

псуваха полицията и мазно се опитваха да завържат разговор. Тютюноработниците им обърнаха гръб с презрение. Те познаха веднага, че това са провокатори. Копачите си отидоха, каналът остана недовършен и никакви техници не дойдоха да поправят чешмата.

Ала уплахата и бездействието, които настъпиха в работническия квартал през първите дни след блокадата, бяха само привидни. Веднага изпъкнаха дълбоките резерви на партията, нанесоха се контраудари, определиха се лицата, които щяха да заместят в случай на арестуване досегашните отговорници. Агитацията срещу властта се засили, и то от хора, за които никой досега не бе подозирал, че са комунисти. Всички активисти получиха заповед от инспектора да се разписват сутрин и вечер в околийското управление. Едновременно с това полицията правеше нощни проверки по домовете им. Инспекторът искаше да улови гузните. Но активистите не се поддадоха на паника. Никой от тях не избяга, не премина в нелегалност, защото това щеше да насочи инспектора към верни следи.

Докато активистите се разписваха редовно и кротко в участъка, по други места се случиха събития, които на караха околийския управител да излезе от кожата си. Някой подпали сеното, което полицейският ескадрон бе купил на пазар от един богат селянин в околността. Загубата остана за сметка на продавача, тъй като сеното не беше още превозено и прието в града. Но акцията направи силно впечатление. По стените на къщи и учреждения се появиха дръзки комунистически лозунги, които се заличаваха трудно, понеже бяха написани с блажна боя или с драскане на дебел пирон върху мазилката. Една сутрин гимназията осъмна с червено знаме на покрива. Неуловими ремсисти подхвърляха в дворовете на гражданите позиви.

— Къде натискате, къде се пука! . . . — злобничко подмъташе кметът на околийския управител.

В града пристигна с автомобил областният управител. Той бе пълен, важен и надут човек, който изслушваше докладите на подчинените си, като пазеше загадъчно мълчание и така успяваше да все в душите им необходимата за дисциплината паника. След като похапна и отпочина добре в дома на първия адвокат в града, той свика конференция от административни лица. Полицейският инспек-

тор със свойствената му хитрина и навик да бяга от отговорности успя да си измие ръцете, като хвърли вината за нервното напрежение в околията върху блокадата на работническия квартал, заповядана от околийския управител.

— Аз бях против тази блокада — заяви той. — Не трябваше заради улавянето на един незначителен комунистически функционер да се възбуждат и дразнят осем хиляди работници, които през зимата са особено чувствителни... В борбата срещу комунистите трябва да се проявява повече такт.

Околийският управител — сприхав запасен майор, който трепереше за мястото си — го прекъсна злобно:

— Какво наричате вие такт?... Бездействието и танцуването в клуба ли?

— Не! — хладно отговори инспекторът. — Такт е, когато действията ни са обмислени и отговарят на целта. . . А колкото за танцуването в клуба — инспекторът се усмихна небрежно и снизходително, — то не е по-осъдително от всекидневното отбиване в пивница «Булаир».

— Искам обяснения! — кипна сприхавият о.з. майор.

— Ще ги получите на друго място — отговори областният управител.

И продължи загадъчно да мълчи.

Резултатът от това мълчание беше едно дълго писмо-циркуляр, което се получи след два дни в града и в което областният управител даваше наставления как да се пазят общественят ред. То бе написано във високопарен, държавнически стил, като програмната реч на новия министър-председател, и съдържаше скрити закани срещу работниците.

Околийският управител се успокои за мястото си и вечер отново почна да се заседава в пивница «Булаир», а полицейският инспектор си направи граждански костюм, който продължи да ходи на танците във военния клуб.

Лиля очакваше денонощно да бъде арестувана. Тя беше обмислила вече поведението си: пълно отричане на всяка партийна дейност и връзки с когото и да било. Зад нея стояха градският комитет, ремсът, цялата система от партийни ядки в квартала и тютюневите складове.

Провалът трябваше да се спре, макар и с цената на неописуеми изтезания, на пълно отричане от себе си.

През тези тежки дни тя прекарваше по-голямата част от времето си вкъщи. Излизаше само да се разпише в участъка и до читалището за книги. Четеше от сутрин до вечер при прозорчето, докато сивата светлина на кишавия зимен ден се превърнеше в мрак, а после запалваше лампата и почваше да плете. Стъпките на случайни минувачи я стряскаха. Всеки нощен шум я събуждаше. Първите тръпки от страха, че идеха да я арестуват, се превръщаха бързо в хладно спокойствие, в мрачно въннение и самоувереност, от която се раждаше надеждата за живот. Ала от тази надежда, която я връщаше към обикновеното състояние, бликаше отново страхът. Всеки ден, всеки час, всеки миг волята на Варвара можеше да се пречупи, а съпротивата ѝ да се превърне от героизъм в предателство.

Но времето течеше, люшкането между страха и надеждата продължаваше и все нищо не се случваше. Заваля сняг, който пак се стопи и превърна уличките в канали от тиня и мътна вода. Късите декемврийски дни се редуваха с дълги, тревожни нощи. Утрото започваше с белезникава светлина и гъста мъгла, която на обед се разредяваше, а вечер падаше отново. Спестените през лятото пари намаляха. Семейството почна да пести храната и топливото. Лила измършавя. Женствената мекота, която говорът и очите ѝ добиваха вкъщи, сякаш беше изчезнала завинаги. Говореше малко, но отривисто и точно. Чертите на бледото ѝ лице замръзнаха в постоянна изопнатост. Сивосинкавият ѝ поглед пронизваше.

Майката на Лила заприлича на посърнала сянка. Тя се оплакваше, слухтеше, кълнеше тихичко полицията и господарите. Понякога започваше да шета безсмислено или да изчетква и кърпи дрехите на Лила, сякаш последната се беше превърнала в малко, безпомощно момиченце и не можеше да свърши тази работа сама. Шишко също отслабна, стана нервен и заядлив, почна да се кара на политически теми с шурея си, който бе социалдемократ. Не се понасяше лесно страхът да загубиш единственото си дете. А шурейт на Шишко съзнаваше това и въпреки споровете продължаваше да го приема търпеливо на работа в дюкянчето си.

Една вечер партийното разузнаване донесе, че Варвара, след като бе устояла на мъченията, е изпратена в

София. Лила мислеше дълго и напрегнато за безшумния ѝ героизъм. Тя отдъхна, но не отслаби своята бдителност, не се свърза веднага с другарите от градския комитет. Опасността се беше само отдалечила. Лила продължаваше да очаква арестуване, но вече свикна да не се стряска, да не изпада в пристъпи на мъчителен страх. Напрежението през тези дни бе създало у нея нещо ново, което не притежаваше досега. И то бе хладната готовност за всякакви изпитания.

Когато положението се успокои малко, тя потърси връзки чрез доверени съседни с един възрастен легален другар от градския комитет. Този другар бе пенсиониран чиновник от данъчното управление и се сети да дойде сам, носейки с хамалин една тенекиена печка, която Шиско трябваше уж да поправи. Лила му предаде съобщението на областния комитет.

Възрастният другар поклати тъжно глава.

— Лошо! — рече той. — Кому бяха нужни тия съобщения сега? Заради тях стана всичко. Горее другарите се карат и си играят на изключване, а тук ние търпим поразите от тяхната небрежност.

— Остави това сега! . . . — Лила разбра, че другарят от градския комитет споделяше убежденията на Задграничното бюро и на Павел. — Арестуваната другарка устоя, тук, но не зная дали няма да проговори в София.

— Щом издържа тук, ще бъде твърда и в София.

— Но ако все пак ме издаде? Не е ли по-добре да премина в нелегалност навреме?

— Не! . . . — отвърна възрастният другар. — Ако преминеш в нелегалност, ще се обвиниш сама, а баща ти ще бъде смазан от бой. . . . Трябва просто да издържиш опасността докрай! . . . Нелегалните са и без това много. Партията едва им намира квартири.

— Но ако ме арестуват?

— Няма да признаваш нищо. . . . Това е единственият начин да спасиш себе си и нас.

Възрастният другар погледна Лила изпитателно. Синкавите ѝ очи изразиха сурово и мълчаливо съгласие.

— Кога ще приведете в изпълнение решението за Стефан и Макс? — попита тя след малко.

— Ще видим! . . . — уклончиво отговори другарят от градския комитет, като се наръщи. — Макс и Стефан

работят добре в града. . . Нещата, за които трябва да мислим сега, са по-важни от прищевките на Лукан.

— Няма прищевки на Лукан, другарю!. . . — остро го прекъсна Лила. — Не може да се говори така!. . . Има само партийна заповед, която сме длъжни да изпълним.

Възрастният другар я погледна строго. В набръчканото му лице, в посивелите вежди, в избистрените му старчески очи имаше гняв и скрито достойнство, които я на караха да се смути.

— Няма нужда да ми четеш урок!. . . — рече той. — Лукан не представлява цялата партия. . . Аз ще повторя още много пъти това. Партията съществува, преди да се роди Лукан, а аз и твоят баща сме едни от нейните основатели тук!. . . Така че бъди напълно спокойна за партията. Аз държа за нея повече от тебе.

Лила се изчерви.

— Очаквах от тебе други възгледи по въпросите, за които спорим — сухо добави той.

Лила се изчерви повторно.

— Заради Павел Морев ли? — попита тя гневно.

— Заради партията!. . . — спокойно отговори възрастният другар от градския комитет.

През следващите дни инспекторът отмени заповедта за разписване в участъка и напрежението отслабна. Работническият квартал постепенно се успокои. Отново изпъкнаха всекидневните грижи за намиране на каква да е работа, на храна и топливо. Активистите възобновиха своята дейност, която подобно на киселина разяждаше бавно, но сигурно устоите на враждебния свят. В замяна на това изчезнаха дръзките комунистически прояви в центъра на града. Останаха само дребните разпръскани с позиви и проявите в гимназията.

Към края на първия месец след блокадата поведението на Лила беше все още предпазливо. Тя не се срещаше с другарите от градския комитет, а само с активисти от складовете. Може би Варвара я беше издала и полицията нарочно не предприемаше нищо. Може би инспекторът употребяваше тактиката на «фюлерите» — да мълчи и да наблюдава чрез провокаторите си хората, с които Лила най-често се срещаше. Ала и тази опасност премина. Тя се увери постепенно, че агентите не я следяха непрекъснато, а когато предприемаха това, вършеха го така тромаво, щото тя се усмихваше. Всичко това ѝ даде смелост

да отиде на явката с Йосиф, която разсея последните ѝ тревоги.

Срещата стана една зимна вечер в квартала до гарата. Духаше мразовит вятър, безлюдните улици навяха тъга и самотност, по черното небе блещукаха ледени звезди. След като се разпознаха под светлината на една улична лампа и се увериха, че никой не ги следи, Йосиф и Лиля се приближиха един към друг. Лиля трепереше от студа в тънкото си палтенце, а Йосиф носеше дебела кожена шуба и калпак. Той бе агроном, работеше в Министерството на земеделието и използваше командировките си по тези места за партийна работа. Имаше едро лице с бадемовидни очи и дебели устни. Гъстата и черна брада, която бръснеше всеки ден, придаваше на бузите му металносив цвят. Той бе винаги намръщен — от страх да не го заловят и от разни служебни грижи. Лиля тръгна с него.

— Няма опасност от провал — лаконично съобщи той. — Варвара е пусната на свобода. . . Сега другарите се занимават с лекуването ѝ.

— Уверени ли сте, че не е издала нищо? — попита Лиля.

— Уверени сме. Няма арести.

— Тук също няма, но тревогата беше голяма.

Йосиф не отговори. Той изплю угасналия фас на цигарата си и веднага запали друга.

— Преживяхме голямо преमेждие. . . — подчерта Лиля.

— Добре де! Стига си се оплаквала — грубо рече Йосиф. — Опасност има навсякъде. . . Да не очакваш да ви гладят с перце?

— Не очаквам, но кажи на другарите да внимават кого изпращат. . . Проиграхте за нищо и здравето на Варвара.

— Ние си знаем работата. . . Съобщи ли решението на Стефан и Макс?

— Съобщих го.

— Изпълни ли се?

— Вероятно.

— Как така вероятно? . . . Да или не?

— Ох, боже мой! . . . Това ли е най-важното, което трябва да научиш сега? . . . Поради събитията не съм виждала другарите от градския комитет.

— Значи трепереш от страх и не се интересуваш от партийна работа.

Гласът на Йосиф бе заядлив и суров.

— Слушай! — тихо избухна Лила. — Ти си невъзможен човек и не можеш да се сработваш с никого. . . Искам да ме освободят от връзката с тебе.

— Ще съобщя на другарите този каприз.

Гласът на Йосиф стана зъл. Той разкопча шубата си и почна да търси нещо във вътрешния джоб на самото си.

— Има ли да ми казваш друго? — сухо попита Лила.

— Има.

Той се озърна предпазливо и мушна в ръката на Лила няколко сгънати листа.

— Какво е това?

— Директиви за подготовка на стачката. Написани със симпатично мастило. Да се разучат внимателно и унищожат веднага.

Лила пхна сгънатите листове в джоба на палтото си. Йосиф съобщи късо, но ясно датата, мястото и паролата на следващата явка, след това се отдели внезапно от Лила и тръгна към хотела. Той направи това, без да каже дори «довиждане».

От гарата изсвири локомотив, някъде лавнаха кучета, зад изпотените прозорци на близката кръчма гъгниво скимтеше стар грамофон.

Лила тръгна към къщи, стискайки в джоба си директивите за стачката.

Пак наставления, пак книжни подробности, пак мъртви, строги и дребнави правила, които определяха подробно с кого да се работи и с кого не! . . . Пак недоверие към всеки, който оспорваше идейната платформа на стачката, който предложи нов начин на действие, който седнеше в кръчмата, тръгнеше с момиче или отидеше на вечеринка! . . . Сякаш за да се бориш за комунизма, трябваше предварително да се откажеш от всяка радост, да обърнеш гръб на живота, да тръгнеш право и неминуемо към смъртта! . . .

Лила съзна, че преувеличаваше и пресилваше нещата в мисълта си, ала въпреки това в душата ѝ се надигаше смътен бунт срещу листовите, които стискаше в ръ-

ката си, срещу намръщения Йосиф, срещу невидимия и тайнствен Лукан, който безспир заповядваше, напомняше, проверяваше, наказваше за най-малки дреболии. Нещо в партията не беше в ред! . . . Нещо я отдалечаваше от живота, от хората, от нуждите на борбата, от самата основа на маркс-ленинското учение! . . . Какво беше това? Лила се мъчеше да го разбере, но не можеше. Тя виждаше само конкретните му прояви, ала не бе в състояние да стигне до погрешното начало, което го обуславяше. Може би Павел имаше право! . . . Може би наистина Централният комитет извършаваше болшевишкото начало, поставяше пред партията неизпълними за сегашните условия задачи, прахосваше силите ѝ, водеше я към безполезна и губилна борба, към пълно откъсване от масите! . . . Може би наистина другарите от висшето ръководство бяха тесногръди, сектанти, които не можеха да обхвътат с ума си едновременно много неща, да стигнат до важните и съществени отношения в действителността! . . . Може би наистина те бяха заслепени фанатици, които можеха да посочат за пример само героизма си, но не и действителни придобивки в борбата! . . . Може би наистина бе съвсем погрешно да се къса връзката със Задграничното бюро. Дори за най-простите и неукни партийни членове беше ясно, че стачката не можеше да има масов характер, ако не се подготвеше и проведе върху широка идейна платформа. Възрастните другари, основатели на партията от тесняшки времена, хора с доказан опит и твърдост в борбата, постепенно се оттегляха от партийна дейност, защото не можеха да се съгласят с директивите на високомерните и намръщени младежи, които презрително ги наричаха «тесняци». Павел имаше заслуги от миналото, блестящ ум и способност да вниква в сложните въпроси, но беше изключен от партията, защото се противопоставяше на Лукан. Доскоро се издигаше лозунгът за героично, но безполезно парадиране пред полицията. Кому бе нужен този лозунг? . . . Сякаш целта на борбата се изчерпваше с биене на юмрук по гърдите. Ала този лозунг — безползното биене в гърдите — прозираше още в подготовката, изпълнението и последиците на всяка акция.

Лила въздъхна. Тя не виждаше ясно и пътя, който сочеха Павел и Задграничното бюро. Павел долавяше нещо, което се очертаваше вече в действителността, което чулуваше в съзнанието на работниците, но не успяваше да

го изрази убедително. Мисълта му се въртеше около вълнуващи, но лишени от конкретност общи положения. Широка идейна платформа за стачката, но каква? . . . Колко трудно бе да правиш отстъпки и едновременно да запазваш генералната линия на партията! . . . Търсене на съюзници, но какви? . . . Имаше ли смисъл комунистите да се свързват със земеделци, с широки социалисти и анархисти, за които не знаеш как ще постъпят утре! . . . Пестене на силите, но как? . . . Можеше ли да се води енергична борба без жертви, без кръв и сблъсквания! . . . Не, и Павел се луташе в безпътица! . . . Може би той наистина искаше да измести от ръководството заслужили другари, да тикне партията по линията на най-малката съпротива, да разруши единството ѝ. Ала изведнъж всичко това ѝ се стори чудовищно и невъзможно.

Лиля продължаваше да върви из пустите улици, по заледените и хлъзгави тротоари. Стъпките ѝ отекваха самотно в мразовитата вечер. Опасността да я арестуват, призрактът на мъчения бяха изчезнали, но в душата ѝ бе нахлуло дълбоко и тежко раздвоение, което ѝ се струваше по-мъчително от тревогата. Гневяха я директивите на Лукан, заядливото държане на Йосиф, недоверието към Макс и Стефан. Смущаваха я изключването на Павел, разговорът с възрастния другар от градския комитет, простичките, но пълни със здрав смисъл въпроси на работниците. В тези въпроси, отнасящи се до съвсем дребни и всекидневни неща, прозираха искания, които се противопоставяха на директивите на Лукан и съвпадаха напълно с предвижданията на Павел. Тя отбягваше въпросите, разводняваше отговорите си, замазваше ги ловко и подло с красноречието си. Достойно ли беше това?

Лиля въздъхна отново. Раздвоението ѝ ставаше все по-дълбоко. Вятърът бе утихнал, но студът се засили. Над града се спускаше бавно прозрачна мъгла. Невидимите ѝ капчици образуваха около уличните лампи светли кръгове с цветовете на дъгата. Върху чистата белота на снега сенките се очертаваха остро, сякаш падаха върху екран, и в тая острота имаше някаква пуста и ледена тъга, която навяваше безнадеждност. Краката и ръцете на Лиля бяха вкочанели от студ. Тревогата, слабата храна и оскъдицата на дрехи, от която страдаше винаги, я караха да гледа на зимата като на най-противния сезон. «Веднъж да дойде пролет! . . .» — помисли тя с неясен

копнеж, откъсвайки се за миг от въпросите, които притискаха съзнанието ѝ.

Тя направи опит да се стопли, като тръгна по-бързо, но се подхлъзна и без малко щеше да падне. Пътят ѝ минаваше през един от заможните квартали на града. Прозорците на новите къщи светеха с меки топли светлини. Зад дантелените пердета прозираха уютно наредени стаи, с бюфети, с картини, с големи оранжеви или зеленикави абажури, под които добре облечени жени четяха на топло книги или делови мъже разгръщаха вечерния вестник. От тия прозорци долитаха задушено безгрижни смехове, познатият глас на говорителя на радиото, звуци от танцова музика. Голям камион изсипваше наведнъж шест тона едри лъскави въглища пред къщата, в която живееше районният експерт на «Бяло море». Млада жена с поалетка, кожено палто и високи шушони се връщаше от пазар, а след нея вървеше слугинята ѝ, която носеше претъпкани мрежи с масло и хайвер за сандвичи, с орехи, захар и шоколад за утрешната торта.

Жената и въглищата накараха Лила да почувствува отново варварската мизерия, в която тънеше светът на работниците. Студът ѝ се стори по-остър, бедността по-горчива, неправдата по-унизителна. Мъглата я пронизваше, повдигаше ѝ се от соленото парче паламуд, което бе изяла на обед. Спестените пари вкъщи едва щяха да стигнат за още няколко седмици, а после идеше мъчителната прося за каква да е работа. Работниците — а заедно с тях и Лила — си оставаха трагично сами! . . . Лукан имаше право! . . . Партията не трябваше да оставя пътя, който бе следвала досега — път на сурова, непримирима и безмилостна борба! . . . Нямаше нужда от широки платформи, от сложни компромиси, от подозрителни съюзници! . . . Нямаше нужда от интелигенти като Павел, Стефан и Макс, като възрастния другар от градския комитет, които искаха да поведат партията по пътя на опортюнизма, да разхлабят дисциплината ѝ да разрушат единството ѝ. . .

Тъй разсъждаваше Лила, свита от студ, като вървеше на светлините и сенките на мразовитата вечер. Сега мислите ѝ бликаха от студа, който измъчваше лошо облеченото ѝ тяло, от соленото парче паламуд, което я накара да пие цял следобед вода, от едрите лъскави въглища на тютюневия експерт и ситостта на жената, която видя преди

малко. Чувствата ѝ отразяваха само неправдата в света. Тя не съзнаваше, че борбата срещу тази неправда трябваше да се води едновременно с много средства и по различни начини, трябваше да бъде далече по-широка, гъвкава и разнообразна, отколкото заповядваха схемите на Лукан.

Лиля излезе на пазарната улица и тръгна към железарската работилничка на вуйчо си. Еврейските дюкянчета наоколо бяха затворени и тъмни, но самата работилничка светеше още. Лилля отвори вратата и надникна вътре. Чираците и вуйчо ѝ си бяха отишли. Работилничката представляваше дълго, тясно помещение, по чиито стени висяха инструменти. В дъното му, клекнал до един бойлер, работеше Шишко.

— Татко, оставаш ли? — попита Лилля.

— Трябва да остана! . . . Искам да поправа тая пушина! . . . Влез де!

Лилля затвори вратата след себе си.

— Какво? . . . Свърши ли? — рече той тихо.

— Всичко е наред. . . Арестуваната другарка е била освободена в София.

— Ох, слава богу! . . . — въздъха Шишко. — Стопих, се да ти кажа! . . . Много се тревожих тоя месец.

— Не може иначе — тихо отвърна Лилля, а после добави високо: — Тогава ще си отида сама?

— Върви! — Шишко клекна отново до бойлера и почна да го оглежда. — Слушай! . . . — сега се той изведнъж. — Булката на Симеон ражда и майка ти отиде да бабува. . . Вкъщи няма никой.

— Знам — рече Лилля.

— Запали си печката! . . . Има ли въглища?

— Има, но мислех да ги занеса на Симеонови.

— Ти не се грижи за Симеонови! . . . Блаже трябва да им е купил вече. Запали печката и си чети на топло. Утре ще взема пари от бойлера и ще докарам още сто кило.

Лилля пак се наклони да си върви, но Шишко я спря отново:

— Слушай! . . . От паламуда не яж! . . . Отровен бил, казват! . . . Все при нас ще докарат мършата. . . Бакалинът го купил тайно, за да печели, и ветеринарният му съставил акт.

— Ще го хвърля.

Лилля излезе от работилничката и се отправи към

къщи. Мъглата се бе сгъстила леко. Пазарният ден замираше в осветените кръчми на хановите, където пийнали сляни свиреха на гайди и тамбури. От оборите, в които беше разпрегнат добитъкът, излизаше топла, влажна миризма на сено и говежди тор. Тъмните, плътно затворени еврейски дюкянчета се спотайваха мълчаливо, а над тях кротко, но някак безсмислено мъждукаше животът на собствениците им. Дребните еврейски занаятчии в чаршията строеха къщите си така, щото първият етаж да служи за работилничка, а вторият — за жилище. Зад прозорците на тези жилища животуваха плесенясали души, от които понякога се откъсваха смело млади ремсисти.

Тя отмина чаршията и навлезе в уличките на работническия квартал. Повечето от ниските, схлупени къщици бяха тъмни. Работниците си лягаха рано, за да пестят въглища. Над реката висеше гъста мъгла, а в ледената тишина отекваха глухо удари на брадва. Някой цепеше дърва. Когато Лиля зави по уличката, в която се намираше тяхната къща, видя внезапно силуета на висок мъж. Той се беше спрял точно пред къщата им и фигурата му се очертаваше ясно върху млечнобелия фон на мъглата, осветена от уличната лампа. Непознатият носеше мека шапка и модно, стегнато в талията палто. «Дългия» — помисли Лила с гняв. Тя постоя няколко минути с разтуптяно от уплаха сърце, после се окопоти и влезе в двора на съседите, като се притули зад бараката им. До ушите ѝ долетяха звънливи удари — непознатият чукаше върху стъклото на прозореца. Той повтори това няколко пъти и като не получи отговор, тръгна по улицата. Стъпките му върху заледената почва се чуваха все по-ясно. Той щеше да мине покрай бараката, зад която се беше притаила Лила. Когато мина, тя го позна. Бе Павел. И тогава, без да иска, извика името му с тих, сподавен от вълнение глас.

Павел извърна веднага лицето си към направлението, от което чу гласа ѝ. Лила излезе пред него и го попита:

— Какво търсиш тук?

— Искан да те видя.

Двамата стиснаха несъзнателно ръцете си. Но тя овладя вълнението си първа и рече враждебно:

— За какво да ме видиш? . . . Нали съм глупачка, която не разбира нищо?

— Нека влезем у вас! . . .

— Вкъщи няма никой — студено отказа тя.

— Именно ва това — настоя той.

Докато Лила отключваше вратата, той произнесе глухо, в нисък, отпаднал глас:

— Мене ме изключиха от партията. Знаеш ли?

А тя отговори:

— Знам.

Когато влязоха вътре, той съблече палтото си и седна на стола, а Лила почна да пали печката. И докато я гледаше, стори му се, че ненапразно в гнева и пустотата, които го притискаха сега, бе потърсил убежище тук. Той познаваше много жени, но нито една не притежаваше красотата на гордостта у това затворено и малко студено същество. Той познаваше други жени, които имаха гладки лица, руса коса и светли очи, но нито една не излъчваше толкова нравствена сила и такова съвпадение между духовния си облик и идеята, за която се бореше. Стори му се, че тя бе неделима част от този смазан от нищета работнически квартал, от тази гола стаичка с желязна печка, от тези дъсчени одри, покрити с козаци и черги. Стори му се, че във вехтата ѝ пола, в избелелия ѝ пуловер, в отслабналото ѝ лице трепяха мъките, грижите и надеждите на хиляди тютюноработници, които чакаха края на зимата, за да почнат отново тежката, изтощителна и жалко платена работа в складовете. Но всичко това не бе огрубило личността ѝ, не ѝ бе попречило да стане образцово и мислещо същество. Стори му се, че това момиче приличаше на цвете, поникнало върху грозната бедност и лишенията на потиснатия свят, че то бе събрало у себе си всичко здраво, жизнено и прекрасно, което работническата класа можеше да даде, и че може би затова красотата ѝ бе тъй одухотворена, защото нямаше да се поквари никога от сметките и пороците на враждебния свят. Ала едновременно с това му се стори, че у Лила имаше нещо далечно, недействително и призрачно, като образ от бъдещето, който ей сега щеше да се разсее и да остави след себе си само тъга към недостижимото.

Но след малко той съзна, че всичко у нея беше

действително — от бледорусия акварелен оттенък на красотата ѝ до тази острота, с която умът и волята ѝ можеха да паранят човека. Тя бе коленичила до печката и раздухваше съчките, а тлеещата жар багреше изопнатите черти на лицето ѝ с червеникаво сияние, под което косата ѝ добиваше вид на гъсти снопове от металнозлатисти нишки. В хубавия ѝ гръб, в яките рамене и заоблените ѝ бедра имаше някаква сила, която го привличаше неотразимо и запълваше пустотата в душата му с такова вълнение, щото той отново почувствува, че бе направил най-разумното нещо, като дойде при нея.

Лумнаха пламъци и печката забумтя. Лила се изправи. Той очакваше да открие върху лицето ѝ вълнение, което изпитваше сам, но видя само изопнатите ѝ устни и две хладни очи, които го гледаха изпитателно. Трепетът, с който стисна ръката му в първия момент, беше изчезнал. Той се сети горчиво, че между двамата съществуваше стена, която ги разделяше, и че тази стена се издигаше не вече върху разногласията им за партийния курс, а върху обстоятелството, че беше изключен от партията.

Лила седна до масата, на другия стол срещу него.

— Днес ли пристигна? — попита тя равнодушно.

— Да — отговори той. — На обед.

— Срещна ли се с другарите?

— Говорих с Ешкенази и няколко души от градския комитет. . . — Той се ядоса внезапно: — Какво? . . . Правиш анкета дали не се опитвам да разцепя градския комитет ли?

— Не, не смятам, че можеш да постигнеш това! — Тя се усмихна с присвити очи и показа веднага острието на своята непримиримост. — Засега ти стига изключването. . . Но ако видим дори опит да разрушаваш единството, тогава ще постъпим с тебе безмилостно.

— Какво ще направите? — попита той злобно.

— Знаеш много добре.

— Ще бъде забавно, ако Лукан влезе в ролята на мънищък Робеспьер! . . . — рече той, като се изсмя прерително. — Но кажете му, че няма да успее. . . По-голямата част от хората в Централния комитет са умни и скоро ще видят истината. . .

— Значи, ти. . . ще продължиш?

Тя пое въздух и го погледна косо. Клепачите ѝ се

присвиха още по-силно, а зад ресниците им се запали студен и тъжен гняв.

— Не, няма да продължа! . . . — избухна той, като удари по масата. — Не от страх пред вас, не за да чакам прошката ви! . . . Ще мълча само защото не искам да внасям преди стачката раздвоение в честните души на работниците, само защото съм сигурен, че Коминтерна и Задграничното бюро ще излязат с решения, които ще ви накарат да дойдете на себе си. . . А докато стане това, прогонвайте всеки, който иска да работи с нас, тикайте работниците под стражарските бичове, обещавайте им да заемете складовете с голи ръце. . . Беснейте, докато работниците загубят вяра във вас, докато ви отрекат напълно, докато сами най-после съзнаете, че се държите като самомнителни глупци. . . най-съкровено желание на врага е работниците да имат водачи като вас! . . .

— Не викай! . . . — хладно предупреди тя, като погледна към прозореца.

А после опря лакти върху масата и закри лице с дланите си. Думите на Павел я разстройваха. В цялото му пламенно същество прозираха искреност, болка и гняв, които един студен враг на партията не можеше да прояви. Горчивината на тъмните му очи я пронизваше. Всичко, което изрече, съдържаше някаква страшна и жестока истина, която се разбираше вече от самата Лила, от Макс, от Стефан, от възрастния другар в градския комитет и може би от десетки, стотици работници. . . Ала стори ѝ се, че тази истина щеше да стане още по-страшна, ако се подложеше на всекидневно обсъждане, ако предизвикаше разногласия и спорове, ако почнеше да руши единството на партията в низините. В душата на Лила настъпи отново хаос и раздвоение.

— Всичко това е без значение! . . . — произнесе той в настъпилото мълчание.

— Кое? — попита тя безпомощно.

— Вашите глупости, които ще бъдат отречени от историята. . . Партията върви напред и нищо не може да спре развитието ѝ. . . Ще дойде ден, когато вие ще съзнаете грешките си и аз отново ще вляза в нея.

— Добре! . . . — Върху лицето на Лила трепна неуверена и тъжна усмивка. — Ти трябва да чакаш този ден и да не действуваш сега срещу единството ѝ.

Той продължаваше да я гледа горчиво, изпитвайки

въздействието на силата, с която тялото и душата ѝ го привличаха. Тя бе жена, но в израза ѝ имаше нещо момчешко и невинно, бе зряла, но този израз беше юношески и непоковарен. В русата коса, в светлите очи, в бледия оттенък на кожата ѝ имаше някаква студена изопнатост, която очистваше лицето ѝ от всичко чувствено и така оставяше в него само израза на ума и волята. Стори му се, че не бе виждал лице с по-красива и хладна заостреност на чертите, жена с по-голяма способност да заповядва над себе си.

— Лила! . . . — произнесе той внезапно. — Въпреки всичко аз те обичам.

— Това не е много важно сега — отговори тя, като трепна леко.

— Искаш ли да станеш моя жена? — неочаквано продължи той с равен, проникващ глас, който я разстрои още по-силно.

— Какво казваш? — попита тя, като се намръщи и така успя да скрие вълнението си.

— Да се венчаем тия дни! . . .

Тя съзна, че всичко това му беше дошло внезапно наум под влияние на състоянието, в което се намираше. Думите му сякаш проникнаха в нея, раздрусаха мисълта ѝ, запалиха въображението ѝ. Стори ѝ се за миг, че пред нея стоеше осъществена мечтата, за която през часовете на самотност копнеше цялото ѝ същество на жена, на кротко и любещо момиче. И макар никога досега да не бе мислила определено за това, тя си представи малко домакинство, приятно наредена стаичка и маса, сложена за вечеря, на която седеше Павел, държейки в скута си някакво капризно, ала безкрайно мило същество на което храната трябваше да се дава с лъжичка. Но това видение, мъчително и недостижимо, се задържа в съзнанието ѝ само една секунда. Миг след това тя се видя отново секретарка на ремса и членка на градския комитет, зад която стояха хиляди тютюноработници. Може би никогла — тя го виждаше и се беше примирила вече с това, — никогла тя нямаше да има време за свое семейство и свое дете, защото бе обрекла живота си да се бори за щастие то на другите. Ала думите на Павел успяха да наранят душата ѝ, събуждаха и разпалваха жаждата ѝ за щастие. Сълзите почнаха да се търкалят по бузите ѝ, а гласът ѝ молеше отчаяно:

— Мълчи! . . . Остави ме! . . . Иди си веднага!

Той стана и тръгна към нея. Лила се изправи бързо, еякаш се готвеше за самоотбрана. Рязкото ѝ движение му подсказа колко дълбока бе станала пропастта, която ги разделяше. Но все пак той успя да я прегърне. В продължение на няколко секунди, изпитвайки щастие, горест и мъка, тя отговаряше несъзнателно на целувките му. А после сред хаоса от мисли и чувства, които бушуваха в съзнанието ѝ, Лила стана отново господарка на волята си.

— Остави ме! . . . — рече тя, като се отскубна с бързо и силно движение.

— Лила! . . . Лила! . . . — повтаряше той.

— Искаш да удавиш и мене в своето благо, нали! . . . Искаш да дезертирам и аз от партията, от работата, от дълга си! . . .

— Лила! . . . След шест месеца. . . след една година всичко. . . целият курс на партията ще се промени. . .

Той я улови за ръцете и привлече отново към себе си, но тя изхриптя диво:

— Остави ме! . . . Нищо вече не може да съществува между нас! . . . Ти си въвн от партията! . . .

Викът ѝ, задушен, грозен и суров, го накара да я пусне веднага.

— Върви си! . . . — грубо заповяда тя.

Той остана за миг втренчен неподвижно пред себе си. Лицето му доби постепенно студен, безстрастен израз. После той облече палтото си и без да каже ни дума, излезе от вратата.

Лила се хвърли на одъра и заплака горчиво. За пръв и последен път в живота си тя плачеше от любов.

IX

Синкавобелите ледени цветя по стъклата на прозореца станаха розови, след това избледняха отново, но добиха по-ярки очертания и блеснаха ослепително, когато слънцето изгря. Ясното зимно утро надникна бавно в стаята на барон Лихтенфелд.

Не можеше да се каже, че тази стая и въобще вилата бяха достойни за един Лихтенфелд. Но те се оказаха предостатъчни за фон Гайер и Прайбиш, които гледаха преди

всичко работата, после удобствата и съвсем не държеха за красотата. Просташкият гардероб, леглото и нощното шкафче приличаха на мебелите в евтин хотел. Подът беше постлан с линолум на ярки квадрати, а върху невероятно глупавия светлозелен фон на стените се мъдреше портретът на царя. Грозната тухлена печка бумтеше весело и сякаш се присмиваше на лошото настроение на барона.

Лихтенфелд се протегна сънливо под юргана, чието жълтоатлазено лице не беше ослепително чисто. Юрганите във вилата дразнеха барона най-много. Дори понякога му се струваше, че от тях лъха тънка и противна миризма на пот, която плебейското обоняние на Прайбиш не можеше да долови. Фон Гайер обаче сигурно я долавяше, но не желаше да ѝ обръща внимание. Лихтенфелд се възмущаваше още от далечината и наема на вилата. Собственикът ѝ — някакъв алчен и мазен депутат, който говореше немски — бе поискал сума, с която можеше да се прекара цял месец в Ривиерата. Но фон Гайер се съгласи да я плати без възражение.

За да пропъди лошото настроение, чийто първоизточник си оставаше трудът — тежкият еднообразен и отегчителен труд, към който го принуждаваше фон Гайер, — Лихтенфелд почна да мисли за лов на мечки. Всяка сутрин, откакто беше паднал снегът, баронът се отдаваше на сладостни мечти за този лов. Дали и в тия планини нямаше мечки? Не, всички казваха, че няма. Но в България положително имаше от тия чудесни зверове. Само че трябваше да се отиде по страшно лоши пътища до Рила или Родопите. Кршиванек разправяше, че българските селяни ловели мечките по особен начин — само с въже и нож. Лихтенфелд си представи вековната и тиха гора с дълбок сняг и ледени висулки по боровете и българина, който вкарва плътно омотаната си с въже ръка в леговището на звяра — така разправяше Кршиванек — докато смяният Лихтенфелд, възбуден до пароксизъм от ловджийската страст, стои няколко крачки по-назад с пръст върху спуска на пушката си. Да, чудно нещо би било да вземе човек участие в такъв лов на мечки! . . . Ала всичко това се струваше на Лихтенфелд чиста измислица. Или пък може би му харесваше тъкмо защото беше измислица.

След като помечта за мечките, Лихтенфелд се замисли дълбоко за кучето си, после за пушките си, после за

една каса с избрани френски вина, после за жените в България и на последно място — за работата. Беше горчив, но верен факт: един Лихтенфелд трябваше да работи. Това се дължеше на цяла редица обществени причини, настъпили след Първата световна война, и на цял куп приключения с киноартистки, преживени от Лихтенфелд в Ривиерата. При това той трябваше да се залови със съвсем долна и унижителна работа — да стане шеф на експортното и ревизионно бюро на Немския папиросен концерн в България. Той трябваше да я приеме, едно, защото липсата на пари ставаше вече непоносима, и, второ, защото по тоя начин, макар и насила, приобщаваше личността си към труда на милиони германци за величието на Райха. Но колко тежка му се струваше тази работа! . . .

Само партриций, превърнат в роб, можеше да разбере смъртната скука, която всяка сутрин обхващаше Лихтенфелд при мисълта за предстоящия работен ден. Фон Гайер проучваше целия стопански живот на България. Проучваше го бавно, методично, всестранно и изчерпателно, с търпение на истински германец, с точността и усърдието на побъркан учен. Фон Гайер приличаше на сметачна машина, а Лихтенфелд беше просто клавиш в тази машина. Но тъкмо защото беше само клавиш, а не нещо повече, фон Гайер го удряше немилостиво и постоянно. И на Лихтенфелд се струваше, че ще полудее от ударите. Работата му се състоеше да прави извадки и резюмета от все нови и нови статистически годишници, от все нови и нови доклади и преписи от доклади, които търговските аташета изпращаха от легацията. Впрочем същата работа, но без да се бунтува, изпълняваше и Прайбиш.

Някакъв стенен часовник удари осем. Фон Гайер изискваше неумолимо работата да почва в девет. Лихтенфелд се прозина, лениво изпуши една цигара, за да се разсъни напълно, после ритна гневно омразния юрган и стана от леглото си.

Той беше рус, висок и мършав. Имаше малка глава с горчиво-кисело лице и очи, които гледаха винаги някак обидено. Лихтенфелд отиде в банята и когато се върна обръснат и свеж, направи си фрикция с одеколон и облече ново бельо, което сменяше през ден.

След малко той влезе в трапезарията. На масата беше сложена закуска: кафе, мляко, кифли и варени яй-

ня. Прайбиш седеше до печката и четеше «Die Woche», след като се бе върнал от всекидневната си разходка до селото. Фон Гайер щеше да влезе, както винаги, точно в осем и половина.

Лихтенфелд се изправи до прозореца с ръце в джобвете. Утрото сияеше със слънчев блясък и ледена синевина. Равното поле беше покрито с чист, девствен сняг, а над София висеше огромен плосък облак от червеникава мъгла и сив каменовъглен дим. Над облака лъщяха като златни шлемове кубетата на «Александър Невски». Далеч по хоризонта се протакеше безкрайна верига от снежни планини — царството на мечките. Понеже не се вълнуваше никак от пейзажа, Лихтенфелд погледна надолу към двора на вилата. При чешмата, гол до пояс, се разтриваше със сняг фон Гайер.

— Този е луд! . . . — каза Лихтенфелд. — Ако за-
более от пневмония, ще бъде цяло щастие за Немския
папиросен концерн, но не по-малко и за нас.

— Нищо няма да му стане — с известна гордост от-
върна Прайбиш, като повдигна очи от списанието.

Той беше нисък, добродушен шишко от селски про-
изход и с особено удоволствие дочиташе статията, в която
се разправяше как внуците на кайзера благоволили да
станат членове на хитлеристката партия.

— Аз твърдя, че ще пукне! . . . — рече баронът. —
Такива падат изведнъж. . . Спомняте ли си Зайфелд? . . .
Той се пъчеше като него, но умря от зараза на кръвта
при някаква хрема. . . Какво ще правим днес? — попи-
ти той внезапно.

— Днес? . . . — Прайбиш затвори списанието. —
Ще работим, както вчера.

— Но днес е събота! . . . — натъртено заяви Лих-
тенфелд. — Аз държа за края на седмицата. Предполагам,
че ще ме поддържате и няма да мигате като новобранец,
когато му кажа това.

— Ще му го кажете ли? — попита Прайбиш с из-
ясно съмнение.

Той знаеше, че в последния момент смелостта на
барона пред фон Гайер винаги се изпаряваше.

— Разбира се! — важно отвърна Лихтенфелд. —
Понеже ни третира като обикновени чиновници, ние ще
го заставим да спазва работното време.

Лихтенфелд намекна това преди всичко за себе си.

Той беше напълно убеден, че службата му — поне неговата — трябваше да бъде чисто представителна, т.е. почти дипломатическа. С техническата страна на въпросите, прегледа на мостри, изчисления и разни други гадости трябваше да се занимава само Прайбиш.

— Грешите! — възрази Прайбиш. — Ние сме неговите съветници.

— Съветници ли? . . . — Баронът се обърна с ръце в джобовите и погледна сърдито тлъстичкото лице на Прайбиш. — Само обикновени секретари! . . . Той взема решенията си сам.

— Нищо подобно. . . — Експертът сви дебелия си бърни и неодобрително тръсна глава. Дълбокото му чувство за дисциплина се раздразни от своеволието, с което баронът тълкуваше нещата с цел да zlepостави фон Га-йер. — Ако говорите за Кршиванек, решението зависи от трима ни.

— Слушайте, Прайбиш! . . . — Лихтенфелд седна на масата. — До гуша ми дойде от препирни с кого да работим и с кого не. . . Защо не харесвате Кршиванек?

Умните плебейски очици на Прайбиш погледнаха учудено барона:

— Защото няма да върши работа. . . Никакви политически връзки, тепърва ще създава организация, слаба техническа опитност. И най-сетне сведенията за миналото му са лоши. Какво искате още?

— А другият?

— Другият е тежък, установен човек. И Тренденбург го препоръчва.

— Но всички сведения говорят, че е ужасно хитра лисица.

— Ние да не сме глупави? . . . Значи, ще ни бъде полезен.

— Ами писмото от Бромберг?

— Първо ще гледаме интересите на Германия и концерна, а после роднините на Бромберг.

— Прав сте! . . . — Баронът призна открито здравата логика на човека от третото съсловие. — Но «Никотиана» има връзки с Полша, Америка и Холандия.

— Какво от това?

— Може да ни играе. Остава с малко развързани ръце.

— Ще ги стегнем после.

Лихтенфелд се замисли. Дойде ред да покаже собствената си съобразителност.

— Аз мисля, че бихме могли да направим това и сега — каза той.

— Как?

— Ще дадем една малка част от доставките на Кршиванек, за да държим «Никотиана» в шах.

— Това е умно — забеляза Прайбиш, след като помисли малко. — Кажете го на фон Гайер.

— Не! . . . — отговори Лихтенфелд. — Кажете го вие! Фон Гайер мисли, че аз се боя от Бромберг, а това е глупаво и ме дразни. Един Лихтенфелд не може да се бои от никого. Аз гледам интересите на концерна, но не желая да минавам за страхливец. . . До гуша ми дойде от разпавии и намеци. . .

Той млъкна внезапно. От коридора се чува неравномерните стъпки на куц човек.

Фон Гайер влезе в трапезарията.

Той обиколи стаята с поглед, поздрави сухо по хитлеристки и седна на масата. Мургавото му лице бе силно зачервено от студа. Той имаше ниско, атлетическо тяло, голяма уста и металносиви очи. Смачканият му работен костюм изпъкваше веднага пред модната елегантност на барона. Върху ревера на сако му беше пришита лентичката на железния кръст. От цялата му личност лъхаше романтиката на минали феодални времена, бездушната коравина на прусак и спокойствието на работлив германец. Ако у фон Гайер се беше въплътил средновековният дух на рицар разбойник, в сравнение с него Лихтенфелд приличаше на изродено придворно конте. През Първата световна война фон Гайер беше летец от прочутата ескадрила на Рихтхофен. Куцаше от падане при въздушен бой.

Веднага след влизането му прислужникът донесе от кухнята мляко и кафе. В трапезарията настъпи почти телно мълчание. Прайбиш разряза една кифла и я намаза с дебел слой масло. Баронът сръбна от чашата си и направи гримаса: млякото не беше прецедено от каймака.

Фот Гайер втренчи в лицето му ледените си очи.

— Лихтенфелд? . . . — попита той. — Къде бяхте онази вечер?

— В легацията — отговори Лихтенфелд. — Фрау Тренделенбург ме покани на бридж.

— С кого?

— С Хайлбор и Хаазе.

— А после къде отидохте?

— После?... — Лихтенфелд повдигна вежди, сякаш се мъчеше да си спомни маловажна подробност. — В един бар.

— Кой ви разреши?

— На мене ли? — обидено попита Лихтенфелд.

— На вас, естествено!... — сурово повиши гласа си бившият летец. — Колко пъти ще повтарям да не се показва идването ни?

— Кой ще ме види в някакъв бар?

— Шпионите!... — извика фон Гайер, почервенял от гняв. — Шпионите!... Тъкмо тия, които не трябва да знаят, че сме тук. Още утре враговете ни ще предложат търговски преговори на българското правителство.

— И никога няма да сключат спогодба.

— Престанете!... За нас всеки ден струва година.

Лихтенфелд не отговори и героично изпи всичкия каймак. В гърдите му се надигна глуха омраза срещу Немския папиросен концерн, срещу Хитлер и всички националсоциалисти, които така своеволно потъпкваха свободата на един Лихтенфелд.

Той бе взел решение да се запише в хитлеристката партия през една влажна пролетна вечер, когато по «Унтер ден Линден» маршируваха огромни тълпи с факли и шлемове, пеейки «Хорст Весел», а по площадите изгаряха книги. Думкането на барабаните и тактът на хиляди чизми го бяха опиянили. Вечерта завърши с диви крясъци в едно бирхале, където влезе заедно с другите, за да подчертае приятелските си чувства към народа. Аристократи, капиталисти и работници се кълняха във вярност към човека, който им обещаваше целия свят. Е, по дяволите! Лихтенфелд не вярваше вече в изгодите на всичко това. Сега всеки глупак можеше да му заповяда каквото си иска. На един Лихтенфелд!... Безобразие!...

Баронът се приготви да отговори тихо, но достойно, ала видя отчаяните гримаси, с които Прайбиш го съветваше да мълчи.

— Кой е дал адреса ви на Кршиванек? — мрачно продължи фон Гайер. — И каква е тази дама, която пита по телефона от негово име за вас?

— Секретарката му — сполучливо отговори Лихтенфелд.

— Що за близост?

— Кршиванек е групенфюрер на тукашните австрийци — произнесе баронът.

Фон Гайер не отговори. Лихтенфелд се почувствува на здрава почва и реши да премине в контранападение.

— Струва ми се, че прекалявате с държането си към мене — рече той горчиво. — Всичко това може да стигне до партиен съд.

Тежките оловни очи на прусака се повдигнаха бавно.

— Внимавайте, Лихтенфелд! . . . В този съд ще обвинявам аз.

Фон Гайер прекрати работата точно в дванадесет часа. След това той облече един тъмен, малко поизгладен костюм и заяви на Прайбиш и Лихтенфелд, че ще прекара следобеда и утрешния ден с Тренделенбург в Чамкория.

— Вие какво ще правите? — строго попита той.

— Мислим да отидем още веднъж на лов за зайци — невинно отвърна Прайбиш. — Един селянин обеща да ни заведе.

Малко преди да замине, фон Гайер влезе в стаята на експерта и му каза:

— Прайбиш, тази вечер ви предстои да се преструвате на глупак.

— Това няма да бъде трудно за мене — добродушно отвърна Прайбиш. — По отношение на жените аз съм наистина глупак.

Върху лицето на фон Гайер се появи гримаса, която приличаше донякъде на усмивка.

— Вие сте превъзходен човек, Прайбиш! . . . Значи, така! Аз ще ви изненадам към полунощ. Но дотогава внимавайте Лихтенфелд и Кршиванек да не усетят нещо. . . Ние трябва да отворим добре очите на нашия барон и да му покажем с какъв мошеник иска да свърже Немския папиросен концерн. . . Изобличаването на Кршиванек ще сложи край на клеветите в Берлин срещу нас.

— Съвсем вярно, Herr Hauptmann!

— Трябва да се държите естествено и не се бойте от обектива на Кршиванек. . . Първото нещо, което ще

направя, е да извадя ролката с филма. Ясно, нали?... Няма никаква опасност за вас.

— Разбирам, Herr Hauptmann!

Фон Гайер, придружен от Прайбиш, облече палтото си и слезе по стълбите към широката алея в градината, където го чакаше колата му. Към тях с присмехулна почителност се присъедини и Лихтенфелд.

— Хайл Хитлер!...

— Хайл!

Фон Гайер тракна вратичката. Той не отиваше в Чамкория, а на обед у Барутчиев, който беше поканил и Борис. Веригите върху задните гуми на автомобила издрънкаха глухо по замръзвания сняг. Над Люлин се спущаше червеникава мъгла. Между храстите на леденото поле с печални крясъци се издигаха и спущаха врани. От Витоша полъхваше тих смразяващ ветреца. Някъде в селото блееха овци.

— Махна се най-сетне! — с облекчение въздъхна Лихтенфелд.

Черният работен ден за барона беше свършил. Почваше weekend-ът и Лихтенфелд знаеше как да се възнагради за прекараната в труд седмица.

— Вие наистина ли мислите да отидете на лов? — обърна се той към Прайбиш.

— Ще поскитам малко.

— Няма да видите дори следа от заек. Аз обикалях напразно миналата седмица... Защо не останете при нас?

— Вие какво ще правите?

— Чакам гости. Ще дойде Кршиванек с две дами.

— Не е за мене — срамежливо произнесе Прайбиш.

Двамата тръгнаха по заледената алея към вилата. Прислужникът цепеше дърва в задния двор и ударите на брадвата му отекваха глухо в мразовития въздух. Няколко изгладнели врабчета цвъртяха и подскачаха около прозорците на трапезарията. Ниското слънце започна да се забулва с мъгла.

— Вие сте глупак, Прайбиш!... — каза Лихтенфелд. — Ще си умрете с отворени очи.

— Аз съм женен — намекна Прайбиш. — Имам и деца.

— Та що от това? — Лихтенфелд се изсмя. — Да не мислите, че ще вършим безобразия?

— Какви са тия жени? — предпазливо се осведоми Прайбиш.

В гласа му прозвуча тревожно любопитство, което баронът изтълкува съвсем правилно като колебание. Всяка вечер Лихтенфелд влизаше в стаята му с бутилка френско вино и му разправяше безбройните си приключения. Той правеше това отчасти от суетност, отчасти за да убие скуката и безсънието си. Отначало Прайбиш възприемаше историите със снизходителна усмивка и вътрешно негодуване. Но постепенно този свят на водни курорти, красиви жени и замайващи сладострастия като че почваше да го вълнува. На барона се стори, че Прайбиш неволно сравняваше своята дебела, вярна и плодовити жена с тия чудни, лекомислени създания, които прапеха живота тъй приятен. При това баронът даде да се разбере, че любовниците му съвсем не бяха паднали жени. Прайбиш на драго сърце се съгласи с твърдението му. Идеята на Прайбиш за паднала жена се изчерпваше с представата му за кабаретни актриси и момичета, които спират мъжете по улиците на големите градове. Той не бе прибягвал към тях поради страх от болести и вродена нестеливост. Макар и богат — концернът му даваше крезовска заплата, — Прайбиш никога не беше мечтал за жените, до които имаше достъп баронът. И ето че сега Лихтенфелд намекваше — не намекваше, а просто казваше, — че и Прайбиш може да разбере от тях.

— Тия дами са от висшето общество — рече баронът. — Напълно порядъчни жени, но малко по-свободни от другите.

Прайбиш показва срамежливо, че тъкмо за такива жени беше мечтал винаги. Да не бъдат развалени, а само свободни. Насърчен от това, Лихтенфелд почна да бие върху еснафските задръжки в живота му. Да, отдавна беше време Прайбиш да заживее като богат човек! Защо се стеснява? Докога ще влачи със себе си тая селска свенливост? Нима няма достатъчно висок чин в служебната йерархия на концерна? Не, Прайбиш би могъл да стане също приличен светски човек. Трябва само по-голяма смелост сред жените, за да има успех. Колкото за външността, можеше да се признае, че Прайбиш не бе тънък и строен, но Лихтенфелд го увери в прищявката на изисканите жени да предпочитат понякога мъже с грубовата външност и здрави мускули.

— Добре! — съгласи се Прайбиш. — Ще дойда. . .
Но аз съм много стеснителен и не умея да забавлявам.

— Бъдете напълно спокоен — увери го Лихтенфелд. — Те са много приятни жени и вие ще се отпуснете веднага.

Следобед, почивайки в стаята си, Прайбиш съзна, че предстоящата вечер го изпълваше с доволство и вълнение. Доволството идеше от това, че Кршиванек щеше да бъде изобличен, а вълнението — от служебното участие в гуляй с жени, което иначе не би посмял да си позволи никога.

Към полунощ Зара излезе от трапезарията в студения, слабо осветен коридор, огледа се и отиде безшумно към закачалката, върху която висеше шубата на Кршиванек. От трапезарията се чуваше свирене на пиано и фалшивият глас на барона, който пееше някакъв шлагер.

Като потършува малко из шубата на Кршиванек, Зара намери в джобовете ѝ фотографическия апарат, който търсеше, след това откачи мантото си и със същите безшумни стъпки тръгна по стълбите към втория етаж на вилата. Пред стаята на фон Гайер тя се спря и почука на вратата.

— Herr Hauptmann. . .

— Да! . . — отговори дрезгавият глас на прусака.

Стаята беше осветена само от червеникавото сияние на печката. Германецът бе оставил вратичката ѝ отворена и се грееше на жаравата. Когато Зара влезе при него, той се изправи бързо и със суха учтвост я покани да седне.

— Не, благодаря. . . — отказа тя. — Време е да се измъквам. . . Дайте ми само една цигара.

Фон Гайер ѝ поднесе табакерата си.

— Калко снимки направихте? — попита той, докато палеше цигарата ѝ.

— Повече от десет. . . Достатъчно дръзки, за да възмутят една почтена съпруга или един шурей.

— Прайбиш успя ли да направи снимки на Кршиванек?

— Говоря именно за тях.

Фон Гайер не се засмя. Той не умееше или не желаше да се шегува. Може би искаше да чуе подробностите само от Прайбиш. Осветено от жаравата, едрото му лице

наглеждаше почти зловещо. Зара съзна изведнъж, че той я презираше. Тя смукна бързо два пъти от цигарата си и я хвърли в жарта.

— Трябва да вървя.

— Автомобилът ви чака.

— Но те ще чуят шума от мотора и ще разберат.

— Сега това е без значение.

Той ѝ помогна да облече коженото си палто, взе апарата и я придружи до шосето, където чакаше колата.

— Лека нощ! . . . — произнесе Зара.

Германецът не отговори.

На небето блещукаха ледени звезди. Фон Гайер тръгна към вилата с мрачно доволство. Снегът под обувките му скърцаше тихо. Той влезе в коридора и вече без да прикрива шума от куците си стъпки, тръгна направо към вратата на трапезарията. Отвори я грубо и шумно. Върху масата имаше чаши с вино. Лихтенфелд седеше пред пианото и свиреше с небрежно умение някакво танго. Една червенокоса жена се изправи уплашено. Кршиванек бързо остави бутилката, с която се канеше да напълни чашите, и се поклони смутено. Само Прайбиш остана невъзмутим. Мъничките му тъмносини очици се извърнаха лукаво към Лихтенфелд, който продължаваше да свири, без да подозира нещо.

— Престанете, дявол да го вземе! . . . — внезапно извика фон Гайер. — Лихтенфелд, престанете! . . .

Пианото млъкна като внезапно затворено радио. В стаята настъпи пълна тишина. Лихтенфелд се беше извърнал назад и гледаше с широко разтворени очи. Фон Гайер измъкна ловко ролката на филма и постави апарата на масата.

— Приберете го! . . . — каза той спокойно на австриеца. — Ако продължавате да ни безпокоите, ще изпратим в Берлин снимките, които Прайбиш направи преди малко. . . Ясно, нали?

Кршиванек се опита да възрази нещо, но фон Гайер затвори вратата с трясък и куцайки, тръгна нагоре по стълбата.

— Тя ни е издала! . . . — произнесе червенокосата жена.

— Кой? — внезапно попита Кршиванек.

— Зара.

От гърдите на жената се изтръгна груб, дрезгав

смях. Тя беше съвсем пияна и не знаеше защо се смее. После изведнъж се сепна и погледна уплашено барона. Но Лихтенфелд вече я беше пипнал за ръката и с гневен глас крещеше в лицето ѝ:

— Казвай, глупачке!... Какво е издала?

— Успокойте се, Лихтенфелд — каза Прайбиш. — Това беше един шантаж, за който госпожица Зара ни предупреди навреме... Шефът и аз направихме каквото трябваше

Лихтенфелд изведнъж разбра всичко. Той пусна червенокосата и тръгна към Кршиванек, който, гледайки Прайбиш изумено и уплашено, отстъпи неволно назад. Няколко секунди след това юмрукът на Лихтенфелд, описвайки широка дъга, се стовари върху лицето на австриеца. Кршиванек се просна на пода, а жената изпищя. Без да губи време, Лихтенфелд я улови под мишница, вдигна с другата си ръка дребния и зашеметен Кршиванек и ги повлече навън.

— Чакайте!... — извика Прайбиш, като затича след него. — Вие сте полудял!...

Но Лихтенфелд не чуваше. Прайбиш видя само как баронът отвори вратата на главния вход. Телата на гостите излетяха навън. Лихтенфелд се върна до закачалките, взе палтата им и ги хвърли след тях в снега.

— Donnerwetter!... Какво правите? — уплашено мърмореше Прайбиш.

— Давам им заслуженото!... — изсумтя Лихтенфелд.

Х

В полите на планината, между ниски заоблени хълмове, които пролет и лете зеленееха от тютюн, се гушеше село Средорек. В средата на селото имаше неравен площад, заобиколен от схлупени къщички. Една от тия къщици бе двуетажна и над входа ѝ висеше опушена табелка с надпис «Кръчма, гостилница и хотел Средорек». Под този надпис имаше друг — «Цигари и колониал», — който бе много едър и свеж.

В кръчмата, до джамлъка към улицата, седеше посърнал Стоичко Данкин — дребен и свит селянин с бледо сипаничево лице и големи червени уши, с рядка руса

брадица, която бръснеше само на Великден. Под оръфания му кожух се подаваха остатъци от риза и някаква отделна загубила цвета си фланела, а потурите му бяха тии изкърпени, щото събуждаха известно съчувствие дори у бирника. Стоичко Данкин имаше светли, сини като мъниста очици, които обикновено се въртяха присмехулно, но сега гледаха тъжно и мрачно.

Мръкваше, снегът ставаше все по-синкав и очертанията на селските къщурки се губеха бавно в здрача. Прозорчетата им пламваха едно след друго с мъждеещи червеникави светлилки. По улицата минаваха коне, натоварени с дърва, а стопаните им вървяха зад тях и разговаряха весело, доволни от тихото време. На другия ден те щяха да закарат дървата за продан в града. Стоичко Данкин също караше дърва в града, продаваше ги и с получените пари веднага купуваше брашно. Но занаятът той не можеше да прави вече това, защото конят му беше умрял.

Всичко се случи бързо и неочаквано — само за една седмица. Стоичко Данкин се загледа в синия здрач и отново си спомни подробностите около нещастieto, което го изпълваше с безнадеждност и мъка. Отначало конят само кашляше, после престана да яде, след това от ноздрите му почнаха да текат лиги. Стоичко Данкин го заведе при цигани, които разкървавиха ноздрите му с нокти и втриха в тях червен пипер, после при врачка и най-сетне при ветеринарния лекар в съседното село. Но тъкмо пред лечебницата конят падна, затрепера, протегна безпомощно шията си и умря. Стоичко клекна безпомощно до главата му и почна да се вайка и тюхка, след това одра животното, продаде кожата му на циганите и от мъка се напи. Тръгна към Средорек едва привечер, като носеше самара на умрелия кон върху гърба си и псуваше непрекъснато. Вкъщи той изруга жена си и наби едно от децата. Докато викаше и псуваше така, той изтресня малко, после си легна, зави се с чергата презглава и заплака отчаяно. Всичко това се беше случило вчера. Стоичко Данкин въздъхна дълбоко, извади пунгия с контрабанден тютюн и почна да свива цигара в късче вестник.

В кръчмата имаше само двама непознати, които бяха пристигнали от града преди малко и се грееха и разговаряха тихо до печката. Те носеха каскети и топли, но оръфани градски дрехи. Единият беше червенокос с из-

бити предни зъби, а другият — още съвсем младо момче с мургаво лице и големи тъмни очи. Приличаха много на дребни чиновници. След малко в кръчмата влезе Фитилчето — каснерът на кооперацията, — едър момък с кръгло червендалесто лице. Той погледна изпитателно към кръчмаря, който се престори, че не забелязва влизането му, и седна при непознатите. Разговорът на тримата стана още по-тих. След малко Фитилчето се обърна внезапно и поръча високо:

— Джони, дай сливова!

Джони, кръчмарят, остави вилиците, които бършеше с една кърпа, и наля три шишенца сливова. Той имаше плешива глава с продълговато безучастно лице, но тесните му хитри очи изразяваха винаги готовност да поведе разговор. Той се беше отказал от потурите и носеше почти гражданско облекло, за да внушава по-голямо доверие у тютюнджиите към чистотата на двете единствени стаи в хотела си. Викаха му Джони, защото през войната при Дойран беше пленил един англичанин. Като доказателство за това служеше една глинена бутилка за ром, поставена върху специална поличка над тезгяха. В подвига с еднакъв риск беше участвувал и Стоичко Данкин, но славата си остана у Джони.

Фитилчето изпи ракията наведнъж, червенокосият — дополовина, а младият с тъмните очи едва докосна устните си до шишенцето. Загрижените и печални очици на Стоичко Данкин проследиха завистливо как парливата течност се изля в гърлата им. Обзе го пак желание да пие и да забрави умрелия кон, но не искаше да увеличава дълга си към Джони. Той беше дошел при него само за брашно, подгонен от клетвите на жена си и хленченето на децата. Като на стар побратим от войната Джони му даваше на кредит брашно и газ, а Стоичко Данкин му се издължаваше след продажбата на тютюна. Само че за да осигури кредита и през следващата година, Стоичко продаваше тютюна си винаги на «Никотиана», чийто агент-купувач бе Джони. И в продължение на петнадесет години дори на неграмотния Стоичко Данкин беше станало ясно, че веднъж го обираше «Никотиана», а след това Джони. Но той не виждаше никакъв изход от положението и считаше «Никотиана» и Джони за свои благодетели.

Стоичко сви цигара, изтри влажния си нос в ръкава на кожуха и кротко отиде при печката за огън. Фитил-

что и двамата непознати прекратиха веднага тихия си разговор. Стоичко се наведе, запали цигара от един въглен и отново седна на мястото си. Червенокосият изглежда съчувствено дребната му парцалива фигурка.

— Разправяш, че нямало почва за работа — полугласно каза червенокосият. — Този кулак ли е?

— Опитай се да го убедиш ти — с тих смях отвърна Фитилчето.

— Искаш ли? — троснато попита момчето с тъмните очи.

Върху лицето на Фитилчето се появи израз на тревога.

— Тихо, не вършете глупости!... — намръщено прошепна той. — Кръчмарят подслушва и ще съобщи на кмета.

— Какво от това?... Ти искаш да работиш без никаква опасност. Тогава защо ни покани в кръчмата?

— Защото идването ви у дома щеше да събуди по-голямо подозрение... Следят ме.

Настъпи мълчание, в което червенокосият изпи остатъка от ракията си. Фитилчето викна към Джони за втора поръчка, но непознатите отказаха.

— Време е да тръгваме — рече момчето.

— Как, сега ли?... — смаяно попита Фитилчето.

— Студено ли ти е?

— Къде ще вървим по тъмно?... В околностите са се появили вълци.

— Е, та що?

Касниерът на кооперацията срещна тъмните пламтящи очи на момчето и наведе смутено глава.

— Ние можем да отидем сами — хладно забеляза червенокосият.

— Разбира се — веднага потвърди Фитилчето. — Така е по-добре за вас... Инак ще събудим подозрение.

— Не!... И ти ще дойдеш — упорито и гневно произнесе момчето.

— Но утре е Бъдни вечер — почна да мънка Фитилчето. — Заклахме прасето... Имам работа вкъщи.

— Слушай!... Искаме да ни свържеш с другарите в Шишманово. Ще го направиш ли?

Гласът на момчето прозвуча властно и Фитилчето се съгласи.

— Добре — рече той. — Отивам да се облека.

— Времето ни е скъпо — предупреди червенокосият. Касиерът на кооперацията взе бастуна си, загърна се в шалчето си и излезе навън.

— Почва да ме безпокои — тихо произнесе Стефан.

— Работата в селата винаги е трудна — замислено отвърна Макс.

— Вие какви сте? — любезно попита Джони след излизането на Фитилчето. — Не съм ви виждал досега.

— Инспектори от Земеделската банка — отвърна Макс.

— Какво ви води насам?

— Пътуваме служебно.

— Да не е нещо по тютюневата кооперация, а? . . . — клюкарски намекна Джони.

— Да! . . . Не я бива вашата кооперация. . . Няма опитни и честни ръководители.

— Всички са айдуци! . . . — с неочаквана язвителност се намеси Стоичко Данкин.

— Какво? . . . И ти ли изгоря? — попита Макс.

— Не, не съм! . . . Да не ми е изпила чавка ума? Аз никога не давам тютюна си на кооперацията. . . Казвам за другите.

Стоичко Данкин знаеше, че изявления от тоя род се харесваха на Джони и дори заслужаваха едно шишенце ракия. Той погледна кръчмаря, но последният, погълнат от непознатите, не забеляза отровната стрела, отправена към кооперацията.

— Ти на кого продаваш? — попита Стефан.

— На «Никотиана».

— Познава се по кръпките на потурите ти.

Джони се намръщи, а Стоичко Данкин почервения от срам и неволно сви бедра, за да скрие белега на нищетата си.

— Гледай си работата, момче — злобно произнесе Стоичко. — И фирмите не са цвете, но поне не завличат всичко.

— А кооперацията?

— Кооперацията завлече две реколти и плати по десет на сто на баламите. . . Това е кярът от нея.

Стоичко Данкин пак погледна към кръчмаря. Но дори при тия думи Джони, скъперник по природа, не се сети да го почерпи с ракия. Стоичко замълча и помисли

млобно: «Пинтия си, сине майчин! . . . Като лихварина от града, който продаде нивата на баща ми.»

— Вината е ваша — каза Стефан. — Защо търпите в управителния съвет агенти на фирмите?

— Улови сме — с насмешка отвърна Стоичко Данин — Откъде да знаем кой е агент и кой не?

— Аз ще ви кажа — рече Стефан. — Колко ниви има председателят на кооперацията ви?

— Една при гробищата... — нарочно почна да изброява Стойчко Дапкин, като хвърли отмъстителен поглед към Джоун. — Другата при Белия вир... Две при воденицата... Всичко четири.

— Видиш ли? . . . И от тях е събрал към пет хиляди килограма тютюн.

— Не се знае колко, но максуълът му е голям — потвърди Стоичко Данкин.

— Е, добре! . . . А знаете ли колко е внесъл в кооперацията?

— Колко? — мрачно попита Джони.

— Само осемстотин килограма!... Само шкарто-
то, което фирмите купуват по осем или десет лева. . . Ос-
таналият тютюн е в складовете на «Никотиана».

— Това са приказки — каза Джоши.

— Не, не са приказки. Чиста истина.

— Откъде знаете?

— Знаем от банката.

Джони не успя да възрази. В кръчмата влезе Фитилчето. Той бе облякъл брич и къса кожена шуба. Макс погледна часовника си. Стори му се, че касиерът на кооперацията се беше забавил повече, отколкото трябваше, за да се преоблече вкъщи.

— Тръгваме ли? — попита Фитилчето, като плати ракиите.

Макс и Стефан се изправиха.

— Има ли вълци към Малиново? — високо произнесе еврейният, искйки да заблуди Джони за посоката, в която отиваха.

— Натам няма, но по Твърдишката кория са се появили — отговори кръчмарят.

Той погледна непознатите изпитателно, мъчейки се да запомни лицата им. Те му се струаха все по-неприятни и подозрителни. Палтата им бяха много орфани, за да бъдат инспектори.

През последните години Джони беше спечелил много пари, но загуби спокойствието си.

— Познаваш ли ги? — попита той, когато непознатите излязоха.

— Не — отговори Стоичко Данкин.

— Иди виж дали кметът е у дома си.

— Няма го. Отиде в града.

Джони се замисли. Непознатите приличаха много на ергените, с които Фитилчето дружеше едно време, преди да се ожени за чорбаджийската щерка от съседното село. А всеки знаеше, че Фитилчето беше комунист, макар сега да разправяше тайно пред първенците, че е приятел на властта. Защо тримата влязоха в кръчмата му? Очевидно, за да я огледат предварително. Току виж, нощеска пламнал огън от всички страни? . . . Или хвърлят бомба през прозореца! . . . Или теглят куршум от засада! . . . Тревожните мисли бързо нахлуваха в главата на Джони. Той изпадна често в пристъпи на болезнен страх, който го измъчваше по цели дни. Това беше страх на доносчик, който издаваше комунистите, страх на лъжец, който подбиваше цените на тютюна, страх на грабител, който даваше пари под лихва, страх на изнудвач, който принуждаваше селяните да продават тютюна си на «Никотиана». От много неща имаше да се страхува Джони и мисълта за двамата непознати, които излязоха с Фитилчето, го разстрои внезапно. Още довчера трябваше да отиде при кмета и да му съобщи за съмнителното поведение на касиера на кооперацията. Но Джони знаеше, че кметът щеше да се изсмее на подозрението му. Кучи син беше тоя кмет! . . . Не си гледаше работата, а само закачаше булките. За да се успокои малко, Джони напълни едно шишенце с ракия и го изпи наведнъж.

— Наздраве, Джоне! . . . — жално произнесе Стоичко Данкин.

Джони се стресна. Парцаливата фигурка на съседянина му, която чезнеше в синия здрач до джамлъка, се свърза внезапно в главата му с двамата непознати. Джони съзна веднага, че това беше безсмислица, но взе пак не можа да преодолее изведнъж мигновеното и нелепо чувство на страх от Стоичко Данкин.

— Ти какво бе? . . . Още ли си тука? Докога ще киснеш?

— Чакам за брашно — рече Стоичко.

— Няма брашно.

Стоичко Данкин го награди с една сочна псувня, която между жителите на Средорек служеше като увод или близък и приятелски разговор. На Джони дойде наум, че нямаше да бъде зле, ако запазеше добри отношения поне със Стоичко Данкин.

— Ти какво се беше раздърнкал за кооперацията? — внезапно попита той. — Искаше да ти затворя устата с ракия, нали?

— Их, Джонел. . . — ухили се гузно Стоичко Данкин.

— Каква си ми лисица! . . . — произнесе Джони, като поклати заканително глава. — Колко брашно искаш?

— Дай там десетина оки, да не реват децата.

— Имаш да ми даваш вече над пет хиляди.

— Ще ти ги върна, като продам тютюна. Завлякъл ли съм те досега?

— Искам полица.

Стоичко Данкин знаеше, че това беше само заплаха, ухили е и махна се ръка.

— Не давам полица.

— Тогава няма брашно.

— Е, аз пък ще продам тютюна на братя Фернандес — каза Стоичко Данкин.

Но и Джони знаеше, че това също беше само заплаха. Стоичко Данкин никога нямаше да продаде тютюна си на братя Фернандес, нито на коя да е друга фирма, защото после нямаше кой да му дава брашно на вересия през зимата. Той беше единственият човек, на когото Джони в името на бойното другарство от фронта не се решаваше да отнеме имота чрез полица. Впрочем Стоичко Данкин притежаваше само една колиба и нива от три декара. От друга страна, Джони уравниваше великодушieto си с произволно изчисляване на лихвата.

Той отключи вратичката между кръчмата и бакалницата. Двамата приятели влязоха в тясно помещение. Стоичко Данкин усети опияняващ дъх от недостъпни бакалски стоки. Тук имаше кашкавал, маслини и солен паламуд, който изпълни устата му със слюнка. Но това бяха все неща, които можеха да си позволят само чорбаджиите на селото и Баташки, когато последният идваше да купува тютюн. Стоичко Данкин измъкна от пояса си

една вехта, вмирисана на чубрица торба. Джони я напълни с брашно, претегли я на кантара и грижливо прибави в тефтера си стойността на брашното към дълга на приятеля си. Върху сипаничавото лице на Стоичко Данкин се появи щастлива усмивка.

— Шмекер! . . . — снизходително произнесе Джони, като отрязва великодушно и едно парче кашкавал. — На за децата! . . .

Давайки брашното, Джони почувствува внезапно облекчение от страховете си. Ведрата усмивка на Стоичко Данкин му спомни годините от фронта. Тогава смъртта вилнееше около тях, англичаните засипваха позицията с ураган от снаряди, а после нападаха в гъсти редици, но след сражението Джони заспиваше спокойно и не се боеше от нищо. Тогава той нямаше ни пари, ни голям имот, ни кръчма и бакалница, но на душата му беше леко и подобно на хиляди други войници чакаше с копнеж деня, в който щеше да се върне отново в селото си, да види жена си и децата си. Ех, че хубави бяха тия години! . . . Джони не съзна, че това, което му липсваше сега, беше спокойствието.

Когато се върнаха в кръчмата, той напълни съвсем неочаквано две шишенца и тикна едното пред приятеля си.

— На, къркай, дяволе! — рече той.

— Наздраве! . . . Да са живи децата ти — отвърна Стоичко Данкин и грапавото му лице се набръчка като увехнала ряпа от усмивката му.

Двамата приятели се чукнаха и с бавни глътки изпиха ракията. Джони отново напълни шишенцата. Спомените от миналото нахлуваха в съзнанието му, ставаха все по-ярки и сладостни. Той си спомни ония дни, когато след демобилизацията се връщаха със Стоичко Данкин към родното село. Двамата говореха възбудено и жизнерадостно, а слънцето грееше по изгорялото поле и всяка измината крачка ги приближаваше към жените и децата им. Страшната война и лишенията не бяха разстроили нервите им. Наистина Джони бе заболял от ревматизъм, а Стоичко — от малария, но родният въздух щеше да ги възстанови, както слънцето и сокът на земята изправят повалените фиданки. Войната беше отминала за тях като лятна буря.

Докато Джони плуваше в спомените за отлетелия си душевен мир, силната ракия се разливаше по жилите на

Стоичко Данкин, като изпълваше цялото му същество с отмора и блаженство. Сега Стоичко беше забравил напълно и умрелия кон, и клетвите на жена си, и хленченето на децата си в тъмната студена колиба. Той беше забравил също и кърпените си потури, и ниските цени на тютюна, и безмилостното шкарто, и веригите на дълга за газта и брашното, с които го беше оковал най-добрият му приятел, Джони. Сега той беше щастлив, защото имаше десетина оки брашно за децата си и пиеше ракия. И след това щастие той съзна изведнъж, че ако имаше и един кон, с който да прекарва дърва в града, не би желал нищо повече. Дали Джони след продажбата на тютюна нямаше да се съгласи да не прибере, както винаги, цялата сума за себе си, а да отсрочи плащането на половината от борча за после? В такъв случай Стоичко можеше да си купи кон! . . . Това беше внезапна и парлива мисъл, която завладя съзнанието му изведнъж.

— Джоне! . . . — каза той небрежно, взимайки, уж без да съзнава, една цигара от кутията на приятеля си. — А тютюнът как е? . . . Какво се говори за покупките?

Думата «покупки» накара Джони да излезе изведнъж от сладостния свят на спомените си. Бледното му лице се изпъна и удължи, а очите му пламнаха алчно. Мракът отново беше нахлул в душата му.

— Добре, че ме сети! . . . Слушай! . . . Покупките почват на Божиц!

— Как така на Божиц! . . . — изумено попита Стоичко Данкин.

— Ей така, на Божиц. . . — повтори Джони. — Що от това? . . . Чорбаджиите са решили да почнат на десети, но нашият ще ги изиграе и ще пипне пак най-хубавия тютюн. Добре намислено, а? . . . Слушай сега, дяволе! . . . На тебе тая година с Баташки ще дадем добра цена, ама на всички ще разправяш, че си продал тютюна с тридесет лева по-долу, та да почнем с евтино кайме. . . Разбра ли? Ще има и за кон.

Стоичко Данкин покорно кимна с глава. Той получаваше заповед да лъже редовно, всяка година. Но сега се смути. Дори възможността да купи кон не го зарадва толкова, колкото очакваше. В съзнанието му се пробуди усещане, че Джони искаше нещо нередно.

— Джоне! . . . — рече той. — Да лъжа хората на пръх Божиц. . . Аман, грешно е, братко.

— Голтак! — презрително изруга кръчмарят. — Улав си се родил и улав ще си останеш. . . Слушай, да не изгървеш езика си? . . . После няма да видиш ни грам брашно.

Макс, Стефан и Фитилчето излязоха от кръчмата, загърнаха се в палтата си и тръгнаха надолу по течението на реката към края на селото. Върху ясното небе светеше луна. Не духаше вятър, но мразът беше силен и затрудняваше дишането. Схлупените къщурки се гушеха в снега, сковани от студ. Над селото висеше меланхолична, ледена тишина. Само тук-там упорито лаеха кучета или скърцаха тъжно веригите на кладенец. На запад все още светеше червеникаво сияние, върху което се очертаваше камбанарията на черквата и голите замръзнали силуети на тополите около нея. Тримата вървяха един зад друг и газеха дълбокия сипкав сняг. Когато стигнаха до площада пред общината, Макс внезапно зави надясно и поведе другарите си към недовършеното училище. Тухлените му, неизмазани и лишени от покрив стени стърчеха печално в снега и сякаш оплакваха мършавия бюджет на общината.

— Къде оставихте двуколката? — попита Фитилчето.

— У Динко — отвърна Макс.

— Хм! . . .

— Какво?

— Динко малко ме съмнява — процеди Фитилчето.

— Защо те съмнява? — ядосано избухна Стефан.

Подобно на Макс и той бе забелязал дългото бавене на Фитилчето след излизането му от кръчмата. Без да помисли нещо определено, това го беше раздразнило, а глупавият намек за Динко превърна раздразнението му в гняв.

Фитилчето не отговори.

— Защо те съмнява? — повторно попита Стефан.

— Тъй! . . . Все в общината кисне.

— Кисне, но събира сведения и върши работа. . . А ти дори за акцията против шкартото нищо не си направил.

— По-тихо! . . . — предупреди Макс. — Приказките после.

Тримата влзоха в малък селски двор, ограден с плет. В дъното му светеше прозорче на ниска къщурка. Срещу нея имаше обор, а до него — стряха. От затвореното с решетка прозорче на обора лъхаше топла и влажна миризма на тор. Под стряхата се намираха малка купа сено, дърва за горене и една разпрегната двуколка.

Стефан нагази в снега, отиде при прозорчето и без да сваля ръкавицата си, чукна три пъти върху него. Вратата се отвори и на прага ѝ се показа едрата фигура на Динко. Той носеше тъмнокафява фланела, кожухче без ръкави и панталон от домашен шаяк. Лицето му беше обраснало с гъста руса брада, небръсната от няколко дни. Той отвърна хладно на поздрава на Фитилчето, после влезе мълчаливо в обора и изведе оттам един хубав, загладен кон.

— Бре! . . . — почна да се чуди Фитилчето. — Откъде намерихте тоя кон?

Никой не отговори на въпроса му. Настъпи тягостно мълчание. Фитилчето се престори, че не го забелязва, и нахално почна да си подсвирква някаква песен, като оглеждаше коня под лунната светлина и се мъчеше да запомни отличителните му белези. Динко изтегли двуколката в средата на двора. Стефан и Фитилчето останаха под стряхата и запалиха цигари, а Макс отиде да помага при впрягането на коня.

— С вас ли ще дойде? — тихо попита Динко.

— Да — отговори Макс. — Не искаше, но ние настояхме.

— Не му позволявайте да се отделя. . . Искате ли да ви придружа?

— Няма нужда да се излагаме и тримата. Ти гледай да свършиш работа тук. Аз ще направя събрание в Шишманово, а Стефан ще предаде нарежданията до отговорните другари в Митровци. Ако сполучим да подготвим и протестната акция срещу шкартото, успехът на стачката е сигурен.

— Какво ще правим с Фитилчето?

— Няма да му възлагаме повече нищо и ще го заплашим да мълчи.

— Само това ли? — разочаровано попита Динко.

— А ти какво искаш? — остро произнесе Макс.

— Да му строша някоя вечер врата.

— Мисли му, ако посмееш!

Динко гневно нахлузи юздата върху главата на коня. Стори му се, че другарите от града пипаха хлабаво. «Интелигентски глупости» — помисли той, като забрави, че самият бе вече интеллигент.

— Динко! . . . — прошепна Макс.

— Какво?

— Ние трябва да водим борбата неумолимо, но един истински комунист посяга върху човешки живот само когато няма друг изход.

— Той ще ни издаде — тихо изръмжа Динко. — Може би го е направил вече.

— Не сме уверени в това.

— А каква полза, ако се уверим, след като стане провал?

— Тогава нашите другари ще го съдят.

Динко не отговори. Той отиде от другата страна на коня и стегна чевръсто ремъците на стърчишката, които Макс беше закопчал хлабаво.

Макс, Стефан и Фитилчето се качиха в двуколката. . .

След лъкатушенето по кривите селски улици те излязоха на шосето за Шишманово. Конят понесе двуколката в равен тръс. Около тях се простираше безмълвно и пусто снежно поле. Само коловозите по снега и двата реда тополи показваха посоката на шосето. В далечината под лунната светлина в прозрачния и леден въздух се очертаваше билото на хълмовете, които трябваше да прехвърлят, за да стигнат в Шишманово.

— Няма жива душа — недоволно произнесе Фитилчето.

— Страх ли те е? — попита Стефан.

— Само от вълци.

— Не се бой. Носим пистолети.

Фитилчето усети смътна тревога. Стори му се, че Стефан говори малко натъртено. Той извърна лицето си първо към Макс, а после към Стефан. Денкчията държеше поводите на коня и гледаше право пред себе си. Лицето му бе спокойно, но изглеждаше някак зловещо. То бе обрасло с гъсти червеникави косми и се люлееше равномерно от друсането на двуколката. В ъгъла на устните му стърчеше угаснала цигара. Младежкото и свежо лице на Стефан, напротив, беше красиво, но в израза му имаше подигравателна враждебност.

— Какво има? — попита той, като срещна погледа на Фитилчето.

— Нищо! . . . — произнесе касиерът на кооперацията, сякаш сам искаше да си вдъхне смелост. — Ще стигнем скоро. . . Ей къде е!

— Ще стигнем и ще продължим — каза Стефан.

— Как! . . . — възкликна Фитилчето.

— Рекох, че ще оставим Макс при другарите в Шишманово, а ние ще продължим до Митровци.

— Но защо съм ти аз?

— Ей така, за компания.

— Ти си луд! . . . Дърво и камък се пука от студ, а ние ще минаваме дефилето.

— В такова време комунистите пътуват най-безопасно — рече Макс.

Той се изсмя тихо.

— Но аз не познавам никого в Митровци! . . . — В гласа на Фитилчето прозвуча паника: — Каква нужда има от мене там!

— Ще потърсим Цветана. Сега университетът е във ваканция и тя сигурно се е прибрала на село. . . Просто ще ме свържеш с нея.

Касиерът се замисли.

— Слушайте! . . . — каза той след малко. — Аз не мога да отида в Митровци. . . Едно време се занасях по Цветана. Неудобно, нали?

— Това е без значение.

— И после, болен съм! . . . — глупаво допълни Фитилчето. — Истина ви казвам! . . . Оня ден клах прасето. . . Настинах.

— Стига си хитрувал! — остро произнесе Стефан.

Касиерът изведнъж съзна глупостта си, но прие вид на обиден човек.

— Какво значи това? — оскърбено попита той.

— Значи преди всичко да не ни считаш за глупци. Разбра ли?

Фитилчето почна да трепере.

— Къде отиде, след като излезе от кръчмата? — внезапно попита Макс.

Дъхът на Фитилчето пресекна. В съзнанието му изплува ужасната мисъл, че другарите му носят оръжие.

— Къде! . . . Вкъщи! . . . — обясни той с променен от уплаха глас.

Макс и Стефан не отговориха. Дъхът на касиера пресекна отново. Все пак той намери сила и произнесе задено:

— Вие... се съмнявате в мене?

Настъпи мълчание.

— Защо трепереш? — мрачно попита Макс.

Мисълта на Фитилчето се напрегна до крайност. Цялото му тяло трепереше, а зъбите му изтракаха. И тогава изведнъж той намери и спасителната мисъл.

— Боя се от вас... — призна той. — Вие сте недоволни от мене и може...

— Може — какво...

— Да ме пречукате.

Пак настъпи мълчание. Зъбите на касиера изтракаха отново.

— Глупак!... — рече най-после Макс. — Ако не вършиш подлости, няма да те закачаме.

Фитилчето си отдъхна. Опасността беше преминала. Значи, само подозираха, но не знаеха нищо. Обзе го самоувереност.

— От що сте недоволни? — горчиво попита той.

— От поведението ти — натъртено и строго произнесе Макс. — От бездействието, от страхливостта, от манкирането ти... Ти не си никакъв комунист.

— Следят ме... — почна да се оправдава Фитилчето.

— Мълчи!... — прекъсна го Стефан. — Следят те!... Кого не следят сега?

— Миналата година без малко щяха да ме арестуват...

— А Макс е осъждан и лежал в затвора.

— Ще се поправа... — виновно измънка касиерът. — Дайте ми време... Не ме плашете... Моля ви се!

— Размисли добре!... — сухо произнесе денкчията. — Имаш възможност да се оттеглиш настрана, без да вършиш глупости... Засега ти казваме толкова.

Бяха стигнали до мястото, от което шосето започваше да се катери по хълма, образувайки змиевидни извивки. Макс спря коня. Стефан скочи от двуколката, загърна грижливо животното с дебелия чул, отчупи от ноздрите му ледените висулки и запали цигара. Луната се беше издигнала високо. Сега тя светеше по-ярко и наоколо

сред потискащата ледена тишина се простираше безкрайният саван на снега, върху който голите клони на дърветата и храстите хвърляха зловещи сенки. След като животно почива няколко минути, Стефан прибра чула и се качи в двуколката. Потеглиха бавно по стръмнината. Вимръзналите главини на колелата скърцаха тихо.

Изведнъж конят изцвили неспокойно, като насочи ушите си напред. Едва доловимо някъде далеч, може би през хълмовете, долетя проточен и тъжен звук. Той наподобяваше ридание на възрастен мъж, а след това изтъня постепенно като плач на дете.

— Вълци! . . . — задавено произнесе Фитилчето. — Връщайте веднага назад! . . .

Макс се засмя. Стефан откачи спокойно от пояса си един маузеров пистолет и го пхна във външния джоб на палтото си. Зъбите на касиера почнаха да тракат отново.

— Въздушното течение е срещу нас — каза денкчията, за да го успокои. — Няма да ни усетят.

— Връщай! . . . Връщай! . . . — лудешки закрещя Фитилчето. — Връщай, докато сме още в полето. . . Аз съм израснал на село. Знаете ли как нападат вълците в такова време?

— Знаем — сухо отговори Стефан.

Касиерът забеляза с ужас, че дори безстрашните лица на спътниците му се бяха изопнали мрачно. Макс изплю угасналата цигара, стисна устни и шибна нервно коня. Животното забърза с ускорен ход нагоре. Ушите му продължаваха да бъдат насочени тревожно напред.

Зловещото виене долетя отново, все тъй наситено с мъката на глада, с печал и жестокост. Конят изцвили повторно и забави крачките си, сякаш се колебаеше дали да върви напред. Макс улови поводите само с едната ръка, а с другата извади пистолетите си и няколко пачки с патрони. Фитилчето се разскача отчаяно. Той улови единия от поводите и почна да го дърпа силно. Конят направи внезапен завой към канавката на шосето.

— Внимавай, глупак! . . . — сърдито извика Макс. — Ще обърнеш двуколката.

Стефан хвана бързо поводите, за да даде възможност на денкчията да приготви пистолета си.

— Вие сте луди! . . . — почна да крещи касиерът. — Вълците са от другата страна на хълма и ще ни усетят

тъкмо на билото. . . През такива нощи те се събират на глутници и се хвърлят наведнъж. . . Ще убием два, най-много три. . . Ами другите? . . . Конят ще хукне подплашен надолу по стръмнината и ще ни разбие в някоя скала. . . Дори огризаните ни кости няма да намерят после. . . Отиде ми животецът, майчице! . . . Връщайте назад! . . . Назад! . . .

Гласът на Фитилчето кънтеше отчаяно в безмълвната ледена шир.

— Млъкни, диване! . . . — извика Стефан, като го удари сурово с лакът. — Ако тебе те е страх, ние трябва да свършим работа.

Ударът накара касиера да дойде малко на себе си. Но лицето му беше разкривено, а изцъклените му очи гледаха с тъп ужас. Конят изкачваше бавно стръмнината. Виенето заглъхна. От лявата страна на шосето се издигаха високи, отвесно изсечени скали, а от дясната — белият простор на равнината.

Фитилчето млъкна и почна да мисли безнадеждно за дългия път, който трябваше да изминат през лабиринта от хълмове, докато стигнат до Шишманово. После мисълта му се върна въщи. Той имаше млада пълничка жена, която бе взел от съседното село и която му донесе зестра дванадесет декара овощни градини. Притежаваше и прасе, което бяха заклали преди няколко дни. Фитилчето сам осоли филето и помогна на жена си да направят суджуци. Имаше и хубаво червено вино в избата си, а тази вечер се готвеха да ядат пържоли. . . Представата за всичко това изпълни касиера с отвращение към партията и другарите му. Веднъж да се отърве от тях! . . . Но след малко мисълта му се върна отново към вълците. Сега те му се струваха по-опасни от всичко останало и в главата му се въртяха представи от страшни разкази, които бе слушал в детинството си.

Конят теглеше с мъка двуколката нагоре. За да облекчи товара му, Стефан слезе и тръгна пеш. Така вървяха около половин час, докато най-сетне приближиха билото на хълма. Но оставаха още няколко хълма и няколко впадини, които трябваше да превалят, за да стигнат до Шишманово.

Изведнъж виенето на вълците се чу отново, все още далечно, но много по-ясно отпреди. После към него се прибави още едно и още едно. . . А когато изтъня и се

превърна в болезнен плач, към него се присъедини и воят на други вълци. Всичко това долетя с поразителна отчетливост в безмълвната ледена нощ.

Фитилчето замря от ужас.

— Качи се в двуколката — каза денкчията на Стефан.

— Още са далече — отговори младежът.

Мрачният хор на гладните зверове почна отново и продължи около две минути. Стефан се качи в двуколката. Конят запръхтя и тръгна по-бързо, като от време на време цвилеше късо и тревожно.

— Три... четири... — почна да ги брои касиерът с прегракнал глас. — Повече са!...

— Нищо подобно — отвърна Макс. — Най-много два... Но ехото повтаря воя им и затова изглеждат повече... Дръж поводите!

Касиерът улови поводите. Ръцете му трепереха.

— Задържай, колкото можеш, коня, за да не се подплаши, а ние ще стреляме.

Бяха стигнали до билото на хълма. Надолу се простираше дълбока впадина, зад която следваха други, по-високи хълмове — пусти, ледени и покрити със сняг. Повървяха още малко.

— Ей!... — внезапно извика един детски глас.

Не се виждаше никакъв човек. Макс и Стефан веднага забравиха вълците и стиснаха пистолетите си.

— Ей!... — отвърна Стефан. — Къде си?

— Тук на дървото! — отвърна гласът.

Тримата забелязаха изведнъж едно малко дърво на двадесетина крачки от канавката на шосето. Сред клоните му тъмнееше човешка фигура.

— Какво правиш там? — извика Стефан.

— Има вълци!... Не ги ли чувате?

— Ти ще замръзнеш там бе!... — рече Макс. — Ела при нас!

— Аз замръзнах вече — немощно отговори момчето. — И не мога да слеза сам... Помогнете!...

Стефан се приготви да скочи от двуколката, но Макс го задържа.

— Кой си ти бе? — сурово попита денкчията.

— Момчето на Стоичко Данкин от Средорек... Ей, Стефане!... Не ме ли познаваш?... Ротфронт!...

— Браво бе, малчуган! — отвърна Стефан. — Познах те. . . Ти се казваше Стойне, нали?

— Същият! . . . — отговори момчето. — Дето хвърлих позиви на Първи май в учителската стая. . .

— Не дрънкай много какво си вършил.

Стойне се раздвижи между клоните, но после изведнъж падна като труп от дървото и остана да лежи неподвижно върху снега. Макс и Стефан съзнаха веднага, че ръцете на момчето трябва да бяха вкочанели от студ.

Зловещото и далечно виене на вълците прозвуча отново, после заглъхна неочаквано. Свръхчувствителното им обоняние беше усетило плячката. Глутницата се приближаваше и вероятно преминаваше някаква гънка на местността. Нямаше време за губене. Стефан и Макс скочиха от двуколката и се затичаха бързо към падналото момче. Стойне се мъчеше да се изправи, но вдървените му крака не можеха да го удържат. Той бе дребно, русо, шестнадесетгодишно момче — най-бедното и диво селянче в гимназията, което Стефан беше опитомил и привлякъл с голям труд в комсомола.

— Какво има бе, Стойне?

— Стефане, бягай! . . . Предадени сте! . . . — успя да издума момчето.

От силния студ лицето му беше посиняло. Носеше орфанно кожухче и скъсани цървули. За да защити по-добре ходилата си от студа, то бе омотало около тях парцали, стегнати с канап. Стефан и Макс почнаха да разтритват ръцете му.

— Говори тихо! . . . — рече Стефан. — Кажу какво се е случило! . . . Уплашил си се като заек. . . Горе главата, момчето ми! . . . Ротфронт!

— Ротфронт! . . . — немошно отвърна комсомолецът.

Той направи усилие да свие вкочанялата си ръка в юмрук, но не можа и само я повдигна във въздуха.

— Ха така! . . . — насърчи го Стефан. — Един комунист не трябва да се бои от нищо. . . Разправяй сега!

— От града пристигна камионетка с полицаи — задъхано почна момчето. — Арестуваха Цветана и сега ви чакат в засада около къщата й. . . Фитилчето е предупредил кмета по телефона, че отивате в Шишманово, кметът веднага е съобщил в града.

— Откъде научи това?

— Иван, разсилният в общината, ми каза. . . Чул нисичко през вратата. Той е наш човек.

— Браво! А ти? . . .

— Аз бях отишъл в Шишманово да поискам малко брашно от другарите. . . Когато научих за полицията, тръгнах веднага назад и малко по малко стигнах дотук. . . После чух вълците и се качих на дървото да ви чакам. . . Добре, че е студено. . . Инак полицаите щяха да тръгнат с камionетката да ви пресрещнат на шосето.

Макс и Стефан се погледнаха мълчаливо.

— Остави го на мене — сухо произнесе Стефан.

Денкчията поклати глава отрицателно.

— В никакъв случай! . . . — каза той. — Нямаме право без партиен съд.

Двамата поведоха премръзналия Стойне към двуколката. Сега воят на вълците бе станал съвсем близък, а конят цвилеше и подскачаше непрекъснато. Фитилчето правеше големи усилия да го задържи. Само мисълта, че не носи оръжие и вълците можеха да настигнат двуколката, го спираше да не изостави другарите си и препусне надолу сам.

— Вие сте си загубили ума! . . . — почна да крещи той, когато видя Стойне. — С него ще претоварим двуколката! . . . Оставете го по дяволите!

— Подлец! . . . — тихо изхриптя Стефан.

— Не му се карай — прошепна Макс.

В това време вълците се показаха при канавката на шосето. Те бяха цяла глутница. Удължените им сенки се хлъзнаха бързо по синкавия, огрян от луната сняг. Те се хвърлиха към двуколката. Фитилчето нададе диви писъци, а конят хукна напред. Но след няколко метра двуколката се закачи в нещо и спря. От зверовете се чуваше само зловещо ръмжение. Нещо в двуколката изпращя. Макс и Стефан се затичаха към нея, но видяха само ужасната сцена с Фитилчето, който беше паднал до колелото и се бореше със свирепите зверове, докато конят цвилеше, подскачаше и риташе назад. Макс и Стефан почнаха да стрелят почти едновременно. Един от вълците подскочи и скимтейки задавено, се просна на снега, а останалите побягнаха на няколко метра, изплашени от гърмежите и святкането на изстрелите. Два от тях се върнаха обратно, но Макс ги повали веднага с куршумите си. Денкчията беше овладял нервите си и стреляше добре, докато ръката

на Стефан трепереше. Стойне се мъчеше да каже нещо, но издаваше само заекващи и неразбираеми звуци. Остатъкът от оцелялата глутница се отдалечи във впадината, но само на стотина метра, като издаваше злобно и тъжно ръмжене. На Стефан се стори, че зверовете приличат на хора, които се готвят за ново нападение. Макс се спусна към Фитилчето. Касиерът лежеше съвсем неподвижно, с лице, заровено в снега. Денкчията повдигна главата му. Зад ухото на Фитилчето зееше дълбока рана от куршум.

— Ние сме ударили него — дрезгаво произнесе Макс.

Стефан не отговори. Той продължаваше да трепере, макар да съзнаваше, че опасността беше преминала, след това отиде при коня и почна да го успокоява, като го тупаше и галеше по шията. Макс отмести трупа на Фитилчето, който бе паднал до колелото.

След малко тримата се качиха в двуколката и конят ги понесе по надолнището.

Трупът на Фитилчето остана да лежи неподвижно. Луната грееше кротко, а в ледената тишина заехтя пак, жестоко и тъжно, воят на гладните зверове. После той престана изведнъж. Стефан дойде на себе си едва когато двуколката стигна полето и тръгна по равното шосе към града.

— Мина ли ти? . . — попита Макс. — Ти беше много нервен.

— Да — отговори Стефан, — но струва ми се, че спокойствието, в което се намирам сега, е отвратително.

Конят караше с бавен, уморен тръс. Преди малко Стефан искаше да убие собственоръчно Фитилчето, след това се изплаши от вълците, а сега изпитваше угризения от спокойствието си. Макс се замисли тъжно върху суровостта и противоречията на човешката личност.

— Не, не е отвратително. . . — рече той след малко — ако го запазиш в момента на собствената си смърт.

XI

Пролетно време в градеца нямаше по-приятно място за пиене на ракия от ловния дом. Постройката се намираше на върха на хълма, обраснал с борова гора, и до нея се отиваше или по шосето, което опасваше хълма, или по

инициите на аленте, които минаваха през боровата гора. Зидинето бе строено от сръбски пленници през Първата световна война, за да служи като лятна резиденция на един генерал, а след това стана собственост на ловната организация, която почна да го дава под наем и го превърна в ресторант.

Един неделен предобед към края на април двама провинциални донжуани се изкачиха бавно по алеите до върха на хълма. Те бяха опиянени от влажните изпарения на земята, от буйната растителност и неznайните пориви, които събуждаше пролетта. През нощта бе валило, между борове пълзеше прозрачен облак от топла пролетна мъгла, из въздуха се носеше благоухание на смола и пресни треви. След като се полюбуваха известно време на гледката към града, те седнаха в градината на ресторанта, поръчаха си кехлибареножълта сливова ракия и почнаха да разговарят за пътищата, по които криволичеше любовта.

— Хвърчех от радост на връщане вкъщи!... — каза инспекторът. — В тъмнината едвам успях да изтрия червилото ѝ от устните си.

— Значи, само се нацелувахте? — попита складовият директор на «Родопи».

— Не посмях да опитам повече.

Директорът се изсмя тихо, но полицейският инспектор не забеляза това и протегна блажено изтръпналото си от ракията тяло.

— Разбираш ли!... — продължи инспекторът, като запали трескаво нова цигара. — Всичко стана съвсем неспринудено!... Но ако тя почна приключението с мене така бурно... така естествено... аз се питам дали не ме обича... дали не е готова да се омъжи за мене... Тогава прощавай, службо!... Хвърлям униформата и постъпвам стажант в кантората на баща ѝ!... След две години взимам държавния изпит и цялата клиентела в околията е моя!... А, как мислиш?

— Ти би бил добър адвокат — лениво произнесе директорът.

— Умея да дрънкам!

— Лошото е, че баща ѝ е голям вариклечко!... — Директорът не искаше да обезсърчи веднага приятеля си и замислено почна да хрупка краставичка. — Търси богат зет!... А дядото и бащата на сегашния ѝ любовник

са лихвари от турско време. . . Червясали са от пари.

— Абе пари, но има и друго! . . . Нашият приятел е изхабен човек. . . Ракията вече го е съсипала.

— Да, но парите си остават! . . . А когато са много, никой не е луд да се отказва от тях. . . Слушай, момче! . . . Днес всичко се върти около парите! . . . Питай мене, аз разбирам повече от тия работи! . . . Гледаш богат човек, къща-палат, никога няма да продаде жена си, ще речеш. . . Но складовете му са задръстени от стари партии. И ето, миналата есен жената на един от тях отпътува на разходка с Торосян до Париж. . . След две седмици арменецът купи всичките му партии и ги хлъзна на френската режия. . . Това е то! . . .

— Някой да не им е светил? — недоверчиво забеляза инспекторът.

— Видели са ги в един хотел.

— Може да е случайно! . . . — Инспекторът се помъчи да спаси честта на висшето общество. — Може да са просто приятели.

— Може, може! . . . Ех, инспекторе! . . . Но разпрaviaй за твоя случай. . .

— Та, мисля си — продължи инспекторът, — ако тя е решила да се омъжи за нашия приятел, би ли почнала историята с мене?

— Ух. . . и как! . . . — Директорът щеше да се изсмее, но вместо това схрупка ново резенче от краставичката. — Впрочем прав си! . . . Приключението ѝ с тебе е много по-сериозно.

— Нали?

Сините, но малко размътени от ракията очи на инспектора светнаха щастливо.

— Явно е, тя те обича! . . . — Директорът почувства внезапно желание да се забавлява с приятеля си. — Хубаво парче пипна ти, инспекторе! . . . Голяма зестра, единствена дъщеря, възпитаница на американски колеж! Но бащата, това е всичко! . . .

— Ще го накараме да се съгласи. А ако се опъва, можем да му се обадим венчани от някой манастир.

Инспекторът се загледа мечтателно в боровете, които заобикаляха градината. Из въздуха се носеше миризма на влажна папрат и диви теменуги. Въображението му си представи богато нареден апартамент в София, адвокатска кантора срещу Съдебната палата и клиенти, които

блденният му тъст щеше да изпраща от провинцията. Ех, този е живот! . . .

— Ще стане! . . . — решително произнесе той, като мисли остатъка от ракията си.

— Кое? — попита директорът.

— Ще се омъжи за мене — каза инспекторът.

— Внимавай само да не надушат нашият приятел или баща му! . . . Ще те духнат веднага.

— Ще ме духнат ли? . . . — Инспекторът надменно примигна с очи. — Как?

— Просто ще те преместят в друг град. Това е шега им тях. Имат връзки.

— Ще ме преместят, но после? . . .

Очите на инспектора погледнаха с притъпен от ракията израз.

— Какво после? . . . — иронично попита директорът.

— Аз нямам ли връзки?

— Ще ги уплашиш, че си племенник на някакъв спиртосан генерал, това ли? . . . Какво представляваш ти? . . . Фукара, дребно полицейско чиновниче с малка заплата, което всеки местен туз може да премести или уволни! . . . Е-ех, инспекторе! . . . — Гласът на директора стана внезапно съчувствен. — Аз получавам голяма заплата, живея нашироко, правя каквото си искам. . . И пак ме е яд! . . . Разбираш ли? . . . Пак ме е яд! . . .

— Защо те е яд? — попита инспекторът.

— Не зная защо, но ме е яд! Горے трупат пари, живеят в дворци, отварят си сметки в швейцарски банки. . . А, ние тук сме мижитурки, слуги. . . Рединготчето глътна само тази година дванадесет милиона печалба. . . Ето, ватова ме е яд.

— Хвърчиш нависоко — упрекна го инспекторът.

— А защо поне да не хвърча! . . . Ти не правиш ли същото, не искаш ли да станеш зет на богат адвокат?

— Да, но моето желание е по-скромно.

— Успокой се! . . . Въпреки това няма да успееш! . . . Все по-мъчно става издигането на хора като нас. . . Тузове се окопават добре. Ако дават пари, искат срещу това пак пари или поне способност да печелиш пари.

— А ние да не сме вързани?

— Ние сме скапани от ракия нищожества.

— Ти пак се напи и почна да дрънкаш глупости —

критично забеляза инспекторът. — Получавах голяма заплата и годишно възнаграждение, разполагаш с кола. . . Ако бях на твое място, щях да бъда доволен.

— Не, нямаше да бъдеш доволен! . . . Ако беше складов директор, щеше да искаш да си районен експерт, ако станеш районен експерт, ще искаш да си главен експерт, а ако станеш главен експерт, ще ти се прииска да лапаш самостоятелно.

— Може би ще станеш някога главен експерт или самостоятелен търговец.

— Да, когато ти се ожениш за своята. . . Извинявай, щях да кажа лоша дума. Взех да ставам циничен, дявол да го вземе! . . . До гуша ми е дошло от всички жени в града.

— И почна да налиташ върху работничките. . . — усмихна се инспекторът.

— Не налитам, но почват да ми харесват повече. . . Уверявам те.

— Слушай! . . . — сериозно каза инспекторът, обзет от остроумна идея. — Ти си близък с адвоката, нали?

— Да. Едно време често играехме покер.

— Ако ти се падне случай, спомени му нещо за мене. . . Кажи, че съм честен човек, имам висше образование, туй-онуй. . . Знаеш какво, нали? . . . Аз пък ще ти помогна в друго.

— Ти ли? . . . В какво ще ми помогнеш? — насмешливо попита директорът.

— Ще накарам Лиля да падне като круша в ръцете ти.

Инспекторът се усмихна мазно, угоднически. Директорът почувствува неясно отдавна познатото отвращение към събеседника си. Но сега думите на инспектора размърдаха угасващите, покрити с пепел въглени в душата му.

— Как ще я накараш? — попита директорът.

— Ще я сплашим малко.

— Е, и после?

— Ти ще влезеш в ролята на защитник. . . Разбихме, нали? . . . Остави върху мене тая работа.

Директорът изпи на един дъх остатъка от ракията си.

— Каналия си ти, момче! . . . — рече той, като об-

лиза устните си. — Аз не обичам жени, придобити по тоя начин!... Но да опитаме, а?... Може да излезе нещо.

Прозорците на околийското управление бяха широко отворени и през тях от градините на околните къщи влизаше на вълни гъста миризма на люляк. До градеца, по-долината на реката, която течеше на юг, стигаше топлият дъх на Бяло море и всичко в околностите му цъфтеше по-рано. Въздухът бе топъл и влажен, слънцето грееше кротко, върху ясната синевина на небето ярко се очертаваха високите и все още заснежени върхове на планината. По улицата ситно подскачаха врабци, разгонвани от скърцането на волски коли, чиито главини бяха намазани с пресен боров катран, който миришеше приятно. От празното, заградено с високи стени място срещу околийското управление долитаха сухи трясъци на пистолет. Стражарите се упражняваха в стрелба. На площада затопурка барабан. С проточен, познат на всички глас градският глашатай събщи някакво маловажно нареждане.

Инспекторът седеше в кабинета си и прелистваше бавно досието на Лила. През последните месеци то бе нараснало значително, но още не съдържаше сериозни улики. Агентите на полицията в складовете — главно истифчибашии и майстори — донасяха за дребната и пропагандаторска дейност около изборите в синдикалните дружества. Разузнаването за дейността ѝ в работническия квартал вървеше мудно и не стигаше до никакви резултати. Агентите я дебнеха по цели нощи, но тя нито излизаше от къщи, нито приемаше някого. Очевидно в квартала съществуваше контраразузнавателна служба, която познаваше агентите и предупреждаваше веднага Лила за присъствието им. По-сериозен бе един от докладите на Дългия. Агентът съобщаваше в него, че бе наблюдавал два пъти около гарата срещата на Лила с някакъв непознат мъж. Непознатият се оказа агроном от Министерството на земеделието. Той имаше левичарско минало, но сегашната му дейност не будеше никакво подозрение.

Инспекторът затвори папката и отегчен от работата, погледна през отворения прозорец. Априлският ден, благоуханието на люляка и мисълта за дъщерята на адвокатката го правеха разсеян. За да се отърве поне за малко от скучните досиета, реши да провери какво става с едно

нареждане, което бе дал сутринта. Натисна два пъти копчето на звънеца и запали цигара. Влезе млад, стегнат старшия.

— Какво? . . . Дойде ли дъщерята на Шишко? — попита инспекторът.

— Няма я, господин инспекторе! . . . Нито в склада, нито вкъщи.

— А къде е шукнала?

— Заминала тази сутрин за София.

— В София ли? . . . А защо е заминала? . . . Какво казва майка ѝ?

— Тук не ѝ позволявали да се яви на матура като частна ученичка. . . Отишла да моли в министерството.

— Да ги дрънка на баба си тия! . . . Отишла е сигурно на партийна конференция. . . Трябва да съобщим в София.

Инспекторът посегна да вземе слушалката на телефона, но веднага си спомни, че последният бе развален, и кипна бурно:

— Слушай, Войников! . . . Телефонът ми още не е поправен! . . . Това е безобразие. . . Ще почна вече да наказвам.

— Три пъти изпращам от отзарана, господин инспекторе. . . — почна да се оправдава старшията. — Техникът от пощата излязъл по работа.

Нова вълна от миризма на люляк успокои гнева на инспектора.

— Ех, че време! . . . — рече той. — Само за разходка с кола! . . . Какво ще кажеш, Войников, а?

— Да мръднем някъде, господин инспекторе! . . . От участъка в Средорек снощи телефонираха, че пак са намерени позиви. Изглежда, в селото има ремсисти.

— Да се наречем, а? . . . — Инспекторът се загледа мечтателно в синьото небе, но после внезапно поднови деловия разговор: — Слушай, вземи списъка на активистите и прати хора да проверят в складовете кои са се явили днес на работа и кои не. . . За тия, които не са се явили, да се провери веднага дали не отсъствуват от града.

— Разбирам, господин инспекторе.

Инспекторът допуши цигарата си и се зарови в досието по убийството на Фитилчето. Това досие го караше всеки ден да си блъска главата в безплодни размишления. Стоичко Данкин даваше за лицата, които бяха от-

нали Фитилчето, веднъж едни, друг път други показания. Явно беше желанието му да не се забърква като свидетел в кашата. Страхливият Джони също не беше запомнил тия лица и насочваше глупаво уликите към най-невинни хора. Подбудата за убийството още не беше установена с положителност. Дългия, който в трезво състояние проявяваше известни аналитични способности, бе насочил следствието по линията на личното отмъщение към ергените на селото, от което произхождаше жената на Фитилчето. Тази линия вече беше изчерпана без никакви резултати. Трябваше да се тръгне по друга, но каква?

Инспекторът запали нова цигара, пускайки бавно малки правилни кръгчета дим. Миризмата на люляка вече не го разсейваше. След малко той позвъня пак, но този път само веднъж. Влезе младото стражарче, което дежуреше пред вратата на кабинета му.

— Повикай груповия началник на цивилните! . . . — заповяда инспекторът.

След малко зад вратата се показва Дългия. Сега той бе спретнат и чист. Инспекторът го покани да седне и му поднесе табакерата си. Агентът взе важно и намръщено една цигара. Докато я слагаше в устата си, едрите му жълтеникави пръсти трепереха. Инспекторът изпитваше отвращение към тях, защото наподобяваха пръсти на мъртвец.

— Много пиеш, момче! . . . — рече инспекторът. — Целият трепереш.

— А вие не пиете ли? — мрачно попита агентът.

— Пия, но не се напивам. Там е разликата.

Агентът се усмихна. «Ще дойде ден, когато и ти ще почнеш да се напиваш! . . . — злобно помисли той. — И тогава няма да пестиш нито за костюм, нито за долни дрехи, нито за хубава вратовръзка, а цялата си заплата ще даващ само за ракия. . . А когато нямаш пари да си купиш ракия и не си пиан, ще трепереш като мене.» Но инспекторът не подозираше горчивите мисли на агента.

— Следиш ли червенокосия евреин и малкото Рединготче? — попита той, като гледаше с досада грозните ръце на Дългия.

— Не — отговори агентът.

— Защо не?

— Защото са анархисти.

— Може би ни заблуждават умело. . . Миналата не-

деля бях на разходка с една частна кола и ги видях в Малиново. . . . Защо сноват из околията?

— И по селата има анархистически групи — рече агентът.

Инспекторът замълча, пушейки бавно цигарата си. Погледът на Дългия скиташе отегчено из стаята. Найсетне очите му се спряха учудено върху красивите ръце на инспектора.

— Имам една идея! . . . — произнесе инспекторът след малко. — Да направим очна ставка между Джони и тях.

— Няма смисъл — равнодушно отговори агентът.

— Защо да няма смисъл?

— Защото Джони е побъркан от страх и се припознава във всеки, който му посочим. Той се припозна дори в преоблечения Войников, ако си спомняте. . . . А да обвиниш Моревчето не е лесна работа. . . . Брат му е голям човек. Можем да изхвъркнем от службата.

Инспекторът замълча пак, но се съгласи мислено с агента.

— Какво става между работниците? — попита той.

— Нищо. Активистите агитират за стачка.

— Нека агитират. Важното е да пипнем ръководството. . . . Хората ти следят ли редовно Лила?

— Не.

— Как така не?! — разсърди се инспекторът. — Нали заповядах изрично! . . .

— Кого да следим по-напред? . . . Не стигат момчетата.

Инспекторът избухна гневно:

— А трябва да стигат, разбираш ли? . . . Трябва да стигат, не може иначе. . . . По-малко ще киснете из кръчмите! . . . Устоите на държавата се рушат, а вие пет пари не давате за това! . . . Каналин с канални! . . . Измет! . . . Ще си подам оставката! . . . Не мога да работя повече с вас! . . .

Инспекторът стана и почна да се разхожда нервно из стаята. Лицето му се зачерви. След малко той се успокои и заповяда глухо:

— Съобщи поверително в София: агрономът от Министерството на земеделието да бъде следен при всяка командировка в провинцията!

Лила пристигна в София за областната конференция и се настана на квартира в предградието Надежда у един другар, с когото размени паролата някак принудено и студено.

Квартирата представляваше малка, едноетажна и паянтова къщица, заобиколена с широк двор, в който имаше чешма и няколко цъфнали овощни дръвчета. Самата къщица се състоеше от две стаи, от които едната служеше за живеене, а другата — за дърводелска работилница. Очевидно собственикът ѝ не беше работник, а занаятчия.

Лила изпита неприятно физическо чувство. Това не бе страх, а само досадно усещане, че може би трябваше да ношува сама под един покрив с непознатия партиен другар. Тя още не бе свикнала напълно с нелегалните срещи, в които партийната работа стоеше над условностите. Непознатият другар бе дребен, с бледо лице и сиви очи. Пепеляворусата му коса бе малко оредяла върху темето, а от цялата му личност лъхаше затвореност, която изпълни Лила с досада.

— Ваша ли е къщата? — попита тя, когато влязоха вътре.

— На зетя и сестра ми — отговори непознатият другар. — Те заминаха в провинцията и ми я отстъпиха временно.

Лила огледа стаичката. В нея имаше признаци за известно благосъстояние: широко дървено легло за двама души, гардероб с огледало и нощно шкафче — всичко изработено вероятно от дърводелеца, собственик на къщата. Леглото бе покрито с чиста, плетена на ръка покривка, а върху стената висеше портрет — жена в сватбено було и млад изпъчен мъж с подстригани мустачки.

— Вие ще спите тука, а аз в работилницата — рече непознатият другар.

— Все едно — с привидно безразличие отвърна Лила.

Тя искаше да подчертае, че не страда от предразсъдъци, но бе признателна за желанието му да не я стеснява и забеляза със задоволство ключа върху вътрешната страна на вратата.

— Аз ще изляза да купя провизии за утре — каза тя.

— Всичко е приготвено — осведоми непознатият

другар. — Излезте само да се разходите из града, но се върнете по светло, за да не сбъркате улиците. В Модерния театър дават хубав съветски филм. Обядвахте ли?

— Не.

— Тогава ще обядвате с мене.

Лила се съгласи, макар и с известно стеснение, тъй като другарят бе направил вече разходи за храната през утрешния ден. Финансовото му състояние не изглеждаше розово. Той носеше съвсем овехтял костюм и евтина риза, на която не бе счел за нужно да сложи вратовръзка. Може би имаше към тридесет години. При размяната на паролата той се представи с името Анастас, но вероятно това име бе измислено само за нейното посрещане.

Докато ядяха, досадата, която изпитваше от него, постепенно изчезна. Той бе лишен от блестящите качества на Павел, но в него се забелязваше веднага някава пълна, граничеща с дребнавост отдаденост на партийната работа, която се хареса на Лила. Единственото интересно нещо в личността му бяха очите — големи, сиви, одухотворени очи, които гледаха непроницаемо и хладно и в които сякаш бе събрана цялата енергия на дребното му слабо тяло. На Лила се стори, че те виждаха нещо, което се издигаше над повърхността на живота, над собствената му личност и отношението към другите. Това бяха честни, ала страшно студени и откъснати от живота очи.

— Как отиват работите по вашия край? — попита той, като прекъсна мълчанието.

Лила му описа накъсо окаяното състояние на работниците, ниските надници и неприятностите, които полицията устройваше на складовите дружества. Той зададе дребни въпроси, от които пролича голямата му осведоменост върху положението на тютюноработниците, върху похватите на господарите, администрацията и полицията. Но не каза нищо, от което можеше да се заключи как преценява сегашния курс на партията. Лила също не каза нищо по този въпрос, но усети неприятно чувство, че непознатият другар се опитваше да я изстиска като лимон. Когато свършиха обеда, тя предложи да измие чиниите, но Анастас отказа решително.

— По-добре излезте, за да не ми пречите! . . . — безцеремонно рече той. — Имам писмена работа, която трябва да почна веднага.

Лила се отправи към трамвайната спирка, като се

мислеше да потисне възбудата от предстоящия следобед. Бе дошла за партийната конференция, а някакъв вътрешен трепет, нещо лично и дълбоко я вълнуваше повече, отколкото самата конференция. Докато разговаряше с непознатия другар, обзе я внезапно и бурно желание да види Павел. Може би той вече бе осъзнал грешката си! . . . Може би се разкайваше, искаше да се поправи! . . . И ако беше така, кой друг, ако не Лила трябваше да отиде при него и да му помогне в това? Мислейки за връщането на Павел в партията, тя не съзна, че през оная зимна вечер, когато отказа да му стане жена, го бе обикнала още по-силно.

В трамвая пътуваха бедни, но чистичко облечени хора, които отиваха да прекарат следобед в София. Ватманът тананикаше, пътниците разговаряха весело за дребни неща. Бе топъл неделен следобед, в който занаятчиите и работниците се радваха на почивката си. Под яркото слънце и синьото априлско небе всичко изглеждаше някак празнично и тържествено. В душата на Лила нахлу тиха радост от хората, от живота и пролетта. Тя се почувствува доволна от прическата, от костюма и обувките си. Облеклото ѝ бе грубо и просто, купено от най-евтините магазинчета в провинциалния град, но ѝ отиваше добре. За първи път в живота си Лила почувствува кокетната гордост на младо момиче, което привлича погледите на всички.

На площад «Света Неделя» тя взе трамвай номер 9. Павел живееше на булевард «Евлоги Георгиев», някъде към Военното училище. Лила знаеше адреса му от писмата, които си разменяха, преди да бъде изключен от партията. Тя слезе на последната спирка и търсейки номера, посочен в адреса, тръгна към Орловия мост. Докато вървеше по булеварда, почувствува леко раздразнение от квартала. Лъхна я миризма на гума, на бензин и парфюми. Върху гранитния паваж се хлъзгаха скъпи коли, по тротоарите отминаваха елегантни мъже и жени. Стори ѝ се, че бе попаднала в някакъв чужд и враждебен свят, сред който обувките ѝ изглеждаха груби и смешни, а острият плат на костюма ѝ сякаш обръщаше вниманието на всички. Значи в този буржоазен квартал бе избрал Павел квартирата си! . . . Но можеше ли да се работи оттука за партията? В душата на Лила се загнезди неприятно учудване. Най-после тя намери кооперацията, в която

живееше Павел — висока и грозна постройка със сиви стени. Следвайки указанията на портiera, тя се изкачи на последния етаж.

Върху олющената врата на един от апартаментите стоеше месингова плочка с името на собственика — някакъв адвокат, — а под нея — визитната карта на Павел. На картичката бе добавено с ръкописни букви: «Курсове и частни уроци по латински». Павел беше завършил романска филология.

Лила позвъни нерешително. От вътрешността на апартаента се чуха бързи женски стъпки. След малко вратата се отвори и зад нея се показва девойка с тъмни очила. Лицето ѝ накара Лила да изпита смесено чувство на изненада, тревога и раздразнение.

— Тук ли е господин Морев? — глухо попита тя.

— Почакайте да проверя!... — звънливо отговори девойката.

Тя изчезна във вътрешността на апартаента, но се върна след малко и каза любезно:

— Заповядайте в хола!... Господин Морев се бръсне. Ще дойде веднага.

Лила влезе в малкия, скромно нареден хол. Сега тя съжаляваше, че дойде. Раздразнението, което изпитваше преди малко, се превърна в остра, горчива мъка. И тази мъка идваше от гладкото като порцелан лице на девойката, от хубавата ѝ модна рокля, от червения маникюр върху пръстите ѝ, които не бяха докосвали никога пране, немити чинии или тютюневи листа.

Лила седна с досада върху едно от креслата в хола.

— Да не сте роднина на господин Морев? — попита девойката.

— Не, не съм — отговори Лила.

— За латински ли идвате?

— Не. По друга работа.

Девойката млъкна смутено. Лила видя, че тя бе почти дете — нямаше повече от седемнадесет години, — но тъмните очила, с които прикриваше късогледството си, я правеха да изглежда по-възрастна. Въпреки това раздразнението ѝ се засили. «Тази гъска е влюбена в Павел» — гневно помисли Лила, като забеляза любопитството, с което момичето я разглеждаше. Значи това бе Павел Морев, партийният другар, комунистът, когото обичаше!... Сега го виждаше под най-лошата светлина: фра-

мор, конте, любовник, който бе избрал квартира в семейство с младо момиче. Отношението му към партията, разколническата му дейност ѝ се сториха още по-черни отпреди. В гърдите ѝ пламна хладната омраза към враждебния свят, която сега тя пренесе върху Павел и това момиче.

— Вие сте сигурно от града на господин Морев? . . . — продължи девойката, водена от някакво бездънно любопитство.

— Да — намръщено отговори Лиля.

— С какво се занимавате?

— Работничка съм.

— А, тъй кажете! . . . — одобрително произнесе девойката.

Върху лицето ѝ се появи усмивка, която разкри два реда ситни бели зъбчета.

— А вие с какво се занимавате? — попита Лиля.

— Бях ученичка в гимназията, но ме изключиха. Сега следвам курсовете на свещеник Михайлов.

— Защо ви изключиха?

— Една сутрин отказах да прочета молитвата! . . . Това беше глупаво, разбира се. . . Баща ми казва, че човек не трябва да си опропастява образованието заради някаква молитва.

Лиля си спомни повода на своето изключване: бе нарекла директора на гимназията фашист. И това геройство бе толкова безсмислено, колкото отказът на девойката да прочете молитвата.

— С какво се занимава баща ви? — попита тя.

— Той е адвокат. Защищава дела на комунисти.

Лиля погледна с недоверие маникюра, роклята и хубавите обувки на момичето. Стори ѝ се, че ако това същество не провокираше и не лъжеше, бе в най-добрия случай смешно подражание на прогресивна ученичка.

— Вие навярно участвувате в работническото движение? — рече девойката.

— Не — сухо отговори Лиля. — Аз не се интересувам от политика.

— Как така? . . . Нали сте работничка?

— Работничка съм, но имам достатъчно други грижи.

— Може би искате да се омъжите?

— Не разбирам защо трябва да ми казвате всичко,

което ви дойде наум за мене — гневно произнесе Лила.

Лицето на девойката изрази доброжелателство и наивно, детинско нахалство.

— Аз правя това, защото ви обичам — неочаквано заяви тя. — Вие сте другарката Лила, нали? . . . Познах ви веднага! . . . Другарят Морев ни е говорил много пъти за вас.

Лила няма време да се опомни. Във вестибюла влезе Павел. Той бе облечен с износен халат, а в ръцете си държеше кърпа за лице и принадлежности за бръснене.

— Другарю Морев! . . . — без да се смуцава, рече девойката. — Защо не сте ни казали досега, че Лила е толкова хубава?

— Защото хубавите неща се показват сами — отговори Павел. — Но ти пак не удържа езичето си и някой ден, честна дума, ще те напляскам за това. Здравей! . . . — обърна се той към Лила. — Влез в стаята ми! . . .

Кипнала от гняв, Лила тръгна към отворената врата, която ѝ посочи Павел. Стаята му беше широка, изобилно огрята от слънцето. В нея имаше много книги и вехти изтърбушени мебели.

— Какво значи всичко това? . . . — яростно изсъска Лила, когато той затвори вратата.

— Успокой се. . . Ще ти обясня.

Той почна да бърше усмихнато бръснарските си принадлежности.

— Какво е това семейство? . . . — Лила се задъхваше от гняв. — Какъв е този адвокат.

— Много добър партиен другар. . . Един от тия, които вие наричате «тесняци» и считате за прокажени, понеже не се съгласяват с глупостите ви. . . Той е вдовец, а момичето е негова дъщеря.

— Кой ти даде право да говориш пред непознати хора за отношенията ни? . . . Кой ти позволи да ме излагаш като своя любовница?

Очите на Лила продължаваха да изпущат светкавици от гняв.

— С нищо не съм те изложил. — Павел почна да тръска четката за бръснене. — През зимата, когато мислех да се оженим, ги помолих да ми отстъпят още една стая. Те се съгласиха. . . Апартаментът е голям и щяхме да се наредим добре.

Нещо остро, горчиво и горестно прониза сърцето на

Лила. Ала тя потисна забравения копнеж да създаде семейство и рече задъхано:

— Ти си въобразяваш, че аз ще зарежа партийната работа, за да ти кърпя чорапите и гладя ризите, нали? . . . Да да се превърна в сладникава, буржоазна съпругичка, нали? . . . Да гледам как всеки ден тази бърлива и глупава кукла, която е влюбена в тебе, те поглъща и търси с очите си! . . . Семейният триъгълник, това е твоят идеал в живота, нали?

Той се изсмя:

— Не предполагаш, че можеш да ме ревнуваш от едно дсте.

— О, бъди спокоен! . . . Не те ревнувам! . . . Нито ме интересува дали тази напарфюмирана гъска е вече твоя любовница, или не. . . Но просто виждам, че съвсем правилно са те изключили от партията. Сега разбирам и лекомислието, с което се опита да рушиш единството й.

— Не, нищо не разбираш! . . . — мрачно произнесе Павел, като запали цигара.

— Значи, тук се обсъждат идеите на Задграничното бюро за широка платформа? . . . — попита тя. — За съюзници от дребната буржоазия, за благоразумно офеякване от опасните акции и тъй нататък!

— Обсъждат се долу! . . . — кипна той. — Това се иска и от работниците, но вие сте слепи и не го виждате. . . А офеякването от акциите е подлост, която измисляш сега.

— Комунистите трябва да бъдат добре облечени, бръснати и засмени. . . — горчиво продължи Лила. — Какво беше още? . . . Ах, да! . . . Трябва да бъдат заобиколени и с красиви буржоазни момиченца. Това пак ли се иска отдолу?

— Не ти ли е съвестно да изопачаваш? — презрително попита той.

— Не, не ми е съвестно! . . . — озъби се тя. — Защото нещо ме боли. . . Боли ме ужасно, много повече, отколкото предполагаш. . . И болката иде от това, че ако днес си фракционер, утре ще станеш търгаш като брат си, а вдругиден — враг на работническата класа.

— Да ти кажа ли откъде идва твоята болка? — попита той внезапно.

— Откъде?

— От заблудата ти да мислиш, че комунисти могат

да бъдат само работниците. . . Но комунисти или зародиш на комунисти има навсякъде: в театъра, в университета, в администрацията, в армията. . . И от усилията на всички под ръководството на партията се ражда общият успех, победата на работническата класа.

— Да не искаш да кажеш, че комунисти има в полицията или между тютюневите магнати?

Павел не отговори. Стори му се, че бе излишно да отговаря. Каквото и да ѝ кажеше, тя нямаше да го разбере сега. Но дори в този момент, когато бе скована от теснотията на сектантството си и от злостното желание да преувеличава, у нея имаше нещо прекрасно, в което блесеше достойнството, гордостта и вярата на работническата класа в собствените си сили. Стори му се, че тя бе неузрял, но вълнуващ образ на жената от бъдещето, за което се бореше. Той съзна, че я обича заедно с всички сегашни несъвършенства на характера ѝ, заедно с еснафския ѝ морал, с целомъдрената ѝ студенина, с ограничеността на мисленето ѝ. Ала колко дълбока бе пропастта, която го разделяше от нея! . . . Колко непримирим бе фанатизмът, с който го осъждаше! . . . Колко бавно се развиваше човешката личност и колко много път трябваше да извърви тя, докато разбере необятната сложност на нещата, хората и събитията! . . .

Павел внезапно почувствува тъга. И тази тъга идеше от контраста между нежнорусия, акварелен оттенък на красотата ѝ и студения, враждебен пламък в тия сивосинкави очи, от желанието да я прегърне и грубия начин, по който тя щеше да го отблъсне, от това, че той я обичаше, а тя изпитваше пълно недоверие към него. Стори му се, че никога вече нямаше да станат близки и че когато тя разбере истината, животът им ще бъде протекъл, а любовта — мъртва. Значи, не трябваше повече да мисли и разсъждава върху това. Край! . . . Толкова много задачи стояха в живота му! . . . Той удари нервно с длан върху масата и запали нова цигара.

Лила го наблюдаваше иронично.

— Защо дойде при мене? — попита той.

Гласът му бе остър и зъл.

— Защото не очаквах да заваря това момиче.

— Не ме интересува какво си очаквала. . . Аз съм длъжен да запазя от подозренията ти дъщерята на един

партиен другар. Ако отидеш при него и го разпиташ, ще видиш какви са отношенията ми с това дете.

— Не чувствавам нужда от проверки.

— Значи, клеветиш без доказателства.

— Не клеветя, а се бунтувам срещу лекомислието ти.

— Кое ти дава право да се занимаваш още с него?

— Партията и миналите ни отношения. . . Ти си длъжен да ми кажеш какво ще правиш по-нататък.

— Не съм длъжен, но ще го направя от съжаление към глупостта ти. . . И така, бъди спокойна! . . . Нямам никакво намерение да издавам партийни тайни или развалям репутацията ти. . . Само това те интересува, нали?

— Не. Интересува ме лично още едно нещо: ще съжалявам, ако потънеш в търговското блато на брат си.

— И от това няма опасност. . . — горчиво се изсмя той. — След няколко дни заминавам за чужбина.

— В чужбина ли?

— Да. В чужбина.

— Какво ще правиш там?

Лиляна го погледна отново с враждебно присвити очи, с хладния, синкав пламък, който гореше в зениците ѝ.

— Ще намеря другари, между които мога да дишам свободно — рече той. — Ще остана там, докато старите, изпитани работнически дейатели влязат отново в ръководството на партията, докато младежите, които командуват сега, се вразумят и престанат да крият указанията на Коминтерна, докато изтрезнеете и поправите глупостите си.

— Кое наричаш глупости? — с насмешка попита тя.

— Всичко, което бълнувате и вършите сега! . . . — вачервен от гняв, произнесе той. — Кухите ви формули, фантастичните ви лозунги, «стратегическите» ви удари срещу Земеделския съюз, който в момента може да ни бъде съюзник. . . А връх на всичко е безобразното ви отношение към Коминтерна и Задграничното бюро.

— Ние прилагаме указанията на Коминтерна според местните условия. . . — не съвсем уверено рече тя. — Това именно е болшевишкият подход. . . Всичко останало води към опортюнизъм.

— О, разбира се! . . . — изсмя се той. — Важното е какво мислите вие, а Коминтерна, който обединява световния пролетариат, е банда от опортюнисти.

— Ако ти се чувствуваш прав, защо не останеш да се бориш срещу погрешния курс на партията тук? — попита тя.

— Защото сте безогледни към всеки, който се опита да ви посочи грешките. . . Защото ме изключихте от партията, провъзгласихте ме за вредител. . . Защото дори ти се усъмни, че мога да стана враг и търгаш като брат си! . . .

— Казах го в горчивината си! . . . — тихо измънка тя.

— Каза го в заслепението си — продължи той. — Ти не би дошла при мене, ако допускаше, че мога да скъсам вътрешно с партията. Каза го, защото си скована от схеми, защото ти е втъпено да мислиш, че комунисти могат да излязат само ония, които се занимават в физически труд. . . А в света има и онеправдан умствен пролетариат. . . Дори простите, неукни работници виждат това. Те приемат с открито сърце всеки интелигент, който идва да им помогне разумно и честно. . . Не виждаш ли, не съзнаваш ли в дъното на душата си това? . . . И ако не го съзнаваш, щеше ли да дойдеш при мене сега?

Лила го гледаше втренчено. Очите ѝ бяха овлажнели. Нещо дълбоко и силно разколебаваше вътрешната ѝ присъда над Павел.

— Доволна ли си от разговора? — студено попита той.

Лила продължаваше да го гледа със затаен дъх. Почувствува угризения от начина, по който се държеше с него, от упреците и обвиненията, които му бе отправила досега. Стори ѝ се, че към сърцето ѝ се приближаваше острие, което щеше да го нарани за цял живот. И сякаш за да избегне това нараняване, тя се приближи до Павел и сложи бавно ръката си върху рамото му. В очите ѝ блеснаха сълзи, сега те молеха нежно и кротко за любов.

Но Павел я отблъсна полека.

— Върви си! . . . — тихо рече той. — Нас ни съедини партията, а сега ни разделя пак тя. . . Всеки от двама ни работи за нея по своему и вярва твърдо в убежденията си. Това е красивото в отношенията ни. . . А грозното е, че служим на една и съща идея, но може би никога няма да се разберем.

— Защо никога? — попита тя отчаяно.

— Защото доверието ти в мене е проядено от огра-

ническото мислене, което обезобразява комуниста дори в личния му живот. . . Всяка минута, всеки час трябва да ти доказвам, че не съм безчестен човек или враг. . . А това уморява, убива чувствата и у двамата ни. Не съзнаваш ли? . . . И не е ли по-добре да сложим край навсичко, преди да те помисля за непоправима глупачка, за тесногръдо оръдие на Лукан?

Настъпи мълчание. От булеварда долиташе сподобен и смекчен шум. Навън кипеше животът и пролетта, чуваше се жизнерадостна глъчка от играещи деца, басово свирене на автомобилен клаксон. Лила трепна, съзна, че разговорът беше изчерпан и стана да си върви. Павел я изпрати до външния вход. Той затвори вратата след нея мълчаливо и бързо.

Тя слезе на булеварда и тръгна към Орловия мост. Усещаше пустота, сякаш някой беше изтръгнал душата ѝ. Масивът на Витоша тънеше в прозрачни и синкави изпарения, дръвчетата и тревата на булеварда зеленееха ярко, реката клокочеше весело в тясното си корито. Въздухът бе наситен с топла влага, отнякъде благоухаеха теменуги. Ала всичко това правеше Лила още по-самотна и безучастна. Внезапното решение на Павел да скъсат я бе ударило като чук. От нея се бе откъртила любовта — единствената лична радост, която си позволяваше в своя тежък, обречен на борба живот. Нещо в отношенията ѝ с Павел се беше разбило завинаги. И мисълта за това смравяваше радостта ѝ от слънчевия ден, от поривите на топлия вятър, от утрешната конференция в планината.

Сред пустотата, която я притискаше, изникнаха угризенията. Колко несправедлива беше към Павел през последните месеци, колко сурово го осъждаше, колко грубо го отблъсна през онай зимна вечер, когато бе дошел да потърси подкрепа от любовта ѝ! . . . Зад лекомисления фразьор, зад разколника се показва отново комунистът, мъжественият и силен човек, когото обичаше.

След угризенията идеше мъката. Никога вече той нямаше да я потърси пак, да има предишното отношение към нея. В паметта ѝ изплуваха горестни спомени от срещите им в боровата гора, от часовете, в които го чакаше с копнеж, от дълбоката хармония, която съществуваше тогава между двамата. Любовта, която изпитваше към

него, окриляше живота ѝ, насищаше с устрем всекидневната ѝ работа между работниците. А сега тази любов си отиваше, оставяйки в душата ѝ мрак и студенина. Павел потъваше в непознати страни. Може би щеше да задълбочи грешките си, да загине духовно или физически по широкия свят, да не се върне никога в България. И от него в сърцето ѝ щеше да остане само споменът за горещината му, за часовете, през които бе замирала в прегръдките му. В очите на Лиля бликнаха сълзи. Обзе я порив да скрие лице в дланите си и да заплаче. Но тя не заплака. Самообладанието и някакво ново, горчиво, но примиряващо чувство изсушиха веднага сълзите ѝ.

След мъката, че се разделяше завинаги с Павел, идеше ревността. Ала от тази ревност се раждаше веднага бунтът на гордостта. Към Павел постоянно се присламчваха момичета. Може би той никога нямаше да ги отстранява решително от себе си, както изискваше моралът на Лиля. Може би той щеше да бъде заобиколен винаги от умилкващи се жени с котешки движения, с красиви лица с разглезен дух. Стори ѝ се, че Павел гледаше на нея от висотата на своя интелегентски произход, че я подценяваше, задето беше работничка, че никога нямаше да му бъде достатъчна. Стори ѝ се, че въпреки всичко ги разделяше нещо основно, което докарваше разликата в убежденията, им, в личния им живот, във вкусовете и преценките им. Стори ѝ се, че всичко помежду им трябваше да завърши именно тъй, както стана. И когато съзна това, Лиля почувствува тъжно спокойствие.

Тя стигна до Орловия мост и навлезе без цел в Борисовата градина. Лъхна я прохладата на сенчестите алеи, дъх на цветя и свежа зеленина. Върху пейките седяха пенсионери и старци, които съзерцаваха с печално спокойствие пролетния ден. По детските площадки, около купчини пясък, огрети от слънцето, играеха с кофички и лопатки роящи деца. От къшховете, в които продаваха вафли, идеше миризма на ванилия и еднообразният шум на машини за сладолед. В ресторанта на главната алея гърмеше джаз, но понеже бе още рано, на открития дансинг нямаше посетители.

Вървейки бавно, Лиля стигна неусетно до езерото с червените рибки, обиколи го и се върна назад. Все по-пълно ставаше тъжното ѝ спокойствие и все по-примирително течеха мислите ѝ за Павел. Сега тя нито го осъж-

даше, нито го оправдаваше, а мислеше за него като за хубав и тъжен спомен, в който се преливаха едновременно сепки и светлини. Колко неща в него я отблъскваха и привличаха! . . . Колко лесно бе да обобщаваш събитията от птичи полет и да подхвърляш идеи, без да държиш сметка за положението в низините! . . . Колко удобно беше да се издържаш от умствен труд и да теоретизираш върху съдбата на работниците, без да живееш между тях, без да виждаш всеки ден униженията и мъките им! . . . Колко несправедливо бе да добиеш по някакъв начин образование и да упрекваш в тесногърдие едно бедно момиче, което те обича и което бе пожертвувало образованието си именно защото се бореше за работниците! . . . Но въпреки, въпреки всичко това Лила съзнаваше, че у Павел продължаваше да остава някаква привлекателност, която щеше да я вълнува винаги. Тя се замисли отново за качествата му, после за недостатъците му и кръговратът на чувствата ѝ почна да се повтаря. Най-сетне престана да мисли за него и усети умора.

В алеите на градината прииждаше навалица — множество от хора, които можеха да се забавляват само в неделя следобед.

Партийната конференция се състоя на Витоша в едно отдалечено и покрито с млади борчета място върху южните склонове на планината, през което рядко минаваха туристи. Главната точка на конференцията бе подготовката на стачка.

Денят беше ясен и слънчев. На малката полянка, обрасла със свежа трева и чемерики, седяха двадесетина души — делегати на градските комитети в областта. Някои пушеха, други си водеха бележки, а трети, сякаш уморени от конференцията, гледаха широкия син простор на юг, в който се губеха очертанията на Рила и Пирин. Между присъстващите имаше работници, селски младежи, чиновници, дори някакъв лекар и един архитект в очила. Другарят, у когото Лила бе на квартира в София, държеше безкраен доклад. Гласът му бе еднообразен и сух, но от време на време в него се запалваше внезапен патос, с който порицаваше поведението на известни другари. След патоса следваше късо, тягостно мълчание, а

после острата забележка, че партията нямаше да търпи това.

Лиляна гледаше втренчено малката, невзрачна фигура на докладчика. Мисълта му беше логична, но се процеждаше през думите оскъдно и бавно като тънка струя на извор, от който не можеш да се напиеш. Тя бе някак скована. И това, което я сковаваше, бе нейната отчужденост от хората, от събитията и живота. Това бе същата основна идея, която прозираше в партийните директиви за стачката, която обедняваше възможностите да действат и обричаше работниците на трагично самотна борба. Докладчикът се мъчеше да докаже, че практически партията беше преодоляла тази идея, но доводите му бяха бледи, неубедителни. Лиляна усещаше безплодността на тези доказателства в себе си, в израза на лицата у всички присъстващи. Варвара, която също беше дошла на конференцията, гледаше отегчено в далечината. Устните на един енергичен работник металургист бяха застинали в гневна гримаса. Някакъв селски учител клатеше недоволно глава с очевидното намерение да изсипе в изказването си потоци от възражения. Лекарят скубеше нервно тревата около себе си, а архитектът с очилата апострофираше докладчика с къси подигравателни забележки. И всичко това караше сърцето на Лиляна да се свива болезнено.

Най-после докладчикът свърши и почна да къса листчето, върху което беше скицирал доклада си. Делегатите наблюдаваха мълчаливо движенията му. Никой не го поздрави или заприказва. Даде се почивка.

Лиляна се наведе над Варвара и попита тихо:

— Не е ли това другарят Лукан?

А Варвара отвърна горчиво:

— Кой друг?

След малко тя попита:

— Ти ще правиш ли изказване?

— Да — твърдо произнесе Лиляна.

Варвара направи лека гримаса и не каза нищо. Лиляна съзна, че еврейката не бе вече привърженица на Лукан.

След половинчасовия отдых конференцията продължи отново. Зададоха се въпроси, на които Лукан отговаряше несигурно, като се заплиташе и отклоняваше от същността им. Почнаха изказванията. Позицията на Лукан за подготовката на голяма тютюнева стачка се

огъваше под напора на десетки съкрушителни възражения. И сега зад тези възражения не стоеше Павел, а активисти между работниците. Всички искаха поправки на изпратените вече директиви за стачката.

Лиля говори повече от половин час. Тя застана твърдо зад линията, следвана от Лукан. Когато свърши, някои от другарите се усмихваха и я гледаха иронично.

XII

Цяла нощ бе валило и по небето летяха дъждовни облаци, но в топлия въздух, в буйната зеленина, в дъха на мокра пръст и цветя благоухаеше пролетта. Ирина излезе от къщи и се отправи към Медицинския факултет. Южният вятър беше напоен с мирис на цъфнали гори и поля. Тя почувствува усещане за физическо здраве и душевен мир, но не изпита дивата и опияняваща радост, с която пролетта я изпълваше преди години. През тази топла облачна сутрин тя не си спомни дори за дните, когато се срещаше при параклиса с Борис, нито за пълните с него часове под цъфналите дръвчета на бащиния си дом, в който мечтаеше за далечни страни. Най-сетне тя беше стъпила здраво на земята. Съзнаваше напълно, че действителният свят беше много по-широк и богат от мечтите. Сега Ирина искаше само едно: след като завърши факултета да остане на научна работа в него. Привличаха я клиниките, чистата и бяла престилка, лъскавината на микроскопа, дългите редици от медицински списания в библиотеката. Привличаха я спокойният и трезвен живот, умственото общуване с колегите, тихата радост на труда. . .

Но дали беше достатъчно всичко това? Тя усети изведнъж, че все пак нещо ѝ липсваше през този дъждовен пролетен ден, нещо, от което бе имала нужда винаги, но което прогонваше съзнателно, за да не я върне към миналото ѝ. Ирина го усети внезапно и бурно. Това не бе вече Борис, а само вълнението, което изпитваше от него, само съзидателната радостта, с които някога я изпълваше той.

По улиците се движеха възбудено малки разпръснати групи студенти. Те синовяха по всички посоки, спираха се, разменяха тайнствено по няколко думи и бързо отминаваха. Около Синода и пред Държавната печатница се бяха притаили отделения от конна полиция — веч-

ния враг на студентите. Полицанте въртяха нетърпеливо бичовете си и сякаш се отегчаваха от бездействието, а конете им биеха нервно с копитата си паважа. Пред Ректората чакаха две камионетки с пешни стражари. Те носеха дървени палки и чакаха заповед да нахлуят в аудиториите, ако станеше нужда. Ирина се сети: днес беше Първи май.

Тя влезе в двора на Медицинския факултет, където се суетяха безцелно неутрални студенти. Най-страхливите — и същевременно най-любопитните — бях влезли в аудиториите и под закрилата на другарите си, които пазеха входовете с палки, заемаха удобни и безопасни наблюдателни места по прозорците. Из улицата сновяха комунисти. Те не искаха да влязат в двора на факултета, тъй като последният щеше да се превърне в безизходен капан, ако дойдеше полиция. По-смелите от тях се опитваха да агитират на улицата сред неутралните. Нощом се разгорещяха, върху тях налитаха бойните групи на противниците им. Така избухваха постоянно схватки за голямо удоволствие на неутралните, които им се наслаждаваха безопасно от прозорците. Имаше вече доста счупени глави, но деканът, който се осведомяваше за всичко по телефона от къщи, все още не се решаваше да прекрати официално занятията.

Ирина разбра, че тая сутрин нямаше да има лекции, но понеже бе стигнала до факултета, реши да провери лично. Неколцина комунисти се покатериха на оградата с намерение да я проагитират, но бяха обсипани веднага с градушка от тухли и счупени керемиди. Десетина диви хлапета от първи курс бяха застанали до една недовършена пристройка в дъното на двора и действуваха като артилерия. Хвърлените късове от тухли и керемиди изпочупиха няколко прозореца на отсрещните къщи и предизвикаха гневни протести от страна на стопаните им. Всичко това изпълни неутралните с небивал възторг. Те заскимтяха от удоволствие и се опитаха да насърчат с ръкопляскане както едната, така и другата страна.

— Ирина, твоейто място е при нас! . . . — внезапно извика някой от улицата.

Ирина позна гласа на Чингис. Той се беше покачил върху оградата. Възмутени от дързостта му, хлапетата от първи курс изпратиха към него нов залп от тухли и керемиди. Но той се сниши ловко зад дървената ограда,

така че снарядите пролетяха над главата му, без да го засегнат.

Като видя бъркотията, Ирина се върна на улицата. Но тогава внезапно — може би имаше условен сигнал — всички студенти от улицата се затичаха по посока към Ректората. Ирина остана сама. Когато стигна до ъгъла, при който улицата излизаше на площада, тя забеляза, че към Ректората тичаха и студентите от Физико-математическия факултет, които до тоя момент се разхождаха на разпръснати групи около Ботаническата градина. Конното полицейско отделение, което стоеше пред Държавната печатница, се спусна да им пресече пътя, но не успя. Един от студентите го изпревариха и преди да се разгъне широка верига, минаха покрай фланговете му, като прескочиха телените огради на градинките и нагазиха в буйната зелена трева. Други хукнаха между Държавната печатница и паметника на Левски направо към Ректората. Полицаяте закъсняха и не можаха да спрат тълпата. Но неколцина от тях, разярани от неуспеха си, заобиколиха един малък студент със смешно дълго палто и почнаха да го бият немилостиво по главата с бичовете си. Студентът безпомощно вдигна ръце, за да се предпази от ударите, но след това залитна и падна върху паважа. Един от стражарите препусна към Ирина. Когато стигна до нея, той стегна юздите на коня и животното се изправи на задните си крака. Ирина отстъпи само две крачки встрани.

— Ти каква си? — свирепо изрева полицаят,

— Гражданка!... — сърдито отговори Ирина, като го гледаше гневно в очите.

— Тогава натам!

Полицаят посочи с бича си към улица «Раковски». Ирина зави послушно и тръгна по тротоара към двореца, но след това видя, че по улица «Московска», все по посока към Ректората, тичаха студенти от Музикалната академия с черни кадифени шапки. Част от ескадрона, който стоеше до Синода, хукна срещу тях. Но щом го забелязаха, студентите завиха веднага по улица «Бенковски» към булевард «Цар Освободител». Ирина направи гримаса и се върна назад. Конните стражари бяха отминали към Ректората, а дребничкият пребит студент още лежеше върху паважа. Ирина се затича да му помогне. В това време на тротоара пред Медицинския факултет излязоха

юначагите с палки, учудени от внезапното изчезване на противниците си.

— Ирина, върни се! . . . — извика един от тях. — Конете ще те стъпчат.

Те се озъртаха плахо и нерешително. В моменти на гняв полицията започваше да бие безразборно всички.

Ирина не обърна внимание на виковете им. Тя стигна до падналото момче и му помогна да стане. Едното око на студента беше подутото и червено, а от носа му течеше кръв. Ирина избърса лицето му с кърпичката си.

— Мръсници! . . . — Кръвопийци! . . . — тихичко стенеше студентът.

— Защо се месиш в такива безредници? — попита тя.

— Как защо? . . .

Студентът я погледна учудено със здравето си око и не добави нищо. На паважа се търкаляше чантата му, от която бяха изхвъркнали тетрадки и един скъсан учебник по аналитична химия. Ирина прибра всичко и му подаде чантата.

— Благодаря ти! — каза студентът.

— Иди да те превържат. На ъгъла на «Сан Стефано» и «Регентска» има аптека. Раната ти не е опасна.

Прегърбен, с чанта под мишница и кърпичка на носа си студентът тръгна по «Регентска» към аптеката.

— Браво, Ирина! . . . — започнаха да се хият студентите от Медицинския факултет, които носеха палки, но не смееха да се отдалечат от тротоара.

— Вие сте гамени — скара им се тя гневно. — Видяхте ли какво докарват вашите глупости?

Ирина тръгна към Ректората, за да пресече булевард «Цар Освободител» и се прибере най-сетне у дома си. Шумът и глъчката около него се бяха отместили към Народното събрание и двореца. Конната полиция беше разпръснала студентите, но последните се събираха на малки групи в съседните улици, за да подновят манифестацията. Тя стигна до площада пред Народното събрание, но когато го пресичаше, видя отново по булеварда гъста безредна тълпа студенти, която идваше от двореца и пееше «Интернационалът». Главите на мнозина бяха окървавени и превързани. На Ирина се стори, че имаше нещо безразсъдно и драматично в смелостта им. Тълпата нарастваше бързо от групи, които прииждаха от съседните улици. Тя наближаваше Външното министерство и пеенето ѝ ставаше

беше по-мощно и развълнувано. И тогава изневиделица, от другия край на булеварда, срещу нея се понесе в галоп ескадрон от конни стражари. Пеенето прегракна, но не спря. Ирина погледна с ужас към безумните студенти, които продължаваха да вървят напред. Край нея, по паважа на булеварда, профучаха галопиращите коне. Тя се вмъкна бързо в сладкарницата до ъгъла.

Пеенето замря изведнъж и се превърна в разбъркан шум от писъци, викове и тропот на конски копита.

Ирина чете през целия следобед вкъщи, а надвечер отиде в библиотеката да прегледа главата за херните в един многотомен немски учебник по хирургия. Когато излезе оттам, бе станало време за вечеря. По улиците се стелеше здрачът на дъждовната вечер. Мокрият паваж отразяваше светлините на лампите, забулени в изпарения, а от юг полтъхваше топъл и влажен ветрец.

Ирина се отправи към ресторанта, но когато прези-чаше «Московска», попадна във фаровете на една кола, която идеше от площад «Александър». Колата спря изведнъж, с бърз удар върху спирачките. Заслепена от фаровете, Ирина побърза да стигне до отсрещния тротоар и се обърна с досада към колата. От последната слезе един мъж, който забърза към нея. Тя помисли, че това е шофьорът, който искаше да я изругае, защото го принуди да спре така внезапно. Непознатият беше облечен в парадесю, но гологлав. Близката лампа осветяваше половината от лицето му. И тогава Ирина го позна.

— Борис! . . . — прошепна тя в горчиво, неописуемо възмущение, което я задави изведнъж.

— Ела да вечеряме някъде — каза той просто.

За пръв, за единствен път Ирина долови, че и в неговия глас имаше възмущение. Обзе я безпомощност.

— Къде? . . . — премаляло попита тя.

— Все едно — отговори той. — Може и вкъщи.

Ирина го погледна слисано.

— Ти не си на себе си? . . . А Мария?

— Мария вече не съществува.

Борис се усмихна студено и тъжно. Ирина не разбра нищо. Познатият глас, тъмните очи парализираха мисълта ѝ, подчиняваха волята ѝ, обхващаха цялото ѝ същество с магията на октомврийския следобед преди че-

тири години, когато го видя за първи път. Някаква сила я тласкаше отново към мъчителното и сладостно чувство на миналото. Тя направи опит да се овладее, но не можа.

— Качи се в колата — рече той.

— Трябваше поне да ме предупредиш! . . . — прошепна тя. — Жестоко е да действуваш така. . . Трябваше да имам време да помисля.

— Аз те видях случайно.

— Няма значение. . . Ужасно е да постъпваш така.

— Добре. Да се махна ли?

— Моля те! — произнесе тя отчаяно.

Той се изсмя тихо и мрачно, сякаш на себе си.

— Няма да те оставя — рече той. — Качи се в колата.

— Ще го направя, не бързай! . . . Остави ме да дойда на себе си. . . Боиш се да не те видят ли?

— Не. Това е без значение.

Ирина седна до него на предното място. Той подкара колата бързо.

— Къде отиваме? — попита тя.

— В «Юнион».

— Бих предпочела ресторанта, в който се храня всяка вечер. . . На «Кракра» и «Цар Освободител».

— Добре.

Пред Външното министерство той направи остър завои да избегне сблъскването с един камион и не обърна никакво внимание на постовия стражар, който му извика да спре.

— Внимавай да не направиш катастрофа — предупреди тя. — Утре вестниците ще пишат, че съм била в колата ти.

— Има ли кой да се разсърди? — Той я погледна мрачно.

— Да, баща ми! . . . — каза тя. А после добави: — Ти си загубил последното нещо отпреди: увереността, че те обичам.

Ирина изпитваше смесено чувство на тъга, страх и щастие. В ресторанта нервите ѝ се уталожиха малко. Все същият си оставаше той! . . . Говореше топло, почти нежно, но тъмните му и мрачни очи следяха напрегнато израза на лицето ѝ. Може би се опитваха да отгатнат решението ѝ, може би го отгатваха вече, но със същата ужасна, затворена пресметливост, както преди. Той отново

стоеше пред нея: студен, непроницаем и сигурен в себе си, както в оня есенен следобед, когато се срещнаха за първи път. Нищо не се беше променило у двамата оттогава. Те само почваха отново. Дори начинът, по който почваха, бе същият. Навярно тази вечер Борис щеше да я изпрати до къщи, без да се докосне до нея, за да достигне целта си по-сигурно на другия ден. Колко чудна бе тази способност у него да използва хората, без да ги разбира! . . .

Тя се загледа в строгия юношески израз на лицето му. В него нямаше отпуснатост, излишък на тлъстини, следи от безпътен живот и злоупотреба с удоволствия. Парите още не бяха покварили живота му. И тогава Ирина пак съзна това, което беше почувствувала през оня есенен следобед: че той не беше още ни подъл, ни алчен, ни развратен в обикновения смисъл на думата, а само човек, ожесточен от бедността и тикнат от нея по златния път на «Никотиана». Сега Борис обръщаше погледа си назад. Нещо му липсваше. Може би това бяха часовете при параклиса. Навярно искаше да постигне в душата си някакво равновесие, което за него беше изобщо недостижимо. Той притежаваше изкуството да постига всичко, но след успехите му постигнатото се оказваше недостатъчно. Устремът към действие и чудовищната машина на «Никотиана» го откъсваха от истинския живот. За филистерите богатството беше достатъчно, но той все още не можеше да се нарече филистер въпреки ограничената и суха пресметливост в духа си. Всъщност той беше измъчен и нещастен човек. Каква ненаситност, каква тревога, каква напрегнатост имаше в тия тъмни ледени очи! . . . Той беше осъден да загине. Златната треска на тютюна го водеше към гибел. И само Ирина, която го обичаше и познаваше, виждаше тази гибел.

— Защо ме гледаш така? — насмешливо попита той.

— Защото играеш десетки хора и мислиш, че можеш да надхитриш и себе си. . . — отговори тя. — Ти не съзнаваш какво става тази вечер с нас! . . . Ти не виждаш, че се връщаш към мене, защото не можеш да вървиш по пътя си сам. . . Не любовта, а чувството на самотност и страх те тика отново към мене. . . И може би си уверен, че аз нямам сила да се противя.

— Не, не съм уверен — каза той,

— Пак ставаш комедиант! . . .

— А ти почваш да оскърбяваш себе си. . . Нямам никакво намерение да те правя любовница.

— Лъжеш! . . В тоя момент съзнаваш като мене, че можем да бъдем само любовници.

Той не отговори и я погледна с мрачна нежност.

— Как отиват работите ти? — попита тя, когато свършиха вечерята.

— Много добре — равнодушно отговори той.

— Почваш с германците?

— Да, в голям мащаб.

— И ще печелиш много?

— Да, повече отпреди.

— А какво ще правиш с толкова пари?

— Ще превърна «Никотиана» в концерн. Възнамерявам да открия филиали в чужбина. . . Но ти имаш съвсем погрешна представа за парите. Парите са нищо. . . При парите остават само глупците. Много по-важни са властта и могъществото, които създават. . . Впрочем ти ще оцениш това по-нататък.

Ирина се намръщи.

— Какво отношение имам с парите ти? — сухо попита тя.

— Не бързай! . . Не ме карай да говоря неща, които не съм обмислил добре.

— Моля те да не ги обмисляш изобщо. . . Аз не мога да разделя под каквато и да било форма търговския ти успех.

— Зная много добре това.

— Тогава не ме преплитай с плановете си. Къде мислиш да ме водиш сега?

— Вкъщи.

— О, тъй, значи! . . Но може би ще ти хрумне да ме представиш и на Мария?

— Мисля да направя тъкмо това.

Тя го погледна тъжно. Явно, той се шегуваше! . . И животът му с Мария трябва да бе станал непоносим, ва да прави това. Може би тя не можеше да понася егоизма, хладината, тиранията му. Тя не беше успяла да го задържи, защото бе го купила в «Никотиана», и сега, като всеки купен човек, той ѝ принадлежеше само физически.

Когато излязоха от ресторанта, времето се беше раз-
иснило и върху черния небосвод трепкаха ярки пролет-
ни звезди. В колата през ума ѝ минаха разбъркани, гор-
чиво-сладки мисли. Целият спокоен, равен и малко тъ-
жен свят, сред който живееше от три години насам, се
беше сринал в един миг. През оня обаян от есента сле-
добед на гроздобера тя беше обикнала Борис също в един
миг. И навярно още много промени в живота ѝ щяха да
настъпят пак в един миг. Слабите, неуловими, всекиднев-
ни пориви към него се бяха натрупали през тия години
като вода в язовир и сега потичаха с бясна и разрушителна
чувственост, която помиташе всичко. Ирина съзна, че
пустотата на целомъдрените часове, прекарвани в библио-
теката, тъжното спокойствие въщи и високомерната гор-
дост бяха подготвили тая вечер на пълно отрицание на
морала, в който живееше досега. Осени я чувството за
бликащ от сила живот, изпълнен с неизвестност, но на-
ситен с вълнение. Мечтата да се прояви в науката ѝ се
отори глупава, а средата, в която живееше — досадна. Ис-
тинският, действителният живот идеше само от Борис.
Той натисна спирачките и колата спря. Ирина забеле-
ляза внезапно, че се намираха пред дома му.

— Имаш ли ум? . . . — прошепна тя, като го улови
за ръката.

— Не се бой! . . . Трябва да разбереш всичко веднага.

— Какво мислиш да правиш?

— Просто ще влезем вътре.

— Не! . . . — извика тя. — Трябва да намериш дру-
го място.

— Аз те моля да имаш доверие в мене. Трябва да
видим Мария.

— Това е лудост! . . . Значи, искаш да ме предста-
виш на жена си и да предизвикаш скандал? . . . Всичко
си има граници.

— Не се бой от скандал — рече той. — Просто ис-
кам да се увериш, че е невъзможно да живея повече с
Мария.

— Значи, карате се постоянно. . . . Защо непременно
трябва да видя това?

— Защото после искам да ти кажа нещо и да зная
решението ти. . . . — Гласът му трепна смутено. — Ако не
я видиш, ще ме упрекваш винаги.

— Нищо не разбирам — произнесе тя безпомощно. —
Какво значи това?...

— Влез и ще видиш!...

— О, става смешно!...

— Моля те!

Свежият нощен въздух бе прояснил мисълта ѝ. През главата ѝ минаваха разни мисли. После я осени внезапно подозрение, което я накара да почувствува тръпки от студ и прогони злорадството, което изпитваше към съперницата си. Тя си спомни слуховете, че Мария страда от неизлечима и тежка болест.

— Какво ѝ е на Мария? — бързо попита тя.

— Мария е много зле — отговори той.

— Тогава ще вляза, разбира се... Значи, си я оставил болна сама? — В гласа ѝ прозвуча упрекът, от който Борис се страхуваше. — От какво е болна?

Той не отговори и натисна бронзовото копче на звънеца. Вратата се отвори. На прага се показва руса прислужница в тъмна рокля и малка бяла престилка. Тя се дръпна веднага назад и направи път. Ирина и Борис влязоха в преддверието.

Сънливите очи на прислужницата — тя бе много уморена и жадуваше за сън — не изразиха учудване, а само погледнаха одобрително здравата фигура и матовото лице на Ирина, чиято жизненост изпъкна поразително от болното и окаяно същество, за което се грижеше горе. «Да, добра е» — възбудено помисли прислужницата. Като всички слуги тя преценяваше нещата външи и отдавна очакваше да види жената, с която господарят ѝ щеше да замести болната. Защото — тя беше умна и прозорлива — това заместване ѝ се струваше вече необходимо. В лицето на Ирина липсваха белезите, които издаваха отрицателните качества на богатите вдетинени жени. Стори ѝ се, че това младо и спокойно лице никога не би се сгърчило от неврастения, от безпричинен или дребнав гняв към слугите. Тя пое шлифера на непознатата със скрита симпатия.

Борис даде на прислужницата няколко къси нареждания:

— Кажи на шофьора да не прибира колата... Госпожицата е лекарка.

Прислужницата кимна равнодушно с глава.

— Как е госпожата? — глухо попита Ирина.

— Допреди малко свиреше на пиано, а сега прелиства ноти.

— Значи, не е толкова зле?

— Днес е особено зле — малко учудено натърти прислужницата.

— Доведи я след малко — каза Борис, сякаш нареждането му се отнасяше за някакво дете. — Тя сигурно е обърнала стаята си наопаки, а това е неприятно за гледане.

Прислужницата пак кимна с глава и тръгна безшумно по стълбите. Борис се обърна към Ирина:

— Ела да прием нещо.

След това тръгна напред, като палеше лампите една подир друга. Пред очите на Ирина светнаха последователно обширният хол, голямата и дълга трапезария за гости, един салон, зимната градина. . . Скрытото осветление, лъскавите геометрични повърхности от акажу, коприна и кадифе с хармонично съчетани цветове придаваха на цялата обстановка нещо приказно.

Значи, този невиджан, ослепителен разкош му беше донесла Мария! . . . Изведнъж Ирина се почувствува потисната и смазана, сякаш се беше изправила внезапно пред пропастта, която разделяше два свята. От едната страна стояха неизмеримата материална мощ на парите и хората, които ги трупаха, а от другата — сивият труд, послушното търпение на хиляди нищожни, самодоволни, валисани в глупостта си човечета, които намираха съдбата си за естествена и служеха безропотно. Сега тя почувствува изведнъж, че баща ѝ, полицаите, всички чиновници, всички разпенени студенти от корпорациите със смешни хунски имена, цялата потънала в самодоволство и бръшолевене средна класа бяха такива нищожни и глупави човечета, които работеха покорно за хората, живеещи в подобни къщи. Ирина беше също едно от тия глупави и послушни човечета и макар да не работеше още за олигархиите, щеше да прави това в бъдеще и да понася безмъдвно властта им. Тя си спомни как една вечер през детинството ѝ баща ѝ се прибра вкъщи с превързана глава, ударен в камък от стачници; как Баташки миналата есен шкартираше четиридесет на сто от тютюна на производителите; как Мария ѝ беше отнела Борис. . . Защо тази къща я изпълваше с такава потиснатост? Може би смущението, глухото недоволство, които изпитваше, идеха от вавист-

та? Не, не беше завист. Никому не завиждаше тя и никаква ясна мисъл, никаква определена омраза не изпитваше сега. Но Ирина съзираше смътно как в този смазващ и погълнал милиони разкош, по тия килими, вази и мебели от акажу, по кадифетата и атлазите струеше потта на бедни селяни и туберкулозни работници.

Тя вървеше подир Борис, старайки се да задуши, да не издаде тъжното си озлобено чувство срещу някаква несправедливост, с което я изпълваше тази къща. «Сигурно завиждам» — пак помисли тя с упрек към себе си, но после отново съзна, че това не беше завист, а само неопределен бунт срещу много неща, на които не беше обръщала внимание досега. Най-сетне те стигнаха до дъното на хола при един изящен бюфет. До него имаше масичка за пушене, заобиколена с кресла.

Борис извади от бюфета бутилка коняк и две чаши.

— Аз не мога да пия повече — каза Ирина.

Тя бе се овладяла напълно и гласът ѝ прозвуча естествено.

— Искам да глътна няколко чашки — произнесе той. — Тази вечер съм много напрегнат.

— Ти не трябва да свикваш с това — каза тя.

— Да, не трябвал... — съгласи се той разсеяно, като изпи две чашки една след друга. — Впрочем аз пия рядко.

Ирина съзна с облекчение, че той беше уморен или погълнат от мисълта за Мария, та не се интересуваше от впечатлението, което ѝ правеше обстановката. Борис запали цигара, след това я остави върху пепелницата и си наля още една чашка коняк.

— Ще бъде страшно за тебе, ако се научиш да пиеш — повторно забеляза тя.

— Какво?... Да пия ли?... — Гласът му прозвуча изкуствено и неуверено. — Бъди спокойна!... Аз никога няма да злоупотребявам с това. Работата ме поглъща напълно.

Но Ирина разбра, че той вече злоупотребяваше, защото в ресторанта също беше изпил няколко чашки. Може би към това го тикаше безумното напрежение в живота му. После той дойде при нея, наведе се бързо и я целуна. Няколко секунди устните им останаха слети, след това тя го отблъсна леко, защото мястото, на което седяха, беше открито и всеки миг някой можеше да ги

лиди. Но когато се отделиха, и двамата съзнаха, че часовете при параклиса никога нямаше да се върнат и че през тия три години много нещо беше изчезнало от любовта, от младостта и от душите им.

— Сега трябва да имаш пълно доверие в мене — произнесе той, сякаш искаше да заличи това, което бяха съзнали.

— Няма значение — отговори тя бързо. — Няма никакво значение какво ще стане след тази вечер.

От втория етаж се чу скърцане на врата. Ирина и Борис погледнаха бързо към стълбата.

По стъпалата ѝ слизаше Мария.

В първия миг Ирина изпита злорадство, после смущение, след това уплаха и най-сетне чувство на физически страх и желание да побегне. Но тя се окопити, не мръдна и с върховно напрежение продължи да гледа страшния призрак, който идеше отгоре. Значи, това беше жената, която ѝ бе отнела Борис, която я бе накарала да изпита толкова ревност, толкова мъки и горчивина!... Значи, това беше господарката на тази къща и това богатство, единствената наследница на «Никотиана», чудното и елегантно същество с опалов блясък, което бе поразило Ирина преди пет месеца в бара!... Сега Мария носеше памърсен пенюар от дебела розова коприна, под който стърчаха грозно ъглите на измършавялото ѝ като скелет тяло. Лицето ѝ наподобяваше пожълтял и смачкан пергамент — тъй дълбоки бяха бръчките върху него, — а оредялата ѝ, почти окапала коса му придаваше някаква ужасна прилика с лице на мъртвец, излязъл от гроба. Секунда подир това Ирина различи кухня блясък в очите ѝ — трагични очи без мисъл и съзнание, безумни очи, у които липсаша на израз засилваше поразително глупостта на идиотската и самодоволна усмивка върху лицето и вдървеността на тялото, изпънато в поза на надменно величие. Ужасното видение слизаше по стъпалата с отсечени движения, а след него вървеше прислужницата с тревожно разперени ръце, сякаш следеше дете или някаква механизирана кукла, която всеки миг можеше да падне.

— Защо я пускаш да слиза долу необлечена? — строго попита Борис.

— Защото щеше да получи припадък — с досада отвърна прислужницата. — Тя мисли, че госпожицата е дошла да изслуша концерта ѝ.

Ирина бавно извърна ужасеното си лице към Борис.

— Виждаш ли? — произнесе той хладно.

Тя изведи разбра всичко. Сега пред нея стоеше не омразна съперница, а само един автомат без мисъл и съзнание. Безупречната отмерена Мария, зад която сияеше златото на «Никотиана», се беше превърнала в окаяна човешка развалина. Меланхоличното спокойствие на лицето ѝ бе сторило място на тъпа, маниакална усмивка. Умните, студени и печални очи, които по-рано Ирина мразеше, защото в тях имаше нещо, което можеше да привлече Борис извън парите, сега гледаха с умствената слепоота на същество, което не виждаше, не чуваше, не разбираше смисъла на нищо.

Все тъй изправена, с вирната нагоре глава, лудата се спря внезапно и с жалка поза на величие погледна Ирина. Борис седна уморено на едно кресло в хола.

— Мария, познаваш ли госпожицата? — глухо попита той.

— Познавам всички арменци в Пера — важно отговори болната. После кимна с глава и добави надменно: — Седнете! . . . Ще ви изсвиря концерта.

— Какъв концерт? — попита Борис.

— Концентриран концерт — произнесе болната. — За арменци.

Борис извърна глава към Ирина. Върху лицето му се появи усмивка, чиято хладна, насмешлива безчувственост ѝ се стори непоносима.

— Ти слушала ли си такъв концерт? — попита той.

— Не — сериозно отговори Ирина.

Тя се обърна към лудата:

— Спомняте ли си къде сме се виждали?

Мария като че разбра въпроса и за миг високомерната и замръзнала гримаса на лицето ѝ стори място на глупешко учудване. Някъде в периферията, в здрача на съзнанието ѝ, пропит със завист и възхищение, плуваше споменът за това красиво матово лице с кафени очи. Но този спомен се блъскаше и скачаше безпомощно с разбити останки от други спомени, с безредни асоциации и отломки от предишното ѝ съзнание. Болната продължаваше да мига безпомощно, съзнавайки смътно неспособността си да разсъждава, и това я изпълваше със също такъв смътен срам, с гняв и болка, които се стараяше да прикрие. Пов-

ле изведнџ споменџ за Ирина се блѣсна и закачи неочаквано с един все още запазен блок от представи в паметта ѝ. Съзнанието за безпомощност изчезна и тя каза симоуверено, като напълно здрав човек:

— Да, спомням си! . . . Вие сте сестрата на Алис Бякляин, моята съученичка от колежа в Цариград. . . Вие живеете в Пѣра.

Дори Борис и прислужницата останаха изненадани от логичната цялост на това изречение. Но пътеката на мисълта свърши изведнџ пред пукнатина. Веднага след него болната добави тъпо:

— Вие имате много пера.

А после по незнаен път в съзнанието ѝ се появи отново безсмислената идея за величие и лицето ѝ пак замръзна в предишната си високомерна гримаса. Тя заяви, че е велика, несравнима артистка. . . Давала концерти на пиано в Лондон, Ню Йорк и Париж. Пътувала непрестанно, обикаляйки целия свят. Публиката ѝ хвърляла букети и с нестихващо ръкопляскане я викала на бис. Всичко това беше изказано с гордо и смешно въртене на главата, с неясно фъфлене, с жалки и несвързани думи, които подбираше не по смисъл, а по външна, звукова прилика. Тя се похвали, че притежавала сто от най-хубавите рояли в света, а когато Борис я попита къде са, отговори, че ги заключила в гардероба, за да не ги пипа прислужницата. След това тя се поклони величествено и с вирната глава, с изправена и вдървена стойка на тялото си тръгна към рояла, за да даде своя концентриран концерт. Замърсеният и скѣп пенѣоар се развя като бална рокля и тогава Ирина усети, че от него се разнесе неприятен дѣх. Ах, това ли беше Мария, зад която стоеше «Никотиана» и която бедните девойки от родния ѝ град считаха за недостижимо и приказно същество! . . .

Ирина, Борис и прислужницата бавно трѣгнаха към салона и седнаха на креслата близо до рояла.

— Ако заговори, не трябва да ѝ противоречиш — тихо предупреди Борис.

— Отдавна ли е така? — попита Ирина.

— От няколко месеца.

— Лекувате ли я?

— С какво? . . . — Върху лицето на Борис се появи привичната студена усмивка и в нея сякаш имаше доволство от това, че болестта на Мария беше неизлечима. —

Салварсанът не дава никакви резултати. . . Сега докторите опитват нови лекарства, които мобилизират белите кръвни телца. . . Има ли надежда?

— Не, никаква — отговори Ирина.

Между това болната отвори капака на рояла, постоя няколко секунди неподвижно, после се обърна назад и направи към публиката си малък, отсечен поклон. Борис и прислужницата изръкопляскаха веднага. Ирина гледаше потресена несвързаните движения на болната, окапалата ѝ коса, жалката ѝ костелива фигура.

— Ръкопляскайте! . . . — каза прислужницата. — Инак ще се развика.

Ирина плесна няколко пъти с ръце.

Жълтеникавите мъртешки ръце на болната се протегнаха и почнаха да удрят безразборно върху клавишите. Музиката, която излезе от рояла, приличаше на говора ѝ: трагичен шум, безреден поток от дисонанси, бликащ изпод тия ръце, които само преди една година свиреха още с техническо съвършенство. Но после изведнъж пръстите ѝ налучкаха запазена верига от рефлексии. Какофонията стори място внезапно на откъс от Дебюси, който неочаквано премина в Бетовен и завърши с невероятен хаос от миньорни акорди. Веригата от запазени рефлексии свърши пак пред пропаст от разстроени центробежни функции на главния мозък. Грозният шум на рояла продължи така около четвърт минута, после движенията на пръстите ѝ се овладяха отново от цялостен блок на съзнанието и почнаха да свирят «Ноктюрно» от Шопен. Нито Борис, нито Ирина, нито прислужницата бяха сведущи в музиката, за да го разпознаят. Разстроените рефлексии на болната го превръщаха в пародия на истинско свирене. Но той откъснат, скитащ и все пак цялостен блок от слухови представи и съзнателни импулси за произвеждане на тонове плуваше бавно в здрача на Мариното съзнание като ледена планина, огрята от слънцето. Каква бе тази чиста, ослепителна светлина, която се излъчваше от него? Тя не говореше нищо на отегчените слушатели, но изпълваше болната с някакво смътно, парливо, неизразимо приятно усещане. Нито Ирина, нито прислужницата знаеха нещо за оня топъл дъждовен следобед, в който лъчите на залязващото слънце пронизваха облаците и в който Мария беше изсвирила на Борис това ноктюрно. Но сега звуците му чрез смътния спомен за преживяното вълнение

спързаха тайнствено разкъсаните нишки между представите в съзнанието на болната. Все по-силна ставаше светлината, която се излъчваше от него, и все по-ясни образите, които огряваше. Разсъдъкът бавно разпръскваше полумрака на лудостта. И най-после дойде моментът, в който Мария съзна отново предишната си личност, част от миналото и всичко, което се бе случило между нея и Борис. Сега тя знаеше, че приключението им беше починало, когато Зара замина с баща ѝ за Гърция, че беше жена на Борис и бе свирила ноктюрното след щастливата минута на отдаването си. Мария усещаше недостатъците на свиренето си и съзнаваше някак учудено, че нито пръстите, нито краката, с които натискаше педалите, ѝ се подчиняваха правилно, за да предаде ония оттенъци в свиренето, които желаше. Това я порази дълбоко. Вероятно болестта ѝ се беше влошила. Сякаш чужди, неподчиняващи се на волята ѝ ръце удряха върху клавишите.

Сега тя разсъждаваше нормално и съзнаваше, че свири в първия етаж. После изведнъж забеляза, че беше облечена в пенюар и че ръцете ѝ не бяха особено чисти, а ноктите я поразиха с грозната си изпочупена форма. Кога ли ги беше обезобразила така? След това я обляхна неприятен, спарен дъх, който идеше от собственото ѝ тяло. Как беше възможно да допусне всичко това? И защо свиреше в първия етаж? Учудването на Мария ставаше все по-голямо. Тя чу зад себе си кашлицата на Борис и дражжане на кибрит, а после някакъв женски глас, който шепнеше полугласно. Значи, в салона имаше чужди хора. Мария се засрами от лошото свирене и от това, че беше слязла облечена така небрежно при тях. Тогава тя престана да свири и се обърна назад.

Ирина и Борис забелязаха веднага, че гримасата на лудостта беше изчезнала от лицето ѝ, а очите ѝ, макар и забъркани от смущение, гледаха с разумен поглед, който преценяваше обстановката. Това бяха болни, разногледни, но с израз на мислещо същество очи. В нееднакво разширените им зеници светеше съзнание за всичко, което ставаше около тях. Двамата усетиха неясно смущение от това, че булото на лудостта, което ги отделяше от съзнанието на болната, се беше смъкнало изведнъж.

Отначало Мария се изчерви от срам. Присъствието на чужда жена я накара да помисли за лошия вид на външността си. После тя бавно разпозна Ирина и почувству-

ва горчива болка от овала на здравето ѝ лице, от линията на хубавите ѝ рамене и гърди. Какво търсеше това момиче тук? Красотата и свежестта му се забиха в честолубието ѝ. Тя си спомни, че го бе виждала преди няколко месеца в един бар и подозираше смътно, че е бивша любовница на Борис. Обзеха я ревност и гняв. Е, Борис го прекаляваше! . . . Нима трябваше да я води тук? Тя забрави да се попита как момичето се беше озовало тъй внезапно пред нея, но гневът ѝ порасна изведнъж. Стори ѝ се, че кафените му, омразно красиви очи я гледаха с нахална втрепеност, почти дръзко и предизвикателно, сякаш искаха да кажат, че бяха забелязали нечистите ѝ ръце с изпочупени нокти и останалите недостатъци на външността ѝ. Стори ѝ се, че цялата личност на момичето взе да става враждебна и заплашителна, като че то ей сега щеше да се хвърли върху нея и да ѝ направи нещо. Мария съзна смътно, че страхът който изпитваше, беше глупав и смешен, ала растеше всяка секунда. Мисълта ѝ направи отчаяно усилие да го отхвърли, но не успя. Все по-ужасен ставаше този непреодолим страх. Най-после тя отстъпи, престана да се съпротивява срещу него и потъна в сред някакъв мрак, в който лудостта ѝ избухна отново, а отломките на разбитото ѝ съзнание, на мигновено оживелия истински спомен се разпиляха безследно. В следация миг лудешката идея отново стана господар на съществуването ѝ. Сега ѝ се струваше, че момичето, което седеше пред нея, беше най-злият ѝ враг, който я гонеше и искаше да я убие, да изяде ръцете, мозъка, дробовете ѝ. Все по-големи и страшни ставаха кафените му очи. Сега то чакаше само сгоден момент, да се хвърли върху нея. Внезапно лицето на Мария се изкриви от ужас, цялото ѝ тяло затрепера. Тя скочи изведнъж и надавайки див, пронизителен вик, хукна по стълбите за втория етаж.

Прислужницата изтича след нея.

— Тя ме позна! . . . — произнесе Ирина, ужасена на свой ред.

— Да, тя те позна — потвърди Борис. — И после съзнанието ѝ се замъгли отново. . . Това беше само мигновено просветление. Но тя не помни нищо. . . Все едно че не те е видяла.

Ирина сложи ръка на челото си и се облегна на креслото. Пронизващият вик на болната още кънтеше в ушите ѝ.

— Страшно е! . . . — каза тя напълно разстроена.

— Искях да видиш и ти.

— Защо?

Тя внезапно повдигна глава. Познаваше отдавна този хладен, спокоен, цинично звънящ тон. Гласът на Борис го придобиваше винаги когато искаше да оправдае някакво решение.

Той съзна, че предисловията бяха излишни, и каза направо:

— Защото искам да се разведа с нея.

— Ти нямаш право да извършиш това сега! . . . — извика Ирина, почти настръхнала от думите му.

— Как да нямам право? . . . — Гласът на Борис прозвуча със същия леден цинизъм. — Законът ми позволява. Говорих с адвокатите.

— Не бъркай закона с човешкия дълг! . . . — Ирина се задави от възмущение. — Ти не трябва да я оставяш сега. . . Не можеш да я захвърлиш като парцал, след като умря баща ѝ, след като си присвои «Никотиана» чрез нея! . . . О, Борис! . . .

Тя го погледна разочарована, негодуваща и все пак с онова съчувствие, което изпитваше към всичките му постъпки, без да знае защо.

— Аз искам да се ожена за тебе — каза той с равен глас, сякаш се касаеше за съвсем обикновена постъпка.

Ирина усети, че сърцето ѝ се сви от вълнение, от блаженство и гордост, но отговори твърдо:

— Няма да приема.

И веднага съзна, че решението ѝ не можеше да бъде друго.

— Ти винаги отсичаш въпросите сприхаво — произнесе той с примирена горчивина, понеже очакваше този отговор. — Най-хубавите години от живота ни ще минат, като изкупвам всичко с една луда. . . Е, и после? . . .

— Какво после?

— Когато животът отмине?

— Не се бой, животът няма да ни отмине. . . Това, което извърши, не бе грешка. Без «Никотиана» ти нямаше да бъдеш щастлив.

— Но сега «Никотиана» е моя и второто, което ми липсва, си ти. . . Трябва да помислим за себе си.

— А Мария? — попита тя.

— Животът за Мария умря. Нима има смисъл дългът към едно същество без съзнание?

— Да, има! . . . — Тя обхвана с поглед обстановката на малкия дворец. — Ти никога не би могъл да завладееш «Никотиана» без нея. . . Тя ти създаде дом. Предполагам, че всичко това е подбрано и наредено от нея. . . И най-после, видя сам преди малко, че съзнанието ѝ може да се връща.

— Но тя изпада в това състояние много рядко.

— Помисли за мъката ѝ през тия мигове.

— Тя ги забравя веднага.

— Но аз не мога. . . Аз ще помня винаги израза на очите ѝ, които видях преди малко.

— Тогава какво ни остава да правим?

Върху лицето му се появи вълнение, оная мрачна и пламенна нежност, която бе забелязала в ресторанта.

— Нищо — отговори тя. — Ще бъда само твоя любовница.

— Но ти не си от тия жени, които могат да приемат лесно това. . . Ще ме намразиш.

— О, не се бой! . . . Аз мразя само «Никотиана».

Той се замисли, после каза бързо:

— Това е недостатъчно. . . Това може да разруши живота ни. Аз те обичам, искам да станеш моя жена, да имам деца и семейство. . .

— Деца и семейство ли? — повтори учудено тя.

Стори ѝ се странно, че у него можеше да съществува такъв порив.

— Да! . . . — произнесе той. И после добави сурово: — Значи, трябва да чакаме смъртта на Мария?

— О, не говори за смърт! . . . По-добре би било да помислиш къде да се срещаме.

— Ще купя за тебе къща или хубав апартамент.

— Никаква къща! . . . — избухна тя гневно. — Достатъчно е да наемеш малък апартамент, в който да правим само срещите си. . . Нямам никакво намерение да ставам поддържана жена.

Той млъкна, за да не я оскърби повече. Ирина погледна часовника си. Отдавна бе минало полунощ. Когато тръгнаха да излязат, тя чу пак безредния и трагичен шум от пиано, върху чиито клавиши удряха две безумни, поразени от тежката болест ръце. Болната беше започнала отново да свири своя концерт.

XIII

През отворения прозорец лъхаше прохладата на юнската вечер, дъх на гума и бензин. Глъчката по булеварда беше затихнала, а от Зоологическата градина ре-веше лъвът. Джазът на «Ариана» свиреше «Червени ро-зи» и сладникавата, омръзнала до втръсване мелодия ста-наше все по-натрапчива сред замиращите случайни шу-мове.

Костов изпуши една цигара, като се питаше гневно докога щеше да продължава неприятното положение, в което се намираше от половин година насам. След заболя-ването на Мария просторният му апартамент на булевард «Цар Освободител» беше станал известен на цяла редица нови посетители, които го отегчаваха и които Борис не можеше да приема вкъщи. Тук идваха да играят покер един министър, няколко депутати и банда от журналисти. След един или два часа те си отиваха, очаровани от госто-приемството му. Главният експерт на «Никотиана» прите-жаваше изискаността на хората от старото поколение, които спускаха рушвета незабелязано. Той умееше да губи на покер и бридж. При важни случаи губеше цяла нощ, небрежно, разсеяно, великодушно, с оная щедрост, с която човек пръска чужди пари, а призори с натежала от вермут и тютюнев дим глава равнодушно вписваше проиграните суми за сметка на «Никотиана». Щастливите играчи натъпкваха банкнотите в джобовете си (беше неу-добно да се дават чекове), а понякога банкнотите бяха тъй много, щото и джобовете им не стигаха. Тогава те ги уви-ваха във вестници и даваха на шофьорите си по хиляда лева бакшиш.

Апартаментът беше станал любимо място и на барон фон Лихтенфелд. Лихтенфелд никога не допускаше, че в една варварска страна можеха да се срещнат толкова приятни хора.

Най-сетне доста редовно, но по-безкористно тук прескачаха красиви, но повехнали дами от висшето об-щество, свежата примadona на операта, няколко заста-рели скучни снобове и един офицер от гвардията — про-чут ездач, — който от време на време украсяваше апарта-мента с тъмносинята си венгерка.

Но това общество беше започнало да омръзва вече на Костов. Насмешката към света, която черпеше от клю-

ките, не го развличаше никак. Покровителството на младите момичета от света на изкуството почваше да го отегчава. Участието в разни спортни комитети прахосваше безсмислено времето му, а любовните приключения го изморяваха.

Накъсо — Костов старееше и тази вечер той се усещаше по-отегчен, по-уморен и по-самотен от всеки друг път. Очакваше посещението на един министър — не тоя, с когото играеше покер, — а на другия ден му предстоеше обиколка с Борис и германците. Министърът щеше да дойде късно след вечеря, сякаш нощният мрак го караше да се чувства по-удобно, отколкото дневната светлина. За да убие времето с нещо полезно, Костов седна пред бюрото си, запали лампата и отвори папката с последните договори, сключени от «Никотиана».

Тия договори вещаеха политическата съдба на България и показваха невероятната ловкост, с която Борис беше успял да запази «Никотиана» от кризата. Още преди да почне катастрофалното падане на цените, той беше сключил сравнително износни сделки с италианската и полската режия, с холандски, американски и чехословашки фирми. В Америка му помогна Коен. На сделката с французите попречи Торосян. Изглежда, че арменецът раздаваше подкупи и във Франция. Режията купи лошите му тютюни отказа със смешни обяснения далеч поизносните предложения на «Никотиана». Сделката с австрийците беше осуетена от отмъстителния Кршнванек. Ала това бяха дребни неуспехи. Борис загуби френската и австрийската режия, на които продаваше малки количества от средни партии, но сключи договори с Немския папирсен концерн. Отсега нататък Немският папирсен концерн щеше да купува всяка година от «Никотиана» по осем милиона килограма тютюн. Ударът беше незапомнен и смая всички. Студеното и мълчаливо хлапе, на което предричаха катастрофа, се превърна неочаквано в колос, който се изправи спокойно всред бъркотията и паниката на започващата икономическа криза.

Костов уморено повдигна глава от книгата. Стори му че, че Борис приличаше на фойерверк, който щеше да изгори ослепително върху мрака на някаква безсмислица. Защо му беше всичко това? Когато Борис застарееше, щеше да изпита същата умора, същото безразличие, същата досада от света, която изпитваше сега Костов. Дори може

би той щеше да се почувствува още по-зле — преуморен телесно или смазан от някаква тежка болест като татко Пиер или стария Барутчиев, който сега умираше. Бе ствършено безсмислено да се работи само за трупане на пари. Човек можеше да живее еднакво добре с десет или сто милиона зад гърба си. Защо притежателите им изпитваха тоя безумен порив да прибавят още към тях? Поне в това отношение Костов беше прекарал живота си разумно. Почти никой от най-богатите хора на България не бе обиколил като него с автомобил всички кътчета на Испания, не бе пътувал за удоволствие в Египет и Мароко, не бе скитал от остров на остров из гръцкия архипелаг, опиянен от синевината и слънцето. Но и това в края на краищата не спасяваше сигурно от досадата, от лошото настроение и чувството на самотност, които го измъчваха сега. Може би човек трябваше да се ожени, да има семейство и деца. Костов си спомни главния счетоводител на «Никотиана», който беше полуослепял от годишните баланси и сега лекуваше очите си в една клиника. Този човек имаше голямо семейство и ако ослепееше, децата му оставаха на улицата. Но Костов нито веднъж не го беше виждал кисел или отегчен. Ала може би и това — семейството и децата — беше пак самоизмама. Може би инстинктът за продължение на рода бе също тъй глупав като желанието да трупаш пари. Нима имаше някакъв смисъл Борис да желае деца от Мария?

Като помисли за Мария, Костов изпита тъга, но после се ядоса, стана от бюрото си и запали цигара. Умственото ѝ разстройство беше предизвикало бъркотия в протоколната служба на «Никотиана». Борис не искаше нито да я отстрани от София, нито да приема гости вкъщи. Поради всичко това Костов беше натоварен да изпълнява службата на домакин при всички приеми и вечери, с които «Никотиана» трябваше да предразположи чужденците към себе си. След вечерите следваха обичайните гуляи в кабаретата, а после обиколки из провинцията. Нерядко се случваше някой от чужденците да е риболовец и Костов трябваше да го забавлява с часове до някой планински поток, преструвайки се на дълбоко заинтересуван от живота на пъстървите. Особено досаден поради своята учтивост в това отношение бе Прайбиш, докато Лихтенфелд нахално искаше да му устрои лов на мечки. Борис бе заповядал изрично да се задоволяват всичките им прищевки.

Но угаждането на тия прищевки бе мръсна работа, не подходеше за характера на Костов, миришеше на раболепие. Той си спомни с отвращение сцени, които бе виждал в Атина и Цариград: пияни гръцки князе на тютюна целуваха коляното на фон Гайер, а в хотел «Токатлиян» турски милионери ставаха сводници на Лихтенфелд. И всичко това вършеха, за да продадат партидите си на Немския папиросен концерн, да се спасят с поносими загуби от грозните лапи на кризата.

Ураганът от падащи цени беше почнал в Съединените щати, прекоси океана, забушува в Европа, обхвана като стихийно бедствие целия свят. От що произлизаше тази дяволска пропаст между индустриални и земеделски цени? Коя мрачна сила караше фермерите от Айова и Тексас да употребяват житото си вместо гориво, докато в Индия и Китай милиони хора умираха от глад? На младини Костов беше размишлявал до втръсване по тия въпроси, за да успокои най-после съвестта си със заключението, че насилственото премахване на капиталистическия строй води към още по-големи злини.

Много фирми през тази година не посмяха да закупят никакъв тютюн, бездействаха или закриваха клоновете си, «Джебел» продаде тютюните си под костуемата цена. «Тракийски тютюни» се отърва навреме с тридесет милиона пасив. «Бяло море» се разтърси из основи, но издържа удара, тъй като зад него стояха няколко мощни банки. «Родопи» свърши с фалит, като удави след себе си и банката, която го кредитираше. Не се знаеше какво става с Торосян. Пред едни арменецът оплакваше съдбата си на почтен търговец, който губи, защото е честен, пред други разправяше, че очаква грамадни печалби от продажби в Америка. После се разбра, че той нито губеше, нито печелеше, а просто вдигаше по навик шум около себе си и продължаваше да купува боклуци за френската режия.

Много зле тръгнаха работите на Барутчиев. Костов го беше посетил веднъж в Чамкория. Барутчиев лежеше завит с одеяло, пожълтял и сух, на един жезлонг върху терасата на вилата си и гледаше със сурова печал пролетното небе над вековните борове, синкавия лабиринт от снежни върхове и ливадите, по които цъфтяха планински цветя. Костов седна до него.

— Ей... — каза Барутчиев. — Вашият шеф отърва

«Никотиана» от кризата и грабна лъвския дял от печалбите. . . Кого ще спасявате сега?

— Никого — скръбно отговори Костов.

Той се стесняваше от мисията, за която бе дошел.

— Да! . . — Барутчиев се изсмя горчиво. — Това е златното правило в търговията! . . Когато някой се дави, натисни главата му дълбоко, да да имаш един конкурент по-малко. . . Но така се колебаеше да постъпва дори старият Пиер. Е, какво? . . Интересуват ли ви моите средни партии?

— Интересуват ни. Дойдох тъкмо за това. Шефът е съгласен да ги купи по осемдесет и два лева.

— Осемдесет и два ли? . . — Смехът продължаваше да гърчи жълтото лице на умирация милионер. — Те ми струват по деветдесет лева манипулирани, а вие ще ги продадете на Немския папиросен концерн по деветдесет и три въз основа на договора, който имате с него. . . Чудесен удар, а? . .

Барутчиев се закашля изведнъж.

— Не се вълнувайте — рече Костов.

— Нищо! . . — Болният махна с ръка, а върху бузите му пламнаха розови петна. — Значи по осемдесет и два? . . А защо не предложи да му ги подаря безплатно? . . Слушайте, Костов! . . Кажете на шефа си, че предпочитам да изгоря тютюна, но няма да му продам нищо. . . Кажете на германците и на моя брат, че плюя върху тях, задето отказаха да купят тютюна ми без посредничеството на «Никотиана». . . Кажете им, че могат да подкупят всички министри и цялото Народно събрание, че могат да ме опропастят, но пак ще си останат мръсници и каналии, които печелят богатството си само с подлост. . .

Болният се закашля пак. Костов знаеше, че вълненето може да му докара кръвоизлив, и се разкая за идването си. Мърморейки някакви извинения, той се приготви да си върви.

— Останете, Костов! . . — Болният изплю в кърпичката си една розова хрчка. — Вие не сте виновен. . . Искате ли коняк?

Барутчиев позвъни. След малко на терасата се появи болничната сестра, която се грижеше за него. Милионерът я помоли да донесе на госта коняк. Той се успокои и почна да гледа замислено върховете на борове.

— Сега най-важното е да се поправите! . . . — опита се да го утеши Костов.

— С мене е свършено! . . . — каза болният и в хрипливия му глас прозвуча мъка, огромна и безнадеждна досада от света. — Аз си отивам, но все пак имам съзнанието, че създадох нещо. . . Аз изнесох пръв нашите тютюни в чужбина, а по стъпките ми тръгнаха старият Пиер (господ да съди делата му) и другите хиени. . . Подадох ръка на десетки хора, които ми се сториха работливи. . . Но сега виждам, че съм помагал на тъпи шмекери и бандити. . . Костов, светът, класата ни отиват към гибел! . . . Ще ги погуби егоизмът. По цели дни лежа неподвижно, броя часовете, които ми остават да живея, и разсъждавам върху миналото си, върху живота и хората. . . И все по-ясно виждам, че нашият свят ще загине от алчността си. В търговията винаги е управлявал законът за печалбата, но ние не се заслепявахме от него. А днешните се самозабравят. . . Ето аз мразех стария Пиер. . . Завиждах на енергията му, но презирах разгулния му живот, любовниците му, безумното му пилеене на пари. . . Той също не можеше да ме търпи и се подиграваше на приличния ми семеен живот. . . Ние дори не се поздравявахме. Но тази вражда, това съперничество не минаваше известни граници. Ние злословехме един срещу друг, но с мярка, конкурирахме се, но не вършихме подлости, които уронват личното ни достойнство. . . А сега ни заместиха крадци, изнудвачи, раболепни парвенюта, способни да се продават всекому за паница леща. . . Сега ни мачкат мазници и блюдолизци! . . .

Костов мълчеше.

— Между тези типове не поставям вашия шеф — продължи туберкулозният, като пое дъха си, — макар че той ги надминава стократно по подлост и талант на изнудване. . . Той е способен и умен. Предполагам, че развратът, пиенето и глупавата суетност няма да го похабят като тъста му. Но той е морално тъп! . . . Запомнете, кажете му, че той е морално тъп и че това ще докара гибелта му! . . . Не всички хора са без достойнство, не всички се свиват от страх, не всички мислят само за удоволствия и се стремят само към пари. . . Това е поука, която съм извлякъл от своя живот.

Барутчиев говори дълго. Когато Костов се върна в

София и разправи за посещението си у болния, Борис се усмихна небрежно.

— Казах ли ви, че нямаше нужда от учтивости? — подигравателно забеляза той. — Трябваше да му съобщите контрапредложенията писмено.

Но Борис се изненада неприятно от категоричния отказ на Барутчиев да продаде тютюна си на безценица. Може би тая умираща туберкуозна лисица възнамеряваше да го хлъзне на Немския папиросен концерн чрез някоя от генералските фирми. Напоследък никнеха като гъби нови дружества за износ на тютюн — търговски конкубинати между запасни генерали и безработни експерти от фалирали тютюневи фирми. Борис забелязваше с тревога множество признаци, че тия дружества се кредитираха тайно от Немския папиросен концерн. Бавно, но сигурно, като широка река, чието течение никой не можеше да отклони, износът на българските тютюни се насочваше само към Германия. Все по-малобройни ставаха другите купувачи. Борис знаеше, че това е лошо, но неизбежно, и побърза да стегне още по-здраво връзките си с немците. Той купи един вестник, няколко публицисти и още десетина народни представители, които почнаха шумна кампания за дирижирано стопанство. Немският папиросен концерн отвърна признателно, като увеличи контингента за «Никотиана» на десет милиона килограма.

Костов седна отново пред бюрото си. Да, мръсно и неизбежно беше всичко, което Борис вършеше напоследък! . . . Мръсни и неизбежни бяха тия подкупи на правителствени лица, за да се запази и процъфти «Никотиана» като предприятие, тия раболепни учтивости към фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд! . . . Мръсно и неизбежно беше поведението на Борис към държавата, към народа, към другите търговци, към собствената си болна жена и момичето, с което я замести! . . . Мръсно и неизбежно беше епикурейското равнодушие, с което Костов понасяше всичко това!

Костов не можа да намери в поемните условия сведението, което му трябваше за утре, и с досада затвори папката. После стана, запали цигара и почна да се разхожда из стаята. В мисълта му изпъкна натрапчиво новата приятелка на Борис. Миналата седмица тримата вечеряха в «Юнион». Костов беше поканен да служи за

параван, но остана доволен от вечерята. В тази девойка имаше нещо прекрасно, топло, сърдечно. . . Все по-приятна ставаше мисълта за нея. Той се опита да пропъди образа ѝ, но не можа. А след това съзна постепенно, че нервността, досадата, човекомразнието, които го притискаха сега, идеха и от съжалението, че не беше срещнал едно такова момиче по-рано, преди да влезе в есента на живота си. Костов съзна също, че онова, което в тоя момент го спираше да напусне «Никотиана», бе именно възможността да вижда това момиче често, постоянно, винаги. . .

Министърът, когото Костов очакваше, завеждаше вътрешните работи — най-мършавия отдел в управлението. Той беше дребно, мрачно човече с тих глас, с плешива глава и зли, меланхолични очи. Единият от телохранителите му остана да се разхожда долу по тротоара, а другият се качи до площадката на апартамента, в който живееше Костов. В първия миг посещението изглеждаше лишено от корист, но при главния експерт на «Никотиана» идваха безкористно само повехналите красавици от хайлайфа. Костов си спомни веднага, че министърът беше заинтересован от една малка, но бързо напредваща тютюнева фирма, която ръководеше зет му.

Експертът погледна госта си нетърпеливо и въпросително. Услугите на «Никотиана» не можеха да продължават безкрайно. Но господин министърът на вътрешните работи сякаш не разбираше това. В очите му, студени и втренчени като очи на змия, светна раздражената самоувереност на човек, който не изпуска лесно положението от ръцете си.

— Партидата не е приета — мрачно произнесе министърът.

— Ах! . . . Така ли?

Костов си спомни една шифрована телеграма от районния експерт, на която пропусна да отговори. Телеграмата гласеше: «Партидата на «Марица» е лоша. Чакам нареждане.»

— Ще видим! . . . — рече Костов. — Да, ще разуча въпроса. . . Утре заминавам на юг.

— Изглежда, че вашият експерт е прекалено взискателен — продължи министърът. — Очаква да му пред-

ложим комисиона, що ли! . . . Но «Марица» не желае да постъпва така. . .

Министърът сви устни и повдигна рамене. Той се възмущаваше от покварата на чиновниците в частните фирми, но бе забравил себе си.

— Не е това! — раздразнено го пресече Костов.

Той знаеше, че районният експерт беше честен и не вземаше тайно комисиони. А дружество «Марица» се състоеше от некадърници и паразитствуваше върху «Никотиана», използвайки връзките си с министъра. Този министър приличаше на стражар, който те е пипнал за шията и е съгласен да те пусне само ако го почерпиш ракия. Услугите, които правеше на Борис, се въртяха повече около поведението на Стефан и бяха нищожни. Той щеше да стане необходим само в случай на стачка. Костов се ядоса изведнъж от изнудваческото му посещение.

— Ще уредя въпроса — каза той раздразнено. — Но и вие трябва да гледате работата си.

— Коя работа? — сухо попита министърът.

— Вашата! . . . Гласът на Костов стана още по-раздразнен. — Вие трябва да стегнете пресата! . . . Левите вестници се пълнят с антрефилета срещу «Никотиана». Това е недопустимо! . . . Искате да купим тютюна на «Марица», а не се питате кому ще го продадем! . . . Немците шушукат, намекват, упрекват открито! . . . Да, да! . . . Те искат да знаят с комунистическа страна ли търгуват, или не. . .

Той млъкна изведнъж, раздразнен от гнева си срещу министъра, който го накара да каже повече, отколкото трябваше.

— Свършихте ли? — мрачно попита министърът.

— Да.

— Значи, немците питат с каква страна търгуват, комунистическа или не?

Костов отново пламна в омраза срещу това злобно, невъзмутимо човече.

— Питат ме! . . . Да, да! . . . — многозначително подчерта той. — И ще бъде съвсем лошо, ако докарате работата да попитат министър-председателя или двореца официално.

— Добре! . . . — Змийският поглед на министъра стана още по-втрещен и студен. — Тогава аз ще им от-

говоря: — Вие търгувате с комунистическа страна. Братът на директора на най-голямата фирма, с която работите, е комунист! . . . Моята полиция го арестува снощи.

Очите на Костов се разтвориха широко. Той разбра защо министърът бе тъй самоуверен.

— Вие трябва да го освободите веднага — рече експертът.

— Ще си помисля.

— Тъй ли? . . . — Костов го погледна с ново раздразнение. — Не заслужава да главоболим с тая работа Министерския съвет. . .

— Казах: ще си помисля — повтори министърът. — Има много неща, които могат да се поставят на разискване в двореца и Министерския съвет.

Когато гостът на Костов си отиваше, въпросът за освобождаването на Стефан и партията на «Марица» беше напълно уреден. И тогава главният експерт на «Никотиана» съзна пак колко неизбежно мръсен и подъл беше светът.

На другия ден по шосето за Х. . . отпътуваха две коли.

В първата кола — за да не гълтат праха — седяха господата фон Гайер, Лихтенфелд, Прайбиш и генерал-щабният майор Фришмут от райхсвера. Майор Фришмут беше, разбира се, в цивилно облекло и твърде мъчно можеше да бъде обвинен, че е дошъл в България с друга цел, а не търговска. Колата представляваше обикновен «Мерцедес». В направата ѝ прозираха първите белези на пестеливост, които времената налагаха на немската индустрия. Също такава пестеливост имаше и в нареждането, с което Немският папирсен концерн бе забранил на чиновниците в чужбина да купуват коли от негермански произход. Поради това един от четиримата ѝ пътници, а именно барон фон Лихтенфелд, мислеше с известна горчивина за елегантния «Студебейкър», който се хлъзгаше зад тях.

В студебейкъра пътуваха генералният директор на «Никотиана» и главният ѝ експерт. Костов шофираше и мислеше гневно за рибарските принадлежности на Прайбиш, които бе забелязал на тръгване в немската кола. С не по-малко негодуване го изпълваха пушката,

пучето и ловджийските гетри на Лихтенфелд. Всичко това означаваше скитане в планината.

Над узрелите житни поля трептеше синьо небе и несха чучулиги, а от горите лъхаше прохлада и мирис на здравец. По зелените хълмове пасяха стада и песента на пиърците им се носеше мелодично в свежия въздух, наситен с дъх на росна трева. Юнският ден сияеше в злато и синевина.

— Костов! . . . — внезапно произнесе Борис.

— Какво? — попита експертът.

Гласът му прозвуча троснато, но Борис беше свикнал с това и се престори, че не забелязва недоволството му.

— Какъв обед поръчахте?

— Майонеза с пъстърви, телешко, пилета, щрудел, сладолед и плодове.

— А жената на счетоводителя умее ли да поднася?

— Мисля, че умее. . . Свършила е американски колеж.

— Какво има за пиене?

— Нося една каса от моите испански вина.

— Много добре — доволно произнесе Борис. —

Имате ли още от тях?

— Това е последната! . . . — ядосано осведоми експертът.

— Трябва да поръчате още.

— Митото е много високо.

— Няма значение. . . Всичко е за моя сметка.

Борис се изсмя.

— На вас ви е смешно, а аз се срамувам — каза експертът.

— От що?

— От тия любезности. . . Остава да ни поискат и жени. . . Да, скоро ще почнем да им търсим жени и тогава ще заприличаме съвсем на гърците.

— Значи ще станем добри търговци.

— Вие да, но аз не.

— Пак угризения. . . Никак не умеете да презирате хората! . . . Значи боите се да използвате нравствената слабост на някакви си германци? . . . Имах по-високо мнение за вас! . . . Тогава да станем порядъчни! Нека оставим свръхчовеците да ни стрижат като овци! . . .

Последва смях — равен, тих и непродължителен,

на който не можеше да се възрази, — мрачен смях, който идеше не от липса на гордост, а от пълно отрицание на всичко човешко.

Костов помисли малко и каза твърдо:

— Вие няма да свършите добре. — После реши да промени темата: — Какво да правя, ако Лихтенфелд започне да упорствува?

— Ще повикате Прайбиш.

— Но и Прайбиш е свикнал да гледа тютюна само под облачна светлина.

— Тогава ще се отнасяте до фон Гайер и мене. Няма да правим никакви отстъпки.

— Лесно е да се каже това — изръмжа Костов. — Всичко ще трае най-малко три дни.

— Може и повече.

— Омръзна ми да забавлявам немци!... — изруга експертът.

— Правете като мен!... Вие се забавлявайте с тях.

— Имам по-друг вкус.

— Вкусът е относителна работа... Аз пък не мога да понасям вашите скучни снобове.

— Прав сте — рече Костов. — От тях не може да се спечели нищо.

— Значи аз съм по-честен от вас... Не върша нищо срещу природата си. А вие роптаете, но не се отказвате от заплатата си в «Никотиана». — Борис се усмихна. — Право ли е това?

— Щеше да бъде отвратително... Но аз съвсем не стоя във вашата «Никотиана», за да получавам заплата. — Костов се изплю драматично настрана. — Аз съм достатъчно богат!...

— А тогава защо стоите?

— Ей така!... От душевна леност, от навик, от скука, от неподвижност на волята... Наистина аз презирам понякога.

— Видяхте ли?... А си позволявате да ругаете един работлив търговец.

— Вие не сте търговец — рече Костов. — Вие сте гангстер!...

Борис го погледна учудено и се засмя пак. Дори тази дръзка шега не можа да развали доброто му настроение след нощта, която беше прекарал с Ирина.

— Костов! . . . — произнесе той след малко.
 Експертът осигури с поглед липсата на препятствие пред колата и обърна за миг лице към шефа си.
 — Значи «Никотиана» до такава степен ви е омръзвала? . . . — с лукаво прискърбие произнесе Борис.
 — Омръзнала е малко. . . Противна ми е! . . .
 — Нима съм толкова лош?
 — Лоши са средствата ви.
 — Значи самата ми личност не е дотам черна?
 — Вие сте фантаст — отговори Костов след малко. — И това ви оправдава донякъде.
 — Добре. Искате ли да станете съдружник на един фантаст? . . . С процентно участие в печалбите и мое ръководство?
 — Не — рече Костов, — не искам.
 — Значи сериозно сте решили да ме напуснете?
 — Не съм казал още това.
 — А какво значи отказът ви?
 — Само това, че не искам да ви стана съдружник. . .
 Защо ви е съдружник?
 — Боя се да не постъпите като експерта на Барутчиев. . . Вие сте единственият мъж, с когото мога да разговарям приятелски.
 — Е, да! . . . — горчиво произнесе Костов. — Необходим съм ви.
 — Не поставяйте въпроса така. Вие просто ми харесвате като човек. Кажете сега ясно: оставате ли в «Никотиана»?
 — Да, оставам. — В гласа на Костов прозвуча смешен гняв. — Но съдружник, не! . . . Срамувам се да ви стана съдружник.

В първата кола зад кормилото седеше Лихтенфелд, до него Прайбиш, а на задните места — Фришмут и фон Гайер. И четиримата носеха тъмни очила, за да предпазят светлите си северни очи от ослепителния блясък на юга. Прайбиш и Лихтенфелд разговаряха тихо.

— Едно е ясно! . . . — горчиво произнесе баронът. — Ние не им внушаваме никаква почит.
 — Какво искате да правят? — попита Прайбиш.
 — Хм! . . . — Лихтенфелд освободи за миг лявата си ръка от кормилото и махна презрително с нея. — Вие

не сте били в Солун и Атина! . . . Знаете ли какво нещо са гърците, Прайбиш? Яхти, вили, жени. . . всичко предоставят на ваше разположение! . . . Пожелаете общество — веднага ви представят в най-отбрения клуб. Искате да правите снимки — развеждат ви из цялата страна. Споменете за лов — на другия ден ви пренасят в планината. Богат, щедър, вежлив народ! . . . Имат истинска търговска аристокрация.

— Тук са по-бедни — справедливо забеляза Прайбиш.

Думата «аристокрация» го раздразни малко.

— По-бедни ли? . . . — с ненавист произнесе баронът. — Обърнете се и вижте лимузината, която иде след нас. Такива коли съм виждал само в Довил и Биариц.

— Вие забравяте, че те са собственици, а ние чиновници — скромно възрази Прайбиш. — Освен това трябва да пестим за войската.

Лихтенфелд пак направи презрително движение с ръка и млъкна. Прайбиш беше селяк, мравка от народа, и не можеше да разбере нищо. Напразно Лихтенфелд се опитваше да му внуши по околен път — прекият бе опасен — гордостта на императорска Германия, непоковарена от еснафщината на Хитлер. Но Хитлер твърдеше, че германците са богоизбран народ, обещавахе им реванш и богатствата на целия свят. Това именно беше накарало Лихтенфелд да стане националсоциалист въпреки всичко през оная пролетна вечер, когато думкаха барабани и хиляди чизми маршируваха по «Унтер ден Линден».

Като се увери за лишен път, че Прайбиш е неподатлив към оттенъци в политическите убеждения, Лихтенфелд се върна отново към липсата на почит у българите.

— Как ви се струва държането на техния експерт? — попита той. — Не забелязахте ли с какво презрение изглежда кучето и ловджийската ми пушка?

— Не — с известна досада отвърна Прайбиш.

Прекалената мнителност на барона почваше да го дразни. Той бе забелязал само неучтивото искане, което Лихтенфелд отправи към българите, да вземат кучето му в колата си.

— Костов искаше просто да ми внуши, че нашите развлечения го дразнят — продължи Лихтенфелд като сърдито дете. — Хм! . . . Вие сте взели въдиците си. . . — Той погледна насмешливо калъфа с рибарските принадлеж-

ности на Прайбиш. — Да не си въобразявате, че ще ви поканят на лов за пъстърви?

— Ако не ме поканят, няма да отида — равнодушно отговори Прайбиш.

— Трябва да ги стегнем, Прайбиш!... — уверено произнесе баронът. — Ще видите как ще приемам тютюна им аз!...

На задните места фон Гайер и майор Фришмут също разговаряха тихо, но за по-сериозни неща. Двамата гледаха внимателно една карта, която бяха разтворили върху коленете си.

— По долината на тази река могат да се съсредоточат най-малко четири дивизии — каза фон Гайер, като посочи с дръжката на лулата си върху картата.

— Да!... — Фришмут кимна с глава. — Има широки полета за летища и маскирани лагери... Значи от Южна България биха могли да потеглят едновременно към морето три успоредни колони.

— Добре е да поискате и мнението на Военното министерство — предложи фон Гайер.

— На българското ли? — замислено попита майорът.

— Да. Те имат опита от три войни и познават основно местността.

— Зная — каза Фришмут. — Но струва ми се, че е рано... Брома съобщи, че офицерският им състав още не е изчистен напълно от антимонархически елементи. А и Тренделенбург настоява да не бързаме... Впрочем това са подробности. По-важни са пътищата!... — Майорът загрижено поклати глава. — Вижте този завой на пример!... Съвсем неправилно разрешение!... Оттук не биха могли да минат танкове и тежка моторизирана артилерия.

— Те могат да поправят бързо шосетата — каза фон Гайер.

— Това трябва да им се внуши още сега.

— Искате ли да видите целия път? — попита бившият летец.

— Докъде?

— До гръцката граница.

— Много добре, ако няма да събуди подозрение.

— Не се безпокойте! . . . — Фон Гайер запали угасналата си лула. — Докато Лихтенфелд и Прайбиш приемат тютюна, ние ще продължим на юг. . . Ще видите и немски гробове от миналата война.

— Гробове? . . . — Майор Фришмут повдигна равнодушно глава от картата, върху която опитното му око беше забелязало някои неточности. — Да? . . .

— Гробове! . . . — с малко особен глас повтори бившият летец от ескадрилата на Рихтхофен.

Тия останки от миналата война го привличаха и вълнуваха странно. Но майор Фришмут не можа да почувствува вълнението му. Той беше скучен педант, обикновена генералщабна машина за смятане. Като събираше данни за изработване на плана на бъдещия поход, той никак не мислеше за гробове.

— Гледат ли ги добре? — попита майорът от учтивост.

— Да, доста добре! . . . — отговори фон Гайер. — Българите почитат мъртвите.

След един час автомобилът влезе в бедните и ниски квартали на Х. . . Всички почувствуваха застоял дъх на плодове, на съхнеш тютюн и жилища без канализация. В праха на улицата между лениви кучета и остатъци от плодове се търкаляха нечисти полуголи деца с рани около устните. По зидовете на дворовете и ниските схлупени къщици съхнеше говежди тор, който щеше да служи за гориво през зимата. Имаше нещо пронизващо и тъжно в тая бедност под толкова синьо небе, в тия нерадостни квартали с полуселско и работническо население, което се изхранваше главно от надници в складовете. Но сега тия складове бяха почти затворени и нищетата на безработицата го притискаше жестоко. Минаването на автомобилите предизвика враждебно оживление. Унили мъже гледаха мрачно и продължително след колите на господарите. Жените, които перяха в нечистите дворове, прегаваха да се карат, повдигаха глави от коритата си и почваха да кълнат. Те правеха това кресливо и злобно, в яростта на майки, чиито деца гладуват. Няколко окъсани момчета хвърлиха камъни, които удариха шумно калниците на колата, в която седяха германците.

— Няма ли полиция тук? — възмутено попита Лихтенфлед.

Той се обърна гневно назад, сякаш искаше да се скара на хората в задната кола. Фришмут гледаше безстрастно, докато фон Гайер беше смръщил вежди.

— Тук е работнически квартал — осведоми Прайбиш.

— Да — изръмжа фон Гайер. — Голяма бедност!... Българите са икономически много зле.

— Но това всъщност е добре!... — важно изтрака сметачната машина от генералния щаб. — Ето още една причина да тръгнат с нас!...

Никой не му възрази. Фришмут почна да мисли пак за лошите планински шосета на България, по които не можеха да минават танкове и тежка моторизирана артилерия. Лихтенфелд ругаеше в ума си нахалството на простолуднето. Прайбиш извършаше глава, за да не гледа нечистите и слаби деца, чийто вид разстройваше бащинското му чувство. Той имаше четири момчета. А фон Гайер потъна отново в мрачната и сладостна възбуда, която го обземаше пред призрака на бъдещата война. Той мислеше за германската мощ и вековния ѝ противник — славянството, — за гигантските сражения, които щяха да се развихрят по континентите, океаните и въздуха, за величието на победата и мрачния жребий на поражението. Той преценяваше еднакво последиците както на победата, така и на поражението, защото не беше ограничен и скован като сметачната машина от генералния щаб, която седеше до него. Той преценяваше огромните сили на врага от Изток и вероятната гибел на милиони германци, смъртоносното действие на новите оръжия и разрухата на цветущи градове. Но не можеше да препени само едно: колко безумно и мрачно беше да мисли непрекъснато за новата война, дори от дните на последното поражение, дори от часа, в който беше съблякъл униформата на летец от бойната ескадрила на Рихтхофен...

Най-после автомобилите излязоха от озлобения беден квартал, минаха през центъра, отпуснат и сънлив, и завиха в посока на гарата, към склада на «Никотиана».

Идването на господарите предизвика обичайната суматоха и надпреварване. Пръв ги посрещна Баташки,

сега директор на клона. Борис се здрависа с него любезно. Ползата от енергията, която Баташки развиваше при покупките в селата, надминаваше многократно щетите от кражбите му. Господарите го ценяха.

Но сега Баташки съзна горчиво, че си оставаше прост, недолялан човек, лишен от възможност да напредне по-нататък. Напразно се опитваше да привлече повече вниманието на господарите, напразно се потеше под горещото слънце в колосана яка, лачени обувки, райе панталон и сако меланж, които си беше ушил за подобни случаи по съвета на аптекаря — старомодно конте, с което всяка вечер играеше табла. Борис и главният експерт забравиха Баташки веднага, а немците едва го погледнаха. Вечерният му костюм изпъкваше смешно пред светлите и удобни дрехи на господарите. Запотен от горещина и стеснение, Баташки проклинаше светските познания на приятеля си.

Напротив, голям успех пожъна новият счетоводител, който посрещна гостите в бял панталон и риза с къси ръкави. По заповед на Костов той живееше в къщата до склада, а жена му се грижеше да поддържа в изправност скъпата ѝ мебелировка, да готви, да поднася и да бъде приятна. Той говореше немски, понеже бе свършил търговия в Германия, а жена му знаеше от колежа английски и френски. Добре се бяха наредили тия синковци! . . . Ядяха и пиеха заедно с господарите, докато Баташки си оставаше онеправдан и трябваше да търпи шегите им за цвета на вратовръзката си, за брилянтина, с който мажеше острата си коса, за стъклото с одеколон, което носеше в джоба си. . . А всички знаеха, че Баташки вършеше истинската работа в склада, Баташки ръководеше манипулацията, Баташки скиташе по селата всред кал и студ да купува тютюна, Баташки понасяше ругатните на селяните и заканите на работниците. . . Наистина сега господарите го поканиха на обета, но това стана отнемайкъде и през всичкото време той се потеше, червеше и мълчеше от срам, задето не умееше да разговаря с изтънчени хора. Да, грозно нещо беше липсата на образование. . . Никога Баташки не беше преживявал по-тежък пристъп от мъка и горчивина и никога честолубието му да излезе от това положение не го беше изгаряло по-жестоко.

След изобилния, добре поднесен обет, от който дори

Лихтенфелд остана доволен, господата се оттеглиха да починат. Фришмут приведе бележките си в изправност, ккто ги преписа на чисто, легна и веднага заспа. Лихтенфелд страдаше от киселини в стомаха, взе сода и отегчи Прайбиш — за двамата беше определена обща стая — с горчиви сравнения между живота, който бе водил в Ривниерата, и жалкото съществуване, към което съдбата го принуждаваше сега. Но Прайбиш пак не разбра намека на неправилното отношение на фюрера към аристократите.

— Трябва да се примирите — сурово каза той. — Сега държавата има нужда от девизи за покупка на сурови материали. Ако спечелим войната, за която се готвим, вие отново ще можете да прекарвате ваканциите си в Ривниерата.

— А мислите ли, че ще я спечелим? . . . — кипна изведнъж баронът. Той бе толкова ядосан от киселините в стомаха си и селската тъпота на Прайбиш, щото викна високо и забрави всякаква предпазливост: — Всичко е объркано, всичко е с главата надолу! . . . Един Лихтенфелд е поставен тук да рови тютюневи листа, а пристави от полицията стават легационни съветници! . . .

— Но вие сте вече специалист по тютюна — възрази Прайбиш.

— Да «вече»! . . . — горчиво произнесе Лихтенфелд.

После се разсмя, внезапно успокоен пред неизбежността на съдбата и насмешката, която почувствува към себе си. Значи дотам беше стигнала работата! . . . Той, Лихтенфелд, изоставен и самотен, но пълен с непримиримата гордост на прадедите си, търсеше отдушник на гнева си пред един Прайбиш! . . . Но, разбира се, всичко това той правеше снизходително, от ексцентричност, като всеки благородник. Баронът се помъчи да се убеди, че никак не беше ядосан от грубостта на простолюдието.

— Може би по-късно ще успеете да се върнете в дипломатическото поприще — съчувствено произнесе Прайбиш.

— Да се върна ли? . . . — Баронът изпадна в нов пристъп на гняв и забрави своята снизходителност. — Няма да приема никога!

— Какво ще правите тогава?

— Ще си остана в концерна.

— Това е най-умното — загрижено го посъветва Прайбиш.

Лихтенфелд му досаждаше, но въпреки това Прайбиш изпитваше против волята си дълбока загриженост към съдбата на барона. Поколения наред селяни Прайбиш бяха обработвали на изполица земите на барони Лихтенфелд. И поколения наред селяни Прайбиш бяха свикнали да се замислят почтително над глупости, казани от барони Лихтенфелд. Сега феодалните времена бяха минали, но последният Прайбиш, който заемаше висок пост в йерархията на Немския папиросен концерн, се замисли с наследствен навик по същия почтителен начин върху глупостта на последния Лихтенфелд.

— Добре е да не изразявате високо мненията си по тия деликатни въпроси — благоразумно добави Прайбиш.

— Защо? — подигравателно попита Лихтенфелд. В гласа му прозвуча дързост, която Прайбиш никога не би посмял да прояви.

— Защото нарушавате единството — каза Прайбиш. Той искаше да каже: «Защото може да чуе някой.»

— Смешно, Прайбиш! . . . — Содата почна да неутрализира киселините в стомаха на барона и това го направя по-примирителен. — Аз съм германец и никога няма да наруша единството, но държа за честта на рода си. . . Лихтенфелдовци съществуват от три века! . . . Лихтенфелдовци са дали много на Германия!

— Е, да, разбира се! . . . — съгласи се почтително Прайбиш. — В миналото вашите прадеди. . .

Той не довърши, защото помисли, че баронът се беше уморил и най-сетне щеше да заспи. Но нелепата наследствена почит, която изпитваше към него, се удави неочаквано в лек якобински гняв. Глупости! . . . Недоволството на Лихтенфелд произлизаше от това, че държавата пестеше за въоръжаването си и не позволяваше на аристократите да прахосват валута из модните летовища в чужбина.

— Значи смятате, че аз съм излишен сега? . . . — оскърбено попита Лихтенфелд.

— Напротив! . . . — Прайбиш се поправи смутено. — Вие станяхте добър тютюнев експерт. . . Имате заслуги на икономическия фронт.

Той не съзна новата обида, която нанесе на барона. Лихтенфелд замълча горчиво. После, когато тежестта в стомаха му изчезна напълно, той си даде сметка колко

опасно беше да критикува националсоциалистите дори пред Прайбиш. Лихтенфелд съзнаваше вече отдавна, че хитлеризмът беше напаст, чума, цяло нещастие за Германия. Хитлеризмът обхващаше като плесен и аристокрацията. Дори фон Гайер, потомък на стар бранденбургски род, изглеждаше заразен неизлечимо от него.

И Лихтенфелд се попита тревожно дали фон Гайер не беше чул този опасен разговор.

Но фон Гайер не беше чул нищо.

Той лежеше изтегнат върху дивана в някогашната стая на Мария и в полудрямката от хубавото вино съзерцаваше мечтата за немското могъщество. И както винаги, тази мечта се струваше на фон Гайер необозрима, величествена и тайнствена, съществуваща сякаш сама по себе си, извън човешкото съзнание, извън времето и пространството и беше пропита с чувство на горест и драма, като музиката на Вагнерова опера. Откъде идеше тази горест! . . . Може би от това, че мечтата беше страстно желана, ала недостижима. В тоя тих слънчев следобед и полудрямката от виното той съзна ясно, че мечтата беше недостижима. Огромните армии щяха да се сблъскат, но в хаоса от сблъскването им мисълта му съзираше само поражението.

Ала въпреки това фон Гайер изпитваше някакво вълнение, някаква парлива възбуда, която го примиряваше с войната. Може би това вълнение идеше от минали, феодални времена, от инстинкта на прадедите му, които, гонени от глада и привлечани от златото, се бяха нахвърляли върху римските легиони. Може би този инстинкт живееше още у фон Гайер, у хората, които управляваха Германия, у всички германци! . . . Не, вълнението не идеше от това. Не беше възможно днешните германци да приличат на дивите си прадеди отпреди хиляди и петстотин години, които тръгваха на война, без да мислят за гибелта си. Никой не знаеше по-добре от фон Гайер от какво се предизвикваха войните. Вълнението, което той изпитваше от призрака на войната през този слънчев следобед, идеше от чувството за нейната неизбежност и от надеждата за победа. Кой знае, може би Германия щеше да победи! . . . И фон Гайер, чиновник и послушно колело в машината на

Немския папиросен концерн, не съзна, че беше германец отпреди хиляда и петстотин години.

Той се унесе и заспа. В следобедната тишина сънливо изкукурига петел.

Към шест часа Прайбиш и Лихтенфелд станаха от сън и пиха кафе, което им направи жената на счетоводителя, а после, все още зачервени от спането, слязоха в градината. Веднага щом ги видя, счетоводителят излезе от канцеларията си и дойде при тях. Може би господата се нуждаят от нещо? Не, от нищо. Те просто бяха в добро настроение и желяеха да изпуснат по една цигара, преди да почнат работа.

Горещината бе намаляла и слънцето клонеше към запад. По небето летяха гълъби. Следобедната тишина премина в оживлението, което настъпваше привечер. От склада се разнесе равен и продължителен звън на електрически звънци. Работата в манипулационните зали привършваше. След малко излезе Костов. Той поздрави барона и Прайбиш вежливо, но без прекалената любезност, която трябваше да се очаква от експерт, комуто предстоеше да предава на купувачите тютюн.

— Искате ли да почнем? — попита Костов.

— След малко — отговори баронът.

Лихтенфелд беше застанал до решетестата врата между двора и градината, гледайки втренчено през нея работничките, които излизаха на шумни тълпи от склада. Задухът, горещината и умората след дългия работен ден им отнемаха всякаква привлекателност. Но тук-там се мяркаше все още някое младо и свежо лице, което нищетата не беше успяла да похаби. От време на време се издигаха все още някой жизнерадостен и кокетен смях, който грижите не можеха да задушат. Мяркаха се изящни фигурки, под бедните роклици от пъстра басма се очертаваха хубави бюстове, закръглени и стройни бедра.

Изпъкналите воднистосини очи на барона гледаха все по-втренчено, добиваха жадния напрегнат и присмехулен израз на сатир. Хрумна му оригинална и смела идея. След една задължителна баня няколко от тия създадения можеха да се окажат достойни за вниманието му. Защо не?... Ако главният експерт на «Никотиана» не беше така див, би трябвало да устрои в чест на Лихтен-

фелд един малък гуляй с две-три от тия момиченца. Едно от тях нямаше повече от осемнадесет години и се стори на барона особено привлекателно. Сякаш за да подчертае своята прелест, то се наведе неочаквано и почна да закопчава ремъчето на сандала си, при което освен босия му нежнотургав крак се показа и голотата на част от бедрото му. Баронът отдавна имаше вкус към девствени момичета от простолюдието. Тяхната първобитна страст, съчетана със свенливост, му създаваше особено приятни усещания. Той си спомни с трепет една малка оргия в Кавала, която любезните гръцки експерти му устройха с момичета от складовете. Разбира се, и тук би могло да се уреди нещо подобно, но българите не се сещаха. Внезапно малката работничка повдигна глава и забеляза втренчения му поглед. Баронът се усмихна лъстиво и щедро. Очите на девойката се разтвориха широко. Лицето ѝ доби смаян израз, който после стана възмутен, а след това гневен. Но след малко тя помисли, че непознатият се смееше на скъсания ѝ сандал, и му се изплези живописно. Лихтенфелд прие това като особен вид насърчение и без да се смущава ни най-малко, се изплези на свой ред по същия начин. Тогава у девойката настъпи ново, още по-голямо смайване. После тя нададе висок подигравателен вик и като посочи с ръка барона, веднага обърна внимание на минаващите върху закачката му. Разнесе се висок дружен смях, а някой извика презрително: «Ууу!...» Но работничките не се спряха, защото бяха уморени и бързаха да се приберат по-скоро по домовете си. Девойката отмина с тях.

Всичко това бе забелязано от счетоводителя, Прайбиш и Костов.

— Малко смях, а?... — учтиво каза счетоводителят на немски.

Той беше поразен невероятно от постъпката на барона, но не смееше да издаде учудването си пред толкова високопоставена личност. Прайбиш се изчерви от срам, но се помъчи да заглади станалото в широка усмивка, като че това бе една от дребните духовитости и безобидни оригиналности на барона.

— Харесва ли ви това девойче?... — внезапно попита Костов.

Всички почувстваха колко злорад и доволен беше тонът му.

— Да! . . . — отговори баронът. — Аз обичам да се шегувам с народа.

Само счетоводителят повярна наивно колко голяма беше обичта на Лихтенфелд към народа. Костов му заповяда да предупреди Баташки, че преглеждането на тютюна ще започне след малко. Пестеливият Прайбиш отиде да облече под престилката си едно вехто сако, което носеше в куфара си и на което опитната фрау Прайбиш беше замрежила изкусно орфаните лакти.

Когато останаха сами, Лихтенфелд направи последен опит за разбирателство с главния експерт на «Никотиана». Той улови Костов под ръка и го поведе по алеята. Най-ужасното нещо тук била скуката и баронът решително искал да се отърве от нея. Лихтенфелд призна това чисто-сърдечно, като не пропусна да намекне, че добрият ход на приемането ще зависи до голяма степен от настроението му.

— Е? — попита Костов, почервенял от гняв. — С какво можем да ви развлечем?

Баронът беше изоставил мечтата за лов на мечки пред по-силната страст, която изпитваше сега, и съобщи на Костов идеята си за момичетата.

— Изключено! . . . — сухо отговори експертът.

Но после изведнъж лицето му прие много съчувствен и доброжелателен израз. Той улови на свой ред барона под ръка и му каза приятелски, с вид на човек, който не влага никаква подигравка в думите си:

— Слушайте, Лихтенфелд! Ако тръгнете довечера по тъмната улица зад казармата, ще срещнете много улични жени. . . Вие можете да си изберете цяла компания, според вкуса, а фирмата ще ви предостави с удоволствие една стая да се забавлявате с тях.

— Unsinn! . . . — като ужилен изписка баронът отънкия си фалцет.

Но той не каза нищо повече, защото към тях идеха Фришмут, Прайбиш и фон Гайер.

На другия ден фон Гайер и Фришмут продължиха околата на юг, Костов се заложи на работа с Прайбиш и Лихтенфелд, а Борис прие една делегация от безработни в града.

Двама измършавели и бедно, но чистичко облечени мъже и една дребна женица, чийто брат беше стражар в околийското управление, застанаха почтително пред бю-

рого на господин генералния директор. Кметът им бе дал подробни наставления как да се държат. Те трябваше да поднесат молбата смирено и учтиво. Впрочем като залог за това служеше тяхната безпартийност.

Пръв заговори по-възрастният от мъжете. Той имаше кротко и тъжно лице с бистросини очи, които му придаваха вид на клисар. Под вехтото, отдавна загубило цвета си сако той носеше сватбената риза на жена си, тъй като нямаше друга, а пред директора трябваше да се яви чисто облечен. Но мисълта, че носеше женска риза, го смущаваше и караше за затваря постоянно с ръка реверите на сако си. Той почна със заекване, но после се овладя и каза много верни неща. Каза ги просто, ясно и убедително, защото не измисляше нищо, а мъката излизаше направо от сърцето му. Гласът му хълцаше умолително:

— Едвам я караме, господин директоре. . . От осем месеца сме без работа. Изхарчихме и последната скътана пара, а трябва да се живее. Децата ни боледуват. Нямаме пари ни за доктор, ни за церове. На черква да идем, дето се казва, няма с какво свещ да запалим. . . А ние не сме лоши хора, стоим далече от комунистите, държим за царя и за отечеството. . . Само работа искаме.

Той млъкна за миг, искайки да подреди мислите си, за да продължи по-нататък. Но другарят му, който стоеше до него, вдигна внезапно ръка с два пръста нагоре, сякаш беше на събрание и искаше думата. Борис му кимна с глава да говори. Този работник беше красив младеж с игриви тъмни очи. Косата му беше грижливо вчесана назад, а външността му издаваше известно кокетство — може би кокетството на младостта, която винаги обича любовта и живота. Той носеше вехто, изпдено от молци, но добре скроено сако — подарък от аптекаря, който сееше нови идеи между работниците — и черна риза с бели кантове — униформата на една родолюбива организация. Тия ризи се подаряваха щедро от богатите на бедните членове на организацията.

— Аз влизам в комитета от името на патриотичните работници — гръмовито заяви той. — Нашето положение е много тежко, виждате го. . . Така не може, господин директоре! . . . Погледнете какво става в Италия и Германия!

Речта му беше дръзка, почти заплашителна. Тя приволяваше някаква неясна справедливост, която можеше да

разреши всичко, ако господарите и работниците станеха патриоти. Тя можеше да се хареса и на Борис, ако работникът беше послушал съвета на кмета — да говори по-кротко. Но аптекарят — душата на най-новата мода патриоти в града — го беше въодушевил с помощта на триста лева и продупчено от молци сако.

— Вие безработен ли сте? — попита Борис.

— Да, безработен съм — отвърна работникът, поразен от равнодушния глас на Борис.

Господин генералният директор на «Никотиана» обърна разсеяно лицето си към работничката.

— Гладуваме, това си е. . . — горчиво потвърди дребната женица, когато забеляза, че беше удостоена с поглед. — Мене остави, не гледай, но три деца имам. . . На крастави котета са заприличали, сиротинките. . . Имах златен мъж, но македонците му изпиха кръвчицата, господ да ги убие. . .

— Твоите лични работи не са важни! . . . — прекъсна я младият работник.

Жената млъкна, смутена от страх, че бе казала нещо нередно.

— Ясно! . . . — рече Борис. — От кризата страдаме всички.

Всички ли? . . . Дори в очите на кроткия безпартиен работник, който приличаше на клисар и за чието овчедушие отговаряше кметът, светна насмешлив пламък. Но той не посмя да възрази нищо от страх да не мине за комунист. Той не беше лош човек, почиташе царя и отечеството, но някаква бездънна глупост го караше да мисли, че това щеше да му помогне.

В стаята настъпи мълчание.

— Е добре, говорете! . . . — В гласа на Борис прозвуча досада и нетърпение. — Какво искате от мене?

— Работа! . . . — почти едновременно отговориха работниците.

— Но откъде да ви намеря работа? — враждебно попита господин генералният директор. — Аз приех толкова работници, колкото ми са необходими. А да приема повече, не мога. «Никотиана» не е благотворително дружество.

— Но ние гладуваме! — тъжно забеляза работникът, който беше облякъл сватбената риза на жена си.

— Какво да правя? — Борис повдигна рамене. — Потрайте до следващия сезон.

— Дотогава ще изпукаме, синко!... — произнесе жената. — Ще измрем от глад.

— Не се умира толкова лесно.

— Питай охтичавите!

— За охтичавите да си блъска главата докторът.

Борис протегна ръка и натисна копчето на електрическия звънец върху бюрото.

— Как?... Нищо ли няма да направите? — глухо попита представителят на патриотичните работници. — С това излагате комитета на безпартийните и давате коз в ръцете на комунистите.

Борис отегчено запали цигара. Влезе разсипаният.

— Повикай Баташки! — каза Борис.

— Дай ни работа, синко!... — почна да хленчи жената, като избърса няколко сълзи. — Господ да дава вдраве, на тебе, на жена ти и на децата ти...

— Ние не сме лоши хора!... — уверяваше работникът с бистросините очи. — Само дето сме сиромаси... Това е!... Инак почитаме държавата...

Но Борис не слушаше. Делегацията на безработните, хленченето и речите им, смешното им бърбене — всичко това му се струваше досадно и глупаво като случайно стъпване в кална локва.

В канцеларията влезе Баташки, потен и запъхтян.

— Кой ви пусна тука бе? — изруга той веднага, като видя работниците и отегченото лице на Борис.

— Климе, пазачът... — отговори жената.

— Не ви ли е срам?

— От що да ни е срам? — попита младият работник.

— Така ли се влиза?... Тука да не е Аврамов дом?

Баташки погледна виновно господаря си.

— Колко души можем да приемем на работа? — попита Борис.

— Нито един. Избрал съм най-добрите.

— Ще приемеш още десет души!... — заповяда господин генералният директор. — С тези включително.

Той посочи великодушно делегатите. Баташки ги измери враждебно от глава до пети.

— Само толкова ли ще приемете? — горчиво попита делегатът на патриотичните работници. — Какво са десет души?... По списък има хиляда и осемстотин в града.

— А ти какво искаш? — кипна Баташки. — Да храним всичките ли?

Младият работник гледаше тъжно пред себе си. Идеята на аптекаря за помирение между труда и капитала се беше провалила напълно.

— Хайде, измитайте се! . . . — грубо напомни Баташки. — Какво чакате още? . . . Нали чорбаджията ви прие на работа!

Младият работник тръгна мрачно към вратата. Другарят му и дребната женица се изнизаха след него, мърморейки щастливо благодарности.

— Гиди, шмекери. . . — произнесе Баташки, сякаш работниците постъпваха на безплатна издръжка във фирмата.

На третия ден Борис отиде да обядва у родителите си. Той бе построил за тях една малка и удобна къща, която трябваше да измие срама на семейството от миналите унижения.

Бившият учител по латински сега минаваше за един от първите и най-влиятелни хора в града. Той се пенсионира, стана председател на читалището и на местния клон на организацията «Отец Паисий». В тържествени дни произнасяше пред гражданството речи, изпълнени с латински цитати, които шегобийците запомняха и после повтаряха в кафенето, като обезобразяваха невежо синтаксиса и падежите на благородния език. След успехите на сина си в търговията той прояви диктаторския характер на древните римски консули. Никакъв почин в града не можеше да се подеме без негово одобрение. Дори кметът бе принуден да подаде оставка поради упорството му по въпроса за постройката на хали, които щяха да накрънят останките на някаква римска постройка. В тоя спор Редингота прояви желязна неотстъпчивост, като използва връзките и влиянието на сина си в министерствата. Оставката на кмета едва не беше приета и халите се построиха на друго място.

Майката, напротив, сякаш пазеше спомена от горчивината на миналите унижения, си остана затворена. Предложиха ѝ да стане председателка на женското дружество, но тя отказа и прие да влезе само в почетния, но не много известен комитет, който ръководеше издръжката на едно сиропиталище. Тя си остана все тъй тъжна, скромна и загрижена, както преди. Болестта на Мария я беше

покрусила дълбоко. Катастрофата в семейния живот на Борис я караше да мисли с тревога за бъдещето му. Отмерената и добродетелна Мария трудно можеше да се замести с друга жена. Тя вярваше простодушно, че Борис е потресен от нещастieto.

По незнайните и опасни пътища на Павел вървеше и Стефан. Той беше арестуван във връзка с някакви позови и пуснат веднага, но това я разтревожи дълбоко. Струваше ѝ се, че някаква невидима опасност го дебнеше навсякъде.

Коя съдба бе тикнала синовете ѝ по толкова различни пътища?

Понякога тя мислеше за тримата, сравняваше характерите им и се питаше кого обича най-много. Но всички ѝ се струаха еднакво мили. Във всекиго имаше нещо особено, по което се различаваше от другите и въплъщаваше частица от духа ѝ. Павел беше хубавецът, най-здравият физически и духовно. В него живееше романтиката на младостта ѝ, мечтата за силния мъж, за скитника и бунтовника, който привличаше жените, но нехаеше за тях. Революционният идеал, от който се беше увлякъл, ѝ се струваше необходима форма за бунтовния му и неспокоен дух. Борис изглеждаше духовно ограничен, но олицетворяваше трезвия реализъм, упорството и волята, които бяха стигнали до богатството. Враждебната хладина, с която той се отнасяше към братята си, малко я смущаваше. Но тя никога не можеше да забрави тъжните дни на бедността и униженията, от които Борис измъкна семейството. В него виждаше твърдостта, с която беше победила негодите на собствения си живот. И най-сетне идеше Стефан. Той беше малко сприхав и самомнителен, вървеше по стъпките на Павел, но го надминаваше по горещината в характера си. В него тя съзираше нещо фанатично, нравствената смелост на мисълта и поведението, към които се стремеше самата, но не можеше да постигне, защото беше слаба, скована от предразсъдъци жена. Опасният път, по който Стефан вървеше, я караше да изпитва още по-голяма привързаност към него.

Тя се гордееше с тримата си синове, еднакво силни и жизнени в това, що преследваха, обичаше ги тъжно и страстно, защото се бяха откъснали от властта ѝ, поемайки своя път в живота, и с неизменния инстинкт на всяка майка мислеше тревожно за съдбата им.

И затова, като видя Борис, тя почувствува отново мъката по своята загубена власт, която някога ѝ позволяваше да поддържа съгласие между синовете си чрез строгостта на упреците и нежността на майчините ласки. Борис ѝ се стори още по-далечен и чужд, отколкото преди една година. Сега той идваше у тях за пръв път без Мария. Лицето му беше напълняло, спокойно и самоуверено, сякаш нещастieto с жена му не го засягаше никак.

Той целуна почитателно ръка на майка си, поздрави малко принудено баща си и от уважение към родителите не се учуди от присъствието на Стефан. Двамата братя си протегнаха ръка и сключиха мълчаливо съгласие с поглед да се търпят помежду си, докато трае обедът. Но майката долови горчиво условната им любезност. Те щяха да дадат само едно театрално представление на несъществуваща братска търпимост. Нищо вече не ги свързваше. . . Нищо освен сантименталната сила на спомена, следата от инстинкта към едно същество, което бе страдало заради тях и което сега те по-скоро уважаваха, отколкото обичаха. Защото любовта към майка им беше отстъпила на заден план пред трескавия устрем към целите, които преследваха в живота си.

Дори външността им издаваше бездната, която разделяше душите им. От загладеното лице и хубавите дрехи на Борис лъхаше егоизмът на богатия, който дори в най-висшите си прояви живееше за себе си и чрез себе си. Напротив, в отшелническата пламенност на очите, в хлътналите бузи и в евтиния, купен наготово костюм на Стефан прозираше саможертвата на човека, който се беше отрекъл от себе си. Единият беше господар и собственик на «Никотиана», а другият — пролетарий и не притежаваше нищо. Те имаха еднаква кръв и еднаква жизненост, но сърцата им бяха напълно различни.

Майката ги беше поканила на обед, без да ги предупреди, че щяха да се срещнат. Тя познаваше непримиримите им характери — Борис прие поканата по навик, а Стефан — по изключение. Той се беше отделил напълно от родителите и брат си. Издържаше се сам, като заемаше някаква дребна канцеларска длъжност в склада на «Никотиана». С дребнава гордост той ходеше редовно на работа и отказваше насмешливо каквато и да било подкрепа или напредване във фирмата. Но един обед. . . да, един обед заради скръбната и нежна усмивка на майка си той

можеше да приеме. Измамата не го разсърди, когато забеляза, че баща му и Борис бяха взели решение да не го дразнят. Те дори го потупаха снизходително по рамото, сякаш беше още малко момче, на чиито лудории не трябваше да се обръща внимание. Стефан се сети: това беше пак заради майката.

Седнаха да ядат. Обедът започна сред невинни домашни закачки. Той никак не приличаше на обедите в миналото, когато учителят по латински се връщаше уморен и кисел от гимназията, а децата мълчеха презрително и ставаха от масата полугладни. Сега майката беше приготвила задушени пилета и баклава и всички лапаха с удоволствие. Редингота непрекъснато разправяше анекдоти и доливаше чашите с вино. Богатството на сина му го беше направило необикновено бърлив и даже духовит. След това разговорът стана по-сериозен. Бившият учител умело започна да изтъква пред сина си необходимостта от общински музей. Читалището притежаваше множество римски предмети, турски ръкописи и документи от Възраждането. Всичко това заслужаваше да се подреди в музей.

— Защо не направите такъв музей? — попита Борис.

— Намерихме помещение, нс трябва стъклени шкафове и витрини — отговори Редингота.

— Купете ги!

— Струва скъпо, а читалището няма пари.

— Искаш да кажеш, че «Никотиана» има?

Редингота се усмихна и каза, че името на сина му трябва да бъде вписано в златната книга.

— Вашата златна книга е просто мазен тефтер! . . . — рече Борис. — И тукашните вариклечковци вписват в нея прихода от някой кокошарник, ако данъкът на сградата е по-голям от наема, който биха получили.

Стефан се изсмя високо. Шегата на Борис му хареса.

— Надявам се, че ти няма да постъпиш като вариклечко — сериозно произнесе Редингота.

— А ти какво мислиш, мамо? — внезапно попита Борис.

Майката се сепна. Смехът на Стефан беше отекнал тъжно в сърцето ѝ. Тя мечтаеше колко хубаво би било, ако между двамата братя имаше съгласие и те се смееха все тъй жизнерадостно.

— Струва ми се, че по-важно е сиропиталището — каза тя с риск да разсърди мъжа си. — Децата нямат беля.

— Тогава да помислим първо за децата — предложи Борис. — А за музея следващия път.

Настъпи тържествено мълчание. Борис извади книгата си и подписа чек за десет хиляди лева. Но дори майката почувствува, че тази сума беше съвсем скъперническа за огромното му богатство.

Слугинята поднесе кафето, Борис и Стефан останаха в дома на родителите си още един час, като дадоха учтиво възможност на баща си да се наприказва. Редингот се увлече и разправи фантастичните си предвиждания за развитието на международното положение. С помощта на Хитлер той унищожаваше договори, разбиваше армии, прекрояваше граници. И сякаш Хитлер нямаше друга цел освен тая, да създаде велика България. Синовете мълчеа снизходително. Те знаеха, че на болни от артериосклероза не се възразява. След това си отидоха, а майката се затвори в стаята си и поплака тихо.

XIV

След нелегалната конференция в планината Лила се отдаде на партийна работа, в която впрочем не можеше да се похвали с голям успех. Работниците се бяха изнервили, станаха някак прекалено критични и заядливи. Те изслушваха Лила без въодушевление, а след това задаваха въпроси, от които се виждаше явното им несъгласие с партийните директиви. Политическите лозунги вдигаха на крак само активистите, които стражарите лесно разгонваха с бичове. На работниците сякаш беше омръзнало да се излагат редовно и безсмислено на бой от полицията. Твърде подозрително стана поведението на много членове от бившата работническа партия, които имаха заслуги в миналото, но които градският комитет по директиви на областния отказа да признае за комунисти. Тези членове почнаха да развиват собствена агитация и да странят от бившите си другари. Понякога Лила напитуваше странното усещане, че съществуваша две партии — почти еднаква идеология, от които едната се наричаше комунистическа, а другата кой знае защо не носеше това име.

Напрежението, трудностите и разправиите, с които бе свързано всичко това, помогнаха на Ли́ла да задуши донякъде мъката си по Павел. Образът му като че ли избледня, превърна се в чужда и безразлична сянка, която скиташе из далечни страни. Той ѝ се обади с писма първо от Франция, после от Бразилия, след това от петролните области на Аржентина. Писмата му бяха написани сърдечно и топло, но не я развълнуваха много. От тях лъхаше самодоволна радост, която я караше да се усмихва горчиво. «Ти намери най-после идеала си! . . . — отговори тя с насмешка на едно от тия писма. — Скитаеш и се радваш на широкия свят, а трудните задачи в родината си предостави на нас. . . Но аз не ти се сърдя, тъй като от радостта в писмата ти разбирам, че тук те е дразнила само дисциплината. Моят живот протича еднообразно и трудно между сиви хорица, с които пъпя бавно по нагорнището. В него няма палми и тропическо слънце, но, уверявам те, не се чувствам нещастна от това.» Павел не отговори на последното ѝ писмо. Очевидно той бе засегнат от намеците, които съдържаха.

След като Павел престана да пише, споменът в съзнанието на Ли́ла за някогашната им физическа близост стана по-остър. И този спомен смущаваше целомъдрените ѝ нощи. Тя се опитваше да го прогони, като почваше да мисли за младите и хубави другари, които я ухажваха предпазливо. Защо не се омъжеше за някого от тях? Ала на другия ден, когато ги видеше в складовете или на нелегално събрание, съпружеският живот или физическата близост с тях ѝ се струваха невъзможни. Образът на Павел ставаше изведнъж ярък. Любовта ѝ към него беше покрита само привидно с пепелта на забрава и безразличие. Той беше оставил в тялото и душата ѝ незаличима следа. И тогава тя почваше отново да копнее за него.

След като Павел замина, изчезна и непосредствената причина, която докарваше разногласия в партийните среди на града. Възрастният другар от градския комитет се оттегли огорчено от активна дейност. Макс Ешкенази не се отказа от становищата на Задграничното бюро, но обеща да пази единството и възприе поведение на дисциплиниран партиец. Стефан си изработи «собствено» разбиране, което не се отличаваше по нищо от установения курс на партията, но бе пълно с опасни и сомнителни хрумвания, които можеха да докарат провал. Ли́ла нареди да

бъде изолиран и да не му се възлага никаква работа.

В градския комитет влезе нова група младежи, които Лиля изтъкваше досега не съвсем без оглед на това, дали я слушаха, или не. По този начин тя улови в ръцете си всички нишки, които движеха нелегалната дейност в града. Лицето ѝ стана още по-изопнато и строго. Отговорностите изостриха ума ѝ, а опасностите я направиха неумолима и точна. Активистите от складовете я почитаха, но се бояха малко от нейната рязкост и хладина. Тя ваприлича неусетно на Лукан. И също като него престана да забелязва пукнатината, която времето разтваряше между курса на партията и развитието на живота.

Наближаваше края на септември и в квартала на складовете се носеше гъста миризма на ферментиращ тютюн. Посърналите акации по улицата за гарата ронеха тъжно дребните си пожълтели листа. Безветрието засилваше задухата, а облаците от ситен, варовит прах зад камините, които изнасяха манипулирания тютюн, я правеха още по-неприятна. Прахът се полепваше по изпотените лица на работниците, навлизаше в устата им и хрускеше между зъбите им.

Складът, в който работеше Лила, се намирал близо до склада на «Никотиана». Един следобед, когато излизаше от работа, Макс Ешкенази я настигна.

— Чакай да ти кажа нещо! . . . — рече той сред навалищата от работнички, които напущаха складовете и тракаха шумно с налъмите си по тротоара. — Получих писмо от Павел. . . Искаш ли да прием по една боза?

Лила усети познатото горестно чувство, но овладя бързо вълнението си и каза равнодушно:

— Добре.

Отбиха се в една малка, бедна сладкарничка. В нея нямаше посетители. Макс поръча две чаши боза. Съдържателят ги донесе и веднага излезе по някаква работа навън.

— Откъде се обаждат? — попита Лила, когато седнаха на нечистата масичка.

— От Аржентина — отговори Макс.

Той погледна Лила изпитателно.

— От Аржентина ли? . . . — Сърцето на Лила се сви тревожно. — Навярно се прозява под палмите.

— Ти продължаваш да го заяждаш несправедливо!

Там са се развихрили големи стачни борби в петролната област. . . Павел е взел активно участие в тях и сега е член на Аржентинската комунистическа партия.

— Да! . . .

Ли́ла не можа да каже нищо повече.

Тя гледаше разсеяно работниците, които минаваха по тротоара. Те се усмихваха снизходително, но без ирония, сякаш искаха да кажат: «Я гледай! . . . Нашата Ли́ла се е решила най-после да седне веднъж в сладкарница, но си е избрала кавалер, който може да ѝ бъде баща.» И се досещаха веднага, че сигурно се касаеше за разговор по партийна работа.

Сега образът на Павел изпъкваше пред Ли́ла по-ярко и по-вълнуващо от всеки друг път. Значи това бе той! . . . Колко несправедливо го считаше понякога само за ловък фразьор! . . . Дори след изключването от партията той бе намерил у себе си нравствена сила да се бие за идеите ѝ в една далечна и чужда страна.

— Какво друго пише? — нервно попита Ли́ла.

Тя се раздражни внезапно от втренчения, изпитателен поглед на Макс, който отгатваше преценката ѝ за Павел.

— Пише, че е ранен — отговори Макс. — Един куршум е продупчил бедрото му, без да нанесе сериозни повреди. . . Сега е на оздравяване и чака да се върне отново в строя.

Сърцето на Ли́ла заби от уплаха. Стори ѝ се, че денят потъмня. Глъчката на работниците по тротоара стана изведнъж далечна и глуха. Новината я разстрои, зашемети. Ала тъкмо съзнанието, че бе свършено безпомощна и Макс можеше да разбере вълнението ѝ, я накара да дойде веднага на себе си.

— Ще оздравее! . . . — произнесе тя, колкото можеше по-безразлично. — Рана в крака не може да бъде опасна. . . Най-много да си загуби крака или да остане куц.

Макс я погледна малко учудено и Ли́ла бе довольна от това.

— На всеки случай Павел се оказа великолепен другар! . . . — рече той натъртено. — А вие го изключихте.

— Кое му е великолепното? — сухо попита Ли́ла.

— Всичко! . . . Той предвиждаше трудностите, в които се мотаете сега.

В очите на Ли́ла светнаха пламъчета, които наподо-

бяваха синкавия блясък на електрически искри. Тя забрави Павел и се превърна внезапно в малък зъл демон.

— Кой се мотае? — гневно изсъска тя.

— Ти и градският комитет — отговори Макс. — Вчера изложих пред активистите от «Никотиана» политическата платформа на стачката. Не мръднах нито милиметър от директивите, които ми дадохте. През всичкото време работниците мълчеа, повдигаха рамене или се усмихваха иронично. . . Един позив, и всичко живо излиза на улицата. . . Един ритник, и капитализмът се срива в развалините си! . . . Един щурм, и властта е в наши ръце! . . . Кой разумен човек може да повярва, че това е възможно сега?

Лицето на Лила се зачерви, устните ѝ се свиха от гняв.

— Ако ти не виждаш истинското положение и си неспособен да агитираш между работниците, ние ще те освободим от работа — рече тя.

— Не направихте ли това вече с една четвърт от партийните членове? — попита Макс.

— Ще го направим и с половината, ако стане нужда. В погледа на Лила светнаха отново синкавите, електрически искри. Макс се почувствува безсилен пред фанатичната упоритост, която извираше от зениците ѝ. Но все пак той направи още един опит да ѝ посочи истината.

— Мога ли да ти задам няколко въпроса? — попита той, като избърса потта от лицето си.

— Кажй! . . . — хладно произнесе Лила.

— Уверена ли си, че сегашният курс на партията е правилен?

— Правилен е, разбира се.

— А какво ще кажеш за това, че работниците не изпълняват вече партийните директиви?

— Това се дължи на вашата дейност, която разбива единството им.

— И няма други причини. . . Така ли?

— Да.

— Говориш ли искрено?

— Да! . . . — кипна Лила.

По лицето ѝ премина нова вълна от гняв. Макс се усмихна тъжно и я погледна уморено.

— Лъжеш, мойто момиче! . . . — съчувствено произнесе той. — Лъжеш от най-чисти подбуди, от дълбочината

на честното си работническо сърце! . . . Лъжеш от отчаяние, за да спасиш единството на партията, което вече не съществува. . . Но зад споровете, които водим ние, в съзнанието на работниците се изгражда новото, желязно и непоклатимо единство на димитровския курс на партията. . . Не виждаш ли, не съзнаваш ли, че идеите на Димитров се налагат от условията на самия живот?

Ли́ла не отговори. В съзнанието ѝ се очерта духовният образ на човека, който през Лайпцигския процес бе разтърсил света, но името на когото се отминаваше с мълчание в партийните конференции. Бе настъпил мъчителният, критически момент, в който Ли́ла трябваше или да отстъпи от становището си, или да хвърли върху този човек нелепо и грозно обвинение. И тя не се поколеба да го хвърли.

— Георги Димитров е опортюнист! . . . — каза тя глухо.

— Гъска! . . . — произнесе Макс, като се изправи внезапно.

Сърцето на Ли́ла се сви. Тя не бе напълно уверена в думите си. Макс хвърли върху масата две монети, в които плащаше бозата.

— Слушай! . . . — рече той, преди да си тръгне. — Всичко, което съм направил досега за партията, ми дава правото да участвам в съвещанието на активистите от складовете. Искam да изложа открито и честно пред работниците становището си по стачката. . . Ако вие не допуснете това, ще считам, че се боите от истината.

— Ще те поканим — мрачно отговори Ли́ла.

Макс излезе от сладкарницата, без да поздрави. След малко съдържателят се върна отвън и Ли́ла му посочи парите, които Макс беше оставил върху масата. Тя излезе на улицата и на стотина метра пред себе си видя високата фигура на денкчията. Макс вървеше бавно, като люлееше отпуснато дългите си ръце. Пред витрината на една книжарница той се спря и загледа в книгите. Когато Ли́ла мина покрай него, той я погледна равнодушно, като съвсем непознат човек.

На другия ден Ли́ла отиде на работа измъчена от съмненията, в които я хвърли разговорът с Макс. Тя не спа цялата нощ, прехвърляше през ума си всички доводи, които говореха за или против сегашния курс, и накрая пак се улови в спасителното съображение за единството

на партията. Трябваше да се изпълняват директивите на Централния комитет и нищо повече! . . . Ала горестният спомен за Павел, враждебното поведение на работниците и снощният разговор с Макс бяха отровили вярата ѝ дори в това съображение. Всичко ѝ се струваше объркано. Умът ѝ се мъчеше да намери някакъв изход, но не можеше. И в бъркотията на мислите ѝ почна да израства отново образът на човека, когото ръководствата се мъчеха да смалят и прикрият. Но дори този образ, героичен и силен, въпреки клеветите, които се хвърляха върху него, сега не можеше да ѝ помогне. За нея, бедната, самоотвержена и недозряла работничка в партията, Димитров си оставаше все още опортюнист, който искаше да тикне работническата класа по пътя на опасни компромиси.

Утрото беше облачно. Из въздуха се носеха хладните тръпки на есента. След безсънната нощ Лила се чувствуваше изморена и тъжна. Работниците се стичаха като мравки към складовете и в глъчката от гласовете им, в бързането и тракането на налъмите имаше нещо покорно, което я раздразни. Но тя съзна веднага, че усещането ѝ за тази покорност на работниците към господарите не отговаря на действителността. Разправиите за надниците и трудовите условия, словесните и понякога стигащи до бой спорове с майсторите си продължаваха, както преди. Подозрението на Лила, че работниците се бяха превърнали в кротко и послушно стадо овци, идеше от гнева ѝ за неуспеха на партийните акции и от нежеланието им да бъдат бити от полицията за голословни лозунги. Никой вече не вярваше в баснята, че капитализмът в България е прогнил до основата си, за да рухне при първия напор, или че след тютюневите магнати най-голям враг на работниците е земеделският съюз. И когато Лила съзна това, потъна отново в безизходния хаос на мислите си. Стори ѝ се, че неуките активисти от складовете се справяха много по-лесно с трудностите. Без да късат връзките си с партията и без да умуват мъчително, те тръгваха просто по линията на личното си разбиране, което тя външно упрекуваше, но в дъното на душата си одобряваше. Агитацията на тези активисти показваше удивителна съгласуваност с общото настроение на работниците. Тя не намаляваше бойкостта на последните, правеше я само по-сдържана, по-разумна и като че ли по-язвителна за господарите.

Но Лила се раздразни внезапно от начина, по който

действаха тези активисти. Взаимните им, къси и някак тайнствени съвещания, правени без знанието на партийното ръководство, вземаха облика на фракционерска дейност. Зад всичко това трябваше да се търси пръстът на заблудените, които, искайки нов курс, рушеха единството! . . . Колко подмолно действуваше този съмнителен Макс! . . . Колко хитро Павел си създаваше престиж! . . .

Лила крачеше бързо и гневно стискаше устни. Мислите ѝ ставаха все по-определени и мрачни. Не, не можеше да се търпи повече това! . . . Трябваше да се изключат още няколко души! . . . Тя набеляза първата жертва в лицето на Макс, а когато повдигна глава, видя пред себе си втората — бившия работнически народен представител Блаже.

Той вървеше пред нея, бързайки към склада, в който работеше, и поздравяваше шеговито и жизнерадостно познатите си. Както у повечето хора с дребен ръст, походката му беше много самоуверена. Блаже вървеше изпъчен като петел, държейки нехайно ръцете си в джобовете, сякаш отиваше към Народното събрание и очакваше да бъде поздравен от стражаря, който стоеше на пост пред входа му. След блокадата през есента той беше лишен от депутатския си мандат и осъден на три месеца затвор за публична обида на властта.

— Добро утро, Лиле — рече Блаже, когато Лила го настигна.

Подвижното му и хитро лице се ухили. То имаше форма на триъгълник, понеже челото му беше широко, а брадичката — тясна.

— Добро утро — навъсено отговори Лила.

Преди една седмица тя му бе дала «Анти Дюринг» и Блаже веднага заговори за книгата:

— Мъчничък е Енгелс за мене! . . . — тихо се оплака той. — По философските работи съм още слаб. . . Нали знаеш, нямам систематично образование. . . Трябва да ми обясниш някои неща.

Лила продължаваше да мълчи мрачно.

— Какво? Нещо не си в кеф! — съчувствено произнесе Блаже.

Лила изведнъж се нахвърли върху него.

— Ти партиец ли си, или агент на разколниците? . . . — с гневен шепот попита тя. — Какви са тия събрания с активистите без знанието на ръководството? . . . Кой ти

позволи да говориш за стари и нови курсове на партията? Кой ти разреши да поставяш въпроса за Димитров?

— Чакай, Лиле! . . . — Блаже се озърна предпазливо. — Не е удобно тука. . . Аз само. . .

— Никакво «само»! . . . Няма стари и нови курсове в партията, разбираш ли? . . . Отношението към Димитров ще се изясни от Централния комитет, а не от тебе или менен! . . . Какви са тия своеволия!

— Ех, Лиле! . . . — горчиво произнесе Блаже. — Има неща, които вече не могат да се крият. . . И слепците ги виждат.

— Ще мълчиш за тях! . . . — Лила махна заповеднически с ръка. — Ако има трудни въпроси, ние ще ги решим. . . Затова ни избирате.

— Там е работата, че не ги решавател. . . — неочаквано се озъби Блаже. — Или ги решавате погрешно.

— Така ли? . . . — кипна Лила. — Как не те е срам. . . Какво представляваш ти бе? . . . Кажи — какво? . . . Знания ли си натрупал? . . . Книги ли си прочел? . . . Само устата ти е голяма за празни приказки.

— Може да съм прост, но разбирам какво мислят работниците — с достойнство забеляза Блаже.

— Работниците могат да мислят всичко! . . . Важното е какво решава партията. . . Да я разтурим, ако няма нужда от нея!

— Това ли помисли, че искам да кажа? . . . Не си криви душата, Лиле! . . . Знаеш какво е партията за менен!

— Изглежда, че не е нищо! . . . Ти разрушаваш единството й. . . Ще искам да те изключат.

— Да ме изключат? . . . — прошепна Блаже изумен. — Мене!

— Тебе, ами кого? . . . Да не мислиш, че сам стана народен представител? . . . Ние те избрахме и посочихме, никой друг! . . . Само устата ти работи, но не винаги в полза на партията.

Блаже извървя няколко крачки смаяно, без да проговори. Стигнаха до напречната улица, по която Лила гребваше да завие към своя склад.

— Опичай си ума! . . . — произнесе тя, преди да тръгне към склада.

Способността на Блаже да говори се върна изведнъж.

— Изключвайте бе! . . . — възмутено рече той. — Изключвайте! . . . Правите ли нещо друго освен това? . . .

Лиля влезе в манипулационната зала разстроена от срещата с Блаже и когато звънецът извести започването на работния ден, седна намръщено върху сламеника си. Свадлива и зла изглеждаше тя сега. Опитът на няколко работнички да се пошегуват с настроението ѝ излезе несполучлив. Злъчният ѝ отговор ги смълча. Пръстите ѝ започнаха да сортират разсеяно отровните златистокафяви листа. Вентилаторът бучеше еднообразно. Майсторът се караше за нещо на денчиите. Мислите на Лилиа за отношението между работниците и партията ставаха все по-горчиви. Предупрежденията за изключване вече не помагаша. Отговорът на Блаже я беше смутил с дързостта си. Докога щеше да продължава така? Може би трябваше да се тръгне из нов път, но какъв? . . . Не, нямаше никакъв нов път! . . . Всяко изменение на досегашния курс водеше към опортюнизъм и капитулация в основната линия на борбата. Трябваше просто да се удвоят непримиримостта и усилията, да се върви въпреки всичко напред.

Пръстите на Лилиа редяха механично пасталите, късаха и чупеха разсеяно скъпоценните тютюневи листа.

— Къде ти е умът днес? . . . — гневно извика някой над нея. — Това да не е стока на баща ти, та я разваляш! . .

Лилиа повдигна глава. Над нея стоеше майсторът, избръснат, но малко подпухнал от ракията, която бе пил вечерта.

— Това десен капак ли е! . . . — продължи да се кара майсторът. — Защо си начупила тия листа?

— Такива си бяха — рече Лилиа.

— Лъжеш, кучко! . . . От половин час те гледам как работиш.

— Кучка е майка ти! . . . — обади се пасталджийката, която работеше до Лилиа.

— Що? . . . — Майсторът забрави Лилиа и се обърна към нея. — И ти почваш да лаеш мари? . . . И ти ли искаш да изхвъркнеш от склада?

— Ако изхвъркнем всички, кой ще ви работи? — миролюбиво попита някой.

— Има други! . . . Работници много! . . . С лопата да ги гребеш.

Майсторът продължи да снове из залата и да се заяжда с работниците. От снощното пиене го болеше глава. Не му се стоеше на «пазара».

Лила почна да работи по-внимателно. Тя се разгневи срещу майстора, но не му отговори. Осени я мисълта, че стоенето ѝ в склада ставаше може би излишно от гледна точка на партийната работа. Тя притежаваше вече опита на школуван партийен функционер. С качествата, които имаше, не беше ли по-добре да намери повече време за мислене и самообразование, да постъпи в нов сектор на борбата с враждебния свят. Трябваше ли да остане докрай тютюноработничка? Трябваше, трябваше! . . . Само работникът може да бъде последователен комунист! . . . Само черният труд и синята блуза сочат правилния път! . . . Вън от партията дърдорковците като Блаже, интеллигентите с буржоазни навици като Павел, Макс Ешкенази и възрастния другар от градския комитет! . . . Никакви временни отстъпления, никакви съюзници, никакви компромиси! . . .

В очите на Лила светна мрачен гняв. Тя не забеляза, че отново почна да къса и чупи тютюневите листа.

Към обед в склада настъпи внезапна възбуда, която мина като бърза вълна през манипулационните зали. Работниците почнаха да се навеждат един към друг и от уста на уста се разнесе тревожният шепот: «Полицейският инспектор е в склада!» Някои си правеха знаци с мимики и движения на ръце, други искаха позволение да излязат навън и използваха времето да предупредят другарите си или да видят какво става.

Майсторът забеляза тревогата и викна сърдито:

— Ей, дяволи! . . . Какво се разшавахте! . . . Да не е влязла щръклица в склада?

— Влязла е полицейската щръклица! . . . — обади се една възрастна работничка.

— Я си гледайте работата! . . . — заповяда майсторът. — Никакво излизане! . . . Да му мислят калпазаниците, които имат нечиста съвест.

Но той съобрази, че тревогата се отразяваше вредно на работата, и викна успокоително:

— Не се бойте бре, будали! . . . Директорът е добър човек. . . Няма да позволи да пипнат никого.

— Хайде де! . . . — възрази един денкчия. — Да не е началник на инспектора?

— Не е, но си пият ракията заедно — убедително обясни майсторът.

— Ракията си е ракия, а службата — служба! . . . — забеляза денкчията.

— Трайте и работете! . . . — Майсторът използва случая да мине като защитник на работниците. — Няма опасност! . . . Аз отговарям за вас.

Никой не обърна внимание на думите му. Постепенно новината се украси и стана още по-тревожна, отколкото беше всъщност.

— Зад инспектора вървели двама цивилни — съобщили някой.

— Имало и стражари! . . . — добави друг.

— Пак ще разсипят някого! . . .

— Кръвопийци! . . .

Погледите на всички се насочиха към Ли́ла. Шепотът продължаваше:

— Отиде момичето! . . .

— Ще я пребият.

— Нищо няма да остане от хубостта ѝ! . . .

Ли́ла посрещна новината с пълно мълчание. Сърцето ѝ се сви, устата ѝ пресъхна. Но въпреки опасността, която предчувствуваше, външно тя успя да запази самообладание. Само лицето ѝ се изопна и стана по-бледо.

В това време пред входа на залата се показва пълничката и напудрена прислужничка от канцеларското помещение, за която злите езици разправяха, че сводничи на майстора. Тя се упъти към тезгяха, на който работеше Ли́ла. Докато прислужничката от канцеларското помещение минаваше през залата и токовете ѝ тракаха в тишината на пода, възрастната работничка, която се бе обадила преди малко, попита високо:

— Що мари, гювендийо? . . .

Екна задружен смях, след който бързо настъпи мълчание. Прислужничката почервения от срам, спря се и отдалече направи знак на Ли́ла да я последва.

— Какво искаш? — високо попита Ли́ла.

— Директорът те вика в канцеларията.

Ли́ла стана бавно от мястото си, изтърси тютюневите листа от престилката си и тръгна по пътеката в средата на залата към канцеларското помещение.

— Работници! . . . — внезапно извика денкчията. —
На стачка и митинг, ако арестуват Лила.

— Дадено! — обади се друг.

— Всички да бъдем готови! . . . — подкани трети.

— Ще я отървем! — почнаха да крещят пасталджийките.

— Само да посмеят! . . . — чуваше се от всички страни.

Лила се спря за миг, вдигна ръка и произнесе ясно:

— Другари, спокойствие! . . . Да видим първо какво ще стане.

Шумът утихна и тя продължи отново към канцеларското помещение. Майсторът гледеше слисано внезапната буря в залата.

— Що бре? . . . Какво ви е прихванало? . . . — опита се да каже той, но гласът му прегракна.

— Ууу! . . . — отговориха работниците с дружен вик.

— Чакайте бе, хора! . . . — Майсторът се изплаши. — Какво става? . . . Да се разберем! . . .

— Ууу! . . . — задружно и мрачно викаха работниците.

Докато Лила отиваше към канцеларското помещение, страхът, който изпитваше, стори място на внезапна радост. Сега тя не мислеше за опасността, а виждаше само това, че работниците се вдигнаха като един за нея. Значи всичко, което предполагаше напоследък за отношението им към ръководството и партията, беше напразно подозрение. Неоснователни бяха приказките на Макс, на Блаже, на възрастния другар от градския комитет. Работниците обичаха ръководството и стояха зад него! . . . Единството в партията съществуваше! . . . Лила бе до такава степен развълнувана от това, което видя в залата, щото не се попита за причината му. И наум не ѝ дойде, че сега работниците виждаха в нея самоотвержената и смела другарка, която винаги бранеше интересите им, а не секретарката на сектантския градски комитет, която всяка седмица се опитваше да ги вдига на шумни и безполезни акции.

Дружният и заплашителен вик на работниците от залата продължаваше да кънти след нея. Той приличаше на гневна и мощна вълна от справедливо негодувание,

която се движеше зад нея и удвояваше силата ѝ, която изпостави напълно решителността ѝ и прогони последните остатъци от страха ѝ. Лицето на Лиля запази своята изопнатост, но бледността му изчезна, устата ѝ се овлажни отново.

Когато влезе в кабинета на директора, лъхна я познатото благоухание на парфюм и дим от пури. Директорът се беше излегнал лениво в креслото си, сложил крак върху ръба на бюрото. Инспекторът, в прилична поза, седеше на канапето до масичката за пушене. Той бе измъкнал от букета върху нея стръкче карамфил и галеше с него нос си.

Лилиа кимна с глава мълчаливо и застана пред двамата.

— Е? . . . — рече директорът, като почна да пали пурата си.

— Викали сте ме — спокойно произнесе Лилиа.

Пламъкът на запалката, с която директорът палеше пурата си, мигаше последователно, ставаше все по-малък и най-после угасна в гъсти облаци дим. И през тоя дим Лилиа видя погледа на две умни, но развратни и противни очи. Погледът им, мътен и сив, се хлъзна бавно по краката ѝ, обхвана гърдите и раменете ѝ и някак неуверено се спря най-сетне върху лицето ѝ.

— Приличаш на ангорска котка! . . . — внезапно ваяви директорът.

— Това ли искахте да ми кажете? — с хладен гняв попита Лилиа.

— Ух! . . . Не, разбира се! . . . — отвърна директорът. — Аз по начало не искам да разговарям с тебе, защото мислиш, че развалям репутацията ти.

— Това е вярно и аз ви благодаря — каза Лилиа.

Директорът направи слаба гримаса. Погледът му се втренчи отново в лицето ѝ. Сега тоя поглед се стори на Лилиа измъчен и жаден, съдържаше нещо тъжно и животно.

— Вика те инспекторът — сухо рече той.

Лилиа обърна въпросително лицето си към инспектора. Последният отдалечи карамфила от носа си и попита оскъдно:

— Какъв е тоя шум бе, Лилиа? . . . Защо викат така работниците?

— Вълнуват се от идването ви — отговори Лилиа.

— Така ли? . . . — Инспекторът се усмихна дяволито. — Слава богу, че аз не се вълнувам! . . . Седни да си поприказваме приятелски! . . . — Инспекторът посочи едно от креслата до масичката и поднесе към Лила табакерата с цигарите си. — Пушиш ли?

— Не — отвърна Лила.

Тя не седна в креслото и остана права.

— Как си? . . . — Инспекторът с привычно движение удари няколко пъти края на цигарата си в капака на табакерата. — Какво правиш?

«Идиот! . . .» — помисли Лила. Тя го погледна и се усмихна презрително. Но поведението му ѝ се стори тревожно.

— Учиш ли? . . . — Инспекторът захапа небрежно цигарата си. — Учиш ли за частната матура?

— Уча — каза Лила.

— Ха така! . . . — продължи той. — Ако вземете властта, да станеш министър! . . . А какво става с новия курс? . . . Май не върви нещо! . . . Ръководствата и работниците се дърпат, а? . . .

«Значи, искаш да ме уплашиш» — помисли Лила.

— Какъв курс, господин инспекторе? — попита тя с изненада.

— Курсът на Коминтерна дел! . . . — продължи инспекторът, палейки цигарата си. — Не се прави на ударена. И ние разбираме малко от марксизъм.

— Сигурно! . . . — Лила учудено повдигна рамене. — Но моята дейност като работничка се движи в законния кръг на синдикалните дружества. . . Нямам никакви други връзки и вие знаете това.

— Е, пак изтърси цял кош лъжи, но нищо! . . . — Инспекторът се разсмя с привидно добродушие, след това се обърна към директора, сякаш говореше само на него: — Аз изучих основно марксизма, и уверявам те, съвсем не подценявам силата му като идеология между наивните или неспособните да се издигнат в живота. Като държавен служител аз считам тази идеология за вредна и се боря с нея. . . Но между двете фракции, които враждуват в комунистическата партия, предпочитам да имам работа с тъй наречените левосектанти. . . Съвсем откровено! . . . Честна дума! . . . Не искам да кажа, че са цвете за мирисане, но като противник ги уважавам повече! . . . В тях има нещо открито, праволинейно и не тъй разрушително! . . .

Преди всичко познаваш ги веднага. . . Ако е интелгент, ще облече работническа блуза. . . Ако го уловиш, признай веднага открито и честно заблудата си. . . А другите са мръсници! . . . Уж широки платформи, съюзници, отстъпления от програмата и не знам още какво, а остават дори в червата си комунисти. . . Уж легален, облича се добре, занимава се тихо и мирно с нещо, а върши незабелязано разрушителната си дейност. . . Когато го пипнеш, ни лук ял, ни на лук мирисал. . . «Кой, аз комунист ли? . . . Нищо подобно! . . . Как си позволяват! . . . Аз, казва, съм приятел на този и този, върша това и това. . .» Невинна жертвичка! . . . Херувимче! . . . Осъдиш ли го, минава за герой. . . Пуснеш ли го, продължава още по-майсторски дейността си. . . Получава си заплатичката от държавата и шушу-мушу с работниците и селяните по вечеринки в крайните квартали или читалищата в селата. . . «Просветна дейност — казва. — Що от това? . . .» Ама хем просветна дейност, хем пропаганда. . . и то каква! . . .

Инспекторът престана да говори на директора и се обърна внезапно към Лила:

— Тия подли типове са неприятни и за вас! . . . — рече той. — Нали?

Лила бе побледняла отново, но не от страх. Думите на инспектора ѝ се сториха безкрайно обидни. За първи път тя се сблъскваше с чудноватата истина един полицейски служител да хули хората на Коминтерна и да заявява, че предпочита да има работа с привърженици на досегашния курс. Откъде бе научил всичко това? И защо го казваше именно пред нея?

— Господин инспекторе! . . . — каза тя. — Аз продължавам да се учудвам. . . Всичко, което говорите, ми е съвсем неизвестно.

— А на мене ми е известно от игла до конец! . . . — с неочаквана грубост произнесе инспекторът. — Ние арестувахме оня. . . черния агроном, в когото се срещах вече няколко пъти. . . И човекът излезе умен! . . . Отърва кожицата си! . . . Разправи ни всичко като грамофонна плоча.

«Лъжеш! . . . — светкавично помисли Лила. — Ако Йосиф е направил признание, ти би ме арестувал веднага, без да водиш този разговор с мене.» Но въпреки това лицето ѝ доби оттенък на тебешир. Тя почувствува отново

страшна еухота в устата си, предизвикана от съзнанието, че все пак можеше да бъде арестувана и бита до смърт. В съзнанието ѝ изникна внезапно съветът, който Павел ѝ бе давал за такива мигове. Този съвет гласеше: «Отричай! . . . Отричай всичко докрай!»

— Ясно ли ти е? — попита инспекторът.

— Не, никак не ми е ясно — твърдо отговори Ли-ла.

Директорът стана от креслото и с ръце в джобовете си почна да се разхожда из стаята. Лила съзна това, когато усети приближаването му по миризмата на пура и одеколон.

— Тогава ще си поговорим при други обстоятелства! . . . — В сините очи на инспектора светнаха ехидни пламъчета. — Но аз зная, че си привърженица на стария курс и следователно имаш основание да мислиш, че мога да бъда по-сниходителен. . . Разбира се, ако ми помогнеш да разнищим докрай историята. . . Някои от вашите признават, че са комунисти, но се заинатяват. . . И тогава лошо! . . . Чуваш ли? . . . Лошо!

Лила не отговори. В стаята настъпи мълчание. Инспекторът запали нова цигара и погледна въпросително към директора, който продължаваше да се разхожда с ръце в джобовете. Вместо уплаха Лила почувствува гняв. Думите на инспектора, че е сниходителен към привържениците на стария курс, ѝ се сториха дяволски мръсни. В тях имаше някаква обида, която прониза гордостта ѝ като нож.

Неочаквано директорът прекъсна махаловидните си движения из стаята.

— Я остави момичето на мира! . . . — рече той, като отиде при Лила и сложи ръцете си върху раменете ѝ.

— Как така? — възрази инспекторът.

— Ей така! . . . Няма да закачаш повече това момиче! . . . Аз го вземам под свое покровителство.

— Ти шегуваш ли се бе, директоре? — някак некуствено рече инспекторът.

— Не се шегувам. . . Ще го направиш заради приятелството ни.

— А началството?

— Началството няма да узнае нищо, ако потулиш работата. . . Хайде точка по въпроса.

Инспекторът замълча с наведена глава, сякаш об-

мисляше думите му. Ли́ла възприемаше разговора им с пълна яснота на разсъдка си. Тя усещаше как ръцете на директора стискаха все по-силно раменете ѝ, но желанието да чуе разговора докрай я задържаше да реагира веднага на отвращението, което изпитваше.

— Ще опитам да направя нещо! . . . — рече най-после инспекторът. — Но само при едно условие: ако Ли́ла не се заинати и ми разправи малко за тукашните хора.

— Добре де, лесна работа! . . . — отговори директорът вместо Ли́ла. — Чуваш ли? . . . — обърна се той към нея с намигване. — Няма да се заинатяваш! . . . Кажу ми там нещичко, да ти е мирна главата. . . Нали знаеш, полиция! . . . А сега, хайде в залата! . . . И от утре ще постъпиш машинописка в канцеларията, за да няма повече подозрения.

— Мръсници! . . . — диво изкрещя Ли́ла, като се изтръгна внезапно от ръцете на директора. — Аз съм от тия, които се заинатяват! . . . Можете да ме направите на парчета, но вашият шантаж няма да успее! . . .

Директорът се дръпна изумен. Инспекторът повдигна само главата си.

— Какъв шантаж, кучко? . . . — спокойно попита той.

— Тоя, който ми устройваш, за да стана любовница на директора! . . . — Ли́ла приличаше на разгневена пантера. — Инспекторе! . . . Стените ще затреперят, ако ме арестуващ и обвиниш! . . . Всичко друго може да ти прости началството, но не и това, да излагаш полицията! . . . Още днес ще разправа тази мръсна история на баща си, на роднините си! . . . Още утре всички адвокати в града и момичето, подир което се влачиш, ще научат, че използваш службата си, за да сводничиш на богатите си приятели! . . .

— Клеветница! . . . — дрезгаво произнесе инспекторът. — Как ще докажеш! . . .

— Как ли? . . . Ще видиш как! . . . Целият град знае, че подлизурствуващ и гуляеш с развратници, че прикриваш безобразията им в сводническите домове. . . Добре ще те нареди околийският, с когото се караш публично. . . Но не само това, инспекторе! . . . — Яростният глас на Ли́ла се повиши неочаквано. — Работниците, работниците стоят зад мен! . . . Ще има митинги, стачки, протест-

ни телеграми до министерството! . . Целият град ще закипи! . . .

— Ако излезеш оттука! . . .

Инспекторът бе побледнял внезапно. С бързо движение той извади от джоба си малък пистолет и го насочи към Лила.

— Ти си луд! . . — извика директорът, като улови ръката му. — Не позволявам такива глупости в склада! . .

— Подлец! . . — извика Лила, като гледаше инспектора в очите. — Смейш ли да ми направиш нещо без съд и доказателства! . . .

И в същия миг хукна към вратата.

Тя измина коридора тичешком и при стълбището на двора видя неколцина работници, които чакаха тревожно. Между тях бе и денкчията.

— Какво става? — бързо попита той.

— На крак, ако ме арестуват! . . — Лила продължаваше да тича. — Но само ако ме арестуват.

Денкчията отговори:

— Изпратихме куриери по другите складове.

След излизането на Лила директорът извади от малкия бар на кабинета си бутилка с ракия и бавно напълни две чаши. Той се смееше тихо — с циничния, студен и спокоен смях на развратник, който не се боеше от скандали.

— Оплеска я, инспекторе! . . — рече той. — Какво намисли, какво стана! . . Не те бива по женските работи! Не познаваш хората.

— А ти защо се съгласи? — злобно попита инспекторът.

— Защото опростях от пиене на ракия с глупци като тебе. . . Още щом я погледнах в очите, разбрах, че така ще излезе. Добре ни похлупи.

— Кожата ще ѝ одера! . . Няма да я пусна жива от участъка. . . — закани се инспекторът.

— На! . . Пийни, да се успокоиш! . . .

Директорът му подаде чашата с ракия.

— На парчета ще я направя! . . — стенеше инспекторът, обзет от тиха истерия.

— Тю, какъв си катил! . . — равнодушно произне-

се директорът. — Аз пък на твое място не бих ѝ направил нищо само заради храбростта ѝ.

— Ти си луд бе! . . . Значи, да я оставим така?

— Най-разумното — рече директорът.

— Ами ако се раздрънка?

— Няма да го направи! . . . Но трябва да махнеш от досието ѝ рапортите на Дългия.

— Не мога да ги махна — каза инспекторът.

— Защо да не можеш?

— Дългия може да забележи и да ме издаде.

— Ще му затвориш устата с ракия и заповед да мълчи.

— Не може. . . — изпъшка разстроено инспекторът. — Това е служебно престъпление. . . Ако стигне до София, ще ме уволнят.

— Тогава спомни си, че срещу тебе има изложение от началника на гарнизона и околийския управител. . . Ще се раздухат историите в циганския квартал и къщата на лекарската вдовица. . . Мътна работа! . . . За нас нищо, хората ни знаят. . . Но за тебе е въпросът. . . Излагаш се служебно. . . Ще литнеш веднага в Делиорман. . . А не забравяй и бъркотията, ако се раздвижат работниците. . . Край няма!

Инспекторът мрачно изпи ракията си. Той се бе изпотил и вените на слепите му очи биеха силно.

— Заради вас се заплетох в тия истории! . . . — с омраза произнесе той. — Вие пет пари не давате за нищо! Широко ви е около врата! . . . Тузове! . . .

— Как ни нарече? — весело попита директорът.

— Тузове стел! . . . Това казвам! . . . — гневно повтори инспекторът. — Мачките и държавните чиновници.

— Така ли? — Директорът се ухили. — Интересно отношение у полицейски служител към заможните граждани. . . Ще видим тая работа! . . . Преди малко каза, че си изучил основно марксизма. Да не ти е повлиял нещо?

Инспекторът го погледна тъпо със сините си, замаяни очи от ракията.

— Шегувам се бе, човек! . . . — рече той, като мигаше смутено. — Ти пък какво? . . . Да не се разсърдиш! . . .

— Хем наистина помисли, че мога да се разсърдя! — Директорът избухна с висок, но някак студен и противен ва инспектора смях. — Ех, че дребна душица си, инспек-

торел... Същинска мижитурка!... Не ти се сърдя, а само се забавлявам.

Инспекторът се изправи обидено. Ракията бе започнала да му действа и го правеше чувствителен.

— Слушай!... — горчиво произнесе той. — Ти прекаляваш в обидите си към мене... Не мога да търпя повече това.

— Седни! — заповяда директорът, като напълни отново чашата му с ракия.

— Не, няма да седна!... — продължи инспекторът. — У тебе има някакъв отвратителен навик да се забавляваш с хората, като ги унижаваш... Ти си просто садист.

— Садист ли?

— Да, садист!

— Може би искаш да ме вземеш на служба в околийското?

— Ето, виждаш ли?... — Очите на инспектора светнаха гневно. — Тъкмо това, което говориш, е израз на лошия ти характер... Ти не би го казал, ако у тебе нямаше желание да се подиграваш с падението... как да кажа... с трудностите на хората.

— Може би това е мъдрост!... — рече директорът.

— Не знам какво е, но го намирам за противно... Ако аз заповядвам на Дългия да бие арестувани, върша го, за да пазя държавата и привилегиите на такива като тебе... Прав ли съм?

— Да, прав си.

— А тогава защо ми се подиграваш?

— Защото си глупав. На твое място не бих станал никога полицейски инспектор.

— А ако нямаш друга възможност?

— Ух!... Юристите винаги имат възможности... Където бръкнат, пари вадят.

— Шегуваш се ти, директоре!... Разглезено чорбаджийско момче си!... Не познаваш нуждата и живота... Но ти си десет пъти по-глупав от мене... Разбираш ли?

— Защо? — учудено попита директорът, без да се обижда.

Той погледна инспектора с умните си и подигравателни, но безсърдечни очи. Това бяха очи, които разбираха всичко, но не се вълнуваха от нищо.

— Защото си се изхабил! . . . — рече инспекторът. — Защото имаш възможност да живееш разумно, а се излагаш . . . гориш за Лила . . . Готов съм да откъсна пагоните си, ако не изпитваш дори нещо повече.

— Браво, инспекторе! . . . — От гърдите на директора се изтръгна отново циничният, спокоен смях. — Умът ти е като бръснач, а мислите ти приличат на дървеници, които пъплят по тялото ми . . . Но слушай вече! . . . Ако ти арестуваш Лила, между работниците ще настъпят такива вълнения, че манипулацията ще спре най-малко за една седмица . . . А това означава милиони загуби . . . Нищо друго не ме интересува! . . . С останалото си блъскай главата ти! . . . Ясно ли ти е какво искам? . . . Хайде, измитай се сега! . . . Трябва да говоря с майстора.

След излизането на полицейския инспектор директорът си наля още една чаша ракия. Той не изпитваше от случката ни тревога, ни угризение, а само досада. И алкохолът бавно притъпи тази досада. «Ще трябва да изгоним този тип от компанията — мислеше той за инспектора. — Почва да ни досажда.» Около ленивите му очи се появиха ситни бръчици на равнодушен, мълчалив смях. Той си спомни, че дъщерята на адвоката и синът на бившия народен представител вече уговаряха своя годеж.

XV

Зимата по тия места беше печална и безутешна. Падаха снегове, но топлите беломорски течения, които идеха от долината на реката от юг, ги стопяваха веднага и превръщаха ниския работнически квартал в непроходимо блато. Реката прииждаше, мътните ѝ води заливаха дворовете и оставяха жълти, пълни със зараза локви, чиито изпарения тровеха въздуха чак до късна пролет. В ниските смрадливи къщици горяха съчки и сух говежди тор, които децата събираха през лятото из околните баири. От сивото небе валеше ту дъжд, ту сняг, а по керемидите цвърчеха гладни врабчета. Затоплянето докарваше инфлуенца, а кишата правеше бедността още по-тъжна и грозна. Нерадостен беше животът в тия бордеи, лишени от въздух и светлина.

В задушните стаички, в които човек едва можеше да стои изправен, спяха по пет-шест души. Туберкулозни-

те кашляха и заразяваха здравите. Децата хленчеха за хляб, а жените се караха и кълняху ожесточено помежду си. Тази година след безработицата през лятото имаше глад, а гладът докара болести, скандали и поквара.

Нищетата озлобяваша всички. Един левичарски всекидневник изобличи «Никотиана» и другите тютюневи фирми, като поиска данък върху печалбите им и попита правителството какво е направило за безработните и гладуващи тютюноработници. Вестникът бе спрял. Избухна малък обществен скандал. Журналистите, които играеха покер с Костов, нададоха тревога за комунистическата опасност. Не трябвало да се демагогствува с нещастieto на тридесет хиляди тютюноработници. Българският народ не се състоял само от тютюноработници. Всичко се дължало на кризата, която понасяли героично и самите работодатели. Освен това тютюноработниците трябвало да знаят, че са сезонни работници, и да не разчитат само на надници от тютюневите складове. И накрая може да се заключи, че тютюноработниците са лентяи, които предпочитат да гладуват, но не и да се залавят с друга работа.

А в тютюневите центрове, в работническите им квартали, продължаваше да върлува хроничният, невидим за ситите глад. В душите на работниците се наслаяха омраза и гняв. Те съзираха все по-ясно колко егоистичен беше този свят, колко мрачно и безнадеждно се очертаваше съдбата им в него, ако не си помогнат сами. Но всеки опит да направят това се обявяваше веднага за опасно и противодържавно действие. Господарите ги обвиняваха в мързел и алчност, родолюбците ги наричаха предатели, ситите се възмущаваха от грубостта им, полицията разгонваше събранията им. И тогава те разбраха, че не им оставаше нищо друго, освен да слушат другарите си, които искаха да съборят завинаги този омразен и жесток свят.

Невидими и ловки партийни функционери сновяха из тютюневите центрове и подготвяха борбата на гладните за повече хляб.

Стефан и Макс разбраха скоро, че нямаше да заемат в тази борба ръководните постове, които честолюбието на Стефан желаше. Другарите, които държеха нишките на подготовката, ги оставяха в сянка и това ги оскърбяваше. Макс беше по-сдържан, но Стефан ропташе.

— Виждаш ли? — каза веднъж Стефан в стаичката на евреина. — Те не ни съобщават дори партийните директиви до складовите дружества. Прости хора, без никакво образование, знаят решенията на градския комитет, а ние гадаем дали ще има стачка, или не.

Макс запали цигара и се загледа замислено навън през прозорчето на стаичката си. Мрачният януарски ден навяваше досада и печал. От сивото небе валяха снежинки, които веднага се стопяваха. По калната пазарна улица, на която се намираха къщата и сарашката работилница на Яко, минаваше кола, натоварена с въглища. Дръгливото конче я теглеше с мъка, а господарят му го биеше и псуваше безмилостно.

— Е, да! . . . — внезапно произнесе Макс, като извърна глава. — Така трябва.

— Можеш ли да ме увериш наистина в това? — гневно попита Стефан.

— Мога — спокойно отговори евреинът. — Липсва ни моралният елемент.

— Какво наричаш морален елемент?

— Да произхождаш от работническата класа.

— Но това е сектантство, ограничен догматизъм, от който страда курсът на цялата партия и срещу който се борим . . . Ти пак се огъна и люшна по средната линия! . . . Или само пред мене говориш така?

— Не! . . . Аз споря по много въпроси и с Лила.

— Глупости! . . . Твоето поведение е неустановено и колебливо. . . В сегашния момент това, което говориш, стои под всяка критика.

— Не! . . . В сегашния отговорен момент това е предвидливост.

— Значи, допускаш, че ние можем да изневерим на партията. . . И таз хубава! . . .

— Теоретично, да! . . . Ние имаме възможност да се върнем винаги в света, срещу който се борим. Нещо неуволимо и покварено в душите ни продължава да ни свързва още с него. . . И това е носталгията към спокойствието, към удобствата му, към лукса и загнилата му красота. Това е понякога мечтата за една светла и хубава стая с книги, за някое женско лице, което те е вълнувало. . . А от гледна точка на борбата за великата цел, която партията си е поставила, такива хора са несигурни и опасни. Разбираш ме, нали? . . . Оня ден ти ми разказваше прека-

лено възторжено за новата приятелка на брат ти. Значи, красотата на жените от другия свят те вълнува! . . . Аз също имам проклетите часове, в които не мога да се отърва от спомена за една жена въпреки омразата, която изпитвам към порочната ѝ душа, към декадентски красивото ѝ тяло. Защо се вълнувам? . . . Защото в духа ми има нещо отровено от тази жена. С проста акробация на мисълта аз мога да намеря оправдание за света, който я е създал, и в минути на слабост възнението ще съществува като опасно противоречие в духа ми. А хората от работническата класа са неуязвими срещу такива паразитни възнения от другия свят. Те идат от низините на социалното робство, от глада, страданието и бедността. И затова остават в борбата непоколебими и твърди като стомана, а ние се огъваме, залитаем, вършим грешки. . . Затова ще изпитват винаги недоверие към нас, докато съществува светът, от който сме дошли и който може да ни приеме отново. . . Не, това недоверие не е сектантство! . . . В момента то е естествено и необходимо. А сектантството е друго, за което сме говорили много пъти и което ти в своята сприхавост не можеш да разбереш. . . Сектантство е поставянето на непосилни за момента задачи, затварянето в конспиративни черупки, прахосването на ценни кадри в безполезни и лошо подготвени акции, враждебността към елементи, които биха могли да ни бъдат съюзници. . .

— Ние без заслуги ли сме? — мрачно попита Стефан.

— Ах, да! . . . Ти все още продължаваш да се въртиш около честолюбието си! . . . Но успокой се. Нашите заслуги са нищожни в сравнение с тези, които имат други.

— А дейността ни в селата?

— Тя е похвална, но не ни дава право да бъдем генерали.

— Кой иска да бъде генерал?

— Ти.

Макс се усмихна. Стефан намръщено запали цигара и не съзна колко много приличаше на брат си.

— Грещиш! . . . — каза той след малко. — Аз искам просто стачката в града да се ръководи от интелигентни и образовани хора.

— А Шишко какъв е?

— Само неук и запален работник.

— Не е вярно. Шишко е природно интелигентен, хладнокръвен и честен. А това струва много повече от образованието.

— Не!... — Стефан поклати глава със семейната упоритост на всички Рединготовци. — Шишко не умеє да говори и не може да увлече масите... Той ще изтърве кормилото на общото събрание и стачката може да се изроди в икономическа. Не забравяй социалдемократите!... Те имат оратори с меден език и се упражняват в специални кръжоци по реторика. Цялата им група може да нахълта в стачния комитет.

— Е!... — Макс се усмихна. — А ние за какво сме? На събранието ще поддържаме Шишко.

— Значи, ние да вършим работа, а Шишко да командува? Така ли?

— Това дразни ли те?

— Да. Казвам го откровено.

Макс го погледна недоволно.

— Пази се от грандоманията и дребнавото честолюбие, които са недостойни за един комунист!... Шишко е превъзходен другар. При това той не е никакъв сектант. Ние сме длъжни да му се подчиняваме.

Евреинът стана и почна да облича орфаното си зимно палто.

— Къде отиваш? — попита Стефан.

— Обличай се!... Имаме съвещание у Симеон. Поканиха и тебе.

— Няма да дойда! — саркастично отговори Стефан. — Аз съм несигурен елемент.

Макс излезе от къщи и по калната пазарна улица тръгна към работническия квартал. Студеният североизточен вятър го накара веднага да вдигне яката на палтото си. Вечерният здрач се сгъстяваше, а над покривите се виеха с тъжни крясъци изгладнели ята гарги. От дворищата на хановете, в които отсядаха селяни, от кръчмите и схлупените еврейски дюкянчета, от калта, влагата и студа лъхаше безнадеждност и грозота.

Когато стигна до моста, Макс зави покрай реката и навлезе в лабиринта от тесни и още по-кални улички, в които тук-таме, на големи разстояния, мъждееха електрически лампи. От дворовете се разнасяше миризма на помийни ями. През малките ниски прозорчета, чинто светлини привличаха погледа, надзъртаха нерадостните

очи на безработицата и бедността. Линеешо момиченце играеше върху пода с кукла от парцали. Повехнала млада жена переше наведена над коритото. Върху одър, постлан с черга, лежеше уморен от напразното скитане мъж и гледаше неподвижно ниския таван. Безработните чакаха края на дългата и мрачна зима. Чакаха го безмълвно и мрачно.

Къщурката на Симеон се намираше почти в края на града, сред непроходими пространства от кал. Част от двора ѝ беше наводнен от реката. Мако нагази смело в калта — преграда срещу шпионите и агентите на полицията, които пазеха обувките си и не си даваха труд да стигнат до тия места. От комина на къщурката излиташе дим. Макс почука върху единственото ѝ осветено прозорче.

— Кой е? — попита един мъжки глас.

Като чу отговора, Симеон отвори вратата и драсна в тъмното преддверие клечка кибрит. Пламъкът освети чувал с картофи, върху който бяха нахвърляни каскети и вехти зимни палта. По стените висяха връзки с чесън, а до самия праг бяха натрупани кални обувки. По заповед на жена си Симеон караше посетителите да се изуват. Макс прие това с досада, защото чорапите му бяха скъсани, но се подчини.

В стаичката имаше не повече от пет-шест души, ала понеже бе малка, изглеждаше претъпкана. Покъщнината ѝ се състоеше от сандък за дрехи, тенекиена печка, два стола, маса и одър, покрит с козяк. През средата на стаята бе опънато въже, върху което съхнеха пеленки, а до печката стоеше корито за къпане на дете. Симеон беше изпратил жена си и детето си у роднини.

Той имаше около тридесет години, дълго сухо лице и спокойни очи. Положението му не бе за оплакване. Работеше и през зимата като истифчия в склада на «Фумаро». След влизането на Макс той приклезна до печката и я разпали бързо, за да се стопли новодошлият.

На одъра седеше пълният и астматичен Шишко. Плешивото му теме лъщеше под светлината на лампата. От възрастта и посивелите му вежди лъхаше житейска опитност. Единственото му око, сякаш за да компенсира липсата на другото, светеше с някаква особена, мрачна яснота. Задухът в гърдите го караше да диша тежко и шумно дори когато седеше неподвижно. Понеже беше из-

вестен на всички комунисти и навсякъде успяваше да разбунтува работниците, фирмите го приемаха на работа само в крайна нужда. Шишко беше почти неграмотен, но много опитен и добър истифчия.

До него, също на одъра, седеше дребен непознат мъж с охлузени летни дрехи, които никак не подхождаха за сезона. Той приличаше на вехтошар или амбулантен търговец. Лицето му беше тъй обикновено, че почти не можеше да се запомни. Той поздрави тихо и веднага наведе глава, което подчерта още по-силно и някак умишлено затворената му личност. Макс не можа да улови израза на очите му. Непознатият го криеше по навик.

Столовете бяха заети от Спасуна и Блаже, ветерани и сподвижници на Шишко от минали стачки. Спасуна имаше заплашителна външност и не можеше да се похвали с любезен нрав. Тя беше висока, едра петдесетгодишна вдовица с басов глас и черни, пламтящи очи. Приличаше едновременно на мъж и на жена. Макар да беше отлична денкчийка, майсторите я приемаха неохотно поради избухливия ѝ характер и сега подобно на Шишко стоеше без работа. Когато работниците трябваше да направят митинг или демонстрация, тя идваше с дебел бастун и ако някой стражар се опитваше да я блъсне, веднага стоварваше бастуна си върху него. Злъчните ѝ реплики удряха сполучливо като бастуна. През време на стачки Спасуна ставаше главен надзирател на стачните постове и обикаляше улиците с важността на полицейски инспектор, докато най-сетне изпращаха за арестуването ѝ цяло отделение стражари.

Макс седна на одъра и бързо сви краката си, за да скрие дупките на скъсаните си чорапи и голите си премръзнали пръсти. Той забеляза, че и чорапите на непознатия бяха скъсани. Макс изпита към него тъжно съчувствие. И непознатият изглеждаше скитник, човек без семейство, на когото никаква грижа на съпруга, майка или сестра не сгриваше сърцето.

— Чакаме ли други? — внезапно попита непознатият.

— Не. Всички са тук — бързо рече Шишко.

— Тогава да почнем.

Макс забеляза как маската на безличие и нищожество върху лицето на непознатия се смъкна веднага. Промената стана мигновено и бе поразителна. Вдигнатите

клепки откриха две твърди металносиви очи. Зад престорения мекошав израз, зад добре изиграната бедняшка свитост, които можеха да заблудят и най-опитния полицаи, се показва внезапно човекът с партийното име Лукан, пълномощникът на Централния комитет, който сновеше нелегално из тютюневите центрове и организираше бунта на гладните. Чертите на лицето му станаха изведнъж неумолими и остри. Макс съзна, че този беше отдал живота си в служба на партията, но от него лъхаше някаква откъснатост от света, някаква смразяваща хладина, нещо досущ неспособно да разбере нуждите на момента и да увлече сърцата на работниците. Този човек бе героичен и честен, но сякаш духовно сляп и не можеше да види, че тикаше стачката към недостижима цел, към безполезно прахосване на работническите сили. Макс го виждаше за първи път, но знаеше смисъла на директивите му от начина, по който работеха Шишко и Симеон. Тактиката на Лукан щеше да удави стачката в кръв и заплашваше да убие вярата на работниците в партията.

Лукан почна бавно, с равен, спокоен глас, без да погледне Макс, когото виждаше за първи път, без да изрази със своята сдържаност тревога или недоверие към присъствието му, но и без да приказва излишни неща, по които можеше да се заключи какъв е и откъде е. В думите му нямаше вълнение, а само безстрастна, студена логика. Той съкрати теоретичните разсъждения и се ограничи върху фактите. Описа кризата, жалкото положение на тютюноработниците, предстоящото въвеждане на тонгата и икономическото проникване на немците в България. Само непримиримата борба на комунистите, без отстъпки към когото и да било, може да изведе страната и работническата класа от това положение. Част от работниците трябва да се хвърлят в улична борба, а останалите да заемат складовете. Това е единственият начин да се принудят господарите към повишаване на надниците, да се укрепят вярата на работниците в партията, да се постигне нещо. Който вижда друг изход от сегашното бездейно състояние в тютюневия сектор, нека го каже.

— От това по-лошо няма!... — мрачно допълни Спасуна. Тя беше нетърпелива и в подобни случаи винаги се изказваше първа. — На добитък заприличахме!... Пера по цял ден в чужди къщи за тридесет лева и комат хляб... Децата ми гладуват. Очите им гноясаха от сучежбина...

— Трябва да вземем решение и по въпроса за тон-
гата! — напомни Блаже, прекъсвайки Спасуна.

— Говорете поред — каза Лукан.

Той погледна Спасуна въпросително.

— Какво ме гледаш? . . . Така си е! . . . — сприхаво
произнесе работничката, понеже ѝ се стори, че погледът
му изразяваше недоверие. — Ако ще излезем на улицата,
да го направим, преди да изпукаме от болести.

Тя сви гневно юмрука си и го размаха заплашително
във въздуха. Другарите ѝ се усмихнаха.

— Всички работници ще излязат ли? . . . — вне-
вапно попита Макс.

— Защо да не излязат?

— Не, няма да излязат всички! . . . Те са се напари-
ли вече от такива необмислени каша. Те знаят, че поли-
цията само ще изпотроши кокалите им, без да постигнат
нищо срещу това.

— Ти не ги разбираш тия работи! . . . — избухна
Спасуна и думите ѝ отново предизвикаха смях. — Поли-
цията не смее да пролива кръв на открито. Слушай мене.

— Правилно! . . . — Лукан хвърли хладен поглед
към Макс. — Но дали всички работници са съзнали то-
ва? . . . Ти какво мислиш?

Спасуна повдигна рамене затруднено.

— Нищо не мисля! . . . — отговори тя гневно. —
Като излезе един, тръгват много. . . Това си е! . . . Виж-
дала съм го десет пъти.

— Значи, да излезем на улицата слепешката? . . . —
рече Блаже. — А после?

— После, ще му мислите вие, учените. . . Защо ми
се перчите с книги?

— Не ме ядосвай, Спасуно! . . . — търпеливо рече
Блаже. — Ти не си дете да не знаеш какви са господари-
те. . . Ако излезем на улицата слепешката, само ще из-
хабим силите си. Никого няма да заболи, ако раздерем
от викане празните си гърла или полицията пребие десе-
тина души от нас. Това ще бъде удар във въздуха и гос-
подарите радостно ще потрият ръце. . . Ние трябва да
подготвим акция, която да ги ужили дълбоко, а това може
да стане само ако заплашим стоката им, ако изберем за
стачката удобен момент, ако проагитираме и спечелим
истифините на наша страна. . . Попитайте се какво е по-
ложението сега! Половината от фирмите още не са излезли

от кризата и едва тепърва ще почнат да купуват тютюн. Истифчиите се опъват и мрънкат, че в тая безработица наниците им били достатъчни. Те са почти доволни, защото пазят тютюна от развала и господарите им плащат добре, а в случай на нужда могат да удвоят или утроят надниците си. . . Ние не сме поработили идейно върху тях. Наричаме ги само предатели и толкова!... А и те са работници, наши братя, експлоатирани като нас. Трябва да ги просветим, а не да ги считаме врагове. Ето, Симеон е спечелил на наша страна всички истифчии в склада на «Фумаро». Същото можем да постигнем и в другите фирми. . . Та искам да кажа, че време за стачка още не е дошло. Ако я обявим сега, ще загубим, ще изложим партията. Работниците ще кажат: «Водили са ни дръвници!». . . Втори път няма да се излъжем по тях.» Стачката трябва да обявим едва догодина, и то след като поработим къртовски, след като подготвим всичко. Ако я обявим сега, ще извършим безполезен провал. Бързата кучка слепи ги ражда.

Настъпи кратко мълчание. Думите на умния Блаже бяха убедителни, както винаги.

— Свърши ли? — намръщено попита Лукан.

— Свърших.

Лукан погледна въпросително Шишко, който бе следващият поред.

— Аз не зная какво ще стане догодина — спокойно почна Шишко с басовия си, сподавен от задуха глас. — Но ако и тази пролет останем със скръстени ръце, партията ще загуби и положението на работниците ще стане още по-лошо. . . Господарите се готвят да въведат тонгата.

— Да, тонгата ще бъде мръсен удар върху нас! . . . — гневно произнесе някой.

— Те ще я въведат — хладно продължи Шишко. — И това ще им даде възможност да ни мачкат още по-силно. Ако отстъпим пред тонгата, половината от нас напролет ще останат без работа, а тия, които успеят да постъпят в складовете, ще бъдат принудени да продадат труда си на безценица. Не може да се чака повече. Напролет трябва да почнем.

— Разбира се — мрачно потвърди Лукан.

— А как си представлявате вие това? . . . — внезапно и бурно се намеси Симеон. — Като първомайска манифестация през легално време ли? . . . Тъй, всички работници ще решат изведнъж да обявят стачка! . . . Не ставайте деца.

— Прекаляваш, момче! . . . — спокойно възрази Шишко. — Дори ако сме глупци, няма да обявим стачката по този начин и ти знаеш това много добре.

— Подготвихме ли работниците? — нервно продължи Симеон. — Осигурихме ли съюзници? . . . Изяснихме ли пред работниците за какво ще стачкуват? . . . Не! . . . Само шушукане по тъмните ъгли върху някаква тясна програма, с която дори мнозина от нас не са съгласни. Никой не си задава въпроса, как ще повдигнем цялото работничество, как ще се справим с непросветените и подкупените стачкоизменници?

— Както винаги — отговори Шишко. — Стотина души от нас ще рискуват кокалите и здравето си в стачни постове около складовете.

— А останалите две хиляди и петстотин, озлобени от гладната зима, ще ни ръкопляскаат, така ли?

Настъпи тягостно мълчание. Всички почувствуваха колко жестока беше съдбата на работниците и тежестта на веригите, с които ги беше оковал този свят.

— И така лошо, и иначе лошо — гневно изръмжа Спасуна.

— Аз не съм против стачката — продължи Симеон. — Но аз съм за стачка, която ще облекчи наистина положението на работниците, та да имат и утре вяра в нас. Само така ще укрепим авторитета на партията. Сега искам да зная и нека другарят го каже ясно, без замазване, срещу кого ще стачкуваме? Срещу държавата или фирмите?

— Значи, ти правиш разлика между държавата и фирмите? — възрази Шишко.

— Аз не я правя, но други я правят! . . . — сприва го извика Симеон. — Ние трябва да кажем на работниците, че ще се борят преди всичко за хляб, и да свием временно политическите лозунги, ако искаме да вдигнем всички. Сега работниците се интересуват само от хляб. Всичко друго трябва да остане на заден план.

— Ти си оглупял комунист! . . . — произнесе Шишко, внезапно разгневен.

— Страх те е, сине майчин! . . . — допълни Спасуна.

— Не обиждайте! . . . — Симеон се изправи побледнял и смутен. — Другари! . . .

Той погледна към останалите с надежда да срещне съчувствие, но видя само студения, почти враждебен израз

на лицата им. Становището, което зае, беше много примитивно и не се споделяше от никого. Дори Макс и Блаже го гледаха учудено. Как, нима беше допустимо стачката да мине без политически лозунги? Всички съзнаха, че Симеон се боеше, опитваше се да хитрува пред себе си и пред другите, искаше да остави отворена вратичка, по която да тикне стачката по безопасната линия на икономическата борба и да я хвърли в мрежата на подозрителното посредничество на трудовите инспектори. Това можеше да стане много лесно, ако под единствения лозунг «борба за хляб» се тръгнеше заедно със социалдемократите. Изведнъж Симеон съзна горчиво, че беше прекалил в крайната си умереност, че не разсъждаваше като комунист. След женитбата си той прекалено много се боеше да не попадне в полицията, прекалено много мислеше за жена си и детето си. . . . Колко трудно беше да се хвърлиш в пропастта и да направиш с тялото си мост, по който да минат другите! . . . Но Симеон знаеше, че в решителния момент щеше да се хвърли заедно с хиляди други комунисти.

— Седни и не говори повече! . . . — безстрастно кава Лукан, доволен от провалянето му.

Бе дошъл редът на Макс и Лукан му кимна с глава.

— Нашето поведение трябва да изхожда от генералната линия на болшевишката партия и конкретните условия в България — някак скучно и отвлечено почна Макс. — По тоя въпрос разногласия между честните и разумни другари няма. Но от голямо значение е доколко ясно виждаме и преценяваме тези условия. У нас, в тютюневия сектор, положението сега е следното: зад господарите стоят правителството, полицията, войската, пресата, цялата организирана в тяхна полза държава. Те разполагат с огромни средства и действуват безогледно. Парите им подкупват алчните, демагогията и лъжите им заблуждават лековерните, полицията им убива смелите и плаши страхливците. . . . Срещу тях, с голи ръце, са изправени тютюноработниците, гладни, оклеветени, ругани, лишени от политически права. Единственото право, което още могат да запазят, е правото за хляб. Единственото оръжие, което сега могат да противопоставят, е стачката. Но, другари, вие знаете, че тютюноработниците не са сами! . . . Те имат други права и други оръжия! . . . Зад тях стои останалата част от работническата класа, всички честни интелектуалци, всички бедни и средни селяни, целият български на-

род, ограбван от върхушката, която го управлява. Тютюноработниците имат потъпкани политически права, които никой не е забравил. У тях е силата на труда, без които тютюнът на господарите може да се развали. Те притежават оръжието на уличната борба, ако опре ножът до кокала. Право забеляза другарката Спасуна, че полицията не смее да пролива кръв на открито. Господарите се плашат от кръвта по улиците, защото тя извиква у тях призрака на всеобщата революция, кара ги да съзнават, че стоят върху притихнал вулкан, от омраза и негодувание. А всичко това значи, че всъщност тютюноработниците са силни. Те имат много съюзници, много права и много оръжия. Но ние трябва да използваме тия оръжия разумно и целокупно. Аз ви споменах в началото за болшевишката партия. Само тази партия може да ни научи как да действуваме. За да дойдат велики дни, трябва да подготвим велики събития. А великите събития не се подготвят лесно! . . . Не е достатъчно само да ги желаеш и да си готов за жертва. Трябва да разбираш обществения живот и да знаеш кога, как и с кого да действуваш. Не е достатъчно само да изкомандуваме стачката и да видим утре как работниците, унижени, измъчени и пребити, ще се върнат отново като покорно стадо и в складовете. Това е най-лошият удар, който можем да нанесем върху партията. Сега аз ще кажа конкретно някои неща върху нашата стачка. Ние трябва да я обявим. В това няма никакво съмнение. Инак ще се влачим подир събитията, няма да бъдем никакви комунисти. Вие знаете, че господарите се готвят да въведат тонгата, че след монополното проникване на немския капитал у нас надниците ще станат по-ниски. Нима можем да останем със скръстени ръце при тия събития! . . . Стачката трябва да се появи към средата на пролетта, когато господарите приберат всички тютюн от селата, когато манипулацията е в пълен разгар и отказът на истифчиите да работят може да ги удари зле. Как да обявим стачката? . . . Другари, това е много важен въпрос! . . . Няма съмнение, че трябва да вдигнем всички работници, от най-страхливите до най-буйните, от широките социалисти до анархистите. Но там е изкуството: да използваме нашите възможни съюзници, без да допуснем да ни причинят вреда. Мнозина от тях после ще влязат сами в партията ни. Трябва да намерим широка идейна

платформа, която да обедини и привлече всички. Това не значи отказ от общите конкретни цели на партията. Съвсем не, другари! . . . Това е само единственият и разумен начин на действие, към който трябва да прибегнем в този момент, ако искаме да постигнем нещо, да останем комунисти. Ние трябва да създадем обща, единна платформа! . . . Трябва да обявим стачката под лозунгите за хляб, за политически права и за амнистия на другарите, които гният в затворите. Стачката не трябва да бъде нито само икономическа, нито само политическа, а едновременно и икономическа, и политическа. Само така ще вдигнем всички и ще добием конкретни успехи: отблъскване на удара с тонгата, повишаване на надниците и политически права. Само така работниците ще видят, че партията е мозъкът на работническата класа, единственият ръководител, който ги води по здрав и сигурен път. . . . Сега няколко думи за тактиката. Другари, да си страхлив е недостатък, но да се изсилваш прибързано — глупост! . . . Има ли смисъл да излетим неразумно, да хвърлим работниците в улична борба, да говорим за заемане на складове, да допуснем отделни терористични актове? . . . Никакъв! . . . Безспорно и това са оръжия, но ние трябва да ги вкараме в борбата постепенно, според нуждите на момента и възможностите на действията. Ние трябва да пестим силите си. Борбата между капитализма и работническата класа у нас ще трае още дълго. Тепърва ни предстоят големите изпитания. Сегашната стачка е само една брънка от тази борба и ние не трябва да прахосваме безполезно хората си. . . .

Макс млъкна, за да почине. Другарите му, които го слушаха, превърнати в слух, се раздвижиха.

— Златна уста имаш, Максиме! . . . — рече Спасуна. — Умът ти реже като бръснар,

— Всичко, каквото каза, е вярно — добави Блаже.

— Бива си го — съдържано потвърди Шишко. — Но искам да задам някои въпроси.

— Не съм свършил — каза Макс.

— Продължавай! . . . — мрачно произнесе Лукан.

Само той не беше развълнуван от това, което каза Макс. Лукан гледаше към него някак хладно, с враждебно присвити очи.

— Другари! . . . — почна отново Макс. — Остава да разгледам най-трудния и най-спорния въпрос. Това е

въпросът за подготовката на стачката. Какво сме направили за нея досега? . . . Ако съдим по положените усилия — Макс погледна бързо Лукан, — ние трябва да признаем, че другарите работят неуморно и самоотвержено от една година насам. Но ако разгледаме подготовката с оглед на тактиката и лозунгите, които очертах, ние не сме направили нищо. Съвсем нищо, другари! . . . В какво се изразяваше досега нашата дейност? . . . Ние основахме здрави конспиративни групи в складовите дружества, но оставихме социалисти и анархисти да агитират свободно погрешните си теории върху класовата борба. Ние проникнахме само тук-таме в управите на складовите дружества, не навлязохме във всекидневния живот на работниците, отдалечихме се от техните лични болки. Ние живеем откъснато, станахме важни и затворени, опихме се от някаква революционна романтика. Едва ли не се счита за нравствено падение, ако някой от нас почне весел и непринуден разговор с работничките. Счита се за разложение, ако седнеш пред чашка ракия с някой широк социалист или анархист, за да го убедиш в погрешните му теории. Голяма част от нашите другари имат смешния навик да се мръщят на веселието, ходят брадясали и кирливи като дервиши, сякаш това ги издига духовно. Да си призная, самият аз доскоро ходех така. Смешно, нали? . . . Така не може, другари! . . . Така не се печелят сърцата на хората. Комунистът трябва да бъде весел, общителен, жизнерадостен, трябва да се движи навсякъде, да дава пример за всичко. Само така можем да спечелим привърженици, да разчитаме на подкрепа от масите. Втора грешка: като стоим на тясна идейно-политическа платформа и не правим никакви малки, временни отстъпки от нея, ние отблъскваме групи, които биха могли да ни бъдат съюзници. Между работниците има широки социалисти, анархисти, леви земеделци. Ние само седжавкаме с тях, осмиваме ги, но не търсим никакви допирни точки, не правим дори опит да действваме единно от страх да не пострада чистотата на нашата политическа програма. И това е неправилно, другари! . . . На научен език тази идейна неотстъпчивост, това тесногърдие, това буквоедство се нарича догматизъм и води само към отделяне от масите. Догматизмът е по-скоро израз на страхливост и умствена немощ, отколкото на сила. Нашата програма, нашата велика идея е толкова ясна и могъща,

та никакъв временен съюз не може да я поквари. Това е, което исках да ви кажа, другари. . . Накъсо: ние трябва да подготвим стачката, като обхванем безпартийните и осигурим подкрепата на всички възможни съюзници. . . Ние трябва да я обявим под лозунгите на широка политическа и икономическа програма и най-сетне ние трябва да я проведем спокойно, хладнокръвно, разумно, като поставим в действие всичките си оръжия, но не изведнъж, а според нуждите на момента и не безогледно, прахоснически, а според задачите, които си поставяме. Мисля, че нещата, които ви казах, са много важни. . . Ако има нещо недоразбрано, готов съм да го повтора: ако има въпроси, готов съм да отговоря.

Настъпи мълчание. Всички с изключение на Лукан бяха като замаяни от ясното и убедително изказване на Макс.

— Свърши ли? — троснато попита Лукан.

— Да, другарю. Чакам въпроси.

— Няма да има нито въпроси, нито разисквания — сухо произнесе Лукан. — Това е само осведомително съобщение.

— Как така? . . . — нервно попита Макс. — Нима въпросите, върху които говорих, не са важни?

— Важни са — рече Лукан, — но градският комитет на партията е взел вече решения по тях и разискването им е излишно. Аз чух твоето мнение и ще го докладвам. Изказването ти беше хубаво по форма, но вредно и погрешно по съдържание. Ще си позволя да направя само някои забележки. Първо: партията има определена тактика и програма, които не могат да се променят от случайни критики. Именно този непримирим курс на партията, който упрекваш, създаде хиляди самоотвержени борци. Извърши нещо като тях, и тогава критикувай. . . Второ: партията не забранява никому да се забавлява с жени или да пие ракия. Но партията не ще позволи на такива комунисти да ѝ дават съвети.

— Чакай! . . . — извика Макс. — Ти влагаш съвсем погрешен смисъл в думите ми. . .

— Просто повтарям това, което каза — с металически глас продължи Лукан. — Трето: пред нас стоят само работа и отговорности, а зад нас винаги крачи смъртта и затова сме намръщени. . . Ние не можем да бъдем сбирщина от либерални и весели социалдемократи, които се

вабавляват по вечеринки и плещят безопасно за политици. Четвърто: ние не сме глупци и знаем защо хвърляме работниците и себе си дори в една безнадеждна акция, в която можем да загинем. Достойната смърт на всеки от нас е жесток удар в лицето на врага, който го разколебава, плаши и деморализира. Пето: стачката ще бъде проведена така, както е замислена и подготвена от отговорни другари. Всяко противопоставяне на това е равносилно на предателство, ще действа много зле на необразованите другари. Ясно ли ти е всичко това, другарю Макс Ешкенази?

— Ние сме прости, ама разбираме — загадъчно произнесе Спасуна.

— Аз мисля, че можем да разискваме — с примителен тон каза Блаже.

— Не сме вчерашни — добави Шишко, като се намръщи и хвърли хладен поглед с единственото си око към Лукан.

— Нищо не може да се разисква! . . . — гневно произнесе Лукан. — Колелото вече е завъртяно.

Отново настъпи мълчание, което сега бе досадно и тежко. Макс мислеше тъжно: Пак фанатизъм, пак тесногърдие, пак слепота! . . . » И все пак Лукан беше самоотвержен, честен и умен. Малцина бяха като него. Защо светлината на болшевишката партия не проникваше във всичките кътчета на душата му? Но колелото вече се въртеше. Лукан имаше право. Червеят на съмнението за разногласията по върха не трябваше да прониква в простите и честни души на Спасуна, Шишко, Блаже. . . Колко странно беше, че те долавяха правилното становище и сякаш искаха да го подкрепят! . . . Ала това щеше да внесе смут в душите им, да ги разколебае тъкмо сега, когато трябваше да действуват и да бъдат уверени в себе си. Да, Лукас имаше право! . . . Макс не трябваше да говори пред тях. Извърши грешка. Ала това стана пак по вина на Лукан, пак поради това ватваряне в потайна, конспиративна черупка. Защо не беше осведомил никого досега, че решенията са взети?

— Прав ли съм? — внезапно попита Лукан.

— Да — глухо отговори Макс.

Той беше смазан и оскърбен от отстъплението си, но мислеше, че постъпва правилно. Металните очи на Лукан светнаха доволно.

— Колко е часът? — попита той.

— Единадесет — отговори Симеон, като погледна будилника.

Макс се изправи, кимна хладно на всички и отиде в малкото тъмно преддверие да обуе калните си обувки. Симеон го последва, мъчейки се да разсее лошото настроение с приказки за времето.

Вятърът беше престанал. Някъде далеч сред мъглата и влагата мъждееха електрически лампи. Макс се отправи към тях. Мокрите му продънени обувки цвъркаха тъжно в калта. Сега той съзнаваше, че единственото, което му оставаше, бе да се подчинява на общите решения.

Стефан чакаше в квартирата на Макс и изтегна върху коравото му легло, четеше стари броеве на «Комсомольская правда».

— Е, какво? . . . — иронично попита младежът, когато Макс се върна.

— Нищо особено — равнодушно произнесе еврейнът. — Само дребни разисквания около складовите дружества.

— Как нищо?

— Ще чакаме директиви отгоре.

— Постави ли се въпросът за стачка?

— Неопределено. . . Само общи изказвания.

— Останаха ли други след тебе?

— Някои.

— А непознати имаше ли?

— Само един. . . Вероятно този, когото наричат Лукан.

— Глупости! . . . — мрачно каза Стефан. — Тебе са те изгонили.

— Да ме изгонят ли? . . . — Макс разсеяно запали цигара. — Останаха да разискват дребни въпроси. Искаш ли чай?

— Добре, направи чай! . . . Но тебе са те изгонили — пак повтори Стефан. — Те правят демонстрации. . . Явно искат да се отърват от нас, но действуват предпазливо. . . Може би ги е страх да не се разсърдим и отидем в полицията. Нищо чудно, ако подозренията им стигнат до там.

— Прекаляваш! . . . Няма нищо подобно — рече Макс, като запали тенекиената печка с дърва и постави върху нея чайника.

— Не, не прекалявам! . . . — сприхаво отговори младежът. — Това у тях е система. Но аз реших да не се вълнувам повече, знаеш ли? . . . Нека си чупят главите както искат. Реших да се отдам на теоретична дейност. . . Малко философия, брошурки. . . стихчета. . . туй-онуй! . . Как ти се струва? Ще се занимавам безопасно с маркс-ленинизма, за собствено удоволствие.

Стефан се изсмя презрително.

— Не се смей! — сурово каза Макс. — Ти нямаш право да зарежеш партията, когато ти скимне.

Евреинът втренчи поглед в мрака на прозореца. Стъклото му отразяваше бедната вътрешност на стаичката, железното легло, крушката без абажур, грамадните купове от вестници и книги. Навън беше мрак, кална и кишава зима. И тогава неволно, всред някакво мигновено отпускане на волята, Макс почна да мисли за света, който беше оставил, и за зимните вечери, когато, облечен в хубав тъмен костюм, кокетираше в ателието на художничката с крайните си теории за изкуството.

Той седна на стола пред печката и бавно изу калните ъи разкиснати обувки. Загледа се в продънените им подметки някак учудено, сякаш не можеше да повярва, че са негови. А после пак почна да мисли за другия свят и за античното еврейско лице на художничката, което сега го изпълваше с горест и пронизваша тъга.

Водата се стопли и чайникът запя тъжно.

През един кишав мартенски ден в двора на склада сехтяха обичайните ежегодни скандали между Баташки и селяните, които бяха дошли от Средорек да предадат тютюна си на «Никотиана».

В целия склад кипеше трескава работа с новите машини на тонгата, а в двора гъмжеше навалица.

«Чистачките» прилежно разпределяха тютюневите листа в малки касетки, събирачът ги отнасяше с количката си, а майсторът ги изсипваше в ситата на машините за пресяване. Наистина тонгата беше по-удобен и по-хигиеничен начин за преработване на тютюна, но оставяше много работници на улицата. Най-напред я въведе «Никотиана», а след нея всички останали фирми.

Дворът беше задръстен от волски коли, коне и магара, натоварени с тютюн. Селяните, клекнали под стре-

хите или насядали върху балите, чакаха ред да предадат максулите си, пушеха лютиви цигари и обсъждаха безобразното поведение на Баташки. Никога майсторът на «Никотиана», сега директор на склада, не бе се показвал тъй свиреп и неотстъпчив при шкартирането. От време на време от навалищата, която заобикаляше масата му, поставена пред входа на помещението за необработен тютюн, се издигаха продължителни клевети и псувни. Калният двор, покрит с локви, миришеше на тютюн и на тор. Мартенското слънце грееше между бели разкъсани облаци, а топлият вятър топеше снега и водосточните тръби пееха радостно.

Баташки приемаше от сутринта. До масата му, отрупана с тефтери, стоеше децимал, чиято платформа двама носачи товареха и разтоварваха непрекъснато с купове от бали. Понеже нямаше доверие никому, Баташки лично проверяваше теглилките и сам вписваше килограмите в книгата. Приемането го беше изморило много, но въпреки това той продължаваше да отправя към селяните неизчерпаемия си запас от ругатни и обидни шеги. Пресипналият му глас ги наричаше непрестанно разбойници и шмекери, които искат да ограбят фирмата. Той носеше къса шуба, подплатена с вълча кожа, и каскет, под който кръглото му лице понякога добиваше от кръсърците такъв ярък моравочервен цвят, щото селяните очакваха с нетърпение да припадне. Но Баташки не припаднаше, тъй като беше отличен комедиант, не се ядосваше вътрешно и се зачервяваше само от физическото напрежение на виковете си. След като шкартираше тридесет, четиридесет и дори петдесет на сто от максула, той втикваше бързо в ръцете на потърпевшия квитанцията и го прашаше при касиера о тюхкане и плачливо мърморене, че опропаствал фирмата и че чорбаджията щял да го уволни, задето приемал боклуци. Но селяните от Средорек упорито бранеха правата си. Някои късаха гневно квитанциите, които Баташки втикваше насила в ръцете им, и натоварваха отново тютюна си, за да го закарат обратно на село. Това го вбеси наистина. Поведението на селяните миришеше на организирана акция. Дори един средоречанин му заяви направо, че всички производители, които имат повече от двадесет на сто шкартиран тютюн, ще направят оплакване в Народното събрание. Баташки се разпсува и ги нарече комунисти.

Докато ставаше всичко това, Джони стоеше отстрана и в качеството си на посредник се застъпваше от време на време за съселяните си, като молеше Баташки да намали шкартото. През последните няколко години страховете на Джони се бяха увеличили, правеха нощите му мъчителни и го превръщаха в посмешище на селото. Вечникой не обръщаше внимание на постоянните му оплаквания, че е преследван от злосторници. Поради всичко това той беше престанал да бъде добър агент-купувач, страхът разколебаваше безогледната му смелост в ограбването на селяните и Баташки мислеше да го уволни.

Тази сутрин, докато наблюдаваше скандалите с производителите и мислеше изтерзан дали някой от недоволните нямаше да запали имота му, Джони забеляза неочаквано нов тревожен повод за страхове. Между работниците, които пренасяха приетите селски бали в помещението за суровия тютюн, се мяркаше редовно един червенокос мъж. Къде бе виждал Джони този мъж? Непознатият нарамваше балата и се загубваше в склада, после се връщаше запъхтян и отново вземаше товар. При едно от своите идвания той срещна втрещения поглед на Джони и смутено наведе глава. Джони се престори, че не го забелязва, но при следващото си идване червенокосият се издаде сам. Той хвърли към Джони обезпокоен поглед, след това нарами балата и отново изчезна в помещението за неманипулиран тютюн. страховете бяха създали у Джони почти детективска наблюдателност и поведението на непознатия му се стори съмнително. Да, къде беше виждал този червенокос мъж? . . . Джони пресея в паметта си десетки подозрителни образи, но не можа да си спомни нищо. Уморената му от страхове мисъл се забъркваше и спираше безпомощно пред най-различни предположения. Най-сетне той се наведе към Баташки и го попита полугласно кой е непознатият. Но Баташки махна ръка с досада и продължи разправията си със селяните. Той познаваше глупавите, натрапчиви страхове на Джони и не счете за нужно да му отговори. Тъкмо в тоя миг работникът се появи отново. Сега Джони забеляза съвсем ясно, че непознатият го гледаше на свой ред, и това го изпълни с нова, още по-голяма тревога. Дали червенокосият нямаше да му отмъсти (Джони не се попита защо), ако беше разбрал, че шушукането с Баташки се отнасяше за него?

Смутен от новото подозрение и обиден от Баташки, Джони забеляза отдалеч Стоичко Данкин и отиде при него. Последният на тръгване от селото беше разпределил балите си между няколко чужди коли, понеже нямаше собствена, след това ги беше събрал отново закуп и сега стоеше до сиромашкия си максул, чакайки присъдата на Баташки. Стоичко имаше всички основания да се надява, че тя нямаше да бъде много тежка. Джони му беше обещал закрила. Като видя разтревоженото лице на приятеля си, Стоичко разбра, че нов страх трябва да бе влязъл в главата му.

— Какво? . . . Върви ли? . . . — попита той.

— Дерее ги! . . . — отвърна Джони, като хвърли сърдит поглед към дебелокожия, безчувствен към опасностите Баташки. — Живи ги дерее, но ще разплачат някой ден майка му. . . Та и аз покрай него.

— Какво? . . . Да няма пак нещо? — съчувствено произнесе Стоичко.

Джони кимна с глава разстроено. Стоичко Данкин извърна към него голямото си ухо и сините му очици замигаха бързо.

— Погледни натам! . . . — каза Джони. — Към децимала. Чакай, не бързай веднага. . . Видиш ли оня там, с червената коса, дето отнася балите.

Стоичко Данкин извърна малките си очички в указаната посока с такова усърдие, щото остана да се вижда само бялото им.

— Е! . . .

— Все мене гледа.

— Не се бой, нали сме заедно.

— Не си ли го виждал някъде?

Стоичко Данкин не можеше да устои повече и погледна бързо към децимала.

— Брей! . . . — тихо извика той, стреснат съвсем неочаквано.

— Какво? . . . Казвай! . . .

— Та това е оня, дето отведе Фитилчето, преди да го изядат вълците.

— Трай, не думай! . . .

Джони побледня и устните му затрепераха. Той си спомни изведнъж страшната, но вече забравена история о Фитилчето. Аутопсията беше установила върху огризания му от вълците труп следа от куршум в главата.

Той забеляза внезапно, че непознатият гледаше към тях и следеше разговора му със Стоичко. Без съмнение червенокосият си припомняше също къде ги е виждал и разбра, че са го познали. Единственото, което му оставаше, бе да се отърве от двамата свидетели на историята с Фитилчето. Джони не допусна друга възможност и страхът му се превърна в паника.

— Сигурен ли си? — заекна той.

Стоичко Данкин потвърди уверено, че не се лъже. Свежата му селска памет запомняше безпогрешно всеки, с когото бе разговарял веднъж.

— Ами сега? . . . — прегракнало попита Джони, сякаш животът му висеше на косъм.

— Сега какво! . . . Трай си и толкова! . . . — успокои го Стоичко. — Нали съм с тебе!

— Абе ти остави тая работа! . . . — тревожно произнесе Джони. — Нека ми тегли куршума, пък ти стой до мене, колкото искаш. — Джони не съзна, че ако станеше това, Стоичко се излагаше на същата опасност. — Слушай! . . . Да не запрашиш на село без мене? . . . Ще се върнем заедно.

— Няма. Къде без тебе! . . . — увери го Стоичко.

— Аз ще се върна скоро.

И обхванат от внезапно решение, Джони тръгна бързо към изхода на двора.

— Къде бре, Джоне? — попитаха подигравателно някои средоречани защитника си.

— Бърза работа. . . — трескаво обясни Джони.

— Хей, Джони! . . . — високо извика Баташки, когато видя, че агент-купувачът изоставяше помирителната си задача.

Но Джони се престори, че не го чува.

— Гиди, страхлива женка! . . . — изруга Баташки след него. — Пак ти е влязла някоя муха в главата! . . .

Средоречани се разсмяха високо. Повечето от тях внаеха за болезнените страхове на Джони и Баташки и щадеше вече достойнството му. В това време Джони бързаше към полицейското коменданство.

Когато Мако позна Стоичко и Джони, реши да излезе от склада веднага. Всяка загубена минута можеше да бъде съдбоносна. Но пред внезапно настъпилата опасност той почувствува и изненада колко отслабнал беше инстинктът му за живот. Щяха да го арестуват и накарат да приз-

нае историята с Фитилчето. Щеше да има разпит, изтезаване и може би разстрел без присъда. . . Е, та що от това? След случката с Лукан той се усещаше изоставен и безполезен. Искаше да се бори срещу погрешния курс, но му липсваше воля — основното качество на всеки комунист. Той беше дошел да работи за партията тук, размишляваше върху новия курс, но дейността му завърши само в образуването на малка групичка от няколко души. Лукан го беше победил.

Макс се усмихна хладно на заблудата си, че е призван да бъде работнически водач. Нещо се противопоставяше на това, нещо, което идеше от самата му личност, а не от трудностите в прокарването на новата тактика, която поддържаше. И това нещо се дължеше може би на недоверието в него — един пришелец в работническата класа, — на подозрението, че беше суетен и желаше да командува. Напразно бе идването му в тая работническа среда, към която се приспособяваше само външно. Напразни бяха и опитите му да създаде у работниците доверие към себе си. Те усещаха инстинктивно, че си оставаше чужденец. И може би имаха право. Липсваше му способността да ги разбере напълно, не бе закален, както трябва, от бедността и безправиято, не изпитваше достатъчно омраза към миналото. Някакъв суров закон се противопоставяше на усилията му и го караше да разбира все по-ясно защо работниците нямаха доверие в него. Той беше станал безполезен именно за това, че носеше от другия свят остатък от суетността, да се възхищава от себе си.

И всичко това раждаше в душата му някаква тежка борба, която го омаломощаваше вътрешно и правеше неспособен за действие или съпротива. Макс помисли горчиво: «Изгубих борбата с Лукан и затова се превърнах в безполезен парцал. . . Сега нямам желание да върша нищо. Един работник не би стигнал никога до това състояние.»

Спокойно, без паника, но с равнодушно съзнание, че все пак трябва да направи нещо, за да избегне опасността, той отиде при късавия майстор, който надзираше складирането на селските бали.

— Шчо бре? . . . — попита майсторът на македонския си език.

— Неразположен съм — рече Макс. Боли ме главата

— И мене гла'ата ме боли, ама работам. . . — наиздателно произнесе майсторът.

— Не мога повече. Отивам си.

— А лебот?... Шчо ке ядеш?

Макс не му отговори и го остави. Когато минаваше през двора, дойде му наум, че трябваше да предупреди за опасността и Стефан. С ускорени крачки той излезе от склада и се отправи към къщата на родителите му. От един месец Стефан живееше при тях и това даваше нов повод за недоверие у работниците. Макс стигна до къщата и позвъня на входа. Излезе майката на Стефан. Макс свали каскета си учтиво.

— Стефан ли търсите? — попита тя. — Няма го... Той замина снощи за София.

Макс си отдъхна. В тоя момент за Стефан нямаше никаква опасност.

— Благодаря. Извинете, госпожо.

Той се намери да си върви, но майката го спря.

— Господин Ешкенази — каза тя. — Влезте, ако обичате. Искам да поговоря малко с вас.

Тя погледна умолително грозното и похабено лице на Макс. Нямаше време за губене, но Макс се съгласи. За пръв път тази учтива, малко тъжна жена искаше да разговаря с него. Влязоха в гостната.

— Ето какво, господин Ешкенази... — Майката търсеше думи и сякаш не можеше да ги намери. — Аз зная, че вие сте много умен и образован човек... Не ви ли се струва, че вие и Стефан бихте могли да работите пак за същата идея... как да се изразя... пак за същата кауза, но в друга област... Разбирате ме, нали?... Извинете, аз съвсем не желая да се бъркам в убежденията ви.

— Да, разбирам, госпожо.

— Работата по складовете е... някак си... неподходяща за двама ви... Тя ви изхабява безполезно... Не забелязвате ли?... Това е, което исках да ви кажа... Простете!... И още едно.

Тя се изчерви и смути пак. Макс я гледаше с дълбоко съчувствие. Бедната и загрижена майка!... Все пак колко уважаваше убежденията у другите!...

— С първото ви мнение не съм съгласен, но говорете свободно, госпожо.

— Да, благодаря!... Исках да ви помоля, ако не сте съгласен с това, поне да му внушите, че е необходимо да кара едновременно и университета... Нека вземе пър-

во образованието си като вас. . . Той има за две години изпити в Юридическия факултет.

— С това съм напълно съгласен и обещавам да го направя, госпожо. . . — каза Макс. — Дори по мое настояване той се съгласи да се яви на матура като частен ученик.

— Наистина ли, господин Ешкенази? . . . Много ви благодаря! . . . Аз имам убеждението, че Стефан ви обича много и слуша само вас.

Тя поръча на слугинята да направи кафе, но Макс се изправи бързо. Обзе го безпокойство, че губи ценно време. Като видя бързината и тревогата, с която искаше да си върви, тя не настоя.

Макс излезе от къщата и тръгна към пазарната улица в долната част на града, където се намираше квартирата му. Мартенското слънце изсушаваше бързо земята. Дърветата бяха вече напъпили. Той се загледа в синьото небе, от което вятърът беше измел облаците, и почувствува тих копнеж към пролетта, към живота и света. И тогава пак си спомни за миналото и възмущението му изпъкна жената от другия свят — старовремски накит от древен еврейски род, който беше дошел преди четири века от Испания и нямаше наклонност към търговия, а даваше само равини, юристи и лекари. В очите ѝ трептеше романтиката на минали времена и подвижна, игрива мисъл, която се подиграваше на традициите, но нямаше сила да скъса с тях. И тогава Макс пак съзна, че именно поради тая връзка със стария свят, която му пречеше да се приобщи напълно към новата среда, работниците бяха отказали инстинктивно да му дадат сърцата си и Лукан го бе победил.

Той продължаваше да слиза към долната част на града, като мислеше за разни други неща, но оставаше странно равнодушен към непосредствената и близка опасност, която заплашваше живота му. Все по-силен ставаше копнежът му към миналото и все по-голяма досадата от настоящето. Когато тръгна по пазарната улица, той срещна група безработни, които отиваха към тютюневите складове. Те правеха това всеки ден и висяха с часове пред складовете, като се надяваха, че ако фирмата почне да работи, щяха да бъдат ангажирани първи. Но още много малко фирми бяха започнали да манипулират. Улисани в грижите си, работниците минаха покрай него, без да го

поздравят, макар че го познаваха и бяха работили с него в склада на «Никотиана». Това го разгневи. Но после му дойде наум, че държането им не можеше да бъде друго. Конспиративните ядки на Лукан го бяха посочили като опасен фракционер. Пък най-сетне какво общо имаше сега между Макс и тях? Той се замисли. Може би идеята, може би еднаквата крайна цел! . . . Но и това сега му се стори несигурно. В такъв случай той трябваше да се чувства между тях, а не отделно от тях, да работи като редник, а не да очаква команден пост в стачката. Той си спомни, че болшевиките наричаха това «генералщина». И тогава му се стори, че другият източник на вътрешната му борба идеше не толкова от погрешния курс на Лукан, колкото от нараненото честолюбие и че на това именно честолюбие се дължеше сега усещането му за безполезност, за разбит живот и равнодушие пред смъртта. А един работник, излязъл от низините на бедността, нямаше никога да изпадне в това състояние да се отпусне така.

Най-после той стигна до сарашката работилница на Яко и се качи в стаичката си. Трябваше час по-скоро да вземе куфара си и да тръгне за София. Планът му бе да излезе на шосето и да вземе някой случаен камион, който отиваше натам. Пътуването с влак му се стори опасно и свързано с губене на време. Макс почна да прибира вехторните си, хвърляйки ги в напукания картонен куфар, и докато правеше това, изпита отново усещане за безнадеждност, като че животът му беше свършил отдавна и всичко, което можеше да се случи сега, не го засягаше ни най-малко. Цялото бързане му се стори безсмислено, сякаш спасяването от опасността щеше да го изложи на още по-голяма досада. Искаше да избяга за София. А какво щеше да прави там? . . . Пак чувство на изоставеност от другарите, пак унизително просене на дребна чиновническа служба от далечните богати роднини, пак подигравателни намеци, че се връща като блудния син, като глупав фантаст.

Макс прекъсна прибирането, за да запали цигара, и погледна разсеяно през прозореца. На улицата, върху отсрещния тротоар, стоеше висок младеж с бледо подпухнало лице и сиво палто. Едната му ръка беше в джоба.

Той позна веднага един от цивилните агенти на полицията. Но дори сега не изпита съжаление, а само из-

вади пистолета си, пригответи го за стрелба, седна до масата с лице към вратата и продължи да пуши.

Дългия чакаше търпеливо на тротоара. Той бе извърнал глава към площада, но очите му хвърляха всеки две секунди бърз поглед към къщата на Яко. Това бяха неприятни, тъжни и вли очи, покварени от жестокост и страх. Този агент минаваше за виртуоз в биенето при изтръгване на показания, но винаги изпитваше страх. И сега също го беше страх, макар да нямаше особена причина за това. Той чакаше потиснато другаря си, за да арестуват заедно съмнителния. Двамата излязоха от полицейското комендантство едновременно. Единият отиде да търси Макс в склада на «Никотиана», а другият — в квартирата му. Оня, който беше отишъл в склада, но не можа да го намери там, се върна в комендантството, откъдето шефът му заповяда да се присъедини към другия, чакащ пред квартирата.

Дългия се ядосваше и ругаеше мислено бавността на другаря си, но не смееше да влезе в квартирата сам. Той се беше обадил вече по телефона в комендантството и знаеше, че другият е тръгнал оттам. Оня, който трябваше да дойде, се показа най-после зад ъгъла на съседната улица. Той беше нисък, дебел, с усмивка на шмекер, който гледа несериозно на работата си. Вървеше, без да бърза, и ядеше фъстъци. «Свиня» — гневно помисли Дългия, но не го изруга, защото колегата му щеше да се ухили, а това го дразнеше още повече.

— Защо не взе униформени! . . . — троснато попита Дългия.

Веждите на дебелия се повдигнаха глупаво.

— Нали ти казах по телефона! . . . — с тревожен глас заблегна Дългия.

— Хайде де! . . . — ухили се лекомислено дебелият. — И в тая дреболия униформени! . . .

Дългия почервеня от гняв и мрачно сви устни.

— Говедо! . . . — изруга той. — Ти гледаш през пръсти на работата си, но някога ще те надупчат като решето. . . Не знаеш ли, че политическите са опасни?

Той почувствува презрение към лекомислието на другаря си и омраза към жертвата, която щяха да арестуват. Опасна и кучешка професия бе тяхната! . . . Гледаш, мижитурка, охлузен бедняк, а когато се приближиш да го арестуваш, изведнъж изпразва цял пълнител в ко-

рема или главата ти. Той беше виждал убити колеги в моргата и споменът за тях го преследваше като кошмар. «Политическите са опасни» — пак помисли Дългия и тъпата животинска омраза, която изпитваше към тях, се засили още повече. От нея се раждаше и жестокостта, а която ги изтезаваше след арестуването. Но при всяко арестуване на нова жертва той изпитваше угнетяващо непреодолимо смущение. И затова сега бе тъй нервен и сърдит.

— Добре де, добре!... — успокои го дебелият. — Аз ще вървя пръв.

— Хайде да те видим!... — каза Дългия, сякаш отстъпваше великодушно.

Дебелият го погледна подигравателно, съзнавайки превъзходството на храбростта си.

— Какво ще ме видиш?... — възрази той, като мляскаше фъстъците. — Аз си знам работата и винаги правя това... Не съм пълзльо като тебе.

Дългия замълча унижително. Страхът го накара да не разколебава решението на другаря си. Когато минаха на тротоара до къщата, той влезе в сарачницата, а дебелият остана при входа.

В това време Яко се пазареше шумно с някакъв селянин. Дългия се приближи до тях и прекъсна грубо разговора им. Яко го погледна тревожно. По самоувереното му влизане той разбра, че е човек на властта. Сарачът имаше дълга посивяла брада. Тази брада заедно с кирливото калпаче и кожената престилка му придаваха старинен и чудноват вид, който раздразни агента.

— Имаш ли квартирант? — сурово попита Дългия.

— Молим?... Квартирант?... Имам, господине.

Бързата мисъл на Яко разбра изведнъж всичко. Той отдавна подозираше, че Макс ще му докара неприятности с полицията, но не искаше да го изгони от алчност към наема на стаичката. И ето ти сега беда!... Като проклинаше сребролюбие то си, Яко кимна доверително с глава, сякаш искаше да потвърди, че беше съгласен напълно с предпазните мерки на властта.

— Заведи ни веднага в стаята му!... — остро заповяда агентът.

Яко усети предчувствие за нещо лошо и брадата му ватрепера от страх.

— Молим господине!... Rebeka, ven aquí mujer!...¹
Молим. Да не остава празен дукайн. . . Rebeka !...
Ven aquí!... Молим, господине!... Rebeka, ven aquí
mujer . . . Молим, господине!... Rebeka!... Rebeka!...

Яко викаше, като обръщаше главата си последователно ту към селянина, ту към работилницата, сякаш искаше помощ. Най-после Ребека излезе от една малка врата, бършейки в престилката мокрите си ръце.

— Què hay...² — сърдито попита тя.

— Quedate aquí!³ — заповяда Яко и кимна с глава на агента да го последва.

Излязоха на тротоара пред работилницата. Дългия правеше нервни гримаси. Страхът го измъчваше жестоко. Цялата обстановка му се струваше несигурна и пълна с изненади. Дали тоя тип нямаше да хвърли бомба?

— Върви с евреина!... — заповяда той на колелата си, като се стареше да се покаже спокоен, макар че въбите му тракаха от страх.

— Аз ли?... — подигравателно произнесе дебелият, но с явна готовност да изпълни заповедта.

Той не се боеше никак и паниката на по-старшия му колега го забавляваше.

— А какво?... Аз ли?... — ядно възрази Дългия. — Ти си по-млад и трябва да свикнеш. . . Ще те представя за награда пред началството.

Дебелият агент се изсмя високо на това обещание и тръгна след Яко, като стисна за всеки случай пистолета в джоба на палтото си. Дългия отдъхна и остана на тротоара сам. Един къс тунел съединяваше под втория етаж на къщата улицата с малкото, вмирисано на помия дворче. В дворчето имаше две врати: през едната се излизаше от сарачницата, а през другата — от жилището. Дебелият и Яко влязоха във втората врата. Като се увери, че жилището нямаше друг изход, Дългия отиде при нея и застана малко настрана, за да може да стреля във фланг, ако съмнителният се опита да избяга. В продължение на няколко секунди той чуваше как дебелият и Яко изкачваха стъпалата на дървената стълба. Напрежението и страхът му ставаха все по-големи. «Кучешки занаят е нашият!...» — пак помисли той, като облиза пресъхналите си устни и по заглъхващите стъпки позна, че двамата бяха изка-

¹ Ребека, ела тук, жено!...

² Какво има?

³ Остани тук!

чили вече стълбата. След това настъпи тишина, а после изведнъж се разнесе редица от изстрели, последвани от задавен хриптящ вик. Нещо тежко, вероятно тялото на дебелия се строполи по стълбата. Дългия се прилепи до стената и зачака с изваден пистолет, готов за стрелба. Миг след това той чу още един изстрел, а после се разнесе гъгниво и мрачно виене, прекъсвано от неразбираеми, проточени думи на еврейски език. Някой слизаше бавно по стълбата и сякаш се стараяше да избиколи или прескочи нещо върху нея. Дългия чакаше напрегнато, но вече без паника, сигурен в стрелбата от удобната си позиция. Гъгнивото безпомощно виене стана по-високо. «Евреинът» — презрително помисли агентът. Той почака още малко. Неразбираемият говор — смес от клетви и плач — му се стори противен и го накара да изпсува. Най-после от вратата изскочи Яко. С протегнати към небето ръце сарачът хукна към улицата. Лицето му беше разкривено от ужас, а под зиналата червена уста се вееше брадата му, рядка и посивяла. Плиткото калпаче и кожената престилка му придаваха още по-зловещ вид. Агентът изтича бързо и встана пред него с пистолет в ръка.

— Що? . . . Кой стреля? — изрева той.

Когато Яко видя пистолета, ужасът му стана неопишуем.

— Мо. . . мо. . . мо. . . — почна да заеква той.

— Идиот! . . . Говори бързо!

— Мо. . . мо. . . мо. . . молим. . .

Главата, ръцете, краката, цялото тяло на Яко трепереха. Агентът го блъсна грубо настрана и отново зае предишната си позиция. Яко изтича на улицата, надавайки грозни хрипливи викове. Дългия продължаваше да чака. Отгоре не се чуваше никакъв шум. Най-после той разбра, че драмата във втория етаж беше свършила, и усети егоистична, животинска радост, задето се беше отървал и тоя път. Но реши да не напуска позицията си още малко. Понякога тия типове, дори смъртно ранени, се вдигаха и стреляха пак. В дворчето влезе стражар. Зад него се събираше уплашена тълпа.

— Полицай! . . . Дай тревога! . . . — извика агентът.

След пет минути пристигна Чакъра с отделение от стражари. Малко бледен, но умело и спокойно, старшията блокира къщата и отстрани тълпата. Към обсадения отпавиха покани да се предаде, но къщата мълчеше.

Чакъра попита има ли доброволец да се качи горе. Никой от подчинените му не отговори. Тогава той стисна зъби, извади пистолета си и тръгна сам. Последва го един млад стражар с красиви черни мустачки, зад когото страхливо и нерешително тръгна агентът. Върху горната част на стълбата, с протегнати ръце и глава надолу, лежеше неподвижно дебелият. Лицето му беше разцепено на две половини от една почти непрекъсната линия гъсто, последователно изстреляни куршуми. Чакъра го прескочи невъзмутимо и продължи нагоре. В такива минути той мислеше само за достойнството си на старши стражар. Вратата на стаичката, в която живееше Мако, зееше полуотворена.

— Предай се! . . . — високо извика Чакъра. — Къщата е блокирана.

И в същия миг се прилепи до стената от едната страна на вратата. Дългия и стражарят се снишиха зад трупа на дебелия. Не последва никакъв отговор. Чакъра направи още няколко стъпки покрай стената и повтори поканата, приближавайки се към вратата. Пак му отговори мълчание, тежко, напрегнато и сякаш лишено от живот. Старшията погледна към стълбата. Зад трупа на убития се подаваха пистолетите на стражаря с мустачките и цивилния агент. Сега Чакъра помисли за семейството си. След късо колебание той ритна мрачно вратата и надзърна в стаичката.

Върху пода, сред локва кръв, лежеше Мако Ешке-нази. Той бе изстрелял последния куршум в устата си.

XVI

Секретарят на господин генералния директор на «Никотиана» чакаше със свито сърце звънеца, който щеше да го повика на доклад. Днес той се боеше особено много, понеже имаше неприятни телеграми от провинцията, която можеха да направят шефа заядливо възискателен. От пет минути той препрочиташе телеграмите нервно, като се стараеше да прецени коя от тях е най-малко неприятна, за да я постави отгоре. Най-после звънецът го повика.

Секретарят влезе като провинен ученик, извикан от класния си наставник за мъмрене, и потрепера леко, сякаш беше виновен за нещата, които ставаха в провинцията.

Погледът му се втренчи в лицето на шефа и откри с облекчение, че то не беше особено зло. Дори, напротив, както винаги в понеделник, то имаше свежия и доволен израз на човек, прекарал празника с любовницата си в Чамкория. Но телеграмите, телеграмите. . . С плахи крачки секретарят стигна до бюрото. Лицето на шефа прие изведнъж обикновения си студен израз, без който сякаш му беше невъзможно да разговаря с подчинените си.

— Има ли нещо? — небрежно попита господин генералният директор.

— Стачка! . . . — прегракнало измънка секретарят. — Работниците са предявили искания и заплашват със стачка.

— Стачка ли? . . .

Лицето на Борис стана бледно, после почервения изведнъж и застина в гневна гримаса на човек, получил внезапно плесница. И това бе действително неприятна плесница, като се вземеше предвид, че тъкмо сега стачката можеше да причини досадни неприятности на «Никотиана» и да разклати доверието на германците в нея още при първите ѝ доставки.

— Къде? — с мрачен глас попита Борис, като се съвзе от удара.

— Навсякъде! . . . — отговори секретарят. — По всички клонове, във всички фирми. . . Изглежда, всеобща стачка.

— Какво искат?

— Много неща. . . Но главното, право на свободни синдикати, премахване на тонгата и повишаване на надниците.

Секретарят постави телеграмите върху бюрото, чакайки уплашено решението на шефа си. Борис ги прочете и вахвърли настрана.

— Идиоти! . . . Те са обезумели! . . . — изхриптя той.

После запали цигара и остана с наведена глава, обмисляйки първите си действия. Жилите върху бледното му и красиво чело биеха силно. Стачката трябваше да се смаже незабавно. Безмилостно. Но как я бяха допуснали? Ех, че баби са клоновите директори! . . . И полицията също! Той внезапно повдигна глава. Секретарят го гледаше плахо с бележник и молив в ръка, измъчен от мисълта дали щеше да стенографира правилно всичките му нареждания. Но Борис не даде никакви нареждания, а само каза:

— Свържете ме с «Джебел»! . . . После вземете председателя на Съюза на индустриалците и министър-председателя! . . .

Секретарят изтича при телефона в стаята си. По жичите забръмчаха разговори.

Собственикът на «Джебел» беше председател на Дружеството на тютюнотърговците, но нищо не можеше да го изтръгне от съня след нощната оргия в кабаре «Империал». Вместо него се обади главният му експерт.

— Каква е тази работа бе, Папазов?

— Широко организирана акция, господин Морев. . . Всички сме изненадани.

— Изглежда, че полицията е спала! . . .

— Да, скандално! . . .

— Слушайте сега! . . . Аз се наемам да ги смажа бързо, ако ме подкрепите.

— Може ли да не ви подкрепим? . . . Какво искате?

— Само пълномощие да преговарям от името на всички търговци.

— Чакам шефът да се събуди. Ще му кажа, че е необходимо да свика събранието веднага.

— Сигурен ли сте в единодушието? . . . Има типове, които ще злорадствуват, ако манипулацията на «Никотиана» закъснее.

— Да — отговори експертът. — Но това са чакали. . . Пигмеи! . . . Какъв е вашият план?

— Да изморя стачния комитет с чакане, докато спечелим истифчиите. . . После ще обявим локаут и никакви отстъпки! . . . Те са изгладнели през зимата и не могат да упорствуват дълго.

— Идеята ви е много добра, господин Морев.

Борис остави слушалката. Секретарят му трескаво почна да търси председателя на Съюза на индустриалците и сполучи да го открие чак в Габрово.

— Дайте Габрово, моля! . . . Много бърз разговор, моля! . . . Господин генералният директор на «Никотиана» желае да говори с вас, моля! . . .

Облят в пот от напрежение, секретарят натисна комутатора и свърза по телефона гласовете на могъщите хора. Единият обличаше цялата българска армия със сукното на фабриките си, другият изнасяше една трета от

българския тютюн в Германия. Господин генералният директор на «Никотиана» молеше с изискана вежливост. Господин председателят на Съюза на индустриалците се съгласяваше с далновидна любезност. Нима беше възможно да не се разберат? И те се разбраха. Господин председателят на индустриалците обеща да пусне окръжно до членовете на съюза да не приемат на работа стачкуващи тютюноработници.

Секретарят отново почна да върти диска на телефона. Сега той търсеше министър-председателя и пак се обливаше в пот. Но министър-председателят, уморен от държавните работи, бе отишъл някъде да почива, а може би и обратното: уморен от почивката, се беше заловил по изключение с държавна работа. Той беше всеизвестен ленивец на лакейска служба в двореца. Имаше подпухнало лице и сънливи, уморени от бридж очи. Някой му беше внушил, че е незаменим държавник, и това го караше да смайва страната и чуждите правителства с непрекъснати дипломатически актове, които приличаха на поклонни във всички посоки. Останалото той предоставяше на чиновниците си. Но сега министър-председателят не можеше да се намери никъде и секретарят погледна безпомощно през отворената врата господин генералния директор на «Никотиана».

— Търсете, търсете! . . . — каза Борис. — Трябва да намерим под дърво и камък този лентяй! . . .

Секретарят въртеше диска отчаяно, като ставаше все по-дързък към подчинените и домашните на министър-председателя. Той молеше, искаше, настояваше, заклинаше. . . И най-после успя да изтръгне от домашните, че господин министър-председателят е отишъл в събота на гости във вилата на един от своите богати приятели и че още не се е върнал оттам. Секретарят погледна шефа си, съобщавайки отговора.

— Потърсете го там! . . . — спокойно заповяда господин генералният директор на «Никотиана».

За него президентът на България си оставаше това, което беше за всички останали: глупав и мързелив държавен чиновник, когото трябва да сригаш, ако спи. Но за разлика от всички останали господин генералният директор на «Никотиана» можеше да го сригва наистина. Президентът се обади с дрезгав, кисел и сънлив глас, който изведнъж стана любезен, щом разбра кой беше

насреща. Господин генералният директор тук вече не молеше, а искаше. И той поиска настойчиво да се внушат много неща на министъра на вътрешните работи (в когото «Никотиана» не беше в добри отношения), на мнозинството от Народното събрание, на директора на полицията, на главния инспектор на труда и на гарнизонните началници в големите тютюневи центрове.

— Да, да. . . — отговаряше президентът. — Бъдете спокоен, драги Морев! . . . Това е политически въпрос, който може да ни изложи в чужбина. . . Да, да! . . . Ще ги смажем веднага! . . . Да, да! . . . Правителството стои зад вас. . . Да, да!

И президентът каза още много пъти «да, да». Той беше свикнал да отговаря на двореца и на богатите си приятели винаги с «да, да», поради което имаше доста влогове в швейцарските банки и мислеше да напусне вече политиката в знак на несъгласие с германофилския курс. Така той щеше да покаже пред обществото нещо, подобно на характер, и нямаше да изглежда като бившите президенти на изхабен и захвърлен от двореца парцал.

Господин генералният директор на «Никотиана» остави слушалката и без да губи нито минута, почна да диктува на секретаря си писмо-циркуляр до клоновите директори на фирмата. Тук той стигна до върха на жестокото си умение да управлява, което щеше да постави гладните в пълна безизходност. Той заповядваше на директорите да откажат след обявяването на стачката каквито и да било преговори с избраните работнически делегати под предлог, че тия делегати представляват провокаторски елементи. След това те трябваше да искат избор на нови делегати от нови работнически събрания, в които «редът» щеше да бъде «гарантиран» от полицията и пълномощията за преговорите — възложени на истински безпартийни. Нареждаше се изрично «да не се бърза» и да се «изчаква» развитието на събитията, което значеше на прост език да се лъжат и разтакават работниците, докато изхарчат последните си спестени пари и гладът ги принуди да отстъпят. За «спокойното протичане» на преговорите, т.е. разтакаването, генералният директор съветваше да се прибегва до местните трудови инспектори, които щели да получат инструкции за «безпристрастното» изглаждане на конфликта. Писмото завършваше с човеколюбива покана да се запазят «коректни» отношения с работниците.

Но освен това писмо генералният директор продиктува до клоновете и второ, което носеше надпис «лично поверително» и в което нещата се разглеждаха по-открито. Директорите на складовете трябваше да издирят «патриотичните» и «предани» на фирмата работници и да ги «склонят чрез възнаграждение» да влязат в стачните комитети. От само себе си се разбираше, че на работниците комунисти трябваше да бъде обявена «безпощадна война» и «широкото съдействие» на полицията. На работническите събрания за избор на нови делегати те трябваше да бъдат изобличени в «своята продажност» от безпартийните и другите «по-умерени» елементи. Ако тия елементи изкажеха желание да се върнат на работа при старите условия, трябваше да бъдат приемани веднага. Заповядваше се утрояване на числото на въоръжените пазачи и денонощно дежурство на чиновниците при телефона, за да бъде повикана полицията, а в случай на нужда и войската, ако настъпеха безредици и работниците започнеха да нападат складовете. Забраняваше се на директорите да разискват с избраните делегати каквито и да било условия за прекратяване на стачката. Условията щяха да бъдат съобщени на делегатите от генералния директор при обиколката му в провинцията. Така господин генералният директор си запазваше правото на по-силния да почне преговорите, когато намереше за добре, т.е. когато гладната изтощена маса почнеше да се връща на работа при старите условия и работническите делегати престанеха да бъдат вече делегати.

От това писмо на генералния директор, както и от предишните му нареждания лъхаше студенина, егоизъм и жестокост към хиляди беззащитни същества, които от сутрин до вечер работеха в складовете му срещу окаяни надници. Но той не виждаше, не съзнаваше това, пък и да го съзнаваше, нямаше да се трогне, защото дори слабата младежка чувствителност, която притежаваше порано, беше почнала да замръзва в годините на зрелостта, в триумфа на енергията и успехите му.

— Къде е Костов? — внезапно попита той, когато свърши диктуването на писмата.

— Замина за Рилския манастир — отговори секретарят.

— Кога?

— Този сутрин.

— Казахте ли му за стачката?

— Да! . . . Той ме натовари да ви кажа, че напуска работата за един месец и не желае да бъде обезпокояван. . . Извинявам се. . . Аз ви предавам точно думите му, по негова заповед.

— Значи, и той стачкува! . . .

Секретарят очакваше светкавица от студен гняв, но вместо това господин генералният директор се разсмя. Секретарят за пръв път виждаше шефа си да се смее, и то при случай, в който всеки друг нормален генерален директор би избухнал в справедлив гняв. Само дяволът можеше да разбере тия тузове! . . . Секретарят се усмихна на свой ред плахо, механично, от учтивост. Въпреки стачката господин генералният директор беше в добро настроение. Може би това се дължеше на любовницата му. Секретарят я беше зърнал веднъж в колата му. Тя изглеждаше тъкмо обратното на онова, което можеше да се очаква за любовница на милионер: беше хубаво, но скромно момиче — без грим, без накити, без никакво желание да се показва с него. Секретарят я намираше безинтересна. Той харесваше само блестящите, разкошно облечени жени, на които се любуваше всяка седмица, посещавайки американски филми. Да, чудни хора бяха тия тузове! . . . Но той пак се разкая за своето учудване. Шефът го гледаше строго и студено. Един секретар не трябваше да се заразява така свойски от смеха на господаря си.

— Пригответе бързо писмата! — заповяда господин генералният директор. — Ще чакам да ги подпиша.

Той запали цигара и се загледа през отворения прозорец. Беше пролетен ден, към края на април. Небето синееше, а из въздуха се носеше миризма на люляк.

Господин генералният директор на «Никотиана» получи пълномощия от всички тютюневи фирми и поведе борбата с добре обмислени ходове.

Понеже директорите на складовете в провинцията отказаха да преговарят с работниците, последните избраха делегация, която да поиска среща с господарите в София. Делегацията се състоеше от десетина мъже и две жени. Господин генералният директор отказа да се срещне с тях, като заяви, че те са «агенти на Коминтерна», и съобщи на главния трудов инспектор желанието си да

преговаря само с делегати, избрани в общи работнически събрания, а не от членове на складовите дружества. Той отказа, след като принуди делегатите да чакат четири дни в един евтин хотел и след като се скри доста умело от някои политически лица, които се опитаха да посредничат. От своя страна трудовият инспектор даде настойчиви уверения — които за жалост не се сбъднаха, — че ще убеди господин генералния директор да се срещне с делегатите. Така се изгубиха напразно още три дни. А през това време директорите на складовете в провинцията изпълниха всички нареждания, които получиха от господарите си. Между работниците се появиха агитатори, които бяха пак за стачката, но искаха нови събрания и избори на нови стачни комитети и нови делегати, защото избраните първия път — казваха те — вземали чужди пари и за сметка на работническите нещастия искали да се отличат пред ония, които им плащали. Едновременно с това агитаторите уверяваха, че господарите не са толкова неотстъпчиви, колкото ги представяли някои, и че са готови да се разберат с работниците, без да се стига до стачки, побоища и проливане на кръв: Трудовите инспектори красноречиво потвърждаваха това, като посочваха за пример Италия и Германия.

Дойдоха топлите дни на май и станаха нови събрания с разрешение на полицията, която предварително одобряваше ораторите и се показва строга, но доброжелателна. В тия събрания след дълги спорове бяха избрани едва по една трета от предишните състави на комитетите и нова делегация замина за София. Някои работници съзнаха ясно, че така се загубиха ценни дни от времето, през което тютюнът ферментираше и през което прекъсването на работата, особено от истифчиите, щеше да докара големи рискове за господарите и да ги направи следователно по-отстъпчиви.

Делегатите чакаха нови три дни, докато господин генералният директор на «Никотиана» се завърне от почивката си в Чамкория. А когато се завърна, работниците бяха изправени пред друга изненада.

Срещата стана в Главната инспекция на труда. Шестимата делегати — между тях беше успял да се промъкне и Блаже — насядаха около масата малко смутени и същевременно поласкани от вежливостта на главния инспектор. Те бяха в чистички вехти дрехи, напоени с тютю-

невата миризма на складовете, но изчеткани и грижливо изгладени от жените им. Някои бяха сложили дори евтини вратовръзки, което в очите на трудовия инспектор се стори като белег, че спадат наистина към умерени среди. Господин генералният директор на «Никотиана» показва пълномощното си от тютюневите фирми и почна да говори с леден и сух глас, който изненада неприятно социалдемократите и развали доверчивото въодушевление, с което бяха дошли на срещата.

Той почна най-напред с тонгата. Тонгата бе според него национален въпрос. Премахването на тонгата е немислимо. Без тонгата занаятчийство няма да има ни купувачи, ни търговия, ни манипулация, ни производство на тютюн. Ето защо въпросът за тонгата не трябва въобще да се поставя.

Главният инспектор на труда драскаше с автоматичния молив върху бележника си платноходка и кимаше одобрително с глава. Той беше хубав младеж, завършил право в Германия. Имаше цъфтящо розово лице и черна, мека като коприна коса. Очертаваше се като областен шампион по тенис, но не по-малко и за търговски съветник в легация. Делегатите социалдемократи проследиха в опулени от изненада очи одобрителното кимване на главата му. Та нали местните инспектори на труда дадоха да се разбере, че въпросът за тонгата ще се реши благоприятно.

— А работниците, които ще останат без работа? — внезапно попита Блаже.

— За тях ще се погрижат държавните фактори — равнодушно отговори генералният директор. — Това не интересува фирмите.

— Какво е направила държавата досега? — възрази Блаже.

В погледа му светнаха горчиво-насмешливи пламъчета, а гласът му прозвуча предизвикателно. Всички разбраха веднага, че той беше предварително уверен в жалкия изход на преговорите.

— Как какво?... — сърдито изръмжа главният инспектор на труда.

Младостта му будеше отначало доверие у работниците, но сега им стана ясно как се бе издигнал до високия пост. Въпреки изтънчената си, почти женствена външност този младеж беше изпечен и закоравял под-

лец. Той изгледа многозначително дръзкия делегат и помоли господин генералният директор да продължи.

Господин генералният директор премина набързо върху другото искане на работниците — правото им да се организират свободно. Това искане също не интересуваше фирмите и той го отмина с презрителна забележка, че работниците не трябвало да усложняват въпроса с политически прищевки. Но господин генералният директор се спря подробно върху желанието им да се увеличат надниците с двадесет на сто. В продължение на час и половина той описва изчерпателно как се беше развила кризата в тютюневите цени, какви героични усилия бяха положили фирмите, за да спасят производството, и колко тежко продължаваше още да бъде положението им. Заключение то му беше пропито със студена горчивина и съжаление. Фирмите не могат да дадат никакво увеличение на надниците. В настоящия момент те изнемогват. Да, фирмите и производството са пред прага на разорението, ако увеличат надниците. Той извади от чантата си куп книжа и доказа фактите с цифри.

Настъпи мълчание, в което отвън долетя военна музика. Делегатите гледаха втренчено елегантния костюм на директора, сякаш не можеха да проумеят как беше възможно да съществуват толкова хубаво облечени хора, докато хиляди жени и деца водят полугладно съществуване. Те си спомниха неволно за къщата му в най-тихата и сенчеста част на София, която струваше милиони, за американската му кола, за вилите му в Чамкория и Варна. Те си спомниха също тъй за къщите, вилите и колите на другите тютюневи господари и за грамадните заплати, които получаваха експертите и директорите им. Възможно ли беше да се твърди, че фирмите не могат да увеличат с двадесет на сто жалките надници? Дори социалдемократите, у които трудовия инспектор имаше пълно доверие, почувствуваха колко дръзка беше тази лъжа. Но господин генералният директор не се смути от явната ѝ несъстоятелност и продължи с нахалството на по-силния.

— Вие искате увеличение на надниците с двадесет на сто — каза той, като втренчи хладните си очи в лицата на делегатите, сякаш желаше да ги упрекне в тяхното безсърдение. — Но питате ли се откъде фирмите могат да вземат тия двадесет на сто? . . . Ние понесохме най-големия товар на кризата, загубихме най-добрите купувачи

в чужбина. . . Ние плащаме най-големите данъци, правим разходи за новите машини и тонгата, подобряваме хигиенните условия, осигуряваме ви в случай на болест и злополуки. . .

Всичко това господин генералният директор подкрепяше с цифрови данни, които делегатите наистина трудно можеха да проверят.

— Вярно. . . — продължи той с добродушна снисходителност към съсловието, което представляваше. — Ние живеем по-добре от вас. . . Но затова пък вие нямате нашите грижи и безпокойства. Ако всеки от вас мисли как да нахрани въщи две или три гърла, ние трябва да държим сметка как ще изплатим надниците на четиридесет хиляди тютюноработници и чиновници. . . Всъщност ние мислим повече за вашите жени и деца, отколкото вие, когато искате увеличаване на надниците и разорението на фирмите.

Генералният директор млъкна, търсейки в мисълта си други съкрушителни доводи. Трудовият инспектор довърши с молива си платноходката и почна да рисува ракетата за тенис. Ако работата свършеше с пет на сто и фирмите му дадяха обещаното възнаграждение, той щеше да летува във Варна като охотен човек. Мълчанието му показваше недвусмислено, че е съгласен поначало с директора. След това той щеше да предложи, както бе уговорено, десет на сто, за да се стигне до съгласие между три и пет на сто, ако работниците се окажеха упорити и стачката заплашваше тютюните с разваляне. Но това щеше да стане чак при втората или третата среща. Двамата социалдемократи и безпартийните също мълчаха, чакайки директорът да се изкаже. Те не искаха да възразят остро, защото се бояха да не бъдат обвинени в комунизъм, и желаеха от сърце въпросът да се реши с десет на сто. Само Блаже се осмели да вземе думата.

— Струва ми се, че има доста голяма разлика между вашите и нашите грижи — гневно забеляза той. — Не ги смесвайте и не мислете, че имате пред себе си глупаци! . .

За миг генералният директор се смути.

— Какво? . . . — произнесе той. — Какво искате да кажете?

— Казвам просто, че не сме малоумни, за да ни говорите такива лъжи. . . — продължи Блаже с твърд глас. — Ако тютюневата търговия вървеше зле, капиталите ѝ

веднага щяха да се пласират в друг сектор. Фирмите работят за собствени печалби, а не за благо на работниците си. Ако мислеха за нас, децата ни нямаше да боледуват от туберкулоза и да правим стачки. . . Следователно това, което казахте преди малко, не е вярно.

— Значи, вие продължавате да провокирате! . . . — гневно извика генералният директор.

— Не провокирам — спокойно отговори Блаже. — Но вие твърдите, че мислите за нашите жени и деца, а това е чиста измислица и ни дразни.

Лицето на генералния директор почервения от внезапна ярост, което му се случваше много рядко, и вените на слепите му очи се издуха.

— Слушайте! . . . — извика той още веднъж, като удари силно по масата. — Вие трябва да млъкнете! . . .

— Не виждам причина за това. Събрали сме се да преговаряме.

— Именно! . . . Вие саботирате преговорите.

— Просто отговарям на неверните ви твърдения.

— Млъкни бе! . . . — грубо извика трудовият инспектор.

Настъпи мълчание, в което всички съзнаха, че преговорите се провалиха. Блаже се обърна към инспектора и каза с усмивка:

— Господин инспекторе, благодаря за арбитража ви.

— Вие прекалявате с дързостта си! . . . — Гласът на генералния директор стана отново спокоен и сух. — Складовете принадлежат на фирмите и фирмите ще определят надниците в тях. Срещу това имате свободния избор да постъпвате на работа или не. Фирмите няма да дадат никакво увеличение. Ако това не ви харесва, напуснете складовете и не ме занимавайте с глупости! . . .

След това се обърна към инспектора и заяви небрежно:

— Считаю срещата за приключена.

Отново настъпи мълчание. Господин генералният директор на «Никотиана» почна да прибира книгата си в чантата. Делегатите мигаха безпомощно и неволно обърнаха погледите си към Блаже. Тогава последният произнесе високо:

— Господин инспекторе! . . . Утре всички тютюно-работници в страната ще обявят стачка.

Симеон се събуди рано през този ден, измъчен от кошмарни сънища и напрегнат от мисълта за предстоящите събития. Той влезе в градския стачен комитет на мястото на Шишко, когото полицията бе отстранила след анулирането на избора в първото работническо събрание. Стачката трябваше да се обяви тази сутрин, в осем и четвърт, след събирането на работниците в складовете. Той бе получил телеграма вчера следобед и до вечерта успя да инструктира всички отговорници на нелегалния професионален съюз.

Той остана няколко минути в леглото, загледан в малкото прозорче, през което руменееше зората на тревожния ден, и почувствува внезапно остра, пронизваща тъга. От другата страна на леглото долиташе равномерното дишане на жена му, а до нея, в коритцето, спеше детето. Симеон извърна глава към тях и като видя лицата им, нежни и замрежени в здрача на утрото, почувствува страх, който се превърна внезапно в горест и смут. Може би ги виждаше за последен път! . . . Може би днес щяха да го убият, арестуват, изтезават до смърт, да го изпратят по неизвестни следствени пътища в София, откъдето нямаше да се върне никога! . . . Но днес бе първият ден на стачката и той трябваше да я поведе. Ако работниците искаха да покажат силата си, да нанесат удар, да смутят правителството и принудят фирмите към отстъпка, трябваше след обявяването на стачката да направят митинг с риск на улични боеве и кръвопролитие. Той отдавна беше скъсал с колебанията и поел тежка отговорност. Но сега изведнъж, в последния миг, жената и детето го накараха да се смути. В съзнанието му изплува печалната участ, в която бяха изпаднали семействата на другари, загинали вече в борбата. Нима и той трябваше да се хвърли сяпо и безогледно като тях? . . . Ами тази жена и това дете! . . . Сърцето на Симеон се сви болезнено. Но той бе свикнал вече да преодолява тия пориви към спокоен живот. След заминаването на Блаже като делегат той беше единственият, който можеше да поведе стачката в града. Зад него стояха гладът, мъките и доверието на две хиляди и петстотин работници.

Симеон дръпна решително завивката и стана тихо, за да не събуди жена си и детето си. Но дървеният одър изскърца и жена му се събуди. Тя го погледна сънливо и усмихнато, но после изведнъж очите ѝ се помрачиха от

мисълта за тревожния ден. Тя знаеше за телеграмата.

— Колко е часът? — глухо попита тя.

— Пет — отговори Симеон. — В шест и половина трябва да изляза.

В гласа му имаше престорено безгрижие, което я накара да почувствува страх. Тя стана заедно с него и докато той се бърснеше, приготви закуската му. Закусваха оскъдно, както всички работници, само с чай и хляб, а млякото, което купуваха, пазеха за детето. Но сега тя наля в чашата му вместо чай мляко, защото знаеше, че днес му предстояха много тичане и тревоги.

— Какво? . . . — рече той, когато седнаха да закусят и я видя все тъй омърлушена. — Няма нищо страшно! . . . Да не си глътнеш езика, ако се вдигне малко врявал. . .

— Само кръв да няма — въздъхна тя тихо.

— Кръв ли? . . . — Симеон се изсмя с престорена веселост. — Е, може да има някоя пукната глава, но това е дребна работа. . . Има ли за детето? — попита той, като ербна от млякото.

— Ще купя друго — отговори тя.

Въпреки противенето ѝ той отля половината от млякото в нейната чаша и продължи бодро:

— Аз съм от стачния комитет и нас не ни заплашва нищо. . . Просто ще даваме от някой ъгъл нареждания по хлапетата.

Но тя знаеше, че тъкмо защото бе в стачния комитет, го заплашваше най-голяма опасност. Спомни си за жестоко потушени стачки в миналото, водачите на които бяха избити или изчезнали. Спомни си дни, в които избухваха работнически вълнения, от площада долитаха виковете и писъци, а по улиците препускаха конни стражари и тъпчеха мъже и жени с окървавени глави. Спомни си тревогата, дългите мъчителни часове и горестния копнеж, о които в такива дни чакаше връщането на Симеон и питаше всеки минувач дали не го е виждал някъде. Всичко това можеше да се случи и днес. И затова сега, в ранните часове на този ден, тя изпитваше пак същия ужас от стачките и безредиците, пак същия копнеж към мъжа си, когато щеше да чака, свита от мъка и страх. Все по-черни ставаха мислите ѝ и все по-пълно я обземаше мрачното предчувствие, че тази сутрин го виждаше за последен път. И тогава тя не можа да се удържи и заплака. Едрите, на-

тежали от мъка сълзи почнаха да се търкалят по бузите ѝ и капеха по тъканата покривка на масата. Тя плачеше безмълвно, тихо, със стиснати устни, така както плачат хора пред неизбежна участ. Плачеше за мъжа си, за детето си и за себе си, плачеше от мъка за недостижимия спокоен живот, от гняв към омразната работническа съдба. . .

— Е, стига толкова! . . — произнесе той строго, когато видя сълзите ѝ. — Стига вече! . . Да не ме затварят в зандан, та си заронила сълзи като бабичка. . . Ще обявим стачката и толкова. . . Отивам да се посмея на Спасуна.

И за да покаже безгрижието си, той почна да подражава как Спасуна кълнеше и се зъбеше на стражарите. При споменаването на Спасуна жената се разсмя нервно, през сълзи.

— Няма да излизаш напред! . . — каза тя, като избърса очите си. — Мисли за детето! . . Чуваш ли?

— Аз съм генерал сега — рече той. — Само ще командувам. . . Други ще тичат напред.

Но той си знаеше, че няма да бъде така, че трябва да излезе напред, ако иска другите да го последват, и че стражарските приклади и куршуми удряха винаги първите. И затова сега, макар да продължаваше да се смее, усети отново пронизващата болка за жена си и за детето си.

Те почнаха да говорят върху разни домашни дреболии, за детето и за някои познати, като с това искаха да разсеят лошите мисли, които ги измъчваха. После той извади парите си и без никакъв определен повод ги даде да стоят у нея. Това беше заплатата му от «Фумаро» за последната седмица и неколкостотин лева от продажбата на една златна монета, която някога майка му беше получила като подарък от свекър си при сватбата. Симеон пазеше тази монета за черни дни, за в случай на безработица или тежка болест. И вчера той я беше продал, защото се боеше, че с него можеше да се случи нещо лошо, и не искаше жена му и детето му да останат без пари поне през първите седмици.

Но всичко това накара жена му да заплаче отново, без хлипане, по същия безмълвен начин, както преди малко, а той се престори, че не забелязва сълзите ѝ, и отиде в дворчето да ѝ нацепи дърва. Когато стана шест и половина, той погледна и целуна спящото дете. И тогава вне-

запно всред мъката, която притискаше сърцето му, той усети сила и бодрост, които сякаш дойдоха от малкото личице на детето. Съзна изведнъж, че каквото и да се случеше днес, комунизмът щеше рано или късно да залее света, че тази жена щеше да го обича винаги, а синът му щеше да израсте под грижите ѝ като фиданката, която бяха посадили на двора при раждането му. След малко той се сбогува с жена си и тръгна към центъра на града. Кварталът на работниците беше все още тих и безлюден. А над печалните и схлупени къщици, над тесните дворчета, над нищетата и бедността грееше ярко майският ден.

И Спасуна се събуди рано през този ден. Докато децата ѝ спяха, тя сезалови по навик с домашната работа, която трябваше да свърши, преди да отиде в склада: донесе с кобилица вода от чешмата на съседите, напръска и помете двора, а после изми лицето и краката си. Като свърши това, тя отиде на фурната за хляб, купи от ранобудния бакалин малко извара за децата, като ругаеше скъпотията и го обвиняваше в спекула, а на връщане се отби против волята си в кръчмата.

— Добро утро, проклетнико! . . . — рече тя на кръчмаря, който беше поставил столовете върху масите и метеше заведението си. — За добро няма да отвориш толкова рано. . . Дай ми една ракия! . . .

В гласа ѝ прозвуча угризение, смесено с яд, сякаш кръчмарят беше виновен за слабостта ѝ да пие. Тя искаше да сръбне съвсем малко, колкото да успокои нервите си, възбудени от предстоящия ден.

— От сливовата ли? — попита кръчмарят.

— От сливовата, господ да те убие! . . . — викна Спасуна. Тя се разгневи отново на себе си поради угризенето, че сливовата струваше по-скъпо от гроздовата и въпреки това искаше от нея. — Огън да изгори кръчмата ти и всички, които влизат в нея! . . . На децата ми ушите да ядеш! . . .

— Яж си ги ти! . . . — ухилено рече кръчмарят, като постави чашката с ракия пред нея.

— И една кутия «Томасян» трето — добави Спасуна.

— Ще ги платиш ли?

— Кога съм взимала на вересия бре?

Спасуна хвърли на тезгяха една никелова монета от десет лева. Кръчмарят знаеше, че тя ще плати, но искаше да мине за великодушен и да я предразположи към приказки. Той прибра небрежно парите и постави пред нея цигарите.

— Днес пак нещо такова, а... Шарите, гледам... Да не е стачка? — попита той доверително.

— Не е твоя работа, урсуз проклет!... — грубо отвърна тя, като изпи ракията. — Живеница да те умори, ако питаш повече!...

— Какво, от мене ли криеш?... — горчиво произнесе кръчмарят, сякаш беше предан до смърт на работническата класа. — Натиснете, натиснете ги тия изедници!...

Но Спасуна не се поддаде на провокацията. Тя запали цигара и смукна жадно острия дим.

— На!... Пийни от мене!... — дружелюбно произнесе кръчмарят, като ѝ поднесе втора чашка.

Спасуна погледна мрачно белите засукани мустаци на кръчмаря и отказа да пие. «Шашкѝнин! — помисли тя. — Чака алъш-вериш от стачката.» Кръчмарят разбра веднага, че този ден щеше да стане нещо. Безредиците го плашеха, но стачките носеха печалба. След виковете и заканите обикновено настъпваше унилоост, през която работниците задушаваша грижите си с ракия. Кръчмарят почувствува приятната възбуда на мирен гражданин, който се радва на благоразумието си, докато глупците се гонят и трепят с полицията.

— Кога ще ми дадеш голямото си момче за измежар? — попита той, искайки да изрази ново доброжелателство.

Спасуна му се струваше опасен тип, с който не бе зле да поддържа добри отношения.

— Синовете си измежари не давам!... — надменно отсече работничката, като запали нова цигара.

— Какво ще ги правиш?

— Ще ги уча.

— Нека гладуват тогава.

— Може!... — Спасуна изпусна като мъж острия дим през носа и погледна презрително кръчмаря. — В складовете ще ги пратя да работят, но измежари не ги давам.

— Измекарин. . . работник, все едно! . . — небрежно забеляза крѣчмарят.

— Не е все едно, господ да те убие! . . — неочаквано избухна Спасуна. — Ако го дам измекарин, ще заприлича на тебе! . . Ти си почнал с измекарьство.

Крѣчмарят я погледна изумен и скандализиран. Намекът за миналото му го накара да почервенеет от гняв, но благоразумието пред избухливия нрав на Спасуна го посъветва да мълчи. От борбата на двете чувства се роди обикновената му мазна и примирителна усмивка.

— Това да видиш! . . — рече той самодоволно. — А сега съм чорбаджия.

— Чорбаджия ли? . . Ти? . . — Спасуна направи къса пауза, а след това избухна внезапно с висок гърлен смях: — Пак си измекарин. . Слугуваш на пияниците и старшията.

Тя обърса устните си с длан и като продължаваше да се смее, излезе навън.

— Кучка! . . — изрѣмжа крѣчмарят след нея. — Нито да я почерпиш, нито да я напсуваш.

Като се върна въкъщи, Спасуна приготви попара и събуди децата. Двете момчета се нахвърлиха лакомо върху паницата. Попарата беше с извара и овче масло — рядък разкош за деца, свикнали да закусват само с хляб и червен пипер. Спасуна ги гледаше замислено. Едното беше на десет години, а другото на дванадесет. И двете бяха одрали кожата на баща си: същия едър кокал, дълги лица и спокойни светли очи, които излъчваха някакво сияние. Същински бащичковци! . . Но дългите им ръце и крака бяха тънички, а лицата — бледи. Всяка пролет очите им се зачервяваха от сухоежбината през зимата — Спасуна ходеше по къщите да пере и нямаше кой да им готви. Слабичко ги хранеше тя! . . Да, слабичко ги хранеше, защото парите не стигаха, защото трябваше да им купува дрешки, учебници и тетрадки, защото беше решила да ги изучи поне до трети клас — непосилна цел за самотница без мъж, за работничка в тютюнев склад. . . Ех, немотия! . . Спасуна въздъхна дълбоко. Немотията я накара да си спомни за щастливите дни, когато бе жив мъжът ѝ и двамата работеха в склада на «Източни тютюни», а децата гледаше майка ѝ.

Момчетата се наядоха и по заповед на Спасуна — всяка нейна дума се изпълняваше послушно — излязоха на двора и почнаха да преговарят уроците си. Спасуна

остана сама вкъщи. Тя изяде остатъка от попарата и запали нова цигара. В тишината на майското утро долетяха ударите на градския часовник. Спасуна ги преброя. Беше седем. Имаше време да изпуши цигарата си, да се отдаде на горестните спомени за мъжа си, когото изедниците отвялякоха. Те го отвялякоха през една топла есенна вечер преди седем години, когато той се бе върнал вкъщи с кошница грозде. Спасуна още потреперваше от спомена за тази вечер. Агентите нахлуха изневиделица с извадени пистолети като бандити. Те изкъртиха пода, разпяха сламениците, претърсиха всичко, заплашваха, псуваха, блъскаха и накрая намериха циклостил и някакви позиви, които ги накараха да се ухият зловещо. Спасуна още виждаше разкривените от плач лица на децата си, още чуваше последните думи на мъжа си: «Прощавай, жено! . . . С мене е свършено! . . . Работи за децата и гледай да ги изучиш!» След това го отведоха и той не се върна вече, не се чу нищо за него. Споменът за тая вечер изпълваше Спасуна с нестихваща омраза към господарите на днешния свят. Омразата ѝ беше тъй силна, щото мисълта за предстоящия ден, за стачката, за митинга и тичането, през които щеше да къдне, да крещи и да вика, колкото искаше, я изпълваше с мрачна радост.

Децата се приготвиха да отидат на училище.

— Мамо, довиждане! — извикаха те, както им бе поръчала учителката.

— Елате бре! . . . — внезапно произнесе Спасуна.

Децата дойдоха при нея с шарените си торбички през рамо. В пристъп на сурова нежност тя ги погали и целуна по бледите лица. А после, сякаш съжалявайки за постъпката си, която можеше да ги разглези, заповяда навъсено:

— Вървете! . . . И да си опичате ума, бре! . . . Утре пак ще отида при даскалицата да питам за вас.

Тя изпуши нервно още една цигара и тръгна към града.

И Стефан Морев се събуди рано през този ден. След самоубийството на Макс той продължаваше да живее у родителите си. Сега се боеше да не го арестуват, но вероятността за това беше нищожна. Той искаше да си осигури спокойствие, за да отчете грешките на стачния

комитет. Че имаше грешки, в това почваше да се уверява дори Лукан. Но че тия грешки се дължеха не на сектантския курс, а само на недопускането на Стефан в стачния комитет — в това можеха да се съмняват само глупците. Така Стефан прояви порока на баща си: да мисли, че нищо в света не можеше да се свърши без него.

Той се събуди бодър и свеж, но когато седна пред хубавата закуска, приготвена от майка му, съзна тъжно противоречията в живота си.

Стефан беше комунист, но проявите му цъфтяха под сянката на покровителството, което му създаваше името на богатия всемогъщ брат. Той живееше в къщата на родителите си, но тази къща бе купена с парите, които Борис грабеше от работниците и селяните. Днес избухваше стачката, предстояха безредици, арести, побоища, но той щеше да ги гледа само като зрител, от безопасно място. Хиляди тютюноработници в тоя час брояха последните си пари, пресмятаха колко дни могат да издържат без хляб в започващата борба, а той закусваше спокойно като бездеен и сит еснаф. Десетки партийни отговорници в тоя час се хвърляха със сурово мъжество в мрачното и неизвестно бъдеще на стачните дни, през които можеха да бъдат арестувани, изтезавани, разстреляни, а той чакаше дребнаво да види грешките им. . .

Разстроен от мислите си, той излезе след закуска на терасата, от която се виждаха градината, улицата и част от площада пред читалището. Майското слънце се издигаше над зелените хълмове около града, в градината пееха славеи, а свежият въздух беше наситен с благоуханието на пролетта. Редингот, съблечен по жилетка, поливаше розите в градината. Майката се връщаше от пазар, а зад нея вървеше момичето с пълна мрежа покупки.

Стефан погледна часовника си. Наближаваше осем без четвърт. По улицата минаваше всекидневният поток от тютюноработници, които отиваха към складовете — върволици от мъже с мършави лица и вехти каскети, тълпи от жени с басмени рокли и налъми. «Тик-тирик, тик-тирик» — тракаха налъмите по каменните плочи на тротоара. Червен карамфил или малка алена розичка разхубавяваше тук-таме младо и свежо лице. Имаше нещо особено в изгледа на работниците. Те бързаха възбудено, разговаряха тихо, нервно, откъслечно, съзнавайки зна-

зението на съдбоносния ден. Стефан ги гледаше и мисли-
ге му ставаха все по-горчиви. Никога той не беше се чув-
ствувал толкова откъснат, толкова нищожен, дребен и
жалък, колкото сега. «Тик-тирик, тик-тирик» — продъл-
жаваха да тракат налъмните и сякаш се присмиваха на
бездействието му. Той се беше превърнал в безпринципен
честолюбец, който скоро можеше да тръгне по стъпките
на Борис. «Тик-тирик, тик-тирик» — смееха се налъм-
ните на работничките. Оставаше му само да кокетира с
прогресивни идеи, да се превърне постепенно в човеко-
любив маниак като главния експерт на «Никотиана»,
който на млади години е бил социалист, а сега, при нови-
ната за стачка, избяга с лимузината си на спокойствие в
Рилския манастир!... «Тик-тирик, тик-тирик» — по-
дигравателно чукаха налъмните.

Но сред горчивите мисли, които бушуваха в главата
му, Стефан усети изведнъж, че потокът на работниците
събуждаше отново в душата му някакъв пламък, който
по-рано беше горещ, силен и подхранван от бедността през
комсомолските дни в гимназията. Този пламък беше ед-
новременно порив, надежда и себеотрицание, които се
сливаха в гордо съзнание за човешко достойнство и нрав-
ствена мощ. Този пламък превръщаше идеята в страстно
желана цел, даваше устрем за действие, превръщаше сла-
бите юноши от гимназията в борци за новия свят. И нима
той бе угаснал завинаги в душата на Стефан? Да, може би!
Или поне не гореше с предишната сила.

Стефан слезе от терасата и бавно, изпълнен с горчиви
мисли, тръгна към склада на «Никотиана».

И Лила се събуди рано през този ден, но не бодра и
уверена в себе си, а с грозното усещане, че години наред
бе вършила непоправими грешки, а сега бе отритната от
партията и нямаше какво да прави.

Когато отвори очи, тя видя през прозорчето нощния
мрак, който се бореше със сребристото сияние на зората.
В станчката се чуваше напевното басово хъркане на
Шишко. Лила погледна спящите си родители и почувству-
ва тъга, смесена с нежност. Едрите им тела, завити с ко-
зяци, се повдигаха и снишаваха равномерно при диша-
нето. Под настъпващото развиделяване на зората лицата
им бяха застинали в спокойствието на хора, които нямаха

угризения и щяха да посрещнат бурния ден с ясно съзнание за дълга си. Колко по-умни, тактични и далновидни се бяха показали те в сравнение с нея — образованата! Колко повече мъдрост и търпение бе наслоила партията в душите им! Колко трезвост имаше в убежденията им! Лила почна да си спомня решенията на градския комитет, на които баща ѝ се бе противопоставил и чиито последици се виждаха едва сега. Той се бе усмихнал презрително, когато изключиха Павел, бе се развикал гневно и бурно, когато отстраниха възрастния другар от градския комитет, не бе ѝ проговорил цял месец, когато внесе предложение за изключването на Блаже. Шишко не познаваше теоретичните тънкости на маркс-ленинизма, но на практика се беше показал много по-последователен болшевик от самомнителните и образовани младежи, които влизаха в градския комитет.

Лила продължаваше да гледа в прозорчето. Сребристото сияние на зората стана розово, а над него небето доби постепенно синкавозеленикав оттенък. Тя се опита да мисли за предстоящия ден, но не можеше. Чувството за тежка виновност пред работниците връщаше неспирно мисълта ѝ назад.

Обратът в партийната криза започна миналата година след речта, която Димитров произнесе в Москва на годишнината от смъртта на Благоев. Лукан се погрижи тази реч да не стигне до широките партийни среди, но Блаже се беше снабдил с препис от нея и я размножи между активистите. Речта съдържаше точен и ярък анализ на тесняшкото минало. Пред изумените работници изпъкваше странният факт, че Централният комитет бе изключил от партията десетки заслужили и неопетнени в нищо дейтели от миналото. Здравият разум се насочваше неволно към извода, че ако между болшевизма и теснячеството съществуваше някаква разлика, то тя бе далеч по-малка от разликата между болшевишката тактика и сегашния курс на партията.

Второто събитие, което раздруса съзнанието на активистите, бе пленумът на Централния комитет. Той излезе с резолюция, която искаше да се изгради единен фронт. Лукан и привържениците му започнаха да ги тълкуват и разясняват по своему. Единен фронт ли? Да, но само по места! Съюзници ли? Да, но само след като се откажат от предишните си убеждения? Указанията на

Коминтерна ли? Ще ги изпълним, разбира се, но съобразно местните условия! Бъдете напълно спокойни, другари, Централният комитет си знае работата! Активистите учудено повдигаха рамене. Значи, да приемем сътрудничеството на земеделци и социалдемократи, но само при условие, ако се съгласят да станат комунисти. . . Е, върви и агитирай за такова сътрудничество!

И най-сетне последната реч на Димитров пак за Благоев, която Лила непрекъснато препрочиташе от няколко дни. Тази реч бе съкрушителна по своята убеденост, по дълбокия си и ясен анализ. Тя ликвидираше напълно с левосектантската идеология на Централния комитет, разбиваше без остатък позицията на Лукан и другарите му.

Розовото сияние в светлия квадрат на прозорчето ставаше все по-ярко. Майската зора разпръскваше последните сенки на нощта, но не можеше да победи мрака на виновност и угризение в душата на Лила.

Сега миналото ѝ се струваше невероятно, тъжно и унизително. Невероятно — по своето тесногърдие, тъжно — по своите последици, унизително — по своето заслепение! И не бе само силата на логиката в думите на Димитров, която я убеждаваше, а поразителното съвпадение между тази логика и действителността, между мисълта му и всичко, което Лила виждаше с очите си. Защо бе упреквала така несправедливо Павел? Защо се бе карала надменно с баща си? Защо бе наложила изключването от партията на Блаже, на клетия Макс Ешкенази? Защо бе провеждала упорито безполезна акция, в които паднаха най-верните, най-самоотвержените и най-храбри другари? Защо бе изпълнявала така безкритично директивите на Лукан? За да спаси единството на партията ли? Уви, сега тя съзнаваше, че не бе се ръководила само от съображенията за това единство! Тя бе се заблудила от заслепението да мисли, че комунисти могат да бъдат само хората на черния труд. Бе платила данък на своята самомнителност, на недоверието си към човека, на непознаването си на действителността и на маркс-ленинското учение. И така на практика, вместо да пази единството на партията, работеше срещу него, прокарайки безогледно убежденията на група сектанти, които разбираха погрешно маркс-ленинското учение.

Лила въздъхна. Сиянието на зората преминаваше в

светло безоблачно утро. Някъде далеч из върбалаците край реката пееше славей. Колко красиво, макар и страшно, щеше да протече за Лила първият ден от борбата на работниците за хляб, ако можеше да излезе без чувство на виновност пред тях! Но сега това чувство я притискаше, унижаваше, нараняваше. Работниците нямаха вече доверие в нея, считаха я за сприхаво и буйно момиче, което ги въодушевяваше самоотвержено, но не разсъждаваше правилно. Не я избраха дори в легалния стачен комитет. Неумолимият ход на събитията я бе изтикал в периферията на борбата. Левосектантският градски комитет бе изтървал кормилото на стачката от ръцете си. Работниците се сплотиха не около него, а около изключените от партията стари и опитни другари. Те излъчиха свой легален стачен комитет, зад който стоеше друг, нелегален, образуван пак от стари комунисти. В този комитет влизаха Симеон, Блаже, Шишко, Спасуна и десетки още работници, участвували в минали стачки. Градският комитет на партията бе останал в решителния момент като глава без тяло, като щаб без войска. Той се бе превърнал в досаден и ненужен придатък на стачката, който щеше да се влачи след нея като опашка и можеше само да ѝ навреди, ако полицията изловеше членовете му и ги подложеше на изтезаване. Градският комитет на партията, ръководен от Лила, се беше провалил катастрофално. И това се дължеше както на пропастта, която се беше разтворила между него и работническата маса, така и на усилията на упорития и сладкодумен Блаже — сега Лила се възхищаваше от способностите му, — който бе заместил Павел и Макс и който през всичкото време бе агитирал между работниците неспирно, неуморно, незабелязано.

Тя въздъхна безпомощно още веднъж. В стачката стана съвсем светло. Блеснаха първите лъчи на изгрева — червени и сякаш обагрени от кръвта на борбата, която щеше да се води през деня. Но Лила нямаше да вземе участие в ръководенето на тази борба. В последния момент тя се беше превърнала в ненужно за стачката същество. Разбърканите ѝ мисли се върнаха отново към миналото. Защо се скара с Павел? Защо бе прекарвала толкова безсънни нощи над книги и доклади, а сутрин с натежния глава бе отивала в склада на работа? Защо бе повеждала с риск на живота и здравето си работниците в толкова улични акции? Напразно ли беше всичко това? Напраз-

но, напразно, Лила! . . . Ти не използва правилно своя ум, своята воля, своето себеотрицание да посветиш живота си на работниците. Ти не съумя да видиш истинския път, сочен от Димитров на партията. Причината за това е твоята неспособност да разсъждаваш диалектически, твоята слепота към противоречията, които се борят във всяко събитие на действителността, твоео недоверие към общественото съзнание у пролетариите на умствения труд и най-сетне твоята самомнителност, която отблъскваше съветите на по-опитните и по-възрастните от тебе. Да, това са грешките, чиито последици виждаш сега! . . . Сегашното Политбюро и градският комитет, Лукан и ти сте само безпомощни, вредни за партията сектанти! . . . Разбра ли, увери ли се най-после в това? Единственото, което ти остава, е да съзнаеш грешките си и да ги изкупиш в бъдещето! Стани пак редник в партията! Върни се отново при работниците! Продължавай да се бориш неспирно с нокти и зъби за правдата и хляба им! . . .

Червените лъчи на слънцето, които проникнаха в стаичката, станаха оранжеви, после бели. Утрото разливаше потоци от злато и синевина. Славейт от върбите край реката бе престанал да пее, но вместо него на двора жизнерадостно чуруликаха врабци. Лила усети внезапно просветление. Угризенията ѝ останаха, но тъгата и болката намаляха. От пепелта на миналото в душата ѝ се раждаше ново и светло решение. Нейното място сега бе на улицата при стачкуващите работници, под ударите на стражарските палки, бичове и приклади! Само да не я убиеха през този ден! Само да не я осакатяха и направеха негоден за партийна работа инвалид! . . . Тя искаше това не от малодушие, а от порива да тръгне с удвоена енергия из новия път, освободена от сектантството, отърсена от колебанията, съмненията и чувството за несигурност, с които я притискаше досегашният курс.

Лила погледна будилника. Наближаваше шест и половина. Тя отхвърли завивката, стана от леглото и почна да се облича бързо. След малко будилникът иззвъня и родителите ѝ се събудиха. Шишко се разкашля и запали цигара. Тютюневият дим успокои веднага кашлицата му.

— Къде? — тревожно попита майката. — Да не ти е щукнало да ходиш в склада?

— Ще отида, разбира се! — твърдо отговори Лила.

— Да не си луда, мари! — викна майката. — Първият, когото ще пипнат или пребият, си ти.

— А какво? Да се свивам тука ли? Да стана за смях на всички?

— Никой няма да ти се смее — намеси се Шишко. — Другарите знаят, че не си от страхливите. Аз и майка ти ще отидем. Това стига.

— А безпартийните? — попита Лила. — Кара ни да се хвърлим в огъня, ще рекат, а после бяга и се крие. . .

— Да рекат каквото искат. . . Когато има бой по улиците, на полицията е много сгодно да пречука набелязаните. . . Не се знае кой пие, кой плаща. . . Иди, та доказвай, че са убили човека като пладнешки дяволи.

— Въпреки това ще отида! — решително произнесе Лила.

— Няма да ходиш никъде! — скара ѝ се най-послед Шишко. — Стига си приказвала! Какво е това? Да се тупаме по гърдите ли? Видяхме докъде я докарахте с тая тактика.

Лила сърдито излезе навън, като взе сапуна и четката за зъби.

Шишко я последва след малко.

— Пицци! — рече той по-меко. — Още жълтото им стои по човките, а ще продават ум на тия, дето косите им са побелели от стачките. . . Дай да ти поливам!

— Не си прав, татко! — упрекна го Лила, докато сапунисваше лицето си. — Какво ще помислят другарите!

— Другарите знаят кои сме. Слушай! . . — Шишко се поколеба. — Не исках да ти кажа, за да не ти пораснат отново ушите, но хайде. . . Миналата седмица Блаже ми рече да пазим живота ти като очите си. Направиха поразии, но тя е ценна за партията.

— Кой? Блаже ли рече това? — смаяно попита Лила.

— Блаже, ами! . . А ти го изключи от партията! Хубостница една! . . Ще стане от тебе човек, но трябва първо умът ти да дойде в главата.

Лила се извърна към баща си. Пох сапунената пяна лицето ѝ се усмихваше ведро.

— Хайде плискай се! — рече Шишко. — После ще ми поливаш и ти.

Лила избърса лицето си, но когато метна кърпата през рамо и се приготви да полива на баща си, внезапен шум от срутване на камъни привлече вниманието на два-

мата. През дуvara, който отделяше двора им от малката зеленчукова градина на съседите, се прекачваше едно петнадесетгодишно момче. Шишко и Ли́ла познаха веднага сина на Блаже. Момчето беше задъхано, имаше уплашен вид.

— Що бре, Петърчо? — тревожно попита Шишко.

Момчето дотърча при тях, като изтупваше пръстта от панталоните си и се оглеждаше предпазливо на всички страни.

— Лошо! — полугласно прошепна Петърчо. — Арестували един другар, който идел от София.

— Кога?

— Снощи.

— Кой ти каза?

— Гостилничарят при гарата. Нахвърлях позиви за стачката по перона и на връщане минах покрай гостилницата да взема още. . . Тичай, вика, да кажеш веднага на Ли́ла. . .

Лицата на бащата и дъщерята се изопнаха и станаха бледни като платно. Двамата се погледнаха смутено.

— Кого чакахте? — попита Шишко.

— Лукан.

— Само той липсваше тук! — Шишко ядно махна с ръка. — Сърбайте си попарата сега. . . Ето ви провала.

— Той няма да издаде никого — уверено произнесе Ли́ла.

— Бягай веднага! — разстроено рече Шишко.

— Къде? — попита Ли́ла.

— Където ти видят очите. . . Най-добре към селото на Динко.

Ли́ла остави стомната, от която щеше да полива на баща си.

— Видя ли те някой, когато идваше насам? — обърна се тя към Петърчо.

— Само наши хора. . . Но до реката стоеше Дългия, а на ъгъла пред бакалницата един от новите агенти.

Шишко и Ли́ла се спогледаха пак и безмълвно размениха мислите си.

Ли́ла влезе в стаичката. Шишко я последва без определена цел. Майката, вече облечена, оправяше леглата. Ли́ла прекара бързо няколко пъти гребена през косата си. След това облече самото на костюма си върху вехтата лятна рокля и мушна в джоба му малък пистолет, който извади трескаво от дъното на сандъка.

— Щерко! — изпищя майката, когато видя пистолета. — Какво правиш, мари?

— Трай сега! — изръмжа Шишко.

Той дишаше тежко, лицето му се беше сгърчило (т мька, но единственото му око светеше твърдо.

— Божичко! — В гласа на майката прозвуча ужас. — Какво става? Казвай бре, мъжо! Ух, да те поразят!

— Трай! — повтори Шишко. — Ако викаш, по-лошо. . . Агентите са вьнка.

Майката нъстръхна, очите ѝ се разшириха, сякаш се готвеше да издаде див, отчаян вик. Но вместо да направи това, гласът ѝ замря в задавен стон.

Лиля прегърна и целуна бързо родителите си.

— Прощавайте! — рече тя.

— Прощавай, щерко! — Гласът на Шишко беше прегракнал. — Кураж! Така е дошло.

— Убиха детето ми! — безумно, повтаряше майката. — Изядох го!

Лиля бързо излезе навън. Майката се строполи на одъра. Несвързаните ѝ думи се превърнаха в тих, пронизващ и равен вой. Шишко седна до нея и наведе глава. В окото му блесна сълза. Той я избърса веднага. Все още имаше надежда, ако куршумът на Лиля изпревареше изстрела на агента. Но той си представи веднага и обратното. И тогава помисли: «Това е! . . . Няма друг изход! . . . По-добре така, отколкото да я мъчат.» После се послуша. Омразата, която изпитваше към враждебния свят, придаваше на единственото му око мрачен, зловещ блясък.

Докато прекосяваше двора, Лиля мислеше да тръгне към реката, но на улицата съобрази, че е по-добре да се отправи към центъра на града. Новият агент бе неопитен и можеше да се измами по-лесно от Дългия чрез лъкагушене по улиците. Отправянето към центъра предполагаше агентът да я проследи и да види къде отива, а не да я арестува веднага. И най-сетне къщите представляваха известен заслон срещу изстрелите. Лиля съзна всичко това, когато забеляза агента до бакалничката на ъгъла, и тръгна веднага в противоположна посока. При завоя на първата напречна уличка тя хвърли страничен поглед и видя отново агента. Последният бе тръгнал след нея. «Не го бива — помисли тя доволно. — Ако иска да види къде отивам, постъпва съвсем хлапашки.» Но в следващия миг Лиля забеляза тревожно, че агентът нямаше никакво

намерение да се крие, тъй като вървеше по-бързо от нея. Убеждението ѝ в това се засили, когато той изсвири два пъти високо и продължително с пръсти в устата си. Очевидно сигналът бе отправен към Дългия, който чакаше при реката. Дългия отговори с подобно, но немного далечно изсвирване някъде от върбалаците. Вече нямаше никакво съмнение, че двамата искаха да я арестуват веднага, но не вкъщи, а на улицата. Те очакваха вероятно да я пипнат с позиви — което даваше възможност на следователя да я обвини в нелегална дейност. Сърцето на Лила ускори ударите си, но мисълта ѝ остана ясна. Тя съзна хладнокръвно, че трябваше да се справи на всяка цена с новия агент преди идването на Дългия.

Лъчите на ранното слънце грееха полегато, а къщите хвърляха дълги сенки. Кварталът се събуждаше бавно, улиците бяха все още пуси. Тук-там из дворовете се миеха работници или мършави деца гризяха комати хляб. Някъде далеч глухо и тъжно се обаждаше кукувица.

Лила ускори вървежа си. Същото направи и агентът. Слънцето оставаше в гърба на двамата и тя забеляза ускорения ход на агента по дългата сянка, която хвърляше фигурата му и която бавно се изравняваше с нейната. Още половин минута, и Лила трябваше да действа. Тя постави ръката в джоба си и стисна дръжката на пистолета, като бутна предпазителя му и допря показалеца си до спусъка. Лицето ѝ замръзна в неподвижна маска, стиснатите ѝ устни се превърнаха в права линия. Когато стигна да ниската къщица на ъгъла, тя зави внезапно, спря се и се долепи до стената ѝ. В зениците ѝ се появи синкав блясък. В тях имаше върховно, хладно и някак жестоко спокойствие, което в момента заедно с удобната позиция ѝ даваше огромно предимство над агента. Стъпките на последния се чуваха все по-ясно. Дългата му сянка, която се движеше пред него, отминаваше бързо върху разровената и прашна улица. Лила гледаше втренчено отвесния ръб на къщата. Когато агентът се показа зад къщата, тя даде почти от упор няколко изстрела в главата му. Агентът не успя да извади дори пистолета си. Той се захлупи напред като падаща дъска и вдигна облак прах. Тялото му почна да се гърчи, ръцете му ровеха конвулсивно в праха. Устата му направи движение, сякаш гълташе нещо, а после се разтвори и от нея потече кръв. Няколко секунди Лила гледаше всичко това, без да съз-

нава ясно постъпката си, после се опомни и хукна към главната улица.

Тя не тичаше, а летеше, без да усеща умора или задъхване. Уличките бяха все още безлюдни. Само от време на време пред очите ѝ се мяркаха подранили работници, които се миеха по дворовете или отиваха до фурната за хляб. Те бяха чули изстрелите и разбирайки веднага какво ставаше, я насърчаваха с думите:

— Бягай, Лиле! . . .

— Оттук! Оттук! . . .

— Насреща идва патрул! . . . Завий към фурната! . .

— Дръж се! . . .

Лила се подчиняваше на указанията им. Когато наближи главната улица, тя тръгна спокойно и едва тогава усети задъхването. Сърцето ѝ биеше лудо, в дробовите ѝ всякаш нямаше въздух. Тя направи няколко дълбоки дишателни движения и след половин минута се успокои малко. Дишането ѝ стана по-равномерно. Пред нея се намираше главната улица — безлюдна като тия, по които бе тичала преди малко. На ъгъла пред дрогерията бумтеше камионетка.

В това време срещу Лила се зададе внезапно конен патрул от двама стражари. Лила тръгна по-бавно, като ѝ даваше вид, че зяпа фирмите на малките магазинчета по улицата.

— Ей, момиче — викна един от стражарите, когато патрулът се изравни с нея. — Къде стрелят бе? . . .

— Не зная! . . . — спокойно отговори Лила. — Някъде натам! . . .

Тя посочи към работническия квартал.

— Не видя ли някой да тича?

— Не, не видях.

Стражарите пуснаха конете си в кариер.

Лила наближи дрогерията. Камионетката продължаваше да бумти. Зад кормилото ѝ седеше дебел възрастен шофьор с подстригани сиви мустачки. Дрогеристът, млад човек с бяла престилка и гладко вчесана коса, уговаряше с него подробностите за контрабандата на десет килограма анетол. Когато Лила стигна до камионетката, двамата изведнъж заговориха високо.

— Слушай, мой човек! — рече дрогеристът. — Да не ме изложиш!

— Гледай си кефа! — отговори шофьорът.

— Внимателно, нали?
— Да не съм вчерашен?
— Пък не забравяй и дамаджаната с мелнишкото — ухилено добави дрогеристът.

Лиля се спря.

— Чичо! — обърна се тя към шофьора. — За Мелник ли отиваш?

— Натам зер! — бързо отговори шофьорът.

— Аз отивам до Червена река. . . Да се метна ли отзад?

— Метни се, но двадесет левчета! С рейса е двойно по-скъпо.

— Дадено.

Лиля сложи крак върху стъпалото зад платформата и се покатери пъргаво върху нея.

Дрогеристът се наведе към шофьора и рече подозрително:

— Таз да не открадне от пудрите и червилата, бей!

— Ами, ще открадне! — Върху лицето на шофьора се появи добродушна усмивка. — Не го ли виждаш колко е кротичко! . . .

И бързо подкара камионетката.

Платформата бе закрита с платнище. Върху нея имаше сандъци и пакети с козметични стоки. Лиля се сгуши в дъното ѝ. Никой не можеше да я види отвън. Когато камионетката минаваше през площада, нямаше още никакви признаци за полицейска тревога. Лиля видя само патрули от конни стражари, които, уморени от безсънната нощ, се клатушкаха лениво върху конете си. Пред очите ѝ в отвъра на платнището се мярнаха последователно затворът, гарата и еврейските гробища. Тя отдъхна напълно едва когато видя полето. Опита се да мисли, но не можа. Смазваща умора притискаше еднакво разсъдъка и тялото ѝ. Почувствува студ, обзе я сънливост. И сред всичко това оставаше грозното и страшно усещане, че бе убила човек. А после това усещане се превърна в чувство за нова виновност пред работниците и партията. Убийството на агента излагаше стачката, даваше коз в ръцете на полицията, щеше да повлече елед себе си арести и терор. . . Не, не беше точно така! Напротив, може би постъпката на Лиля щеше да повдигне духа на работниците, да стресне господарите и стачкоизменниците! . . . Колко трудно е да проникнеш в обстановката, да действуваш правилно!

Кое бе сектантство и кое не? . . . Мислите на Ли́ла се объркаха отново.

След половин час камюнетката се движеше по шосето, което криволичеше между ниски хълмове. Наоколо върху червената пясъчлива почва на хълмовете, догдето поглед стига, зеленееха тютюневи ниви, а над тях сияеше кобалтовосиньо небе. Въздухът бе топъл, задушен. Оттук някъде почваше междуселският път, който водеше към селото на Динко.

Ли́ла отиде до отвора на платнището, улови с ръце вадния капак на платформата и праметна крака си над него. Когато пръстите на крака ѝ напипаха стъпалото, което служеше за качване, тя направи същото и с другия крак. След това пусна ръба на капака и скочи от стъпалото. Тялото ѝ бухна на шосето всред облак от ситен прах, който я заслепи. Тя съзна, че се обърна два или три пъти презглава, а после усети в дясната си ръка остра, пронизваща болка. Няколко секунди остана да лежи върху шосето, зашеметена от падането, след това се изправи. Роклята и самото ѝ бяха овалени в прах. Болката в ръката я прониза отново. Сега тя се стори на Ли́ла ужасна, непоносима, принуди я да издаде слаб вик и докара върху челото ѝ ситни капчици от студена пот.

Ли́ла стоя няколко мига неподвижно, окопити се малко и направи опит да повдигне ръката си. Тя успя да я свие само в лакътя. И тогава забеляза, че ръката ѝ заедно с ръкава на самото се бяха изкривили, образувайки неестествена чупка. «Добре се наредих! . . .» — хладно помисли Ли́ла. А след това се усмихна. Колко незначително ѝ се стори счупването на ръката ѝ пред ужаса да я арестуват! . . .

Обляна от студена пот и стенейки тихо, Ли́ла тръгна към селото на Динко.

И Лукан се събуди рано през този ден, но не от сън, а от безсъзнанието, в което го бяха повалили палачите в полицията. Той беше арестуван вечерта, в гостилникката при гарата. Какво беше сега, ден или нощ? Къде се намираше, в ареста или подземие то? Какво го чакаше — живот или смърт? . . . Всичко му беше станало все едно, всичко освен страха да не се помрачи съзнанието му, да не изтърве имената на другарите от нелегалния комитет.

Лукан съзна, че лежеше още в циментовото подземие без прозорци, в което го бяха вкарали след отказа да говори. Подземието беше осветено с електрическа крушка. До масата при вратата намръщен фелдшер в униформа прибираще в металическа кутия спринцовката си. Зад него гледаше гузно уплашено младо стражарче с тъпо лице. Фелдшерът мушна кутията в джоба си и каза сърдито:

— Няма да идвам повече при такива случаи.

Дългия го погледна враждебно:

— Що? . . . Какво рече?

— Нищо — сухо отвърна фелдшерът.

Агентът се изкикоти:

— Докторе, внимавай! . . . Ще изгорят службицата и пенсийката ти.

— Нека изгорят! . . . — мрачно каза фелдшерът и тръгна към коридора, последван от стражарчето с изплашеното лице.

Инжекцията върна силите на Лукан. Той почна да вижда, да чува и да съзнава по-добре. Едновременно с това и болките в смазаните гърди, в ступената му ръка станаха по-жестоки, по-нетърпими. Но дори в този миг той отново почна да мисли за стачката. Макс, бедният Макс, сякаш имаше право! . . . Ето, ставаше ясно, че не всички работници щяха да вземат участие в стачката. . . Твърдостта и волята, която комунистите проявяваха сега, можеше да се употреби в по-решителен момент за по-съществена цел. . . Лукан не довърши мисълта си. Адските пронизващи болки отново замъглиха съзнанието му. Остана да блещука само една мисъл, едно чувство, един импулс — да не издаде нищо, да изтрае докрай. Още малко, и животът щеше да се прекрати. Още малко, и палачът щеше да загуби властта си над него. Само съзнанието му да не се помрачи! . . . Не, нямаше да се помрачи. Той отново усети, че оставаше господар на духа си.

Дългия се наведе над главата му, но видя само безформена маса от съсирена кръв, подути мускули и смазаните хрущяли на носа. А после, сред тази маса, загубила всяко подобие на лице, се отвориха и погледнаха със свръхчовешка сила две хладни металносиви очи. Агентът усети страх. Това не бе обикновен, физически страх, а някакво друго, много по-дълбоко смущение, което при-тъпеното му от ракия съзнание не можеше да определи.

— Куче! . . . Ще говориш ли? — изхриптя той.

— Нищо не знам — отвърна Лукан.

— Кого чакаше в гостилницата?

— Никого.

Агентът отново почувствува тъмното и дълбоко смущение от тия металносиви очи. Стори му се, че през зениците им гледаха заплашително всички жертви, които беше измъчвал досега.

— Слушай бе, човек! . . . — каза той. — Ако не проговориш, няма да излезеш жив оттук. . . Ти имаш ли жена и деца?

— Имам — отговори Лукан.

— Говори заради тях! . . . Кой от работниците познаваш тук?

— Не познавам никого.

Агентът улови счупената му ръка и я разтърси жестоко. Лукан нададе глух, болезнен стон. С нервно кикотене агентът повтори хватката няколко пъти, после пак се наведе над жертвата си. Лукан отново отиваше към безсъзнание, но очите му сякаш казваха: «Звяр! . . . Аз съм по-силен от тебе.»

И Чакъра се събуди рано през този ден, но не бодър, а измъчен от кошмарните сънища, които беше сънувал през нощта. Някаква зелена отровна змия го преследваше непрекъснато през цялата нощ. Той се опитваше да настъпи главата ѝ с ботуша си, но не успяваше. Змията избягваше някъде, а после отново връхлиташе върху него. Най-после Чакъра се събуди, облян в студена пот. Той не можеше да си спомни дали змията го беше ухапала, или не. И понеже сънищата имаха за него голяма предсказваща сила, на сутринта отвори един малък пожълтял съновник, останал от баща му. В съновника пишеше: «Змия ако сънуваш, зло от жена ще видиш.» Чакъра го затвори мрачно. Така! . . . Сънят му съвпаднаше напълно с нещата, които от една година само подозираше, а от вчера знаеше черно на бяло.

Намусен и зъл, Чакъра отиде при умивалника, насапуниса лицето си и почна да се бръсне. Снощи шпионите бяха донесли, че днес работниците щели да обявят стачката, но това не го вълнуваше никак. Черните мисли идеха от поведението на Ирина. Все по-ясни ставаха хорските

намеци от една година насам, че дъщеря му е любовница на Рединготчето, което Чакъра продължаваше да презира. Въпреки способностите му и грамадното богатство, което натрупа, средният син на Редингота си оставаше за него мръсен тип, момче без чест и достойнство. Цялата околия пищеше от шкартото и грабителството на чиновниците му. Понякога Чакъра се мъчеше да открие каква е разликата между един обикновен разбойник и генералния директор на «Никотиана», който така безнаказано обираше производителите, но не успяваше. В такива минути Чакъра виждаше много събития под друга светлина. Ето двамата братя на Борис, макар и комунисти, си оставаха сякаш по-достойни за уважение. Малкият например имаше възможност да стане голям чиновник във фирмата и да заживее на широка нога, но ходеше одърпан и ругаше навсякъде безчинствата на «Никотиана». Той не изнудваше и не ограбваше никого, не беше скандализирал никакво момиче в града. Защо го наричаха нехранимайко, а брат му — пладнешки разбойник — провъзгласиха за почетен гражданин на града? . . . Но това бяха редки, случайни мисли, които смущаваха стражарската чест на Чакъра. Той ги прекъсваше веднага.

Все тъй мрачен и сумтящ недоволен от изхабения бръснач, той продължаваше да стърже бузите си до посиняване. Сега вече той знаеше с положителност, че дъщеря му е любовница на Борис Морев. Разбира се, отначало никой не се осмеляваше да му каже направо това. Чакъра го долавяше само по внезапните замълчавания, по особените погледи на хората, когато ставаше дума за Ирина. Той го усещаше по щедрите цени, на които «Никотиана» купуваше макула му, по дълбоките до земята поклони, с които Баташки го поздравяваше на улицата. Имаше нещо непоносимо двусмислено в тия поклони и раболепната усмивка, която ги придружаваше. Най-после Чакъра разбираше това и по промяната в държането на самата Ирина. През ваканциите тя идваше в града само за два-три дни, беше разсеяна, отегчена и бързаше да се върне в София под предлог, че има усилена работа около стажа си. Нещо свенливо и миловидно беше изчезнало завинаги от израза на лицето ѝ. Наистина тя беше станала още по-красива, но силно начервените устни, острият и сигурен поглед, уплътненото контраалто на гласа ѝ заедно със евоходните движения и цигарите, които пушеше, дразне-

хя Чакъра. Все пак той не беше още сигурен в подозренията си и отдаваше всичко на новия живот, който дъщеря му водеше в София. Но вчера — тоя ден беше черен за него — един от колегите му разкри цялата истина. Колегата беше от един набор с Чакъра и родом от градеца, но работеше в София и стоеше на пост пред италианската легация. Той беше дошел да прекара малката си отпуска вкъщи и след ракията с хубаво мезе, която пиха в една кръчма, попита намръщено Чакъра:

— Как е дъщеря ти?

— Довършва учението — неохотно отвърна старшията.

— Защо ти трябваше да я учиш! . . . Момиче е. — Почтеният и възрастен колега от София се намръщи още по-силно. — Аз дадох моята в стопанско училище да ми е мирна главата.

— Защо? . . . Да не си чул нещо за Ирина? — попита Чакъра, болезнено чувствителен на тая тема.

— Боли ме, но трябва да ти го кажа. . . — съчувствено рече стражарят от София. — Видях я няколко пъти в колата на Морев. . . А вече втори път идва в италианската легация пак с Морев и двама германци. Не ми харесва това, Чакъре! . . . Не е хубаво младо момиче като нея да ходи нагоре-надолу с тия женени чапкъни. . .

Нещо притисна до задушаване гърдите на Чакъра. Зави му се свят. От устата му се изтръгна хриплив звук, подобен на въздишка и безпомощно охкаве, но смесен с ярост.

— Ти. . . видя ли това с очите си? . . . — глухо произнесе той.

— Че как? . . . Да не измислям? . . . — рече старшията от София, а след това почна да успокоява колежата си: — Слушай, брат! . . . Може пък да няма нищо лошо. Младите обичат да се веселят. И моята хубостница се въртеше с разни калпазани, но после я омъжих, народи деца и миряса.

Побеснял, но ням като камък, Чакъра се прибра вкъщи, без да казва нищо на жена си. Следобед не отиде на работа — за пръв път проявяваше такава небрежност — и прекара остатъка от дена в мрачно пиене на ракия, все така мълчалив, с помътнели очи. Привечер той се разбесня неочаквано, счупи няколко чаши и ругаейки безумно, удари плесница на жена си, която винаги беше нас-

тоявала Ирина да следва в гимназията и университета. Чакъра беше напълно уверен, че всичко идваше от това. Виковете му събраха съседите, които с искрено съчувствие започнаха да го успокояват. Едни го съветваха да не мисли лошо за дъщеря си, а други, познавайки старите връзки между Ирина и Борис, изказаха предположение, че работата може да вземе добър край. В града знаеха, че жената на Борис страда от тежка болест и всеки ден я чакаха да умре. Но тия преположения оскърбиха още повече достойнството на старшията. Като изтрезня малко, той се успокои, а към девет часа вечерта го повика в участъка полицейският инспектор. Чакъра се изправи пред него с мътен поглед и стиснати устни.

— Е, бай Атанасе, остави момичето на мира! . . . — свойски каза инспекторът, осведомен за буйството на старшията вкъщи.

Чакъра се загледа в подвижните му и неприятни сини очи. Той мислеше тъпо какво точно не му харесваше в тях. Това бяха остри, нечестни, готови на всичко очи. Те съдържаха нещо от бързата схватливост на Рединготчето и умението му да използва хората.

— Какво от това, че дъщеря ти се разхождала с някого! . . . — продължи инспекторът с известна строгост. — Голямо чудо! . . . Я не ставай за смях пред хората! . . . На дъщеря ти всеки ще свали шапка, а ти я хокаш! Може ли така?

Чакъра продължаваше да мълчи. Никога и за нищо на света той нямаше да се съгласи, че на дъщеря му е позволено да прави автомобилни разходки с женени мъже.

— Сега друго! . . . — Гласът на инспектора стана напълно служебен. — Утре тютюноработниците ще обявят стачка. . . Има сведения, че комунистите готвят митинг, а ти си опитен в тия работи. Това исках да ти кажа. . . А сега иди да се напиш и да помислиш какво ще правим утре.

Чакъра си тръгна към къщи, но оскърбената му бащина чест продължаваше да се бунтува. На предупреждението за стачката той не обърна никакво внимание. Какво значение имаше стачката сега, когато собствената му черга гори, когато дъщеря му е станала изтървано момиче, развратница, парцал. . . Той се върна вкъщи смазан от преживяното през деня, легна и заспа. А кош-

марният сън за змията, която не бе никой друг освен дъщеря му, го накара да се събуди още по-мрачен и съсипан сутринта.

Чакъра изкара с бръснача последната контра, изми се и почна да трие моравочервеното си лице със стипца. Той правеше това с отчаян и безпомощен гняв, като продължаваше да не мисли за стачката. Тя оставаше някъде по периферията на съзнанието му. Не го вълнуваше ни тревожното донесение до инспектора, че работниците готвят митинг, ни наблюдението, което беше направил от двадесет години насам, че стачките ставаха все по-големи и потушаването им все по-кръвопролитно. Сега цялото му същество беше погълнато от дивото и мрачно решение, което беше взел и което щеше да изпълни с всичката тирания на непреклонния си характер: да прекрати следването на дъщеря си, да я затвори вкъщи като в манастир и да я омъжи за някой прост, но силен мъж, който умее да се справя с разхайтени жени. Да, Чакъра щеше да направи това, без да му мигне окото. Много беше се размекнал напоследък той и много лесно оставяше жена си и дъщеря си да се качват на главата му. . .

Като взе това решение, Чакъра се успокои и закуси изобилно с мляко. След това облече тъмносиния си мундир със сребърни нашивки върху пагоните, удари с пръчицата си по юфтените ботуши, лъснати грижливо от жена му, и тръгна към участъка все тъй намръщен и зъл, но изпълнен с достойнството на решението, което бе взел.

И Баташки се събуди рано през този ден. Той отиде в склада към шест часа и провери дали са изпълнени всичките му нареждания. В предпазните мерки за стачката Баташки вложи същото прекомерно усърдие, както при покупките и шкартирането. Във всичките отделения на склада се поставиха маркучи и пожарогасителни апарати. Желязната ограда към улицата беше омотана с бодлив тел, а откритото място към реката, през което работниците в случай на безредици можеха да нахълтат в двора, се превърна за една нощ в непревземаема пехотна позиция — тъй гъсти бяха железните колове и бодливият тел, които го заграждаха. Зад нея пазачите направиха малки окопчета, от които можеха да стрелят. В двора и градината електротехници насноваха жици със силни електри-

чески крушки, както при увеселение. Така саботьорите щяха да бъдат открити още преди да влязат в помещенията, ако през нощта успеяха да прехвърлят оградата. Числото на македонските пазачи бе утроено. Баташки нае десетина четници от македонската революционна организация, на която всички тютюневи фирми плащаха редовно задължителен данък, а правителството и дворецът поощряваха отчасти от родолюбие, отчасти, защото опираха властта си и върху нея. Това бяха дребни, сухи мъже — наемници по професия. В името на някакъв идеал, който изобщо не мислеха да постигнат, те спокойно застрелваха всеки, който се опитваше да им противоречи, а на неразумните гостилничари, които се осмеляваха да им поискат сметка, отговаряха небрежно и кратко: «Денеска е лош ден. Некем да платим.» Баташки ги нае временно, след като уговори някои специални условия с шефа им — войводата Гурльо, — тъй като присъствието на тях мъже в склада в много отношения бе опасно. Сега те се разхождаха важно с карабините си по двора, сучеха мустаци и правеха намеци пред Баташки да им се опече за довечера агне. Баташки обеща, но при условие да не пият.

Всеки от чиновниците на склада получи нареждания, които трябваше да изпълни под страх от уволнение. При телефона непрекъснато дежуряха доверени хора, а един от пазачите бе натоварен да наблюдава електрическата и телефонната жица, които свързваха склада с градската мрежа. След като се увери, че всички нареждания на господин генералния директор бяха преизпълнени в двоен размер, Баташки застана до отворения прозорец в кабинета си и почна да наблюдава пристигането на работниците. Начумерени и зли му се струваха те сега. Мъжете хвърляха враждебни погледи към Баташки, а жените отговаряха късо и тровнато на майсторите, които ги питаха защо се разтакават из двора, а не влизат в помещенията.

Баташки неволно пипна револвера в задния джоб на панталона си. Той си спомни една стачка преди петнадесет години, когато сам беше работник, но стана стачкоизменник и няколко жени от стачния пост щяха да го убият с железни бастуни. Свити и безпомощни поотделно, работниците се превръщаха в могъща сила, когато се събираха заедно.

Между това работниците почнаха да влизат най-сетне в склада и да заемат местата си в залите. Носачите донесоха разопаковани бали, електромоторите и вентилаторите запяха уморителната си песен, ситата на машините се затресоха с досадно и сухо тракане. Майсторите високо (и тая сутрин някак учтиво) подканяха към усърдие, но все още никой не се залавяше за работа сериозно. «Чистачките» разсеяно и погрешно хвърляха тютюневите листа в сандъчетата и объркваха качествата им, работникът с количката ги събираше небрежно, а мъжът при машината, потънал в тревожни мисли, забравяше да ги разпредели равномерно по цялото сито и да отстрани погрешно попадналите качества. Неясно бръмчене от тихи, но напрегнати разговори изпълваше залите. Десетки, стотици лица слухтяха и очакваха възбудено сигнала за стачката.

И тогава, точно в осем и четвърт, в една от залите прозвуча гласът на партийния отговорник — бледна и слаба девойка със светли, пламтящи от мрачно сияние очи. Тя се качи върху един сандък, а около нея веднага се нареди охраната от стачните постове.

— Другари!. . . — извика тя високо. — Чуйте новината, която снощи получихме от София?. . . Нашите искания са отхвърлени, преговорите с господарите пропадат. . . Делегатите, които изпратихме да преговарят, са арестувани. . . Трябва ли да понасяме още насилията, тонгата и ниските наднищи?. . . Трябва ли да изоставим нашите достойни другари?. . . Трябва ли да мълчим и да се подчиняваме като добитък?. . . Не, другари!. . . И ние сме хора. . . И ние искаме да се храним, да се радваме и да живеем човешки. . . Понеже господарите отхвърлиха исканията ни, общият комитет, избран от делегатите на всички тютюневи центрове, реши да обявим стачка!. . . Стачка за право на свободни синдикати, другари!. . . Стачка за премахване на тонгата, която обрича на безработица една трета от нас!. . . Стачка за повишаване на надниците!. . . Стачка за амнистия на нашите другари!. . . Стачка за наказания на престъпниците, които издевателствуват над работническата класа и българския народ!. . .

Мълчанието, което беше настъпило, се удави изведнъж във взрив от яростни викове.

— Тишина, другари!. . . — продължи партийната отговорничка. — Искам да ви кажа още няколко думи. . .

Стачката почва от днес. В наш интерес е да запазим спокойствие, да не се поддаваме на никакви провокации. Ръководството е обмислило всичко и знае как да действа. Имайте доверие в него. А сега всички слезте на двора! . . . Оттам ще се отправим на митинг към площада, където ще дойдат и другарите от другите складове. Полицията ще се опита да ни спре, но не се плашете, не отстъпвайте пред нея, другари. . . Ние трябва да покажем на господарите и правителството нашата сила. . . Да живее стачката, другари! . . . Да живее работническата класа! . . . Да живее Съветският съюз! . . . Всички на митинга, другари! . . .

Отново избухнаха пламенни викове, гневни крясъци, яростни закани. Работниците на «Никотиана» бяха озлобени достатъчно от телените мрежи и македонските пазачи, които Баташки беше поставил в склада. Те скачаха от местата си, захвърляха необработените селски бали, събаряха касетките с вече сортирани листа, тъпчеха безжалостно жестокия тютюн. Техниците спираха машините. Електромоторите утихваха с басово виене. Ситата на тонгите преграднало забавяха тракането си и млъкваша, сякаш уплашени от виковете.

Да, добре почна тази девойка — наглед толкова слабичка — и добре възпламени справедливия гняв на другарите си. Тя беше лишена от дара на огнено красноречие, ала в простите ѝ, но точни и силни думи ехтеше протестът на тридесет хиляди угнетени същества, които работеха от сутрин до вечер за господарите на тютюна.

— Долу тонгата! . . . — викаха от всички страни.

— Не отстъпват ни стотинка! . . . — обсъждаха едни.

— Арестували делегатите! . . . Защо? . . . — възмущаваха се други.

— Изедници с изедници! . . . — ругаеха трети.

Но сред настъпилата бъркотия наскачаха агентите на фирмата, подкупените от «Никотиана» бедняци.

— Другари! . . . — крещяха те. — Нека обмислим. . . Да се изкажем. . . Защо да стачкуваме? . . .

Но яките мъже и жени, определени за стачни постове, ги смъкваша с юруци от столовете.

Същото безредие настъпваше и в другите зали. Електромоторите и вентилаторите спираха един след друг. Врявата се засилваше. Грамадният четириетажен склад на «Никотиана» приличаше на кошер с разсърдени пчели, които гневно изскачаха навън. На двора се беше съб-

рала вече тълпа от няколкостотин души. Македонците разтвориха желязната двукрила врата към улицата и малко смутено подканяха работниците да напуснат двора. Дребни на ръст и слабосилни физически — понеже произхождаха от бедни гладуващи планински селца и бяха само наемници на тъмната сила на тютюна, — те се бояха от възбудената тълпа и се чувствуваха добре само с карабина в ръка зад сигурно прикритие. Но работниците отказваха да излязат. Те искаха да се съберат всички и да тръгнат заедно към площада. Някакво чувство за солидарност, развито и засилено от партийните отговорници, ги свързваше в единна, мощна и заплашителна маса. Докато чакаха на двора, някои започнаха да пеят Интернационала и това повиши внезапно настроението.

Баташки наблюдаваше тълпата, скрит зад пердето на отворения прозорец. Той беше блед, смутен, но все още господар на себе си. Стачката започваше бурно, със заплашителни признаци и готовност за упорита борба и кръвопролития. Той седна зад бюрото си и заслушан тревожно в пеенето на Интернационала и шума, който идеше отдолу, влезе във връзка по телефона с другите фирми. От склада на «Братя Фернандес» му отговориха лаконично, че работниците са неспокойни, и веднага затвори телефона. Вероятно директорът беше улисан и даваше закъснели нареждания. Той беше небрежен и отпуснат франт, обичаше да свири на китара и събитията винаги го изпреварваха. От «Фумаро» се оплакаха, че един от пазачите е ударен с тухла, а истифчибашията — набит с юмруци. В склада на «Източни тютюни» бе станало сбиване между анархисти и комунисти в полза на фирмата и директорът се чувствуваше много доволен. Лишена от добрия пример на бойките елементи, една четвърт от работниците беше отказала да стачкува и манипулацията продължаваше. В «Бяло море», напротив, където складовото дружество се считаше за крепост на социалдемократите и работниците минаваха за най-послушни, петима комунисти бяха вдигнали на крак целия склад. Директорът питаше уплашено какво да прави.

— Не зная!... — разсеяно отговори Баташки, доволен донякъде, че и по други места ставаха безредици. — Остави ги да излязат на улицата и затвори склада.

— А после... — Гласът на директора трепереше от тревога.

— После нищо! . . . Ще му ударим по едно шишенце сливова.

И Баташки се разсмя, възгордян от това, че показваше духовитост и хладнокръвие в такъв напрегнат момент. Но той се боеше, при все че запазваше привидно спокойствие и сучеше самоуверено дългите си черни мустаци. Като всеки способен негодник, който мъчно се поддава на паника, но вижда ясно опасностите, той се боеше определено, физически, боеше се от всяко изпито лице, от всяка пожълтяла ръка, които в тоя момент можеха да се изпречат пред него. В съзнанието му още живееше споменът за настръхналите жени от стачния пост, които някога го бяха повалили с железни бастуни на земята. И затова след разговорите по телефона той пак не посмя да се покаже на прозореца, а продължи да надзърта страхливо зад пердето.

Но в тоя миг Баташки се боеше и от друго. Работниците обявиха стачка, ала той не излезе да им говори, не направи нищо, за да убеди поне една част от тях да останат на работа. А в това отношение заповедта на Борис беше изрична и заплашваше с уволнение. Баташки сви разстроено юмруците си. Ами ако шефът поискаше сметка за малодушието му, ако счетоводителят направеше някакъв донос в централата? Напоследък той се интересуваше подозрително от салоните за манипулация, усвояваше неусетно техническата работа. Дали не се готвеше да измести Баташки? . . . И това постоянно шушу-мушу в чорбаджиите, това подхилване заедно с тях на всичко, което вършеше Баташки! . . . Ех, че мръсник беше този счетоводител! . . . Баташки надзърна през прозореца и видя омразния си съперник, застанал спокойно на стълбите между двора и градината. Той беше с цигара в уста, по горна риза и бели панталони. Широко му беше около врата на тоя синковец, нали нямаше никакво взимане-даване с работниците! . . . Сега вероятно следеше какво ще направи Баташки и с подлия си ум може би съчиняваше вече доноса. Баташки се изпоти. Той си представи гнева на Борис и уволнението, което можеше да последва, ако Морев научеше, че не беше направено всичко, за да се задържат работниците в склада. Той си представи с горчивина богато платената служба и безбройните възможности за странични доходи, свързани с нея. Беше непроситимо да се рискува тая златна служба, далаверките при

покупките в селата, тайничките комисии около дребните партиди. И при това заради някаква мигновена уплаха! . . . Е, Баташки не беше страхливец! . . . Стори му се глупаво да се бои от някакви си мухльоуци, които утре нямаше какво да ядат. Дяволите да ги вземат тия работници! . . . Той изпи бързо две чапки мастика, която държеше в шкафчето на бюрото си, и слезе смело по стълбите.

Но щом се показа на двора, обзе го предишният страх и желание да побегне веднага назад. От всички страни го посрещнаха с грозно и продължително «Ууу». . . Той не съзна, че сега работниците бяха десет пъти по-озлобени срещу него заради македонските пазачи и телените мрежи, които беше поставил в склада.

— Ей, мекере! . . . — извика някой.

— Баташки, не те ли е срам? . . . — горчиво и строго му се скара друг. — Ние се борим за хляб, а ти насочваш срещу гърдите ни карабини! . . .

— Момчета! . . . — опита се да почне Баташки.

Но думите му се преплетоха. Виковете продължаваха и от всички страни го гледаха враждебни, мършави лица на мъже и жени, които довчера беше ругал, заплашвал и унижавал. На десетина крачки от себе си той забеляза едрата фигура на Спасуна, облечена в избеляло елече и шарена фуста. Тя беше навела глава и стискаше юмруците на здравите си мускулести ръце. Приличаше на лъвица, която се готви за нападение. Баташки отправи към нея невинен и мазен, дори някак огорчен поглед, сякаш искаше да подчертае трагичната безсмислица на социалните конфликти, които развалят личните отношения. Той изобщо не беше се карал с нея. Но лицето на Спасуна отвърна с обезпокоителна, каменна неподвижност. Такъв вид имаше тя винаги преди да извърши някоя лудория. Все пак Баташки се поокопоти малко и почна да говори. Той заекваше страхливо, а думите му, мазни и глупави, предизвикваха смях между работниците.

— Аз виждам хала ви! . . . — уверяваше той, насърчен донякъде от това, че работниците отвърщаха на думите му само със смях и подигравки, но без гневни прекъсвания. — Ама чакайте малко бе, джанъм! . . . Помислете си! . . . Стачка ли е, не ми го хвали. . . Чунким голяма файда. . . Зяг за нас, гладория за вас. . . — Гласът на Баташки ставаше все по-самоуверен. — Нека всеки от

вас си реши сам! . . . Който иска, нека си стачкува, пък който не иска, оставете го да се върне. . .

— Трай, куче! . . . — внезапно изрева Спасуна.

Гласът ѝ процепи целия двор. Тя направи няколко крачки напред, сякаш щеше да връхлети върху Баташки. Като видя това, последният се обърна веднага и хукна нагоре по стълбите. Спасуна и работниците почнаха да се превиват от смях.

Докато ставаше всичко това, проявиха се и слабостите в подготовката на стачката. Тълпата все още гъмжеше безредно и губеше ценно време, а ръководството се маеше някъде. Започнаха изклиничванията. Страхливите и подкупените офейкваха един след друг, като даваха всевъзможни извинения за необходимостта да се отделят за малко. Един се кълнеше, че жена му щяла да ражда. Друг казваше, че забравил да купи на децата си хляб. Трети уверяваше войнствено, че щял да дойде на площада, но искал да вземе от къщи бастуна си. Ставаха дребни спречквания, разнасяха се дюдюкания и подигравки. В лицата на всички тия шмекери и страхливци прозираха утрешните стачкоизменници. В това време се появи Симеон, който обикаляше складовете, придружен от няколко души на легалния стачен комитет. От входа на двора, без да влиза вътре, той покани работниците към твърдост, дисциплина и спокойствие в започващата борба.

— Ние ще успеем — каза той, — ако покажем, че не се боим и ако всеки от нас изпълни дълга си към работническата класа. . .

После той даде някакви нареждания на партийната отговорничка, погледна часовника и тръгна към другите складове. Работниците тръгнаха към площада в гъста маса.

Те вървяха мълчаливо, с безредни, но твърди стъпки. Неколцина шегобийци се опитаха да повишат настроението, но смехът им остана без отговор. Неизвестността потискаше всички. Дори най-самоуверените очакваха тревожно появата на полицията. Тя щеше да изникне ей сега, след две-три улици, и тогава щеше да стане нещо съдбовно, от което зависеше ходът на стачката. Някои събираха скришно в джобовете си камъни. Мъжете излязоха напред, а жените и момичетата останаха да вървят след тях. Спасуна предложи да стане обратното, като твърдеше, че полицията ще се реши по-трудно да бие жените и децата. Но мъжете не допуснаха това. Все пак те

я приеха да върви между тях, в челната група. Тя каза няколко смехории, с които развесели работниците около себе си. Но след това пак настъпи мълчание. Стотици очи се взираха втренчено и очакваха появата на сините униформи.

Зад ъгъла на съседната улица се чу глух тропот от много стъпки. Мълчанието стана пълно. Лицата на работниците се изопнаха, ръцете им стиснаха конвулсивно бастуните, тоягите, камъните. Но после всички отдъхнаха. Зад ъгъла се показва тълпа от други стачници. Бяха работниците от складовете на «Братя Фернандес» и «Бяло море» заедно с малка група от «Източни тютюни», която все пак се беше решила да стачкува. Лавината на гладните се уголеми. Сега тълпата възлизаше на не по-малко от осемстотин души. А в същото време всички знаеха, че към площада отиваха други маси от други стачкуващи складове. Работниците съзнаха ясно силата си и настроението се повиши отново. Но тъкмо тогава се появиха двама пеши стражари, които, щом видяха тълпата, обърнаха гръб и се върнаха тичешком назад. Бягството им развесели малко стачниците и предизвика прибързани, шеговити тълкувания. Почти веднага след тях се показва цяло полицейско отделение, разгънато в гъста верига. Стачниците разбраха: инспекторът пазеше конния ескадрон за площада или може би този ескадрон беше зает вече да разгонва стачниците, които прииждаха от складовете в западната част на града. Пред стражарите вървеше тънък старшия в руси мустачки и палка в ръка.

— Назад!... — извика старшията. — Пръскайте се!

Срещу него се спусна Спасуна, но другарите ѝ успяха благоразумно за я задържат.

— Що бре, катил?... — изрева тя.

— Назад!... Назад!... — все по-тревожно и неувверено викаше старшията, смутен от постъпката на Спасуна и грамадното числено превъзходство на стачниците.

Хората му не бяха повече от тридесет души. В настъпилата тишина, в която се чуваше само тропот от обувки, налъми и ботуши, гласът му отекваше някак безпомощно.

— Ще се справим, другари!... — бодро каза някой. — Малко са!

— Смело напред!... — извика друг.

Разстоянието между полицаите и стачниците ставаше все по-малко.

— Назад! . . . Ще дам заповед за стрелба! . . — продължаваше да крещи старшията.

Той измъкна внезапно пистолета от кобура си. Същото направиха и другарите му. Челната група на стачниците трепна, но продължи да върви напред все тъй непоколебимо. Първата уплаха при вида на полицията беше отстъпила място на предишната мрачна решителност. Сега всички почувстваха, че тридесетина стражари не представляваха нищо пред тълпа от седем или осемстотин души. Дори най-несмелите виждаха, че старшията мъчно ще се реши на кръвопролитие. Впрочем това личеше от паниката в гласа му.

— Зелен е — каза някой.

— Гашите му треперят! . . .

— Ще ги удавим с плюнката си.

Но докато стачниците се подиграваха така, старшията, а след него и другите полицаи дадоха внезапно няколко изстрела. Тълпата се спря и като вълна, която се беше ударила в стена, ливна назад. Настъпи суматоха. Чуваха се писъци.

— Бягайте! . . — панически извика някой. — Стрелят на месо! . . .

Но това бяха изстрели във въздуха, които изплашиха само жените. Разчитайки на уплахата, стражарите се втурнаха напред и почнаха да бият с палките си. Но Спасуна и ветераните от минали стачки, които бяха в челната група, отговориха на палките с камъни. Старшията проигра картата си и всички разбраха, че беше новак. Като влязоха в допир с първите редици на тълпата, стражарите не посмяха да напреднат, тъй като можеха да бъдат заградени от нея и тогава положението им щеше да стане плачевно. Един от тях гръмна още веднъж с пистолета си, но стачниците разбиха главата му с камъни. Като съзнаха тактическата грешка на началника си, останалите полицаи хукнаха бързо назад. Първата схватка завърши в полза на стачниците. Старшията усети унижено това. Лицето му лъщеше от пот. Той беше едновременно уплашен и разгневен. Като се окопоти малко, старшията събра хората си и ги поведе отново напред. Стражарите го последваха неохотно.

— Не се бойте от дознания! . . — насърчи ги той

мрачно. — Това са предатели. . . разрушителни елементи. . . Имаме черно на бяло да ги спрем! . . .

В същото време той даде изстрел и рани един от стачниците в крака. Удареният изохка глухо, улови коляното си и се строполи в праха. Двама души го изнесоха веднага на тротоара. Това разколеба задните редици, но челната група на ветераните изсипа отново градушка от едри камъни върху полицаите, които не смееха вече да излязат много напред и почнат ръкопашен бой. Старшията им каза да не се боят от дознания, но не беше дал заповед да се стреля на месо. Искаше да прехвърли върху тях отговорността тоя синковец! . . . А после, ако имаше убити и станеше обществен скандал, тяхната службица щеше да изгори. Съзнавайки това, те отстъпваха заднишком пред тълпата, която напредваше към площада все повече и повече. Положението ставаше все по-напрегнато. Разстроен, потен и блед, старшията обръщаше постоянно назад изкривеното си от смущение лице. Къде се бавеше ескадронът? . . . Защо не идваше ескадронът, който само за една минута можеше да пръсне без никакво кръвопролитие тази ужасна тълпа? . . . Но той не знаеше, че в този момент полицейският ескадрон тъпчеше и разпръскваше с бичовете си други работнически тълпи. Старшията се обърка съвсем и почна да разсъждава като подчинените си. Тоя страхливец, инспекторът, искаше да прехвърли отговорността върху него! . . . Лесно е да се пъчиш с късичката си шпага и да даваш неясни нареждания. Старшията почувствува гняв. Стори му се, че сега кариерата и службата му висяха на косъм. Ако не спреше и оставеше работниците да стигнат до площада, там те можеха да се съединят с други стачници и да станат още по-страшни неща. А после началството щеше да търси отговорности и да обвини старшията в негодност, малодушие и липса на такт. Да, в малодушие, ако не стреля, и в липса на такт, ако стреля! . . . Иди ги разбирай тия какавани! . . . Само се хият, зяпат жените и пият вечер ракия с директорите на складовете! Старшията беше природно интелигентен мъж и вечер учеше като частен ученик за гимназиална матура. Понякога, късно през нощта, когато угасваше лампата, пред въображението му изникваше примамливо Висшата полицейска школа, а зад нея — къса шпага и сребърни пагони на инспектор. Да, той се надяваше, че тия пагони щяха да го измъкнат завинаги от

низините и глупостта на живота! . . . Да, трябваше да се стреля на месо, дявол да го вземе. . . И старшията пое дъх да даде командата. А работниците сякаш усетиха това по израза на лицето му и несъзнателно забавиха крачките си.

Но тъкмо тогава старшията забеляза ново усложнение. Неизвестно откъде, в челната група на стачниците беше изникнало малкото Рединготче. То разбута другарите си, излезе напред и вдъхна смелост на разколебаните стачници.

— Стражари! . . . — извика Стефан, колкото му глас държи. — Смейте ли да стреляте? . . . Мислете за отговорностите! . . .

— Вие мислете, господин Морев! . . . — отговори старшията, но толкова тихо и неуверно, че работниците не го чуваха, а на стражарите се стори жалък.

Той нарече неволно Рединготчето «господин Морев» от уважение към могъщия му брат. Старшията съзна мигновено, че дори инспекторът, дори самият директор на полицията не биха дали никога заповед да се стреля по тълпа, в която се мотаеше братът на големия тютюнев господар. А цялата чудноватост на положението — това, че единият от братята беше милионер, а другият комунист — той отдаде на някакво особено съглашение между двамата, което не му влизаше в работата. Старшията беше свикнал само да се приспособява към скритите подбуди на силните. Появата на Стефан му показва един възможен изход от положението: той трябваше просто да остави стачниците да стигнат до площада и нищо повече. Вместо команда за стрелба старшията заповяда на подчинените си да приберат оръжието. Стражарите изпълниха командата с облекчение, а работниците почувстваха, че появата на Стефан ги спаси от кръвопролитие.

— С нас е! . . . — казаха някои. — А ние не вярвахме.

— Ще видим после — недоверчиво забелязаха другите.

— Какво искаш? . . . Ето го на опасно място.

— Хм! . . . Опасно, но не и за него. . . Смей ли полицията да стреля върху брата на Морев?

Ала всички виждаха, че поне сега малкото Рединготче им беше необходимо. Това убеждение се засили, когато Стефан почна да им говори, че трябва да останат твърди докрай.

— Какво? . . . Боите ли се? . . . — викаше той. — Е, ще паднат няколко души от нас, но без това не може.

— Нека паднат! . . . — отговориха работниците. — Стига да успеем.

— Всичко зависи само от нас.

— Как само от нас?

— Ей така! . . . — Стефан вдигна свития си юмрук във въздуха. — Ако им покажем зъбите си на площада. . . ако видят, че не се шегуваме и че някоя нощ складовете им могат да пламнат. . .

— Добре де, а после? . . . — попита един със скрито съмнение, че Рединготчето беше провокатор.

— После пак всичко зависи само от нас! . . . Ако сте избрали за постове истински мъже, а не баби и ако тия мъже се справят с подкупените истифчии. . . След десет дни тютюнът ще почне да мухлясва дори ако самите господари дойдат да правят алабура на денковете си.

— Вярно! . . . Там ги боли.

— Там, зер! . . . Тогава ще дадат и тридесет на сто повишение, но трябва здрави юмурици и малко кръв.

— Слушай. . . — каза един денкчия от склада на «Никотиана». — Ние сме прости хора и не можем да разберем някои неща. . . Брат ти е богаташ, а ти вземаш нашата страна. Каква е тази работа?

— Аз нямам нищо общо с брат си! . . . — гневно извика Стефан.

— А кой те поддържа сега?

— Никой. . . Поддържам се сам.

— Разправяй това на шапката ми! . . . — подигравателно рече денкчията. — Всяка сутрин майка ти ти изпраща по слугинята да закусваш мляко и баница в склада. . . Нали виждам! . . .

Неколцина смушкаха денкчията да мълчи.

— Трай сега! . . . — скараха му се те. — Чест му прави, щом е така и пак е с нас.

Наистина нещо им подсказваше смътно, че все пак Стефан разделяше сега опасността наравно с тях и следователно не можеше да бъде лицемер. И в Максим нямаха доверие те, а после видяха, че този другар загина като мъж. Но денкчията настояваше възмутено и упорито:

— Сутрин яде баница! . . . Знаем ги ние тези.

Ала думите му не можаха да създадат настроение срещу Рединготчето. Напротив, Стефан разпалваше ня-

какво мрачно въодушевление, увличаше и завладяваше всички. Той повтаряше същите неща, които говореха другите агитатори, но ги казваше по-силно, по-красноречиво и по-убедително. Някои ръкопляскаха, други викаха одобрително и разбърканият ход на тълпата към площада ставаше все по-стремителен. Сега старшията правеше само привидни усилия да задържи работниците и да изпълни полицейските си обязанности. Съпротивата на стражарите да спрат множеството се превърна в комично боричкане със стачниците. Някои от работниците ги взеха на подбив:

— Ей, кутрета! . . . Стига сте се преплитали в краката ни.

— Ще изпрашите чизмите си бел! . . .

Други се опитваха да ги смутят с горчиви упреци:

— Срамота, момчета! . . . За парче хляб и хиляда лева на месец да стреляте срещу братята си! . . .

— Заповед! . . . — тъпо се оправдаваха стражарчетата.

— А бе каква ти заповед! . . . — изсмя се някой. — Ако ти заповядат да легнеш под колелата на влака, ще го направиш ли?

— Глупави сте, момчета! . . . — добави друг. — И вие излагате живота си! . . . И вие оставяте сираци, за да пазите имането на думбазите! . . .

Цялото полицейско отделение се тътреше безпомощно, тикано от работниците.

Старшията съзна унижено, че ако инспекторът видеше хората му в това окаяно положение, веднага щеше да подаде доклад за уволнението му. Но и самият старшия не се държеше по-достойно от подчинените си.

— Господин Морев, разберете, не може така! . . . — жалко и умолително настояваше той все под силата на внушението си, че между двамата братя имаше съглашение.

И понеже виждаше, че не върши нищо, мъчеше се поне да подчертае услугата си.

— Разберете, господин Морев! . . . Не стрелям единствено заради вас! . . . — раболепно повтаряше той. — Брат ви е добър българин, почтен човек... Ще ме уволнят. . . Рискувам службата си.

Стефан и работниците се смееха. Най-сетне множеството стигна до площада, скъса тънкия кордон от полицаи, които го охраняваха, и подобно на буйна река се разля в него.

Като видяха, че на площада нямаше конна полиция, която можеше да ги разгони, стачниците се успокоиха и събраха мирно пред читалището. Балконите и прозорците на околните къщи бяха почернели от безделници, които горяха от любопитство, смесено с приятно чувство на лична безопасност. Площадът им се струваше като арена за гладиатори, на която стачниците и полицията щяха да дадат рядко, възбудително, изтръгващо от провинциалната скука зрелище. И на нито едно от тия мирни нищожества не дойде наум, че зрелището беше предвестник на бурни времена, които щяха да развалят първо тяхното спокойствие. По прозорците на читалищното кафене се натрупаха пенсионерите — стратези в политиката, — безработните интелегенти — шампиони на табла, мониск и билиард — и няколко по-ранобудни младежи от градския хайлайф, които сутрин опитваха щастието си на ротативните машинки, а вечер — в любовта. Дори аптекарят, близък идеен приятел на Редингота, теоретик на новите патриоти в града и общопризнат виртуоз на карамболите, се отказа от евтината слава да бие на билиард един свой колега от София, чиновник в Народното здраве, който бе дошел да лекува ревматизма си в баните. Дватамата оставиха щеките пред по-интересното зрелище, което им обещаваше площадът. Те се изправиха зад една група до прозореца и взеха участие в общия разговор. След гаданията за бъдещите ходове на Хитлер най-злободневната тема за разговор между безработните и пенсионерите беше червената опасност. Не че тази опасност им се струваше близка и действителна, нито пък имаше какво да загубят, ако станеше неминуема, но тя беше просто тема за разговор, давана от вестниците.

Когато видяха, че стачниците се събраха около читалището, посетителите на кафенето усетиха известно безпокойство. Ако станеха безредици, стачниците можеха да нахлутят в кафенето, а това щеше да смути идилията на моникса, таблата и безкрайните трескаво-сладостни разговори за възможностите на Хитлер. Тия хорица всъщност не обичаха бурните събития, а само разговорите за тях.

— Ще се забърка голяма каша! . . . Ще видите! . . . — каза един пенсиониран учител по математика, като бършеше грижливо пенснето си с ъгъла на носната кърпичка, за да види кашата по-добре.

— Ами! . . . — небрежно отговори аптекарят. — Ей сега ще ги пръснат.

— Не се пръска лесно такава тълпа — забеляза учителят.

Той беше дребно акуратно старче с плешива глава и бели мустаци. Четиридесет години наред учителят беше свикнал да движи мисълта си по студените силогизми на математиката и това му пречеше да вярва във великото бъдеще, което Хитлер подготвяше на българите.

— Полицията си знае работата! . . . — троснато произнесе аптекарят. — Пък има и войска.

— Абе не ми го хвали, ако стигне до войска.

Аптекарят погледна бързо към вратата зад тезгяха, през която в случай на нужда можеше да избяга, и незабавно използва случая на уязви днешния строй.

— Какво искате, господин Дешев? . . . Демокрация? . . . Ето ви демокрация! . . . Стачки, безредици, класова омраза. . . всико друго, но не и творчески труд! . . . — Той пое с два пръста локума, който келнерът му донесе, и мляскайки, продължи: — Да, всичко друго, но не и творчески труд! . . . Само германците ще оправят Европа.

Аптекарят имаше пълно, избръснато, гладко като порцелан лице. и беше облечен със старомодната елегантност на петдесетгодишен ерген. Той изгаряше от желание да вземе главното представителство на Байер Майстер Луциус, да продаде аптеката си и след това да се пресели в София, където си беше купил апартамент. Като изяде локума си, той продължи славословието на творческия труд.

Докато запачите по балконите и коментаторите в кафенето очакваха развръзката на площада, по телефонните жици на града се водеха драматични служебни разговори. В околийското управление пристигаха тревожни съобщения от всички тютюневи складове. Работниците прекъсваха манипулацията без особени прояви, пазейки нервите си за по-сетнешните изпитания в борбата. Само тук-там изникваха дребни спречквания, главно с истпфчиите, на които фирмите бяха повишили надниците и които не желаеха да стачкуват. Но всичко това се надуваше от директорите на складовете, които по нареждане от централите преувеличаваха спречкванията

цел да подбудят полицията към по-енергични действия. Директорът на «Джебел», в чийто склад работниците набиха македонските пазачи и измъкнаха насила истифчиите, питаше възмутено околийския началник дали тукашната полиция възнамерява да защити частната собственост, или трябва да се иска помощ от София. Околийският началник изля гнева си върху инспектора, инспекторът върху старшиите. Той изпрати веднага конния ескадрон към склада на «Джебел». Ескадронът пръсна около двеста работници, които след разправията с истифчиите бяха изморени и донякъде с понижен дух. Но разпръскването им задържа ескадрона и даде възможност на работниците от «Никотиана», «Източни тютюни» и «Бяло море» да стигнат лесно до площада. Същото успяха да направят и стачниците от някои други складове.

Когато работниците се събраха на площада, околийският началник нарече по телефона инспектора «некадърник». Началникът беше дребен, плешив запасен офицер, който трепереше за службата си по три линии: македонска, политическа и административна. Тъкмо преди малко му бяха съобщили по телефона от София, че управителният съвет на тютюноотърговците се е оплакал в министерството от бездействието на полицията в града. Сега той гледаше през отворения прозорец на кабинета си как тълпата на площада се увеличава неспирно и това го караше да изпада ту в пристъп на яростни и безсмислени команди, ту в бездействието на пълна уплаха. Началникът видя как стачниците издигаха плакати с обидни за властта комунистически надписи и как един охлузен тип (който тряваше да се застреля веднага) се качи на една маса, взета от дансинга на читалищната градина, и почна да държи предизвикателна реч. Околийският началник помисли с ужас какво щяха да кажат директорите на фирмите, гражданството, кметът, началникът на гарнизона и войводата Гурльо!... Целият град ставаше свидетел на неспособността му да се справи с агентите на Коминтерна...

През това време инспекторът изпрати по един конен стражар нареждане до ескадрона да се върне веднага на площада. Но конният стражар, който трябваше да предаде устната заповед, се залута да търси другарите си около склада на «Джебел», а докато ставаше това, ескадронът в пристъп на служебно усърдие и собствен по-

чин беше препуснал към склада на австрийската режия, където директорът го посрещна ухилено и работниците въобще не стачкуваха. Така се загубиха още десет минути, през които положението на площада стана нетърпимо и принуди околийският началник да вземе отчаяно решение. Той извика при себе си Чакъра и му заповяда да разпръсне тълпата с полицаите, които охраняваха околийското управление.

Чакъра изслуша заповедта с мрачно стиснати устни. Околийският началник му се стори побъркан.

— Господин начаник! . . . — възрази старшията за пръв път в живота си. — Това е невъзможно.

— Какво? . . . — изрева околийският.

— Невъзможно! . . . — с твърд и леко враждебен глас повтори Чакъра. — Двадесет полицаи, макар и въоръжени, не могат да разпръснат тълпа от хиляда и петстотин души. . . Нека почакаме ескадрона.

— Какво? . . . Не смееш ли? . . . — с грозва ярост извика околийският. — Заповядвам! . . . От София заповядват, разбираш ли? . . . Фирмите се оплакали на министъра, че не вършим нищо! . . . Баба! . . . Предай командването на друг, ако те е страх! . . .

Чакъра остана още една секунда неподвижен, после удари токовете на ботушите си, отдаде чест и тръгна към вратата. Никога досега началството не му беше говорило с такъв тон и никой не бе засягал така дълбоко служебната му чест. Да предаде комундуването другиму! . . . Хайде де! . . . И фирмите се оплакали на министъра, че не се върши нищо! . . . Това беше подлост, дивотия! . . . Но тъкмо тази подлост събуди в закостенелия му от служебни правилници мозък някакво смътно просветление някакъв странен бунт и горчиво усещане, че полицията всъщност отдавна беше престанала да бъде полиция, а представляваше само пазвант на фирмите. Почти всяка седмица в града ставаха убийства. Убийците се знаеха — бяха хора на Гурльо, — но никой не смееше да ги арестува. Полиция ли беше това? . . . Участъците гъмжеха от скъпо платени цивилни разузнавачи — покварени типове, алкохолици и развратници, чието единствено занимание беше да обвиняват хората в комунизъм, да ги арестуват и изтезават незаконно. Полицаи ли бяха

това? . . . В схватките преди малко беше ранен тежко един стражар и вероятно щеше да умре. Той беше бедняк от селото на Чакъра и щеше да остави с окаяна пенсия две деца. Законността ли бранеше този стражар? . . . Животът му беше пожертвуван, за да се спрат стачниците, които имаха право да поискат по-високи надници от фирмите! . . . И Чакъра изпращаха сега с шепа хора срещу тия стачници. . . Не, полицаите не вършеха истинската си работа, а си отиваха тъй — само за по-високи печалби на фирмите! . . . Пак фирмите, всичко се въртеше около фирмите, сякаш животът и честта на хората не съществуваша, а държавата — това бяха фирмите! . . . Все по-силно ставаше просветлението в главата на Чакъра. Той разсъждаваше бавно, тромаво, но мисълта му, почвайки от отделни факти, стигаше до общи изводи. Имаше някаква мафия, която управляваше невидимо държавата. Имаше някакъв съюз от много богати хора, от търговци, индустриалци и банкери, който беше подчинил правителството, полицията, войската, който решаваше и направляваше всичко, който нямаше милост и не се спираше пред никакви средства, за да запази властта и грабителството си. И Рединготчето влизаше в този невидим съюз, в тази всесилна мафия. Нима щеше да се намери разумен човек, който да отрече, че фирмите могат да отделят лепта от милионните си печалби, за да повишат надниците? Тютюневите господари живееха в малки дворци, возеха се с лимузини, оскандаляваха семейната чест на хората — тук Чакъра си спомни за Ирина и потрепера от гняв, — а работниците тънеха в безправие, немотия и болести. Всеки знаеше, че големците на много партии влизаха в управителните съвети на фирмите, че министри и генерали участваха с подставени лица в предприятия, на които «Никотиана» купуваше тютюна и даваше трохи от печалбите си. На всички беше известно, че търговците, банкерите, индустриалците, министрите и генералите се поддържаха взаимно, че мафията им като огромен октопод с хиляди заповядващи и смучещи пипала беше обхванала сега целия народ и за да увеличи печалбите си, го тикаше към страната на германците, от които — Чакъра знаеше това от миналата война — не можеше да се очаква нищо добро. Старшията отдавна съзнаваше това, но не смееше да го признае ясно пред себе си, защото същото твърдяха и комунистите. Но сега, когато мафията беше оскандалила дъщеря му, когато го изпра-

щаше на явна гибел, когато му заповядваше да разгони с двадесет души хиляда и петстотин гладни хора, старшията го съзна ясно. Съвсем не беше виновен толкова околийският началник, който трепереше за хляба си и му даваше тази неизпълнима заповед! . . . Над околийския началник стоеше областният, над областния — министърът, над министъра — правителството, а над правителството — мафията — невидима, всемогъща и безчовечна! . . . И тогава Чакъра въпреки дребното си благополучие, въпреки лозето и нивата си, въпреки малкия си имотец на село съзна изведнъж, че той и стражарите, които сега щеше да поведе, бяха само жалки слуги, само нищожно платени наемници на тази мафия, която не даваше ни пукната пара за живота им и гледаше само печалбите си.

Водейки хората си, Чакъра излезе пред тротоара на околийското управление и се спря за миг с изцъклени очи, разстроен от всичко, което мислеше. Под синьото небе и жизнерадостното майско слънце тълпата ликуваше победоносно. Отдавна работниците не бяха успявали да се съберат така, отдавна ораторите им не бяха имали възможност да ги въодушевят в жаждата за свободен и сит живот толкова! . . . Няколко комсомолци бяха заковали на летви червени знамена, които носеха от къщи, скрити под ризите си, и ги размахваха над главите на множеството. Работниците се усещаха силни и горди. Думите на ораторите събуждаха в душите им чувство за достойнство, караха ги да съзнават, че работническата класа не се бори само за хляб, а за нещо огромно и велико, което щеше да донесе щастие на цялото човечество. В лъчистото сияние на майския ден пърхаше надеждата за новия свят, в който нямаше да има унижени от бедността, в който складовете и фабриките щяха да принадлежат на всички, а не на шепа дармоеди, които сега изпращаха въоръжените си слуги да стрелят срещу работниците. Все по-огнени ставаха думите на ораторите и все по-силно въодушевлението на работниците. То събуждаше някакъв порив към справедливост дори у бедните, но сити граждани, които гледаха отстрана, дори у безработните в кафенето, които също размисляха върху своята съдба.

— Не са шегга работниците, хей! . . . — замислено произнесе пенсионираният учител по математика.

— Прави са хората! . . . — каза един електротех-

ник, който слизаше от стълбата, след като беше поправил вентилатора на кафенето.

— Смелост, момчета! . . . — тихо подвижна един участъков ветеринарен лекар, който в това време пресичаше в двуколката си площада, след като бе взел от околийския си шеф разни серуми и ваксини.

Като повечето агрономи и ветеринари той беше прикрито комунист или най-малко — съчувствуваше на работниците.

— Докторе, на добър час! . . . — приятелски му отвърна един денкчия. — Хапни дробчета и за гладните! . . .

Но денкчията не знаеше, че ветеринарният лекар отиваше сега да помогне на свои колеги за поголовната ваксинация срещу антракс в едно село. А поголовната ваксинация срещу антракс беше опасна и тежка работа, която щеше да го облее в пот. И затова той съчувствуваше на работниците и селяните, които също се обливаха в пот, и ненавиждаше господарите им, чиито лимузини забулваха често по шосетата кончето и двуколката му с прах.

От градината при читалището изхвъркна уплашено ято врабци. Стражарите, които се опитаха да спрат безуспешно стачниците от «Никотиана», се бяха събрали на другия край на площада далеч от митинга и обсъждаха враждебно грешката на инспектора, който така неразумно беше отдалечил ескадрона от центъра на града. След схватката преди малко униформите и лицата им имаха доста окаян вид. Тънкият и рус старшия, който ги командуваше, беше с отпран пагон и няколко скъсани копчета. Той се отправи тичешком към околийското управление, за да получи нови нареждания, и когато мина покрай Чакъра, не го поздрави. Между двамата старшии съществуваше скрита враждебност. Младият обичаше да гуляе с цивилните агенти, а старият не харесваше това. Докато Чакъра, водейки групата си и замаян от мрачното откровение на мислите си, отиваше с механически стъпки към тълпата, през отворения прозорец се разнесоха истеричните крясъци на околийския началник.

— Напред! . . . Разпръснете ги! . . . Стреляйте! . . . — викаше околийският, обезумял от това, как щяха да го изложат и наклеветят в бездействие кметът, фирмите и войводата Гурльо.

Старшията и хората му вървяха бавно напред, без

да обръщат внимание на крясъците. И сякаш разбираха в тоя тежък миг, че някаква зловеща сила им заповядваше несправедливо да изложат живота си на опасност заради печалбите на фирмите. Чакъра съзна: през устата на околийския викаше мафията, която стоеше над всичко и управляваше всичко. И не околийският, а тя заповядваше да се разгонят гладните хора.

— По-скоро! . . . — отново долетяха крясъците на околийския. — Страхливци! . . . Ще ви дам под съд! . . . Ах, ти, старо магаре, сега ли почна да трепереш за кожата си! . . . Предай командуването на другия старшия! . . .

— Приемам го! . . . — раболепно отвърна младият старшия.

Чакъра трепна и дойде на себе си, сякаш го бяха ударили с камшик. Мислите, които го вълнуваха преди малко, изчезнаха изведнъж. В главата му се образува някаква празнота — безсмислицата на нищото, което беше тъпо като всяко нищо, ала го облекчи от натиска на противоречията. И сред това нищо виковете на околийския началник събудиха у старшията само навика на дисциплината, дребното и жалко чувство на служебна чест, което мафията създаваше умело в слугите си. Сега той съзнаваше само, че околийският началник го обвиняваше в страх и нареждаше да предаде командуването другиму. Страх? . . . От шо страх? . . . Хайде де! . . . Чакъра изпъчи атлетическите си гърди и стисна бича. Честолюбieto и навикът на дългогодишната служба го превърнаха отново от мислещ човек в покорен автомат.

— Стой! . . . — извика той на младия старшия. — Аз ще командувам хората си! . . . А ти напирай с другата група откъм хотела.

— Но господин началникът. . . — опита се да противоречи старшията.

— Марш оттука! . . . — извика Чакъра.

Той захапа свирката си и даде сигнал. Стражарите притичаха и се състиха около него като послушни пилци. Чакъра им заповяда да се разгънат във верига и ги поведе към тълпата. Същото направи и младият старшия от другата страна на площада. Когато видяха, че полицията отново идва към тях, стачниците се приготвиха да я посрещнат. Въоръжените с тояги, дъски и камъни изля-

воха напред, като образуваха нещо подобно на фаланга, други се състича около масата, върху която говореше Симеон, а трети, предимно жени и момичета, побягнаха към съседните улици. Старшията стигна до живата човешка стена и произнесе глухо:

— Хайде, момчета! . . . Вървете по домовете си! . . .

— Чакъре! . . . — каза някой. — Защо си дошел да се потиш заради думбазите тук? . . . Върви да пиеш ракията си вкъщи под сянката на ореха.

— Ще го направя — отговори Чакъра. — Но искам да свърша първо работата си с вас.

Той улови смелчагата за яката и с бързо движение го откъсна от фалангата. Стачникът — дребен и слабичък — се строполи от тласъка на земята, но другарите му не отговориха на насилието. Едрата атлетическа фигура на Чакъра им внушаваше страх. Освен това всички знаеха, че той бе почти единственият честен полицаи в града и не проявяваше никога излишна жестокост.

— Момчета, ще се бием! . . . — мрачно предупреди старшията, когато видя, че никой не мърдаше.

— Бий, Чакъре, бий! . . . — горчиво произнесе падналият. — За това ти плащат! . . .

Той се изправи, но двама стражари го уловиха веднага за раменете.

— Срамота е, бай Атанасе! . . . — с укор каза друг. — Ти си разбран човек.

— Остави ни да свършим събранието си мирно и тихо.

— Не може така, господа! . . . — високо извика Чакъра.

Това «господа» показва служебна строгост, но в него имаше и желание да се избегне кръвопролитие. Употребата на оръжие изпълваше Чакъра с отвращение. Сега той проявяваше съзнателна мудност и разтакаше изпълнението на заповедта с тайната надежда, че през това време ескадронът можеше да пристигне и да разгони тълпата само с бичове.

Но положението се влоши изведнъж от една работничка, която наричаха Църна Мика.

— Ей, кръвопиец! . . . — извика тя възмутено. — Моревчето направи щерка ти гювендия, а ти си дошъл да ни биеш! . . .

Някои се разсмяха. Стрелата беше отправена сполучливо и удари Чакъра в най-болезненото място.

— Що?... — изрева той като ранен звяр.

— Дъщеря ти е гювендия!... — повтори Църна Мика всред язвителния кикот на останалите жени.

Бичът на старшията описа широка дъга и плесна върху шията и гърдите на Църна Мика, която нададе пронизителен писък. В същия миг една тояга се стовари светкавично върху китката на старшията. Чакъра побледня от болка, но не извика. Бичът му почна да нанася безразборни яростни удари върху стачниците. Като видяха това, подчинените му се хвърлиха в атака с палките. Тълпата нададе глухи, болезнени викове. От другия край на площада екнаха изстрели. Стражарите на младия старшия си служеха отново с пистолети.

В това време Чакъра долови внезапно гласа на един от подчинените си:

— Господин старши, Спасуна!... Пазете се от Спасуна!...

Чакъра се обърна назад и видя разкривеното, облято с кръв лице на Спасуна. Държейки голям камък в ръката си, тя замахна с всичка сила към главата на старшията. Чакъра не успя да направи дори опит да отскочи назад — тъй късно беше предупреждението. Но в светкавично късна миг, преди ударът да смаже главата му, той видя как един от стражарите насочваше почти от упор пистолета си в гърдите на Спасуна. Чакъра се строполи на земята, а върху него, пронизана от куршума, падна Спасуна. В това време тълпата се смути, разколеба и хукна панически към булеварда за гарата. С разпенени коне към площада препускаше полицейският ескадрон.

XVII

На Чакъра устройха тържествено погребение, което изпълни градеца много повече с приказки за дъщеря му, отколкото за заслугите му. Всички разбраха, че старшията едва ли щеше да бъде изпратен до гробищата с толкова почести, ако господин генералният директор на «Никотиана» не беше съобщил на Баташки, че ще дойде на погребението. Като научиха това, кметът и полицейският инспектор вложиха такова старание в подготовката на

церемонията, щото много родолюбиви граждани, които бяха решили да отидат на погребението от почит към старшията, сега направиха това по-скоро от любопитство.

Пред дома на Чакъра се беше събрала голяма тълпа от скръбни почитатели, зяпачи и клюкари. Съседите гледаха ту големия орех, под който привечер старшията обичаше да пие ракията си, ту изтърканите със счукани керемиди стълби, по които другарите му щяха да изнесат ковчега с тялото. Тия съседи бяха добри, прости хорица, които искрено съжаляваха за Чакъра. Сега те си спомняха за сприявия му, ала честен нрав и печално цъкаха с език. Това цъкане изразяваше тъга, съжаление и примирение пред съдбата.

Една компания от млади хора, напротив, очакваше церемонията с иронична почителност и свойствения ѝ навик да се подиграва на простолуднето. Тя бе застанала на тротоара пред къщата на старшията и упражняваше остроумнето си с къси забележки. Синът на бившия народен представител, чието лозе граничеше с това на Чакъра, бе дошъл с кучето си и като преброи свещениците, намери числото им забавно голямо за скромния чин на старшията. Този младеж беше все тъй хубав, но малко подпухнал от годините и от провинциалния навик да влоупотребява с ракия.

— И началникът на гарнизона е тук!... — каза инженерът от пътно-паважното отделение на общината.

Той произхождаше от околните села, но компанията на хайлайфа го беше приела великодушно в средата си, понеже бе свършил на Запад и играеше бридж.

— Липсва само представител на правителството — добави дъщерята на първия адвокат в града.

Тя беше съученичка на Мария от колежа в Цариград и държеше много да не се забравя това.

— А германците?... — попита дебелият собственик на валцова мелница край града. — Къде са големците от Немския папирсен концерн?

— Сводникът ги замества!... — мръсно отговори един хилав и жълт младеж.

Този младеж бе наследил от баща си цял блок от къщи в центъра на града, които продаваше една по една, за да поддържа славата си на донжуан из софийските кабарета. За да уязви по-силно Борис, той обясняваше успеха му пред германците с Ирина.

— Ти прекаляваш!... — смъра го сърдито дъщерята на адвоката.

Тя не обичаше крайностите на цинизма и се стремеше да запази винаги мярката на добрия тон. Поради това отвращение към крайностите считаха я за добродетелна и лишена от предразсъдъци.

— Не прекалявам!... — отговори хилавият младеж, поддържавайки сполучливо начина, по който тя произнасяше «р». — Тогава защо я развеждат с автомобили по Чамкория?... Защо я канят да играе бридж?

— Глупости!... — Съученичката на Мария почувствува гняв, сякаш бяха оскърбили достойнството ѝ. — Ирина и бридж!... Не ме карай да се смея.

Тя беше почти напълно уверена, че бриджът — мъчна и сложна игра, която по нищо не отстъпваше на алгебрата в колежа — не можеше да стане достояние на случайно забогатели хора от простолюдието.

— Е, ако искаш, вярвай!... — каза донжуанът от кабаретата, който знаеше колко добре могат да го научат и бардамите от «Етоал».

Изведнъж множеството пред къщата се раздвижи възбудено. От долния край на улицата се зададе дълга черна лимузина. Всички разбраха, че господин генералният директор на «Никотиана» идеше да възстанови честта на любовницата си, като присъствува на погребението на баща ѝ. От колата слезоха Борис и Костов. Те поздравиха няколко души от простолюдието, но на хайлайфа не обърнаха никакво внимание.

— Пуяк!... — гневно измърмори синът на бившия народен представител. — До вчера беше нищо и нааква дрипа, а днес се надува като министър!...

— Ние трябваше да влезем и да изкажем съболезнованията си като всички — рече съученичката на Мария.

Тя се възхищаваше тайно от Борис и дори понякога ѝ се струваше, че заради него би се отказала от своя умерено добродетелен живот.

— Влизай, ако искаш!... — изруга я синът на бившия народен представител, като се закани мислено да не се ожени за нея.

Най-после — вероятно чакаха само пристигането на Борис — в къщата и двора на покойника настъпи оживление. Поповете надянаха епитрахилите си. Момчетата

с хоругвите и венците се наредиха на улицата и зачакаха отегчено, ядейки вишните, които бяха нахъсали от градината на Чакъра. Тънкият рус старшия изкомандува мирно на почетния взвод от стражари, а четирима други, по-възрастни страшии, с избръснати лица и ленти от черен креп върху ръкавите на мундирите си, понесоха ковчега навън. Най-напред писнаха жените от село — сестрите, снахите и племенниците на Чакъра, — а след тях оплаквачките, които бяха дошли по собствено желание от махалата. Гласовете им се сляха в пронизващ див и печален вой, който предизвика гримаса на досада у някои от официалните лица, непознаващи местните обичаи. Една от оплаквачките изреждаше жаловито достойнствата на покойника, друга питаше кой ще се грижи за лозето и тютюневата му нива, трета оплакваше осиротялото му семейство, а четвърта с древен патос описваше как Чакъра се връща от работа и сяда под ореха да пие ракия. Постепенно лицата на оплаквачките се зачервиха, а по бузите им потекоха истински сълзи. Когато старшините поставиха ковчега в катафалката, воят на жените стана толкова силен, щото заглуши всичко останало, а представителите на хайлайфа извадиха кърпичките си и закривайки лицата си с тях, почнаха да се кискат гласно. Само съученичката на Мария остана невъзмутима. Добрият тон, получен от колежа, беше убил у нея чувството за комичното и трагичното. Тя мърмореше ниско:

— Това погребение е съвсем селяндурско! . . . Ирина претендира за интелигентност и не би трябвало да допусне подобна комедия! . . . Жалко за Борис.

По стълбите слезе жената на Чакъра, която хълцаше тихо. Зад нея, красива и мрачна, вървеше Ирина. Тя беше в много елегантно траурно облекло и гледаше втренчено пред себе си. Но по лицето ѝ нямаше никакви сълзи. Всички видяха, че под гъстия креп прозираше вече не предишното момиче Ирина, а жена от съвсем друг, недостъпен свят, която не се засягаше нито от присмеха на местния хайлайф, нито от смешните обреди на простите, неuki роднини. След нея се показа Борис, а после Костов, кметът и началникът на гарнизона — всички с подходящо скръбни и сериозни лица. Липсваше само околийският началник. Той се чувствуваше гузен и положението му беше разклатено. Веднага след пристигането си господин генералният директор на «Никотиана» беше попитал

кмета защо околийският началник е хвърлил в опасната минута най-стария и заслужил полицай. Кметът, който беше в неприятелски отношения с околийския, отговори угоднически:

— И аз не мога да си обясня, господин Морев!... Непростима грешка!... Той е просто некадърен да се справя с положението.

Като нареди по тоя начин шефа си, чието място се надяваше да заеме, кметът се възползува от случая да изтъкне грешките му по друга линия. А господин генералният директор на «Никотиана» заяви многозначително, че ще се интересува от постъпките на тоя тип. И така всички знаеха, че песента на околийския началник беше вече изпята и че предстоеше уволнението му.

Поради силната горещина тялото на Чакъра беше почнало да се разлага и ковчегът намирисваше леко.

— Воня!... — невъзмутимо установи съченичката на Мария, като сгърчи малкото си чипо носле.

Тази спокойна забележка предизвика ново избухване на смях у приятелите ѝ. Но тя не обърна внимание на това, а продължи да гледа, за да не изпусне нищо от погребението, което щеше да опише в дълго и подробно писмо до една от приятелките си в София.

Момчетата с хоругвите и венците нагазиха в праха, след тях тръгнаха поповете, изпотени и намусени от чакането, после стражарят, който носеше ордени на Чакъра. Следваше катафалката, а зад нея близките, почетният взвод и тълпата. Шествието се проточи лениво по слънчевите улици на града, като оставяше зад себе си облак от прах, наситен с противна, смесена миризма от труп, тамян и цветя. От време на време проехтяваше мрачното пееие на свещениците и подрънкване на кадилница. Минувачите се спираха и гледаха учудено как Борис крачеше зад катафалката. Едни преценяваха това като разкайние, а други — като демагогия и нахалство. Само малцина — и те бяха най-проницателните — разбраха веднага, че той беше вече тъй богат и могъщ, та нямаше нужда нито да се разкайва, нито да демагогствува.

А в това време заравяха набързо трупа на Спасуна. До ямата, в която гробарите хвърляха пръст, стояха роднините ѝ — работнически жени и неколцина мъже, които бяха свалили каскетите си. Една от жените беше сестра на убитата и хлипаше тихо. Децата на Спасуна,

с подпухнали от плач очи, гледаха като малки изоставени кученца. Един мършав възрастен поп съвиваше бързо епитрахила си.

Към групата се приближи дребен стражар с вехта куртка и лице, набраздено от ситни бръчки.

— Хайде по-скоро! . . . — викна той. — Много са бавите.

Той беше получил заповед от ниспектора да изгони работниците преди идването на голямото тържествено погребение.

Гробарите ускориха работата си. Върху сиромашкия гроб се образува малка купчина от пръст, на която жените поставиха няколко стръкчета босилек и карамфили. Стражарят с набръчканото лице отново подкани работниците да се разотидат. Гробарите приседнаха на тревата, бършейки потните си лица. Един от тях запали цигара. Работниците се отдалечиха тихо. Последни си отидоха сестрата на Спасуна и някаква бабичка, която поведе за ръка сираците. Напечените от слънцето гробища потънаха отново в сънлива, печална тишина.

След няколко минути по шосето откъм града се зададе дълго шествие, забулено с облак прах. Идеше голямото погребение на Чакъра.

Ирина се върна от гробищата с майка си и роднините от село, които бяха дошли за погребението предишния ден, но спаха в хана. Ирина ги бе посрещнала враждебно още с пристигането им. За да спестят разноските в хана, те си направиха устата да ношуват вкъщи, а това беше неудобно и я разгневи. И Динко ѝ се стори досаден, макар че — по въпроса за спането — той взе напълно нейната страна и принуди роднините да отидат в хана. Мълчанието, с което посрещаше убийството на чичо си, показваше, че той имаше особено мнение по въпроса. Ирина забеляза, че Динко се взираше намръщено в елегантната ѝ черна рокля, в маникюра и прическата ѝ. Може би той изчисляваше дали парите, които Ирина получаваше от къщи, можеха да ѝ стигнат за всичко това. Ала после тя веднага съзна унижено, че външността ѝ правеше впечатление на всички. Изискванията на средата, в която се движеше, ставаха все по-големи и от няколко месеца Борис беше поел напълно разходите за облеклото ѝ.

След погребението, въпреки забраната на Динко, роднините домъкнаха от хана ямурлуците и торбите си, натъпкани с провизии. Те искаха да останат за молитвата, която на другия ден по път щеше да прочете на гроба.

Ирина се измъкна незабелязано и отиде в стаичката си. Усещаше се уморена и тъжна, но изпитваше странно чувство за свобода, сякаш беше довольна, че смъртта на баща ѝ я беше отървала от суровата му, потискаща власт. Свърши се! . . . Тя беше освободена завинаги от кошмара на упреците му, от сърдитите му полуграмотни писма, от чувството на униженост, с което я изпълваха внезапните му идвания в София. Чакъра имаше неприятния навик да отива в София с униформата си и да я чака пред вратите на аудиториите и клиниките. Всичко това караше студентите да се усмихват подигравателно. Наистина баща ѝ беше стегнат, хубав и много чист, но ходенето с него по улиците я караше да се черви — глупав и унизителен срам, от който не можа да се отърве никога. Най-после смъртта му я беше освободила от него. Ала като съзна това, тя изпита някакво грозно усещане за безпътница.

В стаичката ѝ нямаше промяна. Същото просто желазно легло, върху което бе мечтала толкова часове през юношеските си години, същата дървена етажерка с книги, същата маса с покривка от домашно платно, изтъкана от майка ѝ. През отворения прозорец долитаха клокоченето на реката и тихото шумолене от листата на ореха.

Миналото нахлу изведнъж в главата ѝ. Тя си спомни вълнението, с което мечтаеше за университета, есенните вечери с ярки звезди, когато помагаше на баща си да приберат тютюна. Ирина знаеше, че парите от този тютюн се внасяха всяка година в банката. Сумата беше предназначена за следването ѝ в университета. Благодарение на тия пари, които баща ѝ събираше отдавна, тя изкара шест години в София без грижи, без никакви лишения. Колко предвидлив и разумен човек беше всъщност баща ѝ! . . .

И тогава тя се разплака — за миналото и за баща си. Тя плачеше за това, че под суровия му характер се криеше дълбока обич към нея, за това, че беше честен и приличен човек, за това, че не бе направила нищо, за да пощади еснафската му гордост. И това беше тих, успокоителен плач, чиито сълзи сякаш измиваха угризенията ѝ.

Някой почука. Ирина бързо избърса сълзите си и отвори вратата. Беше Динко.

— Дойдох да се сбогувам — каза той. — Отивам си на село.

Тя му кимна с глава почти враждебно, сякаш не ѝ беше братовчед, а случаен познат, който ѝ досаждаше. Намръщеният му и затворен вид продължаваше да я дразни. Той ѝ досаждаше по същия начин, както ямурлуците и торбите на роднините от село. Към това се присъединяваше и някакво особено чувство на подъл страх: навярно той беше научил вече от съседите за бурния гняв на баща ѝ срещу новите връзки с Борис. Стори ѝ се, че Динко имаше намерението от името на всички роднини да поговори с нея тъкмо върху това. Дали не беше по-добре да разчисти сметките си с тях изведнъж, за да не се бъркат по-нататък в живота ѝ?

— Няма ли да останеш за молитвата? — сухо попита тя.

— Не — отговори Динко. — Отивам си сега... Всъщност дойдох да те помоля за една услуга.

Ирина го погледна малко изненадана от нещо, на което не бе обръщала достатъчно внимание досега: той бе станал едър и много красив мъж. Имаше права руса коса, добре подстригана и вчесана назад, а в зелените му очи светеше някаква острота, която подчиняваше веднага и би се харесала на всяка жена. «Слава богу — помисли тя, — един приличен братовчед, когото бих могла да представя навсякъде, ако се отучи да ходи с костюми от домашен шаяк.» И тогава ѝ дойде наум, че ако Динко не беше така безнадеждно просмукан от комунизма, можеше да бъде приет от Борис в «Никотиана» и да напредне много. Но после тя съзна, че Динко никога нямаше да се съгласи на това, и отново почувствува гняв към него.

— Каква услуга? — попита тя. — Влез и затвори вратата след себе си.

Динко седна на единствения стол в стаичката, който изскърца под тежестта му.

— Моля те за една човешка постъпка — тихо произнесе той. — Но преди всичко дай честна дума, че няма да кажеш за искането ми никому. Обещава ли?

Ирина помисли малко и рече:

— Да. Обещавам.

— Касае се за спасяването на един живот... — Динко сниши гласа си, говореше почти шепнешком: — У дома, на село, лежи едно момиче със счупена ръка...

Положението му е много тежко. . . Има висока температура, блънува. . . Ръката му е отекла и посиняла.

— Защо не се обърнеш към участъковия лекар?

— Защото той е фашист, а момичето е преследвано от полицията. Ще я издаде веднага.

Ирина трепна.

— А, такава ли е работата? . . . — иронично произнесе тя. — Значи и на село вършите бъркотии! . . . Кое е това момиче?

— Лила.

Ирина се замисли. Динко я наблюдаваше втренчено.

— Значи искаш да спасявам враговете, които убиха баща ми! . . . — каза тя след малко. — Така ли?

— В момента няма да споря върху това! . . . — Гласът за Динко се повиши гневно. — От тебе се иска да дадеш помощ на ранен човек! Ще я дадеш ли!

— Длъжна съм да го направя — произнесе Ирина с горчива усмивка.

— Но ще бъде върховен цинизъм, ако после я издадеш.

От гърдите на Ирина се изтръгна тъжен и хладен смях.

— За тебе аз съм морално чудовище, нали? — попита тя.

— Не! . . . — Гласът на Динко бе твърд. — Обръщам се към тебе, защото не си.

— Благодаря! . . . — Ирина се усмихваше все тъй горчиво. — Ще се опитам да направя каквото мога.

— Утре сутринта ще дойда с двуколката да те взема.

— Добре. Ела.

Динко стана да си върви, но Ирина го спря.

— Искат ли се да поговориш още с мене, нали? — саркастично попита тя.

— Няма нужда! . . . — каза той. — Всичко е ясно за нас, за съседите и за тебе.

— Аз бих желала да стане още по-ясно.

Ирина му поднесе табакерата си, в която имаше експортни цигари с позлатени краища. Динко втренчи намръщено погледа си в малкия сребърен предмет, украсен с рубини, но не взе от цигарите.

— Е, да! . . . Това е от него — ядосано произнесе тя. — Хубав подарък, нали?

— Хубав и скъп — равнодушно отговори той, като вапали от своите цигари.

Настъпи мълчание, в което Ирина предусети, че той щеше да почне направо. И тя му беше благодарна за това.

— Слушай! . . . — каза той със спокоен тон, който я изненада и дори някак разстрои. — Аз съм единственият от роднините, който би могъл да те разбере. Дори покойният чичо не можеше да направи това. Той беше честен, но скован от еснафските разбирания на средата си. . . И това ти дотягаше, нали? . . .

— Да — отговори тя тихо.

— Уверена ли си, че аз мога да те разбера.

— Не напълно.

— Тогава да допуснем, че имам поне добра воля за това.

— Нека допуснем — каза тя равнодушно.

Той погледна мрачно малката ѝ нежномургава ръка със златен часовник и тъмночервен маникюр. Червилото на устните ѝ беше оставило следи върху позлатения край на цигарата. Нищо не издаваше отчуждеността на Ирина от семейството така добре, както тази изящна, грижливо поддържана ръка. И все пак в нея имаше нещо, което напомняше, че беше ръка на момиче от народа. Това бе нейната закръгленост и здравина на мускулите от китката нагоре.

— Да, нека допуснем! . . . — Той се усмихна горчиво. — Тогава аз бих могъл да ти задам няколко въпроса, без да помислиш, че се бъркам в живота ти или се опитвам да ставам опекун.

— Опекун ли? . . . — повтори тя като студено ехо. — Не, нямаш право. . . Откъде-накъде?

— Естествено! . . . Говоря ти като приятел. . . Или като представител на семейството, ако думата приятел те дразни.

— Не, не ме дразни. — Тя угаси цигарата си. — Какво искаш да узнаеш?

— Не това, което предполагаш. Оставям външната форма настрана.

— Много добре! . . . — каза тя и в гласа ѝ прозвуча съдържана признателност. — Аз не мога да се омъжа сега за Борис.

— Не, не е важно дали ще се омъжиш или не.

Тя го погледна с изненада. Умните му зелени очи бяха втренчени неподвижно в лицето ѝ. От тях се излъчваше ведър и спокоен блясък, който ѝ даваше смелост да говори откровено.

— Тогава какво? . . . — попита тя кротко. — Ако мислиш, че аз получавам от него големи суми, лъжеш се! . . . Аз приемам само онова, което ми е необходимо, за да се движа в средата му.

— И това е без значение — продължи той, като я смайваше все по-силно. — По-важно е да бъдеш наясно със себе си. . . По-важно е да знаеш какво обичаш: самия Борис или неговия свят?

— Мога да ти отговоря веднага. Обичам само Борис.

— А на мене ми се струва, че не го обичаш вече — продължи той с равен, замислен глас. — Ти не би могла да обичаш един мъж, който те захвърли като парцал, за да се ожени за Мария, за да спечели «Никотиана». . . Спомняш ли си в какво състояние се намираше тогава? Как, нима си забравила вече това?

— Аз страдах, защото го обичах — бързо произнесе тя. — И сега го обичам! . . . И винаги ще го обичам! . . . На всичко съм готова заради него! . . . — Гласът ѝ внезапно стана насмешлив. — Друго? — попита тя.

— Не, няма друго! . . . — каза той с мрачна усмивка. — Това те оправдава напълно.

— Мисли каквото искаш — произнесе тя.

Лицето му отново стана спокойно и сериозно.

— Най-малкото ще бъда уверен, че се самоизмамваш. — Той драсна кибрит и запали още една от острите си цигари. — Значи го обичаш? . . . — Гласът му прозвуча без насмешка. — Но едва ли толкова, колкото преди, а това значи много при сегашните обстоятелства.

— Какво например?

— Това, което казах преди малко. Ти обичаш всъщност неговия свят. . . Сега ти обичаш Борис дотолкова, доколкото държиш за неговия свят. . . за суетността да бъдеш любовница на мъж, от когото всички треперят.

— Остава да ме наречеш и платена любовница. Все ми е едно.

— Аз се боя именно от момента, в който сама ще се почувствувам такава.

— А ако се омъжа за него? — попита тя презрително.

— Ще бъде само успех в попрището ти.
— Това ли искаше да ми кажеш?
— Да, това! . . . И още едно: съзнаваш ли, че Борис е същинският убиец на баща ти?
— Убиец ли? . . . — повтори тя слисано.

Подхвърлената дума беше страшна. Тя сякаш изскочи не от устата на Динко, а от нещо, което стоеше извън него, извън омразата му към Борис. Тя дойде от самата действителност, която не можеше да се изопачи от омраза или снисхождение.

— Та нима не си мислила върху това? — продължи той, без да ѝ даде време да се опомни. — Какво, ти си уверена, че стачниците го убиха, нали? . . . А кой принуди гладните работници да стачкуват? . . . Кой изпрати баща ти срещу тях? . . . Кой заповяда на правителството, министрите, околийския началник, полицията? . . . Кой управлява всъщност тази страна? . . . Само капиталът! . . . Само Борис и олигархите като него! . . . И баща ти, послушно колелце от държавната машина, което вчера се счупи, се управлява пак от Борис! . . . Борис е всемоушник! . . . Но всеки честен човек ще се възмути от «Никотиана» и от постъпките му. Всеки вижда, че той би могъл да повиши надниците и пак да му останат милионни печалби, пак да живее като княз. . . Но работниците за него са добитък, безправна тълпа, от която той може да изстиска икономии в манипулацията. Тези икономии са за него част от пачалбата. . . Защо да повиши надниците дори с пет на сто, когато работниците след още няколко дни сами ще молят да постъпят в складовете? . . . Вчера обиколих работническия квартал. Видях мъже и жени, които искаха да разграбят една фурна. . . Майките няма с какво да нахранят децата си. . . Видях две момчета, които се сбиха за парче мухлясал хляб. . . Ето това докарва кликата, която днес е възседнала целия български народ! Това е твоят Борис, който ти е подарил златен часовник и сребърна табакера с рубини. Но това са всъщност заграбени, откраднати от народа неща. . .

— Стига! . . . — задавено изкрещя Ирина.

— А, гневеш се, значи! . . . — произнесе той подигравателно. — Срещу кого?

— Срещу теб! . . . Това е чудовищно изопачаване на нещата. . . Това е завист! . . . Омраза! . . . Ти си отвратителен комунист! . . .

— Да, аз съм комунист! . . . Но тия неща се виждат и от хиляди хора, които не са комунисти. . . А ние, комунистите, се различаваме от тях по това, че не стоим със скръстени ръце или поне не мълчим. . . И затова ставаме отвратителни.

— Стига! . . . Престани! . . . Махай се! . . .

В гласа на Ирина прозвуча истерия. Лицето ѝ се разкриви от вътрешен ужас, от нещо страшно, за което умът ѝ несъзнателно беше избягвал да разсъждава досега.

— Не, няма да се махна — с мрачно спокойствие продължи той. — Щом съм започнал, трябва да свърша докрай. И ако ти си човек с характер, трябва да ме изслушаш, а после да възразиш. . . Никаква представа нямаш ти защо избухна стачката и как я смазва Борис. . . Той се гаври с човешкото право на храна и живот. . . На работниците не се позволява дори едно събрание. . . Кой разум може да възприеме това? . . . Завчера убиха баща ти и една работничка, вдовица, която оставя на улицата две деца. . . Но жестокостите не спират дотук. Преди два дни в околийското управление някакъв човек, вероятно комунист, е бил смазан от бой. Военният фелдшер, който бил повикан да го свестява с инжекции, е уволнен дисциплинарно и заплашен със съд, задето се е осмелил да протестира. . . Симеон, водачът на стачниците в града, е изчезнал безследно. . . Изчезнали са и други работници. . . Тези хора ще бъдат подложени на зверски изтезания, докато подпишат признание за несъществуваща конспирация. И само свръхчовешката воля всред мъките, само отказът да подпишат измислени показания представлява малка, несигурна възможност за спасяването им, ако палачите не решат да ги застрелят без съд. . . Престъплението на тия хора е, че са организирали стачката. . . Опитай се да помислиш върху всичко това! . . . Опитай се да видиш откъде идват гневът и недоволствата на тия хора, които светят на Борис и ти заедно с него наричате комунисти, предатели, родоотстъпници! . . . Опитай се да проникнеш в този свят, и тогава ще видиш, че той е изграден върху кръв, насилие и грабителство, че Борис не е силен човек, а само хитрец, който завладя «Никотиана» с помощта на една жена, само тъпо и бездушно търговче, превърнато в грандоман, само филистер без човечност, без порив! . . . Утре, когато устоите на неговия свят се раздрусат, ще видиш пълното му духовно нищожество,

ще видиш колко е жалък, безпомощен и страхлив. . . В слугите му, в чиновите на армията и полицията, които ни избиват, все пак има нещо човешко. . . Това е способността им да се жертвуват в борбата с нас, заблудата на фалшивото им родолюбие, жестоката необходимост да се превръщат в убийци срещу парче хляб. . . Но във финансовата олигархия, която им заповядва, няма нищо! . . . Нищо освен върховен цинизъм и нравствена тъпота! . . . Ето това е светът на Борис! . . . Това е самият Борис! . . . Такъв ли беше твоят идеал? Нима можеш да го обичаш? Нима си уверена, че и той те обича? Нима ще приемеш заради него да те наричат поддържана жена?

— Мълчи! . . . — изкрещя тя. — Това е чудовищно!

— Но така те нарича целият град! . . . И ние, проутите роднини от село, се червим.

— Не ме интересувате! . . . Презирам този град! . . . Ще се махна завинаги оттука.

— А майка ти? — спокойно попита той.

— Майка ми е осигурена материално.

— О, не се касае за това! . . . Въпросът е как ще понася срама.

— Какъв срам? . . . — Ирина го погледна с немислещи, разширени от гняв очи. После изведнъж разбра мисълта на Динко и закрещя диво: — Махай се! . . . Излез от стаята ми веднага! . . . Излез! . . . Излез! . . .

Динко се изправи спокойно.

— Ще дойда утре в девет часа — напомни той.

Късно вечерта Ирина се опита да заспи, но не можеше. Дразнеше я хъркането на роднините, които спяха в коридора, твърдата пружина на леглото и еднообразният шум на реката. Беше отвикнала от цялата обстановка. Дори смъртта на баща ѝ не можеше да я примири в неудобствата. И тогава изведнъж тя се уплаши от себе си. Стори ѝ се, че у нея вече живееше друг човек и че това беше станало отдавна, но го съзнаваше едва сега. Смущаваше я досадата, която изпитваше от къщата, от роднините, от майка си, от еснафската и надута тържественост на погребението. Тя изобщо не се бе развълнувала достатъчно от смъртта на баща си и прие новината поразена, но без скръбта, която трябваше да изпита. Дори когато остана сама и се разплака, преди Динко да влезе в стаята.

ката ѝ, тя направи това всъщност от жалост към себе си. Да, тя беше вече друг човек! . . . Принадлежеше към друг свят и това беше светът на «Никотиана» и Немския папирсен концерн, на Борис, на Костов и на фон Гайер, светът на върховната власт, разкоша и удоволствията, някогашният свят на Мария. Към този свят принадлежеше тя сега духовно и физически и затова не се беше трогнала достатъчно от смъртта на баща си, затова усещаше скрито и несъзнателно облекчение от нея, затова тази бедна стаичка, коравото легло и хъркането на роднините от село я дразнеха.

Но съзнанието за всичко това в самотата на нощта ѝ се стори страшно. То подсказваше, че в сърцето ѝ се беше загнездило нещо кораво и студено като света, сред който живееше. То насочваше мисълта ѝ към други неща, които бяха още по-сурови, по-изобличаващи, по-горчиви. Тя си спомни, че комунистите от Медицинския факултет говореха винаги за някаква връзка между всички събития в света. Сега тази връзка изпъкваше в мисълта ѝ с неумолима яснота. Жестоката истина, която Динко днес ѝ посочи, бе очевидна. Тя съзна, че не сприхавата Спасуна, не озлобената тълпа, не изплашеният околийски началник бяха убили баща ѝ. Истинският му убиец беше светът на олигархите, светът на Борис, самият Борис! . . . Тя си спомни как онази вечер в дома на Костов той беше заявил с небрежна самоувереност пред германците, че е осигурил поддръжката на правителството и ще смаже стачниците в няколко дни. И той беше на път да ги смаже. Почти бе ги смазал с цената на жестокости, които тя съзнаваше едва сега. О, тя знаеше, че Борис щеше да поиска уволнението на нетактичния околийски началник, че щеше да даде възнаграждение на семействата на загиналите полицаи, че беше дошел на погребението, за да възстанови честта ѝ пред града, че показваше готовност да прави всичко за нея! . . . Но нима това можеше да върне живота на баща ѝ, на убитите работници и стражари? Действително ли обичаше Борис, или това, което изпитваше към него, беше отмъстителен порив на честолюбието, на унизената гордост, на жаждата ѝ за живот — порив, който тя не съзнаваше ясно и се стараше да прикрие от себе си с отказа да се омъжи от великодушие към клетата и болна Мария? Не, не беше така! . . . Тя го обичаше още. Ирина си спомни октомврийския следобед на гроздобера, когато

видя Борис за първи път, когато той беше нищожен провинциален младеж с изтрит костюм и разкривени обувки, без никакво бъдеще, без стотинка в джоба си, мрачен и затворен фантаст, който отказваше да тръгне по друг път освен по този, който водеше към златния мираж на тютюна. Ето този младеж обичаше тя! . . . И нека се увери, че го обича още, че Борис не беше чудовището, за което говореше Динко, че самата тя не бе поддържана любовница, а нежна и любеща жена! . . . Нека се увери веднага, още сега, защото това, което изпитваше след разговора с Динко, беше страшно и непоносимо! . . .

С бързо движение тя дръпна завивката, запали лампата и трескаво почна да се облича.

Докато правеше това. Ирина съзна, че отиването ѝ в тоя късен час при Борис след деня, в който бяха погребали баща ѝ, щеше да взмути всички. Но тя нямаше сила да остане повече сама и да се бори с мислите си, които ставаха все по мъчителни. Стори ѝ се, че ако продължи да стои в стайката си, цялата нощ щеше да мине в безсъница, в нравствени гърчове и на сутринта щеше да стане от леглото си още по-слаба, още по-неспособна да се справи с хаоса, който сега бушуваше в душата ѝ, който щеше да отрови за дълго спокойните дни след победата ѝ в живота, след влизането ѝ в новия, бляскав и могъщ свят. По-скоро при Борис! . . . По-скоро при човека, когото обичаше, за да се спаси от тоя късен час на самотност, на страх, на духовна криза, които нервите ѝ не познаваха, не бяха изпитвали досега. Ирина угаси лампата и бавно, като правеше усилие да не вдига шум, излезе в коридора. Лъхна я миризма на спарени тела. Хъркането и задухата от спящите роднини в коридора ѝ се сториха противни. Същевременно тя намери в тях слабо оправдание на постъпката си. Ето, от този груб свят на еснафи и селяни бягаше тя! . . . Какво право имаха да се бъркат в живота ѝ? Динко, който си беше вече заминал, ѝ се стори непоносим.

Тя слезе на двора и отдъхна с облекчение. Никой не беше усетил излизането ѝ. Над заспалия град грееше пълна луна. Прозорците на съседите бяха тъмни. От време на време се разнасяше жаловитият крясък на някаква нощна птица.

Ирина тръгна бързо по улицата и зави през едно

обрасло с бурени място към реката, след това мина малкото дървено мостче и по тесните, зле осветени улички на отсрещния квартал, населен с бежанци и дребни занаятчии, отправи се към склада на «Никотиана». Когато го наближи, срещна патрул от войници със стоманени каски. Едва сега ѝ дойде наум, че поради стачката складовете бяха охранявани с войска и полиция. За да влезе при Борис, който спеше в къщата зад склада, трябваше да дава първо обяснения на пазачите и да събуди семейството на счетоводителя. Всичко това щеше да я изложи. Тя се смути и разколеба, но мисълта да се върне вкъщи, без да види Борис, ѝ се стори ужасна. По-скоро, по-скоро при Борис! . . .

Най-сетне Ирина стигна до склада, но се спря изведнъж. Пред желязната, омотана с бодлив тел ограда, която го отделяше от улицата, видя малка група хора. После внезапно под лунната светлина тя забеляза между тях и Борис. Той стоеше наметнат с пардесю и гледаше заедно с другите нещо тъмно, простряно върху тротоара. Тя отдъхна. Слава богу! . . . Сега влизането ѝ в склада не представляваше никаква трудност. Трябваше само да се приближи незабелязано до Борис и да го бутне по лакътя. Останалите хора около него — бедно облечени жители от квартала, няколко полицаи и един войник с каска — бяха непознати. След малко обаче тя забеляза Баташки и счетоводителя. Какво гледаха всички?

Ирина направи още няколко крачки. Лъхна я мириса на бензин. После тя усети внезапно уплаха, трепна и спря. Тъмната, неразличима отначало маса, която лежеше на тротоара, приличаше на човек и в нейната неподвижност имаше нещо трагично.

Ирина се приближи до един възрастен мъж с каскет и дълги мустаци. Подобно на нея той стоеше също малко настрана, сякаш зрелището, над което другите се бяха навели, го отвращаваше.

— Какво има? . . . — глухо попита тя.

— Какво! . . . Не виждаш ли? . . . Убит човек — гроснато отвърна мъжът.

— Кой го убил?

— Пазачите на склада.

— Защо?

Човекът с дългите посивели мустаци махна с ръка и не отговори.

— Саботьор! . . . — обясни вместо него един младеж с пъпчиво лице и нов костюм.

— Какъв саботьор?

— Стачник! . . . — отговори младежът с пресилено висок глас на абитуриент, който е решил да бъде самоуверен. — Познавам го... Още в гимназията си беше анархист. А сега е направил опит да прескочи оградата и подпали склада. . . Ето кутията с бензин! . . .

Младежът посочи с ръка една тенекиена кутия от консерва, която се търкаляше в краката на полицаите.

— Куршумът го е ударил в шията. . . Искате ли да го видим отблизо? — попита той, като улови свойски лакътя на Ирина.

— Не! . . . — отвърна тя, като блъсна леко ръката му. А после затрепера, но успя да добави: — Моля, повикайте господина с пардесюто!

Младежът я погледна разочаровано, но отиде да изпълни молбата ѝ.

— Ти ли си? . . . — произнесе Борис, когато дойде при нея. — Какво търсиш тука?

— Идвах при тебе — механично отговори Ирина.

— Е, добре, че си закъсняла — спокойно забеляза той. — Преди малко тук стана едно произшествие.

Той я улови под ръка и въведе в осветения двор на склада.

Само младежът с пъпчивото лице забеляза това, усмихвайки се неприлично.

— Влез направо! . . . — рече Борис, като направи знак на двамата македонски пазачи да я пуснат. — Вътре има коняк. Изпий една чашка, за да дойдеш на себе си. Аз ще вляза след малко. Трябва да уредя въпроса с тези идиоти.

— С кои? — попита Ирина все тъй механично.

— С полицаите! . . . Чакат следователя и не искат да вдигнат трупа. Не мога да допусна утре целият град да се събере пред трупа.

— Добре, върви! . . . — каза тя.

После тръгна към жилището в градината, доволна от това, че никой не я забеляза. Под лунната светлина о малките си квадратни прозорчета складът приличаше на затвор. Тя мина бързо покрай двамата македонски пазачи, които седяха на стълбите под истифчийското отделение и пушеха мълчаливо, държейки карабините между

коленете си. След убийството, което бяха извършили, полицейските формалности не ги интересуваха. Мършавите им лица се обърнаха към Ирина тъпо и равнодушно. Те не се интересуваха много и от жени. Когато Ирина отмина, единият извади от джоба си плоска бутилка с ракия и отпи няколко глътки.

— Унче! . . . — каза той, като облиза устните и подаде бутилката на другия. — Чорбаджиот ке дае бакшиш! . . .

— Може ке дае! . . . Пинтия! . . .

— Защо бре? . . . Куртулисахме складот от огни! . . .

— Не знам! . . . — отвърна Унче, като изпи мрачно остатъка от ракията. — Додея ми от кръв! . . . Ке фанам да тепам и чорбаджии! . . .

— Детинска работа! . . . — рече другият, като го погледна изпитателно.

Той бе забелязал отдавна: Унче имаше слаби нерви. След това се унесе в мисли за угощението, което щеше да поиска на другия ден от Баташки.

Ирина влезе в градината и постоя малко под сянката на една липа, докато се увери, че пред осветения двор на къщата нямаше да срещне никого. Прозорците на втория етаж бяха тъмни. Жената и децата на счетоводителя спяха и вероятно не бяха чули гърмежите. Луната грееше все тъй спокойно, а цветовете на липата изпускаха гъсто благоухание. На една от скамейките в посипаните с пясък алеи стояха забравени детски играчки: малко дървено велосипедче и тенекена кофичка с лопатка. Приятно се живееше в това господарско жилище, отделено с висока тухлена стена от света на работниците. И навярно затова счетоводителят беше толкова предан на фирмата и на тайните в частния живот на хората, които я управляваха. Жена му поддържаше къщата и готвеше хубави ястия за служебните посещения на Костов, а през ваканцията задължително отиваше с децата си на курорт, за да не пречи на срещите между Борис и Ирина. Но сега Ирина почувствува смущение от късния час, от смъртта на баща си и не искаше да я видят. Тя почака още малко и влезе вътре.

Светлина идеше само от стаята, чиито прозорци гледаха към ливадата — някогашната спалня на Мария. Ирина мина безшумно през хола и влезе в нея. Тази стая беше най-прохладната през горещините на летните месеци и Борис я използваше за спане, оставайки напълно без-

чувствен към спомените, които можеха да събудят предметите в нея. Нищо не се бе променило в наредбата ѝ от дните, когато Мария я обитаваше. Тази стая беше добре позната на Ирина. Ала сега таванът с гипсови украшения, бледозелените тапети, лъснатият паркет, диванът и мечата кожа пред него, пианото и кръглата лакирана маса по средата я изпълниха с чувство на потиснатост, сякаш беше някаква престъпница, която влиза тук незаконно. Стори ѝ се, че отнякъде щеше да се появи зловещият призрак на лудата и да се хвърли върху нея с ноктите на тънките си костеливи пръсти.

Ирина седна на дивана и се замисли безпомощно. Тя идеше тук да потърси опора а се сблъска с нов ужас, който потвърждаваше думите на Динко. Още един труп! . . . Още един човешки живот! . . . Сега тя виждаше фактите с очите си и в съзнанието ѝ възникваше натрапчиво все същият въпрос: дали баща ѝ щеше да бъде убит, дали този нещастник, когото видя преди малко, щеше да лежи като застреляно куче на тротоара, ако «Никотиана» и другите фирми бяха повишили надниците? Наистина ли не можеха да ги повишат? Но ако беше така, защо дивидентите на акционерите им растяха всяка година, защо Костов получаваше освен заплатата си и процентно участие в печалбите един милион годишно възнаграждение? Защо Борис преди две седмици се похвали разсеяно, че скоро ще стане най-богатият човек в България? Имаше някаква страхотна безсмислица във всичко това. И краят на тази безсмислица се губеше в мъгла, в хаос, в тревожна неизвестност, зад която се очертаваше смъртно призракът на гибел, на всеобща разруха.

И тогава тя почувствува, че към тази разруха отиваха както собственият ѝ малък безпомощен свят, който искаше да запази непокътнат, така и светът на «Никотиана». Борис беше точно такъв, какъвто го виждаше Динко, а самата тя — само любовница, поддържана от човека, когото се самоизмамваше, че обича. Но жалко и подло беше да се самоизмамва повече. Напразно беше дошла тук, за да се увери в нещо, което не съществуваше. Напразно търсеше подкрепа от Борис. Нито той можеше да я даде, нито тя да я получи. Собственият ѝ свят и светът на «Никотиана» бяха устроени така, че ако искаха да съществуват, трябваше да вървят по определен път. И на Ирина не оставаше нищо друго, освен да извърви този път докрай.

Бръщането назад бе станало немислимо. Дълбока пропаст я отделяше от еснафския бащин дом, от полуграмотната майка, от неуките селски роднини. Тя не можеше да се върне към техния здрав, но ограничен свят от върха, който беше достигнала с образованието си и Борис, да слезе отново в низината на обикновените, лишени от власт и могъщество хора. Не можеше да стане участъкова лекарка в някое затънтено селце, да се потопи в убийствената скупка на месеци, които щяха да текат като години, да забрави живота, който водеше в София, да не си спомня за Борис, Костов, фон Гайер. Тя не можеше да тръгне и по пътя на Динко, защото на това се противопоставяше всичко, сред което беше живяла досега.

И тогава Ирина усети, че светът на «Никотиана» и Немския папиросен концерн бе вкарал в душата ѝ някаква отрова и че от тази отрова се беше превърнала в омалямоощено и слабо същество, което вече не можеше да избира собствен път в живота си. Единственото, което ѝ оставаше, бе да използва силите си в света на Борис и да запази каквото можеше от себе си.

И тогава изведнъж я осени мрачно спокойствие.

Борис се върна след малко и седна до нея, между възглавниците на дивана.

— Какво става? — попита Ирина.

— Вдигнаха го!... — доволно отговори той.

И почна да разправя как беше станало произшествието.

— Не говори за това!... — прекъсна го тя.

— Да, добре!... — виновно смотолеви той, като запали цигара. — И на мене ми дойде до гуша... Събитията започнаха да обтягат и моите нерви... Има една банда от комунисти, която трябва да бъде изтребена до крак, за да настъпи мир в складовете.

— Брат ти е от тях!... — забеляза тя мрачно.

През деня Костов ѝ беше разправил за поведението на Стефан в стачката.

— Да, знам!... — каза Борис. — Най-после полицията се реши да го арестува. Забраних изрично на Костов да прави постъпки за освобождаването му. Стефан отдавна има нужда от плесница, която да докара ума в главата му.

— В полицията може да го бият — рече тя все тъй мрачно.

— Няма да посмеят. Той умее да си служи с името ми.

— Но ти отказа да купиш последната партида на «Марица» — напомни тя, като гледаше втренчено студения смях в очите му. — А това може да докара лошо отнасяне със Стефан.

— Е, да! . . . Малко по-строгичко, но не и опасно. . . . Точно такава, каквото трябва, за да дойде един разхайтен младеж на себе си. А че «Марица» се е разсърдила и министърът на вътрешните работи е в лошо настроение, не ме интересува. . . . Аз няма да развалям заради Стефан партидите си с боклуци. . . . Освен това Кршиванек е побързал да осведоми Тренделенбург, че братята ми са комунисти, и един тип от немската легация е попитал Лихтенфелд дали и аз не съм агент на Коминтерна. . . . Забавно, нали? . . . А тъкмо сега Кршиванек основава ново дружество и продължава да рови в Берлин срещу спогодбите на Немския папиросен концерн с «Никотиана». От Министерството на вътрешните работи не мога да искам нищо. Това вначи да подкрепя доносите на Кршиванек срещу мене. . . . Какво? . . . Защо ме гледаш така?

— Борис! . . . — прошепна Ирина с ужас.

Стори ѝ се, че в гласа, в израза на лицето му имаше нещо студено и страшно, както през нощта, в която я введе да види Мария, както пред трупа на застреляния саботьор.

— Стига глупости! . . . — произнесе той насмешливо, като я привлече към себе си.

От устата му се разнесе дъх на коняк. Той бе пил след вечерята сам, без никакъв повод освен надеждата да разсее умората си от нервното напрежение през деня. И тогава ѝ дойде наум, че Борис правеше това всяка вечер от една година насам, за да прогони нещо, което го притискаше тайно. И може би това, което искаше да прогони, бе страхът от възмездие на безправните, които убиваше, и съзнанието, че пропускаше нещо в живота си, което другите успяваха да задържат. Ала каквото и да бе това нещо, той искаше да се отърве от него, сякаш се боеше, че то щеше да го отвърне от пътя, който бе избрал, от безумната цел, която искаше да постигне.

— Стига глупости! . . . — повтори той и насмешливо-

та нотка в гласа му стори място на уморена сериозност. — Бих желал да заприличаш на мене, да станеш силна, да те отървеш най-сетне от тази смешна чувствителност. . .

— Ти силен ли си? — попита тя с пуст глас.

— Животът и успехите ми го показват.

— Но тогава защо пиеш всяка вечер? — рече тя, като се озлоби внезапно. — Защо не можеш да заспиш без алкохол? Защо бягаш от съвестта си, когато трябва да ѝ дадеш сметка?

— Аз ѝ давам сметка винаги, но по моему.

— Не! . . . Ти вече не можеш да правиш това без алкохол дори по моему. . . Ти се боиш, ужасяваш се от себе си! . . .

— От себе си ли? — попита той някак учудено.

— Да! . . . И от възмездието за подкупите, насилията, трупите, с които постигаш успеха си.

Борис подсвири на леко и се засмя:

— Много силно! . . . Последните дни за тебе са тежки, признавам, но това, което казваш, е много силно. . . И защо го казваш въобще?

В гласа му имаше упрек. Той стана от дивана и си наля коняк.

— Искаш ли? — попита той.

Ирина поклати глава отрицателно. Стори ѝ се, че в бледното му лице, в погледа и в движението, с което си наливаше коняк, имаше нещо демонско, но заедно с това — самотно и тъжно. И навярно такъв беше видът му всяка вечер, когато оставаше сам.

— Защо го казваш? . . . — повтори той и сега упрект в гласа му се беше превърнал в раздражение.

— Защото всичко, което вършиш, е чудовищно! . . . — извика тя. Думите се изтръгнаха от устата ѝ гневно и сякаш сами. — Защото ти можеше да повишиш надниците и предотвратиш стачката, да спестиш живота на баща ми и на всички убити тук! . . . Ти си толкова богат! . . .

— Живота на баща ти ли? . . . — произнесе той, след като изпи чашата на един дъх и я остави върху кръглата лакирана маса. После веждите му се събраха, което беше знак, че размишляваше и се учудваше искрено. — Е, да! . . . Тук си права! . . . Ако стачката не беше избухнала, баща ти нямаше да бъде убит. — Той извади кърпичка и обърса устните си. — Съжалявам, да! . . . Трябва да ми простиш. Това беше голяма грешка от моя страна. Ако ми

беше дошло наум, че баща ти е полицай и може да бъде убит, щях да повиша надниците в този район или да издействувам да не го пращат никъде. . .

Той приличаше на чудовище, което се шегува зловещо, но Ирина схвана изведнъж, че беше само пиян. Полупразната бутилка и унесената бърбривост, която тя забеляза едва сега, показваха ясно, че Борис беше почнал да пие дълго преди да дойде тя. И тази вечер беше пил повече от всеки друг път.

— Слушай! . . . — извика той с неочаквана грубост. — Кой ти каза всичко това?

— Кое? . . . — попита тя, като следеше израза на лицето му.

Стори ѝ се, че въпреки грубостта клепачите на очите му мигаха виновно и тъжно.

— Че ако не беше избухнала стачката, баща ти нямаше да бъде убит.

— Легни си! . . . — каза тя тихо.

— Искам да зная! . . . — високо настоя той.

Ирина наведе глава, за да не срещне погледа му, и чу ясно как той си наля нова чаша коняк. Тя съзна, че и с него тази вечер ставаше нещо особено. Може би беше потиснат от арестуването на брат си и от твърдото решение да не направи нищо за освобождаването му. А и трупът на убития пред склада човек сигурно засилваше угризенията му. Но всичко това беше недостатъчно, за да го разтърси основно, да предизвика очистителна криза в духа му. С успехите си Борис изглеждаше много силен, но всъщност той беше слаб и страхлив и се спасяваше от малодушието си с бягство при алкохола. Сега Ирина го виждаше в безпомощната му голота. Той ѝ се стори нищожество, безплодна и дребна душа, оскъден ум, способен само към безогледни търговски операции. Всичко, каквото беше постигнал, можеше да се извърши от всеки безнравствен хитрец, ако разполагаше със средствата, които му беше дала Мария. В душата му липсваше всякаква оцветеност. Тя беше лишена дори от любителските наклонности, на които се отдаваха другите тютюневи господари. У него нямаше идеал, който да го погълне, нито семейство, към което да изпитва нежност, нито пороци, на които да се отдаде, нито живописни прищевки, които да изпълнява. Той беше само случайно забогатял, безцветно и сухо парвеню. И понеже нямаше никакви други ин-

тереси, които да го отвличат, обмисляше и вършеше единствената си работа безпогрешно. Това беше работата да печели, да трупа пари, които у него събуждаха само грандоманията на нищите духом и жестокостта на страхливец, докопал случайно властта. Колкото по-мощна ставаше «Никотиана», толкова по-силно го обземаше лудешката идея да основе филиали в чужбина, която го спасяваше от чувството му за малоценност. А за да стигне дотам, трябваше да трупа, безспирно да трупа пари, да минава през подкупи, изнудвания, убийства, които за другите бяха невидими, но сам виждаше много добре. И нервите му вече не издържаха. Дребният му духовен ръст на нищожество, издигнато случайно от жена, на страхливец и филистер се огъваше. Не беше все едно да изиграваш хората и да заповядваш действия, които свършват с убийство. Не беше все едно да се надлъгваш с Торосян и да смазваш с насилие стачката на хиляди работници. Той беше смутен, спасяваше се от страха си в алкохола, не приличаше поне на корав разбойник, а само на слаб, жесток и малодушен джебчия. Може би вечер, когато оставаше сам, виждаше призрака на възмездие, което щеше да дойде от всички тия хора, на които отказваше да повиши надниците, които полицията гонеше, отвличаше, изтезаваше, убиваше. . . Все по-кален, все по-невзрачен и жалък ставаше той пред Ирина тази вечер! . . . Това ли беше някогашният Борис, когото срещна преди седем години в златистия октомврийски следобед на гроздобера?

— Мълчиш! . . . — каза той и в гласа му прозвуча чисто пиянска готовност да се скара без повод.

Ирина го погледна мрачно и не отговори. За пръв път го виждаше в такова състояние. В опита му да избяга от страха си, в пиянството му, в желанието му да се кара и аше нещо противно.

— Кой ти каза всичко това? — още по-високо повтори той.

— Трудно ли е до го помисля сама?

Той наведе глава, сякаш съзна безсмислицата на питането си, и каза по-разумно:

— Ти имаш вече друго отношение към мене.

— Да. Учудва ли те?

— Зная. . . — Той направи усилие да запази нишката на мисълта си. — Наговорили са те роднините ги. . .

Как се казваше оня твой братовчед от село? . . . Познавам го от гимназията. . . Идваше с шарена торбичка, в която носеше книгите си. . . Днес ме гледаше през всичкото време така, като че искаше да ме изяде.

— Какво общо има той с двама ни? — попита Ирина.

— Насъскал те е.

— Не съм куче да ме насъска. Имам собствена преценка за тебе.

Той протегна ръка да си налее нова чаша коняк, но Ирина скочи от дивана и му попречи стремително.

— Не! . . . Няна да пиеш повече.

— Мислиш, че съм пиан?

— Безобразно при това! . . . Едвам те понасям.

Той се разсмя и я погали с неочаквана нежност.

— Възможно е! . . . Бях много уморен.

— Сипи и на мене една чаша — рече тя тихо.

Борис ѝ поднесе чашата мълчаливо.

— Още една! . . . Искам да бъда като тебе, да не съзнавам нищо.

След това Ирина се сгуши върху дивана, гледайки пред себе си с пусти очи. Борис седна до нея и сложи ръката си върху рамото ѝ. Сега тя не усети противната мизантропия на коняк, но чувството ѝ за разруха стана пълно. Стори ѝ се, че в душата ѝ умираше нещо, което нямаше да се върне никога. И това, което умираше, бе радостта от живота, почтеността, вълнението и топлината на любовта ѝ.

XVIII

Ирина хвърли бърз поглед към одъра, на който лежеше Лиляна, и постави на масата пакета с лекарства и материали за гипсова превръзка. Лиляна, завита в черга, бавно извърна глава към стената.

В малката селска стаичка беше горещо и душно. От пода, напръскан с вода, се разнасяше дъх на влажна пръст. Върху масата, постлана с амбалажна хартия, стоеше един подвързан екземпляр от «Ана Каренина», който Лиляна бе престанала да чете малко преди идването на Ирина. В ъгъла бе опряна ловджийска пушка, а над одъра висеше уголемена фотография на артилерийски фелдфебел със васукани мустаци — бащата на Динко, загинал през Европейската война.

Ирина съблече изпрашеното сако на черния си костюм и остана по тънка копринена блуза с къси ръкави. Майката и малкото сестриче на Динко следяха движенията ѝ мълчаливо, с дълбоката почит, която простите хора изпитват към тайнствата на лекаря. Но за тях Ирина не бе само учено момиче и лекар. Освен това тя бе нечувано, неவிждано същество от друг свят. Двете дишаха смутено тънкото благоухание на парфюма ѝ, гледаха поразени нежните ѝ, ослепително чисти ръце, с вишневочервени нокти. И сякаш не можеха да повярват, че това беше тяхната племенница и братовчедка, която до вчера им идваше на гости със селска каруца.

— Отвори прозорчето да влезе въздух! . . . — рече тя на Динко. — Стринке, пригответи ми чиста вода за мие-не! . . . А ти, Елке, какво се звериш! . . . Помниш ли как се уплаши, когато те заведох в града за първи път на кино?

— Помня! . . . — страхливо отговори момиченцето.

То бе на дванадесет години, русичко като Динко. Поради идването на Ирина майка му го бе накарала да сложи новото си сукманче.

— Иди сега да постоиш на двора! . . . — Ирина го погали по косицата. — И ако дойде някой от роднините, кажи, че почивам. . . Разбра ли? . . . После ще ги обиколя сама.

Майката и сестричето на Динко отидоха да изпълнят поръчките на Ирина. В стаичката останаха само Лила, Ирина и Динко.

— Излез и ти! . . . — заповяда Ирина на Динко.

Тя седна на одъра върху чергата, която покриваше Лила. В стаичката настъпи тишина. На двора крякаха патки. Някъде сънливо измуча крава. Ирина се наведе над Лила и сложи полека свежата си ръка върху челото ѝ. Клепките на Лила се повдигнаха бавно и откриха очите ѝ. Това бяха същите остри, светли, наподобяващи синкава стомана очи, които Ирина познаваше от гимназията. Но сега тяхната острота бе притъпена от учудването, което бързо премина в мъка, а после в тревога и недоверие. Лила отново извърна главата си настрана, сякаш не желаше да гледа красивото и нежно лице, наведено като призрак над нея.

Ирина почна да гали бавно челото ѝ.

— Не е важно какво се е случило! . . . — рече тя. —

Няма никакво значение дали съм аз, или някой друг! . . .
Не мисли за нищо сега.

— Ще ме издадеш ли? . . . — глухо попита Ли́ла, без да обърне лицето си.

— Издадох ли те, когато отказах да вляза в маркс-ленинските кръжоци?

В стаячката отново настъпи тишина. Ли́ла измъкна изпод чергата здравата си ръка и я постави върху рамото на Ирина.

— Случиха се страшни неща! . . . — с мъка произнесе тя.

— Аз също преживях страшни неща. . . И затова дойдох да ти помогна сега.

— Затова ли?

— Да, затова.

— Радвам се, че почваш да разбираш живота. . .
Аз го разбих още в гимназията и затова ти изглежда студена и зла. . . Редингота ме наричаше вещица. . .
Спомняш ли си?

— Да, спомням си. . . Но ти не си нито студена, нито зла. . . Винаги се бунтуваше, когато някой лъжеше или постъпваше подло.

Ирина галеше челото ѝ все тъй нежно и кротко. Ръката на Ли́ла продължаваше да стои върху рамото на Ирина.

— Но може би съм жестока! . . . — Гласът на Ли́ла се задуши от внезапно вълнение. — Аз убих. . . убих човек! . . . Един бедняк като мене, който се беше продал на господарите и искаше да ме арестува.

— Мълчи! . . . Забрави го сега.

— Разбираш ли? . . . Убих го така. . . от упор. . .
И после видях лицето му в праха. . . виждам го още. . .
Не мога да спя.

— Нито думица повече за това! . . . Ще ти дам лекарство да спиш.

— Не! . . . Остави ме да кажа всичко докрай. . . Не искам да мислиш, че помагаш на виновна и разкаяна грешница. . . Аз съм вече нелегална. . . Може би ще убивам още, когато трябва да запазя живота си или онова, за което се боря. . . Какво? . . . Виждам ти се страшна ли?

Ирина бе отдръпнала инстинктивно ръката си от челото ѝ. Металносинкавите очи на Ли́ла светеха мрачно.

— Тогава остави ме да пукна като куче! . . . — Лила се усмихна горчиво. — Казвам това, защото зная, че няма да го направиш. . . Иначе бих хитрувала, бих развивала пред тебе теорията за надкласовата човечност, с която лицемерите от твоя свят прикриват егоизма и жестокостта си. . . Но аз искам да видиш живота и затова ти говоря така. . . Не желая да ми помогнеш, ако не видиш истината, че капиталистите убиват, за да увеличават неспирно печалбите си, а ние — за да освободим живота! . . . Опитай се да разбереш комунистите, Ирина! . . . За работниците това е много лесно, но за тебе е трудно! . . . Ние искаме твърдо и непреклонно да премахнем експлоатацията. . . Ние искаме това в името на човека и на достойнството му, но веднага започват да ни убиват. . . И тогава почваме да убиваме и ние, настъпва безмилостната борба, раздвижват се безбройните вериги от причини и следствия, ражда се кипещт, всред който наивното мислене на ситите и спокойните превръща следствията в причини. . . Господарите и слугите им съчиняват легендата за нашата жестокост, в която кротките душици като тебе почват да вярват безусловно. . . Погледни ме, Ирина! . . . Наистина ли съм страшна?

— Да! . . . — каза Ирина. — Ти си наистина страшна. Сега разбирам защо дори учителите в гимназията се бояха от тебе.

— Те се бояха от истината в думите ми.

— Ти си страшна! . . . — пак повтори Ирина.

— И като човек ли?

— Да, и като човек! . . . Ти приличаш на малка остра кама, която кара хората да настръхват.

— И това те плаши! . . . — Лила я потупа по рамото. — А капиталистите какво са? . . . Безобидни агънца ли? Наистина ли не виждаш нищо човешко в мен, Ирива?

Устните на Лила се свиха горчиво. В металните ѝ очи трепна ирония.

— Не, не! . . . — каза Ирина. — У тебе има нещо правдиво и смело. . . Винаги съм се възхищавала от него. . . Усещах го още в гимназията. . . Но не мога да се съглася с всичко, което ми каза.

— И това е напълно естествено.

— Нещо ми пречи. . . Може би това, което аз обичам, а ти презираш. . . Спокойствието, хубавите книги например. . .

— О, не бързай, миличка! . . . — Лила се усмихна. — Аз също обичам хубавите книги. . . И не си въобразявай, че не бих желала да имам ръце като твоите. . . Или костюма и обувките ти. . . Разликата между нас е друга.

— Кажй я!

— Оставям да я съзнаеш сама.

— Аз я съзнах снощи, когато размислих върху живота си и събитията. . . Много неща ме правят в известно отношение подла и ме примиряват със злото, докато ти се бунтуваш и бориш открито срещу него. . . Но не само това. Не мога да възприема вашия начин на мислене, методите ви на действия. . . Опитах се, но не мога, Лила! . . . Нещо ми пречи.

— И това се дължи на простия факт, че спадаш вече към класата на Борис Морев.

— Не съм уверена, че причината е това! . . . — Ирина се усмихна.

— Ще се увериш по-нататък.

— Мразиш ли ме, Лила?

— Мразя те, естествено! . . . Ти си наш враг! . . . Но обичам в тебе човешкото, което те накара да дойдеш тук.

— Как така? . . . Или ме обичаш, или ме мразиш!

— Именно така! . . . Аз мога да те обичам и мразя едновременно.

— И какво ще стане по-нататък?

— Ще имам същото отношение, докато не загубиш човешкото в себе си или не почнеш да ни вредиш.

— А ако го загубя или ти се стори, че почвам да вредя? . . . Няма ли да остане в тебе спомен от този ден, от тази станчка, в която съм дошла да ти помогна?

— Не. Няма да остане нищо.

— Ето, това е нетърпимото у вас! . . . — почти извика Ирина.

— Това е непреклонното у нас. . . — рече Лила. — Но не бързай! Ако някога вземем властта и ти отнемем възможността да имаш доходи без труд, ти ще ни намразиш много повече.

— Аз няма да ви намразя дори тогава.

— Пак бързаш! . . . Не бъди толкова сигурна в това.

Ирина не отговори. Стори ѝ се, че у Лила имаше нещо, което издигаше достойнството на жената. Ирина ни-

то можеше, нито искаше да притежава това нещо, но се възхищаваше от него. Колко сурова, но честна и смела бе Лиля дори в най-дребните си прояви още в гимназията! . . . Колко труден, но последователен беше животът ѝ! . . . И колко жестоко и тъпо щеше да бъде, ако Ирина бе отказала да ѝ помогне.

— Аз те изморих! . . . — каза Ирина след малко. — Не трябваше да допускам този разговор.

— Напротив! . . . Той беше много интересен за мене.

— От гледна точка на агитацията ли? — весело попита Ирина. — Ти никога не преставаш с нея.

— Не! . . . От гледна точка на известни промени, които настъпиха в мисленето ми. . . Само преди няколко дни аз щях да те приема по друг начин. . . Разни събития и твоето идване тук ми доказаха грешките, които правех доскоро в мисленето си.

— Не те разбирам! . . . — произнесе Ирина.

— По-добре! . . . — отговори Лиля. — Това са неща, които засягат само нас, комунистите.

— Стига си приказвала! . . . — Ирина постави под мишницата на здравата ѝ ръка термометър. — Стой мирно сега!

— Приказването ме разведрява.

— Но може да повтори нервната треска, която си имала вчера.

— Днес нямам никаква треска. Махни термометъра

— Не ме учи какво да правя! . . . Искam да видя дали нямам температура от инфекция.

Докато термометърът стоеше под мишницата на Лиля, Ирина стана от одъра и запали цигара.

— Колко си красива! — тихо произнесе Лиля. — И как ти отива всичко! . . .

— Не се шегувай! . . . — разсмя се Ирина. — Аз съм предразположена да стана дебеланка и скоро ще имам нужда от гимнастика за отслабване.

— Не! . . . Всичко у тебе е прекрасно! . . . — замислено повтори Лиля.

— А ти да не си се обявила за грозна! . . . — попита Ирина.

— Остави ме! . . . Аз съм загрубяла работничка.

— Но ако двете си предложим услугите за машино-

писки, ще изберат тебе, понеже си от породата на русите отрови. . . Какво мислиш, че се шегувам ли? . . . Познавам цял куп жени, които напразно си скубят веждите и удължават миглите, за да постигнат фаталния, съблазнителен ефект на твоите очи. . . Защо се смееш?

— Защото директорът на склада, в който работех, наистина се опита да ме направи машинописка. . . И то с помощта на полицията.

— А ти какво отговори?

— Нищо особено.

— Представям си сцената! . . . Мъжете винаги се опитват да ни купят на дребно. . . Дай да извадим термометъра вече! . . . Нямаш температура и това ми харесва! . . . А сега позволи да те прегледам основно! . . . Аз съм минала през курса на един професор по хирургия, който по-вечето от времето размиваше студентите си с вицове, но нищо от това. . .

Ирина отметна предпазливо чергата, която покриваше Ли́ла, и остана поразена от окаяния вид на бельото ѝ. То бе чисто, но грозно, вехтс и кърпено до последна възможност. Ала колко красиво и стегнато бе тялото под него! . . . И като помисли тревожно за себе си, Ирина съзна, че не трудът, а безделието допринасяше на младите момичета да загрубят и пълнеят преждевременно. Рамото, коленете и здравата ръка на Ли́ла бяха ожулени при падането, но раните не показваха признаци на инфекция. Веднага след идването си у Динко Ли́ла ги беше намазала с йод. По-сериозно и много мъчително бе състоянието на счупената ѝ ръка. Върху нея освен незначителни драскотини нямаше външно нараняване, но краищата на счупените кости се бяха разместили и притискаха околната тъкан. Цялата подмишница беше изкривена и покрита с тестообразен оток. Веждите на Ирина се свиха загрижено.

— Какво? . . . Ще зарасне накриво ли? — попита Ли́ла.

— Не. Ще оправим всичко. . . Трябва първо да наместим костите, после да изчакаме спадането на отока и най-сетне да сложим гипсовата превръзка.

— Но ти. . . — Ли́ла не посмя да довърши.

— Какво аз? . . . — Ирина се усмихна. — Ще остана няколко дни, докато извършва всичко.

Ли́ла не отговори. Очите ѝ бяха овлажнели.

След три дни Ирина си отиде с такси, което извикаха

от града по телефона. С нея замина и Динко. Той се върна чак след една седмица, брадясал и прашен, от някаква нелегална конференция, на която бе отишъл, след като придружи Ирина до София. Лила, с гипсирана ръка, четеше до прозореца за втори път «Ана Каренина». Динко бе взел книгата от селското читалище преди идването ѝ. Наближаваше заник слънце и отвън долитаха мелодично дрънкане на звънци, сред което от време на време се чуваше мучене на крави и блеене на овци. Добитъкът се връщаше от паша. Бе тихо и спокойно.

— Как е ръката? — ухилено попита Динко.

— Много добре!... Вече не ме боли.

Лила разбра по усмивката му, че се връщаше от конференцията радостен.

— Има ли новини? — трескаво попита тя.

— Цял куп!... — Динко остави на масата лъскаво куфарче, което носеше със себе си от София. — Преди всичко нов Централен комитет!... Разбираш ли какво значи това?... Няма вече този е опортюнист, онзи сектант! Единна, желязна партия!... Край на досегашните разправи!...

— Значи компромис!... — загрижено произнесе Лила.

— Никакъв компромис!... — Динко седна на одъра, избърса потта от лицето си и запали цигара. — Начело на партията застават стари, опитни дейци от работническото движение, а не фантазори, които хвърчат из облаците.

— А ти не хвърчеше ли? — попита Лила.

Тя го погледна косо, с присвити очи.

— Аз се оправих далеч преди тебе... А по отношение на хората никога не съм бил сектант... Ти и мене беше заяла напоследък, дявол да те вземе!... Несигурен елемент... селски произход... разни глупости.

— Говори по-нататък!... — прекъсна го Лила

— Да!... На конференцията взе думата един другар на име Малек... Стори ми се, че беше от Коминтерна... Изглеждаше от нашите места, познах го по говора... Всичко, за което съм спорил по цели нощи с тебе, сега ми се вижда детинско бръщолевене... Слушай!... — Динко се сепна изведнъж. — Да не изтървеш пред някого за Коминтерна и Малек!...

Лила се усмихна снизходително.

— Говори! — произнесе тя.
 — Точка! . . — отсече Динко. — Това е най-важното.
 Лила се усмихна пак.
 — Сега аз ставам несигурен елемент! . . — горчиво каза тя. — Бивша сектантка.
 — Ще те ремонтираме лесно.
 — Научи ли нещо за родителите ми? . . — тъжно попита Лила след малко.
 Лицето на Динко стана загрижено.
 — Арестувани са — тихо произнесе той.
 — И вероятно пребити! . .
 Лила наведе глава. От очите ѝ потечеха сълзи.
 — Не съм чул това! . . — насърчи я Динко. — Няма да посмеят. . . Твоята постъпка е повдигнала духа на работниците. Всички тютюневи центрове кипят. Стачката добива неочаквани размери. Правителството е смутено, а господарите са изплашени за стоката си. . . Тютюнът почва да мухлясва.
 — Няма да мухляса. — Лила изтри сълзите си. — Те са удвоили надниците на истифчиите.
 — И въпреки това на много места истифчиите стачкуват. . . Завчера полицията е освободила легалния стачен комитет и Блаже почва отново преговорите с Борис Морев. Експертът Костов е прекратил отпуската си и е дал да се разбере, че господарите са наклонни към отстъпки. . . Ако това не е въдица само да се протакат преговорите, стачката може да свърши в успех.
 — Какво става в Лукан?
 — Пребили са го до смърт в нощта срещу стачката. . . Беше заблуден, но храбър и честен другар. . . Не е издал нищо. Ако остане жив, мълчанието ще му позволи да се отърве от бесилката.
 — Аз продължавам да уважавам този човек.
 — И аз също, но малко по-умерено от тебе — рече Динко. — Не мога да му простя начина, по който изключваше. . . А също и тази студенина. . . Мумия! . . Камък! . . Винаги когато имах среща с него, съм се питал какво обича в живота и за какво се бори. . . Просто не мога да си обясня как увеличаше другарите. . . Слушай сега! . . Има още една новина, която ще те накара да подскочиш. . . Говорихме с другаря Малек за твоето прехвърляне в Съветския съюз. . . Ще следваш висша партийна школа в Москва.

Лиля го погледна онемяла от възмущение. Върху шията ѝ се появиха червени петна. Но после изведнъж лицето ѝ се помрачи.

— Ще се противопоставят... — глухо рече тя.

— Кой?

— Нашите... от града. Аз съм... сектантка.

— Не!... — Динко ѝ опъна ухото. — Най-невероятното беше, че тъкмо другарите, които си изключила от партията, дадоха добри сведения за тебе и настояха да бъдеш изпратена... Те не виждат в тебе само сектантката!... Ясна ли ти е сега една от многото разлики между сектанти и несектанти?

XIX

Морският бряг беше нисък и равен. Висока пясъчна ивица отделяше солените води на морето от сладководното езеро, което се разливаше през пролетта и образуваше тресавища и блатата. Между последните криволичеше насип з път, който водеше към бялото здание на затвора. Зимно време над местността пълзяха мъгли или от морето духаше остър, влажен зътър, хойто пронизваше до кости и караше дори облечените в шуби часовои да проклинат живота си. Лете настъпваша непоносими горещини, задух и треска. Бавно минаваша часовете на сънливия ден, идваше привечер и слънцето потъваше в тръстиките, зад червената мъгла за мочурите и тресавищата. Преди да се скрие, то обливаше всичко със зловеща кървава светлина, която неподвижната вода отразяваше с блясък на разтопена мед. В тоя час глухата тишина на деня продължаваше още. Но когато слънцето изчезваше напълно, от тъмните сенки на тръстиките излизаха блатни птици, във вечерния вдрач започваша концертът на жабите и свиренето на милиарди комари. Уморен и закъснял пазач се връщаше от града, бързайки по насипа да се скрие навреме зад гъстите противокомарни мрежи на стаята си. Отделение войници с натъкнати ножове, с каски, ръкавици и мустикери отиваше да смени часовоите от предишния ден. В затвора през тоя час стотици мъже и жени довършваха бързо оскъдната си вечеря от корав хляб и постна чорба. Ехтяха еврови команди, тихо замираше глъчката и равномерното, докорно тракане на налъми по каменните плочи на кори-

дорите. Пазачите проверяваха решетките, заключваха килиите, даваха последните си нареждания. После настъпваше тишина — тъжна, глуха и потискаща тишина на треска и безсъние, на задушна нощ, на затвор сред блата, от който не можеше да избяга никой. Само от време на време, когато стъпките на дежурния пазач се отдалечаваха, от някоя претъпкана килия долиташе сподавен глас, който разправяше тихо историята си, бълнуване на трескав или проклетие на несретник, който сънуваше нещо.

Зловещ и непристъпен беше този затвор, а пазачите му приличаха на зверове. Понякога те откриваха у затворниците вестник или забранена книга, отвеждаха и хвърляха провинените в карцера. Друг път се втурваха при зори в единичната килия на някой осъден на смърт политически затворник и го отвличаха към бесилката. Те се хвърляха вкупом, изведнъж, защото очакваха съпротива. Но понякога осъденият не се съпротивяваше и доброволно протягаше ръцете си да бъдат вързани, сякаш с това искаше да изрази презрението си към пазачите. Докато го водеха по коридора, той започваше да пее фалшиво, с прегракнал глас бойния марш на комунистите. Тогава килиите на политическите затворници се събуждаха и от тях се разнасяше изведнъж безредно, гневно тракане на налъми — единственият начин, по който другарите на осъдения можеха да протестираат. Сухото и заплашително тракане се засилваше постепенно, обхващаше всички килии, ехтеше по целия затвор и после замираше в глухата тишина на блатата. В сухотата и безличието му, в невъзможността да се спре и накаже имаше нещо страшно, което напомняше за възмездието и разстройваше нервите на пазачите. Те изливаха гнева си с удари върху главата на осъдения. Но осъденият ставаше още по-дързък и се надсмиваше над безсилието им. И тогава дори тия зверове се смущаваха, защото съзнаваха, че в духа на осъдения имаше нещо, което бе по-силно от смъртта. Те бързаха да го окачат на бесилката и по обичая на палачите от незапомнени времена си разделяха вещите му.

Стефан легнеше върху нара в една от килиите, докато другарите му бяха слезли да обядват. Изтощен и облят в пот след пристъпа на треската, той усещаше заедно с немоощта на тялото и отслабването на духа си. Тропичната

малария, донесена по тия места от сенегалски войници, го беше превърнала в скелет. Все по-натрапчиви, еднообразни и безпомощни ставаха мислите му. Стефан отдавна вече не мислеше ни за партията, ни за стачката, ни за другарите си. Само едно-единствено желание обсебваше ден и нощ съзнанието му: да влезе във връзка с Костов, който можеше да направи постъпки за освобождаването му и да го измъкне от тази пещ, от този ад, от тия злодеи. Той си спомняше, че имаше някакво безкрайно следствие, някакво жалко подобие на съд при закрити врата. Спомняше си кръстосаните разпити, очни ставки, заплашвания, обещания за помилване. Слаби другари с помрачен от изтезаването разсъдък даваха измислени показания, признаваха несъществуващи факти. Едни бяха вече екзекутирани, други осъдени на затвор, трети освободени. Симеон беше умрял от бой през време на следствието. Шишко, Блаже и Лукан понесоха изтезанията с твърдостта на истински комунисти, не признаха нищо и се отърваха само с по седем години затвор. Стефан се държа добре. Той не бе изтезаван, ни увещаван да подпише показания. Фамилното име го спаси от насилия. Обвиниха го само в публично разпространяване на противодържавни идеи и го осъдиха на година и половина затвор. Един стражар му намекна многозначително да очаква помилване, но вместо това изпратиха го в този убийствен затвор. И сега на Стефан се струваше, че ще умре.

Той се раздвижи и погледна в отвращение мръсните одеяла, сламениците, просмукани в пот, жалките вързопи на другарите си, слезли да обядват — цялата жестока обстановка, в която бяха хвърлени тия дванадесет политически затворници, натъпкани в обща килия. Два малки високо поставени и снабдени с железни решетки прозореца осветяваха килията. През единия се виждаше синьо небе, а на другия стъклото беше махнато и заместено с телена мрежа за предпазване от комарите. Но мрежата беше скъсана и комарите влизаха свободно през нея. Половината от затворниците в килията боледуваха от малария. По стените имаше неприлични надписи от криминални претъпници, които бяха държани тук преди идването на политическите.

Стефан потрепера. Обзе го желание да извика от отчаяние, но не направи това, а само стисна зъбите си. Между другарите му в килията имаше работници — неу-

ки, но твърди като скала мъже, които понасяха страданието с повече нравствена сила от него, образования. Имаше един млад писател с късогледни очи и щръкнала пепеляворуса коса. Той беше разтакаван от затвор в затвор през цялата зима. През тия странствувания веднъж кракът му беше премръзнал, а желязото на оковата се бе впило в подутото му месо и причинило дълбоки рани, които още не можеха да се излекуват. Друг бе докаран в килията с изкълчени стави и посиняло тяло. Седмици наред той не можеше да мръдне от сламеника си и другарите му го хранеха като малко дете. Стефан не бе видял тия хора нито веднъж да отпаднат духом, да се разкаят или покажат равнодушие към идеята, за която се бореха. Напротив, те ободряваха слабите, поддържаха чистотата в килията, запълваха времето си с просветна работа. Кораби, силни и завършени комунисти бяха тия мъже, истински водачи на гладните въпреки простия си произход, въпреки оскъдното си образование. А Стефан, който се считаше сам призван за големи дела и не беше бутнат дори с пръст от палачите, сега отпаднаше духом, обмисляше жалко как да влезе във връзка с покровителя си от враждебния свят! . . . Да, слаб и несигурен в себе си беше вече той. Силните изпитания го сломираха. Дързостта и характерът му от комсомолските години в гимназита се бяха стопили.

Той съзна всичко това, лежейки по гръб и гледайки синьото небе през прозореца на килията. Той съзна, че страдаше от същите неразрешими противоречия, от същата скрита болест на духа, която беше докарала равнодушието на Макс пред смъртта. Евреинът имаше право. Невидими остатъци от другия свят разяждаха твърдостта на двамата. Сега Стефан мислеше непрестанно за тихия спокоен живот, който водеше след забогатяването на брат си, за университета, за книгите. . .

Той стисна отчаяно юмруци, за да не извърши посплътката, която щеше да унищожи гордостта му. Но тъкмо сега, когато другарите му се хранеха, бе много удобно да поговори с един от пазачите. Не трябваше да отлага, да губи повече време. Тялото му се рушеше, отпаднаше, а той искаше да живее, да живее. . . И като събра силите си, той извика хрипливо:

— Пазач! . . . Ей, пазач! . . .

Пазачът, който дежуреше в коридора, се изкашля, но не отговори. Той бе свикнал с вечните молби на затворниците за това-онова и не им обръщаше внимание.

— Пазачо, ела! . . . — повтори Стефан с още по-немоощен глас. — Болен съм, не мога да стана.

— Тук не е санаториум — изръмжа пазачът.

— Покажи се! . . . Ще спечелиш. . .

Все пак пазачът се раздвижи и косматото му лице в малки, тясно поставени очици се появи зад решетката на прозорчето.

— Що бе, ментарджия! . . . Какво мога да спечеля от тебе? Гол си като тояга.

Стефан млъкна, защото викането го бе изтощило.

— Цигари ли искаш? — сурово попита пазачът. — Двадесет лева кутията! . . . Снощи на гръб съм ги носил от града.

— Искам да напишеш едно писмо.

— Я го гледай! . . . А да измия краката ти не искаш ли?

— Не се зъби, пазачо! . . . Ще ти дам адреса на един голям човек в София, който може да ме отърве оттук. . . Костов се казвам. . . Един милион годишна заплата получава от тютюнева фирма. . . С министрите заедно яде и пие. . . Пиши му анонимно, че съм тука и бера душа. . . Не носиш никаква отговорност, ако писмото е анонимно.

Пазачът гледаше през решетката, опулен недоверчиво.

— Всички така разправят — измърмори той. — Ти си като криминалните! . . . Все с големци се познаваш.

— Но аз не лъжа! . . . — каза Стефан. — В джоба си имам двеста лева и часовник. . . Влез и вземи всичко! . . . Ако напишеш писмото, ще получиш още пари. . . много пари. . . и бутилка гръцки коняк, от който пият само големците.

— Лъжеш, дяволе! . . . — разколебано произнесе пазачът.

— Знаеш ли името ми? — попита Стефан.

— Знам номера ти.

— Тогава по номера намери името ми и ще видиш кой съм. Чувал ли си за «Никотиана»?

— Чувал съм. . . Та що?

— Брат ми е генерален директор на фирмата.

— Момче! . . . — сърдито произнесе пазачът. — Аз

не съм луд да вярвам на празни приказки. . . Треската ти е повредила ума.

— Ако беше така, нямаше да ти говоря, когато другите са долу. . . Повярвай, пазачо! . . . Брат ми е богат, много богат. . . Цялата «Никотиана», десетки складове, милиони килограми тютюн са в негови ръце. . . Министрите му свалят шапка. . . генералите му се молят да вземе на служба роднините им. . . Ти знаеш, че днес управляват само парите. . .

— По-тихо момче! . . . — разстроено произнесе пазачът.

— Брат ми заповядва на всички.

— Тогава защо си попаднал тук?

— Защото съм комунист.

— А как е възможно ти да си комунист, а брат ти генерален директор на «Никотиана»?

— Така! . . . Възможно е, пазачо! . . . Светът е пълен с ангели и дяволи, които понякога се раждат от една майка. . . Брат ми е грабител и кръвопиец, а аз се борех за гладните. . .

— Млъкни бе, момче! . . . Ще ми докараш беля. А ващо брат ти не те е отървал досега?

— Защото сме скарани. Мразим се като куче и котка.

Пазачът кимна с глава. Суровият занаят бе създал у него психологическа опитност. Ако Стефан лъжеше, не би говорил така, не би предлагал часовника и парите си. . . Освен това лъжата би могла да му докара само неприятности.

— Сега разбирам! . . . — каза пазачът. — Навярно брат ти иска да се поправиш и да станеш отново разумен човек. . . На него ли да пиша?

— Не, не вярвам на брат си. . . По-добре пиши на експерта. . . Експертът ми е приятел. . . Той умее да дава подкупите и знае какво да прави.

— Слушай бе, хлапак! . . . Зелен си още. . . Не се говори за тия работи така. . . — Той се огледа тревожно, после отключи вратата и влезе в килията. — Дай часовника и кажи адреса! . . . Ако се отървеш оттука, няма да ме вабравиш, нали? И на мене ми дойде до гуша от тоя занаят. . . Омръзна ми да сънувам нощем обесените.

Стефан извади часовника си и го подаде на пазача. Но усилието, с което направи това, го изтощи. Пред очи-

те му почнаха да играят черни сенки, нещо притискаше гърдите му, спираше дишането му. Обзе го тъп животински страх. После изведнъж очите му се разшириха от ужас и той произнесе задавено:

— Умирам! . . . Умирам! . . .

— Не се бой! . . . — успокои го пазачът. — Ще подсетя директора да те изпрати в лазарета. . . Ще му кажа, че си от голям род. . . И той е чиновник, трепере от големците.

След малко силите на Стефан се върнаха. Пламъчето на живота се надигна, разгоря отново. Обзе го копнеж към прохладата, въздух и свобода. В паметта му изникнаха родният град, образът на майка му, спокойствието и книгите. Борис не му се струваше вече тъй противен. Беше решил да се откаже завинаги от нелегалната дейност. За нея трябва воля и себеотрицание, които му липсваха. Ала тогава пак съзна, че някога, през комсомолските години, притежаваше тази воля и това себеотрицание и че сега те бяха вече проядени от покровителството, от спокойния и охолан живот, който Борис беше осигурил на семейството.

Стефан затвори очи в хаоса на противоречията си. Пазачът излезе от килията, а отдолу се чу шум от тракане на налъми. Затворниците се прибираха в килиите си.

Наближаваше края на лятото — късият и мъртъв сезон, през който работата в «Никотиана» замираще и даваше възможност на генералния директор и на експертите да се отдадат по-пълно на удоволствията си.

Една вечер, към края на юли, Костов посети госпожа Спиридонова и постигна споразумение относно използването на вилите. Мария бе все още жива и някак упорито жива, а това пречеше на правното изясняване на въпросите от имуществен характер. Госпожа Спиридонова продължаваше да поддържа известността си на хубава жена в отчаян спартански режим на диета, масажи и гимнастика. Тя се съгласи да прекара остатъка от лятото в гвардейския си ротмистър в чамкорийската вила, а на зетя си и вече официално признатата му любовница предоставинемного удобната вила във Варна.

Противно на онова, което можеше да се очаква, госпожа Спиридонова бе простила най-сетне неизвестния

провинциален произход на Борис. Всяка година след общия баланс той прехвърляше в банката ѝ средно по пет милиона — законния дял от печалбата според броя на акциите, които тя притежаваше в «Никотиана». Така личното ѝ богатство след смъртта на мъжа ѝ не само не намаля, но даже се увеличи въпреки разточителните разходи, които правеше около прищевките на ротмистъра. Тя продаде дори част от наследството на баща си, за да го превърне в златоносни акции на «Никотиана».

— Не намирате ли, че моят зет е чудесен младеж? — попита тя, след като въпросът за вилите бе уреден, и задържа експерта на вечеря. — Колко жалко, че клетият Пиер се помина, без да види всичките му успехи! . . . Той искаше да остави «Никотиана» тъкмо в такива ръце.

— Да! . . . — Костов погледна разсеяно безнадеждните тлъстини на госпожа Спиридонова и се учуди на любовното себеотрицание у ротмистъра. — Но струва ми се, че вие прекалявате. . . Моят съвет е да не влагате всичко в «Никотиана».

— Защо? — попита тя малко снизходително.

— Защото тютюневата търговия е свързана с големи рискове. . . Погледнете Торосян! . . . Два пъти стига до пълен фалит.

— Нима Борис е като Торосян?

— Не е, но в международния пазар има непретеглими неща, които дори Борис не може да предвиди. Сега акциите на «Никотиана» се търсят много. Продайте част от тях и вложете парите си в «Гранитоид» или застрахователните дружества.

Госпожа Спиридонова се усмихна. Позата на делова жена ѝ харесваше. От цялата сложност на финансовия живот тя знаеше, че едни акции носят високи дивиденди, а други — ниски и че изкуството се състоеше в това да притежаваш само от първите. Тя знаеше също, че смелите играчи печелят на покер винаги.

— Но аз имам пълно доверие у Борис! . . . — заяви тя, като гледаше Костов все тъй снизходително.

Стори ѝ се, че когато мъжете започнат да стареят, стават във всяко отношение досадни и предпазливи. Експертът на свой ред я погледна снизходително.

— Не казвам, че непременно ще се опропастите — гърпеливо забеляза той, — но Борис се увлича, а вашата водкрепа го насърчава. Защо не уредите въпроса с нас-

ледството? . . . Той разполага с цялото ви богатство! . . . Уточняването на вашия дял ще го направи по-предпазлив, а това е от полза за всички, които са вложили парите си в «Никотиана».

— Вие говорите явно против шефа си — рече госпожа Спиридонова.

— Да! . . . — отвърна експертът. — Аз съм малко старомоден.

Но изпълнената с младежки пориви гопожа Спиридонова не можеше да оцени мъдрия съвет. Тя беше решила да превърне и тази година половината от дивидентите си в акции на «Никотиана».

Костов излезе от нея към единадесет часа с намерение да потърси Ирина и Борис, които всеки петък вечеряха в «Юнион». Той седна в колата си и я подкара към клуба. Нощта беше приятна и свежа, от градинката при Синода лъхаше благоухание на цветя, по тъмното небе мигаха забулени в изпарения звезди. Ала нито прохладната вечер, нито мисълта, че му предстоеше цял месец безгрижие и почивка, можеха да поправят лошото му настроение. Експертът се беше отдал на мъчителни размишления около изневярата и лукавството на жените. Примадоната на операта бе заминала преди два дни на турне из чужбина, придружена от един млад архитект, който се въртеше около нея.

Клубът беше почти празен. Тази вечер в него се намираха само една прочута компания за покер, която щеше да осъмне всред купища от жетони и банкноти, един секретар от Външното министерство с красивата си жена, един испански дипломат и още няколко души. Почти всички от присъстващите кимнаха любезно на Костов. Главният експерт на «Никотиана» минаваше за обществено незабележителен, но изискан и приятен човек. Той не бе ни бивш министър, ни известен дипломат, ни прочут лекар, ни ловък адвокат, нито дори много богат човек. Но затова пък приличаше на киноартист и бе едно от несъмнените украшения на клуба. Още щом влезе, всички отдадоха нужната почит на високата му и стройна фигура с удивително запазена сребърнобяла коса и така потвърдиха правото му да бъде забележителен чрез ненадминатата си

елагантност. Всички членове на този стар и мъчностен пен клуб трябваше да бъдат забележителни с нещо.

Костов седна на едно кресло до отворен прозорец и си поръча вермут. Липсата на Ирина и Борис развали още повече настроението му. Келнерът му съобщи, че двамата бяха излезли преди половин час, без да оставят бележка за него. Костов запали цигара и отново започна да мисли за номера, който му бяха изиграли архитектът и примадоната. Върху съседните кресла бърбеха отегчително съветникът от испанската легация и един български публицист, който беше същевременно редактор на вестник и пълнеше усърдно главите на читателите си с дълги серии от подлистници за блясъка и великолепието на императорска Русия. Така той постигаше едновременно славата на писател и на непримирим враг на болшевиките — убийци на романтичния свят от императори, хусари и княгини. Докато испанецът явно беше загрижен, публицистът едва успяваше да скрие приятната си възбуда от развитието на международното положение.

— *La situation est mauvaise. . . Très mauvais!* . . .¹ — казваше испанецът.

— Защо? — Българинът смучеше почти насила хаванската пура, с която го бе почерпил представителят на най-новата авторитарна държава. — Аз мога да бъда напълно откровен с вас! . . . Лошо е за ония, които имат нечиста съвест и потискат малцинства. . . Но за нас, българите, всеки ход на Хитлер създава нови надежди.

— Ако войната избухне, в нея ще се намеси и Съветският съюз — песимистично забеляза испанецът.

— Русите са велик народ! . . . — призна публицистът, за да не урони достойнството на императорите, хусарите и княгините. — Но трябва да правим разлика между него и режима, който го управлява. Ако Германия реши да се справи със Съветския съюз, руският народ ще бъде естествен съюзник на немската армия.

«Този тип се е побъркал напълно» — помисли Костов, като извърна главата си на другата страна. Но тогава до ушите му долетя разговорът между един посивял дебелчък господин и секретаря от Външното министерство и жена му. Дебеличкият възрастен господин описваше вечерята, която бе дал на един американец в клуба. Той из-

¹ Положението е лошо. . . Много лошо. . .

реждаше кои бяха присъствували на вечерята и кои не. Този господин бе директор на едно от големите застрахователни дружества. Личността му излъчваше спокойствие на човек, който не се тревожи от рискове и получава с математическа сигурност предвидените дивиденди от акциите си. В движенията и говора му нямаше нито следа от трескавата нервност на тютюнотърговците, които тръпнеха при всяко колебание на цените в международния пазар. Върху ръката му блестеше златен пръстен с голям диамант. Някои от по-старите членове на клуба знаеха, че за този искрящ диамант директорът беше заплатил «на времето си» тридесет хиляди златни лева.

— Буби! . . — каза жената на секретаря, след като се сети, че господинът беше поканил на вечерята и тях. — Трябваше да отидем и ние.

— Бях дежурен в министерството — мрачно отговори Буби.

Жената си спомни случая и въздъхна, като сви тъжно пълничките си устни.

— Просто живеем като отшелници! . . — рече тя.

Буби понесе с гордо мълчание бунта на жена си срещу робските вериги на кариерата.

— Трябва да поговоря с шефа ви — благосклонно произнесе дебеличкият господин, трогнат от неволята на младото семейство. — Не идва ли ред да ви изпратят някъде?

— Идва! . . — ядовито отговори Буби. — В Тирана.

Господинът с диаманта почна да се киска. Отговорът на Буби му се стори много находчив. И за да се понарави на жената, добави сериозно:

— Да видя какво ще каже шефът ви, ако му подшушам нещо за Рим.

Буби поклати глава презрително. Той нямаше голяма вяра в ходатайствата, освен ако последните се провеждаха по изпитана дворцова линия. Беше мрачен и преситен красавец с мургава кожа, черна коса и тъмни маслинови очи. Имаше необикновена дарба да прелъстява жени, благодарение на което бе успял да се ожени за дъщерята на един български чокой от Добруджа. Буби не бе глупав, но проявяваше склонност да бродира възглавнички и да носи дълги копринени чорапи, които стигаха над колената му и които изпъваше с колан и дамски жар-

тиери. Той минаваше също и за голям познавач на старинни източни килимчета. Ала всички тия особености създаваха у шефовете му известно недоверие в него.

Пълничкият възрастен господин произнесе нещо, което Костов не можеше да чуе, защото в този момент през салона мина шумно компанията на покерджите. Постоянен член в нея бе един нисичък, плешив, пълен и необикновено жизнен лекар, който сутрин приемаше в кабинета си, следобед тичаше по визити, а вечер се отдаваше на покер. Той имаше много пациенти, бе отличен диагностик и човекът с най-почтените доходи в клуба.

Компанията влезе в игралния и в салона настъпи тишина. Съветникът от испанската легация и публицистът си отидоха, след като се проагитираха взаимно за гения на Хитлер. След малко ги последваха онеправданият секретар, жена му и дебеличкият посивял господин, чийто диамант, купен «на времето си» за тридесет хиляди златни лева, искреше студено и някак хипнотизиращо. Диамантът привличаше със странна магическа сила погледа на жената, която притежаваше цяло сандъче от абаносово дърво с бижута, но която сега, без да знае защо, изпитваше желание да прибави и този диамант в него. После тя съзна изведнъж нелепостта на желанието си и потисна една прозявка.

След излизането им атмосферата в салона стана приятно сънлива. Костов помоли келнера да угаси кристалния полилей. Останаха само светлините на абажурите до масичките за пушене. Жълтеникавата им светлина разводняваше шарките на персийския килим и кадифето на мебелите. От игралния долитаха задушено гласовете на покерджите. Вероятно играеха на едро, защото бяха притихнали. Някой направи троен реланс:

— Платено!... — каза докторът.

Настъпи мълчание, мигновената и напрегната тишина, която предшества разкриването на картите.

— Фул!... — произнесе докторът.

— Добър е — равнодушно заяви непознат глас.

После се чу сухото триене от прибирането на жетоните.

Келнерът донесе вермута на Костов, вървейки го безшумни, котешки стъпки. Експертът изпи чашата наведнъж и погледът му, уморен и пуст, заскита из жълтеникавия полумрак на салона. Бе настъпил часът на среднощната неврастения, часът, в който нямаше вече къде да

се иде и какво да се прави, часът на самотност, на меланхолия, на безнадеждна досада от света.

Костов се прибра вкъщи към пет часа сутринта, след като замести доктора в покера и загуби равнодушно тридесет хиляди лева, с които едно чиновническо семейство можеше да се изхрани в продължение на цяла година. Докато прибираше колата в гаража, той усети позната тъпа болка в сърдечната област и лявата ръка. Страдаше от началния пристъп на гръдна жаба. Слабата, потискаща болка развали още повече настроението му. Понеже не спазваше никакъв режим, болестта можеше да го повали изведнъж. Безсънната и глупаво прекарана нощ, сумата, която загуби, и тази болка, напомняща неумолимото приближаване на старостта и смъртта, му докараха усещането, че водеше свършено безсмислен живот. Той въздъхна тежко и позвъни.

Отвори му Виктор Ефимич, руснак, белогвардеец-емигрант, който владееше до свършенство изкуството да бъде слуга у богат стар ерген.

Докато Костов навличаше пижамата си, Виктор Ефимич окачи грижливо костюма му на закачалката и го постави в гардероба, а вместо него извади друг, който експертът щеше да облече сутринта. Костов имаше около петнадесет всекидневни костюма, които обличаше поред, за да почиват и запазват линията си. До костюма Виктор Ефимич постави по-светли обувки, отговарящи на цвета му, риза и вратовръзка със съответния десен. След това той каза учтиво лека нощ и тръгна към вратата. Той беше хорунжий от Врангеловата армия и пазеше от нея освен навика да се напива през ден и непоколебимото чувство за йерархия, която го правеше много надут към някои от посетителите на Костов. Когато наближи вратата, той забави крачките си, защото знаеше, че господарят му щеше да го задържи, както всяка вечер, на къс служебен разговор върху елегантността.

— Викторе, занесе ли италианския поплин на шивача? — попита експертът, като се тръшна шумно върху леглото.

— Да — отговори Виктор Ефимич. — Ризите ще бъдат готови утре вечер.

— Кажи му да внимава с яките!... Поставя калъфчетата за банелите много навътре и ръбът на яката се набръчква.

— Ще му кажа — увери Виктор Ефимич, съзнавайки всичката важност на поръчката.

— Внимавай да не забравиш! . . .

Костов се протегна в леглото. Стори му се, че в грижите, които полагаше за яките си, имаше някаква безкрайна, унижителна глупост.

— Мръсно нещо е животът, Виктор Ефимич! . . . — произнесе той внезапно.

— Така изглежда винаги след полунощ — забеляза руснакът.

— Прав си! . . . — някак успокоено рече Костов. — Лека нощ.

Виктор Ефимич излезе почтително от стаята. Костов протегна ръка да угаси лампата върху нощната масичка, но пръстите му напипаха вместо бутона едно писмо, което стоеше върху нощната масичка от петнадесет дни и чакаше да бъде отворено. «Трябва да прочета това писмо най-сетне, дявол да го вземе! . . .» — гневно помисли той. Много пъти го обземаше желание да скъса и хвърли писмото в коша, без да види съдържанието му. Спираше го само мисълта, че то е написано от някой дребен, несправедливо уволнен чиновник от фирмата, който търсеше застъпничество. И в името на справедливостта експертът го търпеше от две седмици върху нощното шкафче до леглото си, без да намери време да го отвори. Писмото беше в обикновен син плик с полуграмотно написан адрес. Костов го взе, но после се разколеба. Късно беше сега! . . . По-добре, утре. Ала той знаеше, че утре щеше да се събуди късно, към единадесет часа, и едва щеше да намери време за заседанието на един спортен клуб, на който беше почетен председател. По-добре сега! . . . Най-после Костов надви колебанията си, скъса плика и разсеяно зачете писмото. Лицето му изведнъж побледня. Той препрочете писмото още няколко пъти. След това позвъни и заповяда трескаво на влезлия Виктор Ефимич да го събуди в седем часа сутринта.

Целият предиобед на другия ден Костов снова в колата си между кабинети на министри и висши администратори. Към обед той успя да се снабди със заповед за освобождаването на Стефан, а вечерта седна във влака за крайморския град. И в спалния вагон въпреки умората

през деня той изпита доволство. Едно ново, непознато чувство бе запълнило през тоя ден празнотата в живота му. Той изпитваше някаква сълзлива и болезнена радост, която беше усетил веднъж, занасяйки коледни подаръци на децата в едно сиропиталище. Най-напред той възнамеряваше да заведе Стефан в някаква дрехарница, после в добър ресторант, след това в удобен чист хотел. Възнамеряваше да постъпи с него така, както се постъпва с хора, спасени от корабокрушение или изтръгнати от нещастие. След това Костов щеше да приобщи младежа към една спортна компания от тенисклуба, в която влизаха елегантни и хубави девойки от добри семейства, и като му покаже предимствата на буржоазния свят, да го отклони завинаги от пакостната идеология на комунистите. А най-сетне не оставаше нищо друго, освен Стефан да влезе в «Никотиана» и да се превърне в отличен помощник на брат си. Че работите щяха да се развият именно така, експертът никак не се съмняваше. Трябваше само да се вдъхне, тактично и подходящо, дух на примирителност у двамата братя. Като се увери, че всичко щеше да стане тъй, Костов изпита отново тиха радост. Душата му се беше разведрила, а безсъницата от предишната нощ, тичането през деня и равномерното друсане на влака го унесоха в дрямка.

След малко влезе прислужникът на спалния вагон и донесе прясна вода. Костов почна да се съблича. Той окачи внимателно сакото и панталона си на дървената закачалка, която носеше в куфара си, а в обувките си постави специални пружини, за да не се разваля фасонът им. После облече пижамата си, легна и дръпна глобуса на лампата. Купето потъна в успокоителна синя светлина. Когато пътуваше в спален вагон, Костов ангажираше винаги цяло купе, за да не го безпокоят непознати.

След четвърт час той заспа щастливо като всички безполезни добряци от света на «Никотиана».

Прислужникът на спалния вагон го събуди сутринта половин час преди пристигането на влака. Когато експертът слезе от влака, лъхна го свеж морски въздух, наситен с дъх на водорасли. Един железопътен инженер в униформа, дошъл по служба в града, му отдаде чест, а постовият стражар пред гарата удари петите си. И два-

мата го помислиха за министър, за висш администратор или много важно държавно лице, което не бе зле да поздравят — тъй великолепно бяха сребърнобялата му коса и високата фигура в елегантен костюм. Същата почит събуди той и в хотела, където Виктор Ефимич му беше ангажирал предишния ден стая по телефона. Но стаята се оказа лоша и неприветлива, както във всеки провинциален хотел, и той побърза да излезе. Беше още твърде рано да отиде при областния управител, до когото носеше писмото от министър-председателя. За да убие времето, той пи кафе в една сладкарница, прегледа местния вестник, пълен с обявления и лъжи за курортните достойнства на града, и тръгна да се разходи по крайбрежния булевард, засаден с платани и вече оживен от хора с мургави лица, които отиваха на плажа. Небето синееше, повърхността на залива бе набръчкана от леки вълни. Обгорели от слънцето жени с начервени устни заглеждаха експерта предизвикателно и сякаш го гъделичкаха с погледите си, а той се преструваше на разсеян, което се дължеше по-скоро на навика му да позира, отколкото на действителна досада.

Вървейки по булеварда, той стигна до Морската градина и казиното, построено върху стръмния бряг. До плажа се спущаха стълби, чиито площадки бяха украсени с палми и кактуси в големи саксии. Плажът беше дълъг и тесен, с железносив пясък, който според уверенията на вестника имаше целебни свойства. Точно до него минаваше дековилна железопътна линия, а от дясната му страна, размесена с мръсотии на пристанището, се изливаше в морето тъмната ивица на миазмите от градския канал. Въпреки ранния час плажът беше вече осеян с голи човешки тела, които висяха по моста, движеха се лениво или лежаха неподвижно върху пясъка като измрели от епидемия. Един високоговорител раздираше въздуха с модни шлагери, от пристанището изрева дрезгаво сирена на параход, а след малко по линията мина влак и обви щастливците на плажа с гъсти кълба каменовъглен дим.

Костов погледна часовника си. Беше време да отиде при областния управител и раздвижи сложния апарат, от който зависеше освобождаването на Стефан. Той се върна по крайбрежния булевард отново към центъра. Слънцето се беше издигнало високо и започваше да припича, а из въздуха се носеше вече топлата и задушна влага от блатата, които заобикаляха града. От пристанището идеше

неприятен дъх на чирози, бакалски стоки и плодове. Главната улица, която водеше от гарата към центъра, сега беше почти безлюдна. Над витрините висяха спуснати платнени навеси, които ги пазеха от слънцето. Пред масите на едно кафене полуголи циганчета събираха угарки от цигари. По сенчестите места на тротоара дремеха нечисти хамали с жълти маларични лица. Беше тихо и някак убийствено скучно. Настъпваха горещите часове, безветрието и сънливата вцепененост на тоя град с лош климат и тропична малария. Настроението на Костов се понижи.

Най-сетне той стигна до областното управление и макар да не беше приеман час, влезе вътре. Двама разсилни бърбеха лениво и тихо в коридора. Една дама с досада съмнителен полусветски вид се разхождаше първо из коридора. Върху вратата на управителя стоеше внушителен надпис: «Всички посетители да се обръщат първо към секретаря.» Костов го прочете разсеяно, почука небрежно и без да чака отговор, отвори вратата. Разсилните се спуснаха към дръзкия посетител, но когато видяха внушителната външност и самоуверения му вид, се стъписаха. Настъпи миг на мълчаливо и смаяно възмущение. Управителят вчесваше косата си и се наслаждаваше на външността си пред огледалото върху закачалката. Той извърна глава, гледайки изумено ту Костов, ту влезлия след него прислужник. Но експертът изпревари гнева му и се представи с дързостта на чиновника от «Никотиана», който умееше да вдъхва почит у държавните служители.

— Какво обичате? — хладно попита управителят.

Той не познаваше силата на тютюневите фирми, по-неже по тия места не вирееше тютюн и нямаше такива фирми. Костов му съобщи причината за идването си.

— Нося заповед и писмо от министър-председателя! . . . — добави експертът, като подаде два плика. — Предполагам, че няма да ме бавите с излишни формалности.

Управителят бе висок червендалест мъж, който държеше за външното достойнство на поста си. Дори да знаеше силата на тютюневите фирми, той пак щеше да изругае чиновника им, който влизаше в кабинета му като в сладкарница. Но писмо от министър-председателя — това бе съвсем друго! . . . И гордостта му на силен администратор се удави в благоговението, което изпитваше към министър-председателя.

— Да! . . . — почна да мънка той, като прочете писмото, което беше кратко и ясно. — Да, помилване! . . . Вероятно се касае за някой заблуден младеж. . . Да, ще направя веднага нужното, разбира се. . . А какво прави министърът? — попита той внезапно.

— Все така! . . . Преуморява се — рече експертът • вътрешна наслада от шегата си.

Управителят почна да цъка с език, което трябваше да покаже, че е твърде загрижен, задето министър-председателят изразходваше тъй неразумно безценното си здраве. После той заговори за големите му качества, за гениалните му дипломатически ходове, а Костов кимаше с глава и все тъй хумористично потвърждаваше това. Той знаеше, че някои партии бяха издигали тиранични, по-способни министър-председатели. Ала никога дворецът не беше поставял начело на правителството по-смешна и по-безгръбначна кукла от тази, която управляваше сега.

Костов и управителят поговориха още малко. Те се увериха взаимно, че са много добри приятели на министър-председателя и че в името на това общо приятелство ще бъдат готови да си правят винаги услуги един на друг. После Костов изяви желание да отиде в затвора и посрещне лично освободения.

— Затворът е вън от града. . . — поколеба се малко управителят. — Но би могло. . . Чакайте! . . .

Той позвъни на прислужника и заповяда да му приготвят веднага служебната кола.

— Ще отидем заедно — каза той. — О, нищо! . . . О, моля ви! . . . О, не се безпокойте! . . . Прави ми удоволствие да се разходя с вас.

След това той поиска телефонна връзка с директора на затвора. Докато управителят говореше, Костов си представяше ликуващата усмивка на Стефан. Но изведнъж експертът трепна. Лицето на управителя се изкриви, гласът му се повиши внезапно, стана дрезгав, тревожен, разстроен.

— Какво? . . . — почна да крещи той. — Снощи ли? Сигурен ли сте, че е той? . . . Вие носите отговорност! . . . Ще искам анкета. Ще дойда лично още сега. . .

После остави слушалката и смотолеви уплашено към експерта.

— Момчето, за което идвате, а починало снощи от малария.

В стаята бе горещо, но Костов потрепера от студ.

XX

След стопанската криза и двата преврата — от които единият имаше за цел да ограничи, а другият, напротив, да засили властта на монарха — страната заприлича на древната Аркадия, сякаш в нея нямаше бедност, злодеяния и потисничество. Негово величество продължаваше да кара локомотиви и да смайва чуждестранните учени със знания за пеперуди и редки растения, за които прочиташе набързо в дворцовата библиотека преди аудиенцията. Брат му пък водеше някакво дело за наследство в Чехия и според злите езици се бе позабъркал в тъмни афери около доставката на оръжия.

Много тютюневи фирми процъфтяха, а други, напротив, ликвидираха и продадоха складовете си. Господарите заживяха спокойно, а работниците сякаш се примириха със съдбата си. Комунистите смениха тактиката си, отказаха се от тесногърдото и безплодно сектанство, не прахосваха вече силите си и безшумно подготвяха народа за големи напрежения събития. Блаже излежаваше наказанието си. Шишко бе пуснат на свобода и се залови с тенекеджийство, тъй като не го приемаха вече в никакъв тютюнев склад. Лукан успя да избяга от затвора. Вдовицата на Симеон стана работничка в едно шивашко ателие, а комунистите от склада на «Никотиана» даваха всяка събота от оскъдната си заплата по нещо за сираците на Спасуна. Гробът на загиналия старшия бе украсен от семейството му с разкошен мраморен паметник и всеки, който го гледаше, се сещаше веднага, че парите за него са дадени от господин генералния директор на «Никотиана». От Стефан остана само спомен в сърцето на майка му и на другарите, които бяха работили с него през време на комсомола. Но те не знаеха, че преди да умре физически, той бе умрял духовно. Скръбните събития около стачката се забравиха бързо от ония, които не бяха участвували в нея.

Към края на август през последната от тия мирни години в околностите на Варна се събра общество от дворцови хора, безпартийни политици, аристократични

индустриалци и бляскави парвенюта от търговския свят. Слънцето грееше меко и приятно, морето блестеше с тиха синевина, овошките и лозята зрееха, превити от плод. Плажовете се изпъстриха с красиви бански костюми, по кортовете за тенис тупаха ракети и летяха гумени топки, а вечер до късно по терасите на вилите младежите танцуваха румба и танго. Забавленията и любовта си вървяха както преди, но из въздуха се носеше нещо тревожно. Навсякъде разговаряха за Полския коридор. Идеше война. Рентниерите и космополитите от «Юнион» се мръщеа, защото тя щеше да развали спокойствието им, докато индустриалците и търговците я приемаха като събитие, от което можеше да се извлече полза. Вестниците публикуваха дълги статии от запасни генерали, които изтъкваха немско-българското приятелство от Първата световна война, а новият министър-председател — сега царят бе избрал за шеф на правителството археолог — направи тайнствен намек за светлото бъдеще, което чака България.

«Никотиана» и другите тютюневи фирми изпълниха задълженията си към Немския папирсен концерн. В Германия влязоха тридесет милиона килограма тютюн и грамадни количества вълна, мазнини, пулпове и бекон. Параходите и вагоните, които ги отнасяха, се връщаха натоварени с оръдия, танкове и картечници. Много генерали и полковници си купиха апартаменти, а Преславският принц плати разносните около воденето на съдебния процес за феодалното наследство в Чехия.

Борис прие събитията като неизбежно зло и направи всичко, за да се приспособи към тях. Вече бе невъзможно да се извършват големи продажби в Америка и Холандия. Държавата си присвои правото да търгува с чужди платежни средства и «Никотиана» вече не разполагаше свободно с доларите и гулдените, които притежаваше в чужбина. Германците изтръгнаха неусетно правителството от властта на местните господари и го направиха послушно оръдие на своето направлявано стопанство, което превръщаше България в малка колония. Немският папирсен концерн прехвърляше на «Никотиана» големи суми в книжни марки, които Борис влагаше веднага в строеж на нови складове и разширяване на предприятието. Така «Никотиана» растеше, но някак нездравословно, като лакомо дете, на което дават еднообразна храна. Всмуканите от обращението пари се изсипваха отново по клиринго-

вите спогодби в немските каси. Разбира се, имаше някакво изравняване на цените, но магичното немско счетоводство го извършваше по такъв начин, щото петдесет килограма тютюн, за които можеше да се купи мотоциклет, се оказваха равностойни на два електрически чайника. Фон Гайер намаляваше невъзмутимо всяка година цените и апелира мъгливо в една вестникарска статия към патриотизма на българите, които трябвало да подкрепят Германия в борбата с общия враг. Едновременно с това той увеличаваше закупуваните количества, така че печалбите на «Никотиана» си оставаха приблизително същите. Той спря да намалява цените едва тогава, когато Борис и Костов му заявиха, че селяните ще престанат да засяват нивите си с тютюн.

«Никотиана» трябваше да се справя и с друга опасност. Малките тютюневи фирми, никнещи като гъби с участието на дворцови хора и генерали от запаса, се разраснаха като заплашителни съперници, понеже Немският папиросен концерн ги кредитираше вече открито и пълно. Сега всички се бяха втурнали да блюдолизничат пред германците и фон Гайер почна да заплаща услугите съвсем ниско — само в три-четири лева печалба на килограм. Немският октопод бе впил хищно пипалата си в организма на «Никотиана». Но Борис виждаше ясно, че това чудовище бе осъдено на гибел, защото искаше да глътне целия свят. А докато загине, трябваше да се използва, да се чака търпеливо, да се пази спокойствие. Трябваше да се прави всичко възможно за спечелване на благоволенieto на германците и да се превръщат книжните пари в инвентар, тютюн и недвижими имоти.

Ирина прекара тихия следобед в четене на немски и френски списания, които беше донесла от София. Тя още не бе загубила способността си да чете медицински списания дълго, търпеливо, дисциплинирано, без да се разсейва, с усърдие, което будеше почит у мъжете. От време на време, когато обръщаше страниците, тя повдигаше глава, но после веднага я навеждаше и упорито продължаваше четенето, все тъй затворена, все тъй съсредоточена в себе си. Имаше голяма вероятност за един случай, който бе наблюдавала в клиниката, да се окаже кала-азар. Досега в България бяха описани само два случая от тропична

спленомегалия. Третият щеше да бъде установен от нея и това я изпълваше с гордост. По настояване на професора тя щеше да публикува наблюдението си в едно немско списание.

Когато Ирина свърши четенето, слънцето клонеше към запад и вечерните сенки се удължаваха. Морето приличаше на сребърно огледало, чиято повърхност отразяваше светлините на залеза. Беше топло и приятно. По небето летяха чайки. Сред малахитовата зеленина на лозята, напръскани със син камък, се гушеха ярко боядисани вили. От градината идеше благоухание на узрели праскови, свирене на щурци и несвързаното бръщолеване на Мария, която болничната сестра беше извела от стаята ѝ.

Ирина се замисли тъжно върху съдбата на Мария. Лудата навлизаше в последния стадий на болестта си. Приличаше на рефлексен препарат, на безмозъчно същество, което реагираше на всичко с блажено и безсмислено хилене. Дори сумрачните моменти на съзнанието ѝ бяха изчезнали напълно. Сега тя представляваше само жълта суха мумия, с кухи очи, с безцветни и оредели коси, която бяха довели по настояване на Ирина, за да я лекуват със слънчеви бани. Имаше ли смисъл довеждането ѝ? Никакъв освен нравствен. Но и нравственият елемент губеше значението си пред толкова жалко и безполезно съществуване. Ирина си спомни бледорусото същество с опалов блясък, което бе видяла преди осем години в бара.

Тя извади табакерата си и се приготви да запуши. В това време на терасата се появи Виктор Ефимич с поднос, върху който стояха бутилки коняк и три чаши.

— Господата питат дали сте свършили четенето. . . Искат да дойдат при вас — учтиво произнесе той, като се спря за миг неподвижно.

Нямаше нищо подобно, т. е. господата не питаха, а просто му бяха заповядали да занесе коняка и чашите при Ирина. Понеже Борис искаше да пие, задължаваше да участвуват в порока му и другите, та затова върху подноса имаше три чаши. Но Виктор Ефимич бе човек от старото поколение, бивш хорунжий, слуга по неволя. Той умееше да дава изискан вид на отношенията към дамите.

— Нека дойдат — равнодушно каза Ирина.

Виктор Ефимич остави подноса върху масичката и побърза да запали цигарата на Ирина. Той направи това

малко несръчно и смутено, защото Костов му беше забранил под страх на уволнение да пие през деня и липсата на алкохол докарваше мъчително треперене на ръцете му. Но все пак Виктор Ефимич беше доволен от вилата, от лазурните дни и щастието да съзерцава красиви жени. Всичко това му напомняше младостта и последните дни от армията на Врангел в Крим. Той дотътра до Ирина два шезлонга и слезе долу, леко опиянен от удоволствието да запали цигарата ѝ.

На терасата се появи Костов. Той бе във фланелени панталони с тютюнев цвят и сребристосив пуловер, който го предпазваше от вечерния хлад.

— Има телеграма!... — каза експертът.

— Каква?

— Много приятна!... Утре пристигат немците, а с тях и Зара... Лихтенфелд няма да се отучи от навика да я мъкне със себе си. Бихте ли се съгласили да са покажете с нея на дансинга?

— Аз нямам право да ѝ се подигравам — тихо забеляза Ирина.

— Защо?

— Защото гражданското ни състояние е едно и също.

— Вие сте несравними величини — рече експертът, като погледна красивото лице на Ирина и медицинските списания върху масата. — Борис е поканил и нея, за да тормози дребните фирми.

Той седна на стола и запали цигара.

— Не разбирам каква е връзката между Зара и дребните фирми?

— Зара е доста скъпо вино, а Лихтенфелд разчита само на заплатата си от Немския папирсен концерн и няма възможност да бъде щедър... Но той може да ѝ угажда, като навира постоянно в очите на фон Гайер лошата манипулация на дребните фирми и преувеличава недостатъците на партидите им... Ясно ли ви е?

— Да — глухо произнесе Ирина.

— Имам забележителен шеф!... — продължи експертът. — Не зная дали се е раждал друг като него... Нетърпението, с което чака германците, ме кара да мисля, че се готви да използва и вашата помощ.

— Какво искате да кажете? — остро попита Ирина.

— Фон Гайер ви се нрави — точно определи Костов.

— Възможно е! . . . И после?

— Същото разположение изпитва и фон Гайер към вас.

— Изглежда, че сте посветили доста време на наблюденията си.

— Аз наблюдавам главно работите в «Никотиана». . . Положението ѝ престава да бъде вече розово. . . Лихтенфелд е изтървал пред Зара, че фон Гайер възнамерявал да намали контингентите на «Никотиана» с една трета, за да могат да лапат и фирмите на дворцовите хора, които сега вършат отлична политическа работа. Но фон Гайер може да не направи това, ако вие. . . да кажем. . . го разубедите.

Експертът млъкна внезапно. Гъста червенина беше обляла лицето на Ирина. Ръцете ѝ стиснаха неволно дръжките на стола.

— Не ме ругайте! . . . — изпревари я Костов. — Положението не е такова, каквото ви се струва на пръв поглед. . . Всичко би могло да се свърши с един обикновен разговор. Фон Гайер е доста своеобразен човек. . . Искам да кажа, няма вкус към груби приключения и ви уважава достатъчно.

Ирина не отговори. Светлините на залеза отстъпваха място на вечерния здрач, но лицето ѝ продължаваше да бъде ярко. Тя бе в рокля от шантунг с къси ръкави. Кожата на лицето ѝ бе добила от слънцето златист, медночервеникав оттенък, а от закръглените рамене и овала на гърдите ѝ лъхаше здраве.

— Свършихте ли? — попита тя внезапно.

— Не — отговори експертът. Той запали нова цигара, готвейки се да продължи, но вместо това произнесе в досада: — Тихо! . . . Шефът иде.

Отпуснат и ленив, с цигара в уста, на терасата се появи Борис. Той беше с панталоните на всекидневния си костюм и цветна риза с отворена яка и запретнати ръкави. Пренебрежението му към дрехите — той никога не мислеше как да се облича — изпъкваше веднага в контраст с контешката елегантност на Костов. Видът му не бе вече тъй младежки. Очите му изглеждаха по-хлътнали, а мрачният им поглед, който някога беше очаровал Ирина, сега изглеждаше примесен с израз на подозрителност и свадливост. Този неприятен израз се беше наслонил в осемте години, през които управляваше «Никотиана».

— Пак ли флиртувахте! . . . — попита той, като седна до Ирина и побърза да си налее коняк.

— Нима почваш да ставаш вече чувствителен към това? — забеляза тя.

Костов ѝ направи знак с поглед да запази спокойствие.

— Този е опасен! . . . — отговори Борис, като посочи с чашата си експерта. — Плюс и после замазва, а жените много обичат това.

— Не сте ме схванали зле — произнесе Костов.

— На всеки случай завиждам на косата ви — заяде се внезапно Борис, като погледна втренчено експерта.

— Това е перука — заяви Костов.

— Искате да кажете, красива като перука. — Борио попипа с ръка оредялото си теме. — Трябва да ми дадете някоя от многобройните си течности.

— Нямате нужда — отвърна експертът. — «Никотиана» ви оставя твърде малко време да мислите за външността си и за жени.

— Значи пак сте получили оплакване! . . . — Борио погледна насмешливо Ирина. — А какво ще стане в «Никотиана» без мене?

— Каквото и с вас! . . . Дребен филиал на Немския папирсен концерн.

— Та нали се стараем да избегнем именно това?

— Старанието е едно, а успехът друго.

— Ще видим тази седмица. . . Утре пристига фон Гайер и Лихтенфелд! . . . — обърна се той към Ирина.

— Аз заминавам — отговори тя неочаквано.

Думите ѝ паднаха като камък. Настъпи мълчание.

— Какво значи това? . . . — дрезгаво попита Борис.

Лицето му загуби изведнъж ленивата си отпуснатост, стана остро и злобно.

— Просто заминавам за София. — Гласът на Ирина прозвуча студено. — Професорът ме вика в клиниката.

— По дяволите твоят професор! . . . — Лицето на Борис се изкриви от гняв. — Няма да заминеш никъде.

— Защо? — попита Ирина.

— Защото ще бъде безобразна простакнина! . . . Хората знаят, че си тук.

— Фон Гайер, искаш да кажеш?

— Именно той! . . . Тъкмо сега предстои да уговорим условията на новия контингент и няма нужда да му пра-

виш демонстрации!... А аз, глупакът, разчитах на тебе.

Оново настъпи мълчание, в което долетяха далечни звуци на джаз. Мракът в градината се сгъстяваше. Полъхна вятър, идещ от сушата и наситен с дъх на полски цветя. От морето изплува оранжева, забулена в изпарения луна.

— Господин Костов!... — произнесе внезапно Ирина. — Оставете ни за малко сами.

Експертът се изправи виновно, разкайвайки се за вмешателството си.

— Надявам се да не се скарате — пожела той и тръгна бавно към изхода на терасата.

Луната се издигаше бавно над хоризонта и фосфорната ѝ светлина грееше с тихо сияние над морската шир, а отражението ѝ се люлееше върху вълните. В градината прелитаха прилепи. Борис изпи наведнъж още една чаша коняк. Той пиеше вече всяка вечер, без да слуша съветите на Ирина, предупрежденията на Костов и гласа на разума си. Беше избрал гибелно средство за отмора след работа. По-преди това разкъсваше сърцето на Ирина. Сега тя наблюдаваше пиенето му равнодушно.

— Каква е тази комедия?... — попита той, след като почувствува приятното замайване от алкохола. — Обижда те присъствието на Зара, нали?... Трябваше да покая и нея заради Лихтенфелд... Нали сме решили да правим политика?

Той се захили двусмислено.

— Така!... Зара ще забавлява Лихтенфелд, а аз фон Гайер... Въпросът е да бъдат доволни германците.

— Какво неестествено намираш в това?

— Нищо освен липса на достойнство в тебе.

— Костов ти е побъркал ума!... Това старо конто почва да те ревнува от всички!... Какво си внушаваш? Че искам да те използвам като Зара ли?

— А защо настояваш да остана тук?

— Защото имам нужда от тебе. Ти ще действуваш в ума си.

— Както Зара в тялото си.

— Има огромна разлика между двата начина.

— Но целта е една и съща: да се прелъстят мъже, от които ще спечелиш.

— Ако беше моя жена, нямаше да разсъждаваш та-

ка. . . Положението, в което се намираш, те прави чувствителна и аз разбирам това. Но утре отношенията ни ще се оформят. Представи си, че фон Гайер или който и да било друг дойде на вечеря у нас и сред доброто настроение сключим хубава сделка! . . . Нима би нарекла това прелъстяване? Разбери ме правилно. Днес положението е точно същото.

— Не, не е същото! . . . Аз още не съм твоя законна жена. И поначало твоята мисъл да приемеш в сделките помощта на жени ми се струва противна.

— Така ли? . . . От тебе искам само една почтена услуга, само проста любезност към фон Гайер, която ще го предразположи да водим преговорите по-лесно. Този човек не е нито ограничен, нито груб. . . Ти сама ми призна веднъж, че намираш у него нещо мрачно и живописно. . . Какво лошо има в това, ако и той те харесва, ако и той намира удоволствие да разговаря с тебе? . . . Допускаш ли, че мога да позволя нещо повече?

Ирина се разсмя тихо, без гняв, без обида и дори без никаква мъка. Сега Борис ѝ напомняше поразително Бимби.

— О, мълчи! . . . — каза тя. — Има неща, които не можеш да разбереш.

Тя беше направила още една крачка към разбиране на истинския му образ, виждаше го оголен и тъп, лишен напълно от нравствено съзнание, от простата човешка способност да прави разлика между добро и зло, между подлост и достойнство. Виждаше само един нищожен търгаш, един изрод, един луд. . . Дойде ѝ наум, че дори безогледният простак Баташки навярно би отхвърлил възмутено мисълта да употреби жена си за подобна цел. Какво друго можеш да се очаква от Борис, от един сводник, който търсеше жени за германците, от един ограничен и замръзнал филистер, който се интересувахе само от «Никотиаа», който не прочиташе книга, не ходеше на концерти, не стъпваше в театър или изложба. За втори път в душата на Ирина се разгаряше опустошителен пожар, който изгаряше последните чувства от миналото, всички мъки, всички надежди и съмнения. После пожарът утихна изведнъж, така внезапно, както се беше разпалил, и пепелището в душата ѝ се покри с тъжно спокойствие, с тиха и равна печал. И сред тази печал умът ѝ почна да работи трезво. Така! . . . Значи всичко свършваше, но

сега без тревога, без горчивина и съжаление. Сега тя стоеше здраво на краката си, притежаваше мъдрост, огромна опитност за живота и хората. Тя можеше да приеме искането на Борис, но вече при определени условия и без да жертвува достойнството, което ѝ оставаше. . . Можеше да действа пред фон Гайер, но без шарлатанство и раболепие. И така тя щеше да бъде господарка на себе си, да се наслаждава на живота си и да победи кризата в съзнанието си още веднъж.

Луната светеше високо над хоризонта и отражението ѝ в морето, трепкащо от вълните, ставаше все по-ярко. Цялата околност плуваше в кротко лъчисто сияние, под което дърветата и лозята изглеждаха тъмни. Едно едро светещо насекомо пълзеше по циментовата ограда на терасата. От отворения прозорец на трапезарията долитаха звън от прибори и тракане на чинии. Виктор Ефимич нареждаше масата за вечеря.

Ирина въздъхна дълбоко и облекчено. Противоречията, които измъчваха неспирно душата ѝ, бяха изчезнали. Сега тя се усещаше свободна, силна, самоуверена и не съжаляваше за изтеклите пет години, които ѝ бяха дали възможност да опознае злото, да не прикрива вече постъпките си със самоизмами. После внезапно тя чу до себе си един хрипящ мъжки глас, който ѝ се стори непознат, чужд, далечен. Гласът фъфлеше безпомощно някакви доводи, лъжи, оправдания, които вече не можеха да я засегнат с пищо. Една суха, противна ръка улови китката ѝ, почна да я гали, мъчеше се да бъде нежна. Гласът се умилкваше и молеше:

— Не говори такива глупости! . . . Нас ни свързват много повече неща, отколкото мислиш. . . Замини или останани тук. . . Прави каквото искаш. . . Няма никакво значение дали Немският папиросен концерн ще намали контингентите, или не.

— Аз ще остана тук — каза тя сухо.

— Така! . . . — В гласа му прозвуча жалко и противно доволство. — Разбра ме най-после, нали?

— Да, напълно! . . . И ще поискам от фон Гайер да не намалява контингентите на «Никотиана». . . Но начинът, по който ще направя това, е лично моя работа. . . Ще действам така, както ми се харесва. . . И това важи занапред, за в бъдеще, завинаги.

— Какво мислиш да правиш? — попита той.

В гласа му имаше тревога, която идеше от усещането, че тази вечер Ирина се изтръгваше от живота му, от властта и ръцете му. И това изтръгване оставяше след себе си празнота, която той не можеше да види, да осъзнае ясно, но която го смущаваше.

— Какво мислиш да правиш? — повтори той.

— Каквото намеря за добре — отговори тя уморено и безстрастно.

След това се изправи и тръгна към осветената врата, през която се излизаше от терасата.

Експертът чакаше отегчено в трапезарията, с лакти, опрени на масата, и от скука разглеждаше маникюра по красивите си ръце.

Когато Ирина влезе при него, той отдъхна с облекчение. Лицето ѝ беше спокойно и ведро, както в момента, когато четеше на терасата. Той не обърна внимание на бледното и разстроено лице на Борис.

— Значи оставате? — попита експертът.

— Да — отговори Ирина, сякаш преди малко не се бе случило нищо особено.

Виктор Ефимич почна да носи вечерята.

— Това е добра репетиция за бъдещия ви брак — рече Костов. — Но вие не крещяхте достатъчно силно. . . При семейните скандали спокойствието на единия от съпрузите обикновено засилва гнева на другия.

Ирина се засмя.

— Няма такава опасност — каза тя.

— Каква?

— Да станем съпрузи.

Костов погледна неспокойно мрачното лице на Борис и наведе глава. Разговорът не вървеше. Настъпи мълчание.

— Има ли други новини от София? — попита Ирина, за да разсее неприятното мълчание.

— Баташки ни напуска — отговори експертът.

— Съжалявате ли за него?

— Разбира се! . . . Баташки е незаменим! . . . Измудва, краде и мами всичко живо, но така, че фирмата все пак има полза от него.

Ирина си сипа доста голяма порция от телешкото, което Виктор Ефимич държеше в благоговение пред нея.

Само тя и Костов взимаха участие в скучния разговор.

— Защо ви е такъв тип? — попита тя разсеяно.

— О, той беше идеален чиновник за нашата фирма.

Борис го погледна намръщено, но не каза нищо.

— И къде отива сега? — продължи да се интересува Ирина.

— Образува съдружие с един запасен генерал.

— Не завиждам на генерала. А кой ще ги кредитира?

— За съжаление Немският папиросен концерн.

— Ние ще се справим с това съдружие — каза Ирина.

— Нека само да дойде фон Гайер.

Тя се разсмя. Експертът направи същото. Това беше бодър смях на двама души, които оставаха безгрижни пред мрачния хаос в главата на третия.

— Стига!... — внезапно извика Борис. — До гуша ми дойде!... Вие прекалявате!...

Той стана от масата, хвърли приборите и излезе от трапезарията, като остави след себе си досадна и тъжна пустота. Костов престана да яде, но Ирина продължи невзмутимо вечерята си.

— Е?... — попита експертът.

— Всичко стигна до своя естествен край — отговори тя. — Но засега ви моля да не ме питате за нищо и да не правите никакви тълкувания.

Костов наведе глава и се замисли мрачно върху живота и любовта. Ирина довърши десерта си.

— Лека нощ!... — произнесе тя, като стана от масата.

— Лека нощ — отвърна експертът.

Той побъбра разсеяно с Виктор Ефимич върху поправката на някаква ракета за тенис и отиде да играе бридж в една от съседните вили.

Прозорците на вилата, засенчени с японски рози, дива лоза и бръшлян, угасваха един след друг. Постепенно заспиваха и уморените от удоволствия обитатели на съседните вили. Костов се прибра след полунощ отегчен и леко пиан, като си тананикаше мелодията на модния лямбетуок. Над лозята, вилите и морето блестеше луната. От плажа долиташе сподадено и тъжно плясък на кротки вълни, а някъде далеч пееше глас, придружен от звуци на акордеон. В морето мъждееха светлините на параход.

Борис лежеше в стаята си мрачен, потиснат и вцепенен. Когато всичко утихна, той стана от леглото си и натисна дръжката на вратата към стаята на Ирина. Вратата беше заключена. Той почука тихо.

— He! . . . — отговори Ирина.

— Искам да поговорим спокойно — каза Борис.

— Не сега — повтори тя.

Гласът ѝ беше сух, твърд, неумолим.

Борис почака малко, после удари с юмрук по вратата. В тишината се чу отново гласът на Ирина, но сега той беше наситен с досада и презрение.

— Ако продължаваш да правиш сцени, ще повикам по телефона такси и ще си замина веднага.

Борис стисна безпомощно юмруците си. В стаята му имаше коняк. Той изпи няколко чаши и се тръшна в леглото си. През отворения прозорец задничаше светлата морска нощ. От пляска на вълните, от полъхването на вятъра и шумоленето на дърветата се отделяха сподавени звуци, които замираха в нощта.

На другия ден Борис заповяда на болничната сестра да отведе Мария в София. Виктор Ефимич, шофьорът и сестрата натикаха почти насила клетото, безсмислено ухилено същество в автомобила, който трябваше да го откара в Чамкория. Истинската господарка на вилата беше изнесена като досаден и грозен предмет, който не трябваше да разваля настроението на гостите.

С идването на немците Костов потъна в усърдна служба на «Никотиана». Той предвиди с най-големи подробности програмата за сутрин, обед и вечер, определи грижливо кои хора от съседните вили можеха да представляват интерес за фон Гайер и даде нареждане да се акордира пианото, на което някога свиреше Мария. Фон Гайер беше музикален. Той имаше навик да свири с небрежно умение Бетховен и Вагнер, което изпълваше Борис с увереност, че германецът бе несериозен човек, който лесно може да се надхитри. Пианото беше пренесено в стаята му — най-хубавата в цялата вила. От прозореца ѝ се виждаше морето и плажът с черни разхвърляни скали, около които се пенеха вълните. Специални наставления бяха дадени на готвачката и на човека, който ходеше да купува продукти в града. Всичко това Костов извърши не от любов към германците, а просто защото разпорежданията

от този род му бяха станали неусетно приятни. Той уважаваше донякъде само фон Гайер.

Но германците дойдоха твърде загрижени, за да оценят удобствата, които им беше приготвил Костов. Те пристигнаха късно вечерта, изморени от дългото пътуване с влака, спаха на другия ден до късно, а следобеда прекараха залепени до радиото, слушайки немските станции. Международните събития поглъщаха всичкото им внимание. Дори Лихтенфелд беше загубил обикновената си надута бърливост. Войната беше въпрос на дни или седмици.

Настроението на гостите се подобри малко след подписването на германо-съветския пакт. Вечерта мина в оптимистични разговори за светкавичната война. Но дори подписването на пакта разведри съвсем слабо неизвестните грижи на фон Гайер. Нямаше съмнение, че обстановката и летуването му бяха приятни, но още през първия ден той се уедини от другите с хладна и вежлива предупредителност. Всяка сутрин той ставаше рано и плуваше издръжливо по един-два километра навътре в морето, за да се върне във вилата по времето, когато другите свършваха закуската или се готвеха да отидат на плажа. След това той се затваряше в стаята си и четеше, а през време на обедта проявяваше еднакво и учтиво, но лишено от топлина внимание към всички. Привечер правеше самичък разходка по стръмната и скалиста част на брега, където не отиваше никой. Въпреки очакванията на всички, които познаваха наклонността му да свири, той не се докосна нито веднъж до пианото в стаята си. Той отминаваше с безразличие дори някои от нахалствата на Зара и Лихтенфелд, които в друго време биха го ядосали. Изобщо той се държеше като затворен, но крайно възпитан човек. Ирина почувствува няколко пъти разликата, която фон Гайер правеше между нея и другите. Но както винаги досега, той не издаваше това с никаква външна постъпка или намек пред нея.

Една сутрин Ирина се отправи към тръстиковите кабинки на плажа по-рано от обикновено, през часа, в който фон Гайер отиваше да плува в морето. Утрото беше тихо и свежо. В посърналата зеленина, в соления дъх на въздуха и синкавата мъгла, която забулваше бреговете

на залива, прозираха първите признаци на есента. Слънцето сякаш беше загубило част от блясъка си и грееше уморено. Морето и небето се сливаха на хоризонта в хладна акварелна синевина.

Плажът беше още пуст. Ирина влезе в една от кабините и почна да се съблича, упреквайки бавността и колебанията си. Дните течеха, а тя все още не бе предприела нищо с фон Гайер, сякаш животът с вълнението и удоволствията си приличаше на лудешки празник, към който не смееше да се приобщи. Тя облече стегнато керемиденочервено майо от коприна. Тялото ѝ не притежаваше модната тънкост на Зара, но от него лъхаше здраве и красота. То бе стройно, със силни бедра и заоблени рамене. Златистоканеленият цвят на кожата му придаваше вид на бронзова статуя. Тя бе пристегнала гъстата си лъскавочерна коса с панделка, която имаше цвета на майото.

Ирина се изтегна върху пясъка, сложи тъмни очила и продължи да мисли върху живота си. Разговорът с Борис върху терасата и поведението, което държеше към него сега, и се струваха глупави. Не трябваше да го дразни. Напротив, по-добре бе да помисли как да го използва. Заедно с любовта ѝ сякаш се беше разпаднала и предишната ѝ личност, беше умряло и миналото. Сега всичко ѝ се струваше като отдавна прочетен роман, в чиято интрига героите запазват разводнени и недействителни очертания като образите в спомените от далечно детинство. Плахото момиче, изпълнено с ужас от тайните срещи, вече не съществуваше. Саможивата и целомъдrena весталка на науката бе изгоряла в живота, за да се превърне в любовница, която обичаше разкоша, парите, удоволствията. . . и науката, разбира се, но вече само като поза и украшение, което не всички останали жени можеха да си присвоят. Сега бъдещето се разстиляше пред нея като градина, която трябваше да измине късайки от плодовете на всяко дърво.

Ирина се подигна на лакти и огледа повърхността на морето. Към брега се приближаваше една тъмна точка, която беше забелязала още от височината на вилата. Германецът щеше да излезе след малко на плажа. Ирина се изтегна отново върху пясъка и зачака.

Така! . . . Тя нямаше да се върне още веднъж назад, да се оттегли унижена и смачкана, да се свие като болна мишка! . . . Напротив, стори ѝ се, че действителното ѝ

съществуване почваше едва сега. Бъдещият ѝ живот приличаше на покер, наситен с насладата на трескаво напрежение. Фон Гайер ѝ харесваше отдавна. Всъщност флиртът им бе почнал преди две години, но оставаше винаги недовършен и мълчалив, което ги тикаше още по-сигурно един към друг. Това не беше любов, а някакво физическо влечение, смесено с чувство на солидарност и спокойно възхищение един от друг. Не беше ли време да престане да го потиска, да се отърве от последните си задръжки към Борис? . . . Ала веднага ѝ дойде наум, че това щеше да я направи твърде евтина както за Борис, така и за фон Гайер, щеше да ѝ отнеме много от предимствата, които имаше сега. Не, по-добре беше да си остане сдържана, да се преструва, че обича Борис, когото всъщност презираше. Така щеше да запзи чековата си сметка в банката. Само че в отличие от това, което правеше досега, тя щеше да изразходва тази сметка вече не тъй скъпернически. Пестеливата и скромна приятелка щеше да покаже прищевките си, дългите и грабливи пръсти на разточителна метреса.

Тя се надигна и погледна морето още веднъж. Фон Гайер плуваше бързо към брега.

Германецът излезе на плажа, изпеди водата от себе си и след късо колебание тръгна към Ирина. Понеже липсваше останалата част от компанията, стори му се неподходящо да отиде и седне при нея сам. Но приветливата усмивка на Ирина го насърчи и както много пъти досега той изпита усещането, че беше приятен на това момиче, което му се струваше малко затворено и далеч попочтено от законните съпруги на много мъже. Нито външността, нито маниерите на Ирина се покриваха с представата му за поддържана жена. Тя беше умна и човек можеше да разговаря с нея за всичко, а жените от тоя вид, които фон Гайер бе срещал в живота си, се броеха на пръсти и не бяха идвали никога в по-тесен допир с живота му.

— Ще плувате ли? — попита той.

— Аз въобще не зная да плувам — отговори Ирина.

Тя говореше немски бавно и точно, както човек, който го е учил търпеливо от учители и книги. Но тъкмо това му се стори приятно. То издаваше методичната ѝ дисциплинирана личност, която можеше да се хареса на

всеки германец. «Медицината е тъкмо професията, която отговаря на характера ѝ» — помисли той одобрително. След това, куцайки силно, фон Гайер отиде до кабината, в която бе оставил дрехите си, и се върна с табакерата и запалката си.

— Мога ли да изпуша една цигара при вас? — попита той.

— Естествено! . . . — отвърна Ирина, без да се учудва на старомодната му вежливост.

Никакъв сигурен слух не потвърждаваше връзките му с жени в София. Той живееше съвсем уединено и беше някак стеснителен, освен когато ругаеше Лихтенфелд, диктуваше на правителството клиринговите спогодби или определяше контингента на «Никотиана». Навярно такъв вид трябва да бе имал и в младостта си — суров в службата и свенлив пред жените, които му харесваха. Ала Ирина не беше съвсем сигурна в неговата стеснителност към жените. Той изглеждаше по-скоро отегчен от тях.

— Дайте и на мене една цигара! — помоли тя.

Фон Гайер ѝ поднесе табакерата си — обикновена, никелова, удобна, без монограми и украшения, каквито имаше сребърната табакера на Лихтенфелд. Също такава беше и личността му — прилична, но лишена от модна елегантност. Той бе нисък, широкоплещест и набит, с прибран корем и здрави мускули, които бяха потъмнели от слънцето с оранжев оттенък, както у всички руси хора. Единият му крак беше значително по-къс от другия, но този недостатък в тялото придаваше на външността му нещо драматично. Човек го свързваше веднага с миналото му на летец от бойната ескадрила на Рихтхофен. Той имаше сурови очи с цвят на бледа стомана.

Ирина запали цигара и седна върху пясъка. Германецът се изтегна до нея, подпрян на лакътя си. Морето беше все още тихо като езеро. Прозрачната синкава мъгла, която забулваше бреговете на залива, почваше да се разсейва.

— Доволен ли сте от почивката си? — попита Ирина.

— Аз не мога да нарека това почивка — каза фон Гайер. Той се усмихна.

— Защо?

— Защото човек почива, когато е спокоен, а ние чакаме война и се вълнуваме.

— Но може би войната ще се избегне!

— О, не! . . . — Германецът смачка спокойно цигарата си в пясъка. — Тя е въпрос на дни.

— Не изглеждате развълнуван — каза Ирина.

— Напротив! . . . — Фон Гайер се усмихна пак, сякаш искаше да каже, че вълнението на немците се проявяваше по съвсем различен начин от това на другите хора. — Но ние сме сигурни в победата си.

На Ирина се стори, че в гласа му имаше надута самоувереност, която не подходеше никак на добре уравновесената му личност.

— Тогава от що се вълнувате? — попита Ирина.

— От самата война! . . . — Фон Гайер продължаваше да се усмихва и тогава Ирина разбра, че всъщност той се смееше горчиво, но някак гордо на себе си. — Да! . . . — продължи той. — От самата война! . . . Така са се вълнували нибелунгите, когато Хаген фон Троние убива сина на Кримхилда! . . . Така се вълнуват германците, които мислят, възпитават и ръководят! . . . Така се вълнувам и аз. . . Светът го нарича варварство, но за нас това е чувство на дух, който се бори за осъществяването си. . . Мразите ли германците? — попита той внезапно.

— Не съм мислила върху това.

— Та това е най-модната тема сега! . . .

— Аз съм като вас — рече Ирина. — Малко старомодна. . . Но за да обича човек германците, трябва да бъде или философ, или търговец на тютюн.

— Вие безспорно сте философ.

— Не напълно! . . . Не забравяйте, че живея в атмосфера на тютюн.

— Забележката ми харесва! . . . — усмихна се той. — Тази атмосфера е досадна и за мене. Но какво мислите по цял ред конкретни неща? . . . Студентите в София се опитали да изпочупят стъклата на легацията ни. Някакъв ученик изобличил класния си наставник в немското училище. Един българин ударил плесница на германец в колбасницата. . .

— Това е становището на средния човек — каза Ирина.

— Одобрявате ли го?

— Не! . . . — Тя се разсмя. — Мъча се да бъда философ.

— Вие стигате до цинизъм.

— Напротив! . . . — Ирина се разсмя пак. — Опитвам се да разсъждавам като вас. . . Вие се вълнувате от осъществяването на немския дух. Няколко хиляди души ще използват материалните облаги от това, а останалите ще се превърнат в пушечно месо. . . Но тия, които ще загинат, са противни и глупави средни хора, които в не делни дни обичат да ядат кренвирши, да пият бира и да слушат духовна музика. . . Нима ще одобрите становището им, ако откажат да измрат за осъществяването на немския дух?

Германецът се намръщи.

— Вие ставате доста откровена и това ми харесва — сурово забеляза той. — Но вие тълкувате зле най-добрия ни философ.

— Аз извличам просто обективните последици от философията му.

— И тук именно грешите! . . . Ницше презира тълпата, но чрез това става най-великият ѝ благодетел. Той иска да я отучи от кренвирши, бира и духовна музика. . . Това е основният мотив в немската история, философия и музика! . . . В това се състои великата мисия на немския дух.

— Боя се, че романтиката ви украсява нещата. . . Тютюневата атмосфера се опитва да се оправдае чрез вас. Удобното във вашата философия е това, че може да обоснове всичко. Но аз не вярвам в нея! . . . Докато немският дух успее в мисията си, аз предпочитам да си остана среден човек, който разсъждава цинично, но трезво в своя полза. . . И ще браня това становище във всички бъдещи разговори с вас.

Германецът я погледна удивено с хладните си като бледа стомана очи. Той щеше да възрази нещо, но замълча. Към тях идеше Костов.

Главният експерт на «Никотиана» беше твърде потиснат от слушането на немските радиостанции, от мрачни мисли върху съдбата на човечеството и от гледката, която завари на плажа. Облеклото му за тоя час на деня се състоеше от бели панталони и модно сако с къси ръкави. То бе твърде младежко за него, но му отиваше. Пристъп-

вайки бавно, за да не напълни с пясък обувките си (марка «Саламандър» — най-изискания образец за сезона), той поздрави разсеяно и влезе в една от кабините за обличане. След малко излезе в майо с шарки от кармиъ и ултрамарин, които допълваха сполучливо цвета на сухото му, потъмняло от слънцето тяло. Костов бе постигнал гози хроматичен ефект — между шарките на майото и кожата си — с усърдно излагане на слънце въпреки опасността да поучи припадък от гръдна жаба.

Тъкмо когато експертът излизаше от кабината, по пътеката от вилите се зададоха Зара и Лихтенфелд с компания от други летовници. Групата образуваше пъстър букет от натруфени пижами и светли летни облекла. Когато стигна до плажа, тя се пръсна между кабините като ято важни, наперени пауни. Но днес пауните не позираха тъй много. Може би за това допринасяха новините по радиото, краят на сезона, умората от флиртовете, хладните тръпки на есента. Мекото слънце, тишината и спокойствието на морето бяха наситени с меланхолия. Като че нещо невидимо си отиваше завинаги с това лято. Смеховете на жените замираха самотно, мъжете смучеха нервно цигари и не се отдаваха на всекидневните си закачки. Възрастните господа разговаряха тихо и сериозно. Младежите обсъждаха реда, по който можеха да се откачат от военната служба и зачестилите допълнителни обучения. И тези хора бяха слушали до късно през нощта като главния експерт европейските станции, бяха стояли отново до радиоапаратите си сутринта, бяха прочели жадно последните вестници и сега разговаряха за събитията. Едни се страхуваха за сигурността на рентите си, други разискваха възбудено възможностите за нови печалби. Мирът агонизираше още. Правеха се безнадеждни и лицемерни опити за спасяването му. Хендерсън пак бе отпътувал със самолет за Лондон. Може би в последния миг щеше да стане някакво чудо и да отприщи немската лудост на Изток вместо на Запад.

Експертът в лошо настроение седна до Ирина и фон Гайер. Край на всичко! . . . Светът отиваше към гибел, разкошът, спокойствието и космополитният живот щяха да изчезнат в бъркотията на страшна война, зад която не се виждаше нищо. Костов погледна разсеяно тълпата около себе си. Идваха нови хора, плажът се оживяваше,

елънцето започваше да припича. От морето долитаха плясък на вода, смехове и закачки.

Някои от къпещите се имаха въодушевен вид, спореха оживено и превъзнасяха юмрука, който разтърсваше спокойствието в Европа. Високите гласове и глупавите доводи издаваха веднага новите парвенюта, забогатели от износ на яйца, бекон, плодове и тютюн. Експертът се почувствува някак оскърбен от тия хора, които никнеха като гъби и обсебваха дръзко всички модни места.

Той извърна глава към Ирина и фон Гайер, сякаш искаше да намери подкрепа у тях. Но той беше седнал почти враждебно на два метра далеч и не можеше да се намеси веднага в разговора им. Задълбоченият им разговор го раздразни. И тази жена потъваше в разрухата на света, който искаше да преодолее. Експертът се помъчи да определи дали двамата се бяха отдали на търговската сделка, или към нея се присъединяваше и някакво чувство, непокварено от парите. Но разговорът им беше много тих и той не можа да разбере нищо.

— Има ли ново? — високо попита Ирина.

— Немските станции свирят маршове и предупреждават за важно съобщение — с досада осведоми Костов.

— Кога ще го направят?

— Може би на обед. Не определят точно.

— Ултиматум до Полша — небрежно произнесе фон Гайер.

— Може би поляците ще го приемат — каза Ирина.

— Едва ли — отговори фон Гайер.

Германецът втренчи бледосивите си очи в морето. На хоризонта плуваше верига от миноносци — мъничката българска флота. Сякаш и тя правеше военствени демонстрации и подобно на малко безобидно зверче показваше зъбите си в полза на бъдещия съюзник.

— Но това значи война! . . — забеляза Ирина.

— Тя е неизбежна — отговори германецът.

Костов се помъчи да разузнае докъде бяха стигнали отношенията им.

— Довечера в града има симфоничен концерт — съобщи той, сякаш ултиматумът до Полша не заслужаваше повече внимание. — Следобед ще запазя билети.

— Аз няма да отида — рече германецът.

Отказът му беше естествен. Той не ходеше по никакви забавления.

— А вие? — обърна се Костов към Ирина.

— Аз също няма да отида — бързо отговори тя. —
Имам да преписвам на пишеща машина.

Костов се усмихна мрачно. Той знаеше, че Ирина
беше преписала вече научната си работа за кала-азара.

— Така и предполагам — произнесе той злобно на
български.

Ирина се ядоса.

— Вие се готвите за този концерт от три дни! . . . —
произнесе тя насмешливо. — Навярно сте узнали, че и
царят ще присъствува на него.

— Не зная дали ще присъствува — отговори сър-
дито експертът. — Но вие трябва да благодарите на сно-
бовете. . . Можех да остана във вилата и да ви преча.

— Няма опасност от вас.

— Значи колелото се завъртя добре.

— Почти неочаквано добре.

Отвратен от света, Костов запали цигара, но я смач-
ка веднага в пясъка. Това беше десетата цигара от сутринта,
а той не трябваше да пуши никак. Фон Гайер не разбираше
добре български, но следеше изпитателно острия тон на
разговора им.

— Война навсякъде! . . . — забеляза той с тромав
немски хумор, когато двамата млъкнаха.

— Нали! . . . — потвърди Ирина. — Тютюневата
атмосфера отравя всичко.

Експертът ги погледна озадачено. Раздразнението
го накара да се приготви за ново нападение, на което пол-
речи идването на Зара и Лихтенфелд. Появата им донесе
досада. Ирина реши да си върви. Докато баронът изтяга-
ше върху пясъка дръгливото си и не твърде красиво тяло
(той имаше много високи колене и плоски бедра), Зара
постоя известно време права, за да смае всички с новия
си бански костюм. След като го показва достатъчно и почу-
рулика на трите европейски езика (за да чуят всички кол-
ко леко си служи с тях), тя седна на пясъка между фон Га-
йер и Лихтенфелд. Тялото ѝ беше тънко, върху ноктите
на краката си имаше педикюр, а бедуинската ѝ глава, омо-
тана в жълт тюрбан, запазваше още мургавата си юношес-
ка свежест. Само очите ѝ се бяха променили — отчасти
поради възрастта, отчасти поради омразата, която из-
питваше вече към мъжете. Предишният им израз на невин-
но и някак трагично лекомислие бе сторил място на поди-

гравателен цинизъм и добре обмислено, сигурно в себе си нахалство. Макар да беше натрупала завидно състояние от предишните си любовници, тя изстискваше сега Лихтенфелд до последния предел. Баронът теглеше все по-често аванси срещу грамадната си заплата от Немския папирсен концерн и сключваше често заеми от Прайбиш. Зара вече доеше мъжете с изкуството на майстор, но въпреки това все още не бе успяла да улови по-голяма плячка от глупак като Лихтенфелд. Той ѝ беше омръзнал до гуша, но връзките с него служеха като доказателство за вярност пред немската разузнавателна служба, от която също получаваше пари.

Фон Гайер прие идването ѝ като кацане на досадна муха. Лихтенфелд, който не пропускаше случай да ухаства всяка красива жена, побърза да заеме празното място, което Косов беше оставил между Ирина и себе си. Лихтенфелд предложи за двадесети път на Ирина да я научи да плува, но тя отказа. Баронът се увери, че тази жена представлява непревземаема крепост. За нея трябваша пари, много пари!... А Лихтенфелд нямаше никак пари. Горчивото съзнание за това се присъедини към лошото му настроение от сутринта. И той бе слушал немските радиостанции почти цялата нощ, и той бе разстроен и гневен от сутринта, задето един мръсен австрийски ефрейтор заповядваше над осем-десет милиона немци, включително и над него — Еберхард фон Лихтенфелд.

Докато баронът показваше пред Ирина умението си да забавлява жени, Зара наведе над фон Гайер бедуинската си глава и почна да му разправя поверително най-новите слухове между англофилски настроените обитатели на вилите. Украсени от въображението на Зара, тия слухове поразяваха със своята глупост. Германецът направи с ръка движение на досада и я накара да млъкне. Стори му се, че Зариното сътрудничество обиждаше немската разузнавателна служба, но нямаше какво да се прави. Човекът, който завеждаше тази служба в София, беше обикновен полицейски дръвник, когото един провинциален обергрупенфюрер беше издигнал до дипломатически пост.

След малко Ирина стана и влезе в кабината да се облече. Лихтенфелд и Зара отидоха да плуват, а Костов се премести по-близо до фон Гайер.

— Какво представлява всъщност това момиче? — попита германецът, след като Ирина си отиде.

— Тя е поддържана жена — отговори мрачно експертът.

— Но не в най-грубия смисъл на думата, нали?

— Разбира се, че не! . . . Тя е просто лъгана и разочарована на няколко пъти от господин Морев, който има твърде малко угризения към жените. Отношенията им са пред скъсване.

— Така ли? . . . — с насмешка произнесе германецът. — И това ѝ тежи?

— Да. Оплака ли ви се?

— По-скоро позира.

— Човек позира понякога, за да спаси достойнството си.

— Жалко! . . . — разсеяно забеляза фон Гайер. — Значи те ще се разделят?

— Не съм уверен в това. В известно отношение те не могат един без друг.

— Ако се разделят, губим един умен играч на бридж.

В гласа на германеца прозвуча наистина съжаление.

— Да, губим! . . . — скръбно потвърди Костов. — Освен ако ѝ намерим някакъв почтен доход, чрез който би могла да остане в нашата среда.

— Какъв? — попита фон Гайер.

— Комисиона например.

Свежото лице на фон Гайер остана неподвижно, но около очите му се образуваха ситни бръчици на хладен вътрешен смях.

— Трябва да помислим върху това — каза той.

— С нея не може да се постъпи как да е — добави експертът.

Германецът се загледа в синевината на морето, сякаш съобразяваше нещо, и след късо мълчание рече с усмивка:

— Вие не страдате ли от твърде големи угризения по отношение на жените?

— Не — почти грубо отвърна Костов.

— Добре! . . . Ще наредим нещо. — Фон Гайер се усмихна пак. — Но естествено комисионата ще бъде за сметка на продавача. . . . Аз нямам право да ощетявам концерта заради добрите си партньори на бридж.

Костов кимна с глава. Германецът почука равнодушно.

но една цигара върху капака на простата си никелирана табакера.

— Знаете ли? . . . — каза той след малко, сякаш разговорът за Ирина не беше оставил никаква следа. — Снощи осведомих вашия шеф, че поради някои обстоятелства концернът ще бъде принуден да намали доставките от «Никотиана».

— Не съм разговарял с шефа от снощи — сухо отвърна експертът.

— Интересите на българското стопанство изискват да разпределим част от доставките между по-дребните фирми — невъзмутимо продължи фон Гайер.

— Да — съгласи се експертът.

А след това помисли: «Значи почнахте да си грижите вече и за българското стопанство.»

— Ние искаме да го приобщим към нашата програма за социалното преустройство на Европа.

— Това трябваше да се очаква — кисело измънка експертът. (И веднага си каза: «Никотиана» пречи на концерна да смъкне цените още по-ниско.)

— Може би ви се вижда странно! . . .

— Обективно казано, никак. («Има си хас да бъдем тъй глупави!»)

— Досега връзките ни бяха много добри. («Концернът ви даваше почти монополното право да търгувате с нас и да натрупвате грамадни печалби.»)

— Това трябва да се признае — рече експертът. («А вие малко ли печелехте?»)

— Аз се надявам, че и в бъдеще ще останат такива. («Но сега вече ще почнем да стягаме въжето около шията на «Никотиана.»)

— И аз също. («Въжето ви обаче може да се скъса.»)

— Така! . . . — В гласа на германеца имаше дързък, почти напълно съзнателен цинизъм. — Аз се радвам, че шефът ви зае патриотично становище по този въпрос. («Концернът не може да търпи монополно предприятие в България и «Никотиана» трябва да бъде постепенно задушена.»)

— Моят шеф е твърде умен човек. («Но докато концернът задуши «Никотиана», вашият смахнат фюрер ще тикне Германия към пропастта.»)

— И аз се уверих в това. Той съзнава, че съдбата на българския народ е свързана с нашето оръжие. («Ние

почваме тежка война. Въпреки пакта положението на Изток остава неизвестно.»)

— Безспорно! . . . («Идиоти! . . . Тогава защо я почвате?»)

Двамата мъже замълчаха и се погледнаха с притаена ненавист. Те се уважаваха взаимно и даже си бяха приятни един на друг, но сега въпросът се касаеше за тютюн, а това стоеше над всички човешки съображения. Двойственият им диалог свърши, ала мислите им продължаваха да текат — мисли, които се губеха в мрак, в тревога, в неизвестност.

Фон Гайер се изправи бавно.

— Трябва да се прибера — рече той. — Днес стоях много на слънце.

Той поздрави учтиво и тръгна към кабината да се облече. След малко експертът видя широкоплещестата му фигура, която куцаше по пътеката към вилите. Стори му се, че в обноските дори на този добре възпитан германец имаше нещо високомерно и дръзко до нетърпимост. Той беше приел да гостува във вилата и накрая вместо благодарност поднасяше на домакина й новината за намаляване на контингента. Но Костов се усмихна горчиво и го оправда. На циничното раболепие германецът отвърщаше с цинично нахалство. На това държане го бяха научили гръцките и турските тютюневи васали.

Експертът се обтегна на пясъка и затвори очи. Светът, в който живееше, му се стори отново осъден на загигане и безнадеждно прогнил. Дори образът на Ирина не го вълнуваше вече. Тя приличаше на красива, но изцапана роза, паднала в тора на всеобщото разтление. Костов почувствува студена печал и се унесе в пляска на вълните.

А в това време фон Гайер крачеше по пътеката за вилите и както винаги, когато оставаше сам, се бе отдал на горестни мечти за величието на немския дух. Хор от философи декламираше патетично поемата за осъществяването му, а надземни звуци от Вагнерова музика я подемаха и разнасяха в безкрая на времето и пространството. Но докато хорът предричаше победа, от музиката, по-безплътна, проникваща и надминаваща мисълта, се откъсваха мрачни дисонанси, в които звучеше грозно заканата на съдбата. Германецът куцаше и бързаше нервно, без да знае защо. После изведнъж се спря. Стори му се внезапно,

че в тишината на слънчевия ден, в безжизнената неподвижност на морето, в изгорялата трева и гущерите, които пробягваха лениво между камъните, имаше нещо страшно. И това беше враждебното съпротивление на материята, която отказваше да следва полета на духа. Дори собственото му тяло, изморено от бързането и запотено от горещината, сякаш се отказваше да прави това. Но той се окопоти и пак тръгна напред. Материята го освободи от неприятното си присъствие. В съзнанието му прозвучаха отново хорът на философите и Вагнеровата музика, а дисонансите, предупреждаващи за гнева на съдбата, не се чуваха вече. В този момент германецът приемаше и желаше войната, както в дните на младостта си, както преди двацет и пет години, когато в един също такъв, скован от меланхолично затишие летен ден излиташе за пръв път с изстребителя си срещу врага. Близкият тътнеж на войната сега ехтеше в съзнанието му и събуждаше в него някаква прастара, атавистична възбуда. До избухването ѝ оставаха дни, часове. . .

Към пет часа следобед всички се събраха отново около радиото в трапезарията, очаквайки съобщението, за което немските станции предупреждаваха от сутринта.

Костов седеше до апарата и въртеше нервно бутоните му, ловейки новини от целия свят. Буреносните облаци се сгъстяваха, съобщенията ставаха все по-тревожни, събитията политаха като лавина, която вече нищо не можеше да спре. Френските и английските станции съобщаваха за хода на общата мобилизация. Москва продължаваше да упреква войната, обсъждайки безстрастно германо-съветския пакт. Папата отправяше сладникави енциклики за мир и подобно на Пилат се стараше да измие ръцете си от вината на злодеянието, в което участвуваше сам. Американското правителство предупреждаваше поданиците си да напуснат Германия. Предавателите на Берлин и Хамбург гърмяха с военни маршове, прекъсвани от описания за полски зверства над немски малцинства. Но дори фон Гайер и Лихтенфелд не вярваха сериозно в съобщенията за тия зверства. От еднообразната им редакция можеше да се заключи, че поляците са решили просто да се самоубият и направят всичко възможно за привличането на немските бомби върху главите си. Съобщенията се засичаха, смесва-

ха и сливаха в заплашителен грохот на буря, който се предаваше от етера в съзнанието на милиони разтревожени същества. Най-после експертът улови вълните на Радио София, което предаваше танцова музика, и уморено стана от стола си. На мястото му седна веднага Лихтенфелд.

— Еберхард, остави да отдъхнем! . . . — помоли Зара. — Нека послушаме танцова музика.

Но Еберхард я погледна накриво с разногледите си очи и като завъртя копчето, почна да търси отново вълните на немските станции. Внезапно Радио Берлин съобщи странна новина: Хендерсън бил посрещнат в канцлерството на райха с военни почести. Събраните в трапезарията наостриха уши. През тъмните облаци проникна слаб лъч от надежда за мир. Всички се раздвижиха от скованата неподвижност, в която слушаха радиото. След малко говорителят добави, че важното съобщение се отлага за утре. Съюзниците на Полша правеха последен опит да отпрат Хитлер на Изток. В трапезарията стана изведнъж по-весело. Лъхът на оптимизъм обхвана дори Костов.

— Ще отидем ли на концерта? — попита той, като прибра билетите, които Виктор Ефимич бе донесъл преди малко от града.

— Разбира се — отговори Зара за себе си и за Лихтенфелд.

Борис също даде съгласието си, а Ирина и фон Гайер отказаха повторно.

— В такъв случай трябва да вечеряме по-рано — рече Костов. — Концертът почва в девет часа.

Зара извърна към Ирина тъмните си очи.

— Няма ли да се отегчавате сама? — загрижено попита тя.

— Не — отговори Ирина. — Фон Гайер остава тук.

След вечерята Ирина се прибра в стаята си, седна до отворения прозорец и запали цигара. Синкавият вечерен вдрач се стъстваше бавно и поглъщаше очертанията на брега, лозята и съседните вили. В градината свиреха щурци, но сега, към края на лятото, песента им звучеше унило и самотно. От сушата духаше хладен ветреца, а върху повърхността на морето мъждееха фосфорни светлини. Ловджийското куче на Лихтенфелд, за което един дърво-

делец, повикан от града, беше направил специална колиба, внесе жаловито. Воплите му ехтяха зловещо в тишината и баронът, обхванат от суеверен страх, се мъчеше да го успокои, като му говореше с галени думи. В пискливия глас на германеца имаше нещо скръбно, тревожно и комично, което накара Ирина да се разсмее.

Костов изкара колата от гаража, карайки се сърдито на Виктор Ефимич за някаква дреболия, а после седна зад кормилото и нададе продължителни сигнали с клаксона. Баронът успя най-сетне да успокои кучето си и седна в колата. Експертът продължаваше да нервничи с клаксона, но Борис и Зара не идваха. Най-после те излязоха от главния вход на вилата заедно и някак гузно. Ирина заключи съвсем равнодушно, че Зара може да я замести в спалнята на Борис, но щеше да му бъде съвсем безполезна пред фон Гайер. Костов запали мотора и колата изчезна в мрака с глухо скърцане. Виктор Ефимич затвори желязната врата след нея. Настъпи тишина. Ирина почувствува внезапно усещане за пустота и самотност, сякаш тази вечер — и едва тази вечер — бе завършило дългото ѝ приключение с Борис. Стресна я тихо почукване на вратата. Гласът на Виктор Ефимич произнесе дрезгаво:

— Господин фон Гайер ви моли да излезете на терасата.

— Ще дойда — отговори Ирина.

Тя запали лампата, поправи прическата си и сложи малко червило на устните си. Всичко това извърши с някакъв вътрешен срам, който я потисна дълбоко. Тя съзна изведнъж, че вроденият ѝ рефлекс на женско кокетство се беше превърнал в преднамерено действие на жена, която трябва да се хареса. И това развали внезапно вълнението, с което я изпълни вниманието на германеца. Почувствува се слаба, безпомощна. Обзе я съзнанието, че ѝ предстои да извърши нещо долно и мръсно, което щеше да я оскверни завинаги. Трябваше ли да го извърши наистина? . . . Моментът за действие беше дошел, но твърдата и цинична яснота, с която разсъждаваше на плажа, се удави изведнъж в срам и отвращение. Нима не можеше да скъса с разкоша и разточителството, да съществува, без да продава тялото си? Стотици лекари в България живееха скромно, но удобно и почтено от труда си. Защо трябваше да превръща флирта си в търговска сделка, да смесва свежото чувство към фон Гайер с облаги и

пари? Не, тя нямаше да спомене нито дума за мръсния тютюн на «Никотиана», който отравяше всичко! . . .

Фон Гайер беше угасил лампата с абажур, която Виктор Ефимич изнасяше всяка вечер на терасата. Ирина различи само червеното тлеещо огънче на цигарата му и тръгна пипнешком към него.

— Искате ли да запаля лампата? — попита германецът.

— Все едно — отговори тя.

— Тогава по-добре е да не я паля — равнодушно каза той. — Тук има много комари.

Очите на Ирина свикнаха постепенно с тъмнината и тя седна на креслото от плетена тръстика до него. Вечерният хлад беше накарал германеца да облече вълнен пуловер с дълги ръкави. От тялото му се разнасяше лек, приятен дъх на сапун. Ирина го бе оставила при радиото и попита за новини.

— Немските дивизии вече навлизат в Полша — спокойно отвърна той. — Преди малко говорих по телефона с легацията.

— Значи войната почва?

— Да, почва.

— А как ще свърши? — попита Ирина.

Фон Гайер забави отговора си. Под слабото сияние на луната, която щеше да изгрее след малко, лицето му изглеждаше нервно и мрачно.

— Германия ще победи — каза той, но гласът му прозвуча неубедително, разяден от вътрешно съмнение. — Нима се съмнявате в това? — попита той внезапно.

— Просто си мисля за моята страна.

— Ах, да! . . . — Германецът си спомни, че има един малък народ, който минаваше за съюзник. — Ние ще искаме от вас само храни, тютюн и работна ръка. . . Вие ще понесете съвсем малка част от тежестта на войната. — Той млъкна внезапно, като че обмисляше формата, под която искаше да каже нещо, и продължи със същата нервност. — Предстои например ново понижаване на тютюневите цени. . . А снощи предупредих господин Морев, че концернът ще намали досегашния контингент на «Никотиана». Решението произлиза от мене. Струва ми се, че ще бъде уместно, ако печалбите от тютюна се разпределят

равномерно между всички български фирми. Знаете ли вече това?

— Да — произнесе Ирина. — Но моля ви да не говорим тази вечер за тютюн!

— Защо? — учудено попита фон Гайер и в гласа му прозвуча лека насмешка.

— Разговорът ми е неприятен.

— Аз искам да го направя приятен! . . . — От гърдите на бившия летец се изтръгна тих нерадостен смях. — Мога да променя решението си.

Настъпи късо, напрегнато мълчание. Един полски щурец продължаваше да свири в градината, а листата на дърветата шумоляха тихо. Луната изплува от морето и дискът ѝ заля терасата с печална, безжизнена светлина. Ирина погледна втренчено лицето на фон Гайер. В него имаше недоверие, циничен вътрешен смях и готовност да приеме условно всяка измама. Това бе отчайващо, преситено лице на мъж, който беше притежавал много любовници и не се отказваше да има още една. То бе като лицата на всички хора, които живееха в света на «Никотиана» и Немския папиросен концерн — умъртвено, отровено от тютюна. Бодрата физическа радост, която Ирина усещаше от присъствието му, се пресуши от нещо, което идеше пак от тютюна. И тогава тя съзна, че не ѝ оставаше друго, освен да напусне терасата.

— Лека нощ, Herr Hauptmann! . . . — произнесе тя, като се изправи бързо. — Няма нужда да променяте решението си.

— Къде отивате? — попита фон Гайер с неприятна изненада.

— Да спя — отговори тя.

— Останете да довършим разговора.

— Не — отговори тя. — Ако остана, ще развалим напълно вечерта.

От гърдите на германеца се изтръгна пак същият хладен, нерадостен смях. После той се изправи внезапно и я улови за раменете.

— Седнете! . . . — каза той.

Ирина трепна от докосването на силните му ръце, но се възпротиви твърдо. А след това усети как тия ръце я притиснаха като клещи, така че загуби всяка възможност да се изтръгне от тях. Почувствува тънката миризма на сапун и дъха на здравето му и чисто тяло, което той упражня-

ваше всяка сутрин с плуване и гимнастика, а през зимата триеше със сняг. Обзе я мигновено желание да се огладе на това тяло, да отвърне със същата прегръдка. Но желанието идеше само от тялото ѝ, беше съвсем животинско и лишено от порива, с който дойде на терасата. Тя съзнаваше само, че един дързък мъж я беше прегърнал, и отегчено, безучастно го чакаше да я пусне. Постъпката му изглеждаше сладникава и смешна като зле изиграна сцена в театър.

— Може да опропастя концерта — каза тя.

— Бих допуснал дори това.

— Не ви прилича да се преструвате на лекомислен. —

Тя се изсмя и добави: — Пуснете ме, Herr Generaldirektor! Фон Гайер отслаби внезапно прегръдката си.

— Защо ме наричате Generaldirektor! — остро попита той.

— За да не ви наричам Herr Hauptmann.

— Така ли? . . . — Гласът на германеца стана дрезгав и сякаш загуби предишната си самоувереност. — Каква е разликата между двамата?

— Каквато трябваше да очаквам.

Бившият летец издаде задавено възклицание, сякаш го бяха ударили болезнено. Той освободи неочаквано Ирина и седна в креслото си.

— Добре казано — изхриптя той. — Да, добре ме улучихте! . . . Това трябваше да се очаква от вас.

Той се изсмя остро и нервно, после улови с длани главата си, но в това движение нямаше нищо пресилено или смешно. Той го довърши, като поглади с притискане кестенявата си, леко посивяла и добре вчесана коса. Луната се бе издигнала над морето и сега Ирина виждаше добре лицето и фигурата му, облечена с пуловер.

— Един Generaldirektor! . . . — продължи той със същия дрезгав глас. — Богат, дързък, затлъстял и противен, нали? . . .

— Не! . . . — каза Ирина с усмивка. — Поне не сте затлъстял и противен.

И после добави:

— Лека нощ!

— Лека нощ — отговори германецът.

На другия ден Ирина замина за София. Тя се сбогува само с Борис, който работеше над някакви книжа в стаята си. Животът и остатъкът от достойнството ѝ я бяха върнали отново при него. Тя му позволи да я целуне и стисна равнодушно ръката му. Зара и германците още спяха, а Костов я чакаше с колата на двора.

— Не вярвам да сте доволна от постъпката си — произнесе мрачно експертът, когато потеглиха за гарата.

— Коя постъпка? — попита Ирина.

— Снощи, след като се върнахме от концерта, разговарях до късно с фон Гайер.

— Така ли? — рече тя. — Значи не можяхте да обуздате любопитството си?

— Сега вече не събуждате никакво любопитство — отговори ядовито експертът. — Фон Гайер ме извика при себе си на терасата. Изглежда, че не му се спеше и разни вълнения бяха прогонили съня му. Той ми каза, че няма да намали контингента на «Никотиана» през идущата година.

— И вие направихте по-нататъшните си заключения, нали?

Ирина го погледна весело. Тя съзна, че този човек страдеше жестоко от постъпките ѝ. Красивото му и вече повехнало от старост лице бе симпатично, но в живота му и желанието му да се конти имаше нещо побъркано, което го правеше смешен. И тогава ѝ се стори, че тютюнът бе отровил по особен начин и него.

Той каза:

— За мене е по-важно не какво се е случило, а заради какво се е случило.

— Тъкмо на тоя въпрос не мога да ви отговоря точно. Можеха да се случат много неща, но не се случи нищо. И ако се бяха случили, подбудите от моя страна щяха да бъдат най-различни. Доволен ли сте сега?... Има ли смисъл да се вълнувате повече от поведението ми?

Експертът не отговори. Потискащи мисли бяха завладели цялото му същество. Ирина се носеше вече от течението на живота, не правеше никакви усилия да му прогивостои. Стори му се, че последната възможност за спасяването ѝ бе провалена от самата нея. Той погледна лицето ѝ и надежда да зърне в него предишната чистота, която го отличаваше от лицата на толкова други жени, но

не видя нищо. Сега това бе лице на жена, която осигуряваше доходите си — остро, напрегнато, тревожно, дори някак противно с израза си на упорита самоувереност. Сега това беше лицето на Зара. Светът на тютюна беше превърнал Ирина в Зара. Нещо топло и нежно бе изчезнало завинаги от личността ѝ. И тогава Костов съзна, че тя щеше да остане любовница на Борис, но вече пресметлива, невярна и може би подла като всички жени, които продаваха любовта си за пари.

Автомобилът навлезе в града. Утрото беше свежо и хладно, плуваше в разводнена, посърнала и мъглива синевина. По светлите асфалтови улици, измити грижливо през нощта, се стичаше към баните всекидневният поток от летовници с бели дрехи, с мургави лица и тъмни очила. Но сега потокът вървеше не тъй шумно и жизнерадостно, както преди. Хората се спираха, купуваха вестници, разгръщаха ги трескаво и четяха заглавията на последните новини. След това бавно и замислено продължаваха към плажа, за да ги дочетат там. Вестникарчетата крещяха за първите бомбардировки над Варшава. Разговорите звучаха възбудено, а клаксоните на автомобилите отекваха тревожно. Неясен смут беше обхванал всичко. Само слънцето и морето си яха все така тихо, спокойно и ослепително, оставайки безучастни към тревогите на хората.

Костов спря колата пред входа на гарата и придружи Ирина до перона. Вагоните бяха препълнени с летовници, които се връщаха в София. Експертът намери с голям труд място за Ирина в едно първокласно купе, в което се беше разположило многолюдно немско семейство. Две червендалести, изпечени от слънцето момчета с тиролски панталони и значки с пречупени кръстове на ризите ръфаха сандвичи с дебели резени шунка. Едно петнадесетгодишно момиче, ни дете, ни жена и вероятно тяхна сестра, бърникаше важно фотографически апарат. Бащата четеше български вестник и от време на време без особена възбуда от новините поглеждаше навън. Той беше търговски представител в София и не се боеше, че могат да го изпратят на фронта, за който бяха подготвени огромни стада от кипяща и буйна Хитлерова младеж. Майката, повехнала малко от своята плодовитост, властно и спокойно подканваше момчетата да не вдигат шум. Когато Ирина влезе в купето, всички учтиво и равнодушно ѝ направиха място да се настани. Това беше благоденстващо немско семейство,

разплодено в България, което посрещаше войната с много по-малко вълнение от българите.

До тръгването на влака оставаха десетина минути. Ирина излезе да побъбре с Костов на перона, но разговорът им вървеше сухо, принудено. Нещо невидимо отнемаше предишното му сърдечие. Ирина направи опит да го върне.

— Моля ви да ми простите! — каза тя. — Напоследък се държах доста остро към вас. Вие знаете кои бяха причините.

— Вече няма да се бъркам в работите ви — равнодушно отговори експертът.

— Вие не се бъркахте от лоши чувства. . . Аз вече зная как ще уредя живота си и се надявам да стана похладнокръвна.

— Радвам се — отговори той.

И в същото време помисли: «Ти ще наредиш живота си много добре, защото почна да търгуваш.» А после си спомни разсеяно, че днес беше денят, в който се подстригваше, и че следобед бе поканен у една пълничка дама, в която играеше тенис.

Кондукторът подкани пътниците да се качат във вагоните. Влакът потегли. Експертът тръгна бавно към изхода на перона. Когато седна в колата си, обхваща го смътно чувство на равна, убийствена скука. Обзе го желание да подкара колата с пълна скорост и да я разбие в пропастта на онова място, където шосето минаваше покрай отвесните скали на морския бряг. Но той знаеше, че след малко това желание щеше да изчезне, както се беше появявало и изчезвало много пъти досега. Той подкара колата към бръснарницата, в която се подстригваше.

Късно вечерта след този ден светът продължаваше да върви по неспирния път на развитието си. Немски самолети обсипваха Варшава с бомби, танкови колони се врязваха в огромни кавалерийски маси. Зенитната артилерия събаряше бомбардировачи, горяха градове, ехтяха детонации, загиваха обезумели от ужас жени, деца.

Из софийските улици маршируваха полски младежи, които летуваха в България и се връщаха в родината си, за да бъдат мобилизирани. Младежите пееха, а минавачите им ръкопляскаха.

В купето на влака Ирина мислеше колко глупаво е да се кара с Борис и да се откаже от апартамента и малка-

та спортна кола, която ѝ бе подарил. Зара и Лихтенфелд танцуваха румба в морското казино, Борис, затворен в стаята си, обмисляше нови търговски сделки, а Костов ухажваше лениво пълничката дама, с която сутрин играеше тенис.

Фон Гайер седеше на терасата и мислеше за гравюрата на Дюрер, която изобразява рицаря, кучето, дявола и смъртта. Той се мъчеше да се отърве от неприятното усещане, че дяволът изобразяваше немските концерни, рицарят злото, а кучето — глупостта.

Късно в полунощ след този ден оцелелите от тютюневата стачка комунисти в градеца Х... се събраха на нелегално съвещание, за да обсъдят последните директиви на Централния комитет.

ДИМИТЪР ДИМОВ

ТЮТЮН

Първа част

Дванадесето издание

Редактори Рашел Барух, Мария Кондова. Художник Дамян Николов. Худ. редактор Кънчо Кънев. Техн. редактор Венцислав Лозанов. Коректори Елена Петловска, Добрина Имова. Формат 32/84/108; тираж 82 100 екз.; печатни коли 33; издателски коли 27,72; уик 29,54; л.г. 15VI/55; възд. № 6670; поръчка № 53/1988 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 28. XII. 1987 г.; излиза от печат на 30. III. 1988 година; цена 3,94 лв.; Код 25/9536172511/5506—38—88.
ДП «Димитър Благоев» София.